کشف الباری
عما فی
صحیح البخاری
جلد ۴
تصنیف
حضرت مولانا سلیم اللہ خان

کشف الباری

عما فی

صحیح البخاری

کتاب العلم (دوم)

تالیف ← صدروفاق المدارس مولانا سلیم الله خان مدظله العالی
شیخ الحدیث جامعه فاروقیه کراچی

ترتیب وتحقیق ← مولانا نورالبشر صاحب استاذ جامعه فاروقیه کراچی

ترجمه ← مولانا شاه فیصل فاضل وفاق المدارس، امداد العلوم

خصوصیات

جلد ۴

① داحادیثو تخریج
② د تعلیقات بخاری تخریج کول
③ د اسماء الرجال مختصر تعارف
④ دګرانو لغاتو لغوی صرفی او نحوی حل
⑤ ماقبل باب سره د ربط په باره کښې پوره تحقیق
⑥ د شرحې د هرې خبرې په حاشیه کښې حواله ورکول
⑦ د ترجمة الباب مقصد په بیانولو کښې پوره تحقیق
⑧ د مختلفو مذاهبو تحقیقی بیان او بیا د مذهب حنفی ترجیح
⑨ دحدیث اطراف بیانول چه په بخاری کښې داحدیث په کوم کوم ځائې کښې دې

خورونکی فیصل کتب خانه محله جنګی پیښور
موبائل:- ۰۳۲۱۹۰۹۱۸۳۵

فهرست مضامین

شمیره	مضمون	صفحه
	عرض د مرتب	۲۷
	باب: عظة الامام النساء وتعليمهن	
	د ترجمة الباب مقصد	۲۹
	رجال الحديث	۳۰
①	سلیمان بن حرب	۳۰
②	شعبه	۳۰
③	ایوب	۳۰
④	عطاء	۳۰
⑤	ابن عباس	۳۲
	قوله: قال اشهد على النبي ﷺ اوقال عطاء: اشهد على ابن عباس:	۳۲
	قوله: ان رسول الله ﷺ خرج ومعه بلال فظن انه لم يسمع النساء:	۳۳
	قوله: فوعظهن وامرهن بالصدقة:	۳۳
	قوله: فجعلت المراة تلقى القرط والخاتم وبلال ياخذ في طرف ثوبه:	۳۴
	آیا ښځه د خاوند د اجازت نه بغیر په خپل مال کښې تصرف کولې شي؟	۳۴
	قوله: وقال اسماعيل عن ايوب عن عطاء وقال عن ابن عباس: اشهد على النبي ﷺ:	۳۶
	د مذکوره تعلیق تخریج	۳۶
	د مذکوره تعلیق مقصد	۳۶
	تنبیه	۳۶
	۳۳- باب: الحرص على الحديث	
	اولنی باب سره مناسبت	۳۶
	مقصد د ترجمة الباب	۳۶
	د حدیث لغوی، عرفی او اصطلاحی معنی	۳۷
	رجال الحديث	۳۷
①	عبدالعزیز بن عبدالله	۳۷
	تنبیه	۳۸
②	سلیمان	۳۹
③	عمرو بن ابی عمرو	۳۹
④	سعید بن ابی سعید المقبری	۴۲
⑤	حضرت ابرهریره رضی الله عنه	۴۲

شميره	مضمون	صفحه
	قوله انه قال: قيل: يارسول الله:	۴۲
	قوله من اسعد الناس بشفاعتك يوم القيامة؟:	۴۳
	د شفاعت باره كښې د اهل سنت والجماعة او معتزلو اختلاف	۴۳
	دشفاعت قسمونه	۴۳
	قوله قال رسول الله ﷺ لقد ظننت يا ابا هريره،ان لا يسألنى عن هذا الحديث احد اول منك؟ لما رأيت من حرصك على الحديث:	۴۴
	قوله اسعد الناس بشفاعتى يوم القيامة من قال: لااله الاالله،خالصا من قلبه اونفسه:	۴۴
	يو اشكال او د هغې جواب:	۴۴
	تنبيه	۴۵
	نكته	۴۵
	۳۴- باب: كَيْفَ يُقْبَضُ الْعِلْمُ	
	د اول باب سره مناسبت:	۴۶
	مقصد د ترجمة الباب	۴۶
	حضرت عمر بن عبدالعزيز:	۴۷
	ابوبكر بن حزم:	۵۱
	تنبيه:	۵۱
	قوله: انظر ماكان من حديث رسول الله ﷺ فاكتبه فانى خفت دروس العلم وذهاب العلماء:	۵۲
	دحضرت عمر رضي الله عنه دمذكوره اثر تخريج:	۵۲
	د تدوين ابتداء او د يوې شبهې ازاله:	۵۳
	قوله: ولا تقبل الاحديث النبى ﷺ ولتفشوا العلم ولتجلسوا حتى يعلم من لا يعلم فان العلم لا يهلك حتى يكون سرا:	۵۵
	د امام بخارى د ذكر شوي قول مقصد	۵۵
	قوله: فان العلم لايهلك حتى يكون سراً:	۵۶
	رجال الحديث	۵۶
	العلاء بن عبدالجبار:	۵۶
	② عبدالعزيز بن مسلم	۵۷
	③ عبدالله بن دينار	۵۹
	رجال الحديث	۵۹
	① اسماعيل بن ابى اويس	۵۹
	② مالك	۵۹
	③ هشام بن عروه	۵۹

شميره	مضمون	صفحه

④عروة ۵۹
⑤عبدالله بن عمر بن العاص رضی الله عنه ۶۰
فائده ۶۰
قوله: سمعت رسول الله ﷺ يقول: ان الله لايقبض العلم انتزاعاً ينتزعه من العباد ولكن يقبض العلم بقبض العلماء: ۶۰
د علم د اوچتولو به څه صورت وی؟ ۶۱
قوله: حتى اذا لم يبق عالماً اتخذ الناس رؤوساً جهالاً، فأفتوا بغير علم فضلوا واضلوا: ۶۱
رجال الحديث ۶۲
①فربری ۶۲
②عباس ۶۲
③قتيبه ۶۳
④جرير ۶۳
⑤هشام ۶۳

۳۵ باب: هَلْ يُجْعَلُ لِلنِّسَاءِ يَوْمٌ عَلَى حِدَةٍ فِي الْعِلْمِ

قوله: "على حدة" اى على انفراد: ۶۳
مخکښې باب سره مناسبت: ۶۴
مقصد د ترجمة الباب ۶۴
د "هل" سره "ترجمه" منعقد کولو وجه: ۶۴
رجال الحديث ۶۵
①آدم ۶۵
②شعبه ۶۵
③ابن الاصبهانی: ۶۵
④ابوصالح ذکوان: ۶۶
⑤حضرت ابوسعيد خدری رضی الله عنه ۶۶
قوله: قالت النساء للنبی ﷺ: غلبنا عليك الرجال فاجعل لنا يوماً من نفسك، فوعدهن يوماً لقيهن فيه فوعظهن اوامرهن: ۶۶
قوله: فكان فيما قال لهن: ما منكن امراة تقدم ثلاثة من ولدها الا كان لها حجاباً من النار: ۶۶
قوله: فقالت امراة: واثنين؟ فقال: واثنين: ۶۶
دلته د امرأة نه څوک مراد ده؟ ۶۷
فائده ۶۸
د حجاب جوړلو دپاره يو شرط عدم بلوغت دی ۶۸

شمیره	مضمون	صفحه

تنبیه ... ٦٩
د حجاب د جوړیدلو دویم شرط ... ٦٩
رجال الحدیث ... ٧٠
①محمدبن بشار ... ٧٠
②غندر ... ٧٠
③شعبه ... ٧٠
④عبدالرحمن بن الاصبهانی ... ٧٠
⑤ذکوان ... ٧٠
⑥حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه ... ٧٠
⑦ابوحازم ... ٧٠
فائده ... ٧١
⑦حضرت ابوهریره رضی الله عنه ... ٧١
د مذکوره دواړو طرقو د ذکر کولو مقصد ... ٧١
تنبیه ... ٧١

٣٦- بَاب: مَنْ سَمِعَ شَيْئًا فَرَاجَعَ حَتّٰى يَعْرِفَهُ

وړاندې باب سره مناسبت ... ٧٢
مقصد د ترجمة الباب ... ٧٢
رجال الحدیث ... ٧٣
①سعید بن ابی مریم ... ٧٣
②نافع بن عمر ... ٧٤
③ابن ابی ملیکه ... ٧٥
④عائشه رضی الله عنها ... ٧٥
قوله: ان عائشة زوج النبی ﷺ کانت لاتسمع شیئا لاتعرفه الا راجعت فیه حتی تعرفه ... ٧٥
قوله: وان النبی ﷺ قال: من حوسب عذب، قالت عائشة: فقلت: اولیس یقول الله (فسوف یحاسب حسابا یسیرا)؟ قالت: فقال: انما ذلك العرض، ولکن من نوقش الحساب یهلك ... ٧٦

٣٧_ بَاب: لِيُبَلِّغِ الْعِلْمَ الشَّاهِدُ الْغَائِبَ

دماقبل باب سره مناسبت ... ٧٦
د ترجمة الباب مقصد ... ٧٦
رجال الحدیث ... ٧٧
①عبدالله بن یوسف ... ٧٧
②اللیث ... ٧٩

شميره	مضمون	صفحه
	③سعيد	۷۹
	④ابوشريح رضي الله عنه	۷۹
	قوله: انه قال لعمربن سعيد_ وهويبعث البعوث الى مكة:	۸۰
	دحضرت ابوشريح دنصيحت تاريخي پس منظر	۸۰
	قوله: ائذن لي ايها الامير احدثك قولا قام به النبي ﷺ الغد من يوم الفتح سمعته اذناي ووعاه قلبي وابصرته عيناى حين تكلم به:	۸۳
	قوله: حمدالله، واثنى عليه، ثم قال:	۸۴
	قوله: فلايحل لامرء يؤمن بالله واليوم الآخران يسفك بها دماً:	۸۴
	كفار دفروع مخاطب دي او كه نه؟	۸۴
	دشوافع په نزد دري اقوال دي	۸۵
	آيا حديث الباب دكفارو په مخاطب بالفروع نه كيدوباندې دليل كيدې شي؟	۸۲
	فائده	۸۲
	قوله: ان يسفك بها دما:	۸۲
	په حرم مكه كښې دقتال حكم	۸۲
	په حرم مكه كښې دقتل اودقصاص حكم	۸۷
	يواشكال او دهغې جواب	۹۰
	قوله: ولايعضد بها شجرة:	۹۰
	دحرم مكه د وونو بوټو كټ كولو حكم	۹۰
	قوله: فان احد ترخص لقتال رسول الله ﷺ فيها فقولوا: ان الله قداذن لرسوله......	۹۱
	مكه مكرمه عنوةً فتح شوې ده يا صلحاً؟	۹۱
	قوله: وانما اذن لي فيها ساعة من نهار:	۹۲
	قوله: ثم عادت حرمتها اليوم كحرمتها بالامس:	۹۲
	قوله: وليبلغ الشاهد الغائب:	۹۲
	قوله: فقيل لابي شريح: ما قال عمرو؟:	۹۲
	قوله: قال: انا اعلم منك يا اباشريح:	۹۲
	قوله: لايعيذ عاصياً ولافاراً بدم ولافاراً بخربة:	۹۲
	رجال الحديث	۹۴
	①عبدالله بن عبدالوهاب	۹۴
	②حماد	۹۵
	③ايوب	۹۵
	④محمد	۹۵

شمیره	مضمون	صفحه
	⑤ ابن ابی بکرة	۹۵
	⑥ حضرت ابو بکره رضی الله عنه	۹۵
	دحدیث دسند متعلق یو تنبیه	۹۵
	قوله: ذکر النبی ﷺ قال:	۹۶
	قوله: الا لیبلغ الشاهد منکم الغائب:	۹۶
	قوله: وکان محمد یقول: صدق رسول الله ﷺ، کان ذلك:	۹۶
	دمحمد بن سیرین رحمه الله د قول مختلف توجیهات	۹۶
	قوله: الاهل بلغت؟ مرتین:	۹۸
	نوټ:	۹۹
۳۸	باب: إِثْمِ مَنْ كَذَبَ عَلَى النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم	
	د باب سابق سره مناسبت:	۹۹
	مقصد د ترجمة الباب:	۹۹
	رجال الحدیث	۹۹
	① علی بن الجعد:	۹۹
	② شعبه:	۹۹
	③ منصور:	۹۹
	④ ربعی بن حراش:	۱۰۰
	⑤ حضرت علی بن ابی طالب رضی الله عنه:	۱۰۲
	قوله: قال النبی ﷺ: لا تکذبوا علی، فانه من کذب علی فلیلج النار:	۱۰۵
	آیا د شریعت دتائید د پاره د حدیث وضع جائز ده؟:	۱۰۶
	قوله: فلیلج النار:	۱۰۸
	رجال الحدیث	۱۰۹
	① ابو الولید:	۱۰۹
	② شعبه:	۱۱۰
	③ جامع بن شداد:	۱۱۰
	④ عامر بن عبد الله بن الزبیر:	۱۱۱
	⑤ عبد الله بن الزبیر رضی الله عنه	۱۱۲
	⑤ حضرت زبیر بن العوام رضی الله عنه:	۱۱۵
	اسنادی لطائف:	۱۱۹
	قوله: قال: قلت للزبیر: انی لا اسمعك تحدث عن رسول الله ﷺ کما یحدث فلان وفلان:	۱۱۹
	قوله: قال: اما انی لم افارقه:	۱۱۹

شمیره	مضمون	صفحه
	قوله: ولکن سمعته یقول: من کذب علی فلیتبوامقعده من النار:	۱۲۰
	آیا د کذب په تعریف کښې د عمد قید ملحوظ دې؟	۱۲۱
	قوله: فلیتبوامقعده من النار:	۱۲۱
	رجال الحدیث	۱۲۲
	① ابو معمر	۱۲۲
	② عبدالوارث	۱۲۲
	③ عبدالعزیز	۱۲۲
	④ حضرت انس رضی الله عنه	۱۲۲
	قوله: انه لیمنعني ان احدثکم حدیثاً کثیراً ان النبي ﷺ قال: من تعمد علی کذباً....الخ:	۱۲۲
	یو اشکال او دهغې جواب	۱۲۳
	رجال الحدیث	۱۲۴
	① مکی بن ابراهیم	۱۲۴
	② یزید بن ابی عبید	۱۲۴
	③ حضرت سلمه بن الاکوع رضی الله عنه	۱۲۵
	فائده:	۱۲۶
	قوله: قال: سمعت النبي ﷺ یقول: من یقل علی مالم اقل فلیتبوامقعده من النار:	۱۲۸
	آیا روایت بالمعنی صحیح دې؟	۱۲۸
	رجال الحدیث	۱۲۹
	① موسی	۱۲۹
	② ابوعوانه:	۱۲۹
	③ ابوحصین	۱۲۹
	④ ابوصالح	۱۳۱
	⑤ حضرت ابوهریره رضی الله عنه:	۱۳۱
	قوله: عن النبي ﷺ قال: تسموا باسمي ولاتکتنوا بکنیتي:	۱۳۱
	دباب درروایت شان ورود:	۱۳۱
	دحضو اکرم ﷺ په نوم مبارک باندې نوم او د هغوی کنیت باندې کنیت اینبودل	۱۳۱
	قوله: ومن رآني في المنام فقد رآني، فان الشیطان لایتمثل في صورتي:	۱۳۳
	دخوب حقیقت	۱۳۳
	دخوب قسمونه	۱۳۳
	آیا د مذکوره حدیث مصداق جوړیدو دپاره حضورپاک ﷺ په خپل اصلی شکل کې لیدل ضروری دی؟	۱۳۵

شمیره	مضمون	صفحه
	دخوب په حالت کښې دحضور ﷺ ارشاد حجت شرعیه دې که نه ؟	۱۳۶
	آیا په خوب کښې دحضوراکرم ﷺ زیارت کولو والا به صحابی وی ؟	۱۳۸
	د حضوراکرم ﷺ په حالت بیداری کښې زیارت ممکن دې که نه؟	۱۳۸
	آیا شیطان په خوب کښې د الله تعالی په صورت کښې متشکل کیدوسره راتلې شی ؟	۱۴۰
	قوله: من کذب علی متعمدا فلیتبوا مقعده من النار:	۱۴۰
	د.. من کذ ب علي متعمدا .. تواتر	۱۴۱
	د و اضع حدیث حکم	۱۴۵
	دحضور اکرم ﷺ په احادیثو کښې دروغ وئیلو والا توبه به قبوله وی که نه؟	۱۴۶
	فائده	۱۴۶
	فائده	۱۴۷

۳۹ _ باب: کتابة العلم

شمیره	مضمون	صفحه
	د سابقه باب سره مناسبت	۱۴۷
	مقصد ترجمة الباب	۱۴۸
	د حدیثو کتابت	۱۴۸
	رجال الحدیث	۱۴۹
	① محمد بن سلام	۱۴۹
	② وکیع	۱۴۹
	③ سفیان	۱۵۴
	④ مطرف	۱۵۵
	⑤ الشعبی	۱۵۶
	⑥ ابوجحیفه	۱۵۸
	⑦ حضرت علی رض	۱۵۸
	قوله: هل عندکم کتاب؟:	۱۵۸
	قوله: قال: لا الا کتاب الله اوفهم اعطیه رجل مسلم اوما فی هذه الصحیفة:	۱۵۹
	آیا د فهم نه مراد څه لیکونکې څیز دې؟	۱۵۹
	قوله: اوما فی هذه الصحیفة:	۱۶۰
	قوله: قال قلت فما فی هذه الصحیفة؟:	۱۶۰
	قوله: قال العقل:	۱۶۰
	قوله: وفکاك الاسیر:	۱۶۰
	قوله: ولا یقتل مسلم بکافر:	۱۶۰
	آیا یو مسلمان به د کافر بدله کښې قصاصاً قتل کولې شی که نه؟	۱۶۰

شميره	مضمون	صفحه
	د ائمه ثلاثه دليل	۱۲۱
	د ائمه ثلاثه د دليل جواب	۱۲۱
	مذكوره جواب باندې اشكال او د هغې جواب	۱۲۴
	د احنافو دلائل	۱۲۵
	څه اشكالات او دهغې جوابونه	۱۷۶
	رجال الحديث	۱۷۸
①	ابونعيم الفضل بن دكين	۱۷۸
②	شيبان	۱۷۸
	فائده	۱۸۰
③	يحيى	۱۸۰
④	ابوسلمة	۱۸۲
⑤	حضرت ابوهريره رضي الله عنه	۱۸۳
	قوله: ان خزاعة قتلو رجلا من بني ليث عام فتح مكة بقتيل منه قتلوه:	۱۸۳
	د قبيله خزاعه په لاسو نو د قتل شوي سړي د نوم تحقيق	۱۸۴
	د مقتول تعلق د بنو ليث سره وو او كه بنو هذيل سره؟	۱۸۴
	د تعارض لرې كولو راجح صورت	۱۸۵
	قوله: فأخبر بذلك النبي صلى الله عليه وسلم، فركب راحلته فخطب:	۱۸۵
	قوله: فقال: ان الله حبس عن مكة القتل او الفيل، شك ابوعبدالله:	۱۸۵
	د فيل د حبس واقعه	۱۸۶
	كه چرې د رواياتو په لفظ كښې غلطي راشي نو د هغې تصحيح كول پكار دى كنه؟	۱۸۷
	په دې مسئله كې د علماء دوه مذاهب دي	۱۸۷
	كه چرته په كتاب كښې غلطي واقع شي نو هغه په خپل حال باندې پرېښودل پكار دى او كنه د هغه تصويب پكار دى؟	۱۸۸
	قوله: وسلط عليهم رسول الله والمؤمنين:	۱۸۹
	قوله: الا، وانما احلت لي ساعة من نهار، الا، وانها ساعتي هذه حرام:	۱۹۰
	قوله: لايعضد:	۱۹۰
	د حرم مكې د نباتات او د اشجار و د قطع څه حكم دې؟	۱۹۰
	قوله: ولا تلتقط ساقطها الا لمنشد:	۱۹۰
	د حرم د لقطې حكم	۱۹۰
	د لقطة الحاج په باره كښې يو وضاحت	۱۹۳
	قوله: فَمَنْ قُتِلَ فَهُوَ بِخَيْرِ النَّظَرَيْنِ إِمَّا أَنْ يُعْقَلَ، وَإِمَّا أَنْ يُقَادَ أَهْلُ الْقَتِيلِ:	۱۹۴

صفحه	مضمون	شمیره
۱۹۵	**قوله:** إِمَّا أَنْ يُعْقَلَ، وَإِمَّا أَنْ يُقَادَ أَهْلُ الْقَتِيلِ»:	
۱۹۵	د قتل عمد موجب احد الامرین دي یا صرف قصاص؟	
۱۹۹	د شوافعو دلائل اودهغې جائزه	
۲۰۲	**قوله:** فَجَاءَ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الْيَمَنِ:	
۲۰۲	**قوله:** فَقَالَ اكْتُبْ لِي يَارَسُولَ اللهِ. فَقَالَ «اكْتُبُوا لأَبِي فُلاَنٍ»:	
۲۰۲	**قوله:** فَقَالَ رَجُلٌ مِنْ قُرَيْشٍ إِلاَّ الإِذْخِرَ يَارَسُولَ اللهِ، فَإِنَّا نَجْعَلُهُ فِي بُيُوتِنَا وَقُبُورِنَا:	
۲۰۳	**قوله:** فَقَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم: إِلاَّ الإِذْخِرَ:	
۲۰۳	آیا حضور اکرم ﷺ ته په احکامو کښې داجتهاد حق حاصل وو؟	
۲۰۴	د مانعینو دلائل	
۲۰۴	د مجوزینو دلائل	
۲۰۷	د حضور اکرم ﷺ په اجتهاد کښې اودامت په اجتهاد کښې فرق	
۲۰۸	دمانعینو د دلائلو جوابونه	
۲۰۹	**قوله:** قَالَ أَبُو عَبْدِ اللهِ يُقَالُ يُقَادُ بِالْقَافِ. فَقِيلَ لأَبِي عَبْدِ اللهِ أَيَّ شَيْءٍ كَتَبَ لَهُ قَالَ كَتَبَ لَهُ هَذِهِ الْخُطْبَةَ:	
۲۰۹	تنبیه	
۲۰۹	**رجال الحدیث**	
۲۰۹	① علي بن عبد الله	
۲۰۹	② سفیان	
۲۱۰	③ عمرو	
۲۱۲	تنبیه	
۲۱۳	④ وهب بن منبه	
۲۱۵	⑤ اخیه	
۲۱۲	صحیفه همام بن منبه	
۲۱۲	⑥ حضرت ابوهریره رضی الله عنه	
۲۱۲	**قوله:** مَا مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم أَحَدٌ أَكْثَرَ حَدِيثًا عَنْهُ مِنِّي، إِلاَّ مَا كَانَ مِنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَمْرٍو:	
۲۱۲	**قوله:** فَإِنَّهُ كَانَ يَكْتُبُ وَلاَ أَكْتُبُ:	
۲۱۲	اشکال اود هغې جواب	
۲۱۷	یو بل اشکال اودهغې جواب	
۲۱۸	**قوله:** تَابَعَهُ مَعْمَرٌ عَنْ هَمَّامٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ:	

شمیره	مضمون	صفحه

رجال الحدیث ۲۱۸
① معمر ۲۱۸
② همام ۲۲۱
③ حضرت ابوهریره رضی الله عنه ۲۲۱
دمذکوره متابعت تخریج ۲۲۱
مذکوره متابعت لره دذکرکولو مقصد ۲۲۱
دحدیث شریف دترجمة الباب سره مطابقت ۲۲۱
رجال الحدیث ۲۲۲
① یحیی بن سلیمان ۲۲۲
② ابن وهب ۲۲۳
③ یونس ۲۲۳
④ ابن شهاب ۲۲۴
⑤ عبید الله بن عبدالله ۲۲۴
⑥ ابن عباس ۲۲۴
قوله: قَالَ لَمَّا اشْتَدَّ بِالنَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- وَجَعُهُ قَالَ: ۲۲۴
قوله: «ائْتُونِي بِكِتَابٍ أَكْتُبُ لَكُمْ كِتَابًا لَا تَضِلُّوا بَعْدَهُ»: ۲۲۴
حضوراکرم صلی الله علیه وسلم څه لیکل غوستل ۲۲۵
حضرت عمر رضی الله عنه مخالفت ولې اوکړو؟ ۲۲۶
واقعه قرطاس ۲۲۸
استحقاق خلاف سیدنا حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه ۲۲۸
سقیفه بنوساعده کښې د ابوبکر رضی الله عنه په لاس باندې د خلافت بیعت ۲۴۳
بیعت عامه ۲۴۹
د حضرت علی او حضرت زبیر رضی الله عنهما بیعت ۲۵۰
آیا حضرت علی رضی الله عنه شپږو میاشتو پورې بیعت نه وو کړې؟ ۲۵۳
د حضرت سعد بن عباده رضی الله عنه بیعت ۲۵۵
د خلافت مسئله باندې د اهل سنت او د اهل تشیع منشاء د اختلاف ۲۵۷
د ترجمة الباب سره مناسبت ۲۵۹
فائده ۲۵۹

۴۰- باب: الْعِلْمِ وَالْعِظَةِ بِاللَّيْلِ

تیر شوي باب سره مناسبت ۲۶۰
د ترجمة الباب مقصد ۲۶۰

شمیره	مضمون	صفحه
	رجال الحدیث	۲۶۱
	①صدقه	۲۶۱
	②ابن عیینه	۲۶۲
	③معمر	۲۶۲
	④ عمرو	۲۶۲
	⑤یحیی بن سعید	۲۶۲
	تنبیه	۲۶۲
	⑥الزهری	۲۶۳
	⑦هند	۲۶۳
	تنبیه	۲۶۳
	⑧ ام سلمه رضی الله عنها	۲۶۵
	قوله: حدثنا صدقة اخبرنا ابن عیینة، عن معمر، عن الزهری،........:	۲۶۷
	قوله: وعمرو ویحیی بن سعید:	۲۶۷
	قوله: استیقظ النبی ﷺ ذات لیلة:	۲۶۷
	قوله: فقال: سبحان الله!:	۲۶۷
	قوله: ماذا انزل اللیلة من الفتن وماذا فتح من الخزائن ؟:	۲۶۷
	قوله: ایقظوا صواحب الحجر:	۲۶۸
	فائده	۲۶۹
	قوله: فرب کاسیة فی الدنیا عاریة فی الاخرة:	۲۶۹
	دلفظ کاسیة تحقیق	۲۷۰
	د حدیث شریف مفهوم	۲۷۰
	د حدیث شریف نه اخستلې شوې څه فائدې	۲۷۰

۴۱- باب: السَّمَرِ فِی الْعِلْمِ

شمیره	مضمون	صفحه
	دلفظ "سمر" تحقیق	۲۷۱
	تیر شوې باب سره مناسبت	۲۷۱
	د ترجمة الباب مقصد	۲۷۱
	رجال الحدیث	۲۷۲
	①سعید بن عفیر	۲۷۲
	②اللیث	۲۷۲
	③ عبدالرحمن بن خالد	۲۷۲

شمیره	مضمون	صفحه
	(۴) ابن شهاب	۲۷۳
	(۵) سالم	۲۷۳
	(۶) ابوبکربن سلیمان بن ابی حثمه	۲۷۴
	(۷) عبدالله بن عمر رضی الله عنهما	۲۷۴
	قوله: صلی بنا رسول الله صلی الله علیه وسلم العشاء فی آخرحیاته:	۲۷۴
	قوله: فلما سلم قام، فقال:	۲۷۵
	قوله: فان رأس مائة سنة منها لایبقی ممن هوعلی ظهر الارض احد:	۲۷۵
	د حدیث شریف مفهموم او مقصد:	۲۷۵
	تنبیه	۲۷۶
	د ذکر شوي پیشن ګویئ تحقیق:	۲۷۶
	حیات خضر	۲۷۶
	د حدیث الباب د ترجمة الباب سره مطابقت	۲۷۷
	رجال الحدیث	۲۷۸
	(۱) آدم	۲۷۸
	(۲) شعبه	۲۷۸
	(۳) الحکم	۲۷۸
	زورنه:	۲۸۰
	(۴) سعید بن جبیر	۲۸۱
	(۵) ابن عباس رضی الله عنهما	۲۸۲
	میمونه بنت الحارث رضی الله عنها	۲۸۲
	قوله: فصلی النبی صلی الله علیه وسلم العشاء ثم جاء الی منزله فصلی اربع رکعات ثم نام......	۲۸۳
	قوله: نام الغلیم:	۲۸۴
	تنبیه	۲۸۵
	قوله: "ثم نام حتی سمعت غطیطه اوخطیطه ثم خرج الی الصلاة:	۲۸۵
	قوله: ثم خرج الی الصلاة:	۲۸۵
	د حدیث د ترجمة الباب سره مناسبت	۲۸۵
	د سمر متعلق څه روایات	۲۸۷
	یو اشکال او دهغې حل	۲۸۸

۴۲ - باب: حفظ العلم

شمیره	مضمون	صفحه
	دتیرشوی باب سره مناسبت	۲۸۹
	د ترجمة الباب مقصد	۲۸۹

شمیره	مضمون	صفحه
	رجال الحدیث	۲۹۱
	① عبدالعزیز بن عبدالله	۲۹۱
	② مالک	۲۹۱
	③ ابن شهاب	۲۹۱
	④ الاعرج	۲۹۱
	⑤ حضرت ابوهریره رضی الله عنه	۲۹۱
	قوله: ان الناس یقولون: اکثرابوهریرة:	۲۹۱
	قوله: ولولاآیتان فی کتاب الله ماحدثت حدیثاً:	۲۹۲
	قوله: ثم یتلو: ان الذین یکتمون ماانزلنامن البینات-الی قوله الرحیم):	۲۹۲
	قوله: ان اخوانناًمن المهٰجرین کان یشغلهم الصفق........:	۲۹۲
	قوله: وان اباهریرة کان یلزم رسول الله صلی الله علیه وسلم بشبع بطنه ویحضر.....:	۲۹۲
	قوله: وان اباهریرة کان یلزم رسول الله ﷺ بشبع بطنه:	۲۹۳
	تنبیه	۲۹۳
	رجال الحدیث	۲۹۴
	① احمد بن ابی بکرابو مصعب:	۲۹۴
	② محمد بن ابرهیم بن دینار:	۲۹۶
	③ ابن ابی ذئب:	۲۹۶
	④ سعید المقبری:	۳۰۲
	⑤ حضرت ابو هریره رضی الله عنه	۳۰۲
	قوله: قلت یارسول الله،انی اسمع منك حدیثاًکثیراانساه:	۳۰۲
	قوله: قال: ابسط رداءك فبسطته:	۳۰۲
	قوله: قال فغرف بیدیه،ثم قال: ضمه،فضممته:	۳۰۲
	قوله: فمانسیت شیئابعده:	۳۰۲
	دحدیث باب په مختلف طرق کښې تعارض او دهغې حل	۳۰۲
	یو اشکال او دهغې جواب:	۳۰۴
	یو بل اشکال او دهغې جواب	۳۰۶
	رجال الحدیث	۳۰۶
	① ابراهیم بن المنذر:	۳۰۶
	② ابن ابی فدیک:	۳۰۶
	دې طریق لره دذکرکولو مقصد:	۳۰۸

شمیره	مضمون	صفحه
	رجال الحدیث	۳۰۹
	① اسماعیل	۳۰۹
	② اخي	۳۰۹
	③ ابن ابی ذئب	۳۱۱
	④ سعید المقبری	۳۱۱
	⑤ حضرت ابو هریره رضی الله عنه	۳۱۱
	قوله: حفظت من رسول الله صلی الله علیه وسلم وعاءین:	۳۱۱
	قوله: فاما احدهما فبثثته:	۳۱۲
	قوله: واما الاخر فلو بثثته قطع هذا البلعوم:	۳۱۲
	په دې نوع ثانی کښې څه وو	۳۱۳
	قوله: قال ابوعبدالله: البلعوم مجری الطعام:	۳۱۴
	داحادیث باب د ترجمة الباب سره مطابقت	۳۱۴

۴۳_ باب: الانصات للعلماء

شمیره	مضمون	صفحه
	د تیرشوی باب سره مناسبت:	۳۱۵
	مقصد د ترجمة الباب	۳۱۵
	رجال الحدیث	۳۱۶
	① حجاج	۳۱۶
	② شعبه	۳۱۶
	③ علی بن مدرک:	۳۱۶
	④ ابوزرعه	۳۱۷
	⑤ جریر	۳۱۷
	قوله: أن النبی صلی الله علیه وسلم قال له فی حجة الوداع:	۳۱۷
	قوله: استنصت الناس:	۳۱۸
	انصات واستماع کښې فرق	۳۱۸
	قوله: فقال: لاترجعوا بعدی کفارا یضرب بعضکم رقاب بعض:	۳۱۹
	اهل السنة والجماعة د دې مختلف توجیهات کوی	۳۱۹
	قوله: یضرب بعضکم رقاب بعض:	۳۱۹
	یو اشکال او د هغې جواب	۳۱۹

۴۴_ باب: ما یستحب للعالم اذا سئل: ای الناس اعلم؟ فیکل العلم الی الله

شمیره	مضمون	صفحه
	دتیرشوی باب سره مناسبت	۳۲۰

شمیره	مضمون	صفحه
	مقصد د ترجمة الباب	۳۲۱
	رجال الحدیث	۳۲۲
①	عبدالله بن محمد	۳۲۲
②	سفیان	۳۲۲
③	عمرو	۳۲۲
④	سعید بن جبیر	۳۲۲
⑤	حضرت ابن عباس رضی الله عنهما	۳۲۲
⑥	نوف بکالی	۳۲۳
⑦	ابی بن کعب رضی الله عنه	۳۲۳
	قوله: قلت لابن عباس: ان نوفاً البکالی یزعم ان موسی لیس بموسی بنی اسرائیل، انما هو موسی اخر:	۳۲۳
	قوله: فقال کذب عدوالله:	۳۲۴
	قوله: حدثنا ابی بن کعب عن النبی صلی الله علیه وسلم: قام موسی النبی خطیباً......	۳۲۵
	ددوو روایتونو په مینځ کښې تعارض اودهغې ازاله	۳۲۵
	آیا د حضرت موسی علیه السلام د .. اعلم نفی کول درست دی ؟	۳۲۵
	فائده	۳۲۵
	قوله: فعتب الله علیه اذلم یرد العلم الیه:	۳۲۶
	قوله: فأوحی الله الیه ان عبدا من عبادی بمجمع البحرین هو اعلم منك:	۳۲۶
	قوله: قال: یارب، وکیف به؟:	۳۲۷
	قوله: فقیل له: احمل حوتاً فی مکتل:	۳۲۷
	قوله: فأذا فقدته فهوثم:	۳۲۷
	قوله: فانطلق وانطلق بفتاه یوشع بن نون وحملا حوتاً فی مکتل......	۳۲۷
	قوله: فانسل الحوت من المکتل:	۳۲۷
	قوله: فاتخذ سبیله فی البحر سرباً وکان لموسی وفتاه عجباً:	۳۲۷
	قوله: فانطلقا بقیة لیلتهما ویومهما:	۳۲۸
	قوله: فلما اصبح قال موسی لفتاه: آتنا غداءنا لقد لقینا من سفرنا هذا نصباً:	۳۲۸
	قوله: ولم یجد موسی مساً من النصب حتی جاوز المکان الذی امر به:	۳۲۸
	قوله: فقال له فتاه: ارایت اذاوینا الی الصخرة فانی نسیت الحوت، قال موسی.....:	۳۲۹
	قوله: فارتدا علی آثارهما قصصاً:	۳۲۹
	مجمع البحرین په کوم ځائې کښې واقع دې؟	

صفحه	مضمون	شمیره
۳۲۹	قوله: فلما انتهیا الی الصخرة اذا رجل مسجی بثوب او قال: تسجی بثوبه:	
۳۲۹	قوله: فقال الخضر: وانی بأرضك السلام؟:	
	آیا دا روایت وهم دی؟	
۳۳۰	قوله: فقال: انا موسی:	
۳۳۰	قوله: فقال: موسی بنی اسرائیل؟ قال: نعم:	
۳۳۱	قوله: قال: هل اتبعك علی ان تعلمنی مما علمت رشدا:	
۳۳۱	قوله: قال: انك لن تستطیع معی صبرا:	
۳۳۱	قوله: یا موسی: انی علی علم من علم الله علمنیه لا تعلمه انت، وانت علی علم علمکه لا اعلمه:	
۳۳۱	یو اشکال او دهغې جواب	
۳۳۲	قوله: قال: ستجدنی ان شاء الله صابرا ولا اعصی لك امرا:	
۳۳۲	قوله: فانطلقا یمشیان علی ساحل البحر، لیس لهما سفینة، فمرت بهما سفینة:	
۳۳۲	قوله: فجاء عصفور فوقع علی حرف السفینة، فنقر نقرة او نقرتین فی البحر:	
۳۳۳	قوله: فقال الخضر: یا موسی، ما نقص علمی وعلمك من علم الله الا کنقرة هذا العصفور:	
۳۳۴	قوله: فعمد الخضر الی لوح من الواح السفینة فنزعه:	
۳۳۴	قوله: فقال موسی قوم حملونا بغیر نول عمدت الی سفینتهم فخرقتها لتغرق اهلها:	
۳۳۴	قوله: قال: الم اقل لك انك لن تستطیع معی صبرا؟:	
۳۳۴	قوله: قال: لا تؤاخذنی بما نسیت:	
۳۳۴	قوله: فکانت الاولی من موسی نسیانا:	
۳۳۵	قوله: فانطلقا، فاذا غلام یلعب مع الغلمان، فاخذ الخضر براسه من اعلاه فاقتلع راسه بیده:	
۳۳۶	یو اشکال او دهغې جواب	
۳۳۶	قوله: فقال موسی: اقتلت نفسا زکیة بغیر نفس؟:	
۳۳۶	قوله: قال: الم اقل لك انك لن تستطیع معی صبرا؟:	
۳۳۶	قوله: قال ابن عیینة: هذا اوکد:	
۳۳۶	قوله: فانطلقا، حتی اذا اتیا اهل قریة استطعما اهلها فابوا ان یضیفوهما:	
۳۳۶	قوله: فوجدا فیها جدارا یرید ان ینقض فاقامه، قال الخضر بیده فاقامه:	
۳۳۷	قوله: قال: هذا فراق بینی وبینك:	
۳۳۷	قوله: قال النبی صلی الله علیه وسلم: یرحم الله موسی، لوددنا لو صبر حتی یقص علینا:	
۳۳۷	قوله: قال محمد بن یوسف: ثنا به علی بن خشرم، قال: ثنا سفیان بن عیینه بطوله:	
۳۳۷	آیا حضرت خضر علیه السلام د حضرت موسی علیه السلام نه افضل وو؟	

شمیره	مضمون	صفحه

ایا احکام شریعت لره نظر انداز کولو گنجائش شته؟ ۳۳۸
دحضرت موسی او خضرعلیهما السلام دقیصې نه مستنبط څو فوائد ۳۳۹

۴۵_باب: مَنْ سَأَلَ وَهُوَ قَائِمٌ عَالِمًا جَالِسًا

دباب سابق سره مناسبت ۳۳۹
دترجمة الباب مقصد ۳۳۹
رجال الحدیث ۳۴۱
① عثمان ۳۴۱
② جریر ۳۴۱
③ منصور ۳۴۲
④ ابو وائل ۳۴۲
⑤ حضرت ابو موسی اشعری (رض) ۳۴۲
قوله: قال: جاءرجل الی النبی ﷺ: ۳۴۲
رجل مبهم،، نه څوك مراددی؟ ۳۴۲
قوله: فقال: یارسول الله، ما القتال فی سبیل الله؟ فان احدنا یقاتل غضباً..... ۳۴۳
قوله: فرفع الیه راسه: ۳۴۳
قوله: قال: وما رفع راسه الا انه کان قائما: ۳۴۳
قوله: فقال: من قاتل لتکون کلمة الله هی العلیا فهو فی سبیل الله: ۳۴۳
په قتال کښې د اعلاء کلمة الله نه علاوه دځه بل غرض نیت ۳۴۴
دابوالولید بن الشحنه حلبی حنفی یوه واقعه: ۳۴۴

۴۶- بَابُ السُّؤَالِ وَالْفُتْيَا عِنْدَ رَمْيِ الْجِمَارِ

د سابق باب سره منا سبت ۳۴۴
دترجمة الباب نه مقصد ۳۴۴
رجال الحدیث ۳۴۶
① ابو نعیم ۳۴۶
② عبد العزیز بن ابی سلمه ۳۴۶
د لفظ،، ماجشون،، تحقیق ۳۴۷
③ الزهری ۳۴۸
④ عیسی بن طلحه ۳۴۸
⑤ عبدالله بن عمرو ۳۴۸
قوله: قال: رایت النبی صلی الله علیه وسلم عند الجمرة وهو یسئل: ۳۴۸

شميره	مضمون	صفحه

په ترجمة الباب باندې اشكالات ۳۴۸
دحديث په ترجمة الباب باندې انطباق ۳۴۹

۴۷ـ باب: قَوْلِ اللّٰهِ تَعَالٰى (وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا)

دسابق باب سره مناسبت ۳۴۹
دترجمة الباب مقصد ۳۴۹
د مذكوره باب او د تير شوى باب په مينځ كښې فرق ۳۵۰
رجال الحديث ۳۵۱
① قيس بن حفص ۳۵۱
② عبدالواحد ۳۵۲
③ الاعمش سليمان بن مهران ۳۵۲
④ ابراهيم ۳۵۲
⑤ علقمه ۳۵۲
⑥ عبدالله ۳۵۲
قوله: قال: بينا انا امشى مع النبى صلى الله عليه وسلم فى خرب المدينة: ۳۵۲
خرب ۳۵۳
قوله: وهويتوكأ على عسيب معه: ۳۵۳
قوله: فمر بنفر من اليهود: ۳۵۳
واقعه مذكوره په مدينه منوره كښې شوى وه اوكه په مكه مكرمه كښې ؟ ۳۵۴
خلاصه د كلام ۳۵۵
د روح متعلق يو څو مباحث بحث اول ۳۵۶
دحافظ ابن القيم رحمه الله رائې ۳۵۷
دحافظ ابن القيم رحمه الله په رائې باندې تبصره ۳۵۷
دونم بحث: نبى كريم ﷺ ته د روح حقيقت خودلې شوى وو كه نه؟ ۳۵۷
دريم بحث: نبى كريم ﷺ يهوديانو ته د سوال جواب وركړې وو كه نه؟ ۳۵۸
څلورم بحث: په خلق او ام كښې فرق ۳۵۹
په دواړو كښې څه فرق دې؟ ۳۶۰
قوله: قال الاعمش: هكذا فى قراءتنا: ۳۶۲

۴۸: باب: مَنْ تَرَكَ بَعْضَ الِاخْتِيَارِ مَخَافَةَ أَنْ يَقْصُرَ فَهْمُ بَعْضِ النَّاسِ عَنْهُ فَيَقَعُوا فِي أَشَدَّ مِنْهُ

وړاندې باب سره مناسبت ۳۶۲
د ترجمة الباب مقصد ۳۶۳

شميره	مضمون	صفحه
	د ترجمة الباب په مقصدباندې يو اشكال او د هغې جواب	۳۶۳
	رجال الحديث	۳۶۴
①	عبيد الله بن موسى	۳۶۴
②	اسرائيل	۳۶۴
③	ابو اسحاق	۳۶۸
④	الاسود	۳۶۸
⑤	ابن الزبير	۳۷۰
⑥	عائشه	۳۷۰
	د عبد الله بن زبير رضي الله عنهما د كعبې تعمير	
	د حجاج بن يوسف كعبه نړول او د عبد الملك بن مروان افسوس	
	د مهدی د نوی تعمير اراده اود امام مالك حكيمانه مشوره	
	قوله: قال: قال لى ابن زبير: كانت عائشة تسر اليك كثيرا فما حدثتك فى الكعبة؟	۳۷۰
	قوله: قلت: قالت لى:	۳۷۱
	قوله: قال النبى ﷺ: يا عائشه لولا قومك حديث عهدهم:	۳۷۲
	قوله: قال ابن الزبير يكفر:	۳۷۲
	آيا په دې روايت كښې ادراج دې؟	۳۷۲
	قوله: لنقضت الكعبة فجعلت لها بابين باب يدخل الناس وباب يخرجون ففعله ابن الزبير:	۳۷۳
	د حديث الباب د ترجمة الباب سره مطابقت	۳۷۳
	۴۹- باب: مَنْ خَصَّ بِالْعِلْمِ قَوْمًا دُونَ قَوْمٍ كَرَاهِيَةَ أَنْ لَا يَفْهَمُوا	
	مخكښنې باب سره مناسبت	۳۷۴
	مقصد د ترجمة الباب او مخكښنې باب كښې او دې باب كښې فرق	۳۷۴
	د متن په سند باندې د مخكښنى والى څه وجه ده؟	۳۷۶
	رجال الحديث	۳۷۷
①	عبيد الله بن موسى	۳۷۷
②	معروف ابن خرّبوذ	۳۷۷
③	حضرت ابو الطفيل	۳۷۸
④	حضرت على رضي الله عنه	۳۸۰
	رجال الحديث	۳۸۰
①	اسحاق بن ابراهيم	۳۸۰
②	معاذ بن هشام	۳۸۰
③	ابى	۳۸۱

شمیره	مضمون	صفحه

④قتاده ۳۸۱
⑤انس بن مالک رضی الله عنه ۳۸۱
قوله: ان النبی ﷺ ومعاذ ردیفه علی الرحل قال: یامعاذ بن جبل: ۳۸۲
حضرت معاذ بن جبل رضی الله عنه ۳۸۳
قوله: قال: لبیك یارسول الله وسعدیك، قال: یامعاذ، قال: لبیك یارسول الله وسعدیك.... ۳۸۵
قوله: قال: مامن احد یشهد ان لا اله الا الله وان محمدا رسول الله صدقا من قلبه..... ۳۸۶
د حدیث الباب نه د مرجئو استدلال او دهغې رد ۳۸۷
قوله: قال: یارسول الله افلا اخبر به الناس فیستبشروا؟: ۳۸۸
قوله: قال: اذاً یتکلوا: ۳۸۸
قوله: واخبر بها معاذ عند موته تأثما: ۳۸۹
د منع کولو باوجود حضرت معاذ رضی الله عنه دا حدیث د خلقو مخکښې ولې بیان کړو؟ ۳۹۰
یو اعتراض او د هغې جواب: ۳۹۱
رجال الحدیث ۳۹۲
①مسدد: ۳۹۲
②معتمر ۳۹۳
③ابی ۳۹۵
④حضرت انس رضی الله عنه ۳۹۷
قوله: قَالَ ذُكِرَلِي أَنَّ النَّبِي -صلی الله علیه وسلم- قَالَ لِمُعَاذٍ: ۳۹۷
قوله: مَنْ لَقِيَ اللّٰهَ لَايُشْرِكُ بِهٖ شَيْئًا دَخَلَ الْجَنَّةَ: ۳۹۸
قوله: قَالَ أَلَا أُبَشِّرُ النَّاسَ: ۳۹۹
قوله: قَالَ: لَا: ۳۹۹
قوله: إِنِّي أَخَافُ أَنْ يَتَّكِلُوا: ۳۹۹
دحدیث الباب د ترجمة الباب سره مناسبت ۳۹۹

۵۰ - باب: الْحَيَاءِ فِي الْعِلْمِ

باب سابق سره مناسبت ۳۹۹
مقصد د ترجمة الباب ۳۹۹
قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ لَا يَتَعَلَّمُ الْعِلْمَ مُسْتَحْيٍ وَلَا مُسْتَكْبِرٌ: ۴۰۱
د امام مجاهد رحمة الله ددې اثر تخریج ۴۰۲
د مذکوره اثر مطلب: ۴۰۲
قوله: وَقَالَتْ عَائِشَةُ نِعْمَ النِّسَاءُ نِسَاءُ الْأَنْصَارِ لَمْ يَمْنَعْهُنَّ الْحَيَاءُ أَنْ يَتَفَقَّهْنَ فِي الدِّينِ: ۴۰۲

شميره	مضمون	صفحه
	د حضرت عائشه رضي الله عنها د مذكوره اثر تخريج	۴۰۲
	دمذكوره آثارو دترجمة الباب سره مطابقت	۴۰۳
	رجال الحديث	۴۰۴
	① محمد بن سلام	۴۰۴
	② ابو معاويه	۴۰۴
	③ هشام	۴۰۷
	④ ابيه (عروة بن الزبير)	۴۰۷
	⑤ زينب بنت ام سلمة	۴۰۷
	⑥ ام سلمه رضي الله عنها	۴۰۸
	قوله: قَالَتْ جَاءَتْ أُمُّ سُلَيْمٍ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم:	۴۰۸
	حضرت ام سليم رض الله عنها	۴۰۸
	قوله: فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِّ:	۴۱۰
	قوله: فَهَلْ عَلَى الْمَرْأَةِ مِنْ غُسْلٍ إِذَا احْتَلَمَتْ؟:	۴۱۱
	قوله: قَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم» - إِذَا رَأَتِ الْمَاءَ»:	۴۱۲
	آيا په ښځو كښې منى نه وى؟	۴۱۲
	آيا ښځو ته احتلام كيديشى؟	۴۱۲
	قوله: فَغَطَّتْ أُمُّ سَلَمَةَ -تَعْنِي وَجْهَهَا:	۴۱۳
	قوله: وَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَتَحْتَلِمُ الْمَرْأَةُ قَالَ: نَعَمْ:	۴۱۳
	آيا ازواج مطهرات ته احتلام كيدلو كه نه؟:	۴۱۴
	قوله: تَرِبَتْ يَمِينُكِ:	۴۱۵
	قوله: فَبِمَ يُشْبِهُهَا وَلَدُهَا:	۴۱۵
	د ولد د مشابهت سبب او ددهٔ د تذكير او تانيث سبب	۴۱۵
	د حافظ ابن حجر رحمه الله تسامح	۴۱۷
	د علامه قرطبى رحمه الله د تاويل مرجوحيت	۴۱۸
	دترجمة الباب سره دحديث مطابقت	۴۱۹
	رجال الحديث	۴۲۰
	① اسماعيل	۴۲۰
	② مالک	۴۲۰
	③ عبد الله بن عمر رضي الله عنهما	۴۲۰
	قوله: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ:	۴۲۰
	د حديث الباب دترجمة الباب سره مطابقت	۴۲۱

شميره	مضمون	صفحه

۵۱ - بَابُ مَنِ اسْتَحْيَا فَأَمَرَ غَيْرَهُ بِالسُّؤَالِ

دباب سابق سره مناسبت ۴۲۲
د ترجمة الباب مقصد ۴۲۲
رجال الحديث ۴۲۳
① مسدد ۴۲۳
② عبد الله بن داود ۴۲۳
③ الاعمش ۴۲۲
④ منذ ر الثوری ۴۲۲
⑤ محمد بن الحنفيه ۴۲۷
⑥ حضرت علی رضي الله عنه ۴۲۸
قوله: قَالَ كُنْتُ رَجُلًا مَذَّاءً: ۴۲۸
قوله: فَأَمَرْتُ الْمِقْدَادَ أَنْ يَسْأَلَ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم فَسَأَلَهُ: ۴۲۹
دحضور اکرم ﷺ نه دمذي په باره کښي سوال کو لو والا څوک وو ؟ ۴۲۹
قوله: فَقَالَ «فِيهِ الْوُضُوءُ»: ۴۳۰
دخروج مذی په صورت کښې به جميع ذکروينځلې کيږی يا به موضع اصابت وينځل کافی وی؟ ۴۳۰
د جمهورو دلائل ۴۳۱
دجمهورو د طرف نه مخالفينو ته جواب ۴۳۲
دخروج مذی په صورت کښې داوبو استعمال ضروری دې که استجمار بالاحجار کافی دی؟ ۴۳۳

۵۲- بَابُ ذِكْرِ الْعِلْمِ وَالْفُتْيَا فِي الْمَسْجِدِ

دباب سابق سره مناسبت ۴۳۳
دترجمة الباب مقصد ۴۳۴
رجال الحديث ۴۳۲
① قتيبه بن سعيد ۴۳۲
② الليث بن سعد ۴۳۲
③ نافع مولى عبد الله بن عمر ۴۳۲
④ حضرت عبد الله بن عمر رضي الله عنهما ۴۳۸
قوله: أَنَّ رَجُلًا قَامَ فِي الْمَسْجِدِ: ۴۳۸
قوله: فَقَالَ يَا رَسُولَ اللهِ، مِنْ أَيْنَ تَأْمُرُنَا أَنْ نُهِلَّ: ۴۳۸
قوله: فَقَالَ رَسُولُ اللهِ- صلى الله عليه وسلم- «يُهِلُّ أَهْلُ الْمَدِينَةِ مِنْ ذِي الْحُلَيْفَةِ، وَيُهِلُّ أَهْلُ الشَّامِ مِنَ الْجُحْفَةِ، وَيُهِلُّ أَهْلُ نَجْدٍ مِنْ قَرْنٍ»: ۴۳۸

شمیره	مضمون	صفحه
	ذوالحلیفه	۴۳۹
	الجحفه	۴۳۹
	قرن	۴۳۹
	قوله: وَقَالَ ابْنُ عُمَرَ وَيَزْعُمُونَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم قَالَ «وَيُهِلُّ أَهْلُ الْيَمَنِ مِنْ يَلَمْلَمَ». وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ يَقُولُ لَمْ أَفْقَهْ هَذِهِ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم	۴۳۹
	یلملم	۴۴۰
	د مواقیت احرام تحدید	۴۴۰
	داهل عراق میقات	۴۴۱

۵۳- باب: مَنْ أَجَابَ السَّائِلَ بِأَكْثَرَ مِمَّا سَأَلَهُ

	دباب سابق سره مناسبت	۴۴۳
	دترجمة الباب مقصد	۴۴۳
	یو اشکال اودهغې جواب	۴۴۴
	رجال الحدیث	۴۴۵
	① آدم	۴۴۵
	② ابن ابی ذئب	۴۴۵
	③ نافع	۴۴۵
	④ الزهری	۴۴۵
	⑤ سالم	۴۴۵
	⑥ حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنهما	۴۴۵
	د حدیث دسند وضاحت	۴۴۵
	قوله: أَنَّ رَجُلاً سَأَلَهُ	۴۴۶
	قوله: مَا يَلْبَسُ الْمُحْرِمُ فَقَالَ «لاَ يَلْبَسِ الْقَمِيصَ وَلاَ الْعِمَامَةَ وَلاَ السَّرَاوِيلَ	۴۴۶
	دحضور اکرم ﷺ فصیح او بلیغ جواب	۴۴۶
	دروایت دترجمة الباب سره مطابقت	۴۴۷
	دحدیث الباب نه مستنبطه قاعده	۴۴۷
	السراویل	۴۴۷
	البرنس	۴۴۷
	الورس	۴۴۸
	براعت اختتام	۴۴۸

عرض د مرتب

اللهم لك الحمد لا احصی ثناء علیك، انت کما اثنیت علیٰ نفسك۔ اللهم لك الحمد کما ینبغی لجلال وجهك و عظیم سلطانك۔ اللهم ما اصبح بی من نعمة او بأحد من خلقك فمنك وحدك لا شریك لك، اللهم لك الحمد و لك الشکر۔ اللهم صل و سلم و بارك علیٰ سیدنا و حبیبنا و مولانا محمد النبی الامی و علیٰ آله و صحبه و تابعیهم و من تبعهم اجمعین

اما بعد: د الله رب العزت ډیر زیات کرم او د هغه ډیر احسان دې چې هغه محض په خپل فضل سره توفیق راکړو چې نن مونږ ستاسو په لاسونو کښې د بخاری شریف د شرح ''کشف البَاری،، څلورم جلد چې د ''کتاب العلم،، د نصف اخر په وضاحت او تشریح باندې مشتمل دې د پیش کولو سعادت حاصلوو اهل علم حضراتو ته چې د دې جلد د انتظار کولو چې کوم تکلیف ملاو شو په هغې باندې مونږ معذرت خواه یو د دې په تاخیر کښې چه کوم عذرونه مخې ته وو دهغې اوږد ذکرکول بې فائدې دې اوپه دې کښې ددې احقرکم علمی او ناروغتیا او ده مختلف بیمارو ډیر دخل وو خو بیا هم کوشش کړې شوې دې چې په مباحثو کښې څه کمی پاتې نه شی او د تحقیق معیار د مخکینی جلدونو پشان بلکه د هغې نه هم ښه وی حضرت شیخ الحدیث صاحب دامت برکاتهم سره د بوډاوالی مختلفو بیمارو، مصروفیاتو اومختلفو ذمه دارو سره سره د دې جلد په یو یو حرف باندې نظر اچولې دې کوم امور چې قابل د اصلاح وو هغه ئې راته په نښه کړل د کوم مباحث چې نامکمل وو د هغې طرف ته ئې خمونږ توجه کړله او د کومو چې وضاحت پکار وو دهغې د وضاحت حکم ئې اوکړو او الحمدلله په دې ټولو حکمونو باندې عمل وکړې شو الله دې حضرت مدظلهم ته عافیت تامه نصیب کړی اود حضرت دغه علمی کوشش دې هم دهغوئ په مبارک ژوند کښې پورا کړی وما ذلك علی الله بعزیز

مونږ د هغې علماؤ شکر گزار یو چا چې د مخکینی جلدونو مباحث اندازترتیب وتحقیق تعریف وکړو او زمونږ حوصله افزائی یئ اوکړه دغه رنګ د هغه حضراتو شکریه هم ادا کوو چا چې د مضامینو په سلسله کښې مونږ سره خط و کتابت وکړو الله دې ټولو ته بهترینی بدلې ورکړی۔

....

په تیرو شوو جلدونو کښې هم مونږ علماو ته درخواست کړې وو اوس هم دغه درخواست دې چې دا یو خالص علمی کار دې چې په مختلفو فنونو کښې د مهارت او صلاحیت تقاضا کوی د دې صلاحیتونو د نش والی د وجه نه ممکن ده چې د دې په ترتیب او تحقیق کښې په غلطی سره څه کوتاهیانی راغلی وی د علماؤ په ذمه لازم ده چې د هغې نشاندهی اوفرمائی ان شاالله مونږه ته به دخپلو غلطیانو په اصلاح کښې خوشحالی محسوسیږی مونږ به ئې ډیر شکر گزار یو د دې جلد پروف ریډینګ او د زړ نه زړ منظر عام ته د راوستو سهرا د عزیز

گرامی مولانا حبیب الله زکریا سلمه الله تعالي په سر ده که د هغوی مکمل توجه محنت او کوشش نه وو نو پته نشته چې نور به پدې کښې څومره تاخیر کیدوالله تعالي دې هغه ته بهترینې بدلې ورکړي د هغه په علم او عمل کښې دې برکت واچوی او د هغه علمی او عملی صلاحیتونو ته دې ترقی ورکړي د دې نه علاوه عزیزان گرامی مفتی سید زاهد حسین الحسینی سلمه (فاضل دارالعلوم کراچی) او مفتی عبدالغنی سلمه (فاضل جامعه فاروقیه و رفیق دارالتصنیف جامعه فاروقیه) هم شکرگذار یم چه دې دواړو حضراتو خصوصی طور باندې د پروف ریډنگ په سلسله کښې د دې احقر ډیر امداد وکړو جزاهما الله تعالیٰ خیر الجزاء و وفقهما لما یحبه ویرضاه۔

....

په آخر کښې ټولو ویونکو په خدمت کښې درخواست دې چه حضرت شیخ الحدیث صاحب دامت برکاتهم له پاره دې خصوصی دعا کوی چې الله تعالي دوی ته د صحت او عافیت سره لوی عمر ورکړي۔ حضرت شیخ الحدیث حفظهم الله تعالي و رعاهم د ژوند هر یو باب او خاص طور باندې د شیخوخیت د زمانې کارنامې چې په هغې کښې د درس او جامعه فاروقیه د اهتمام نه واخله تر وفاق المدارس العربیه، او اتحاد تنظیمات مدارس دینیه د ذمه داریانو سره سره په ملک کښې هر وخت د اسلام خلاف راوچتیدونکو څڅو سورو په عزیمت او عاجزئ سره مقابله هم شامله ده۔ چې دغه ټول کارونه د ځوانانو له پاره د رشک قابل نمونې دي
الله تعالي دِ دې حضرت ته د ټولو ذمه داریانو په ښه طریقې سره د پوره کولو توفیق ورکړي۔۔۔۔
نیز احقرمرتب او دده معاونینو له پاره هم د خصوصی دعاگانو درخواست دې چې الله تعالي ورته دا کار آسان کړي، او د زر مکملولو توفیق ورکړي، او په خپل دربار کښې دې ورته د قبولیت شرف ورکړي
دا کار دې د احقر دپاره، د احقر د استاذانو مشائخ، مور پلار او متعلقینو له پاره د آخرت ذخیره جوړه کړي۔آمین

وکتبه

نور البشر محمد نور الحق

استاذ الحدیث وعلومه بالجامعة الفاروقیة

۱۲ ربیع الاول ۱۴۲۸ھ به مطابق دیکم اپریل ۲۰۰۷

...

۳۲ - باب: عظة الامام النساء وتعليمهن

د مخکینی باب سره مناسبت: مخکینی باب کښې د انسان د خپل کور والو ته علم ښودل ذکر وو او په دې باب کښې د امام عام زنانو ته تعليم ورکول ذکر دی د دغه رنګ په دواړو بابونو کښې مناسبت اوموندلې شو.[1]

د ترجمة الباب مقصد: حضرت ګنګوهی رحمه الله فرمائی چې زنانو سره خلوت او د هغوی سره اجتماع چونکه منع ده خکه د دې باب په قائمولو سره امام بخاری رحمه الله وضاحت اوکړو چې دا ممانعت په هغه صورت کښې دې چې د فتنه يره وی چې د فتنې ويره نه وی نو نصيحت ورته کيدې شی.[2]

حضرت شيخ الهند رحمه الله فرمائی چې د دې باب مقصد دمخکينی دوه بابونو ښان د تعليم ضرورت اود تعليم عام والې دې.[3]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چې امام بخاري رحمه الله اول دا اووئيل چې انسان لره د خپلې بى بى او د وينځۍ د تعليم اهتمام کول پکار دی اوس په ترقۍ سره دا خبره ذکر کوی چې امير المؤمنين يا د هغه نائب ته پکار دی چې د عام زنانو لپاره د وعظ او نصيحت او د هغوی د تعليم انتظام او اهتمام اوکړی، خلاصه دا ده چې اوله ترجمه خاص وه چې د کور والو او وينځې د تعليم متعلق وه او دا عام ده چې د عام زنانو متعلق ده د مخکې ترجمه تعلق د مالکانو او خاوندانو سره وو او د دې ترجمې تعلق د امام سره دې.[4]

[۹۸] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَيُّوبَ قَالَ سَمِعْتُ عَطَاءً قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ[5] قَالَ أَشْهَدُ عَلَى النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- أَوْ قَالَ عَطَاءٌ أَشْهَدُ عَلَى

---

[1] عمدة القاری (ج۲ص۱۲۲)

[2] لامع الدراری (ج۲ص۳۳۱،۳۳۲)

[3] الابواب و التراجم (ص۵۳)

[4] فتح الباری (ج۱ ص۱۹۲)

[5] قوله: ابن عباس رضی الله عنهما: الحديث اخرجه البخاری ايضاً فی صحيحه (ج۱ ص۱۱۹) كتاب الأذان، باب وضوء الصبيان ومتى يجب عليهم الغسل والطهور؟ وحضورهم الجماعة والعيدين والجنائز. وصفوفهم، رقم (۸۶۳). و(ج۱ ص۱۳۱) كتاب العيدين، باب الخطبة بعدالعيد، رقم(۹۶۲) و(۹۶۴). وباب خروج الصبيان الى المصلى، رقم (۹۷۵)، وباب العلم الذى بالمصلى، رقم (۹۷۷) وباب موعظة الامام النساء يوم العيد، رقم(۹۷). (ج۱ ص۱۳۵) باب الصلاة قبل العيد وبعدها، رقم (۹۸۹) و(ج۱ ص۱۹۲) كتاب الزكاة، باب التحريض على الصدقة والشفاعة فيها، رقم (۱۴۳۱)، و(ج۱ ص۱۹۵) كتاب الزكاة، باب العرض فى الزكاة، رقم (۱۴۴۹) و(ج۲ ص۷۲۷) كتاب التفسير، سورة الممتحنة، باب (اذا جاءك المؤمنات يبايعنك) رقم (۴۸۹۵)، و(ج۲ ص۷۸۹) كتاب النكاح، باب: (والذين لم يبلغوا الحلم) رقم (۵۲۴۹)، و(ج۲ ص۸۷۴) كتاب اللباس، باب الخاتم للنساء، رقم (۵۸۸۰) وباب القلائد والسخاب للنساء، رقم (۵۸۸۱) و(ج۲ ص۸۷۴) كتاب اللباس، باب القرط، رقم (۵۸۸۳) و(ج۲ ص۱۰۸۹) ...[بقيه حاشيه په راروانه صفحه...

ابْنِ عَبَّاسٍ - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - خَرَجَ وَمَعَهُ بِلاَلٌ، فَظَنَّ أَنَّهُ لَمْ يُسْمِعِ النِّسَاءَ فَوَعَظَهُنَّ، وَأَمَرَهُنَّ بِالصَّدَقَةِ، فَجَعَلَتِ الْمَرْأَةُ تُلْقِى الْقُرْطَ وَالْخَاتَمَ، وَبِلاَلٌ يَأْخُذُ فِى طَرَفِ ثَوْبِهِ. وَقَالَ إِسْمَاعِيلُ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ عَطَاءٍ وَقَالَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَشْهَدُ عَلَى النَّبِىِّ - صلى الله عليه وسلم - [۸۲۵، ۹۲۱، ۹۳۲، ۹۳۴، ۹۳۶، ۹۴۵، ۱۳۶۴، ۱۳۸۱، ۴۶۱۳، ۴۹۵۱، ۵۵۴۱، ۵۵۴۲، ۵۵۴۴، ۶۸۹۴]

رجال الحديث

① **سليمان بن حرب:** دا ابو ایوب سلیمان بن حرب بن بجیل ازدی بصری رحمه الله دي، ددوی حالات په کتاب الایمان ''باب من کره ان یعود فی الکفر کما یکره ان یلقی فی النار من الایمان،، کښې تیر شوی دی (۱)

② **شعبه:** دا امیر المومنین فی الحدیث امام شعبه بن الحجاج عتکی بصري رحمه الله دي د ده حالات هم په کتاب الایمان ''باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده،، کښې تیر شوی دی (۲)

③ **ایوب:** دا ایوب بن ابی تمیمه کیسان سختیانی بصری رحمه الله دي دده حالات هم په کتاب الایمان ''باب حلاوة الایمان،، کښې تیر شوی دی (۳)

④ **عطاء:** دا ابو محمد عطاء بن ابی رباح مکی قرشي رحمه الله دي د ده پلار ابو رباح نوم اسلم وو دې د ده بعلق موالی سره وو (۴)

د حضرت عثمان رضی الله عنه دخلافت په دوئم کال د یمن په علاقه ''جند،، کښې پیدا شوې وو. او په مکه مکرمه کښې ئې پرورش شوې دي (۵) دي د حضرت عائشه، حضرت ام سلمه، حضرت ام هاني، حضرت ابوهریره، حضرت ابن عباس، حضرت حکیم بن حزام، حضرت رافع بن خدیج، حضرت زید بن ارقم، حضرت زید بن خالد الجهیني، حضرت صفوان بن

بقیه حاشیه د تیرمخ] کتاب الاعتصام بالکتاب والسنة، باب ما ذکر النبی (ص) وحض علی انفاق اهل العلم..... رقم (۷۳۲۵) واخرجه مسلم فی صحیحه، فی فاتحة کتاب صلاة العیدین، رقم(۲۰٤٤ – ۲۰٤٦)، وباب ترک الصلاة قبل العید وبعدها فی المصلی، رقم (۲۰۵۷، ۲۰۵۸) والنسائی فی سننه فی کتاب صلاة العیدین، باب الخطبة فی العیدین بعد الصلاة، رقم (۱۵۷۰) وباب موعظة الامام النساء بعد الفراغ من الخطبة، رقم (۱۵۸۷ و ۱۵۸۸) وأبوداؤد فی سننه، فی کتاب الصلاة، باب الخطبة یوم العید، رقم (۱۱٤۲ – ۱۱٤٤) وباب ترک الأذان فی العید، رقم (۱۱٤٦ و ۱۱٤۷) وابن ماجه فی سننه، فی کتاب اقامة الصلاة، باب ما جاء فی صلاة العیدین، رقم (۱۲۷۳)

[1] کشف الباری (ج۲ص۱۰۵)

[2] کشف الباری (ج۱ص۶۷۸)

[3] کشف الباری (ج۲ ص۲۶)

[4] تهذیب الکمال (ج۲۰ص۶۹،۷۰)

[5] تهذیب الکمال (ج۲۰ص۷۰)

امیه، حضرت عبدالله بن زبیر، حضرت عبدالله بن عمر، حضرت جابر، حضرت معاویه، او د حضرت ابوسعید خدری ﷺ نه روایت ذکرکوی.

د ده نه روایت کونکو کښې امام مجاهد، ابو اسحاق سبیعي، ابو زبیر، عمروبن دینار، زهري، قتاده، عمرو بن شعیب، ایوب سختیاني، منصور بن المعتمر، او امام ابوحنیفه رحمه الله او دغه رنګ نور حضرات شامل دی[1] ابن سعد رحمه الله فرمائی "وکان ثقة فقيها عالما كثير الحديث"[2] امام ابو جعفر الباقر رحمه الله فرمائي "عليكم بعطاء هو والله خير مني"[3] نيز دا هم فرمائی "خذوا من عطاء ما استطعتم"[4]

ابن حبان رحمه الله فرمائي "و كان سود، اعور، اشل، اعرج، ثم عمي في آخر عمره، و كان من سادات التابعين، فقها، وعلما، وورعا، وفضلا"[5]

امام ابو حنیفه رحمه الله فرمائي "ما رأيت فيمن لقيت افضل من عطاء بن ابي رباح"[6]

امام عجلي رحمه الله فرمائي "تابعي ثقة"[7]

امام ابوزرعه رحمه الله فرمائي "ثقة"[8]

د عطاء بن ابی رباح رحمه الله په باره کښې مونږ دلته یو څو اقوال ذکر کړل خو اصحاب سیر و رجال د دوی ذکر په تفصیل سره لیکلی دي- د دوی په لوئ شان او امامت او تفقه باندې د علماء اتفاق دي

البته امام علی بن المدیني رحمه الله فرمائیلی دی چې "كان عطاء اختلط بأخرة، تركه ابن جريج و قيس بن سعد"[9]

خو حافظ ذهبی رحمه الله فرمايئ چه دلته د "ترک" نه اصطلاحی "ترک" مراد نه دي چې ګنی دي "متروک الحديث" ګڼړلې شوي دي بلکه د دې مطلب دا دې چې دې دواړو حضراتو اول د ده نه ډیره استفاده حاصله کړې وه- او د ده سره ئې په فقه کښې مهارت حاصل کړې وو، خو هر کله چې د ده عمر زیات شونو د ده په حواسو کښې کمزوری راغله نو دوی د ده نه

---

[1] دده د شیوخو او شاګردانو د تفصیل معلومولو له پاره وګورئ تهذیب الکمال (ج۲ ص ۷۰.....۷۵) سیراعلام النبلاء (ج۵ص ۷۹،۸۰)

[2] الطبقات لابن سعد (ج۵ص۴۶۸)

[3] تهذیب الکمال (ج۲۰ص۷۷) و سیر اعلام النبلاء (ج۵ص۸۱)

[4] هم دغه پورتنی حوالا جات

[5] الثقات لابن حبان (ج۵ص۱۹۸،۱۹۹)

[6] تهذیب الکمال (ج۲۰ص۷۹،۸۰) و سیر اعلام النبلاء (ج۵ص۸۳)

[7] تعلیقات تهذیب الکمال (ج۲۰ص۸۵)

[8] تعلیقات تهذیب الکمال (ج۲۰ص۸۶) نقلا عن الجرح و التعدیل (۶) رقم (۱۸۳۹)

[9] سیر اعلام النبلاء (ج۵ص۸۶،۸۷) و میزان الاعتدال (ج۳ص۷۰)

لیکل پریخودل د دوی الفاظ دی ''لم یعن علی بقوله ترکه هذان'' الترک العرفی، ولکنه کبر وضعفت حواسه، وکانا قد تکفیا منه وتفقها واکثرعنه، فبطلا، فهذا مراده بقوله: ترکاه،،(1)

نیز هغه فرمائي ''لم یعن الترک الاصطلاحی، بل عنی انهما بطلا الکتابة عنه، والا فعطاء ثبت رضی،،(2)

دغه رنگ امام ابو داود ﷫ فرمائی ''ان ابن عون ترک عطاء وطاوسا من اجل فتیاهم فی الصرف..(3)

یعنی'' ابن طاعون عطاء او طاوس د هغوی په عقد صرف کښې د فتویٰ د وجه نه پریخودل..
خو دده جرح هم مضر نه ده څکه چې دلته د پریخودو سبب یو اجتهادی امر دې، او په دې کښې د اختلاف د وجه نه کلام شوی دې(4)-

دلته دا خبره دې واضح وی چې عطاء بن ابی رباح په کثرت سره مرسلاً روایت کوی او علماؤ تصریح کړې ده چې دې د هر قسم راویانو نه ارسال کوی دې وجه نه د ده مراسیل به ضعیف گڼړلې شی(5)

د عطاء بن ابی رباح انتقال ۱۱۴ھ یا ۱۱۵ھ کښې شوې دې(6) رحمه الله تعالیٰ رحمة واسعة

⑤ابن عباس: د حضرت عبدالله بن عباس ﷠ حالات د بدء الوحی په څلورم حدیث او کتاب الایمان'' باب کفران العشیر وکفر بعد کفر،، کښې تیر شویٰ دی(7)

قوله: قال اشهد علی النبی ﷺ او قال عطاء: اشهد علی ابن عباس: حضرت ابن عباس ﷠ فرمائی چه زه په نبی ﷺ باندې گواهی ورکوم یاعطاء وائی چه زه په ابن عباس باندې گواهی ورکوم.

حاصل دا دې چې د اشهد باره کښې تردد دې چې دا د ابن عباس قول دې که د عطاء، په دغه سلسله کښې د شعبه د شاگردانو اختلاف دې
سلیمان بن حرب په تردد سره نقل کوی کما فی حدیث الباب. ابوداود طیالسی دغه روایت د ''شعبه عن ایوب.. په طریقه نقل کړې دې او هغه یقینی طور باندې دې ته د عطاء قول وئیلې دې(8) او د شعبه په شاگردانو کښې محمد بن جعفر غندر د بغیر د شک نه جزما د

---

(1) سیر اعلام النبلاء(ج۵ص۸۷)
(2) میزان الاعتدال(ج۳ص۷۰)
(3) تعلیقات الکاشف(ج۲ص۲۲) نقلا عن سواالات الاجری(۲۵۷)
(4) تعلیقات الکاشف(ج۲ص۲۲)
(5) تهذیب الکمال(ج۲۰ص۸۳)
(6) تهذیب الکمال(ج۲۰ص۸۵)
(7) کشف الباری (ج۱ ص۲۳۵) و (ج۲ص۲۰۵)
(8) حدثنا ابو داود قال حدثنا شعبه عن ایوب:قال سمعت عطاء یقول اشهد علیٰ ابن عباس انه قال خرج رسول الله ﷺ.....مسند ابی داود الطیالسی(ص۳۴۶) احادیث عطاء بن ابی رباح..[بقیه حاشیه په راروانه صفحه.

دواړو د قول په طرز ذکر کړې دې [1]

بيا د شعبه په رفقاؤيعنی ايوب سختيانی په شاګردانو کښې لږ اختلاف دې. اسماعيل بن عليه [2]، سفيان [3] او وهيب [4] دې درې واړو دې ته د ابن عباس قول وانيلې دې ليکن حماد بن زيد د ايوب نه نقل کولو په وخت کښې تردد نقل کوی [5]، امام بخاری رحمه الله د روايت باب په آخر کښې د اسماعيل بن عليه تعليق راوړو سره غالبا خپل رجحان ظاهر کړو چې دا د حضرت ابن عباس قول دې۔

خو مناسبه معلوميږی چې يو ته د ترجيح ورکولو په ځانې دا اوويلې شی چې دا قول د دواړو نه ثابت دې.چې د هغې دليل د محمد بن جعفر روايت دې.بيا بعضو راويانو دې لره د تردد سره نقل کړو او بعضو د ابن عباس رضی الله عنهما قول اوګرځولو او بعضو د عطاء. والله اعلم

قوله: ان رسول الله صلى الله عليه وسلم خرج ومعه بلال فظن انه لم يسمع النساء: حضور صلى الله عليه وسلم بهر تشريف راوړلو هغوی سره حضرت بلال هم وو .هغوی دا ګمان اوکړو چې حضورپاک صلى الله عليه وسلم ښځو ته خطبه واؤ نه روله.

حضورپاک صلى الله عليه وسلم ته دا خيال راغلو چې زنانو ته د دوی آواز اونه رسيدلو ځکه نې هغوی طرف ته تشريف يوړلو او هغوی ته نې نصيحت اوکړو

قوله: فوعظهن وامرهن بالصدقة: حضورپاک صلى الله عليه وسلم هغوی ته نصيحت اوفرمائيلو او هغوی ته نې د صدقې ورکولو حکم اوکړو.

ترجمة الباب ددې نه ثابتيږی چې د "وعظهن" نه "عظة الامام" او "امرهن بالصدقة" نه تعليم په پوهه کښې راځی [6]

هغوی نصيحت اوفرمائيلو چې "انى رأيتكن اكثر النار، لانكن تكثرن اللعن وتكفرن العشير" او د صدقه

بقيه حاشيه د تيرمخ] عن ابن عباس. رقم(٢٦٥٥)

تنبيه: د ابوداود طيالسی د دې روايت نه واضحه ده چې د اشهد قول د عطاء دې نه د ابن عباس خو حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی "و ارادبهذا التعليق انه جزم عن ايوب بان لفظ اشهد من كلام ابن عباس فقط و كذا جزم به ابو داود الطيالسی فی مسنده عن شعبه..... فتح البارى(ج١ص١٩٣) ده د حافظ رحمه الله تسامح ده_

[1]) مسند احمد (ج١ص٢٢٠)

[2]) اخرجه البخاری طريقه تعليقا تحت حديث الباب. و اخرجه موصولا فی صحيحه(ج١ ص١٩٥) فی كتاب الزكاة. باب العرض فی الزكاة. رقم(١٤٤٩) و اخرجه احمد فی مسنده(ج١ص٢٢٦)

[3]) اخرج حديثه احمد فی مسنده(ج١ص٢٢٠)

[4]) اخرج حديثه احمد فی مسنده(ج١ص٢٢٠)

[5]) اخرجه ابو نعيم فی المستخرج. كذا فی الفتح(ج١ص١٩٣)

[6]) فتح البارى(١/١٩٣)-

حکم ئې ورکړلو.او تعلیم ئې ورکړو چې د دوی د ګناهونو کفاره به د صدقاتو په ذریعه کیږی[1] والله اعلم

قوله: فجلعت المراة تلقی القرط والخاتم وبلال یأخذ فی طرف ثوبه: ښځو والی او ګوتمې کینبودلې او حضرت بلال هغه د خپلې کپړې په یو ګوټ باندې راجمعه کولې

ایا ښځه د خاوند د اجازت نه بغیر په خپل مال کښې تصرف کولې شی؟ په دې خبره کښې اختلاف دې چې آیا ښځه د خاوند د اجازت نه بغیر په خپل مال کښې تصرف کولې شی یا نا؟ د جمهورو علماؤ مسلک دادې چې دې ته په خپل مال کښې د پورا تصرف کولو اختیار دې او امام مالک رحمه الله فرمائی.چې هغې ته صرف د ثلث مال پورې د تصرف اجازت دې.د دې نه د زیات اجازت نشته

د امام احمد رحمه الله هم یو روایت دادې.او د هغوی دویم روایت د جمهورو مطابق دې[2]

د امام مالک رحمه الله استدلال د سنن نسائی،سنن ابی داود او سنن ابن ماجه د عبدالله بن عمروبن العاص رضی الله عنه د مرفوع روایت نه دې "لا یجوز لامراة امرٔی مالها اذا ملك زوجها عصمتها"[3] یعنی ښځې ته په خپله خپل مال کښې اختیار نشته هر کله چې خاوند د هغې د عزت مالک جوړ شی.په دویم طریق کښې دی "لاتجوز لامراة عطیة الا باذن زوجها"[4]

دغه شان د هغوی استدلال په سنن ابن ماجه کښې د کعب ابن مالک رضی الله عنه د روایت نه دې چې د هغوی بی بی خیره د حضورپاک صلی الله علیه وسلم په خدمت کښې خپل کالی راوړل او صدقه کول ئې اوغښتل.حضورپاک صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل "لایجوز للمراة فی مالها الا باذن زوجها فهل استاذنت کعبا؟" یعنی د ښځې د پاره په خپل مال کښې د تصرف اجازت نشته خو دا چې کله خاوند هغې ته اجازت ورکړی،نو آیا تا کعب نه اجازت اخستې دې؟ هغوی اوفرمائیل "نعم" بیا حضورپاک صلی الله علیه وسلم د تصدیق د پاره کعب رضی الله عنه ته پیغام اولیږلو،چې کله هغوی تصدیق اوکړو نو هغوی صلی الله علیه وسلم د هغې صدقه قبوله کړه[5]

امام مالک سره په ثلث مال کښې د تصرف اختیار باره کښې څه واضحه دلیل نشته،البته هغوی فرمائی چې څنګه د یو مریض په مال کښې د وارثانو حق متعلق کیږی دغه شان د ښځې په مال کښې د خاوند حق متعلق کیږی ځکه چې حضورپاک صلی الله علیه وسلم فرمائی تنکح المراة

---

[1] حواله بالا.

[2] المغنی لابن قدامة(٤/٣٠٠،٢٩٩)کتاب الحجر رقم المسالة(٣٤٧٤)-

[3] سنن ابی داود کتاب البیوع باب فی عطیة المراة بغیر اذن زوجها رقم(٣٥٤٦) وسنن ابن ماجه کتاب الهبات باب عطیة المراة بغیر اذن زوجها رقم(٢٣٨٨)-

[4] سنن ابی داود کتاب البیوع باب عطیة المراة بغیر اذن زوجها رقم (٣٥٤٧) وسنن النسائی کتاب الزکاة باب عطیة المراة بغیر اذن زوجها رقم (٢٥٤١)-

[5] سنن ابن ماجه کتاب الهبات باب عطیة المراة بغیر اذن زوجها رقم (٢٣٨٩)-

لاربع: لمالها، ولحسبها، وجمالها، ولدینها [۱]
د دې نه دا معلومه شوه چې د ښځې په مال کښې د خاوند حق وی، او دغه وجه ده چې ښځه مالداره وی نو خاوند د هغې د مال نه فائده اخستلو د پاره په مهر کښې اضافه کولو سره د هغې د حاصلیدو کوشش کوی [۲]
لهذا د مریض په شان ښځې ته هم په ثلث مال کښې د تصرف حق ورکولې شی، مریض چې څنګه په ثلث مال کښې وصیت کولې شی دغه شان ښځه هم په ثلث مال کښې تصرف کولې شی. ددې په مقابله کښې د جمهورو دلائل دادی

① د الله تعالی ارشاد دی «فان انستم منهم رشدا فادفعوا الیهم اموالهم» [۳]
یعنی چې تاسو په دوی کښې عقل او هدایت اومونئ، نو هغوی ته د هغوی مال ورکړئ. د دې آیت نه دا خبره واضح کیږی چې په دوی باندې پابندی نشته او بلکه دا چې هغه په تصرف کښې آزاده ده.

② حدیث باب، په کوم کښې چې حضورپاک ﷺ هغوی ته د صدقې حکم اوکړو، هغوی صدقه ورکړه او حضورپاک ﷺ قبوله کړه. او هغوی د چا نه هم د خاوند د اجازت په باره کښې تپوس او نه کړو. [۴]

③..د حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه مرفوع حدیث دی یامعشر النساء تصدقن [۵]
دلته هم د صدقې حکم مطلق دی د څه قسم اجازت ذکر نشته.
ترڅو چې د امام مالک رحمه الله د دلائلو تعلق دی نو په هغې کښې د حضرت کعب والا حدیث ضعیف دی ځکه چې په هغې کښې یحیی الانصاری مجهول دی [۶]

باقی دواړه روایتونه د "عمرو عن ابیه عن جده" په طریق سره مروی دی او محدثینو په دې سند باندې کلام کړې دی [۷]

او که بالفرض دا سند قابل د احتجاج وی بیا هم اولاً د جمهورو د صحیح احادیثو مقابله نشی کولې.
ثانیا: داسې ډیرو احادیثو په باره کښې امام بغوی فرمائی چې دا "غیررشیده" باندې محمول دی [۸]

---

[۱] صحیح البخاری(۲/۷۶۱) کتاب النکاح باب الاکفاء فی الدین رقم(۵۰۹۰)-
[۲] المغنی(٤/۳۰۰)-
[۳] النساء/۶-
[۴] المغنی(٤/۳۰۰) وعمدة القاری(۲/۱۲٤)-
[۵] صحیح البخاری(۱/٤٤) کتاب الحیض باب ترک الحائض الصوم رقم(۳۰٤)-
[۶] تقریب التهذیب(۵۹۹)رقم(۷۶۸۱) وخلاصة الخزرجی(ص٤۳۰)-
[۷] تعلیقات الکاشف(۲/۷۹و۸۰)-
[۸] شرح الکرمانی(۲/۹۲)-

بعضې علماء فرمائی چې دا حکم په بناء د حسن معاشرت او د آدابو د قبیلې نه دې. یعنی دا مناسبه نه ده چې ښځه او سړې په یو خانې کښې اوسیږی او ښځه د خاوند د خوښې معلومولو نه بغیر خپل مال خرج کړی او د خاوند نه تپوس اونه کړی[۱] والله اعلم

قوله: وقال اسماعیل عن ایوب عن عطاء وقال عن ابن عباس: اشهد علی النبی ﷺ: د اسماعیل نه مراد اسماعیل بن علیه رحمه الله دې[۲] د دوی حالات کتاب الایمان "باب حب الرسول من الایمان" د لاندې تیر شوې دی[۳]=

د مذکوره تعلیق تخریج: د مذکوره تعلیق په خپله امام بخاری رحمه الله په کتاب الزکوة کښې موصولاً تخریج کړې دې[۴]

د مذکوره تعلیق مقصد دې تعلیق ذکر کولو نه امام بخاری دا ونیل غواړی چې د اسماعیل بن علیه په دې طریق کښې جزم سره د "اشهد" جملې نسبت ابن عباس رضی الله عنهما طرف ته شوې دې[۵] دا جمله د چا ده؟ ددې تفصیل مونږ روستو ذکر کړې دې.

تنبیه: علامه کرمانی رحمه الله اولاً دا خبره ذکر کړې ده. بیا ئې یو احتمال دا هم بیان فرمائیلې دې چې د "قال اسماعیل" عطف په "حدثنا شعبة" باندې وی. داسې شوه چې سلیمان بن حرب څنګه د شعبه شاګرد دې دغه شان د اسماعیل بن علیه نه هم روایت کوی. دغه شان به دا تعلیق پاتې نه شی[۶]

خو دا احتمال صحیح نه دې ځکه چې اسماعیل بن علیه نه سلیمان بن حرب څه روایت نه کوی[۷] والله سبحانه وتعالی اعلم.

۳۳- باب: الحرص علی الحدیث

اولنی باب سره مناسبت: علامه عینی رحمه الله فرمائی چې په مخکښې باب کښې څنګه چې د خاص تعلیم ذکر دې. د دغې خاص تعلیم ذکر په دې باب کښې هم دې چې د ابوهریره رضی الله عنه په سوال کولو باندې هم هغه ته په خاص خطاب سره حضورپاک ﷺ جواب ورکړو. چې دا هم تعلیم دې[۸]

مقصد د ترجمة الباب: حضرت شیخ الهند رحمه الله فرمائی چې ددې باب نه د حرص علی الحدیث

---

[۱]) عمدة القاری(۲/۱۲٤)-

[۲]) فتح الباری(۱/۱۹۳)-

[۳]) کشف الباری(۲/۱۲)

[۴]) صحیح البخاری(۱/۱۹۵) کتاب الزکوة باب زکواة العرض رقم(۱٤٤۹)-

[۵]) فتح الباری(۱/۱۹۳) وعمدة القاری(۲/۱۲۵)-

[۶]) شرح الکرمانی(۲/۹۲)-

[۷]) فتح الباری(۱/۱۹۳) وعمدة القاری(۲/۱۲۵)-

[۸]) عمدة القاری(۲/۱۲۵)-

فضيلت او تحسين بيانول مقصود دی او د حديث نه حديث رسول اللهﷺ مراد دي، په مخکښې ابوابو کښې او تير شوي احاديثو کښې د مطلق علم ذکر وو.اوس د حديث تصريح او تخصيص مقصود معلوميږی[1] والله اعلم.

مطلب دادې چې امام بخاریؒ د علم فضيلت.ددې د حاصلولو طريقې.ددې آداب او تعليم وتبليغ مطلق اوسه پورې ډير تراجم اېښودې دی.اوس خاص طور سره دترجمې متعلق ترجمه منعقد کوی او دا خبرداری ورکوی چې د ټولو نه اهم فنِ حديث دې چې د هغې د حاصلولو د پاره طالب علم لره حريص کيدل پکار دی

د حديث لغوی،عرفی او اصطلاحی معنی حديث په لغت کښې "جديد" ته وئيلې شی.په عرف کښې دا لفظ د "کلام" د پاره استعماليږی[2]

د اهل شريعت په نيز حديث وئيلې شی هر هغه څيز ته چې نبی کريمﷺ ته منسوب وی، اگرچې هغه اقوال وی يا افعال. تقاريروی يااحوال.د بيدارئ سره تعلق لری يا د خوب سره[3]

د حديث د وجه تسميه په باره کښې مونږ تفصيلا په مقدمه کښې ذکر کړی دی[4]

[۹۹] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي سُلَيْمَانُ عَنْ عَمْرِو بْنِ أَبِي عَمْرٍو عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّهُ قَالَ:

قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَنْ أَسْعَدُ النَّاسِ بِشَفَاعَتِكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «لَقَدْ ظَنَنْتُ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ أَنْ لاَ يَسْأَلُنِي عَنْ هَذَا الْحَدِيثِ أَحَدٌ أَوَّلُ مِنْكَ، لِمَا رَأَيْتُ مِنْ حِرْصِكَ عَلَى الْحَدِيثِ، أَسْعَدُ النَّاسِ بِشَفَاعَتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَنْ قَالَ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ، خَالِصًا مِنْ قَلْبِهِ أَوْ نَفْسِهِ.» [۶۲۰۱]

رجال الحديث

①**عبدالعزيز بن عبدالله** دا عبدالعزيز بن عبدالله بن يحيى بن عمرو بن اويس بن سعد بن ابی سرح قرشی عامری اويسی مدنیؒ دې.ددوی کنيت ابوالقاسم دې[5]

دوی د ابراهيم بن سعد زهری،سليمان بن هلال، عبدالرحمن بن ابی الزناد، عبدالرحمن بن ابی الموال، عبدالعزيز بن ابی حازم، عبدالعزيز بن ابی سلمه الماجشون،ليث بن سعد، مالک بن انس او محمدبن جعفربن ابی کثيرؒ نه روايت کوی

دده نه روايت کوونکو کښې امام بخاری،هارون الحمال،محمد بن يحيی،ذهلی، ابوذرعه، ابوحاتم، عبدالله بن شعيب او محمدبن اسماعيل ترمذیؒ وغيره دی[6]

[1] الابواب والتراجم(ص۵۳)-
[2] عمدة القاری(۲/۱۲۵)-
[3] حواله بالا
[4] كشف البارى(۱/۸.۹)-
[5] تهذيب الكمال(۱۸/۱۶۱.۱۶۰) وسير اعلام النبلاء(۱۰/۳۸۹)-
[6] تهذيب الكمال(۱۸/۱۶۲.۱۶۱) وسير اعلام النبلاء(۱۰/۳۸۹)-

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائي "صدوق"(١)

يعقوب بن شيبه سدوسي رحمه الله فرمائي "ثقة"(٢)

امام دار قطني رحمه الله فرمائي "حجة"(٣)

امام خليلي رحمه الله فرمائي "ثقة متفق عليه"(٤)

امام ابوداود رحمه الله فرمائي "ثقة"(٥)

حافظ ذهبي فرمائي "ثقة مكثر"(٦)

بيا فرمائي "الامام الحجة...من نبلاء الرجال"(٧)

دغه شان هغوي فرمائي "ثقة جليل"(٨)

ابن حبان رحمه الله دوي په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دی(٩)

تنبيه: ددوي باره كښې د امام ابوداود توثيق مونږ نقل كړې دې خو هم د امام ابوداود نه حافظ ذهبي او حافظ بن حجر رحمهما الله ددوي تضعيف نقل كړې دې (١٠)

حافظ ابن حجر رحمه الله په "هدى الساري" كښې د جرح نه انكار كولو سره ليكلې دی.

"وقع في سؤالات ابي عبيد الجري عن ابي داود قال: عبد العزيز الاويسي ضعيف. فان كان على هذا ففيه نظر لانه ثقة في موضع آخر، وروى عن هارون الحمال عنه ولعله ضعف رواية معينة له وهم فيها، او ضعف آخر اتفق معه في اسم، وفي الجملة فهو جرح مردود"(١١)

مطلب دادې چې په "سؤالات عبيد الآجري" كښې دی چې امام ابوداود رحمه الله دې ضعيف ګرځولې وو. كه چرې د امام ابوداود مراد هم دغه عبد العزيز اويسي وی نو قابل د كتلو ده. ځكه چې په بل ځائې كښې هغه په خپله په دې توثيق كړې دې. او د هارون الحمال په واسطې سره دده نه

---

(١) تهذيب الكمال(١٨/١٦٣)-

(٢) حواله بالا

(٣) تهذيب التهذيب(٦/٣٤٦)-

(٤) حواله بالا

(٥) تهذيب الكمال(١٨/١٦٢) وسير اعلام النبلاء(١٠/٣٨٩) وحاشية سبط ابن العجمي على الكاشف (١/٦٥٦)- رقم(٣٣٩٧)-

(٦) الكاشف(١/٦٥٦) رقم(٣٣٩٧)-

(٧) سير اعلام النبلاء ١٠/٣٨٩)-

(٨) ميزان الاعتدال(٢/٦٣٠)-

(٩) كتاب الثقات لابن حبان(٨/٣٩٦)-

(١٠) اوګورئ: ميزان الاعتدال (ج٢ ص٦٣٠) و تهذيب التهذيب (ج٦ ص٣٤٦)_

(١١) هدى الساري(٤٢٠)-

نې روایتونه هم کړې دی، ممکنه ده چې ددې تضعیف وجه څه معین روایت وی چې په هغې کښې هغه ته وهم شوې وی یا ددې نه یو بل عبدالعزیز مراد وی، چې د نوم د اشتراک د وجې اشتباه اوشوه، بهر حال دا جرح مردود ده، قابل قبول نه ده.

دده د وفات کال معلوم نه دې غالبا ۲۲۰ هجری پورې ژوندې وو[1] رحمة الله تعالى رحمة واسعة

(۲) **سلیمان** دا ابومحمد سلیمان ابن بلال تیمی قرشی مدنی رحمه الله دې، ددوی حالات د "کتاب الایمان باب امور الایمان" د لاندې مختصراً او "کتاب العلم باب طرح الامام المسألة على اصحابه ليختبر ما عندهم من العلم" د لاندې تفصیلا تیر شوې دی[2].

(۳) **عمرو بن ابی عمرو** دا عمرو بن ابی عمرو میسره مولی المطلب بن عبدالله بن حنطب قرشی مخزومی مدنی رحمه الله دې ابوعثمان ددوی کنیت دې[3].

دوی د خپل مولی مطلب بن عبدالله بن حنطب، حضرت انس بن مالک رضی الله عنه، سعید بن جبیر، سعید بن ابی سعید المقبری، عاصم بن عمر بن قتاده، عبدالرحمن بن هرمز الاعرج او عکرمه مولی ابن عباس رحمهم الله وغیره نه روایت کوی.

دده نه روایت کوونکو کښې ابراهیم بن سوید، اسماعیل بن جعفر بن ابی کثیر، سلیمان بن بلال، عبدالرحمن بن ابی الزناد، عبدالعزیز بن محمد دراوردی، یزید بن عبدالله بن الهاد او یعقوب بن عبدالرحمن اسکندرانی رحمهم الله وغیره دی[4].

امام احمد رحمه الله فرمائی "ليس به بأس"[5].

امام ابوزرعه رحمه الله فرمائی "ثقة"[6].

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی "لا بأس به"[7].

ابن حبان رحمه الله دوی په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دی، او لیکلې ئې دی "ربما اخطأ، يعتبر حديثه من رواية الثقات عنه"[8].

امام عجلی رحمه الله فرمائی "ثقة ينكر عليه حديث البهيمة"[9].

---

[1] سیر اعلام النبلاء (۱۰/۳۸۹)-
[2] کشف الباری (۱/۶۵۸) و (۳/۱۱۷)-
[3] تهذیب الکمال (۲۲/۱۶۸)-
[4] تهذیب الکمال (۲۲/۱۶۸، ۱۶۹)-
[5] تهذیب الکمال (۲۲/۱۶۹)-
[6] تهذیب الکمال (۲۲/۱۷۰)-
[7] حواله بالا
[8] الثقات لابن حبان (۵/۱۷۵)-
[9] تهذیب التهذیب (۸/۸۳)-

ساجى رحمه الله فرمائى "صدوق الا انه يهم"[1]

حافظ ابن حجر فرمائى "ثقة ربما وهم"[2]

ددې توثيقاتو په مقابله کښې ددوى باره کښې د جرح اوتعديل عالمانو نه جرح هم منقوله ده.

چنانچه امام يحيى بن معين فرمائى "لايحتج بحديثه"[3]

بيا فرمائى "كان مالك يروى عن عمرو بن ابى عمرو وكان يستضعفه"[4]

دغه شان هغوى فرمائى "عمرو بن ابى عمرو الذى يروى عن عكرمة: ليس بالقوى"[5]

دغه شان د هغوى نه نقل دى "عمرو بن ابى عمرو ليس بحجة"[6]

جوزجانى رحمه الله فرمائى "مضطرب الحديث"[7]

امام نسائى رحمه الله فرمائى "عمرو بن ابى عمرو ليس بالقوى فى الحديث وان كان قد روى عنه مالك"[8]

امام ابوداود رحمه الله فرمائى "ليس هو بذاك"[9]

خو حقيقت دادې چې په عمرو بن ابى عمرو باندې دا تنقيد دهغه د عامو احاديثو د وجه نه دې بلکه هغوى د عکرمه نه يو حديث نقل کړې دې، د هغې ترديد د لاندې محدثينو په ده باندې کلام کړې دې.

چنانچه د امام يحيى بن معين نه ابن ابى مريم نقل كوى "عمرو بن ابى عمرو ثقة ينكر عليه حديث عكرمة عن ابن عباس ان النبى ﷺ قال: اقتلوا الفاعل والمفعول به"[10]

دغه شان امام عجلى رحمه الله فرمائى "ثقة ينكر عليه حديث البهيمة"[11]

امام نسائى چې څه فرمائيلي دى چې "ليس بالقوى فى الحديث" نو دا دې مطلق تضعيف نشى گنړلې. امام نسائى رحمه الله دا قسم جملې د هغه كس په باره كښې فرمائى چې "حافظ" نه وى.

---

[1] حواله بالا

[2] تقريب التهذيب(ص٤٢٥) رقم(٥٠٨٣)-

[3] الضعفاء الكبير للعقيلى(٣/٢٨٩) رقم(١٢٨٩)-

[4] حواله بالا

[5] حواله بالا

[6] الكامل لابن عدى(٥/١١٦٩)-

[7] الكامل(٥/١١٦) وميزان الاعتدال(٣/٢٨٢) رقم (٦٤١٤)-

[8] السنن الصغرى كتاب المناسك الحج باب اذا اشار المحرم الى الصيد فقتله الحلال رقم (٢٨٦٩)-

[9] تهذيب الكمال(٢٢/١٧٠)-

[10] الكامل لابن عدى(٥/١١٦)-

[11] تهذيب التهذيب(٨/٨٣)-

مطلقا ضعيف ګڼل مقصود نه دى[1]

دغه شان د امام ابوداود رحمه الله تنقيد هم ددې "حديث البهيمة" په بنا باندې دې، چنانچه هغوى چې چرته "ليس هو بذلك" اوفرمائيل نو هلته ئې دهغې نه پس د علت په طور ددې خبرې وضاحت اوكړو "روى عن عكرمة عن ابن عباس من اتى بهيمة فاقتلوه"[2]

دغه شان امام بخارى رحمه الله هم فرمائى "روى عن عكرمة فى قصة البهيمة فلا ادرى سمع ام لا"[3]
دغه وجه ده چې امام ابن عدى رحمه الله په دې كښې اكثر اقوال په خپل سند سره نقل كولو نه پس اوفرمائيل:

"عمرو بن ابى عمرو له احاديث عن انس غير ما ذكرت وروى عنه مالك وهو عندى لا باس به لان مالكا لا يروى الا عن ثقة او صدوق"[4]

يعنى "د عمرو بن ابى عمرو د حضرت انس رضى الله عنه نه د مذكوره حديث نه علاوه نور هم روايات دى، د هغوى نه امام مالك رحمه الله هم روايت كړې دې، هغه ځما په نيز "لا بأس به" دى ځكه چې امام مالك د ثقه نه يا د صدوق نه روايت كوى"
بيا حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چې علماء ته اصل كلام د ده د عكرمه نه روايت باندې دې، او امام بخارى رحمه الله ده د عكرمه په طريق سره يو روايت هم نه دې اخستې، بلكه په صحيح بخارى كښې دده صرف شپږ احاديث نقل دى. څلور د حضرت انس رضى الله عنه په واسطې سره، يو حديث د "سعيد بن جبير عن ابن عباس" په طريق سره او يو د "سعيد بن ابى سعيد مقبرى عن ابو هريره رضى الله عنه" په طريق سره. او د "عكرمه عن ابن عباس" په طريق سره امام بخارى يو حديث هم اخستې نه دې،[5]

حافظ ذهبى ټول احوال مخكښې راوستلو سره ددوى باره كښې فيصله كړې ده چې "حديثه صالح حسن منحط من الدرجة العليا من الصحيح"[6] يعنى "دده احاديث حسن دى، خو بيا هم صحيح د اوچتې درجې نه كم دى"
اګرچه حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چې حق دا دې چې "عليا" لفظ حذف كول پكار دى[7]

[1]) عن امام نسائى ينقل هكذا اى(ليس بذلک القوى" فى حق احمد بن بشير الكوفى. وفى هذا قال الحافظ "فاما تضعيف النسائى له فمشعر بانه غير حافظ" هدى السارى(ص٣٨٦)-
[2]) تهذيب الكمال(٢٢/١٧٠)-
[3]) تهذيب التهذيب(٨/٨٣)-
[4]) الكامل لابن عدى(٥/١١٧)-
[5]) هدى السارى(ص٤٣٢)-
[6]) ميزان الاعتدال(٣/٢٨٢)-
[7]) تهذيب التهذيب(٨/٨٣)-

دغه شان ابن القطان رحمه الله او فرمائیل "الرجل مستضعف واحادیثه تدل علی حاله"[1] یعنی ددې سړی تضعیف شوې دې دده حدیثونه دده په حال باندې دلالت کوی" نو حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی "ما

هو بمستضعف ولا بضعیف نعم ولا هو فی الثقة کالزهری و ذویه"[2]

یعنی نه خو دده تضعیف شوې دې او نه په واقع کښې ضعیف دې البته هغه د امام زهری او د هغوی د طبقې د راویانو په شان نه دې"

ګویا د هغه په باره کښې انصاف والا رائې داده چې دوی زیات قوی خو نه دی خو ددوی احادیث د رد قابل هم نه دی، بلکه د احتجاج اود استشهاد قابل دی، دغه رنګې د اصول سته تولو مصنفینو ددوی روایات اخستې دی.[3] والله اعلم

د ابوجعفر منصور د خلافت په شروع کښې ددوی وفات شوې وو[4] رحمة الله تعالیٰ رحمة واسعة

④ **سعید بن ابی سعید المقبری**: دا ابوسعید بن ابی سعید کیسان مقبری مدنی رحمه الله دې، ددوی حالات د کتاب الایمان "باب الدین یسر" دلاندې تیر شوې دی[5]

⑤ **حضرت ابوهریره رضی الله عنه**: د حضرت ابوهریره رضی الله عنه حالات د کتاب الایمان "باب امور الایمان" د لاندې تیر شوې دی[6]

قوله: انه قال: قیل: یارسول الله: حضرت ابوهریره رضی الله عنه فرمائی چې تپوس اوکړې شو چې یا رسول الله...

د ابوذر او کریمه په نسخو کښې "قیل" دې، او په نورو نسخو کښې "قیل" نشته، او دا صحیح ده چې دلته "قیل" پکار نه دې، غالباً چې "قلت" وو نو د یو راوی یا د کوم کاتب د تصرف نه "قیل" شو[7]

ځکه چې په خپله امام بخاری دا روایت مخکښې "کتاب الرقاق کښې ذکر کړې دې، په هغې کښې دی "انه قال: قلت: یا رسول الله.."[8]

دغه شان سنن نسائی کبری کښې هم "قلت" دې[9]

---

[1] میزان الاعتدال(۳/۲۸۲)۔

[2] حواله بالا

[3] تهذیب الکمال(۲۲/۱۷۱) وهدی الساری(ص۴۳۲)۔

[4] تهذیب الکمال(۲۲/۱۷۱) وتفصیله فی(التدیبل علی کتاب تهذیب التهذیب(ص۳۰۵_۳۰۷)۔

[5] کشف الباری(۲/۳۳۶)۔

[6] کشف الباری(۱۶۵۹)۔

[7] فتح الباری(۱/۱۹۳)۔

[8] صحیح البخاری(۲/۹۷۲) کتاب الرقاق باب صفة الجنة والنار، رقم(۶۵۷۰)۔

[9] السنن الکبری للنسائی(۳/۴۶۲) کتاب العلم باب الحرص علی العلم رقم(۵۸٤۲)۔

د اسماعيلي په روايت کښې دی "انه سال..."[1]

د ابونعيم په روايت کښې دی "انا اباهريرة قال: يا رسول الله..."[2]

لهذا دا خبره آخری ده چې "قيل" تصحيف دې، والله اعلم

قوله: من اسعد الناس بشفاعتك يوم القيامة؟: د قيامت په ورځ ستا د شفاعت د ټولو نه زيات حقدار سعادت مند به څوک وی؟

د شفاعت باره کښې د اهل سنت والجماعة او معتزلو اختلاف: ددې حديث نه دا معلومه شوه چې حضورپاک ﷺ به د قيامت په ورځ د ډيرو خلقو شفاعت کوی، او دا د اهل سنة والجماعة مذهب دې، خوارج او بعضې معتزله د شفاعت نه انکار کوی[3]

خوارج او معتزله د قرآن کريم آيتونو ﴿فما تنفعهم شفاعة الشافعين﴾[4] او ﴿ما للظلمين من حميم ولاشفيع يطاع﴾[5] نه استدلال کوی او د حديث باب او ددې پشان د نورو د شفاعت د حديثونو تاويل کوی چې ددې نه مراد د درجاتو اوچتوالې او زياتوالې د ثواب دې[6]

خو اول خو ددوی د آيت نه استدلال صحيح نه دې ځکه چې په دې کښې د کفارو د شفاعت نفی ده، او اهل سنة د مذنبينو او د ګناهګارو د شفاعت قائل دی[7]

او بيا احاديث د شفاعت صريح سره سره متواتر هم دی[8] لهذا نه خو د هغې بې ځايه تاويل کيدې شي او نه د هغې نه انکار کيدې شي.

دشفاعت قسمونه: قاضی عياض رحمه الله فرمائی چې د شفاعت پنځه قسمونه دی:

① ..د ټولو نه اول شفاعت "شفاعت عظمی" دې چې حضورپاک ﷺ به د خلقو د محشر د ويرې نه د بچ کولو د پاره او د حساب کتاب شروع کولو د پاره کوی.

② ..دويم شفاعت به د هغوی د څه خلقو جنت ته بغير حساب داخليدو د پاره وی.

③ ..دريم شفاعت به د هغه خلقو باره کښې وی چې د خپلو اعمالو په وجه به د اور قابل جوړ شوی وی، نو د شفاعت نه پس به هغوی بغير د شفاعت نه جنت ته داخل کړې شی.

④ ..څلورم شفاعت به د هغه ګنهګارو په باره کښې وی چې جهنم ته به داخل کړې شوې وی او د سفارش نه پس به د هغه ځائې نه راويستلې شی.

---

[1] فتح البارى(١٩٣/١)-

[2] حواله بالا

[3] شرح العقائد النسفية مع شرحه النبراس(٢٣٨ و ٢٣٩)وعمدة القارى(١٢٧/٢)-

[4] المدثر ٤٨)-

[5] سورة غافر /١٨)-

[6] عمدة القارى(١٢٧/٢)-

[7] حواله بالا

[8] حواله بالا)-

⑤. پنځم سفارش به د جنتيانو په جنت كښې د درجو د اوچتولو د پاره وى،ددې معتزله انكار نه كوى.
په دې كښې صرف رومبې او دويم شفاعت حضورپاكﷺ سره خاص دې.
قاضى عياضؒ د شپږم شفاعت هم استدراك كړې دې،او هغه د ابوطالب په عذاب كښې د تخفيف دې.
علامه قرطبىؒ د يو اووم شفاعت هم اضافه كړې ده،چې حضورپاكﷺ به د خپل امت د پاره سفارش كوى چې د ټولو خلقو نه دې مخكښې جنت ته داخل كړې شى.
حافظؒ فرمائى چې په كوشش سره ماته يو اتم سفارش هم ميلاؤ شو،هغه دا چې د كومو خلقو نيكئ او ګناهونه برابر شوې وى،د هغوى د جنت ته د داخليدو سفارش به كولې شى.
دغه شان به يو بل سفارش د هغه خلقو باره كښې وى چاسره چې د لااله الاالله نه سوا بله نيكى نه وى[1] والله اعلم

قوله: قال رسول اللهﷺ:لقد ظننت يا ابا هريرة،ان لا يسالنى عن هذا الحديث احد اول منك؟ لما رأيت من حرصك على الحديث: حضورپاكﷺ اوفرمائيل چې ځما خيال دغه وو چې ددې څيز په باره كښې به ستا نه بغير بل څوک دا تپوس نه كوى،ځكه چې څه ستا د حديثو شوق ګورم.

"اول" رفع او نصب دواړه وئيلې شى،رفع د "احد" صفت يا ددې بدل ګرځولو سره،او نصب خو يا به د "ظننت" مفعول ثانى ګرځولو سره يا د "احد"نه حال ګرځولو سره وى، "احد" اګرچه نكره ده خو د نفى راتلو سره كيدلو د وجه دې لره ذوالحال جوړول صحيح دى، څنګه چې وئيلې شى "ماكان احد مثلك" دغه شان "اول" د ظرفيت د وجه منصوب ګرځولې شى[2]. والله تعالى اعلم

قوله: اسعد الناس بشافعتى يوم القيامة من قال: لااله الا الله،خالصا من قلبه او نفسه: ځما د سفارش به د قيامت په ورځ هغه كس زيات مستحق وى چا چې په اخلاص د زړه نه لااله الاالله وئيلې وى.

په "قلبه" "اونفسه" كښې "او" د شک د پاره دې،خو مراد او مطلب د دواړو يو دې[3].

يو اشكال او د هغې جواب: دلته يو اشكال دا كيږى چې "اسعد" اسم تفضيل دې،چې ددې خبرې تقاضا كوى چې مفضل او مفضل عليه په نفس فضيلت كښې شريک وى،لهذا دلته به دا معنى راوځى چې څوک د "لااله الاالله" منونكې وى هغه به مطلقا د هغوىﷺ د شفاعت قابل

---

[1] شرح النووى لصحيح مسلم(۱/۱۰۴) كتاب الايمان باب اثبات الشفاعة واخراج الموحدين من النار وفتح الملهم(۱/۳۶۱) وعمدة القارى(۲/۱۲۷،۱۲۸)-
[2] عمدة القارى(۲/۱۲۶) وفتح البارى(۱/۱۹۳)
[3] فتح البارى(۱/۱۹۳)-

وى،او څوک چې د زړه د اخلاص نه منونکې وى هغه به زيات حقدار وى،حالانکه چې څوک ئې د زړه د اخلاص نه نه وائى،صرف په ژبه سره اووائى او د هغه په زړه کښې دا خبره نه وى نو هغه به چرې هم د هغوى ﷺ د سفارش قابل نه وى،څکه چې هغه منافق دې

ددې جواب دادې چې دلته "اسعد" د"سعيد" په معنى باندې دې څنګه چې وئيلې شى"الناقص والاشج اعدلا بنى مروان"اى عاد لا بنى مروان"ناقص" د يزيد بن وليدبن عبدالملک لقب دې،او "اشج" حضرت عمر بن عبدالعزيز ته وئيلې شى.دلته "اعدلا" د"عادلا" په معنى کښې دې، ګنى باقى بنومروان خو به ټولو ظلم کولو[1]

دويم جواب دادې چې په اصل کښې لا اله الا الله په اخلاص سره وئيلو والاد پاره مختلف درجې به وى،يو د خلوص ابتدائى درجه ده چې دکومې نه د نفاق نفى کيږى.هغه خو د خلاصې موندلو د پاره د هر چا په حق کښې شرط ده،که چرې هغه نه وى نو سړې خو بالکل مومن نه دې،ددې نه پس د خلوص مختلفې درجې دى،د بعضو خلوص د اولې درجې نه اوچت وى.او د بعضو د دويمې درجې نه اوچت وى وهکذا. اوس چې د کوم سړى خلوص په لا اله الا الله کښې اوچتې درجې والا وى هغه به د ټولو نه زيات حقدار وى.او که د چا کم وى نو د دې نه پس به د هغې نمبر راځى[2]

په حديث باب "من قال لا اله الا الله خالصا من قلبه" کښې د خلوص نسبت چې "قلبه" طرف ته شوې دې،نو ددې نه هم دغه مبالغه په خيال کښې راځى،

علامه زمخشرى ليکلى دى چې د کوم اندام نه يو کار اوشى،نو که ددې کار نسبت دې اندام طرف ته اوشى نو دا به د مبالغې د پاره مفيد وى څنګه چې وئيلې شى"هذا مما ابصرته عينى ومما سمعته اذنى ومما عرفه قلبى"[3]

دلته هم د خلوص اضافت"قلب" طرف ته شوې دې په دې کښې به هم مبالغه وى او مبالغه زيادت فعل ته مستلزم ده.والله اعلم

تنبيه: په حديث باب کښې اګرچې صرف لا اله الا الله ذکر دې خو دا د ټولې کلمې د پاره عنوان او شعار جوړ شوې دې،لهذا من قال لا اله الا الله"سره محمد رسول الله هم لګيدلې دې،والله اعلم

نکته: په دې حديث کښې من قال لا اله الا الله قيد سره د مشرک نه احتراز راغلو،او "خالصا من قلبه" نه منافق يقينى طور سره بهر شو[4]،والله سبحانه وتعالى اعلم وعلمه اتم واحكم

---

[1]) عمدة القارى(۲/۱۲۷)-

[2]) فتح البارى(۱/۱۹٤)-

[3]) الكاشف عن حقائق غوامض التنزيل وعيون الاقاويل فى وجوه التاويل(۱/۳۲۹) تحت تفسير قوله تعالى:فانه اثم قلبه) (البقرة/۲۸۳)-

[4]) حواله بالا

۳۴-بَاب: کَیفَ یُقبَضُ العِلمُ

دا دویم باب دی چې کوم لره امام بخاري اصالةً د "کیف" نه شروع کړې دې امام بخاری ددې ترجمة الباب د لاندې چې کوم روایات او آثار ذکر کړی دی د هغې نه معلومیږی چې د علم د اوچتولو صورت به دا وی چې عالمان به اوچت کړې شی او د هغوی علم به هغوی سره اوچت شی ځکه چې د هغوی نائبین به نه پیدا کیږی.(١)

د اول باب سره مناسبت: او مخکښې باب کښې د حرص حدیث ذکر دې او مذکوره باب کښې د رفع حدیث ذکر دې، په دواړو کښې د ضدیت نسبت دې **وبضدها تتبین الاشیاء.** نو دې باب لره د مخکښې باب نه پس په دې خبره باندې د زور راوړلو د پاره راوړلې شو چې د علم د حاصلولو اهتمام دې اوکړې شی، ځکه چې علم به اوچت کړې شی لهذا ددې د اوچتولو نه مخکښې دې دا حاصلول او ددې نه فائده اخستل پکار دی.(٢)

مقصد د ترجمة الباب: د امام بخاری مقصد د تعلیم اوتذکیر په اهتمام باندې خبرداری ورکول دی، ګویا دا وئیل ئې مقصود دی چې خلقو له د علماؤ نه د علم حاصلولو اهتمام کول پکار دی، ځکه چې د علم اوچتیدل د قیامت د قائم کیدلو سبب دې. او قیامت به قائمیږی د الله د ناراضګۍ په وخت کښې، هر کله چې ګناهونه زیات شی، لهذا د ګمراهی د سبب اختیارولو نه بچ کیدل ضروری دی،

ګویا چې امام بخاری صورة دا فرمائیلې دی چې دعلم د ضائع کیدلو صورت به څه وی، نو روایت نه ئې اوښودل چې عالمان به ختم شی، او دې سره سره به د هغوی علم هم اوچت شی، خو په حقیقت کښې امام بخاری دا فرمائیل غواړی، چې علم حاصلول پکار دی او علماء له د تعلیم او تبلیغ اهتمام کول پکار دی، ځکه چې کله د علم ختمیدل د عالمانو ختمیدل دی نو اوس خلقو له پکار دی چې د عالمانو د اوچتولو نه پس د هغوی نه علم حاصل کړی او علماء له دا پکار دی چې خپل علمونه نورو ته اورسوی.

حضرت شیخ الهند رحمه الله هم دا خبره ارشاد فرمائیلې ده، چنانچه هغوی فرمائی:

"مولف رحمه الله د علم د اوچتولو حالت ښودل غواړی، نو په حدیث کښې صفا موجود دی "لایقبض انتزاعا ولکن یقبض بقبض العلماء" چې د هغې نه په ښکاره معلومه شوه، چې د عالم نه د علم د تلو منشاء تبلیغ او اشاعت نه کول دی، که سلسله د تعلیم او اشاعت شروع وی نو دا حالت به ځنګه راشی؟ **کما مرفی باب رفع العلم** ـ بالجمله د مولف غرض بلکه د حدیث منشا د اشاعت علم تاکید او تعمیم دې، د عمربن عبدالعزیز د ارشاد نه ددې ترجمې غرض صفا ښکاره کیږی. او د مخکښې ترجمې تشریح هم اوشوه. د اول باب پورا والې په دویم باب کښې د مؤلف عادت دې او د ذکر شوې ارشاد نه دا هم ښکاره شوه چې د علم خوررولو د پاره د

---

(١) الکنز المتواری (٢/٣٣٣)-

(٢) عمدة القاری (٢/١٢٨)-

عالمانو په ذمه علانيه علمى مجلسونه قائمول ضرورى دى، په دې كښې د متعلقينو د پاره آسانتيا ده او د هغوى د پاره ډير ترغيب او تحريص دې، ددې مقابله كښې چې د يو مجلس خاصوالې اوشى او بل څه قسم قيد اولګولې شى نو په دې صورت كښې صحيح طريقې سره استفاده او افاده نشى كيدلې، او دا د علم هلاكت دې فالحذر الحذر[1]

وَكَتَبَ عُمَرُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ إِلَى أَبِي بَكْرِ بْنِ حَزْمٍ انْظُرْ مَا كَانَ مِنْ حَدِيثِ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَاكْتُبْهُ، فَإِنِّي خِفْتُ دُرُوسَ الْعِلْمِ وَذَهَابَ الْعُلَمَاءِ، وَلاَ تَقْبَلْ إِلاَّ حَدِيثَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم -، وَلْتُفْشُوا الْعِلْمَ، وَلْتَجْلِسُوا حَتَّى يُعَلَّمَ مَنْ لاَ يَعْلَمُ، فَإِنَّ الْعِلْمَ لاَ يَهْلِكُ حَتَّى يَكُونَ سِرًّا.

حضرت عمر بن عبدالعزيز: دوى امام العادل الحافظ العلامة المجتهد الزاهد امير المومنين عمر بن عبدالعزيز بن مروان بن الحكم بن ابى العاص بن امية بن عبد الشمس بن عبد مناف بن قصى بن كلاب رحمه الله دى[2]

دوى د عبدالله بن جعفر بن ابى طالب، سائب بن يزيد، سهل بن سعد رضي الله عنهم نه روايت كوى، حضرت انس رضي الله عنه د دوى شاته مونځ اوكړو او او وئې فرمائيل "ما رايت احدا اشبه صلاة برسول الله ﷺ من هذا الفتى"[3]

يعنى په مونځ كښې ددې ځوان نه زيات د حضور ﷺ مشابهت اختيارولو والا ما څوک ليدلې نه دى.

ددې نه علاوه د سعيد بن المسيب، ابوسلمه بن عبدالرحمن بن عوف، ابوبكر بن عبدالرحمن، عامر بن سعد، يوسف بن عبدالله بن سلام رحمهم الله نه روايت كوى

دده نه ابوسلمه (وهو شيخه ايضا) ابوبكر بن حزم، رجا بن حيوة، امام زهرى، ايوب سختيانى، حميد الطويل او يحيى بن سعد الانصارى رحمهم الله وغيره ډير حضرات روايت نقل كوى[4]

حضرت عمر بن عبدالعزيز رحمه الله ٦١ يا ٦٣ هجرى كښې پيدا شو[5] ددوى د مور بى بى نوم بعضې حضراتو ام عاصم حفصه بنت عاصم بن عمر بن الخطاب ښودلې دې، او بعضې حضراتو ليلى بنت عاصم بن عمر بن الخطاب.[6]

په ماشوم والى كښې يو خل اصطبل ته لاړو، هلته يو اس ورته لته وركړه، چې د هغې نه ئې په تندى باندې زخم راغلو، د هغه وخت نه د "اشج" لقب پې كيښودې شو، چنانچه هغوى ته

---

[1] الابواب والتراجم (ص ٥٣، ٥٤)-
[2] تهذيب الكمال (٢١/ ٤٣٢، ٤٣٣) وسير اعلام النبلاء (٥/ ١١٤)
[3] تهذيب الكمال (٢١/ ٤٣٤)- وسير اعلام النبلاء (٥/ ١١٤)
[4] تهذيب الكمال (٢١/ ٤٣٤-٤٣٦) وسير اعلام النبلاء (٥/ ١١٤، ١١٥)
[5] تهذيب الكمال (٢١/ ٤٣٦)-
[6] تهذيب الكمال (٢١/ ٤٣٣)-

اشج بنی امیة هم وئیلې شي[1]

نقل دي چې حضرت عمر رضي الله عنه اوفرمائیل "ان من ولدی رجلا بوجهه شتر[2] یملأ الارض عدلا"[3] ځما په اولاد کښې به یو کس داسې وی چې د هغه په مخ به زخم وی هغه به زمکه د انصاف نه ډکه کړي دي اوس لا وړوکي وو چې قرآن ئې یاد کړو. یو ځل په ماشوم والي کښې په جړا شو، مور ترې نه تپوس اوکړو نو وئې وئیل چې ماته مرګ رایاد شوې وو، ځکه مې اوژړل[4]

د ده پلار ته چې کله د مصر ولایت میلاؤ شو نو دې لا بالغ نه وو، دوی چې کله د هغه ځائې نه د خپل کور والاسره روان شو، نو دوی اوفرمائیل چې تاسو ما مدینې ته اولیږئې څه به هلته د علماؤ فقهاؤ په خدمت کښې اوسیږم، د هغوی آداب به زده کوم، چنانچه هغوی هلته کښې اولیږلې شو. هلته مدینه منوره کښې ئې علم حاصلولو. او د ماشوم والي نه په دوی کښې علمي استعداد او د پوهنوالې نښې پیدا شوې[5]

داود بن ابی هند فرمائی یو ورځ چې کله عمر بن عبدالعزیز د مسجد نبوی په یو دروازه باندې داخل شو نو یو سړی اوئیل چې اوګوره فاسق (عبدالعزیز بن مروان) خپل ځوې مونږ ته راولیږلو، چې فرائض او سنن زده کړي، او هغه دا ګنړي چې د هغه نه پس به دې خلیفه جوړیږي. او د عمر بن الخطاب په سیرت باندې به چلیږي. داود بن ابی هند فرمائی چې په الله قسم! چې دا ټولې خبرې د مرګ نه مخکښې مونږ اولیدلې[6]

د پلار د وفات نه پس عبدالملک بن مروان حضرت عمر بن عبدالعزیز راوغښتلو او د خپل اولاد پشان ئې اوساتلو، او بیا د خپلې لور فاطمه بنت عبدالملک سره ورله ئې نکاح اوکړه، چې د هغې په باره کښې یو شاعر وئیلې دي:

بنت الخلیفة، والخلیفة جدها :: اخت الخلائف، والخلیفة زوجها[7]

حافظ ابن کثیر رحمه الله نقل کوی چې څوک زنانه ددې صفتونو مالکه وی او څوک نه وی[8]

د ولید بن عبدالملک په زمانه کښې ٨٦ نه ٩٣ هجری پورې د مدینې منورې ګورنر وو، په دې دوران کښې د هغه ځائې د علماؤ او فقهاء: سلیمان بن یسار، قاسم، سالم، خارجه رحمهم الله وغیره په رائې او مشورې سره کار کولو[9]

---

[1]) تهذیب الکمال(٤٣٧/٢١)وسیراعلام النبلاء(١١٥،١١٦/٥)-

[2]) شتر(س) شترا(شلیدل) القاموس الوحید(ص٨٤١)-

[3]) سیراعلام النبلاء(١١٦/٥)-

[4]) تهذیب الکمال(٤٣٧/٢١) وسیر اعلام النبلاء(١١٦)-

[5]) سیراعلام النبلاء(١١٧/٥)-

[6]) تهذیب الکمال(٤٣٨/٢١) وسیر اعلام النبلاء١١٦/٥)-

[7]) البدایة والنهایة(٣٣٢/٦) وسیر اعلام النبلاء(١١١٧/٥)-

[8]) البدایة والنهایة (٣٣٢/٦)-

[9]) سیر اعلام النبلاء(١١٧/٥، ١١٨) و تهذیب الکمال(٤٣٩/٢١)_

د ولید بن عبدالملک نه پس سلیمان بن عبدالملک خلیفه جوړ شو،نو حضرت عمر بن عبدالعزیز هغوی خپل خصوصی مقرب او وزیر جوړ کړو،چنانچه هم د هغوی د مشورې مطابق د حجاج بن یوسف مقرر شوي کارکنان ئې معزول کړل،د مونځ وختونه روستو کړې شوي وو هغې لره ئې په خپل وخت باندې د کولو پابندي اوکړې شوه.[1]
چې کله سلیمان په مرض الموت کښې مبتلا شو او آخر وخت ته اورسیدلو نو دا غم ورته راغلو چې څوک خلیفه جوړ کړې شي،دهغه یو خوئې د قسطنطنیه په مهم کښې تلې وو، دویم خوئې ئې وړوکې وو، په دغه وخت کښې الله تعالی د عالم اسلام لوئې محسن عالم ربانی رجاءبن حیوة رحمه الله په ذریعه سره کار واخستلو.هغوی ډیر هوښیارتیا سره د حضرت عمر بن العزیز نوم پیش کړو او هغه خلیفه مقرر شو[2]
دغه شان یو خل بیا خلافت راشده قائم شو.
د خلیفه جوړیدلو نه پس هغوی د خاندان ټول مال په بیت المال کښې جمع کړو[3]او بیا ئې هغه د ملک تدبیر اوکړو چې په حقیقت کښې ازمری او چیلۍ د یو ګودر نه اوبه څکل شروع کړل[4]
په حدیث او علم کښې د هغوی مرتبه څه وه؟ ددې اندازه د عالمانو ددې قول نه کیږي
ابن سعد رحمه الله فرمائی"وکان ثقة مامونا له فقه وعلم وورع، وروی حدیثا کثیرا وکان امام عدل رحمه الله"[5]
امام مجاهد رحمه الله فرمائی"اتیناه نعلمه فما برحنا حتی تعلمنا منه"[6]
ایوب رحمه الله فرمائی"لا نعلم احدا ممن ادرکنا کان آخذ عن نبی ﷺ یعنی عمربن عبدالعزیز"[7]
یعنی مونږ چې څومره عالمان لیدلې دی په هغې کښې د حضرت عمر بن العزیز نه زیات مو څوک طالب حدیث لیدلې نه دې.
عمروبن میمون رحمه الله فرمائی"ماکانت العلماء عند عمربن عبدالعزیز الا تلامذة"[8]
میمون بن مهران رحمه الله فرمائی"اتینا عمربن عبدالعزیز ونحن نری انه یحتاج الینا فما کنا معه الا تلامذة"[9]
حافظ ذهبی رحمه الله ددوی په ژوند باندې یو جامعه تبصره کړې ده.هغوی فرمائی:
قد کان هذا الرجل حسن الخلق والخُلق،کامل العقل حسن السمت، جید السیاسة، حریصا علی العدل بکل

[1]) سیراعلام النبلاء(۵/۱۲۵)-
[2]) سیراعلام النبلاء(۵/۱۲۳، ۱۲۶)-
[3]) سیراعلام النبلاء(۵/۱۲۹)-
[4]) البدایة والنهایة(۶/۳۴۲)-
[5]) تهذیب الکمال(۲۱/۴۳۶)-
[6]) تهذیب الکمال(۲۱/۴۴۰)-
[7]) تهذیب الکمال(۶/۱۷۵) رقم الترجمة(۲۰۷۹)-
[8]) تهذیب الکمال(۲۱/۴۴۰) وسیراعلام النبلاء(۵/۱۲۰)-
[9]) سیراعلام النبلاء(۵/۱۲۰)-

ممکن، وافر العلم فقیه النفس، ظاهر الذکاء والفهم، اواها منیبا، قانتا لله، حنیفا، زاهدا مع الخلافة، ناطقا بالحق مع قلة المعین وکثرة الامراء الظلمة الذین ملوه، وکرهوا محاققته لهم ونقصه اعطیاتهم واخذه کثیرا مما فی ایدیهم مما اخذوه بغیر حق فما زالوا به حتی سقوه السم فحصلت له الشهادة والسعادة وعد عند اهل العلم من الخلفاء الراشدین والعلماء العاملین"(۱)

یعنی "دا سړي د صورت او سیرت په لحاظ سره ښه، په عقل کښې پورا، په آدابو کښې بهتر، د سیاست په اعتبار سره جید، د هر ممکن عدل او انصاف حریص، په علم کښې اکثره حصه لرونکې، فقیه النفس، په سوچ او عقل کښې ممتاز، جړېدونکې او الله ته رجوع کولو والا، د الله تابعدار، د هر قسم بې دینۍ نه بیزاره، د خلافت باوجود د دنیا نه بې شوقه وو، باوجود د مددګارانو د کمی او د ظالمانو د زیاتی نه، رښتیا ویونکې وو، دا ظالمان بادشاهان د هغه نه تنګ شوې وو، دوی سره به ئې تعاون نه کولو، هغوی ددوی په وظیفو کښې کمی اوکړو، او څه چې ئې په زور د خلقونه اخستلې وو هغه ئې ترې واپس واغښتل، څکه خلق دده نه تنګ راغلل تر دې چې هغوی ته ئې زهر ورکړل. دغه شان هغوی ته شهادت او سعادت حاصل شو، د اهل علمو په نیز دده شمیر په خلفائې راشدین او باعمل عالمانو کښې اوشو."

د علماؤ یو جماعت چې په هغې کښې امام احمد بن حنبل رحمه الله هم دې وائې چې حضرت عمر بن عبدالعزیز هغه مجددینِ د دین نه وو(۲) چې د هغوی باره کښې حضور ﷺ اوفرمائیل چې "ان الله یبعث لهذه الامة علی راس کل مائة سنة من یجدد لها دینها(۳) یعنی الله تعالی به په دې امت کښې د هر سل کالو نه پس یو داسې سړې رالیږی چې هغه به د هغه دین تازه کوی"

ددوی د خلافت وخت تقریبا دوه نیم کاله وو(۴)

ددوی وفات په د "سل" په مرض سره اوشو، او دا هم وئیلې شوې دی چې حاسدینو د دوی غلام ته زر دیناره ورکړل او ددې په ذریعه سره ئې هغه ته زهر ورکړل، چې د هغې نه دوی بیمار شول، او هر کله چې ورته اوئیلې شوو چې دوی ته خو زهر ورکړې شوې دی، نو وئې فرمائیل چې په کومه ورځ زهر راکړې شوې وو ما ته هغه ورځ پته لیګیدلې وه، دې نه پس چې هغوی ترې تپوس اوکړو چې تا داسې ولې اوکړل؟ نو هغه صفا صفا اووئیل چې ماته زر دیناره میلاؤ شوې دی، وئې فرمائیل چې هغه دینار راوړه، د هغه نه ئې دینار واخستل او بیت المال کښې جمع کړل، او ورته ئې اوفرمائیل چې ته یو داسې ځائې ته لاړ شه چې هلته او نه نیولې شې(۵)

د حضرت عمربن عبدالعزیز په تجدیدی کارنامو کښې یو لویا کارنامه د حدیث د حفاظت

(۱) سیر اعلام النبلا(۵/۱۲۰)-

(۲) البدایة والنهایة(۶/۳۴۷)-

(۳) سنن ابی داود فاتحة کتاب الملاحم، باب ما یذکر فی قرن المائة رقم(۴۶۹۱)-

(۴) تهذیب الکمال(۲۱/۴۴۱)-

(۵) البدایة والنهایة(۶/۴۳۹)-

انتظام او اهتمام ده،چنانچه د حديث د جمع كولو او د حديث د ليكلو باقاعده او منظم اهتمام ددوى په حكم او مشرتى كښې اوشو.(١)
١٠١ يا ١٠٢ هجرى كښې د خليفه راشد حضرت عمربن عبدالعزيز رحمه الله انتقال اوشو.(٢)

رحمه الله تعالى ورضى عنه واجزل مثوبه واكرمه فى دار الكرامة والرضوان.

ابوبكر بن حزم: دا ابوبكر بن محمد بن عمرو بن حزم انصارى خزرجى نجارى مدنى رحمه الله دې،ابوبكر ددوى نوم دې،بعضې حضراتو ددوى كنيت ابومحمد ذكر كړې دې(٣)
دوى د خپل پلار نه علاوه د عباد بن تميم، سلمان الاغر،عبدالله بن قيس بن مخرمه، عمرو بن سليم زرقى، ابوحبه بدرى رضي الله عنه او د خپلې خاله عمره رحمها الله نه روايت كړې دې
دده نه روايت كوونكو كښې د ده د دوه ځامنو عبدالله او محمد نه علاوه امام اوزاعى، يحيى بن سعيد الانصارى او اسامه بن زيد ليثى رحمهم الله وغيره دى.(٤)

امام يحيى بن سعيد رحمه الله او عبدالرحمن بن يوسف بن خراش وغيره فرمائى "ثقة"(٥)
ابن حبان دوى په خپل كتاب الثقات كښې ذكر كړې دى(٦)

امام نووى فرمائى "وهوانصارى مدنى من تابعى التابعين وثقات المسلمين وائمتهم"(٧)

واقدى رحمه الله فرمائى "وكان ثقة كثير الحديث"(٨)

ابوبكر بن حزم رحمه الله سليمان بن عبدالملك او حضرت عمر بن عبدالعزيز په زمانه كښې د مدينه منوره امير هم پاتې شو،او قاضى هم،دغه شان هغوى د موسم حج امير هم پاتې شوې دې(٩) د ده د وفات په كال كښې ډير اقوال دى(١٠)حافظ ذهبى رحمه الله ١٢٠ هجرى ته ترجيح وركړې ده(١١)
تنبيه: مونږ بره ذكر كړې دى چې دده نوم ابوبكر دې او كنيت ئې ابومحمد دې،حافظ ابن حجر رحمه الله دده كنيت ابوعبدالملك نقل كړې دې(١٢)چې سبقت قلمى ده،ابوعبدالملك دده د

---

(١) كشف البارى(٢٨/١)-
(٢) تهذيب الكمال(٤٤٦/٢١) و تاريخ الاسلام للذهبى(١٨٧/٧، ٢٠٦)-
(٣) تهذيب الكمال(١٣٧/٣٣)-
(٤) تهذيب الكمال(١٣٧/٣٣، ١٣٨)-
(٥) تهذيب الكمال(١٣٩/٣٣)-
(٦) كتاب الثقات لابن حبان(٥٦١/٥)-
(٧) تهذيب الاسماء واللغات(١٩٦/٢)-
(٨) تهذيب الكمال(١٤٢/٣٣)-
(٩) تهذيب الكمال(١٣٧/٣٣)-
(١٠) تهذيب الكمال(١٤٢/٣٣، ١٤٣)-
(١١) الكاشف(٤١٢/٢)رقم(٦٥٣٧)-
(١٢) فتح البارى(١٩٤/١)-

پلار کنیت دې نه چې د ابوبکر[1] رحمه الله تعالیٰ رحمة واسعة

قوله: انظر ما کان من حدیث رسول الله ﷺ فاکتبه فانی خفت دروس العلم وذهاب العلماء: اوګوره چې د حضور پاک ﷺ نه چې کوم حدیثونه تاته میلاؤ شوې دی هغه اولیکه ځکه چې ماته ویره ده چې د دین علم به ختم شی او عالمان به لاړ شی.

دحضرت عمر رضی الله عنه دمذکوره اثر تخریج: امام بخاری د حضرت عمر بن عبدالعزیز دا اثر دلته معلق اخستلې دې او مخکښې ئې ددې سند ذکر کړې دې، دغه شان ئې دا موصول کړو.

دا اثر امام محمد رحمه الله په موطا کښې ذکر کړې دې: اخبرنا مالك اخبرنا یحیی بن سعید ان عمر بن عبدالعزیز کتب الی ابی بکر بن عمرو بن حزم ان: انظر ما کان من حدیث رسول الله ﷺ او سنته او حدیث عمر او نحو هذا فاکتبه لی فانی خفت دروس العلم وذهاب العلماء[2]

یعنی حضرت عمر بن عبد العزیز حضرت ابوبکر بن عمرو بن حزم ته اولیکل چې د حضور ﷺ احادیث. د هغوی سنت یا د حضرت عمر رضی الله عنه سنتونه تلاش کړه، او هغه ماته رالیږه. ځکه چې ماته د علم د ختمیدلو او د علماء د اوچتولو ویره ده.

دغه شان امام دارمی رحمه الله په خپل سنن کښې دا موصولا نقل کړې دې. د هغې الفاظ دادی:

کتب عمر بن عبدالعزیز الی ابی بکر بن محمد بن عمرو بن حزم ان: اکتب الی بما ثبت عندك من الحدیث عن رسول الله ﷺ وبحدیث عمر، فانی قد خشیت درس العلم وذهابه[3]

دغه شان د دارمی په روایت کښې دا الفاظ دی.

کتب عمر بن عبدالعزیز الی اهل المدینة ان: انظروا حدیث رسول الله ﷺ فاکتبوه فانی خفت دروس العلم وذهاب اهله[4]

رامهرمزی رحمه الله هم په خپل سند سره نقل کړې دې:

کتب عمر بن عبدالعزیز الی اهل المدینة: انظروا ما کان من حدیث رسول الله ﷺ فاکتبوه فانی خفت دروس العلم وذهاب العلماء[5]

علامه هروی رحمه الله په ذم الکلام کښې د عبدالله بن دینار رحمه الله نه نقل کړې دی:

لم یکن الصحابة ولا التابعون یکتبون الحدیث انما کانو یؤدونها لفظا ویاخذونها حفظا الا کتاب الصدقات والشیء الیسیر الذی یقف علیه الباحث بعد الاستقصاء حتی خیف علیه الدروس واسرع فی العلماء الموت فامر

---

[1] تقریب التهذیب(٤٩٩) رقم(٦١٨٢) ترجمة محمد بن حزم الانصاری نبه علی هذه المسامحة الشیخ محمد عوامة فی تعلیقاته علی الکاشف(٢/٤١٢) رقم(٦٥٣٧)-

[2] الموطا للامام محمد(ص ٣٩١) ابواب السیر باب اکتتاب العلم رقم(٩٣٤)-

[3] سنن الدارمی(١/١٣٧) المقدمة باب من رخص فی کتابة العلم رقم(٤٨٧)-

[4] حواله بالا رقم(٤٧٧)-

[5] المحدث الفاصل بین الراوی والواعی(ص ٣٧٣، ٣٧٤)-

المؤمنين عمر بن عبد العزيز ابابكر الحزمي فيما كتب اليه ان: انظر ما كان من سنة او حديث عمر فاكتبه "(۱)
يعنی صحابه کرامو او تابعينو به حديثونه نه ليکل بلکه هغه به ئې په لفظونو کښې بيانول او په حافظه کښې به ئې محفوظ کول.البته کتاب الصدقات او نور څه لږ معمولی احاديث.چې د هغې علم د بحث او تلاش کولو نه پس کتونکی ته کيږی.تر دې چه د علم د ختميدلو ويره پيدا شوه او عالمان په تيزئی سره رخصت کيدل شروع شول.نو امير المومنين عمر بن عبدالعزيز ابوبکربن حزم ته په يو فرمان کښې حکم اوکړو.چې سنت يا د حضرت عمر ﷺ احاديث چې ميلاؤ شی نو اوليکه"
امام ابونعيم رحمه الله په تاريخ اصبهان کښې دا الفاظ نقل کړې دی:

"كتب عمر بن عبد العزيز الى الافاق: انظروا حديث رسول الله ﷺ فاجمعوه واحفظوه فانی خفت دروس العلم وذهاب العلماء "(۲)

د تدوين ابتداء او د يوې شبهې ازاله: حافظ ابن حجر عسقلانی رحمه الله ليکلې دی چې ددې نه د تدوين حديث ابتداء معلوميږی(۳) يعنی د عمر بن عبدالعزيز د دور نه تدوين حديث شروع شو.
په مقدمه کښې تفصيل ذکر شوې دې چې د کتابت حديث کار د حضورپاک ﷺ په زمانه کښې شروع شوې وو،صحابه کرامو ددې باره کښې مستقلې تحتې تيارې کړې وې.البته په دې سلسله کښې سرکاری اهتمام حضرت عمربن عبدالعزيز اوکړلو(۴)
بعضې خلقو دلته دا اوګنړله چې امام بخاری دې اثر راوړلو سره دې خبرې ته اشاره کړې ده چې ابوبکر بن حزم د ټولو نه رومبې مدون د حديث دې(۵)
خو امام بخاری رحمه الله ته دا نسبت کول صحيح نه دی،هغوی خو اول د تدوين مسئلې ته توجه هم نه ده کړې.
چې تحقيقی طور سره اوکتلې شې نو مونږ په مقدمه کښې بيان کړې دی چې د ټولونه رومبې ابن شهاب زهری رحمه الله مدون دې.( )
عبدالعزيز بن محمد دراوردی رحمه الله فرمائی "اول من دون العلم وكتبه ابن شهاب"(۷)
دغه شان امام زهری رحمه الله فرمائی "امرنا عمر بن عبد العزيز بجمع السنن، فكتبناها دفترا دفترا فبعث الى كل ارض له عليها سلطان دفترا"(۸) حافظ سيوطی رحمه الله فرمائی:

---

(۱) مقدمة تنوير الحوالک علی موطا مالک(ص۵) الفائدة الثانية)-
(۲) تعليق التعليق(۸۹/۲)-
(۳) فتح الباری(۱۹۵/۱)-
(۴) کشف الباری(۲۶/۱، ۲۷)-
(۵) مقدمة الساری(۷/۱)-
(۶) جامع بيان العلم وفضله(۹۱/۱)-
(۷) جامع بيان العلم وفضله(۸۸/۱)-
(۸) جامع بيان العلم وفضله(۹۱/۱، ۹۲)-

اول جامع الحديث والاثر :: ابن شهاب آمرله عمر[1]

صاحب نيل الامانی رحمه الله فرمائی لعل ابن شهاب اول من جمع علی الاطلاق وتبعه هؤلاء[2]
البته په دې ځائې کښې د حافظ ابن حجر رحمه الله د کلام نه معلوميږی چې اول مدون ابوبکر بن حزم دی[3]
هم دا خبره علامه قسطلانی په مقدمه ارشاد الساری کښې هم ليکلې ده[4]

خو دې دواړو حضراتو مخکښې "باب کتاب العلم" کښې اعتراف او وضاحت کړې دې چې د ټولو نه ړومبې د حديثو جمع کونکې او ترتيب ورکونکې هم زهری دې
چنانچه حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی

"اول من دون الحديث شهاب الزهری علی راس المائة بامر عمر ابن عبدالعزيز ثم كثر التدوين ثم التصنيف، وحصل بذلك خيرا كثيرا، فلله الحمد"[5]
يعنی "د اولې صدئی په آخره کښې د ټولو نه مخکښې حديث د عمر بن عبدالعزيز په حکم سره مدون کولو والا ابن شهاب زهری دې، بيا تدوين او تصنيف ډير شو. او ددې نه الحمدلله ډير خير خور شو"
بالکل هم داسې عبارت قسطلانی هم نقل کړې دې[6]

علامه حازمی په خپله د امام زهری رحمه الله نه نقل کړې دی "لم يدون هذا العلم احد قبلی تدوينی"[7]
تر څو چې د ابوبکر بن حزم تعلق دې نو په دې کې څه شک نشته چې حضرت عمر بن عبدالعزيز دوی ته د تدوين حديث حکم کړې وو، بلکه صرف ده ته نا، په هغه دور کښې اهل مدينه او اهل آفاق ته ئې هم ليکلې وو چې د حضورپاک ﷺ احاديث له ترتيب ورکړئی، څنګه چې دانصوص روستو مونږ د حضرت عمر بن عبدالعزيز په اثر کښې د تخريج په ضمن کښې ذکر کړې دی. ددې حکم په نتيجه کښې ابن شهاب هم حديثونه جمع کړل او او ابوبکر هم، البته د ابن شهاب احاديث حضرت عمر بن عبدالعزيز ته راورسيدلو، او د ابن حزم حديثونه راونه رسيدل، چنانچه امام ابن عبدالبر رحمه الله ليکلې دی "فتوفی عمر وقد کتب ابن حزم قبل ان يبعث بها اليه"[8]

---

[1]) الفيه الحديث للسيوطی(ص٧)-
[2]) مقدمة اوجز المسالک(١/١٦)-
[3]) الفاظه "يستفاد منه ابتداء تدوين الحديث النبوی "فتح الباری(١/١٩٤)-
[4]) مقدمة ارشاد الساری للقسطلانی(ص٧)-
[5]) فتح الباری(١/٢٠٨)کتاب العلم،باب کتاب العلم)-
[6]) ارشاد الساری(١/٢٠٧)کتاب العلم باب کتاب العلم)-
[7]) الاعتبار فی الناسخ والمنسوخ من الآثار(ص٤٥)-
[8]) التمهيد لابن عبدالبر(١/٨١)-

ددې تول تقریر نه دا خبره ښه واضحه شوه چې ابن شهاب رحمه الله على الاطلاق رومبې مدون دی، او په دغه دور کښې تدوین کولو والو کښې ابوبکر بن حزم هم دې. والله اعلم بالصواب

قوله: ولا تقبل الا حديث النبي ﷺ ولتفشوا العلم ولتجلسوا حتى يعلم من لا يعلم فان العلم لا يهلك حتى يكون سرا: سوا د حضور پاک ﷺ د حدیث نه بل څه مه قبلوئی ․ او علم خور کړئی او تعلیم د پاره کینئ، دا چې څوک نه پوهیږی هغه ته دې اوښودلې شي ځکه چې د هغه وخت پورې به علم ضائع کیږی نا تر څو چې هغه پټ نه کړې شی،

دیو روایت مطابق "لا تقبل" تاء مثناه مفتوحه سره د نهی واحد حاضر معروف صیغه ده، دغه شان "لتفشوا" "افشاء" نه امر حاضر معروف صیغه ده، چې په هغې باندې "لام" داخل دې، او "لتجلسوا" هم د "جلوس" نه د امر حاضر معروف صیغه ده، په دې باندې هم لام راغلې دې، دا درې وارو افعال "لا يقبل" "ليفشوا" او "ليجلسوا" وئیلې شوې دی.[1]

دا عبارت د حضرت عمر بن عبدالعزیز رحمه الله د اثر جزء دې یا د امام بخاری خپل کلام دې؟

د ابن بطال د کلام نه معلومیږی چې دا حصه هم د عمر بن عبدالعزیز کلام دې، ځکه چې هغوی فرمائی:

"امر عمر بن عبدالعزيز بكتاب حديث النبي ﷺ خاصة وان لا يقبل على اتباع السنن وضبطها"[2]

یعنی "خاص طور سره د حضرت عمر بن عبدالعزیز د حضور پاک ﷺ د احادیثو د لیکلو حکم ورکولو، او ددې نه علاوه د نه قبلولو حکم کښې د سنتو اتباع او او ضبط کولو طرف ته زورنه ده"

خو صحیح داده چې دا د امام بخاری خپل قول دې ددې دلیل دا دې چې په خپله امام بخاری ددې نه مخکښې چې کوم سند ذکر کړې دې په هغې کښې ښکاره دی چې د عمربن عبدالعزیز قول صرف د "ذهاب العلماء" پورې دې.

ددې نه علاوه روستو مونږ دې اثر لره مختلفو حوالو سره نقل کړې دې، په هغې کښې چا هم دې کلام لره ذکر کړې نه دې.

بیا حافظ ابن حجر رحمه الله د مستخرج ابي نعيم" په حوالې سره وضاحت کړې دې، چې دا د عمربن عبدالعزیز کلام نه دې، د هغوی کلام "ذهاب العلماء" باندې ختم شو[3]

د امام بخاری د ذکر شوې قول مقصد: امام بخاری فرمائی چې صرف د حضور پاک ﷺ احادیث دې واخستلې شی، باقی د صحابه کرامو وغیره آثار دې وانخستلې شی،

دامطلب خو یا خو په دې خبره باندې مبنی دې چې د امام بخاری په نظر کښې د عمربن

---

[1] فتح الباری (۱/۱۹۵) وارشاد الساری (۱/۱۹۶)-

[2] شرح صحیح البخاری (۱/۱۹۵)-

[3] فتح الباری (۱/۱۹۵)-

عبدالعزیز مختصر اثر دې چې په هغې کښې ذکر دی: انظروا ما كان من حديث رسول الله ﷺ فاكتبوه فاني خفت دروس العلم وذهاب العلماء" چې په هغې کښې صرف ددوی د احادیثو ذکر دې، ددې وجه امام بخاری "لا يقبل الا حديث النبی ﷺ" اوفرمائیلو، ګنې د عمر بن عبدالعزیز دې اثر له بعضې حضراتو نور هم تفصیل سره ذکر کړې دې، چې د هغې په بعضې طرق کښې د حضرت عمر رضی الله عنه روایاتو د جمع کولو حکم هم ورکړې دې، او بعضو کښې د عمره بنت عبدالرحمن (چې د ابوبکر بن حزم ترور وه او د حضرت عائشه رضی الله عنها خادمه) د روایاتو د جمع کولو حکم هم موجود دې. که چرې امام بخاری تفصیلی روایات مخکښې ایښودې وو نو بیا به ئې "ولا يقبل الا حديث النبی ﷺ" نه فرمائیل.

دا د امام بخاری رحمه الله مقصد دې چې د استدلال او احتجاج په خائې کښې دې صرف مرفوع احادیث واخستلې شی، تر څو چې د نورو آثار صحابه او تابعینو تعلق دې نو هغه به د استشهاد او د استیناس په خائې کښې اخستلې کیږی، نه چې د استدلال او احتجاج په طور سره، دا توجیه ډیره ښه ده ځکه چې امام بخاری خپله په سوونو د صحابه کرامو رضی الله عنهم او تابعینو رحمهم الله آثار نقل کړې دی، والله اعلم

قوله: فان العلم لا يهلك حتى يكون سراً: علم چې کله راز جوړ کړې شی او د خاندانی تحتو باندې اولیکلې شی، او ددې عاموالې نه کیږی نو ضائع شی.

دغه شان علماء له پکار دی چې علمی او ګرانې مسئلې دې پټې نه کړی، بلکه عام طور سره دې خورې کړی، ځکه په داسې ځائې کښې دې کینی کوم ځائې ته چې خلق راځی، لکه مسجدونه او مدرسې وغیره[1]

حَدَّثَنَا الْعَلَاءُ بْنُ عَبْدِ الْجَبَّارِ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ مُسْلِمٍ عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ دِينَارٍ بِذَلِكَ، يَعْنِي حَدِيثَ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ إِلَى قَوْلِهِ ذَهَابَ الْعُلَمَاءِ.

رجال الحديث

العلاء بن عبدالجبار: دا ابو الحسن العلاء بن عبدالجبار عطار بصری رحمه الله دې، ولاءً انصاری ګڼلې شی، په مکه مکرمه کښې هم پاتې شوې وو[2]

دوی د جریر بن حازم، حماد بن سلمه، حماد بن زید، عبدالله بن جعفر مخزومی، عبدالعزیز بن مسلم او ابوعوانه رحمهم الله نه روایت کوی.

دده نه امام بخاری، ابراهیم بن یعقوب جوزجانی، ابوخیثمه زهیر بن حرب، عبدالله بن الزبیر الحمیدی، دده خوئې عبدالجبار بن العلاء او ابن سعد رحمهم الله روایت کوی، [3]

---

[1] ارشاد الساری (۱/۱۹۶) والکنز المتواری فی معادن لامع الدراری وصحیح البخاری (۲/۳۳۴)-

[2] تهذیب الکمال (۲۲/۵۱۷)-

[3] تهذیب الکمال (۲۲/۵۱۷، ۵۱۸) وتهذیب التهذیب (۸/۱۸۵، ۱۸۶)-

امام بخاری رحمه الله ددوی نه صرف دوه احادیث اخستی دی[1] او په صحیح بخاری کښې صرف په دې ځائې کښې دده په واسطې سره ئې موقوف اثر مروی دې بل ځائې کښې دده تذکره نشته[2]

امام عجلی رحمه الله فرمائی "ثقة"[3]

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی "صالح الحدیث"[4]

امام نسائی رحمه الله فرمائی "لیس به باس"[5]

ابن سعد رحمه الله فرمائی "وکان کثیر الحدیث"[6]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی "ثقة"[7]

امام یحیی بن معین فرمائی "لیس به باس"[8]
ابن حبان دوی په خپل کتاب الثقات کښې ذکر کړې دی[9]

په ۲۱۲ هجری کښې ددوی وفات اوشو[10] رحمه الله تعالی رحمة واسعة

۲ عبدالعزیز بن مسلم: دا ابو زید عبدالعزیزبن مسلم قسملی[11] مروزی رحمه الله دې[12]
دوی د حصین بن عبدالرحمن، امام اعمش، سهیل بن ابی صالح، عبدالله بن دینار، یحیی بن سعید انصاری او ابوهارون عبدی رحمهم الله وغیره نه روایت حدیث کوی.
ددوی نه روایت کوونکو کښې حرمی بن حفص، شیبان بن فروخ، عبدالرحمن بن مهدی، عبدالصمد بن عبدالوارث، العلاء بن عبدالجبار، یونس بن محمد المؤدب او ابوعامر عقدی رحمهم الله وغیره حضرات دی.[13]

---

[1] وفی الزهرة "روی عنه البخاری حدیثین تهذیب التهذیب(۸/۱۸۶)-
[2] تهذیب الکمال(۸/۱۸۵) وعمدة القاری(۲/۱۳۰)-
[3] تهذیب الکمال(۲۲/۵۱۹)-
[4] تهذیب الکمال)-
[5] تهذیب الکمال)-
[6] الطبقات الکبری لابن سعد(۵/۵۰۱)-
[7] تقریب التهذیب(ص۴۳۵) رقم(۵۲٤۶)-
[8] تعلیقات تهذیب الکمال(۲۲/۵۱۹)-
[9] الثقات لابن حبان(۸/۵۰۳)-
[10] خلاصة الخزرجی_ص ۳۰۰)-
[11] ضبطه بعض العلماء بفتح القاف وسکون السین وفتح المیم بعدها لام وقال بعض العلماء بکسر القاف. انظر تعلیقات الکاشف(۱/۳۱۷) ترجمة حرمی بن حفص القسملی رقم(۹۷۹)-
[12] تهذیب الکمال(۱۸/۲۰۲)-
[13] تهذیب الکمال(تهذیب الکمال(۱۸/۲۰۲، ۲۰۳)-

امام یحیی بن معین رحمه الله فرمائی "ثقة" [1]

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی "صالح الحدیث ثقة" [2]

امام عجلی رحمه الله فرمائی "بصری ثقة" [3]

امام نسائی رحمه الله فرمائی "لیس به بأس" [4]

ابن نمیر رحمه الله فرمائی "ثقة" [5]

ابن خراش فرمائی "صدوق" [6]

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی "ثقة عابد یعد من الابدال" [7]

ابوعامر عقدی رحمه الله فرمائی "وکان من العابدین" [8]

یحیی بن اسحاق رحمه الله فرمائی "وکان من الابدال" [9]

ابن حبان دوی په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دی [10]

ددې ټولو توثیقات نه باوجود امام عقیلی رحمه الله ددوی باره کښې لیکی "فی حدیثه بعض الوهم" [11]

خو حافظ ذهبی رحمه الله دې جرح لره رد کړې ده، او فرمائی "هذه الکلمة صادقة الوقوع علی مثل مالك وشعبة" [12]

امام عقیلی د "وهم" ثابتولو د پاره ددوی یو حدیث هم نقل کړې دې، چې په هغې کښې نورو حضراتو دده مخالفت کړې دې [13] خو حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی "ثم ساق العقیلی له حدیثا واحدا محفوظا قد خالفه فیه من هو دونه فی الحفظ" [14]

---

[1]) تهذیب الکمال(۲۰٤/۱۸) وتاریخ الدارمی(ص۱۸۵) رقم(۶۶۶)و(۶۶۷)-
[2]) تهذیب الکمال(۲۰٤/۱۸)-
[3]) تعلیقات تهذیب الکمال(۲۰٤/۱۸) وتهذیب التهذیب(۳۵۷/۶)-
[4]) تهذیب التهذیب(۳۵۷/۶)-
[5]) حواله بالا
[6]) حواله بالا
[7]) الکاشف(۶۵۸/۱) رقم(۳٤۱۰)-
[8]) تهذیب الکمال(۲۰٤/۱۸)-
[9]) تهذیب الکمال)-
[10]) الثقات لابن حبان(۱۱۶/۷)-
[11]) الضعفاء للعقیلی(۱۷/۳) رقم(۹۷۳)-
[12]) میزان الاعتدال(۶۳۵/۲) رقم(۵۱۳۰)-
[13]) الضعفاء للعقیلی(۱۸/۳)-
[14]) میزان الاعتدال(۶۳۵/۲) رقم(۵۱۳۰)-

یعنی بیا عقیلی ددوی یو محفوظ حدیث نقل کړې دې،چې په هغې کښې دده نه کمې حافظې والاکس دده مخالفت کړې دې
لهذا دوی په اتفاق سره ثقه دی،او کله نا کله چې وهم کیږی نو ددې د وجه ددوی په ثقاهت او ضبط کښې څه اثر نه غورزیږی.

۱۲۷ هجری کښې ددوی انتقال اوشو[1] رحمه الله تعالی رحمة واسعة

④**عبدالله بن دینار**: دا مشهور محدث ابوعبدالرحمن عبدالله بن دینار قرشی عدوی مدنی رحمه الله دې.ددوی حالات د کتاب الایمان باب امور الایمان د لاندې مختصرا[2] او کتاب العلم باب قول المحدث: حدثنا او اخبرنا وانبانا د لاندې تفصیلا تیر شوې دی[3]

[۱۰۰] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي أُوَيْسٍ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم يَقُولُ «إِنَّ اللَّهَ لَا يَقْبِضُ الْعِلْمَ انْتِزَاعًا، يَنْتَزِعُهُ مِنَ الْعِبَادِ، وَلَكِنْ يَقْبِضُ الْعِلْمَ بِقَبْضِ الْعُلَمَاءِ، حَتَّى إِذَا لَمْ يُبْقِ عَالِمًا، اتَّخَذَ النَّاسُ رُءُوسًا جُهَّالًا فَسُئِلُوا، فَأَفْتَوْا بِغَيْرِ عِلْمٍ، فَضَلُّوا وَأَضَلُّوا».

رجال الحدیث

①**اسماعیل بن ابی اویس**: دا ابوعبدالله اسماعیل بن ابی اویس عبدالله بن اویس بن مالک بن ابی عامر اصبحی مدنی رحمه الله دې،ددوی حالات د کتاب الایمان باب تفاضل اهل الایمان فی الاعمال د لاندې تیر شوې دی[4]

② **مالک**: د امام مالک رحمه الله حالات هم کتاب الایمان باب من الدین الفرار من الفتن د لاندې تیر شوې دی[5]

③**هشام بن عروه**: دا هشام بن عروة بن الزبیر بن العوام رحمه الله دې،ددوی حالات د بدء الوحی د دویم حدیث لاندې مختصرا[6] او کتاب الایمان باب احب الدین الی الله ادومه د لاندې تفصیلا راغلې دی[7]

④**عروة**: د حضرت عروه بن الزبیر بن العوام رحمه الله حالات هم د بدء الوحی د دویم حدیث لاندې

---

[1]) تهذیب الکمال(۱۸/ ۲۰٤)-
[2]) کشف الباری(۱/ ٦٥٨)-
[3]) کشف الباری(۳/ ۱۰٦)-
[4]) کشف الباری(۲/ ۱۱۳)-
[5]) کشف الباری(۲/ ۸۰)-
[6]) کشف الباری(۱/ ۲۹۱)-
[7]) کشف الباری(۲/ ٤۳۲)-

مختصرا[1] او کتاب الایمان "باب احب الدین الی الله ادومه" د لاندې تفصیلا راغلې دی[2]

⑤ **عبدالله بن عمر بن العاص** رضی الله عنه: د حضرت عبدالله بن عمرو بن العاص رضی الله عنه حالات د کتاب الایمان "باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده" دلاندې تیر شوې دی[3]

فائده: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چې دا حدیث د هشام بن عروه په طریق سره ډیر مشهور دې تر دې چې د اویا نه زیات کسانو دده نه دا حدیث واوریدلو[4]

او دې حدیث کښې د عروه نه روایت کولو کښې د هشام موافقت ابوالاسود مدنی کړې دې، چې د هغوی د روایت تخریج په صحیحینو کښې شوې دې[5] دغه شان امام زهری هم د عروه نه روایت کولو سره د هشام موافقت کړې دې، او ددوی د دې روایت امام نسائی تخریج کړې دې[6] دغه شان یحیی بن ابی کثیر هم د هشام موافقت کولو سره دې حدیث لره د عروه نه نقل کړې دې، ددوی دا روایت په صحیح ابی عوانه کښې دې[7]

بیا دا روایت چې څنګه عبدالله بن عمرو نه عروه نقل کوی، دغه شان عمر بن الحکم بن ثوبان هم نقل کوی، ددوی دا روایت په صحیح مسلم کښې دې[8]

قوله: سمعت رسول الله ﷺ یقول: ان الله لا یقبض العلم انتزاعا ینتزعه من العباد ولکن یقبض العلم بقبض العلماء: ما د رسول الله ﷺ نه واوریدل، هغوی فرمائیل چې الله تعالی به علم داسې د خلقو د سینو نه وانخلی بلکه د علماء په اوچتولو سره علم به اوچت کړی.

حضورپاک ﷺ دا خبرې د حجة الوداع په موقع کښې فرمائیلې وې. چنانچه امام احمد او امام طبرانی رحمهماالله روایت نقل کړې دې:

عن ابی امامة الباهلی قال: لما کان فی حجة الوداع قام رسول الله ﷺ وهو یومئذ مردف الفضل بن عباس علی جمل آدم، فقال: یا ایها الناس خذوا من العلم قبل ان یقبض العلم وقبل ان یرفع العلم... قال: فاتینا اعرابیا. قال: ثم قلنا له: سل النبی ﷺ قال: فقال له: یا نبی الله ﷺ کیف یرفع العلم منا وبین اظهرنا المصاحف وقد تعلمنا ما فیها وعلمناها نساءنا وذرارینا وخدمنا؟ فرفع النبی ﷺ راسه وقد علت وجهه

---

[1] کشف الباری(۱/۲۹۱)-
[2] کشف الباری(۲/۴۳۲)-
[3] کشف الباری(۱/۶۷۹)-
[4] فتح الباری(۱/۱۹۵)-
[5] صحیح البخاری(۲/۱۰۸۶) کتاب الاعتصام باب ما یذکر من ذم الرای وتکلف القیاس رقم(۷۳۰۷) وصحیح المسلم کتاب العلم باب رفع العلم وقبضه وظهور الجهل والفتن فی آخر الزمان رقم(۶۷۹۹)-
[6] سنن النسائی الکبری(۳/۴۵۶) کتاب العلم باب کیف یرفع العلم؟ رقم(۵۹۰۸)-
[7] فتح الباری(۱/۱۹۵) وعمدة القاری(۲/۱۳۰)-
[8] صحیح المسلم کتاب العلم باب رفع العلم وقبضه وظهور الجهل والفتن فی آخر الزمان رقم(۶۷۹۸)-

حمرة من الغضب قال: فقال: ای ثکلتك امك، هذه اليهود والنصاری بين اظهرهاهم المصاحف لم يصبحوا يتعلقوا بحرف مما جاءتهم به انبياؤهم الا وان ذهاب العلم ان يذهب حملته، ثلاث مرار» (اللفظ لاحمد)[1]

يعنی حضرت ابو امامه رضی الله عنه فرمائی چې د حجة الوداع په موقع کښې حضور پاک ﷺ په خپل غنم رنګې اوښ باندې سور وو، او خطبه ئې ورکړه، دهغوی شاته په دغه ورځ فضل بن عباس ناست وو، حضور پاک ﷺ اوفرمائيل اې خلقو! علم د اوچتولو نه مخکښې دا حاصل کړئ.
مونږ يو اعرابی طرف ته راغلو، مونږ هغه ته اوئې چې د حضور ﷺ نه معلوم کړه، هغه عرض اوکړو چې اې د الله نبی! علم به څنګه اوچت کړې شی مونږ سره خو د قرآن نسخې دی، په قرآن کښې چې څه دی هغه مونږ زده کړې دی، خپلو زنانه، ماشومانو او خادمانو ته هم ورزده کړې دی؟ حضور پاک ﷺ خپل سر مبارک اوچت اوکړو، دهغوی په مخ مبارک باندې د غصې سور والې ښکاره کيدلو، هغوی اوفرمائيل اې ته د مور نه روک شې! دا يهود او عيسايان دی، دوی سره کتاب هم دې، د هغوی پيغمبرانو چې کوم تعليمات راوړی وو، دا يهود او عيسايان په يو حرف باندې هم عمل کولو والانه دی، واورئ! د علم د اوچتول د علم د حاملينو اوچتول دی، دا هغوی ﷺ درې ځل اوفرمائيل.

د علم د اوچتولو به څه صورت وی؟: بيا د رفع علم صورت چې کوم په حديث باب کښې بيان کړې شوې دې، هغه ښکاره دې چې علماء به اوچت کړې شی، او ددوی ختميدلو سره سره به علم هم اوچتولې شی.
او دبعضې رواياتو نه معلوميږی چې علم او قران به د خلقو د سينو نه وران کړې شی. روستو "باب رفع العلم وظهور الجهل" د لاندې هم مونږ داسې روايات په تفصيل سره ذکر کړې دی ددې دواړو قسمو احاديث په مينځ کښې تعارض لرې کولو د پاره يا خو د ترجيح طريقه دې اختياره شی او دا دې اووئيلې شی چې د صحيحينو روايت راجح دې، او د نورو کتابونو روايات مرجوح. يا دې داسې اووئيلې شی چې دواړه صورتونه به وی، اول به علماء اوچت کړې شی او دوی سره سره به علم هم اوچت شی، او بيا په آخره کښې به يو دم د خلقو د سينو نه علم ختم کړې شی. والله اعلم بالصواب

قوله: حتی اذا لم يبق عالما اتخذ الناس رؤوسا جهالا، فافتوا بغير علم فضلوا واضلوا: تر دې چې کله الله تعالى يو عالم باقی پاتې نه کړی نو خلق به جاهلانو لره سرداران جوړ کړی او هغوی به بغير د علم نه فتوې ورکوی، په خپله هم ګمراه وی او نوربه هم ګمراه کوی.
"لم يبق عالما" د ابقاء نه دې. د اصيلی نه سوا باقی نورو نسخو کښې "لم يبق عالم" د مجرد نه راغلې دې.
دغه شان دلته "رؤوسا" (د راس جمع) مروی دې، او د ابوذر په نسخه کښې "رؤسا" (د رئيس

[1]) المسند لاحمد(٥/٢٦٦) مسند ابی امامة الباهلی رضی الله عنه وانظر مجمع الزوائد (١/١٩٩١، ٢٠٠) خاتمه کتاب العلم باب ذهاب العلم)-

جمع) منقوله ده.[1]

قَالَ الْفِرَبْرِي حَدَّثَنَا عَبَّاسٌ قَالَ حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ هِشَامٍ نَحْوَهُ. [٢٨٧٧]

فربری فرمائی چې مونږ ته عباس رحمه الله حدیث واورولو هغه فرمائی چې مونږ ته قتیبه بیان کړې دې، هغه فرمائی مونږ ته جریر حدیث واورولو، هغه د هشام نه دا شان روایت کوی.

دا د علامه فربری راوی د صحیح بخاری اضافه ده او دا ښودل مقصود دی چې داحدیث ماته د امام بخاری نه علاوه د عباس نه هم میلاو شوې دې، هغه د قتیبه بن سعد نه روایت کوی، هغه د جریر نه او جریر د هشام نه روایت کوی.

رجال الحدیث

①**فربری:** دا راوی د صحیح بخاری محمد بن یوسف بن مطر الفربری رحمه الله دې، ددوی حالات په مقدمة الکتاب کښې تیر شوې دی،

②**عباس:** د عباس نه مراد څوک دې؟

په عمدة القاری کښې د "عباس" په ترجمه کښې بیاض دې، ناشرینو د حافظ بن حجر رحمه الله یوعبارت نقل کړې دې چې کوم هغوی په تقریب التهذیب کښې لیکلې دې.[2]

ددې عبارت په اعتبار سره دا عباس بن الفضل بن زکریا هروی بصری دې، د ثقه او مشهور راویانو نه دې، د دولسمې یا د دولسمې نه پس طبقې سره ددوی تعلق دې، صاحب "الکمال فی اسماء الرجال" ته وهم شوې دې چې هغوی دا اولیکل چې ابن ماجه دده نه روایت اخستلې دې، څکه چې د هغوی پیدائش د ابن ماجه د وفات نه پس شوې دې.[3] د ابن ماجه انتقال په ۲۷۳ هجری کښې اوشو[4] او دعباس بن الفضل پیدائش دې نه پس اوشو او وفات ئې په ۳۷۲ هجری کښې شوې دې.[5]

خو د غور قابله خبره داده چې آیا هم دغه عباس دلته مراد دې؟

په ظاهره دلته د فربری شیخ عباس بن الفضل نه دې څکه چې فربری دده نه په عمر کښې زیات دې او د فربری پیدائش په ۲۳۱ هجری کښې اوشو او وفات ئې په ۳۲۰ هجری کښې[6] او عباس بن ماجه بن الفضل ۲۷۳ هجری نه بعد پیدا شوې وو او د دوی انتقال ۳۷۲ هجری کښې اوشو، ګویا چې عباس د فربری نه څلویښت کاله بلکه ددې نه هم زیات کشر وو. اګر چې روایة الاکابر عن الاصاغر ناممکن نه دې خو دلته ددې څه وضاحت یا قرینه

---

[1] فتح الباری (۱/۱۹۵)-

[2] عمدة القاری (۲/۱۳۲)-

[3] تقریب التهذیب (ص ۲۹٤) رقم (۳۱۸٤)-

[4] تقریب التهذیب (ص ۵۱٤) رقم (٦٤۰۹)-

[5] تقریب (ص ۲۹٤) رقم (۳۱۸٤)-

[6] الانساب للسمعانی (٤/۳۵۹) (الفربری)-

موجود نه ده.
دويمه خبره داده چې دلته د عباس اوستاذ قتيبه مراد دې،د قتيبه وفات ۲۴۰ هجرى كښې شوې وو[۱] او د عباس پيدائش د ۲۷۳ نه روستو دې،لهذا دلته د عباس نه عباس بن الفضل بن زكريا مراد نه دې.
راجح دا معلوميږى چې دلته د عباس نه عباس بن عباس بن عبد العظيم عنبرى مراد دې، چې د اصولې سته د اصحابو استاذ دې[۲] امام بخارى ددوى روايت تعليقا نقل كړې دې[۳] دې د قتيبه د شاګردانو نه دې[۴] او ددوى د وفات تاريخ د راجح قول مطابق ۲۴۶ هجرى ده[۵] والله اعلم بالصواب

۳ **قتيبه**:دا امام قتيبه بن سعيد رحمه الله دې،ددوى حالات دكتاب الايمان"باب افشاء السلام من الاسلام" دلاندې تير شوې دى[۶]

۴ **جرير**:دا جرير بن عبدالحميد ضبى رحمه الله دې،ددوى حالات د "كتاب العلم"باب من جعل لاهل العلم اياما معلومة" د لاندې تير شوې دى

۵ **هشام**:د هشام بن عروه بن الزبير رحمه الله حالات د "بدءالوحى" د دويم حديث او كتاب الايمان باب احب الدين الى الله ادومه" د لاندې تير شوې دى[۷]
د امام قتيبه دا روايت امام مسلم رحمه الله په خپل صحيح كښې تخريج كړې دې[۸]

٣٥..بَاب: هَلْ يُجْعَلُ لِلنِّسَاءِ يَوْمٌ عَلَى حِدَةٍ فِي الْعِلْمِ

د كريمه او اصيلى په نسخو كښې د"يجعل" صيغه مجهول ده،او "يوم" مرفوع نائب فاعل دې،او په باقي نسخو كښې "يجعل" دمعروف صيغه ده او ددې فاعل "الامام"دې او "يوما" منصوب دې[۹]

قوله: "على حدة" اى على انفراد: حدة د حاء كسرې سره او د دال مفتوحه مخففه سره دې،په اصل كښې "وحد" دې او څنګه چې د "وعد" نه "عدة" جوړ شو دغه شان د "وحد" نه

---

[۱] تقريب التهذيب(ص ٤٥٤) رقم(٥٥٢٢)-
[۲] الكاشف(١/٥٣٥) رقم(٢٦٠١)-
[۳] انظر صحيح البخارى(٢/٩٤٩) فاتحة كتاب الرقاق باب ما جاء فى الرقاق وان لا عيش الا عيش الاخرة رقم(٦٤١٢)-
[۴] تهذيب الكمال(٢٣/٥٢٧) ترجمه قتيبة بن سعيد رقم(٤٨٥٢)-
[۵] تهذيب الكمال(١٤/٢٢٥) ترجمة عباس بن عبدالعظيم العنبرى،رقم(٣١٢٨)-
[۶] كشف البارى(٢/١٨٩)-
[۷] كشف البارى(١/٢٩١) و(٢/٤٣٢)-
[۸] صحيح مسلم،كتاب العلم باب رفع العلم وقبضه،رقم(٦٧٩٦)-
[۹] عمدة القارى(٢/١٣٢)وفتح البارى(١/١٩٦)-

"حدة" جوړ شو([1])

مخکښې باب سره مناسبت: تیر شوي باب کښې د علم د اخستلو بیان وو او د هغې فائده دا وه چې دې سره خلقو ته د علم د حاصلولو ترغیب ورکړې شوې وو، ددې باب په فوائدو کښې دا هم ده چې په دې کښې د علم د حفظ کولو ترغیب دې ځکه چې کله ښځو حضورپاک ﷺ ته شکایت اوکړو، چې سړي هر وخت تاسو نه ګیر چاپیره ناست وي، هغوی ته هر وخت د فائدې اخستلو موقع میلاویږي، خموږ د پاره هم یو ورځ خاص کړئي، نو هغوی وعده اوفرمائیله او هغه مخصوص وخت کښې هغوی ﷺ تشریف راوړو او هغوی ته ئې نصیحت اوکړو([2])

مقصد د ترجمة الباب: حضرت شیخ الهند رحمه الله فرمائي چې امام بخاری رحمه الله مقصد د ذکر شوي ترجمې نه دادې چې کوم سړي د عام علمي مجلسونو کښې د شریکیدلو نه معذور وي لکه ښځې، نو دهغوی د تعلیم او تبلیغ دې هم خیال اوساتلې شي، دهغوی د حالت مطابق په خاص وختونو کښې علمي خبرې هغوی ته اورسولې شي. د تعلیم عاموالې چونکه ضروري کار دې، عام او خاص، تعلیم یافته او بې تعلیمه، ښځه او سړو ټولو ته حصه رسول پکار دي([3]) والله اعلم

د "هل" سره "ترجمه" منعقد کولو وجه: دلته سوال دا پیدا کیږي چې د روایت نه د ښځو مخصوص مجلس جائز دې نو امام بخاری د "هل" په ذریعې سره ولې باب منعقد کړو؟ چې په تردد باندې دال دې؟

ددې جواب دادې چې په اصل کښې دا یو جزئي واقعه ده کیدې شي چې دا اوئیلې شي چې دا واقعه خو د یو وخت خبره ده، ددې نه څه عمومي قاعده اخستلې نه شي، ځکه امام بخاری په "هل" سره باب قائم اوفرمائیلو([4])

یا به داسې اوونیلې شي چې امام بخاری لفظ د هل ذکر کولو سره تفصیل ته اشاره کړې ده که چرې واقعي د ښځو د پاره د مستقل ورځ مقرر کولو ضرورت وي او مقرر کولو سره د څه فتنې ویره نه وي نو بیا څه بده خبره نه ده، او که ضرورت نه وي یا د څه فتنې خطره وي نو بیا ځان ساتل پکار دي، حضورپاک ﷺ د ښځو په درخواست سره بطور ضرورت یو ورځ مقرر کړې وه نو دا څه د همیشګیر کار نه وو، او بیا خو د هغوی په حق کښې د څه خطرې لرې لرې پورې ویره نه وه. والله سبحانه وتعالی اعلم

[١٠١] ١٠٢] حَدَّثَنَا آدَمُ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ الأَصْبَهَانِيِّ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا صَالِحٍ ذَكْوَانَ يُحَدِّثُ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ. قَالَتِ النِّسَاءُ لِلنَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- غَلَبَنَا عَلَيْكَ الرِّجَالُ، فَاجْعَلْ لَنَا يَوْمًا مِنْ نَفْسِكَ. فَوَعَدَهُنَّ يَوْمًا لَقِيَهُنَّ فِيهِ، فَوَعَظَهُنَّ

---

[1]) حواله بالا

[2]) عمدة القاری (١٣٢/٢)-

[3]) الابواب والتراجم (ص ٥٤)-

[4]) الکنز المتواری (٣٣٥/٢)-

وَأَمَرَهُنَّ، فَكَانَ فِيمَا قَالَ لَهُنَّ «مَا مِنْكُنَّ امْرَأَةٌ تُقَدِّمُ ثَلَاثَةً مِنْ وَلَدِهَا إِلَّا كَانَ لَهَا حِجَابًا مِنَ النَّارِ». فَقَالَتِ امْرَأَةٌ وَاثْنَيْنِ فَقَالَ «وَاثْنَيْنِ».

رجال الحديث

①**ادم:** دا ابوالحسن آدم بن ابی ایاس عبدالرحمن العسقلانی رحمه الله دي ددوی حالات د "کتاب الایمان "باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده" د لاندې تیر شوي دی.[1]

②**شعبه:** دا امیر المومنین فی الحدیث امام شعبه بن الحجاج عتکی بصری رحمه الله دي، ددوی حالات هم د ذکر شوي کتاب او باب لاندې راغلي دی.[2]

③**ابن الاصبهانی:** دا عبدالرحمن بن عبدالله بن الاصبهانی کوفی جهنی رحمه الله دي ددوی اقامت په کوفه کښې وو او اصبهان ته ئې د تجارت په غرض تل راتلل وو.[3]

بعضې حضراتو وئیلي دی چې دې په اصل کښې د اصبهان وو چې ابوموسی اشعری دا کله فتح کړو هغه وخت دا خلق د هغه خائې نه وتلي وو.[4]

دوی د حضرت انس بن مالک رضی الله عنه نه علاوه ذکوان ابوصالح السمان، زید بن وهب جهنی، سعید بن جبیر، ابوحازم سلمان الاشجعی، عامر شعبی، عبدالله بن معقل، عکرمه مولی ابن عباس او ابوسلمه بن عبدالرحمن بن عوف رحمهم الله وغیره نه روایت کوی.

دده نه روایت کوونکو کښې اسماعیل بن ابی خالد، زکریا بن ابی زائده، سفیان ثوری، سفیان بن عیینه، شعبه بن الحجاج، ابوعوانه او ابوحمزه سکری رحمهم الله وغیره دی.[5]

امام یحیی بن معین، ابوزرعه، او نسائی رحمهم الله فرمائی "ثقة".[6]

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی "لاباس به صالح الحدیث".[7]

امام عجلی رحمه الله فرمائی "ثقة".[8]

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی "ثبت".[9]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی "ثقة".[10]

---

[1]) کشف الباری (۱/۶۷۸)-

[2]) حواله بالا

[3]) تهذیب الکمال (۱۷/۲۳۲)-

[4]) عمدة القاری (۲/۱۳۳)-

[5]) تهذیب الکمال (۱۷/۲۳۲،۲٤۳)-

[6]) تهذیب الکمال (۱۷/۲٤۳)-

[7]) تهذیب الکمال)-

[8]) تهذیب الکمال (۶/۲۱۷)-

[9]) الکاشف (۱/۲۳٤) رقم (۳۲٤۶)-

[10]) تقریب التهذیب (ص۳٤۵) رقم (۳۹۲۶)-

ابن حبان رحمه الله دوی په خپل کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې[1]

اصحاب اصول سته دده نه روایتونه اخستي دی[2] رحمه الله تعالی رحمة واسعة

④ **ابوصالح ذکوان:** دا ابوصالح ذکوان السمان رحمه الله دي ددوی حالات کتاب الایمان "باب امور الایمان" د لاندې تیر شوي دی[3]

⑤ **حضرت ابوسعید خدری** رضی الله عنه: دحضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه حالات د کتاب الایمان "باب من الدین الفرار من الفتن" د لاندې تیر شوي دی[4]

قوله: قالت النساء للنبی صلی الله علیه وسلم: غلبنا علیك الرجال فاجعل لنا یوما من نفسك، فوعدهن یوما لقیهن فیه فوعظهن اوامرهن: ښځو حضور پاک صلی الله علیه وسلم ته عرض اوکړو، چې سړی تاسو ته راتلو کښې په مونږ باندې غالب دی، تاسو د خپل طرف نه زمونږ د پاره یو ورځ مقرر کړئی، حضور صلی الله علیه وسلم هغوی سره د یو ورځ میلاؤیدلو اراده اوفرمائیله، په هغه ورځ هغوی دوی ته نصیحت اوکړو او د شریعت حکم ئې ورته اوکړو.
مطلب دا دې چې سړی خو هر وخت تاسو سره اوسیږی او مونږ تاسو ته نشو در رسیدلې. لهذا د خپل طرف نه زمونږ د پاره یو مستقل ورځ مقرر کړئی.

قوله: فکان فیما قال لهن: ما منکن امراة تقدم ثلاثة من ولدها الا کان لها حجابا من النار: هغوی چې دوی سره کومې خبرې اوکړې په هغې کښې دا خبره وه چې په تاسو کښې څوک ښځه درې بچی مخکښې اولیږی نو هغه به ددې د پاره د دوزخ د پاره دیوال جوړ شی.

"کان لها حجابا من النار" کښې د "کان" اسم "التقدیم" دې، یعنی "الا کان التقدیم لها حجابا من النار" مخکښې "جنائز" کښې دا روایت راروان دی، په هغې کښې د "کن" لفظ دې، چې د هغې ضمیر به انفس طرف ته راجع کیږی، او کتاب الاعتصام کښې "کانوا" دې، ضمیر جمع "اولاد" طرف ته به راجع وی[5]

قوله: فقالت امراة: واثنین؟ فقال: واثنین: یو ښځې تپوس اوکړو او چې د چا دوه بچی مخکښې اولیږلې شی نو هغې ته به هم دافضیلت حاصل وی؟ هغوی صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل چې او، په دوو باندې به هم دا فضیلت حاصل وی.

---

[1]) الثقات لابن حبان(٦٧/٧)-
[2]) تهذیب الکمال(٢٤٣/١٧)-
[3]) کشف الباری(٦٥٨/١)-
[4]) کشف الباری(٨٢/٢)-
[5]) فتح الباری(١٩٦/١) وعمدة القاری(١٣٤/٢)

دلته د امراة نه څوک مراد ده؟: بعضې رواياتو نه پته لګي چې دا ام سليم ده.بعضې روايتونو نه دا معلوميږي چې دا ام مبشر انصاريه وه.او بعضې رواياتو کښې سانله نوم ام ايمن ده بعضې کښې د عائشه نوم راغلې دې او بعضې رواياتو کښې د ام هانی نوم راغلې دې[1]

واثنين کښې واو عطف د پاره دې،او دا عطف تلقيني دې،ګويا چې هغه ښځې حضورپاک ﷺ ته تلقين اوکړو چې يا رسول الله؛ثلاثة سره اثنين هم اوفرمايئ،نو حضورپاک ﷺ اوفرمائيل واثنين[2]

د جامع ترمذی په بعضې رواياتو کښې د يو هم ذکر راغلې دې[3]

ګويا چې حضورپاک ﷺ يو ځل د دريو ذکر اوکړو او بيا ئې د دوو.بيا د يو.په دې کښې څه تعارض نشته.ځکه چې مفهوم د عدد په حديث کښې معتبر نه دې.يو عدد ذکر کولو سره د دويم عدد نفی نه رازی[4]

بله خبره دا ده چې حضورپاک ﷺ ته ورځ په ورځ نور علم حاصليدو.د الله تعالى په هغوی باندې مسلسل احسان زياتيدلو.لهذه ډيره ممکنه ده چې مخکښې خو دا زيرې د دريو بچو په وفات کيدلو باندې صبر کول د اور نه د بچ کيدو سبب دې.او دا ماشومان به د اور نه پرده جوړ شی.بيا الله تعالى نور احسان هم اوکړو.يو عدد ئې کم کړو.او دوه ئې کافی اوګرځول.او بيا ئې نور احسان اوکړو او يو ئې کافی اوګرځولو

خلاصه دا شوه چې نبی کريم ﷺ اول درې اوفرمائيل.د ښځې په وينه سره په هغوی ﷺ باندې وحی راغله.نو هغوی ته د دوو متعلق علم اوشو.او بيا څه وخت ورته د يو علم اوشو.نو کوم کوم وخت چې د وحی په ذريعه به څه معلوميدل نو هغوی ﷺ به هغه بيان فرمائيلو[5]

لهذا په دې کښې څه تعارض نشته.

دا هم کيدلې شی چې دا اختلاف د مختلفو ښځو په اعتبار سره وی.اصل کښې حجاب من النار د پاره د صبر يو مخصوص درجه شرط دې.ددې يو خاص مقدار پکار دې.نو اوس څه ښځې داسې دی چې د هغوی ته په يو بچی باندې هغه مقدار حاصل شی.داسې غم وی چې د

---

[1] فتح البارى(٣/١٢١، ١٢٢) كتاب الجنائز باب فضل من مات له ولد فاحتسب)-

[2] عمدة القارى(٢/١٣٤) وشرح الكرمانى(٢/٩٩)-

[3] عن عبدالله بن مسعود قال:قال رسول الله ﷺ من قدم ثلاثة لم يبلغوا الحنث كانوا له حصناحصينا من النار قال:ابوذر:قدمت اثنين؟قال:ابى بن كعب سيدالقراء:قدمت واحدا؟قال:واحدا.ولكن انما ذاك عندالصدمة الاولى"

عن ابن عباس انه سمع رسول الله ﷺ يقول:من كان له فرطان من امتى ادخله الله بهما الجنة فقالت له عائشة: فمن كان له فرط من امتک؟ ومن كان له فرط يا موفقة.قالت:فمن لمن يكن فرط من امتک؟ قال: فانا فرط امتى لن يصابوا بمثلى"جامع الترمذى كتاب الجنائز باب ما جاء فى ثواب من قدم ولدا. رقم (١٠٦١) و(١٠٦٢)-

[4] فتح البارى(٣/١٢٢)كتاب الجنائز باب فضل من مات له ولد فاحتسب)-

[5] حواله بالا

هغې څه انتها نشته، او بعضې ښځو ته په دوو باندې صبر کول دې مقدار ته اورسوی، او بعضې د پاره په درېو باندې صبر کولو سره، والعلم عندالله سبحانه وتعالی.

فائده ښکاره دې وی چې وفات شوې ماشومانو سره د مونث یا مذکر قید لګول ملحوظ نه دې، بلکه دا فضیلت هر ماشوم باندې حاصلیږی، که مذکر وی یا مونث[1]

بیا حدیث باب کې اګرچې ښځو ته خطاب کولو سره دافضیلت بیان کړې شوې دې، خو دا صرف دوی سره خاص نه دې، بلکه سړو ته هم دافضیلت به حاصل وی، ځکه چې کتاب الجنائز کښې دحضرت انس رضی الله عنه روایت راروان دې "مامن الناس یتوفی له ثلاث لم یبلغو الحنث الا ادخله الله الجنة بفضل رحمته ایاهم"[2] یعنی چې د کوم مسلمان درې بچی وفات شی نو الله تعالی په دې بچو باندې رحم کولو سره هغه جنت ته داخل کړی.

د حجاب جوړلو دپاره یو شرط عدم بلوغت دې: ددې نه پس زده کړئی چې د دوزخ د اور نه حجاب جوړیدلو د پاره دوه شرطونه ضروری دی:

یو شرط مخکښې روایت کښې ذکر دې "لم یبلغوا الحنث" د حنث زمانې ته رسیدلې نه وی، د حنث نه مراد بلوغت دې، په اصل کښې د حنث معنی "ګناه" ده، او د بلوغ نه مخکښې ګناه نه کیږی، نوګویا چې دبلوغ زمانه د ګناه شوه، ځکه ګناه وئیلو سره د بلوغ مراد اخستلې شی[3]

بعضې حضرات وائی چې د "بلوغ حنث" نه مراد دا دې چې داسې زمانې ته اورسی چې په کښې د قسم دماتولو او حانث کیدلو باندې نیول وی، او ښکاره ده چې دا د بلوغت نه پس وی[4]

خو ملا علی قاری رحمه الله فرمائی چې دلته د حنث معنی هم د "ګناه" ده، او مطلب دادې چې چا یو ګناه اونه کړه او هغه وفات شی، او د هغه په وفات باندې مور پلار صبر اوکړی، نو هغوی ته اجر او ثواب میلاویږی، د ملا علی قاری دا رائې ده چې دا قید احترازی نه دې بلکه اکملی دې، چونکه د ماشوم مرګ ډیر د صبر تقاضه کوی، او د هغوی د شفاعت هم زیات امید دې، ځکه دا قید لګولې شوې دې، ګنی د غټو په وفات باندې هم دا فضیلت به حاصلیږی، چنانچه چې څنګه په ماشومانو بچو باندې صبر کول جنت ته د رسولو او د اور نه پرده ده، دغه شان په غټو بچو باندې صبر کول به هم پرده وی[5]

خو ظاهره ده چې دا قید اکملی نه دې بلکه احترازی دې، ځکه چې حاجب خو به هغه کس کیږی چې په ځان باندې مطمئن وی، او بالغ ته خو به خپل فکر وی هغه به د نورو د پاره څه

---

[1] شرح الکرمانی (۲/۹۹)-

[2] صحیح البخاری (۱/۱۶۷) کتاب الجنائز باب من مات له ولد فاحتسب رقم (۱۲۴۸)-

[3] قال ابن الاثیر "الحنث الذنب والاثم المعنی: انهم لم یبلغو حتی تکتب علیهم الذنوب التی یعملونها جامع الاصول (۹/۵۸۹)- کتاب الفضائل فضل المرض والنوائب والموت الفصل الثانی فی موت الاولاد، رقم الحدیث (۷۳۵۹)-

[4] فتح الباری (۳/۱۲۰) کتاب الجنائز باب فضل من مات له ولدا فاحتسب)-

[5] مرقاة المفاتیح شرح الکرمانی المصابیح (۴/۹۲) کتاب الجنائز باب البکا علی المیت آخر الفصل الاول)

حاجب جوړ شى؟

تنبيه: ابن قرقول د علامه داودى رحمه الله نه نقل كړې دى چې دا لفظ "خبث" بفتح الخاء المعجمة والباء الموحدة" هم ونيلې شوې دې، ددې مطلب هغوى "لم يبلغوا ان يعملوا المعاصى" ښودلې دې، ابن قرقول فرمائى چې دا ضبط داودى نه علاوه بل چا ذكر كړې نه دې، بهرحال محفوظ "حنث" بالحاء المهملة والنون" دې، نه چې "خبث" (١) والله اعلم

د حجاب د جوړيدلو دويم شرط: د حجاب د جوړيدلو د پاره دويم شرط چې دلته ذكر دې هغه احتساب دې، دا شرط په نورو احاديثو كښې راغلې دې چې هغه به احتساب كوى، يعنى په قضا باندې به راضى وى، او په خپل صبر باندې د ثواب اميد ساتى، بغير د احتساب نه اجر او ثواب نه ميلاويږى.

چنانچه حضرت جابر رضى الله عنه نه روايت دې "سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: من مات له ثلاثة من الولد فاحتسبهم دخل الجنة" (٢)

يعنى "د چا چې درې بچى وفات شى او هغه د ثواب اميد ساتى نو هغه به جنت ته داخليږى."

دغه شان د ابوهريره رضى الله عنه نه روايت دې "ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال لنسوة من الانصار: لا يموت لاحداكن ثلاثة من الولد فتحتسبه الا دخلت الجنة" (٣)

يعنى "حضور صلى الله عليه وسلم د انصارو ښځو ته اوفرمائيل چې په تاسو كښې كه د يوې درې بچى وفات شى او دا په هغوى باندې د ثواب اميد ساتى، نو جنت به داخليږى."

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چې د احتساب شرط ځكه هم ضرورى دى ځكه چې د شريعت دا عام قاعده ده چې بغير د نيت نه ثواب نه ميلاويږى، لهذا په حديث كښې د راغلې فضيلت حاصلولو د پاره د "احتساب" شرط دې چنانچه هغه احاديث چې په هغې كښې دا شرط نشته هغه به هم په مقيد احاديثو سره ګڼړلې شى (٤) والله اعلم

[١٠٢] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ قَالَ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْأَصْبَهَانِيِّ عَنْ ذَكْوَانَ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - بِهَذَا. وَعَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْأَصْبَهَانِيِّ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا حَازِمٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ «ثَلَاثَةً لَمْ يَبْلُغُوا الْحِنْثَ». [١١٩١، ١١٩٢، ٦٨٨٠ وانظر: ١١٩٣]

---

(١) فتح البارى(١٢٠/٣) كتاب الجنائز باب فضل من مات له ولد فاحتسب)-

(٢) رواه احمدورجاله ثقات قاله الهيثمى فى مجمع الزوائد(ش٧/٣)كتاب الجنائز باب فيمن مات له ابنان)-

(٣) صحيح المسلم.كتاب البر والصلة باب فضل من يموت له ولدا فيحتسبه رقم(٩٨/٦٦)-

(٤) وقد عرف من القواعد الشرعية ان الثواب لا يترتب الا على النية فلا بدمن قيد الاحتساب والاحاديث المطلقة محمولة على العقيدة "فتح البارى(١١٩/٣)كتاب الجنائز باب فضل من مات له ولد فاحتسب)-

رجال الحديث

①**محمدبن بشار** دا مشهور محدث محمدبن بشار بندار رحمه الله دې.د دوى حالات په "كتاب العلم" كښې د "باب ماكان النبى ﷺ يتخولهم بالموعظة والعلم كيلاينفروا" د لاندې تير شوې دى.[1]

②**غندر** دا مشهور محدث ابوعبدالله محمدبن جعفر هذلى رحمه الله دې.چې د غندر په لقب سره مشهور دې.ددوى حالات هم د "كتاب الايمان" باب ظلم دون الظلم" د لاندې تير شوې دى.[2]

③**شعبه** د امام شعبة بن الحجاج حالات د "كتاب الايمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده" دلاندې تير شوې دى.[3]

④**عبدالرحمن بن الاصبهانى** ددوى حالت تير شوې حديث لاندې تير شوې دى

⑤**ذكوان** د ابوصالح ذكوان السمان حالات د "كتاب الايمان باب امور الايمان" د لاندې تير شوې دى.[4]

⑥**حضرت ابوسعيد خدرى** رضي الله عنه د حضرت ابوسعيدخدرى رضي الله عنه حالات د "كتاب الايمان باب من الدين الفرار من الفتن" دلاندې تير شوې دى.[5]

⑦**ابوحازم** دا سلمان الاشجعى الكوفى مولى عزة الاشجعية رحمه الله دې.[6]

دوى د حضرت ابوهريره.عبدالله بن عمر.حضرت عبدالله بن الزبير.حضرت سعيد بن العاص. حضرت حسن او حضرت حسين رضي الله عنهم نه روايت كوى

ددوى نه روايت كونكو كښې ابومالك سعدبن طارق اشجعى.سليمان الاعمش.سيار ابوالحكم.طلحه بن مصرف.عبدالرحمن بن الاصبهانى.عدى بن ثابت الانصارى.منصور بن المعتمر او يزيد بن كيسان رحمهم الله وغيره دى.[7]

امام احمد .امام يحيى بن معين او امام داود رحمه الله فرمائى "ثقة".[8]

امام ابن سعد رحمه الله فرمائى "وكان ثقة وله احاديث صالحة".[9]

امام عجلى رحمه الله فرمائى "ثقة".[10]

---

[1] كشف البارى(۳/ ۲۲۱)-
[2] كشف البارى(۲/ ۲۵۰)-
[3] كشف البارى(۱/ ۶۷۸)-
[4] كشف البارى(۱/ ۶۵۸)-
[5] كشف البارى(۲/ ۸۲)-
[6] تهذيب الكمال(۱۱/ ۲۵۹)-
[7] تهذيب الكمال(۱۱/ ۲۵۹، ۲۶۰)-
[8] تهذيب الكمال(۱۱/ ۲۶۰)-
[9] الطبقات لابن سعد(۶/ ۲۹۴)-
[10] تهذيب التهذيب(۴/ ۱۴۰)-

ابن عبدالبر رحمه الله فرمائی "اجمعوا علی انه ثقة" [۱]
ابن حبان دوی په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دی [۲]
د ابوحازم انتقال د حضرت عمربن عبدالعزیز په دور خلافت کښې اوشو [۳]
فائده د ابوسلمه یو بل راوی سلمة بن دینار الاعرج دې، په دې دواړو راویانو کښې اشتباه کیږي، ځکه چې په کنیتونو کښې یوشان والې دې، دواړه تابعی دی، دواړه د صحابه کرامو نه روایت کوی، او دواړه ثقه هم دی
البته په دواړو کښې فرق دادې چې دابوحازم سلمان الاشجعی انتقال د اولې صدئی په آخره کښې یعنی د حضرت عمر بن عبدالعزیز په دور خلافت کښې اوشو، او ابوحازم سلمة بن دینار انتقال په ۱۳۵ هجری کښې اوشو.
دویم فرق دادې چې دابوحازم سلمان الاشجعی روایتونه په صحیحینو کښې صرف د ابوهریره رضی الله عنه نه دی، او ابوحازم سلمة بن دینار سوا د سهل بن سعد نه د بل صحابی نه روایت اخستې نه دې [۴] والله اعلم

⑥ **حضرت ابوهریره رضی الله عنه** د حضرت ابوهریره رضی الله عنه حالات د "کتاب الایمان باب امور الایمان" د لاندې تیر شوې دی [۵]

د مذکوره دواړو طرقو د ذکر کولو مقصد امام بخاری رحمه الله ذکر شوې حدیث په دوو طرقو سره راوړلو نه دوه اهمو فائدو طرف ته اشاره کړې ده، یو دا چې د باب په اولنی حدیث کښې "ابن الاصبهانی" مبهم وو، امام بخاری رحمه الله دلفظ شیخ د حفاظت په غرض دغه شان برقرار ساتلې وو، په دې دویمې طریقې کښې د "ابن الاصبهانی" د نوم وضاحت راغلو چې هغه "عبدالرحمن" دې
دویمه فائده د حضرت ابوهریره رضی الله عنه والا روایت کښې "لم یبلغوا الحنث" قید دې، چې په رومبی حدیث کښې نشته [۶]

تنبیه علامه کرمانی رحمه الله فرمائی "وهذا تعلیق من البخاری عن عبدالرحمن" یعنی امام بخاری په آخره کښې "وعن عبدالرحمن بن الاصبهانی قال: سمعت اباحازم عن ابی هریرة" په سند سره چې کوم روایت نقل کړې دې هغه تعلیق دې [۷]
د علامه کرمانی رحمه الله دا روایت ټهیک نه دې بلکه دا موصول روایت دې او د "وعن عبدالرحمن"

---

[۱] حواله بالا
[۲] حواله بالا
[۳] سیراعلام النبلاء (۸/۵)-
[۴] عمدة القاری (۱۳۵/۲)-
[۵] کشف الباری (۶۵۹/۱)-
[۶] عمدة القاری (۱۳۵/۲) وفتح الباری (۱۹۶/۱)-
[۷] شرح الکرمانی (۹۸/۲)-

عطف ددې نه مخکښې روايت کښې چې کوم راغلې دې په هغې کښې په "عبدالرحمن" باندې دې.يعنى امام شعبه دې لره د عبدالرحمن بن الاصبهانى په واسطې سره په دوو طرقو سره نقل کوی.يو طريق "شعبة عن عبدالرحمن بن الاصبهانی عن ذکوان عن ابی سعيد الخدری" دې.او دويم طريق "شعبة عن عبدالرحمن بن الاصبهانی قال: سمعت اباحازم عن ابی هريرة" دې(١)
په مسلم شريف کښې دا روايت د "محمدبن بشار عن غندر"په طريق سره موصولا روايت شوی دې(٢)
بيا امام بخاری دا حديثونه په دوه طرقو سره نقل کوی.په يو کښې د ده او د شعبه په مينځ کښې يو واسطه ده.يعنى آدم بن اياس،او په دويمې واسطه کښې دوه واسطې دی.يو محمد بن بشار بندار او بل محمدبن جعفر غندر.رومبئ طريق چونکه عالی ده،ځکه ئې دا اول راوړه.والله اعلم.

٣٦- بَاب: مَنْ سَمِعَ شَيْئًا فَرَاجَعَ حَتَّى يَعْرِفَهُ

وړاندې باب سره مناسبت:په مخکښې باب کښې د ښځو د وعظ او د هغوی د تعليم ذکر وو، چونکه د هغوی په پوهه کښې کموالې وی ځکه د مراجعت عالم ضرورت راتلې شو.په دې باب کښې دعدم فهم د وجه مراجعت ذکردې.نودغه شان په دواړو بابونو کښې مناسبت ښکاره شو(٣)
مقصد د ترجمة الباب:حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائی چې ځما په نيز ددې باب غرض هغه دې چې کوم ابن المنير د "باب من اعاد الحديث ثلاثا" په طور بيان کړې دې،چې که چرې د طالب علم په پوه کښې د استاذ سبق رانشی او طالب علم د دوباره وئيلو درخواست اوکړی نو دا څه د بې ادبئ او کم عقلتوب خبره نه ده،د امام بخاری غرض ددې خلقو ترديد دې چې د احاديث دوباره وئيل نه خوښوی،او دا بلادت او کم پوهی ګنړی(٤)
حضرت شيخ الهند رحمه الله فرمائی چې ددې باب نه د پوهې په غرض چې کوم مراجعت دې د هغې فضيلت بيانول منظور دی.يا دا مطلب دې چې په مراجعت کښې د عالم د بې ادبئ او د شاګرد سپکاوې نه وی.ځکه نه عالم لره خفګان پکار دې او نه شاګرد لره حيا کول مناسب دی(٥)والله اعلم.

---

(١) عمدة القاری(١٣٥/٢) وفتح الباری(١٩٦/١)-
(٢) حدثنا محمد بن المثنی وابن بشار قال:حدثنا محمد بن جعفر وحدثنا عبيدالله بن معاذ.حدثنابى قال:حدثنا شعبة عن عبدالرحمن بن الاصبهانی فی هذا الاسناد بمثل معناه.وزادا جميعا عن شعبة عن عبدالرحمن بن الاصبهانی قال:سمعت اباحازم يحدث عن ابی هريره قال:ثلاثة لم يبلغو الحنث"صحيح المسلم كتاب البر والصلة باب فضل من يموت له ولد فيحتسبه رقم(٦٧٠٠)-
(٣) عمدة القاری(١٣٦/٢)-
(٤) الكنز المتواری(٣٣٦/٢)-
(٥) الابواب والتراجم(ص ٥٤)

خو د ترجمة الباب واضح مقصد چې كوم په عقل كښې راځى هغه دادې كه چې طالب علم د استاذ په يو خبره پوهه نه شى يا خو پوه شو خو څه اشكال ورته راغلو.نو د دغه خبرې زده كولو او د خپل اشكال د لرې كولو په غرض مراجعت كولې شى.او بلكه مراجعت پكار هم دې،چې سړې په دې اشكال كې انخښتې پاتې نه شى.اوګوره نبى كريم ﷺ چې كله ارشاد اوفرمائيلو "من حوسب عذب" نوحضرت عائشه رضي الله عنها فورا تپوس اوكړو"اوليس يقول الله تعالىٰ: (فسوف يحاسب حسابا يسيرا) مطلب دادې چې يا رسول الله! چې تاسو خو "علىٰ الاطلاق" "من حوسب عذب" فرمائي،چې د هغې نه معلوميږى چې حساب يسير والا به مفلحين او فائزين وى. حضورپاك ﷺ ددې جواب دا وركړې وو،چې په آيت كښې د حساب نه مراد بل دې او څما په كلام كښې بل،په آيت كښې د حساب نه مراد "پيشى" ده،اعمال نامه به كولاو كړې او پاڼړې به واړولې شى.او هغه به پريښودلې شى،او ما چې كوم"حوسب عذب" وئيلې دې نو دلته د "حساب" نه مراد "مناقشه" ده،يعنى د هرې هرې خبرې متعلق به سوال كيږى.چې دا ولې اوشو؟او داسې ولې اوشو؟والله اعلم

[۱۰۳] حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ قَالَ أَخْبَرَنَا نَافِعُ بْنُ عُمَرَ قَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ أَنَّ عَائِشَةَ زَوْجَ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم - كَانَتْ لاَ تَسْمَعُ شَيْئًا لاَ تَعْرِفُهُ إِلاَّ رَاجَعَتْ فِيهِ حَتَّى تَعْرِفَهُ، وَأَنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم - قَالَ «مَنْ حُوسِبَ عُذِّبَ». قَالَتْ عَائِشَةُ فَقُلْتُ أَوَ لَيْسَ يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى (فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا) قَالَتْ فَقَالَ «إِنَّمَا ذَلِكَ الْعَرْضُ، وَلَكِنْ مَنْ نُوقِشَ الْحِسَابَ يَهْلِكْ». [۴۶۵۵، ۶۱۷۱، ۶۱۷۲]

رجال الحديث

① **سعيد بن ابى مريم**:دا سعيد بن الحكم بن محمد بن سالم جمحى مصرى رحمه الله دې.دده كنيت ابومحمد دې او د سعيدبن ابى مريم په نوم سره مشهور دې[۱]

دوى د عبدالله بن عمر عمرى.اسماعيل بن ابراهيم بن عقبه.سليمان بن بلال. ابراهيم بن سويد . امام مالك. ليث بن سعد .عبدالعزيز بن محمد دراوردى.عبدالعزيز بن ابى حازم. ابوغسان محمدبن مطرف، مغيره بن عبدالرحمن حزامى او سفيان بن عيينه رحمهم الله وغيره نه روايت كوى.

دده نه روايت كوونكو كښې امام بخارى.ابراهيم بن يعقوب جوزجانى.ابوحاتم، ابوعبيد القاسم بن السلام، عثمان بن سعيدالدارمى، اسحاق بن منصورالكوسج، محمدبن يحيى ذهلى او يحيى بن معين رحمهم الله وغيره حضرات دى[۲]

---

[۱]) تهذيب الكمال((۱۰/۳۹۱)-

[۲]) تهذيب الكمال(۱۰/۳۹۲-۳۹۴) وتهذيب التهذيب(۴/۱۷/۱۸)-

امام نسائی رحمہ اللہ فرمائی "سعید بن عفیر صالح وسعید بن الحکم لاباس به وهو احب الی من ابن عفیر."[1]

امام ابوداود رحمہ اللہ فرمائی "ابن ابی مریم عندی حجة."[2]

امام عجلی رحمہ اللہ فرمائی "ثقة."[3] امام ابوحاتم رحمہ اللہ فرمائی "ثقة."[4]

ابن معین رحمہ اللہ فرمائی "ثقة من الثقات."[5]

د اصول سته مصنفینو ددوی روایات قبول کړې دی[6]

۲۲۴ هجری کښې ددوی انتقال اوشو[7] رحمه الله تعالی رحمة واسعة

④ **نافع بن عمر**: دا نافع بن عمر بن عبدالله جمحی قرشی مکی رحمہ اللہ دې[8]

دوی د عبدالله ابی ملیکه، امیه بن صفوان جمحی، بشر بن عاصم ثقفی، عبدالملک بن ابی محذوره، عمر بن دینار، سعید بن حسان او سعید بن ابی هند رحمہم اللہ وغیره نه روایت د حدیث کوی دده نه روایت کوونکو کښې عبدالله بن المبارک، یحیی القطان، ابواسامه حماد بن اسامه، عبدالرحمن بن مهدی، امام وکیع، یزید بن هارون، عبدالله بن مسلمه القعنبی، سعید بن ابی مریم، محمد بن یوسف فریابی او ابوسلمه تبوذکی رحمہم اللہ وغیره حضرات دی[9]

عبدالرحمن بن مهدی رحمہ اللہ فرمائی "کان من اثبت الناس."[10]

امام احمد بن حنبل رحمہ اللہ فرمائی "ثبت ثبت صحیح الحدیث."[11]

دغه شان هغوی فرمائی "نافع بن عمر احب الی من عبدالجبار بن الورد وهو اصح حدیثا وهو فی الثقات ثقة."[12] امام یحیی بن معین رحمہ اللہ فرمائی "ثقة."[13]

امام نسائی رحمہ اللہ فرمائی "ثقة."[14]

---

[1] تهذیب التهذیب(۳/۱۸)-
[2] تهذیب الکمال(۱۰/۳۹٤)-
[3] حواله بالا
[4] حواله بالا
[5] تهذیب التهذیب(٤/۱۸)-
[6] تهذیب الکمال(۱۰/۳۹۵)-
[7] حواله بالا
[8] تهذیب الکمال(۲۹/۲۸۷)-
[9] تهذیب الکمال(۲۹/۲۸۷، ۲۸۸) وسیر اعلام النبلاء (۷/٤۳۳)-
[10] تهذیب الکمال(۲۹/۲۸۹)-
[11] حواله بالا
[12] حواله بالا
[13] حواله بالا
[14] حواله بالا

ابن ابى حاتم رحمه الله فرمائى سئل ابى عنه فقال: ثقة وسالت ابى عنه: يحتج بحديثه؟ قال نعم. [1]

حافظ ذهبى رحمه الله دده تذكره كولو سره فرمائى "الامام الحافظ الثبت" [2]

ابن حبان دوى په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دى. [3]

البته ابن سعد رحمه الله فرمائى "كان ثقة قليل الحديث فيه شيء" [4]

خو حافظ ذهبى رحمه الله دا رد كولو سره فرمائى "هذا نوع من العنت والرجل فكما قال الامام احمد، وكما قال ابن مهدى فيه: كان من اثبت الناس وقال ابن معين والنسائى وابوحاتم: ثقة" [5]

يعنى داسې ثقه سړى په باره كښې "فيه شيء" ونيل سره تضعيف كول يو قسم سختې دې. دا چې د هغه ټولو ائمه توثيق كړې دې.

دغه شان حافظ ابن حجر رحمه الله د ابن سعد كلام رد كولوسره ليكى "احتج به الائمة وقد قدمنا ان تضعيف ابن سعد فيه نظرا، لاعتماده على الواقدى" [6]

يعنى دې ټولو ائمه احتجاج كړې دې. مونږ ونيلې دى چې د ابن سعد به دې تضعيف كښې نظر دې ځكه چې هغه په واقدى باندې اعتماد كړې دې.

لهذا د ابن سعد د كلام هيڅ اعتبار نشته. نافع بن عمر ثقه. ثبت او حجت دې

د نافع ابن عمر رحمه الله انتقال ۱۲۹ هجرى كښې اوشو. [7]

③ **ابن ابى مليكه**: دا عبدالله بن عبيدالله بن ابى مليكه تيمى قرشى رحمه الله دې ددوى حالات د "كتاب الايمان باب خوف المؤمن من ان يحبط عمله وهو لا يشعر" د لاندې تير شوې دى. [8]

④ **عائشه رضى الله عنها**: د حضرت عائشه رضى الله عنها حالات د "بدء الوحى" ددويم حديث لاندې تير شوې دى. [9]

قوله: ان عائشة زوج النبى ﷺ كانت لاتسمع شيئا لا تعرفه الا راجعت فيه حتى

تعرفه: حضرت عائشه رضى الله عنها حضورپاك ﷺ بى بى چې به كله يو داسې خبره واوريدله چې د څه په باره كښې به هغوى ته علم نه وو نو د هغې په باره كښې به ئې تپوس كولو. چې هغه ښې طريقې سره زده كړى.

[1] حواله بالا والجرح والتعديل لابن ابن حاتم(۸/۵۲۰)رقم(۱۵۳۹۵-۲۰۸۸)-

[2] سيراعلام النبلاء(۷/۴۳۳)-

[3] الثقات لابن حبان(۷/۵۳۳)-

[4] الطبقات لابن سعد(۵/۴۹۴)-

[5] ميزان الاعتدال(۴/۲۴۱) رقم(۸۹۹۴)-

[6] هدى السارى(ص۴۴۷)_

[7] الكاشف(۲/۳۱۵) رقم(۵۷۸۵)

[8] كشف البارى(۲/۵۴۸)-

[9] كشف البارى(۱/۲۹۹)-

قوله: وان النبي ﷺ قال: من حوسب عذب، قالت عائشة: فقلت: اوليس يقول الله (فسوف يحاسب حسابا يسيرا)؟ قالت: فقال: انما ذلك العرض، ولكن من نوقش الحساب يهلك.: حضورپاک ﷺ اوفرمائيل چې چاسره حساب اوکړې شي نو هغه ته عذاب ورکولې شي. حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائي چې ما عرض اوکړو چې الله تعالى دا نه وائي؟ چې "دې خلقو سره به اسان حساب کيږي؟ حضرت عائشه فرمائي چې هغوي ﷺ اوفرمائيل چې هغه خو صرف پيشي وي، البته چاسره چې مناقشه اوکړې شي هغه به هلاک شي

مطلب دادې چې يو ورځ دا قصه اوشوه چې حضورپاک ﷺ "من حوسب عذب" اوفرمائيل، يعني د چاسره چې حساب اوکړې شي هغه ته به عذاب وي.
حضرت عائشه رضي الله عنها ته اشکال راغلو چې يو طرف ته خو تاسو فرمائي چې چاسره هم حساب اوشي هغه ته به عذاب ورکيږي. بل طرف ته الله د هغې خوش نصيبو تذکره کړې ده چاته چې په ښي لاس باندې عمل نامه ورکړې کيږي. هغه به کامياب خلق وي. د هغوي باره کښې راغلې دي چې هغوي سره به هم محاسبه کيږي اګرچې هغه به آسانه وي.
(فاما من اوتي کتابه بيمينه، فسوف يحاسب حسابا يسيرا، وينقلب الى اهله مسرورا) [1] ګويا چې په دوي باندې به څه عذاب نه وي.

حضورپاک ﷺ ددې اشکال دا جواب ورکړو چې په آيت کښې د "حساب" نه مراد عرض او مخامخ کيدل دي، او خما په کلام کښې د حساب نه مراد مناقشه (بحث) دې. چې داسې د ولې اوکړل؟ او داسې ولې اوشول؟ داسې د ولې اونکړل؟ وغيره. والله اعلم بالصواب

۳۷_ باب: لِيُبَلِّغِ الْعِلْمَ الشَّاهِدُ الْغَائِبَ

دماقبل باب سره مناسبت: ماقبل باب کښې د دې ذکر وو چه کله دعالِم نه څه خبره واوري نو متکلم يا سامع مراجعت کولې شي. ددې په نتيجه کښې به عالم، سامع او متعلم پوهوي او دا تبليغ دې، ګويا چه مراجعت کونکې غائب وو. په دې وجه اوريدې بې نشو او اوس په مراجعت سره اوري او زده کړه کوي. په دې باب کښې هم دحاضر سړي غائب ته رسول اوپوهول دي. په دې طريقې سره دواړو ابوابو کښې مناسبت شو [2]
د ترجمة الباب مقصد: حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائي چونکه حديث شريف کښې راغي بلغوا عني ولو آية [3]
حضرت شيخ الهند رحمه الله فرمائي چه په دې کښې د علم تبليغ صريح تاکيد او تعميم دې، څوک چه دعلم مجلس کښې حاضر وي هغه ته پکار دي چه څومره احکام واوري هغه دې غائبينو

[1]) الانشقاق /۷-۹)-
[2]) عمدة القاري (ج ۲ص ۱۳۸)_
[3]) صحيح البخاري (ج۱ ص ۴۹۱) کتاب احاديث الانبياء، باب ما ذکر عن بني اسرائيل. رقم (۳۴۶۱)_

ته اورسوی. په اهل علمو باندې تبلیغ کول بالاستقلال لازم دي. چه په دې کښې دسائل سوال یادحاجت مند ضرورت نشته اوکم یا زیات چې څومره علم وی هم دهغې دتبلیغ ذمه دار دې (۱)
دامام بخاری رحمه الله غرض ددې باب نه دا هم کیدې شي چه که دیومسئلې دبیانولو ضرورت راپیښ شي او حاضر خلقوته معلوم نه وی نو دسوال انتظار دې نه کوی. بلکه مسئله دې بیان کړي. اوګورئ: حضرت ابوشریح خزاعی رضی الله عنه ته چه معلوم شوه چه عمروبن سعیدپه مکې مکرمې باندې حمله کول غواړی. هغه دحضرت ابوشریح نه څه سوال نه وو کړې. خکه چه هغه ته حدیث معلوم وو. پس هرکله چه هغه ته حدیث معلوم وو نو هغوی دسوال انتظار اونه کړل اولاړو او هغې ته یې حدیث واورولو والله اعلم
امام بخاری رحمه الله چه کومه ترجمه دلته قائمه کړې ده هغه حدیث پاك دې. ددې حواله هغوی تعلیقاقاله ابن عباس عن النبی صلی الله علیه وسلم سره ورکړې ده.
پخپله امام بخاری رحمه الله داحدیث په کتاب الحج کښې موصولاذکر کړې دې (۲)
خو ددې روایت په یو طریق کښې هم دالعلم لفظ موجودنه دې. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چونکه مقصود او مراد هم د دې (علم) تبلیغ دې. په دې وجه داقید یې زیات کړو (۳)

[۱۰۴] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ حَدَّثَنِي اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي سَعِيدٌ عَنْ أَبِي شُرَيْحٍ أَنَّهُ قَالَ لِعَمْرِو بْنِ سَعِيدٍ وَهُوَ يَبْعَثُ الْبُعُوثَ إِلَى مَكَّةَ ائْذَنْ لِي أَيُّهَا الْأَمِيرُ أُحَدِّثْكَ قَوْلًا قَامَ بِهِ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - الْغَدَ مِنْ يَوْمِ الْفَتْحِ، سَمِعَتْهُ أُذُنَايَ وَوَعَاهُ قَلْبِي، وَأَبْصَرَتْهُ عَيْنَايَ، حِينَ تَكَلَّمَ بِهِ، حَمِدَ اللَّهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ «إِنَّ مَكَّةَ حَرَّمَهَا اللَّهُ، وَلَمْ يُحَرِّمْهَا النَّاسُ، فَلَا يَحِلُّ لِامْرِئٍ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أَنْ يَسْفِكَ بِهَا دَمًا، وَلَا يَعْضِدَ بِهَا شَجَرَةً، فَإِنْ أَحَدٌ تَرَخَّصَ لِقِتَالِ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فِيهَا فَقُولُوا إِنَّ اللَّهَ قَدْ أَذِنَ لِرَسُولِهِ، وَلَمْ يَأْذَنْ لَكُمْ. وَإِنَّمَا أَذِنَ لِي فِيهَا سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ، ثُمَّ عَادَتْ حُرْمَتُهَا الْيَوْمَ كَحُرْمَتِهَا بِالْأَمْسِ، وَلْيُبَلِّغِ الشَّاهِدُ الْغَائِبَ». فَقِيلَ لِأَبِي شُرَيْحٍ مَا قَالَ عَمْرٌو قَالَ أَنَا أَعْلَمُ مِنْكَ يَا أَبَا شُرَيْحٍ، لَا يُعِيذُ عَاصِيًا، وَلَا فَارًّا بِدَمٍ، وَلَا فَارًّا بِخَرْبَةٍ. [۱۷۳۵، ۴۰۴۴]

رجال الحدیث

① عبدالله بن یوسف (۴) دا مشهورامام ومحدث ابومحمد عبدالله بن یونس کلاعی

---

(۱) الابواب والتراجم (ص ۵۴و ۵۵)_
(۲) اوګورئ: صحیح البخاری (ج ۱ ص ۲۳۴) کتاب الحج. باب الخطبة ایام منی. رقم (۱۷۳۹)_
(۳) فتح البادی (ج ۱ ص ۱۹۸)_
(۴) ددوی مختصر حالات په کتاب بدء الوحی کښې د دویم حدیث په ذیل کښې ذکر شوی دی. اوګورئ کشف البارى (ج ۱ ص ۲۸۹)_

مشقی رحمه الله دي [۱]:

دوی د سعید بن عبد العزیز، سعید بن بشیر، امام مالك، امام لیث بن سعد، صدقة بن خالد او د بکر بن مضر رحمهم الله نه روایت کوی

د دوی نه روایت کونکو کښې امام بخاري، امام یحی بن معین، امام محمد بن یحی ذهلی، ابو اسحاق جوزجانی، ربیع بن سلیمان رحمهم الله مرادی وغیره ډیرلونی محدثین دی [۲]

امام عجلی رحمه الله فرمائي ثقة [۳]

امام بخاری رحمه الله فرمائي كان من اثبت الشاميين [۴]

ابو مسهر رحمه الله فرمائي عبد الله بن يوسف الثقة المقنع [۵]

امام یحی بن معین رحمه الله فرمائي مابقى على اديم الارض احد اوثق في الموطا من عبد الله بن يوسف التنيسي [۶] یعني په مخ د زمکې د موطا په روایت کښې د عبد الله بن یوسف تنیسي رحمه الله نه زیات مضبوط څوك نه دي پاتې شوې

امام ابو حاتم رحمه الله فرمائي هو اتقن من مروان الطاطری، وهو ثقة [۷]

ابن یونس رحمه الله فرمائي وكان ثقة حسن الحديث [۸]

امام خلیلی رحمه الله فرمائي ثقة متفق عليه [۹]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي ثقة متقن من اثبت الناس في الموطا [۱۰]

ابن حبان رحمه الله د هغوی ذکر په کتاب الثقات کښې کړې دي [۱۱]

د دې ټولو توثیقاتو په مقابله کښې ابن عدی رحمه الله د هغوی تذکره د ضعفاء د پاره لیکلې شوې مخصوص کتاب «الکامل» کښې کړې ده [۱۲] د دې وجه دا ده چه یحي بن بکیر رحمه الله د هغوی په

---

[۱]) تهذيب الكمال (ج ۱۶ ص ۳۳۳)_

[۲]) دشیوخواو تلامذو تفصیل د پاره اوګورئ تهذيب الكمال (ج ۱۶ ص ۳۳۳ و ۳۳۴). وسير اعلام النبلاء (ج ۱۰ ص ۳۵۷ و ۳۵۸)_

[۳]) تهذيب الكمال (ج ۱۶ ص ۳۳۵)_

[۴]) حواله بالا)_

[۵]) حواله بالا)_

[۶]) حواله بالا)_

[۷]) حواله بالا)_

[۸]) تهذيب التهذيب (ج ۶ ص ۸۷)_

[۹]) حوالا بالا)_

[۱۰]) تقريب التهذيب (ص ۳۳۰)، رقم (۳۷۲۱)_

[۱۱]) الثقات لابن حبان (ج ۸ ص ۳۴۹)_

[۱۲]) الكامل لابن عدی (ج ۴ ص ۲۰۵)_

باره کښې وائي متی سمع من مالك؟ ومن راه عند مالك؟ [1]
ليکن پخپله ابن عدی چه کله دا واقعه نقل کړه نو ورسره يې دمحمد بن عبدالله بن عبدالحکم دا واقعه هم ذکر کړه چه هغوی دابومسهرسره ملاقات اوکړو نو هغوی اوونيل چه عبدالله بن يوسف ماسره موطا په ۱۶۶ هجری کښې دامام مالك نه واوريده، محمدبن عبدالله بن عبدالحکم وائي چه ما داخبره ابن بکيرته ذکرکړه، دې نه پس هغوی څه اونه ونيل [2]
حافظ ذهبی رحمه الله فرمائي اساء ابن عدی بذکره فی الکامل [3]
نيزهغوی وائي: ابن يوسف اثبت فی الموطا من ابن بکير واوثق بکثير، وناهيك ان يحيی بن معين قال: مابقی علی اديم الارض اوثق من ابن يوسف فی الموطا [4]
يعني ابن يوسف په موطا کښې دابن بکيرپه مقابله کښې اثبت او ډيرزيات ثقه دې، داخبره کافی ده چه ابن معين وائي چه د زمکښې په مخ باندې دابن يوسف نه زيات ثقه کس دموطاپه باره کښې باقی نه دې پاتې شوې
پخپله ابن عدی رحمه الله فرمائي: وعبدالله بن يوسف، هوصدوق لا باس به، والبخاری مع شدة استقصائه اعتمد عليه فی مالك وغيره، ومنه سمع الموطا، وله احاديث صالحة، وهوخير فاضل [5] يعني عبدالله بن يوسف صدوق لا باس به دې امام بخاری باوجود دشديد استقصاء نه دامام مالك په روايتونو کښې هغوی باندې اعتماد کوی، هم د هغوی نه دوی دموطا سماع اوکړه، دهغوی ډير احاديث دی، هغوی صاحب خير او فاضل دی
دعبدالله بن يوسف تنيسی انتقال ۲۱۸ هجری کښې اوشو [6]
② **الليث**: دامشهورامام ليث بن سعدبن عبدالرحمن فهمی مصری رحمه الله دې، دهغوې حالات د بدء الوحی د دريم حديث دلاندې تيرشوی [7]
③ **سعيد**: دا ابوسعد سعيدبن ابی سعيد مقبری مدنی رحمه الله دې، ددوی حالات کتاب الايمان، باب الدين يسر دلاندې تيرشوی [8]
④ **ابوشريح** رضی الله عنه: دا حضرت ابوشريح خزاعی عدوی کعبی رضی الله عنه دی [9]

---

[1] حوالا بالا. او اوګورئ ميزان الاعتدال (ج۲ص۵۲۸)، رقم (۳۷۱۲)_
[2] الکامل (ج ٤ص ۲۰۵)_
[3] ميزان الاعتدال (ج۲ص۵۲۸)، رقم (٤۷۱۲)_
[4] حوالا بالا)_
[5] الکامل (ج ٤ص ۲۰۵)_
[6] الکاشف (ج ۱ص ۶۱۰)، رقم (۳۰۶۹)
[7] کشف الباری (۱ص ۳۲٤)_
[8] کشف الباری (ج۲ص ۳۳۶)_
[9] تهذيب الکمال (ج۳۳ ص ٤۰۰)_

دوى په نوم كښې ډير اختلاف دى، خويلد بن عمرو، عبد الرحمن بن عمرو، عمرو بن خويلد وغيره يوڅو نومونه راغلى دى، ليكن مشهور خويلد بن عمرو دې (۱) _

دوى دفتح مكه نه وړاندې مسلمان شوى وو، دفتح مكه په موقع باندې دبنى كعب دريو جهنډو كښې يو جهنډه ددوى په لاس كښې وه (۲) دوى دنبى ﷺ نه علاوه دحضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه نه هم روايت كوى ددوى نه روايت كونكو كښې ابوسعيد مقبرى، سعيد بن ابي سعيد مقبرى سفيان بن ابي العوجاء او نافع بن جبير بن مطعم رحمهم الله دى (۳) امام واقدى رحمه الله فرمائي كان ابوشريح الخزاعى من عقلاء اهل المدينة. (۴) دحضرت ابو شريح نه تقريبا شل روايات نقل دى چه په هغې كښې دوه روايتونه متفق عليه دى اويو حديث كښې امام بخارى متفرد دې (۵) دحضرت ابوشريح رضي الله عنه انتقال په مدينه منوره كښې په ۶۸ هجرى كښې اوشو. (۶) رضى الله تعالىٰ عنه وارضاه

قوله: انه قال لعمرو بن سعيد _ وهو يبعث البعوث الى مكة: _ حضرت ابوشريح رضي الله عنه عمرو بن سعيد ته اوفرمائيل په هغه وخت كې كله چه هغه مكې مكرمې ته فوج ليږلو

دحضرت ابوشريح دنصيحت تاريخى پس منظر: دحضرت معاويه رضي الله عنه وفات په ۱۵ رجب ۶۰ هجرئ كښې اوشو، هغوى دخپل ژوند په آخر كښې يزيد بن معاويه خپل ولى عهد جوړ كړو اوټولو خلقو نه دهغې دپاره بيعت واخستلو.

حضرت معاويه رضي الله عنه د انتقال په وخت ضحاك بن قيس او مسلم بن عقبه خپل وصى جوړ كړل. هغه وخت يزيد د ښكار دپاره تلې وو، هغوى ته يې اووئيل چه كله يزيد راشى نو هغه ته زما سلام اووائي او داهم ورته اووائي چه د اهل حجاز او د اهل شام خيال ساته: دابن عمر نه څه ويره نشته. البته دحسين او دعبد الله بن الزبير دبيعت اهتمام اوكړه.

كله چه يزيد راغلو نو هغه ته داپيغام اورسولې شو. يزيد دمدينې منورې امير وليد بن عتبه بن ابى سفيان ته خط اوليكلو، هغه حضرت حسين اوحضرت عبد الله بن زبير رضي الله عنهما راوغوښتل حضرت عبد الله بن زبير رضي الله عنه فورا داخبره اخوا ديخوا كړله. اوحضرت حسين رضي الله عنه خپل خادمانو يو جماعت سره هلته اورسيدو، هغوى ئې باهر كينول او وې فرمائيل كه دخطرې څه خبره واورئ نو دننه راشئ، اوپخپله ئې دننه تشريف يوړلو

---

(۱) اوګورئ تهذيب الكمال (ج ۳۳ ص ۴۰۰) والاستيعاب بهامش الاصابة (ج ۱ ص ۴۴۱ و ۴۴۲) حرف الخاء و(ج ۴ ص ۱۰۱ و ۱۰۲) الكنى. والاصابة (ج ۴ ص ۱۰۱ و ۱۰۲)

(۲) اوګورئ طبقات ابن سعد (ج ۴ ص ۲۹۵) ومراجع مذكوره بالا) _

(۳) دشيوخو اوتلامذو تفصيل دپاره اوګورئ تهذيب الكمال (ج ۳۳ ص ۴۰۱) _

(۴) الاستيعاب بهامش الاصابة (ج ۴ ص ۱۰۲) _

(۵) اوګورئ عمدة القارى (ج ۲ ص ۱۳۹). خلاصة الخزرجى (ص ۴۵۲) كښې دى له عشرون حديثا. اتفقا على حديثين وانفرد (خ م) بحديث. دې كښې د (م) رمز بظاهر صحيح نه دې. اوګورئ تحفة الاشراف (ج ۹ ص ۲۲۳ و ۲۲۶) _

(۶) اوګورئ الكاشف (ج ۲ ص ۴۳۴) رقم (۶۶۷۴) _

حضرت حسین ﷺ ته ولید د یزید پیغام واورولو ،حضرت حسین ﷺ اوفرمائیل زماپه رنګ کس نه بیعت او داسې په تنهائۍ کښې ،مانه په مجمع عام کښې بیعت واخله، ولید امن پسند سړې وو ،هغې اووئیل ډیره ښه هلته مروان هم ناست وو ،هغه اووئیل دوی نه سمدستی هم بیعت واخله، که بیعت نه کوی نوداقتل کړه ،اوس که دوی دې خانې نه لاړل نوستا او د هغوی په مینځ کښې به ډیرلونې جنګ اوشی ،حضرت حسین ﷺ دهغه خانې نه راپاسیدو او وې فرمائیل: ابن الزرقاء انت تقتلنی ام هو؟کذبت والله ولومت.دې نه پس هغوی واپس خپل کورته راغلل.

دهغوی دتلونه پس مروان ولیدته اووئیل چه تازماخبره اونه منله،اوس به تول ژوند ته دهغوی مخ نیوې نشې کولې ،ولید اووئیل چه:

ویح غیرك یامروان،والله ما احب ان لی ما طلعت علیه الشمس وغربت عنه من مال الدنیا وملکها،وانی قتلت حسینا ان قال:لا ابایع،والله انی لا اظن ان امرا یحاسب بدم الحسین لخفیف المیزان عند الله یوم القیامة.

یعنې اې مروان افسوس دې په خدائې قسم که ماسره ددنیا اموالو کښې هرڅه وی چه په هغه باندې نمر راخیژی او غورزیږي ،ماته داخوښ نه دې چه ددې په مقابله کښې دحسین دبیعت نه دانکار په وجه حسین قتل کړم، په خدائې قسم زه دا ګوهیږم چه دکوم کس نه دحسین قتلولو حساب واخستلې شو هغه به دالله په نزد قیامت کښې دډیر سپك وزن والاوی.

مروان هم په ظاهره دولید تائید اوکړو.

حضرت ابن الزبیر ﷺ دحالاتو نه خبریدو ،هغوی پسې ولید خپل کسان برابرلیږل،لیکن هغوی موقع موندلوسره په پټه مکې مکرمې ته لاړل.

بل طرف ته حضرت حسین ﷺ هم خپلو احبابوسره مشوره اوکړه اومکې مکرمې ته ایوتل.

ولیدحضرت ابن عمر ﷺ ته پیغام اولیږلو ،هغوی جواب ورکړو چه کله تول خلق بیعت اوکړی نو زه به هم اوکړم،ارباب اقتدارته دهغوی دطرف نه څه خاص خطره هم نه وه دیوروایت مطابق هغوی بیعت کړې وو.

یزیدته چه کله ددې تولو خبرو علم اوشو ،نوهغه پوهه شوچه دولیدنه څه کوتاهی شوې ده،پس هغه یې معزول کړو اودمکې ګورنر عمروبن سعید یې دمدینې ګورنر جوړ کړو.

عمروبن سعید رمضان ۶۰هجری کښې مدینې طیبې ته اورسیدو او دذوالقعده ۶۰هجری نه ئې دامارت امور سنبهال کړل.

بل طرف ته دااوشوچه حضرت حسین ﷺ ته دکوفې خلقو خط اولیکلو اوخپل طرف ته یې راوبللو حضرت ابن عباس ﷺ اونورو ملګرو دوی منع هم کړو ،لیکن چونکه مقدرغالب وو، کوفې ته یې تشریف یوړلو ،اوبیا هلته په ۱۰محرم ۶۱ هجری کښې دهغوی دشهادت واقعه فاجعه پیښه شوه.

بل طرف ته جضرت عبدالله بن الزبیر ﷺ ددې واقعې په بنیاد خلقوته دشام والوظلم اوستم ښودلوسره براګیښته کړل،ډیروخلقو دهغوی په لاس بیعت اوکړو.

عمروبن سعید دحضرت عبدالله بن الزبیر دمقابلې اومحاصرې دپاره یولښکر تیار کړو، کله

چه مروان ته ددې اطلاع اوشوه نوهغه راغلواو وې وئيل ګوره مکې باندې دحملې دپاره لښکر مه ليږه، عمربن سعيدپه دې خبره پوهه شو، اوهغه منع شو، خو عمروبن الزبير چه د عبدالله بن الزبير دپلار دطرف نه وررور وو، هغه دعبدالله بن الزبير رضي الله عنه دشمن وو، اوهغه دعمرو بن سعيد شرطيانو سردار وو. هغه اووئيل والله لنغزونه فی جوف الکعبة علی رغم انف من رغم. يعني څوك چه څومره هم سوزى، مونږه خوضروربالضرور كه دكعبې شريفي دننه هم دجنګ نوبت راشي نو جنګيګو به

حضرت ابوشريح خزاعي رضي الله عنه ته چه كله ددې لښكر دمقصد علم اوشونوهغوى تشريف راوړلو، دهغوى نه اجازت يې اوغوښتلو اودنبي كريم ﷺ هغه حديث يې واورولو كوم چه مخكښې راروان دې، عمروبن سعيدته يزيدتاكيدى حكم اوليږلو، لهذا دالښكر مكې مكرمې ته روان شو

هلته مكې والوهم تيارى اوكړلو، حضرت عبدالله بن الزبير رضي الله عنه دعبدالله بن صفوان په ماتحتئ كښې فوج دمقابلې دپاره اوليږلو، ددواړولښكرونو مقابله اوشوه دعمروبن الزبير فوج ته شكست اوشو، دهغه څوې قتل شو اوپخپله ګرفتارشو، دګرفتارئ نه پس ئې دكوړوسزا وركړه، او هم په هغې كښې مړشو

هم په دغه كال ۶۱ هجرى كښې يزيد عمروبن سعيد معزول كړو اودوباره يې وليد بن عتبه ګورنر مقرر كړو، هغه دحضرت عبدالله بن الزبير قابوكولو ډير كوشش اوكړو، خو كامياب نه شو. بل طرف ته ابن الزبير رضي الله عنه يوتدبير اوكړو اويزيدته يې خط اوليكلو چه داوليد يو احمق كس دې، چه يو ښه خبرې اوريدو ته نه تيارېږى، ده په ځائي كه يونرم اخلاقو والاكس وې نومشكلات لږې كيدې شو. لهذايزيد وليد بن عتبه معزول كړو او سفيان بن محمدبن ابى سفيان يې ګورنر جوړ كړو، دايوناتجربه كار ځوان وو، هغه دمدينې منورې نه يزيدته د اشرافو يو وفد اوليږلو، يزيد دهغې وفدډيراكرام اوكړو، ليكن داوفدچه كله واپس راغلو نو خلقوته يې اووئيل چه يزيد خو ډير شرابى كبابى سړې دې، مونځ نه كوى، نو خلقودهغه بيعت مات كړو، دې سره نور خلق هم متأثر شول اوهغوى هم دشام خلقوسره تعلق ختم كړو، عثمان بن محمدېې لږې كړو او عبدالله بن حنظله په لاس يې بيعت اوكړو، داواقعه د ۶۲ هجرى ده.

يزيدته چه كله داهل مدينه د بيعت ختمول معلوم شونوډير غصه شواوډيرد غصې اظهاريې اوكړو. هغه دخپل خواصو سره مشوره اوكړه، حضرت معاويه رضي الله عنه هم مخكښې داوصيت كړې وو چه داهل مدينه په باره كښې كه ضرورت راپيښ شي نومسلم بن عقبه المرى استعمال كړه لهذا دافيصله اوشوه چه مسلم بن عقبه په ماتحتئ كښې مدينې منورې ته لښكر اوليږلې شى. داكس بوډا او بيمار وو، يزيدهدايت اوكړوچه كه دامړشي نوددې په ځائې دې حصين بن نمير امير جوړكړې شى اودا يې اووئيل چه مدينې والو ته ددرې ورځې مهلت وركړې. كه هغوى اومنل نوفبها ونعمت ګنى مدينه طيبه نعوذبالله مباح ده.

دالښكر مدينې ته اورسيدو، مدينې والوته ددرې ورځې مهلت وركړې شو، هغوى اونه منله، بيا په طرفينو كښې جنګ اوشو. اهل مدينه ډير نرتوب سره مقابله اوكړه، ليكن دا اوشو چه بنو حارثه شاميانو ته په مدينه كښې دداخليدوموقع وركړه، كله چه دښار دمينځ نه دتكبير

آواز اوچت شونو اهل مدینه ډیر بدحواسه شول. اوهغوی مسکینان مجبور شول. بیا خو شام والو ډیرخونریزی اوکړه. تقریبا اوو سوه مهاجرین اوانصار شهیدان شول اوتقریبا لس زره غلامان شول. داهم ونیلې شی چه شامیانو د زنا او د فجور بازار هم ګرم کړو تردې چه یو زر باکره ښځې حامله شولې والله اعلم بالصواب.

دې نه پس هغه په دې شرط د مدینې والو نه بیعت واخستو چه هغوی به د یزید غلامان وی. که آزاد وی. او که خرڅوی. او بیا مکې ته روان شو. دا واقعه د ۶۳ هجری ده

تراوسه هغه په لاره کښې ووچه مقام «مشلل» یا «ثنیة هرشی» ته اورسیدو او مړشو. د مرګ په وخت هغه حسین بن نمیر سکونی راوبللو او ورته یې اوونیل که دا معامله زما په اختیار کښې وې نوما به کله هم ته خپل جانشین نه جوړولې. خوچونکه د یزید حکم دې. خکه تا خپل جانشین جوړوم. دې نه پس یې ورته څه وصیتونه اوکړل او مړشو

د هغه د مرګ نه پس حصین بن نمیر په ۶۴ هجری د محرم د میاشت په آخر کښې مکې ته اورسیدو. د حضرت عبدالله بن الزبیر او د هغوی د ملګرو محاصره یې اوکړه. مقابله شروع شوه. حتی چه د ربیع الاول شروع کیدو سره په بیت الله باندې د منجنیق په ذریعه کانړې اوورولې شو اودې سره هغوی په بیت الله شریف باندې اور هم او وړولو. اودې سره د کعبې غلاف اوسوزیدو. تردې چه په ربیع الاول کښې د یزید مرګ هم واقع شو. په ربیع الثانی کښې داخبر د شامیانو نه وړاندې حضرت عبدالله بن الزبیر ته اورسیدو. هغوی شامیانو ته اوونیل چه تاسو ولې جنګ کوئ ستاسو طاغیه خو مړشو. ابتداء هغوی داخبره اونه منله. خو بیا یې یقین اوشو. دغه شان دالښکر واپس شو.

اوس حضرت عبدالله بن الزبیر رضی الله عنه ته د خپل دعوت چلولو موقع ملاو شو او ډیرو خلقو د هغوی سره بیعت اوکړلو. لیکن دلته په شام کښې اول د معاویه بن یزید بن معاویه بیعت اوشو. څو میاشتو کښې د هغه انتقال اوشو. دې نه پس مروان بن الحکم خلیفه شو. د مروان نه پس عبدالملك خلیفه شو. دا ډیر اعتماد والا کس وو. هغه ورو ورو د دارالاسلام ټولې علاقې قبضه کړې او په ۷۳ هجری کښې یې د خپل سپه سالار حجاج بن یوسف ثقفی په ذریعه حضرت عبدالله بن الزبیر رضی الله عنه قتل کړو.[1]

دا ټوله واقعه د دې د پاره ذکر کړې شوه چه دا ټوله د یو بل سره مربوط ده. ګنې مقصود خو ابتدائی قصه وه. چه پکښې د عمرو بن سعید په مکې باندې د لښکر لیږلو قصه وه

قوله: ائذن لی ایها الامیر احدثك قولا قام به النبی صلی الله علیه وسلم الغد من یوم الفتح، سمعته اذنای ووعاه قلبی وابصرته عینای حین تکلم به: اې امیر تاسو ما ته د یوې خبرې اورولو اجازت راکړئ. چه په هغې باندې نبی صلی الله علیه وسلم د فتح مکې په بله ورځ په ولاړه

[1] د ټولو تفصیلاتو د پاره اوګورئ: الکامل لابن الاثیر (ج۳ ص۲۵۹ و ۳۵۰ ومابعدها). والاصابة (ج۳ ص۴۹۳ و ۴۹۴) القسم الثالث، ترجمة مسلم بن عقبة، رقم (۸۴۱۴). ووفیات الاعیان لابن خلکان (ج۶ ص۲۷۶) ترجمة یزید بن القعقاع القاری)_

خطبه ورکړې وه، زمه دواړو غوږونو هغه خبره واوريده، زما زړه هغه خبره محفوظه کړه، اوکله چه نبی ﷺ هغه خبره ارشاد اوفرمائيله نوزما سترګو هغوی ته کتل
حضرت ابوشريح رضی الله عنه عمروبن سعيد دمتاثره کولودپاره دتلطف لاره اختياره کړه او وې فرمائيل ائذن لی ايها الامير.....

احدثك دجواب امرپه وجه مجزوم دې.

دقام به النبی ﷺ مطلب دې قام به خطيبا.

د سمعته اذنای ووعاه قلبی وابصرته عينای وئيلواوپه دې سره حديث اورولومقصد داباور کول دی چه ماته څه قسم ذهول نه دې شوې اونه په اوريدوکښې مانه څه غلط فهمی شوې ده.

قوله: حمدالله، واثنی عليه، ثم قال: نبی کريم ﷺ دالله تعالی حمدوثنابيان اوفرمائيله اوبيايې اوفرمائيل، ان مكة حرمها الله ولم يحرمها الناس
بې شکه الله مکه حرام ګرځولې ده، خلقو حرام نه ده ګرځولې.
مخکښې دحضرت عبدالله بن زيد رضی الله عنه حديث راروان دې[1] هم دغه شان دحضرت انس رضی الله عنه حديث هم راروان دې، اوپه هغې کښې تصريح دې ان ابراهيم حرم مكة اوپه هغه روايت کښې ان مكة حرمها الله ولم يحرمها الناس راغلې دې، په ظاهره باندې په دواړو روايتونو کښې تعارض دې.
په دواړو روايتونو کښې دتطبيق صورت دادې چه اصل تحريم دالله تعالی په حکم سره اوشو، حضرت ابراهيم عليه السلام په خپل اجتهادنه، نود ان ابراهيم حرم مكة مطلب داشو ان ابراهيم حرم مكة بامرالله تعالی لاباجتهاده.
يا دا مطلب دې چه حضرت ابراهيم عليه السلام د طوفان نوح نه پس چه کله دمکې تحريم پټ شوې وو نو بيا يې دمکې د تحريم اعلان اوکړو.
يادې داسې اووائيلې شی چه ان الله قضی يوم خلق السماوات والارض ان ابراهيم سيحرم مكة.
يا دامطلب دې ان ابراهيم اول من اظهر تحريمها بين الناس وكانت قبل ذلك عند الله حراما.[2]

قوله: فلايحل لامرء يومن بالله واليوم الآخران يسفك بها دما: پس يوسړی دپاره هم چه په الله اوپه ورځ داخرت باندې ايمان ساتی حلال نه دې چه هلته وينه اوبهيوی.
دلته دايمان قيد اولګولې شو، دې نه په دې مسئله باندې استدلال کړې شوې دې چه کفار دفروع مخاطب نه دی.
کفار دفروع مخاطب دی او که نه؟ دامسئله مختلف فيها ده، د احنافوپه دې کښې يوڅو

---

[1] صحيح البخاری(ج١ص٢٨٦)، کتاب البيوع، باب برکة صاع النبی ﷺ ومدهم، رقم (٢١٢٩)، و (ج١ص٤٧٧) کتاب احاديث الانبياء، باب(بدون ترجمة، بعدباب: يزفون النسلان فی المشی)، رقم(٣٣٦٧)_
[2] اوګوری فتح الباری(ج٤ص٤٣)کتاب جزاء الصيد، باب لايعضد شجرالحرم)_

اقوال دی. ابن نجیم رحمه الله په شرح المنار کښې لیکلی دی چه کفار دایمان مخاطب خودی.هم دغه شان دحد شرب نه علاوه دباقی عقوباتوهم مخاطب دی.هم دغه شان دمعاملاتوهم مخاطب دی.

البته دعباداتومخاطب دی که نه؟ علماء سمرقند وائي چه کفار دعباداتونه اعتقادا مخاطب دی اونه د اداء مخاطب دی.

علماء بخارا وائي چه هغوی اعتقاداخومخاطب دی.البته اداء مخاطب نه دی

اوفقهاء عراق وائي چه هغوی دعباداتو اعتقاداهم مخاطب دی او اداء هم.لهذا په آخرت کښې به د دوارو سوال کیږي.دمشائخ بخارا په نزدصرف په ترك ایمان باندې خوبه مواخذه وی.باقی دعباداتو په ترك باندې به څه مواخذه نه وی.نه په ترك اعتقادباندې اونه په ترك اداء باندې.[1]

البته حضرت کشمیری رحمه الله فرمائي چه کفارولره چه مونږ په معاملاتوکښې مکلف ګرخودې مطلب که داوی چه په آخرت کښې به په دې باندې ثواب اوعقاب مرتب کیږي نودې په صحیح والی کښې څه شك نشته.اوکه دامطلب وی چه په دنیوی احکاموکښې به دصحت او فساد حکم لګی، یعنې څنګه چه دیومسلمان دمعاملاتوپه باره کښې مونږدصحت وفساد حکم لګوو هم دغه رنګ دکفاروپه معاملاتوباندې به هم په دنیاکښې دصحت وفسادحکم لګی نودې کښې دا عموم صحیح نه دې.ولې چه په هدایه کښې دې چه که یوکافر بغیر دګواهانونه یادبل کافر د معتده سره نکاح اوکړي اوداسې کول دهغوی په مذهب کښې جائز وو، بیادادواړه مسلمانان شی نو دا مام ابو حنیفه رحمه الله په نزدهغوی به هم په دغه نکاح برقرار ساتلی شی.ددې وجه صاحب هدایه دا بیانوی چه دلته بطور شرع حرمت ثابتول ممکن نه دی.ولې چه کفار دحقوق شرع مخاطب نه وی. اونه بطور حق زوج عدت واجب کیدې شی. ولې چه زوج ددې معتقدنه دې.

هم دغه شان ابن الهمام رحمه الله تصریح کړې ده چه که یومسلمان حربی ته مردار،خنزیر یا منګکوړې خرڅوی اوددې په مقابله کښې مال ګټی نودا دامام ابوحنیفه اوامام محمد رحمهما الله په نزد حلال دې.که کفار دمعاملاتودصحت وفسادپه بنیادباندې مکلف وې نواول صورت کښې به نکاح نه صحیح کیدې اوپه دویم صورت کښې به مال نه حلالیدې.ددې نورنظائر هم شته چه په تتبع او تلاش سره ملاویدې شی.لهذاڅنګه چه دعقوباتونه دحدشرب استثناءاوشوه هم دغه شان په معاملاتوکښې دې هم داسې قیداولګولې شی.چه دهغې نه په کتب فقه کښې صراحة واردشوې فروعو استثناءکیدې شی[2].والله اعلم.

دشوافع په نزد درې اقوال دی. دیوقول مطابق کفارد منهیاتومخاطب دی.دماموراتونه دی.

---

[1] اوګورئ ردالمحتار(ج۳ص ۲٤٤)کتاب الجهاد.مطلب فی ان الکفارمخاطبون. اواوګورئ کشف الاسرار شرح المنار(ج۱ص۹۵و۹٦).وکشف الاسرار علی اصول البزدوی(ج٤ص۲٤۲و۲٤٤)بیان مایجب علی الکافر و مالم یجب)_

[2] اوګورئ فتح الملهم(ج۱ص ٥٤۱ و٥٤۲)کتاب الایمان.باب الدعاءالی الشهادتین وشرائع الایمان)_

دويم قول دادې چه دې هم مخاطب نه دی
دريم قول چه دمحققينو دې او اکثر حضرات هم ددې قائل دی چه د مامورا تو او د منهيا تو د ټولو مخاطب دی (١)
امام نووی رحمه الله آخری دواړ و اقوالو کښې تطبيق ورکړې دې چه کفار په دنيا کښې مخاطب نه دی خکه چه ددوی نه په حالت د کفر کښې د مونځ روژې وغيره مطالبه نشي کيدې او که هغوی مسلمانان شي نو په هغوی باندې قضا واجب نه ده او په آخرت کښې مخاطب دی.يعنې په ترک باندې به په آخرت کښې مطالبه کيږي (٢)
دامام احمد رحمه الله نه هم دوه روايتونه منقول دی.يو داچه هغوی مخاطب دی.دويم داچه هغوی مخاطب نه دی (٣)

ايا حديث الباب دکفارو په مخاطب بالفروع نه کيدو باندې دليل کيدې شي؟ ليکن حديث الباب د کفارو غير مخاطب کيدو باندې دليل نه دې.ولې چه دلته دايمان قيد ممکن دې خکه يې لګولې وی چه هم اهل ايمان احکام دشريعت منی.يا داسې دې او وئيلې شي چه دا قيد د برانګيخته کولو پاره دې او دا نبودلو د پاره دې چه ايمان ددې خبرې تقاضا کوی چه ددې دحلال کيدو دې اعتقاد د اونکړې شي.

فائده: **يومن بالله واليوم الآخر** کښې صرف دمبدا او دمعاد تذکره اوکړه.دايمان بالله نه يې مبدا طرف ته اشاره اوفرمائيله او دايمان باليوم الآخر نه يې معادطرف ته.ددې په ضمن کښې باقی ټول ايمانيات پخپله داخل شول

قوله: **ان يسفك بها دما:** چه هلته د وينه اوبهيولې شي.

يسفك دباب ضرب نه دې.دا معروف هم وئيلې شوې دې اومجهول هم (٤)

په حرم مکه کښې دقتال حکم: مکې مکرمې باندې حمله کول،هلته اوسيدونکوسره جنګ او قتال کول جائزدې او که نه؟
علامه ماوردی شافعی رحمه الله فرمائی چه دمکې مکرمې دخصوصياتونه داخبره ده چه په اهل مکه باندې دې حمله اونکړې شی،هغوی سره دې قتال اونکړې شی،که اهل مکه بغاوت اوکړی او بغير دقتال نه هغوی په لاره راوستل ممکن وی نوقتال صحيح نه دې.
اوکه بغير دقتال نه هغوی دبغاوت نه نه منع کيږي نوجمهورعلماء وائي چه هغوی سره دې قتال اوکړې شی.ولې چه اهل بغی سره قتال دحقوق الله نه دې،چه تلف کول يې صحيح نه دې.
نورعلماء فرمائي چه په دې صورت کښې هم دهغوی سره قتال صحيح نه دې،البته هغوی

---

(١) اوګورئ شرح النووی علی صحيح المسلم(ج ١ص ٣٧)کتاب الايمان باب الدعاء الی الشهادتين وشرائع الاسلام)
(٢) حواله بالا)_
(٣) واختلف اهل العلم فی خطابه بفروع الاسلام فی حال کفره مع اجماعهم علی انه لا يلزمه قضاءها بعد اسلامه. حکی عن احمد فی هذا روايتان المغنی لابن قدامة(ج ١ص ٢٣٩)_
(٤) فتح البارى (ج١ص ١٩٨)

باندي دي داسې تنګي اوکړي شي چه هغوی اطاعت طرف ته واپس شي اود بغاوت نه منع شي (۱) امام نووی رحمه الله فرماني چه دامام شافعي رحمه الله قول دجمهورو مطابق دې (۲)
دامام شافعي رحمه الله يوقول دتحريم القتال في مكة هم دې.چه هغه قفال رحمه الله اختيار کړې دې اوبعض علماء شافعيه اومالکيه هم دغه اختيار کړې دې.پس دابن المنير .ابن دقيق العيد .امام طبری او ابن العربي رحمهم الله هم دغه رائې ده.(۳) په احنافو کښې علامه سندهي رحمه الله هم دغه اختيار کړې دې.(۴)دامام بخاري رحمه الله په نزدهم دغه مختار دی (۵)
جمهورعلماءچه دقتال دجوازقائل دی.هغوی دحضرت ابوشريح رضي الله عنه په دې حديث کښې تاويل کوی او وائي چه هلته دقتال دحراميدونه مراد د قتال مخصوص کيفيت دې.مثلا منجنيق وغيره نصب کولوسره دې قتال اونکړې شی.چه دهغې نقصان عام وی.اودقتال دحرمت قائلين وائي چه حديث مطلق دې.په دې کښې څه قسم تخصيص نشته.اوبيا چه نبی ﷺته دکوم قتال اجازت ملاو شوې ووهغه دمطلق قتال اجازت وو دمخصوص قتال اجازت نه وو.لهذامذکوره تاويل نشي چليدې.ددې نه علاوه دحديث سياق دلالت کوی چه حرمت دقتال ددغه زمکې دحرمت داظهار د پاره دې چه په هغې کښې مطلقاسفك دماءحرام ده.اوداظاهره ده چه سفك دماء عام ده.دې لره د عمومی ضرر رسونکو والا آلاتوسره مخصوص کول څه معنی نه لری.(۶)

په حرم مکه کښې دقتل اودقصاص حکم: دلته يو مسئله داده چه که يوکس جنايت اوکړی نوآيا په حرم کښې د هغې نه قصاص اخستې شی؟
دې سلسله کښې دا تفصيل دې چه که يوکس څه جنايت اوکړی اوحرم کښې پناه واخلی نوکه ددې جنايت مادون النفس وی نوبالاتفاق ددې قصاص به حرم کښې اخستې شي
اوکه جنايت دقتل وی نو کتلې به شی چه هغه داجنايت په کوم ځائې کښې کړې دې؟
که جنايت دقتل په حرم کښې کړې وی نوددې په باره کښې هم اتفاق دې چه دهغه نه هم په حرم کښې قصاص اخستې شی
اوکه دقتل دجنايت ارتکاب يې دحرم نه باهر کړې وی اوبيا په حرم کښې يې پناه واخستله نو د هغه په باره کښې اختلاف دې
شوافع اومالکيه دهغه په باره کښې هم داستيفاء قصاص قائل دی

---

[۱]) اوګورئ فتح الباری (ج ٤ص٤٨)کتاب جزاء الصيد.باب لايحل القتال بمكة.واعلاء السنن (ج١٢ ص٥٣٢و٥٣٣).کتاب السير.باب لايجوزقتل من لجا الى الحرم مسلما كان اوذميا او حربيا.واحكام القرآن للعلامة ظفر احمد العثمانی(ج١ص٧٠)_
[۲]) فتح الباری(ج ٤ ص٤٨)_
[۳]) حواله بالا)_
[۴]) حاشية السندهی علی صحيح البخاری(ج١ص٣٣٤)کتاب جزاء الصيد.باب لايحل القتال بمكة)_
[۵]) حواله بالا)_
[۶]) اوګورئ فتح الباری(ج٤ص٤٨). واعلاءالسنن(ج١٢ص٥٣٢و٥٣٣).وحاشيةالسندی على البخاری (ج١ص٣٣٤)_

او حنفيه اوحنابله وائي چه دهغه نه به په حدود د حرم كښي قصاص نه اخستلې كيږي. بلكه د هغه خوراك څكاك به بند كړې شي. تردې چه هغه د حدود حرم نه پخپله باهر لاړشي. بيابه هغه نه قصاص اخستې شي [1]

شافعيه اومالكيه اولاددې خبرې نه استدلال كوي چه زاني ته كوږې لګول. دغل لاس كټكول. اوهم دغه شان دقاتل نه قصاص اخستو حكم دې. په دې امورو كښي ديو مكان تخصيص نشته هم دغه رنګ دهغوى استدلال د الحرم لايعيذ عاصيا ولا فارا بدم ولا فارا بخربة نه هم دې. نبى كريم ﷺ دابن خطل دقتلولو حكم وركړو. په دې حال چه هغه د كعبې غلاف سره لګيدلې وو [2]

بله دا چه هغوى وائي چه داسې چه جنايت يې اوكړواو حرم ته اوتختيدو. چه دهغه قتلول دمعصيت د وجې نه مباح شوې دې. هغه دكلب عقورپه شان دې. لكه څنګه چه كلب عقور په حرم كښي هم وژلې شي. هم دغه شان دې سړى ته به هم په حرم كښي پناه نه ملاويږي. [3]

دحنفيه او دحنابله استدلال دقرآني آيت ومن دخله كان امنا [4] نه دې. دا اګركه خبر دې خو مراد ترې نه امر دې [5]

هم دغه شان دحديث الباب نه هم استدلال كوي

ان مكة حرمها الله ولم يحرمها الناس، فلايحل لامرئ يومن بالله واليوم الآخر ان يسفك بها دما، ولايعضد بها شجرة، فان احد ترخص لقتال رسول الله ﷺ فيها فقولوا: ان الله قد اذن لرسوله ولم ياذن لكم، وانما اذن لى فيها ساعة من نهار، ثم عادت حرمتها اليوم كحرمتها بالامس، وليبلغ الشاهد الغائب.

دنبي كريم ﷺ ارشاد هذا بلد حرمه الله يوم خلق السموات والارض...... [6] نه هم حنفيه اوحنابله استدلال كوي

ترڅو پورې چه دشوافع ومالكيه داستدلال تعلق دې چه زاني ته كوږې لګول، دغل لاس كټكول او دقاتل نه قصاص اغستو حكم دې اودوى دپاره دمكان څه تخصيص نشته پس دا خبره خو مسلمه ده چه په دې امورو داجراء دپاره دامكنه وازمنه عموم دې. هريو ځائي او هريوزمانه كښي د دوي اجراءكيدې شي. ددې دپاره غير متعين طورباندې هريومكان كافى دې. لهذا ددې اجراء په غير حرم كښي كيدې شي.

---

[1] اوګورئ المغنى لابن قدامة (ج۹ص ۹۰...۹۲). واوجز المسالک (ج۸ص ۱۷۶) كتاب الحج. باب جامع الحج. واحكام القرآن للعلامة ظفر احمد العثمانى (ج۱ص ۶۹) وبدائع الصنائع (ج۷ص ۱۱٤). واعلاء السنن (ج۱۲ ص۵۳۲...۵۳۵). كتاب السير. باب لايجوزقتل من لجا الى الحرم......)_

[2] اوګورئ موطا امام مالک (مع اوجز المسالک ج۸ص ۱۷۲) كتاب الحج. باب جامع الحج)_

[3] دتفصيل دپاره اوګورئ المغنى لابن قدامة (ج۹ص ۹۰و۹۱)_

[4] آل عمران ۹۷)_

[5] المغنى (ج۹ص ۹۱)_

[6] صحيح البخارى (ج۱ص۲٤۷) كتاب الصيد. باب لا يحل القتال بمكة. رقم (۱۸۳٤)_

بیا که عموم امکنه اخستوسره په حدودحرم کښې داجراء قصاص جوازثابت کړی، نوبیاهم زمونږه مذکوره روایاتونه به په دې کښې تخصیص ضروری وی، خاص طور باندې چه پخپله دا حضرات حامله اوهغه مریض چه دچاد صحت امیدوی، دهغوی سزامؤخر کوی، حالانکه دعموم تقاضا خو داده چه بغیر دتاخیر نه سزاجاری کړې شی، چه هغوی ددې تخصیص کولې شی نود دلائلوپه رنړاکښې مونږه دمذکوره صورت تخصیص هم کولې شو

دشافعیه الحرم لایعیذ عاصیا......الخ نه استدلال کول هم صحیح نه دې ولې چه دا حدیث نه دې، بلکه داخو دعمروبن سعیدقول دې

اوترخو پورې چه دابن خطل دقتل تعلق دې، نوهغه په دې رخصت کښې داخل دې چه دکوم ذکرپه حدیث باب کښې راغلې دې، وانما اذن لی فیها ساعة من نهار، ثم عادت حرمتها الیوم کحرمتها امس. شافعیه په دې باندې وائی چه نبی کریم ﷺ مکې مکرمې ته په داخلیدوسره مکمل قبضه کړې وه اوټول مطیع شوی وو، هغه وخت،یعني یوساعت،دحرمت نه مستثنی وو، دې نه پس بیا حرمت راغلې ووچه وروستو دابن خطل دقتل حکم ورکړې شو، معلومه شوه چه نبی ﷺ په حرم کښې داقامت حد حکم ورکړې وو. (۱)

ددې جواب دادې چه نبی کریم ﷺ ته چه دیو(ساعت)پورې دقتال اجازت ملاوشوې وو، دهغې نه مراد اصطلاحی گهنټه نه وه، بلکه دسحرنه واخله ترمازیگرپورې وخت وو، دې وخت کښې دننه ابن خطل قتل کړې شو، د عمروبن شعیب عن ابیه عن جده دطریق نه امام احمد روایت نقل کړې دې چه دا اجازت تر مازیگرپورې وو (۲)

بیاپه کلب عقورباندې قیاس هم صحیح نه دې، ولې چه دکلب عقور په طبیعت کښې ایذا رسانی ده، ددې وجې نه حرم دهغه دایذارسانئ نه بچکیدلودپاره هغه ته پناه نه ده ورکړې، اوپه انسان کښې اصل حرمت دې اودهغه حرمت هم ډیرعظیم دې لهذاداقیاس مع الفارق دې، بیا سړې جنایت باهر کړې دې اوهغه په حرم کښې دننه څه قسم انتهاك نه دې کړې، بلکه دحرم دحرمت لحاظ یې اوساتلواودهغې پناه ئې واخستله (۳)

باقی پاتې شوپه حدودحرم کښې قتل یادموجب حدگناه دارتکاب تعلق، پس مونږه مخکښې بیان کړی دی چه دتمام علماء په نزدبالاتفاق دده نه به هم هغه ځائې کښې قصاص اخستې شی اوپه ده باندې به حدجاری کولې شی

وجه داده چه څنګه دحل والوته دجرائمو نه ایساروښولوضرورت وی، هم دغه شان حرم والوته هم د زاجر ضرورت دې، که دهغوی په حق کښې حدودزنانافذنشی نودالله تعالی حقوق به معطل شی. دې نه علاوه داوجه هم ده چه هغې دجنایت ارتکاب کولوسره دحرم حرمت انتهاك اوکړو، لهذا حرم ددې صیانت ذمه دارنه دې، په خلاف دهغه صورت چه هغې دقتل ارتکاب دحدود

---

(۱) اوگورئ: شرح النووی علی صحیح مسلم(ج۱ص۴۳۹)، کتاب الحج، باب جواز دخول مکة بغیر احرام)_

(۲) اوگورئ: مسنداحمد(ج۲ص۱۷۹)، وفتح الباری (ج۱ص۱۹۸)، واوجز المسالک (ج۸ ص۱۷۵ و۱۷۶)، کتاب الحج، باب جامع الحج)_

(۳) دتفصیل دپاره اوگورئ: المغنی لابن قدامة (ج۹ص۹۱)، وزاد المعاد(ج۳ص۴۴۲....۴۴۹)_

حرم نه باهر كړې وى او بيا يې په حرم كښې پناه اخستې وى نو چونكه د حرم د حرمت انتهاك نه دې شوې، ځكه حرم به دې پخپل پناه كښې واخلى [۱]
او څومره پورې چه د ما دون النفس جنايا تو تعلق دې نو د دې سزا به هلته نافذيږي، اګر كه جنايت په غير حرم كښې شوې وى. ولې چه د نبي كريم ﷺ نه هلته د قتل نهى خو ثابت ده، فرمائيلى دى فلا يحل لامرئ يؤمن بالله واليوم الآخر ان يسفك بها دما سفك دم د قتل نه كنايه دې، ظاهره ده چه د ما دون النفس مرتبه د نفس نه بهر حال كمه ده [۲]
بيا ما دون النفس او د اطرافو معامله اموالو په شان ده. څنګه د مالى معاملا تو تصفيه هلته كيدې شى د ما دون النفس تصفيه هم هلته كيدې شى. والله اعلم

يو اشكال او د هغې جواب بعضې حضرات د حنفيه دليل ان يسفك بها دما چه مطلق د خونريزى په حرمت دال دې، د دې د تاويل كوشش كړې دې چه د دې نه ناجائز خونريزى مراد ده. لهذا كوم كس چه د قتل جنايت او كړى او حرم كښې داخل شى د هغه قتلول ناجائز نه دى. لهذا د هغه نه هلته قصاص اخستې شى.
ليكن د دې جواب دا دې چه دې كښې د حرم څه تخصيص دې؟ ناجائز خونريزى خو چه چرته هم وى جائز نه ده. نيز نبي كريم ﷺ مخكښې فرمائي فان احد ترخص لقتال رسول الله ﷺ فيها....... دې نه معلومه شوه چه نبي كريم ﷺ هلته قتال او سفك دم كړې دې. ظاهره ده چه هغوى ﷺ ناجائز خونريزى نه ده كړې، مخكښې هم د دې جائز قتال تخصيص بيان كړې شوې دې فقولوا: ان الله قد اذن لرسوله ولم ياذن لكم نو چه جائز قتال او جائز سفك دم د هغوى ﷺ سره خاص شو نو مخكښې د بل د پاره د جواز څه صورت پاتې كيږى [۳] والله سبحانه وتعالى اعلم

قوله: ولا يعضد بها شجرة: او هلته به ونې نه كټكولې كيږى.
عضد يعضد باب ضرب نه دې، د دې معنى ده كټكول. **معضد** د كټكولو آله [۴]

د حرم مكه د ونو بوټو كټ كولو حكم: د حرم مكه اشجار ونباتات په درې قسمونه دى.
د نو بوټو يو هغه قسم چه يو كس په خپل محنت سره كرلې وى، د هغوى كټكول يا د ويخ نه راويستل بالاتفاق جائز دې
دويم هغه چه چا كرلې خو نه وى ليكن هغه هم د هغې نباتا تو د جنس نه وى، كوم چه خلق عام طور سره كرى.
د دې دويم قسم نباتا تو كټكول او د ويخ نه راويستل هم جائز دى.
دريم قسم د خودرو ونې او ګيا وغيره دې، په دې قسم كښې صرف د اذخر ګيا كټكول او د

---

[۱] حواله جات بالا)_
[۲] حواله جات بالا)_
[۳] اوګورئ المغنى (ج۹ ص۹۱)_
[۴] فتح البارى (ج۱ ص۱۹۸)_

ويخ نه راويستل جائزدي، باقي ديو څيزهم كټكول او دويخ نه راويستل جائزنه دي. البته دخودرو ګيا يا د ونو نه كه كومه ونه وغيره مړاوي شوي وى. يا سوزيدلي وى. يامات شوي وى نو دهغي كټكول هم جائزدى.

حاصل داچه ولايعضد بها شجرة كښې دشجره نه مرادهغه ګيا او ونې وغيره دى چه پخپله راختلې وى. هغه نه خو د ماانبته الناس دجنس نه وى. نه ماتې شوې وى. نه سوزيدلي وى اونه دمړاوې شوې وى، نيزاذخر هم نه وى. دداسې ونو او ګياګانو وغيره كټكول جائز نه دى اودكټكولوپه صورت كښې به جزاء واجبيږى.[1] والله اعلم.

قوله: فان احد ترخص لقتال رسول الله ﷺ فيها فقولوا: ان الله قد اذن لرسوله، ولم يأذن لكم: كه يو كس د رسول الله ﷺ په مكه مكرمه كښې دقتال دوجې نه د رخصت حاصلولو كوشش كوى نو تاسو اووائې چه الله تعالى خپل رسول لره اجازت وركړې دې، تاسوته ئې اجازت نه دې دركړې.

يعنى كه څوك د رسول الله ﷺ په مكه مكرمه باندې دحملې كولو نه استدلال اوكړى او دا اووائى چه نبى ﷺ حمله كړې ده لهذا مونږه هم حمله كوو. مونږ. دپاره هم جائز دې نو تاسودا اووائى چه الله تعالى نبى كريم ﷺ ته اجازت وركړې وو. تاته ئې اجازت نه دې دركړې. لهذا ته حمله نشې كولې.

ددې نه معلوم شوه چه په مكه باندې حمله كول اوهلته قتال كول په يوحال كښې هم جائزنه دى، هم دغه دامام بخارى رحمه الله مسلك دې، كماسبق تفصيله.

مكه مكرمه عنوةً فتح شوې ده يا صلحاً؟ بيا دا روايت په دې خبره صراحة دلالت كوى چه مكه مكرمه عنوة فتح شوې وه، هم دغه دجمهور علماو رائې ده. ددې په مقابله كښې امام شافعى رحمه الله فرمائى چه مكه مكرمه صلحا فتح شوې وه. د امام احمد رحمه الله په دې سلسله كښې دوه قوله دى، يوقول د امام شافعى مطابق دې اويوقول دجمهورو موافق.

امام غزالى رحمه الله دمكې صلحًا فتح كيدو قول مدلل ګڼړلوسره خپل كتاب وسيط كښې د امام شافعى داقول نقل كړې دې چه مكه مكرمه عنوة فتح شوې ده او وې فرمائيل چه هم دا دهغوى مذهب دې.[2]

---

[1]) تفصيل دپاره اوګورئ فتح القدير(ج٣ ص٣٣)، كتاب الحج، فصل فى جزاء الصيد...... وبدائع الصنائع (ج٢ ص٢١٠)، كتاب الحج، فصل: واما الذى يرجع الى النبات..... دنورو مذاهبوتفصيل دپاره اوګورئ المغنى لابن قدامة (ج٣ ص١٦٨_١٧١)، كتاب الحج، تحريم قطع شجرالحرم ونباته الا الاذخر، والمجموع شرح المهذب(ج٧ ص ٤٤٧_٤٥٣)، وزادالمعاد فى هدى خيرالعباد(ج٣ ص٤٤٩_٤٥٥٢)، والحاوى الكبير للماوردى (ج٥ ص٤١٢_٤١٧)، كتاب الحج، باب جزاء الصيد)_

[2]) دبحث تفصيل دپاره اوګورئ زادالمعاد فى هدى خيرالعباد (ج٣ ص٤٢٩_٤٣٤) فصل فى الاشارة الى ما فى الغزوة من الفقه واللطائف)_

قوله: وانما اذن لي فيها ساعة من نهار: ما دپاره خوهلته صرف د ورځې يو ساعت پورې دقتال اجازت وو

اذن معروف هم اووئيلې شو اى اذن الله او مجهول هم مروى دې.[1]

ساعت دوخت يو مقدار ته وئيلې شى. دې نه مراد يوم الفتح ده.[2]

په يوم الفتح كښې دسحر طلوع شمس نه واخله تر ماز يګر پورې وخت مستثنى وو، چه پكښې نبى كريم ﷺ ته دقتال اجازت وركړې شوې وو.[3]

قوله: ثم عادت حرمتها اليوم كحرمتها بالامس: بيا نن ددې حرمت هم هغه شان واپس راغلو څنګه حرمت چه پرون وو.

يعنى څنګه حرمت چه د نن نه مخكښې وو هم هغه شان ددې حرمت بيا راغلو.

قوله: وليبلغ الشاهد الغائب: او پكار دې چه حاضر غائب ته اورسوى.

هم دغه مقصود بالترجمه دې.

قوله: فقيل لابى شريح: ما قال عمرو؟: دابوشريح رضي الله عنه نه پوښتنه اوكړې شوه چه عمرو څه اووئيل؟

مطلب دا دې چه چا دحضرت ابوشريح رضي الله عنه نه پوښتنه اوكړه چه دا حديث اورولو نه پس عمروبن سعيد څه جواب وركړلو؟

قوله: قال: انا اعلم منك يا ابا شريح: هغه اووئيل چه اې ابوشريح! څه ستا نه زيات پوهيږم.

قوله: لا يعيذ عاصيا ولا فارا بدم، ولا فارا بخربة: حرم يو عاصى ته پناه نه وركوى، او نه هغه كس له چه قتل اوكړى او اوتښتى او نه هغه كس له چه غلا اوكړى او اوتښتى.

عاصى: د عصيان نه دې، خروج عن الطاعة ته عصيان وائى، ګويا چه دعاصى نه مراد باغى دې.

د فار بالدم نه مراد دقتل كولو نه پس تښتيدو والا.[4]

خربة خاء معجمه او د را مهمله په فتحې سره دې، دې نه پس باء موحده ده.[5]

ابن الاثير رحمه الله فرمائى خربة اصل كښې عيب ته وائى، دلته د خربة مفهوم دادې چه يو سړې يو څيز داسې ځان دپاره مختص كول او په هغې باندې غالب كيدل غوارى چه شريعت دهغې

---

[1] فتح البارى (ج۱ ص۱۹۸)_

[2] حواله بالا)_

[3] حواله بالا. مسنداحمد(ج۲ ص۱۷۹) كښې دې عن عمروبن شعيب عن ابيه عن جده قال:لما فتحت مكة على رسول الله ﷺ قال: كفوا السلاح الاخزاعة عن بنى بكر.فاذن لهم حتى صلى العصر.ثم قال: كفوا السلاح)

[4] فتح البارى (ج٤ ص٤٤ و٤٥) كتاب جزاء الصيد، باب: لايعضد شجر الحرم)_

[5] عمدة القارى(ج۲ ص۱٤۰)، وفتح البارى (ج۱ ص۱۹۸)_

اجازت نه ورکوی [۱]

هم دغه شان د خربه معنی سرقه هم ده، په خاص طور د اوښانو په غلا به د خربه اطلاق کیدلو. بیا توسعا په عام غلا باندې هم ددې اطلاق اوکړې شو [۲]، امام ترمذی رحمه الله ددې تفسیر په جنایت سره کړې دې [۳]

بعض حضرات دې نه خربة (بفتح الخاء المعجمة وسکون الراء المهملة وبعدها باء موحدة) بنودلې دې [۴]، ابن بطال رحمه الله فرمائي چه ددې معنی د فساد ده [۵]، په صحیح بخاری کښې بو ځانې کښې ددې معنی بلیة مذکور ده [۶]

امام ترمذی رحمه الله فرمائي ویروی: ولا فارا بخزیة. [۷] یعنی دا لفظ په خاء معجمه مکسوره او زاې معجمه ساکنه او ددې نه پس یاء مثناة سره هم روایت کړې شوې دې. چه معنی بې رسواکیدل او دباعث عار امر دې [۸]

علامه کرمانی رحمه الله دالفظ په جیم او (زاې) سره جزیه هم نقل کړې دې [۹]، لیکن دا روایة ثابت نه دې [۱۰] والله اعلم

ابن بطال رحمه الله فرمائي چه حضرت ابوشریح رضي الله عنه دحدیث دعموم نه استدلال کړې دې. لیکن عمرو بن سعید انکار اوکړو او دا یې اوونیل چه ته دا حدیث عام گنړې. حالانکه دا حدیث خاص دې، مجرم او عاصی چه جرم اوکړې اوبیا په حرم کښې پناه واخلی نو هغه ته به پناه نه ملاویږی. [۱۱]

علامه طیبی رحمه الله فرمائي چه دعمرو بن سعید کلام دقول بالموجب دقبیل نه دې. گویا چه هغه دا وائي چه خه دا تسلیموم چه تاسو دا حدیث اوریدلې دې او تاسو ته یاد دې. لیکن خه چه څه وایم هغه ددې خلاف نه دې، دحدیث تعلق په مکه باندې عنوة د فتح په نیت حمله کولو سره دې. او دا خما مقصود نه دې، بلکه خما مقصود دهغه سړی خلاف جنگ کول دی چه باغی او

---

[۱]) جامع الاصول (ج ۹ ص۲۸۷)_
[۲]) جامع الاصول (ج ۹ ص۲۸۸)_
[۳]) جامع الترمذی، فاتحة ابواب الحج، باب ما جاء فی حرمة مكة)_
[۴]) فتح الباری (ج۱ ص۱۹۸)_
[۵]) شرح صحیح البخاری لابن بطال (ج ۱ ص ۱۸۲)_
[۶]) صحیح البخاری (ج ۱ ص۲٤۷)، كتاب جزاء الصيد، باب: لا يعضد شجر الحرم، رقم (۱۸۳۲)_
[۷]) جامع الترمذی، فاتحة ابواب الحج، باب ماجاء فی حرمة مكة، رقم (۸۰۹)_
[۸]) جامع الاصول (ج۹ ص۲۸۸)_
[۹]) شرح الکرمانی (ج ۲ ص۱۰۵)_
[۱۰]) فتح الباری (ج ٤ ص ٤٥)_
[۱۱]) اوگورئ: شرح صحیح البخاری لابن بطال (ج ۱ ص ۱۸۰)_

خطاکار دي او حرم عاصي اوخطاکار ته پناه نه ورکوي [1]
ليکن دعمرو بن سعيد دا جواب غلط دې.ولې چه حضرت عبدالله بن الزبير نه خو باغي وو.نه عاصي وو اونه هغوی دچا قتل کړي وو

ابن بطال رحمه الله فرمائي وابن الزبير عند علماء اهل السنة اولى بالخلافة من يزيد وعبد الملك، لانه بويع لابن الزبير قبل هؤلاء، وهو من اصحاب رسول الله ﷺ. [2] والله سبحانه اعلم
يعنې دعلماء اهل سنت په نزد عبدالله بن زبير د يزيد او دعبدالملك په مقابله کښې دخلافت زيات حقدار وو.ولې چه ددې خلقونه مخکښې دهغوی په لاس بيعت شوې وو. او بيا هغوی دنبی کريم ﷺ دصحابه نه هم وو

[۱۰۵] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الْوَهَّابِ قَالَ حَدَّثَنَا حَمَّادٌ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ أَبِي بَكْرَةَ عَنْ أَبِي بَكْرَةَ ذُكِرَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم - قَالَ « فَإِنَّ دِمَاءَكُمْ وَأَمْوَالَكُمْ - قَالَ مُحَمَّدٌ وَأَحْسِبُهُ قَالَ وَأَعْرَاضَكُمْ - عَلَيْكُمْ حَرَامٌ كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا فِي شَهْرِكُمْ هَذَا، أَلاَ لِيُبَلِّغِ الشَّاهِدُ مِنْكُمُ الْغَائِبَ ». وَكَانَ مُحَمَّدٌ يَقُولُ صَدَقَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - كَانَ ذَلِكَ « أَلاَ هَلْ بَلَّغْتُ » مَرَّتَيْنِ [ر ۶۷]

رجال الحديث

① **عبدالله بن عبدالوهاب** دا ابومحمد عبدالله بن عبدالوهاب حجبی بصری رحمه الله دې [3]
دوی د بشربن المفضل.حمادبن زيد.حاتم بن اسماعيل.عبدالعزيزبن ابی حازم. عبدالعزيز بن محمد دراوردی. امام مالك اوابوعوانه رحمهم الله نه روايت کوی
ددوی نه روايت کونکو کښې امام بخاری. يعقوب بن شيبه. امام محمدبن يحي ذهلی. علی بن عبدالعزيزبغوی اوعمروبن منصورنسائي رحمهم الله وغيره حضرات دی [4]

امام يحي بن معين رحمه الله فرمائي ثقة. [5]

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائي ثقة صدوق. [6]
ابن حبان رحمه الله دهغوی ذکر په کتاب الثقات کښې کړې دې [7]

---

[1]) الكاشف عن حقائق السنن (ج ۵ ص ۳۶۲). كتاب المناسك. باب حرم مكة حرسهاالله تعالى)_
[2]) شرح صحيح البخارى لابن بطال(ج ۱ ص۱۸۰)_
[3]) تهذيب الكمال (ج ۱۵ ص ۲۴۶)_
[4]) دشيوخو اوتلامذود تفصيل دپاره اوګورئ تهذيب الكمال(ج۱۵ ص۲۴۸.۲۴۶). وتهذيب التهذيب(ج ۵ ص ۳۰۴و۳۰۵)_
[5]) تهذيب الكمال(ج ۱۵ ص۲۴۷و۲۴۸)_
[6]) حواله بالا.و تهذيب التهذيب (ج ۵ ص۳۰۵)_
[7]) الثقات لابن حبان (ج۵ ص۳۵۳)_

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي ثقة.[1]

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائي ثبت.[2]

په ۲۲۸ هجری کښې دهغوی وفات اوشو [3] رحمه الله تعالی رحمة واسعة

④ **حماد** دوی حماد بن زید بن درهم بصری رحمه الله دی. ددوی حالات **کتاب الایمان، باب: وان طائفتان من المومنین اقتتلوا فاصلحوا بینهما** دلاندي تیرشوی دی [4]

③ **ایوب** دوی ایوب بن ابی تمیمه کیسان سختیانی بصری رحمه الله دی. ددوی حالات هم د **کتاب الایمان، باب حلاوة الایمان**، د لاندي تیر شوی دی.[5]

④ **محمد** دوی امام محمد بن سیرین بصری رحمه الله دی. ددوی حالات هم د **کتاب الایمان، باب اتباع الجنائز من الایمان**، دلاندی تیر شوی دی.[6]

⑤ **ابن ابی بکرة** : دوی عبد الرحمن بن ابی بکره رحمه الله دی. ددوی حالات په **کتاب العلم** کښې **باب قول النبی ﷺ : رب مبلغ اوعی من سامع**، دلاندی تیر شوی دی.[7]

⑥ **حضرت ابو بکره** رضی الله عنه: دحضرت ابوبکره رضی الله عنه حالات په **کتاب الایمان، باب: (وان طائفتان من المومنین اقتتلوا فاصلحوا بینهما)** دلاندي تیرشوی دی.[8]

دحدیث دسندمتعلق یو تنبیه: دلته د دې حدیث په سندکښې دمستملی او کشمهینی په نسخو کښې دمحمد نه پس د ابن ابی بکرة واسطه ده. بعینه هم دغه سند په کتاب التفسیر. سورة براءة کښې هم وارد شوې دې[9] او په کتاب العلم کښې د عبدالرحمن بن ابی بکرة تصریح موجود ده[10] په باقی نسخو کښې ابن ابی بکرة ساقط دی. په دې صورت کښې به دا سند منقطع شی. ولې چه محمد بن سیرین ته د حضرت ابوبکره رضی الله عنه نه سماع حاصل نه ده

---

[1] تقریب التهذیب (ص۳۱۲). رقم(۳٤٤۹)_

[2] الکاشف (ج ۱ ص۵۷۰). رقم (۲۸۳٤)_

[3] حواله بالا)_

[4] کشف الباری (ج ۲ ص۲۱۹)_

[5] کشف الباری (ج ۲ ص ۲۶)_

[6] کشف الباری (ج ۲ ص ۵۲٤)_

[7] کشف الباری (ج ۳ ص ۱۹٤)_

[8] کشف الباری (ج ۲ ص ۲۲۵)_

[9] صحیح البخاری (ج ۲ ص ۷۶۲). کتاب التفسیر. سورة براءة. باب(ان عدة الشهور عندالله اثنا عشر شهرا.....). رقم (٤۶۶۲)_

[10] صحیح البخاری (ج ۱ ص۱۶). کتاب العلم. باب قول النبی ﷺ رب مبلغ اوعی من سامع. رقم(۶۷)_

په بعضې نسخوکښې عن محمدبن ابی بکرة عن ابی بکرة لفظ راغلې دې،چه غلط دې. په دې نسخه کښې د محمد نه پس د عن لفظ ساقط شوې دې [۱]

حاصل دا چه محمدبن ابی بکرة غلط دې. عن محمد عن ابن ابی بکرة عن ابی بکرة صحیح دې.او د کتاب العلم په طریق کښې د دې (ابن ابی بکرة) تعیین هم کړې شوې دې چه هغه عبدالرحمن بن ابی بکره دې والله اعلم.

قوله: ذکرالنبی ﷺ قال: دنبی کریم ﷺ ذکراوکړې شو. نبی ﷺ اوفرمائیل یعنې حضرت ابوبکره رضی الله عنه دنبی کریم ﷺ تذکره اوکړه چه نبی ﷺ خپل اوښ باندې کیناستو اویوکس رسئ اونیوله او نبی ﷺ خطبه ورکړله. په هغې کښې اوفرمائیل

فان دماءکم واموالکم_ قال محمد: واحسبه قال: واعراضکم_ علیکم حرام کحرمة یومکم هذا فی شهرکم هذا..... بیشکه ستاسو خانونه اوستاسو اموال ـ محمد بن سیرین وائی چه څما ګمان دا دې چه هغوی د آبرو لفظ هم فرمائیلې وو۔ په تاسو باندې حرام دې.ستاسو ددې ورځې او ددې میاشتې دحرمت پشان.

مطلب دا دې چه محمد بن سیرین ته شک دې چه ابن ابی بکره خپل روایت کښې فان دماءکم واموالکم نه پس واعراضکم هم فرمائیلې وو او که نه. [۲]

لیکن وړاندې باب قول النبی ﷺ: رب مبلغ اوعی من سامع په ذیل کښې حدیث تیر شو.په هغه کښې جزم سره بغیر دشک نه واعراضکم هم مذکور دې. [۳]

قوله: الالیبلغ الشاهد منکم الغائب: واورئ په تاسو کښې چه څوک حاضر دی هغوی دې غائب ته اورسوی.

ابن جریر طبری رحمه الله فرمائی چه ددې نه معلومه شوه چه دخبرواحد قبلول جائز دې. ولې چه نبی کریم ﷺ هر کس ته دتبلیغ کولو حکم ورکړې وو. که دهریو کس خبره بیله بیله معتبر نه وې نو د نبی ﷺ هر سړی لره دتبلیغ مکلف ګرځولوبه څه فائده وه؟ [۴]

قوله: وکان محمد یقول: صدق رسول الله ﷺ، کان ذلک: محمد بن سیرین رحمه الله به فرمائیل. رسول الله ﷺ ربښتیا اوفرمائیل او دا واقع شوې دې

دمحمد بن سیرین رحمه الله دقول مختلف توجیهات محمدبن سیرین رحمه الله دڅه څیز تصدیق کوی؟ په خاص طور دا سوال ځکه هم پیداکیږی چه دلته لیبلغ دامر صیغه ده اوتصدیق یا تکذیب

[۱] فتح الباری (ج ۱ ص۱۹۹).وعمدة القاری (ج۲ ص ۱٤۵)_
[۲] فتح الباری (ج ۱ ص۱۹۹)_
[۳] صحیح البخاری (ج ۱ ص ۱۶). کتاب العلم. باب قول النبی ﷺ: رب مبلغ اوعی من سامع. رقم (۶۷)
[٤] فتح الباری (ج ٤ ص ٤٤) کتاب جزاء الصید. باب : لا یعضد شجرالحرم)_

د خبر کولي شي،امر،نهی،وغیره چه د انشاء دقبیل نه دی دهغي تصدیق یا تکذیب نه کیږی. بله دا چه په کان ذلك کښې ذلك اشاره کوم څیز طرف ته ده؟
علامه کرمانی رحمه الله په دې سلسله کښې مختلف احتمالات ذکر کړی دی،هراحتمال ګویا چه مستقل یو قول دې:

① ...... یو احتمال دا دې چه دلته ممکن ده چه روایت دامر دصیغې سره نه وی. بلکه لیبلغ په شروع کښې لام مفتوح وی،ګویا نبی کریم ﷺ خبر ورکوی لیبلغ الشاهد منکم الغائب په تاسو کښې چه څوک حاضر دې هغه به غائب ته رسوی
محمدبن سیرین رحمه الله ددې خبرې تصدیق کوی او وائی نبی کریم ﷺ چه دا خبر ورکړې دې صحیح خبرئې ورکړې دې کان ذلك واقعی تبلیغ شوې دې

② ...... دویم احتمال دا دې چه دلته لیبلغ د امرصیغه ده،لیکن دا بمعنی الخبر دې.ګویا نبی ﷺ فرمائی «سیقع التبلیغ بعد» امام ابن سیرین رحمه الله هم ددې خبرې تصدیق او ددې د وقوع خبر ورکوی.

③ ...... دریم احتمال دا دې چه ددې نه پس چه کوم «الا هل بلغت» راغلې دې. دهغې په ضمن کښې چه کوم دتبلیغ مفهوم دې دهغې طرف ته اشاره مقصود ده.اوس به د ابن سیرین رحمه الله د قول مطلب داشی چه دنبی کریم ﷺ دطرف نه امت ته تبلیغ شوې دې

④ ...... څلورم احتمال دا دې چه د ذلك اشاره تتمه حدیث طرف ته وی،ولې چه ددې حدیث په آخر کښې دا جمله هم شته فان الشاهد عسی ان یبلغ من هو اوعی له منه «[1]» ګویا ابن سیرین رحمه الله دا فرمائي چه نبی کریم ﷺ دا اوفرمائیل چه شاهدته مخکښې نورو ته دعلم خبره رسول پکار دې،ولې چه عین ممکن ده چه چا ته اورسولې شی هغه ددې دعلم خبرې د رسونکې په نسبت زیات حفاظت اوکړی،دا خبره نبی ﷺ بالکل صحیح فرمائیلې ده. بیا چه دشاهدینو دطرف نه راتلونکې خلقو ته تبلیغ اوشو نوپه هغوی کښې ډیر حضرات اوعی او احفظ اوختل.[2]
علامه عینی رحمه الله فرمائي چه اول احتمال وجیه دې، لیکن دا په هغه صورت کښې معتبر دې چه کله دمحمد بن سیرین نه د لام دفتحه روایت ثابت شی.
اوترڅو پورې چه دبل احتمال تعلق دې،نود امر په معنی دالخبر کیدو کښې څه قرینه پکار دې، اوهغه دلته نشته.[3]
بله داچه هغوی فرمائی چه دا عین ممکن ده چه د ذلك اشاره هغه تبلیغ طرف ته وی چه د

---

[1]) صحیح البخاری (ج ۱ ص ۱۶) کتاب العلم، باب قول النبی ﷺ: رب مبلغ اوعی من سامع، رقم (۶۷)
[2]) اوګورئ شرح الکرمانی (ج ۲ ص ۱۰۸)_
[3]) عمدة القاری (ج ۲ ص ۱۴۶)_

لیبلغ په ضمن کښې مفهومیږی. اوس د کان ذٰلك مطلب به داشی وقع ذٰلك التبلیغ المامور به من الشاهد الی الغائب. [1]

حضرت شاه ولی الله رحمه الله فرمائی چه د صدق مطلب دې وقع ما امربه یعنی نبی ﷺ چه کوم حکم ورکړې وو دهغې تعمیل اوشو او اهل عرب په داسې موقعو باندې صدق استعمالوی، خما په نزد ظاهر داده چه دا د تتمه حدیث رب مبلغ اوعی من سامع طرف ته اشاره ده. [2]

شیخ الاسلام رحمه الله فرمائی چه دا د نبی کریم ﷺ د ارشاد مطلقا تصدیق دې، نورو شارحینو چه کومه خبره کړې ده چه دا د جزء اخیر (الاهل بلغت) سره متعلق دې. یا د تتمة محذوف (فان الشاهد عسیٰ ان یبلغ من هو اوعیٰ له منه) سره متعلق دې، ددې په مقابله کښې دا توجیه زیاته بهتره ده. [3]

حضرت گنگوهی رحمه الله فرما ئی: صدق رسول الله ﷺ ای فیما کان یخاف علی قومه وامته من وقعة سیوقعهم فیهم ویوکد حرمات دمائهم واعراضهم فکان کما اخبر. [4]

گویا ابن سیرین رحمه الله د صدق ونیلو سره چه کوم تصدیق کړې دې. دهغې تعلق دهغه قتل و نهب او دسفک دماء سره دې چه دهغې ویره نبی کریم ﷺ ته وه او چه دهغې دحرمت تاکید نبی ﷺ کړې وو، (کان ذٰلك نبی) نبی ﷺ چه څنګه تاکید کړې وو. او نبی ﷺ ته چه دڅه ویره لګیدلې وو اخر هغه اوشو.

نبی کریم ﷺ اګرچه په حدیث باب کښې د سفک دماء صراحة خبرنه دې ورکړې لیکن د (قتل وسفك) په باب کښې د نبی ﷺ دتاکیداتو نه معلومیږی چه دهغه څیز د وقوع ویره ده. ولې چه په یوه معامله کښې تاکید هغه وخت کولې شی کله چه دهغې دعدم تعمیل ویره وی. هم دغه شان دیو څیزنه په تاکید سره هغه وخت منع کولې شی چه دهغې دارتکاب کولو ویره وی. [5] والله اعلم.

قوله: الاهل بلغت؟ مرتین: واورئ: آیا ما اورسولو؟ نبی ﷺ دوه خله اوفرمائیل دا هم دحدیث جزء دې او دنبی کریم ﷺ فرمان دې او د (وکان محمد یقول) نه واخله تر د (کان ذٰلك) پورې دحدیث په مینځ کښې دابن سیرین قول جمله معترضه ده. [6] والله اعلم بالصواب

---

[1] حواله بالا)_

[2] شرح تراجم ابواب البخاری (مطبوعه مع صحیح بخاری ج ۱ ص ۱۵)_

[3] شرح شیخ الاسلام فارسی (مطبوعه بر حاشیه تیسیر القاری ج ۱ ص ۱۶۷)_

[4] لامع الدراری مع الکنز المتواری (ج ۲ ص ۳۴۱ و ۳۴۲)_

[5] اوګورئ لامع الدراری (ج ۱ ص ۱۹۹)_

[6] فتح الباری (ج ۱ ص ۱۹۹)_

نوټ: دا حدیث په باب قول النبی ﷺ: «رب مبلغ اوعی من سامع» دلاندې تیر شوي دي، دتفصیلی تشریح دپاره دمذکوره باب ته مراجعت اوکړئ.

۳۸_ باب: إِثْمِ مَنْ كَذَبَ عَلَى النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم

د باب سابق سره مناسبت: تیر شوي باب کښې دا ذکر شوی ووچه څوک نه پوهیږی هغه پوهول او هغه ته علم رسول پکار دی او دې باب کښې د کذب فی التبلیغ نه تحذیر دې چه په هغه علم رسولو کښې د دروغو نه مکمل احتراز اوکړې شی. دې سره دواړو ابوابو کښې مناسبت ظاهر شو (۱)

مقصد د ترجمة الباب: حضرت شیخ الهند رحمه الله فرمائی چه دابواب سابقه متعدده نه تبلیغ اوتعلیم وتعمیم وتکثیر معلوم شواو په دې کښې دکذب خطره ضرور شته. بالاراده وی یا بلا اراده. خکه دا ترجمة الباب بیانولو سره ئي تنبیه اوکړه چه په تعلیم اوتبلیغ کښې نهایت احتیاط و اهتمام لازم دې دتخمین اودمجازفت نه دې کار وانخستلې شی (۲) والله تعالی اعلم

حاصل دا دې چه دنبی کریم ﷺ طرف ته څه غلطه خبره منسوبول بالاتفاق حرام او ګناه کبیره ده. امام بخاری رحمه الله دتعلیم وتبلیغ دترغیب دپاره متعدد ابواب منعقد کړې وې. اوس امام بخاری رحمه الله دا بنائی چه دتعلیم و تبلیغ اګرچه اهتمام پکار دې. لیکن احتیاط هم ضروری دې، خکه چه که نبی کریم ﷺ طرف ته چا څه غلطه خبره منسوب کړه او داسې بې احتیاطی یې اوکړه نوهغه به د «من کذب» وعید دلاندې داخل شی. خکه د دروغونه بچ کیدل ډیر ضروری دي.

[۱۰۶] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْجَعْدِ قَالَ أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ قَالَ أَخْبَرَنِي مَنْصُورٌ قَالَ سَمِعْتُ رِبْعِيَّ بْنَ حِرَاشٍ يَقُولُ سَمِعْتُ عَلِيًّا يَقُولُ قَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم - «لاَ تَكْذِبُوا عَلَيَّ، فَإِنَّهُ مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ فَلْيَلِجِ النَّارَ»

رجال الحدیث

① **علی بن الجعد**: دوی ابوالحسن علی بن الجعد بن عبید جوهری بغدادی رحمه الله دی. د دوی حالات په کتاب الایمان، باب اداء الخمس من الایمان د لاندې تیر شوي دي (۳)

② **شعبه**: دوی امیرالمومنین شعبة بن الحجاج عتکی بصری رحمه الله دی. د دوی حالات په کتاب الایمان، باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده دلاندې تیرشوي دي (۴)

③ **منصور**: دوی مشهور محدث منصوربن المعتمر السلمی الکوفی رحمه الله دی. د دوی حالات

---

(۱) عمدة القاری (ج ۲ ص ۱۴۷)_
(۲) الابواب والتراجم (ص ۵۵)_
(۳) اوګورئ: کشف الباری (ج ۲ ص ۶۹۷)_
(۴) کشف الباری (ج ۱ ص ۶۷۸)_

په هم کتاب العلم کښې باب من جعل لاهل العلم ایاما معلومة دلاندې تیر شوې دې.

③ **ربعی بن حراش:** راء مهمله مکسوره، باء ساکن، عین مهمله مکسوره، دې نه پس یاء مشدده ده.[1]

هم دغه شان حراش حاء مهمله مکسوره او راء مهمله سره دې.[2]

دوی مشهور تابعی بزرگ ربعی بن حراش بن جحش بن عمرو غطفانی عبسی کوفی رحمه الله دی.[3]

ابوالربیع ددوی کنیت دې، ربیع بن حراش او مسعود بن حراش ددوی ورونړه دی.[4]

دوی د حضرت حذیفه، حضرت ابوموسی اشعری، حضرت عبدالله بن مسعود، حضرت ابو مسعود بدری، حضرت علی، حضرت عمربن الخطاب، حضرت عمران بن حصین او د حضرت ابوبکره رضی الله عنهم وغیره نه روایت کوی.

د دوی نه ابراهیم بن مهاجر، سعدبن طارق اشجعی، عامر شعبی، ابوالنضر کثیربن ابی کثیر، منصوربن المعتمر او نعیم بن ابی هند رحمهم الله وغیره روایت کوی.[5]

امام عجلی رحمه الله فرمائی **تابعی ثقة من خیار الناس، لم یکذب کذبة قط.**[6]

امام ابن سعد رحمه الله فرمائی **وکان ثقة له احادیث صالحة.**[7]

لالکائی رحمه الله فرمائی **مجمع علی ثقته.**[8]

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی: **حجة قانت لله لم یکذب قط.**[9]

حافظ ذهبی یو ځائې کښې لیکی .... **الامام القدوة الولی الحافظ الحجة.........**[10]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی **ثقة عابد مخضرم.**[11]

ابن حبان رحمه الله دهغوی ذکر په کتاب الثقات کښې کړې دې.[12]

---

[1] المغنی (ص ۳۲)_
[2] المغنی (ص ۲۰)_
[3] تهذیب الکمال (ج ۹ ص ۵٤و۵۵)_
[4] حواله بالا)_
[5] دشیوخو او تلامذو تفصیل دپاره اوګورئ تهذیب الکمال (ج ۹ ص ۵۵.۵۶)_
[6] تهذیب الکمال (ج ۹ ص ۵۶)_
[7] الطبقات الکبری لابن سعد (ج ٦ ص ۱۲۷)_
[8] تهذیب التهذیب (ج ۳ ص ۲۳۷)_
[9] الکاشف (ج ۱ ص ۳۹۰).رقم (۱۵۲۱)_
[10] سیر اعلام النبلاء (ج ٤ ص ۳۵۹)_
[11] تقریب التهذیب (ص ۲۰۵)، رقم (۱۸۷۹)_
[12] الثقات لابن حبان (ج ٤ ص ۲٤۰و۲٤۱)_

دربعي بن حراش په باره کښې دهغوی سوانح ليکونکو دا ليکلي دي چه هغوی کله هم دروغ نه دي وئيلي، هغوی باندې ډير آزمائښتونه راغلل. ليکن د رشتيا په وجه الله تعالى هغوی کامياب کړل.

دهغوی يو واقعه ليکلې ده چه دهغوی دوه ځامن دحجاج بن يوسف معتوب وو او حجاج دهغوی سزا پسې ډير بې چين وو او هغوی په لاس نه راتلل. حجاج چا پوهه کړو چه دهغوی والد کله هم دروغ نه وائي، دهغوی نه تپوس اوکړه چه دهغوی ځامن چرته دي؟ حجاج دهغوی نه پوښتنه اوکړه نو هغوی بلا تامل اووئيل هما فى البيت، والله المستعان حجاج بن يوسف حيران پاتې شو او دپلار دعظيم صداقت دوجې نه ځامن يې معاف کړل (١)

الله تعالى هغوی ته د آخرت دفکر عظيم دولت ورکړې وو. کله يې نه وو خاندلي، حتى چه هغوی قسم اوخوړو چه کله پورې زه دا معلومه نه کړم چه زما انجام به څه وي تر هغه وخت پورې به نه خاندم، بيا په پوره ژوند کښې ئي اونه خندل، حتى چه کله دهغوی انتقال اوشو نوهغوی ته غسل ورکونکو اووئيل چه هغوی به مسلسل تبسم کولو، تر دې چه مونږ دغسل نه فارغ شول (٢)

د ربعي بن حراش يو ورور ربيع بن حراش وو، وئيلې شي چه دهغوی انتقال اوشو، هغوی سيده اوځملولې شول او د بره نه پرې څادر واچولې شو. لږ ساعت پس هغوی دخپل مخ نه څادر لرې کړو او سلام يې اوکړو، خلقو دسلام جواب ورکړو او تپوس يې اوکړ چه دمرګ نه پس هم خبرې کيدې شي؟ هغوی جواب ورکړو:

انى لقيت ربى بعدكم، فتلقانى بروح وريحان، ورب غير غضبان، وكسانى ثوابا خضرا من سندس واستبرق، ووجدت الامر ايسر مما فى انفسكم، ولا تغتروا، فانى استاذنت ربى لابشركم، فاحملونى الى رسول الله ﷺ، فانه وعدنى ان لا يسبقنى حتى ادركه.

تاسو نه پس چه کله ما د خپل رب سره ملاقات اوکړو نو زما استقبال په خوشبيو او رحمتونو سره اوکړو او ما ته داسې رب ملاو شو چه ناراضه نه وو، ما ته يې د نرې او ډيرې ريښمو جامې واغوستولې او ما ته معلومه شوه چه معامله ته چه ته څومره خپل زړه کښې مشکل ګڼړې د هغې نه ډيراسانه ده، البته ته په دهوکه کښې مه اوسه، ما دخپل رب نه ستاسو د زيرې ورکولو دپاره اجازت اخستې وو، اوس ما دنبى كريم ﷺ په خدمت کښې يوسئ، ولې چه هغوی ﷺ ماسره وعده کړې ده چه ما نه بغير به مخکښې نه زي.

دا وئيلو نه پس بيا خاموش شو. (٣) والله اعلم بالصواب

---

(١) اوګورئ: سير اعلام النبلاء (ج ٤ ص ٣٦٠ و ٣٦١). وتهذيب الكمال (ج ٩ ص ٥٦)_

(٢) حواله جات بالا)_

(٣) اوګورئ: طبقات لابن سعد (ج ٦ ص ١٥٠)، وسير اعلام النبلاء (ج ٤ ص ٣٦١)، والثقات لابن حبان (ج ٤ ص ٢٢٧)_ واضحه دې وي چه د تکلم بعد الموت دا واقعه په تهذيب الكمال (ج٩ ص ٥٦) او عمدة القاري (ج ٢ ص ١٤٧) کښې د مسعود بن حراش طرف ته منسوب کړې شوې ده.

دربعی بن حراش رحمه الله وفات ۱۰۰ هجری یا ۱۰۱ هجری یا ۱۰۴ هجری کښې اوشو.[1] رحمه الله تعالى رحمة واسعة

⑤ **حضرت علی بن ابی طالب رضي الله عنه:** دوی امیرالمومنین سیدنا علی بن ابی طالب بن هاشم بن عبدمناف هاشمي مکی مدنی رضي الله عنه دی، ابو الحسن ئي کنیت دي.[2] نبی کریم صلی الله علیه وسلم دابو تراب په کنیت سره رابللې وو.[3]

د نبی صلی الله علیه وسلم د تره خوي وو. د نبی صلی الله علیه وسلم زوم، یعنی دحضرت فاطمه الزهراء رضي الله عنها خاوند وو.

دډیرو اهل علمو په نزد د ټولو نه اول اسلام راوړنکي هم دوی دی. هغه وخت دهغوی عمراته کالو نه د پنځلسو کالو په مینځ کښې وو. دمختلف حضراتو نه مختلف اقوال مروی دی.[4]

د حضرت علی رضي الله عنه مناقب بې شماره دی، امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائی چه څومره مناقب د حضرت علی رضي الله عنه په باره کښې منقول دی د چا په باره کښې هم منقول نه دی، ددې وجه دا ده چه د بنو امیه خلقوبه دحضرت علی رضي الله عنه سره د بغض اظهار کولو، په دې وجه چا سره چه کوم روایت هم وو هغه یې نقل کړو، نو چه څومره قدرې دهغوی فضائل ختمولو کوشش اوکړې شو هم هغه قدر دهغوی مناقب اوفضائل خورې او منتشر شو.[5]

اګر چه روافضو د حضرت علی رضي الله عنه په مناقب کښې ډیر خرافات او بې سند خبرې ذکر کړې دی. لیکن دهغوی چه کوم حقیقی فضائل دی هغه کم نه دی، امام نسائی رحمه الله د خصائص علی په نوم یو کتاب لکلې دې، چه د هغې اکثر روایات جید دی.[6]

حضرت علی رضي الله عنه ته چه الله تعالی څنګه نسبی شرافت او نبوی قرابت عطا کړې وو، دغه شان هغوی په علم وعرفان او شجاعت او بهادرئ کښې هم بې مثال وو.

عبدالله بن عیاش رحمه الله فرمائی: **ان علیا کان له ما شئت من ضرس قاطع في العلم، وكان له السطة[7] في العشيرة، والقدم في الاسلام، والصهر برسول الله صلی الله علیه وسلم، والفقه في السنة، والنجدة في الحرب، والجود في الماعون.[8]**

یعنی حضرت علی رضي الله عنه ته انتهائی مضبوط علم حاصل وو، هغوی ته د حسب نسب اعتبار سره ډیر اوچته مرتبه حاصل وه، په اسلام کښې هغوی ته ډیر اوچت مقام حاصل شو، دنبی کریم صلی الله علیه وسلم د زوم جوړیدلو شرف ورته حاصل شو، د فقه حدیث لویه حصه ورته حاصله

---

[1]) سیر اعلام النبلاء (ج ٤ ص ٣٦٢)_

[2]) تهذیب الکمال (ج ٢٠ ص ٤٧٢)_

[3]) اوګورئ صحیح البخاری (ج ١ ص ٦٣)، کتاب الصلاة، باب نوم الرجال فی المسجد، رقم (٤٤١)_

[4]) اوګورئ الاصابة فی تمییز الصحابة (ج ٢ ص ٥٠٧)، و تهذیب الکمال (ج ٢٠ ص ٤٨٠....٤٨٢)_

[5]) الاصابة (ج ٢ ص ٥٠٧ و ٥٠٨)_

[6]) حواله بالا)_

[7]) التوسط في العشيرة حسبا ونسبا، تعليقات تهذيب الكمال (ج ٢٠ ص ٤٨٧)_

[8]) تهذيب الكمال (ج ٢٠ ص ٤٨٧)_

شوه، هغوی په حالت جنگ کښې دشجاعت وبسالت او خلقو ته د ضروریات څیزونه ورکولو کښې دسخاوت سره متصف وو.

حضرت علی رضی الله عنه د بنو هاشم اول خلیفه وو، هغوی ته د احد العشرة المبشرة بالجنة، احد الستة اصحاب الشوری، احد الخلفاء الراشدین، احد العلماء الربانیین، احد الشجعان المشهورین او احد السابقین الی الاسلام کیدلو شرف حاصل دې (۱)

د نبی کریم صلی الله علیه وسلم سره ټولو غزواتو او مشاهد کښې شریک وو. البته په غزوه تبوک کښې نبی کریم صلی الله علیه وسلم هغوی په مدینه منوره کښې خپل نائب جوړ کړې وو. ځکه ئې په دې کښې عملا شرکت اونکړو (۲)

د حضرت عثمان ذوالنورین رضی الله عنه دشهادت نه پس امت دهغوی په لاس بیعت اوکړو او هغوی خلیفه منتخب کړې شول، دې نه فورا پس حضرت طلحه، حضرت زبیر او حضرت عائشه رضی الله عنهم دحضرت عثمان رضی الله عنه د قصاص مطالبه اوکړه. ددې په نتیجه کښې واقعه د جمل اوشوه، بیا حضرت معاویه رضی الله عنه داهل شام راوستلوسره هم دغه مطالبه اوکړه. چه دهغې په نتیجه کښې واقعه صفین اوشوه.

دحضرت علی رضی الله عنه دا رائې وه چه هغه ټولو حضراتو ته پکار وو چه اول ئې بیعت کړې وې او په طاعت کښې داخل شوې وې، بیا دحضرت عثمان رضی الله عنه اولیاء د قصاص مطالبه کړې وې نو بیا په حکم د شریعت باندې عمل کیدې شو. او دهغوی دمخالفینو دا وینا وه چه اول دې د قاتلینو نه قصاص واخستې شی. دحضرت علی رضی الله عنه دا موقف وو چه قصاص بغیرد دعوې او بغیر د اقامت بینه نه صحیح نه دې. هر یو فریق په دې سلسله کښې مجتهد وو. بعض حضرات صحابه د دواړو فریقونو نه جدا وو، د حضرت عمار رضی الله عنه د شهادت نه ظاهره شو چه حضرت علی رضی الله عنه په حق وو. نو په ابتداء کښې داختلاف نه پس د اهل السنت والجماعة په دې اتفاق اوکړو. (۳)

دحضرت علی رضی الله عنه په خصائص کښې یودا هم دی چه نبی صلی الله علیه وسلم د خیبر په موقع اوفرمائیل

لادفعن الرایة غدا الی رجل یحب الله ورسوله، ویحبه الله ورسوله، یفتح الله علی یدیه.

یعنی صبا سحر به زه داسې کس له جهنډه ورکوم چه دالله او دهغې رسول سره محبت لری. او الله او د هغې رسول هغه سره محبت کونکې دی، او هم ددې په لاس به فتح کیږی.

کله چه صبا شو نو ډیر حضرات په دې امید وو چه ممکنه ده جهنډه به زما لاس ته راشی، لیکن نبی صلی الله علیه وسلم تپوس اوکړو علی بن ابی طالب چرته دې؟ خلقو اووئیل چه دهغوی په سترګو کښې تکلیف دې، هغوی راغلل. نبی کریم صلی الله علیه وسلم دهغوی په سترګو کښې خپلې لاړې اولګولې او دعا یې اوکړه. هغوی ټیک شو. او هغوی ته نبی صلی الله علیه وسلم جهنډه ورکړه (۴)

---

۱) عمدة القاری (ج ۲ ص ۱۴۷)_

۲) تهذیب الکمال (ج ۲۰ ص ۴۸۳)_

۳) اوګورئ الاصابة (ج ۲ ص ۵۰۸)_

۴) الاصابة (ج ۲ ص ۵۰۸). نیز اوګورئ صحیح البخاری (ج ۱ ص ۵۲۵). کتاب فضائل اصحاب النبی صلی الله علیه وسلم باب مناقب علی بن ابی طالب)_

حضرت عمر رضی الله عنه فرمائی چه ماته کله هم د امارت اخستو خواهش اونشو، البته هغه ورځ ددې فضائلو د وجې نه زما په زړه کښې دا خواهش پیدا شو چه کاش دا شرف ما ته حاصل شی. (۱)

نبی کریم صلی الله علیه وسلم هم دوی د حج په موقع باندې د اعلان براءت دپاره لیږلې وو او فرمائیلې ئې وو لایذهب بها الا رجل منی وانا منه. (۲)

کله چه دا آیت کریمه نازل شو (فقل تعالوا ندع ابناءنا وابناءکم ونساءنا ونساءکم وانفسنا وانفسکم) (۳) نو نبی صلی الله علیه وسلم حضرت علی، حضرت فاطمه او حضرات حسنین رضی الله عنهم راوبلل او وې فرمائیل اللهم هولاء اهلی. (۴)

دغزوه تبوک په موقع کله چه نبی کریم صلی الله علیه وسلم هغوی خپل نائب جوړ کړو او په مدینه منوره کښې ئې دپاتې کیدو حکم ورکړو نو حضرت علی رضی الله عنه عرض اوکړل تخلفنی مع النساء والصبیان؟ یعنی تاسو ما د ښځو او د ماشومانو سره شاته پریږدئ؟ نبی صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل اما ترضی ان تکون منی بمنزلة هارون من موسی، الا انه لا نبوة بعدی؟ (۵) یعنی آیا ته دا نه خوښوې چه تاته زما د نسبت سره هغه مقام حاصل شی، کوم چه حضرت هارون ته دحضرت موسی علیه السلام په نسبت سره حاصل وو، دا بیله خبره ده چه ما نه پس د نبوت سلسله نشته.

حضرت عمر رضی الله عنه به د داسې واقعاتو او مشکلاتو نه د الله تعالی نه پناه غوښتله چه د هغې د حل د پاره به حضرت علی رضی الله عنه نه وو.

د علمی مقام یې دا حال وو چه پخپله فرمائی سلونی، سلونی، وسلونی عن کتاب الله تعالی، فوالله ما من آیة الا وانا اعلم انزلت بلیل او نهار. (۶) یعنی ما نه د الله د کتاب په باره کښې ښه پوښتنې کوئی، په خدې قسم یو آیت هم داسې نشته چه دهغې په باره کښې ما ته علم نه وی چه هغه په شپه کښې نازل شوې دې یا په ورځ کښې.

امام مسروق بن الاجدع رحمه الله فرمائی:

وجدت علم اصحاب محمد صلی الله علیه وسلم ینتهی الی ستة: الی علی، وعبدالله، وعمر، وزید بن ثابت، وابی الدرداء، وابی بن کعب، ثم وجدت علم هولاء الستة انتهی الی علی وعبدالله. (۷)

---

(۱) صحیح مسلم، کتاب فضائل الصحابة، باب من فضائل علی بن ابی طالب رضی الله عنه، رقم (۶۲۲۲)_
(۲) مسند احمد (ج ۱ ص ۳۳۱)، مسند عبدالله بن عباس رضی الله عنهما_
(۳) آل عمران (۶۱)_
(۴) صحیح مسلم، کتاب فضائل الصحابة، باب من فضائل علی بن ابی طالب رضی الله عنه، رقم (۶۲۲۰)_
(۵) حواله بالا)_
(۶) الاصابة (ج ۲ ص ۵۰۹)_
(۷) مقدمة نصب الرایة (ص ۵۵)_

یعنی ما دنبی ﷺ داصحابو علم په شپږ حضراتو باندې ختم اوموندہ. یعنی علی، عبدالله، عمر، زید بن ثابت، ابوالدرداء، او ابی بن کعب ﷺ بیا دهغې شپږو علوم په دوه حضراتو کښې راغونډ شول، یو حضرت علی او دویم حضرت عبدالله بن مسعود ﷺ
حضرت علی ﷺ د نبی کریم ﷺ نه علاوه د حضرت ابوبکر صدیق، حضرت عمربن الخطاب، حضرت مقدادبن الاسود او د خپلې بی بی حضرت فاطمة الزهراء ﷺ نه روایت حدیث کړې دې
د هغوی نه دبعض صحابه کرامو نه علاوه ډیرو تابعینو روایت کړې دې، په صحابه کرامو کښې د هغوی د صاحبزادګانو حضرت حسن او حضرت حسین ﷺ نه علاوه حضرت عبدالله بن مسعود، حضرت ابوموسی اشعری، حضرت عبدالله بن عباس، حضرت ابو رافع، حضرت عبدالله بن عمر، حضرت ابوسعید خدری، حضرت صهیب رومی، حضرت زید بن ارقم، حضرت جریربن عبدالله بجلی، حضرت ابوامامه، حضرت ابو جحیفه، حضرت براء بن عازب او حضرت ابو الطفیل ﷺ روایت کوی.
په تابعین مخضرمین یا چا ته چه دنبی کریم ﷺ رویت حاصل دې، په هغوی کښې عبدالله بن شداد بن الهاد، طارق بن شهاب، عبدالرحمن بن الحارث بن هشام، عبدالله بن الحارث بن نوفل، مسعود بن الحکم او مروان بن الحکم وغیره د حضرت علی ﷺ نه روایت کوی، دې نه علاوه دتابعینو یو جم غفیر دهغوی نه روایت کوی.[1]
د حضرت علی ﷺ نه تقریبا پنځه سوه شپږ اتیا حدیثونه مروی دی. په دې کښې متفق علیه شل احادیث دی، بله دا چه امام بخاری په نهه احادیثو کښې او امام مسلم په پنځلس احادیثو کښې متفرد دې.[2]
رمضان ۴۰ هجری کښې یو شقی القلب کس عبدالرحمن بن ملجم مرادی په هغوی باندې حمله اوکړه او په دې واقعه کښې هغوی شهید شول.[3]
هغوی خلافت درې نیمې میاشتې کم پنځه کاله وو.[4] رضی الله تعالی عنه وارضاه

قوله: قال النبی ﷺ: لاتکذبوا علی، فإنه من کذب علی فلیلج النار: نبی کریم ﷺ اوفرمائیل چه په ما باندې دروغ مه وایئ، ولې چه څوک په ما باندې دروغ وائی هغه به جهنم ته داخلیږی.
مطلب دا دې چه ما طرف ته دځه قسم دروغو نسبت مه کوئی، خکه چه کوم سړې ما طرف ته داسې خبره منسوب کړی چه ما نه وی وئیلې، نو هغه به جهنم ته ځی، دنبی کریم ﷺ طرف ته یوه غلطه خبره منسوب کول حرام دې، که ددین په تائید کښې وی یا په تردید کښې

[1]) د شیوخ او تلامذه د تفصیل دپاره اوګورئ: الاصابة (ج ۲ ص ۵۰۸)، وتهذیب الکمال (ج ۲۰ ص ۴۷۳.....۴۷۹)_
[2]) اوګورئ عمدة القاری (ج ۲ ص۱۴۷)، وخلاصة الخزرجی (ص ۲۷۴)_
[3]) عمدة القاری (ج ۲ ص ۱۴۸)_
[4]) الاصابة (ج ۲ ص ۵۱۰)_

په دي روايت کښې چه فرمائيلي دی لاتكذبوا علی په دې کښې د علی مفهوم مخالف مقصود او معتبر نه دې، ولې چه د (كذب له) څه تصور دلته نشته. ځکه دا نهی د مطلق کذب ده
ايا د شريعت دتائيد د پاره د حديث وضع جائز ده؟ بعضي جاهل صوفيه وائی چه نبی کریم ﷺ د كذب على النبی ﷺ نه منع فرمائيلي ده. د كذب للنبی ﷺ نه ئي منع نه ده فرمائيلې. لهذا که څوک د دين د تائيد د پاره احاديث وضع کړی نو دا جائز ده (۱)
هم دغه شان کرامیه هم دا وائی چه په قرآن او سنت کښې چه څه وارد شوې دی د هغې ثابتولو د پاره که د ترغيب و ترهيب په باب کښې دروغ اووئيلې شی او نبی کریم ﷺ طرف ته منسوب کړې شی نو جائز دې، ولې چه دا (كذب له) دې (كذب عليه) نه دې (۲)
ليکن دا دليل صحيح نه دې، ولې چه كذب على النبی او كذب للنبی کښې هيڅ فرق نشته، ولې چه كذب خلاف واقعه خبرې ته وائی، بيا که يو سړې د بل طرف ته څه خبره منسوب کوی او منسوب اليه هغه خبره نه وی کړې نو که د هغه په تائيد کښې وی يا په ترديد کښې وی هلته كذب عليه وئيلې شی، (۳) او د تائيد په صورت کښې د (كذب له) استعمال په لغت کښې چرته نشته، لهذا (كذب للنبی) وئيلوسره دې ته سند جواز ورکولو کوشش بې اصل او بې فائدې دې، دا فرق د دې مدعينو پخپله جوړ کړې دې، د لغت نه د دې څه تائيد نه کيږی
حافظ ابن حجر ﷫ فرمائی چه دا د دې خلقو د جهالت دليل دې، ولې چه هغوی په ترغيب وترهيب کښې چه کوم حديثونه وضع کړی دی او د هغې نه ئې کوم ندب ثابت کړې دې نو هغه مندوب هم چونکه د احکامونه دې، ځکه هغه په وضع د احکامو کښې ګويا الله تعالى طرف ته غلطه خبره منسوب کړه، هم دغه شان په دې حکم کښې هغه تمام اخبار او روايات داخل دی چه په هغوی کښې د الله تعالى طرف نه په مخصوص عمل باندې د مخصوص ثواب وعده نقل کړې شوې ده، او په حقيقت کښې هغه ثابت نه دې (۴)
د دې جاهلانو يو استدلال د يو روايت نه هم دې، چه هغې کښې دې من كذب على متعمدا ليضل به الناس فليتبوا مقعده من النار. (۵)

په دې روايت کښې كذب متعمدا ته ګناه او باعث عذاب په هغه صورت کښې وئيلې شوې دې چه د خلقو د ګمراه کولو په نيت دروغ اووئيلې شی، دې نه معلومه شوه چه که د خلقو د

---

(۱) اوګورئ: فتح البارى (ج ۱ ص ۱۹۹)، و فتح المغيث (ج ۱ ص ۳۰۶)_
(۲) حواله جات بالا)_
(۳) اوګورئ: المعجم الوسيط (ج ۲ ص ۷۸۰)، والقاموس الوحيد (ص ۱۳۹۴)_
(۴) اوګورئ: النكت على كتاب ابن الصلاح (ج ۲ ص ۸۵۴و۸۵۵)_
(۵) كشف الاستار عن زوائد البزار (ج ۱ ص ۱۱۴)، كتاب العلم، باب التحذير من الكذب على رسول الله ﷺ، رقم (۲۰۹)، وشرح مشكل الآثار (ج ۱ ص ۳۷۱)، باب بيان مشكل ما روى عن رسول الله ﷺ من قوله: من كذب الخ.)_

گمراه کولو نیت نه وی نو دروغ وئیلې شی نو دا خلق وائې چه کوم روایات ددې قید نه مطلق دی هغه به هم دې مقید روایت باندې محمول کولې شی (۱)

ددې جواب دا دې چه ائمه حدیث په دې باندې متفق دی چه دا زیادتی ضعیف دې. ددې تولو نه قوی ترین طریق هغه دې کوم چه امام حاکم رحمه الله په المدخل کښې نقل کړې دې او بیائې ددې تضعیف کړې دې، هغه طریق دا دې یونس بن بکیرعن الاعمش عن طلحة بن مصرف عن عمرو بن شرحبیل عن ابن مسعود هم په دې طریق سره امام بزار رحمه الله هم نقل کړې دې

امام حاکم فرمائي چه دلته د یونس بن بکیرنه په دوه ځایونو کښې غلطې شوې ده

یوه غلطي دا اوشوه چه هغوی د طلحة بن مصرف او د عمروبن شرحبیل په مینځ کښې دابوعمار واسطه ساقط کړه.

دویمه غلطي دا اوشوه چه دعبدالله بن مسعود رضی الله عنه نوم اخستوسره ئې دا موصول اوګرځولو. حالانکه دا مرسل دې (۲)

اوکه دا زیادت ثابت هم شی بیاهم ددې نه استدلال صحیح نه دې. ولې چه لام به دتعلیل په ځاې د عاقبت دپاره اوګنړلې شی. لکه څنګه چه د الله تعالی ارشاد (فالتقطه آل فرعون لیکون لهم عدوا وحزنا) (۳) کښې د لیکون لام لام عاقبت دې. ولې چه د لام تعلیل په صورت کښې ددې معنی به وی چه آل فرعون د حضرت موسی علیه السلام التقاط خکه کړې ووچه هغه ددوی دپاره دشمن او د پریشانۍ باعث جوړشی. ظاهره ده چه دې غرض لره هغوی ددوی التقاط نه وو کړې، خکه به لام دعاقبت دپاره وی او دآیت مطلب به دا وی چه آل فرعون چه دحضرت موسی علیه السلام التقاط اوکړو نو ددې انجام او مآل داشو چه هغوی دپاره دشمن نور هم باعث د پریشانۍ ثابت شو.

هم دغه شان په من کذب علی متعمدا لیضل به الناس....... کښې هم لام دعاقبت دپاره دې او مطلب دا دې چه چا په ما باندې دروغ اووئیل، چه دهغې انجام او مآل دا دې چه په خلقو کښې به ګمراهي خوریږی، نو داسې کس دې جهنم کښې خپله ټهکانه جوړه کړی

د لیضل به الناس دویمه معنی دا کیدې شی چه داجمله دلته دتاکید په طور راوړلې شوې ده، چه ددې نه مفهوم مخالف مقصود دې اونه معتبر او دا هم داسې دې چه څنګه د الله تعالی په ارشاد (فمن اظلم ممن افتری علی الله کذبا لیضل الناس بغیر علم) (۴) کښې لیضل دتاکید دپاره دې، که ددې مفهوم مخالف معتبر او مقصود وې نو مطلب به دا وو چه افتراء علی الله کولو

---

(۱) النکت علی کتاب ابن الصلاح(ج ۲ ص ۸۵۵)_

(۲) اوګورئ النکت علی کتاب ابن الصلاح(ج ۲ ص ۸۵۵و۸۵۶). نیز اوګورئ شرح مشکل الآثار (ج ۱ ص ۳۷۱و۳۷۲)، باب بیان مشکل ما روی عن رسول الله صلی الله علیه وسلم من قوله: من کذب علی متعمدا)_

(۳) القصص ۸)_

(۴) الانعام ۱۴۴)_

والا ظالم نه دي. حالانکه افتراء الکذب علی الله بهر صورت حرام دي. که په دي کښې اضلال مقصود وی اوکه نه وی. والله اعلم[۱]

ددې توجیه د وضاحت په طور خان پوهه کړئی چه جاهلان دحدیث وضع کولو جواز په لیضل به الناس کښې دمفهوم مخالف راویستلو سره کوی چه که دګمراه کولو په نیت حدیث وضع کړې شی نو ګناه ده لیکن که نیت ښه وی او مقصود په دین باندې عمل کولو دپاره آماده کول وی نوبیا حدیث وضع کول ګناه نه ده. دثواب حدیثونه دې وضع کړې شی، چه دعمل خیر تحریک اوشی او دعذاب حدیثونه دې وضع کړې شی چه دګناهونونه خان اوساتلې شی نو په دې کذب علی النبی کښې ګناه نشته.

مونږه وایو چه دلته مفهوم مخالف نه مقصود دې او نه معتبر، کذب علی النبی بهرصورت حرام او ګناه ده، د لیضل به الناس جمله کذب علی النبی قباحت او دبدئي د تاکید دپاره ارشاد فرمائیلې شوې دې، دا بالکل هم دغه شان دې څنګه چه په قرآن مجید کښې ﴿فمن اظلم ممن افتری علی الله کذبا لیضل الناس بغیر علم﴾ فرمائیلی شوي دي، په آیت کښې د ﴿لیضل الناس بغیر علم﴾ مفهوم مخالف هرګز مقصود او معتبرنه دې، که دمفهوم مخالف اعتبار اوکړې شی نومطلب به دا وی چه دخیر غرض دپاره (دنیک کار د ترغیب او دګناه نه دنفرت دپاره) که دافتراء علی الله ارتکاب اوکړې شی نو افتراء کولو والا ظالم نه دې، حالانکه افتراء علی الله بهرصورت ظلم دې اوحرام دې، څکه به په آیت کښې ﴿لیضل الناس بغیر علم﴾ دتاکید دپاره اوګڼړلې شی، ګویا چه ددې جملې نه دافتراء علی الله شناعت اوقباحت موکد اومضبوط کول مقصود دې. هم دغه شان په حدیث کښې هم لیضل به الناس په تاکید باندې محمول دې، ددې مفهوم مخالف نه مقصود دې نه معتبر. والله تعالی اعلم وعلمه احکم

قوله: فلیلج النار: دا د ولوج نه د امر غائب صیغه ده.

دا امر یا خو په معنی د دعا دې. ګویا نبی کریم ﷺ هغه کس دپاره کوم چه د کذب علی النبی ﷺ ارتکاب کوی بددعا فرمائی چه هغه دې په جهنم کښې واچولې شی. یا دا امر په معنی د خبر دې. لکه څنګه چه دمسلم شریف په روایت کښې من یکذب علی یلج النار راغلې دي[۲] او د ابن ماجه په روایت کښې دا الکذب علی یولج النار[۳] الفاظ دی.[۴]

---

[۱]) النکت علی کتاب ابن الصلاح (ج ۲ ص ۸۵۶) وتوضیح الافکار (ج ۲ ص ۶۳)، وفتح المغیث (ج ۲ ص ۳۰۷)، وشرح مشکل الآثار (ج ۱ ص ۳۷۲)_

[۲]) صحیح مسلم، المقدمة، باب تغلیظ الکذب علی رسول الله ﷺ، رقم (۲)_

[۳]) سنن ابن ماجه، المقدمة، باب التغلیظ فی تعمد الکذب علی رسول الله ﷺ، رقم (۳۱)_

[۴]) اوګورئ: فتح الباری (ج ۱ ص ۲۰۰)_

[۱۰۷] حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ جَامِعِ بْنِ شَدَّادٍ عَنْ عَامِرِ بْنِ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ الزُّبَيْرِ عَنْ أَبِيهِ قَالَ قُلْتُ لِلزُّبَيْرِ [۱] إِنِّي لَا أَسْمَعُكَ تُحَدِّثُ عَنْ رَسُولِ اللّٰهِ - صلى الله عليه وسلم - كَمَا يُحَدِّثُ فُلَانٌ وَفُلَانٌ. قَالَ أَمَا إِنِّي لَمْ أُفَارِقْهُ وَلَكِنْ سَمِعْتُهُ يَقُولُ «مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ»

رجال الحديث

① ابوالوليد: دوى مشهور محدث امام ابوالوليد هشام بن عبدالملک باهلى طيالسى بصرى رحمه الله دى. [۲]

دوى د ابراهيم بن سعد، اسحاق بن سعيد قرشى، عكرمه بن عمار، جرير بن حازم، مهدى بن ميمون، امام شعبه، امام مالک، امام ليث بن سعد، سفيان بن عيينه، هشام الدستوائى او د زائده بن قدامه رحمهم الله وغيره نه روايت كوى.

د دوى نه روايت كونكو كښې امام بخارى، امام ابوداود، ابراهيم بن يعقوب الجوزجانى، اسحاق بن راهويه، ابوحاتم رازى او محمد بن يحيى ذهلى رحمهم الله دى. [۳]

امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائى ابوالوليد متقن. [۴]

نيز هغوى فرمائى وابوالوليد اليوم شيخ الاسلام، ما اقدم عليه اليوم احدا من المحدثين. [۵]

ابن واره رحمه الله فرمائى حدثنى ابوالوليد وما ارانى ادركت مثله. [۶]

امام عجلى رحمه الله فرمائى ابوالوليد بصرى، ثقة ثبت فى الحديث، وكان يروى عن سبعين امرأة....... [۷]

احمد بن سنان رحمه الله فرمائى حدثنا ابوالوليد امير المحدثين. [۸]

امام ابوزرعه رحمه الله فرمائى ادرك نصف الاسلام، وكان اماما فى زمانه، جليلا عند الناس. [۹]

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائى ابوالوليد امام، فقيه، عاقل، ثقة، حافظ، ما رايت فى يده كتابا قط. [۱۰]

---

[۱] قوله: قلت للزبير: الحديث. اخرجه ابوداود فى سننه، فى كتاب العلم، باب التشديد فى الكذب على رسول الله صلى الله عليه وسلم، رقم (۳۶۵۱)، وابن ماجه فى سننه، فى المقدمة، باب التغليظ فى تعمد الكذب على رسول الله صلى الله عليه وسلم، رقم (۳۶)_

[۲] تهذيب الكمال (ج ۳۰ ص ۲۲۶)_

[۳] دشيوخ او تلامذه دتفصيل دپاره اوګورئ: تهذيب الكمال (ج ۳۰ ص ۲۲۷_۲۲۹)_

[۴] تهذيب الكمال (ج ۳۰ ص ۲۲۹)_

[۵] حواله بالا)_

[۶] تهذيب الكمال (ج ۳۰ ص ۲۳۰)_

[۷] حواله بالا)_

[۸] حواله بالا)_

[۹] حواله بالا)_

[۱۰] حواله بالا)_

معاويه بن عبد الكريم زيادي رحمه الله فرمائي ادركت البصرة، والناس يقولون: ما بالبصرة اعقل من ابي الوليد، وبعده ابوبكر بن خلاد.[1]

يعنى ما بصره په داسې حال كښې اوموندله چه خلقو به وئيل چه په بصره كښې د ابوالوليد نه زيات څوک عقلمند نشته، او دهغوی نه پس ابوبكربن خلاد دې

ابن سعد رحمه الله فرمائي كان ثقة حجة ثبتا.[2]

ابن حبان رحمه الله دهغوی ذكرپه كتاب الثقات كښې كړې دې او فرمائيلي ئې دي وكان من عقلاء الناس.[3] ابن قانع رحمه الله فرمائي ثقة مامون ثبت.[4]

په ۲۲۷ هجرى كښې دهغوى انتقال اوشو[5] رحمه الله رحمة واسعة.

④ **شعبه**: دوى اميرالمومنين فى الحديث شعبه بن الحجاج عتكى بسطامى رحمه الله دى. ددوى حالات كتاب الايمان، باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده په ذيل كښې تير شوي دي[6]

⑤ **جامع بن شداد**: دوى ابوصخره جامع بن شداد محاربى كوفى رحمه الله دى.[7]

دوى د صفوان محرز، طارق بن عبد الله محاربى، عبد الرحمن بن يزيد نخعى، ابوبرده بن ابى موسى او دعامربن عبد الله بن الزبير رحمهم الله وغيره نه روايت كوى

ددوى نه روايت كونكو كښې امام اعمش، مسعر بن كدام، شعبه، سفيان ثورى، عبد الرحمن بن عبد الله المسعودى او عمربن ابى زائده رحمهم الله وغيره دى.[8]

امام يحي بن معين، امام ابوحاتم او امام نسائى رحمهم الله فرمائى ثقة.[9]

يعقوب بن سفيان رحمه الله فرمائى ثقة متقن.[10]

امام عجلى رحمه الله فرمائى وهوشيخ عال ثقة.... من قدماء شيوخ سفيان، وكان شيخا عاليا ثقة ثبتا كوفيا.[11]

---

[1] تهذيب الكمال (ج ۳۰ ص ۲۳۱)_

[2] الطبقات الكبرى لابن سعد (ج ۷ ص ۳۰۰)_

[3] الثقات لابن حبان (ج ۷ ص ۵۷۱)_

[4] تهذيب التهذيب (ج ۱۱ ص ۴۷)_

[5] حواله بالا)_

[6] كشف البارى (ج ۱ ص ۶۷۸)_

[7] تهذيب الكمال (ج ٤ ص ٤٨۶)_

[8] دشيوخ اوتلامذه دتفصيل دپاره اوګورئ تهذيب الكمال (ج ٤ ص ٤٨۶و٤٨۷). وتهذيب التهذيب (ج ۲ ص ۵۶)_

[9] تهذيب الكمال (ج ٤ ص ٤٨۷)_

[10] تهذيب التهذيب (ج ۲ ص ۵۶)_

[11] تهذيب التهذيب (ج ۲ ص ۵۶). وتعليقات تهذيب الكمال (ج ٤ ص ٤٨۷)_

ابن حبان رحمه الله دهغوی ذکر په کتاب الثقات کښې کړې دې.[1]
حافظ ذهبی رحمه الله دهغوی تذکره کولو کښې لیکی الامام، الحجة، ابوصخرة المحاربي، احد علماء الکوفة.[2]
ددوی سن وفات بعض حضرات ۱۱۸هج، بعض حضرات ۱۲۷هج، او بعض حضرات ۱۲۸ هجری بیانوی[3] رحمه الله تعالی رحمة واسعة.
⑨عامربن عبدالله بن الزبير دوی عامر بن عبدالله بن الزبیربن العوام قرشی اسدی مدنی رحمه الله دی ابوالحارث ددوی کنیت دې.[4]
دوی دخپل پلار حضرت عبدالله بن الزبیر رضی الله عنه نه علاوه دحضرت انس، حضرت صالح بن خوات بن جبیر، عمروبن سلیم زرقی، عوف بن الحارث بن الطفیل او دخپل ماما ابوبکربن عبدالرحمن بن الحارث بن الهشام نه روایت کوی.
ددوی نه روایت کونکو کښې جامع بن شدادمحاربی، دهغوی ورور عمربن عبدالله بن الزبیر، عمروبن دینار، مالک بن انس، محمدبن عجلان، مصعب بن ثابت بن عبدالله بن الزبیر او یحي بن سعید انصاری رحمهم الله وغیره حضرات دی.[5]
امام احمدبن حنبل رحمه الله فرمائی ثقة من اوثق الناس.[6]
امام یحي بن معین او امام نسائی رحمهما الله فرمائی ثقة.[7]
امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی ثقة صالح.[8]
امام عجلی رحمه الله فرمائی مدني تابعي ثقة.[9]
حضرت ابن سعد رحمه الله فرمائی کان عابدا فاضلا، وکان ثقة مامونا، وله احادیث یسیرة.[10]
خلیلی رحمه الله فرمائی احادیثه کلها یحتج بها.[11]

---

[1]) تهذیب التهذیب (ج ۲ ص ۵۷)_
[2]) سیراعلام النبلاء (ج ۵ ص ۲۰۵)-
[3]) اوګورئ سیر اعلام النبلاء (ج ۵ ص ۲۰۶).وتهذیب التهذیب (ج ۲ ص ۵۶و۵۷). وتهذیب الکمال(ج ٤ ص ٤۸۷و٤۸۸)_
[4]) تهذیب الکمال (ج ١٤ ص ۵۷)_
[5]) دشیوخ اوتلامذه دتفصیل دپاره اوګورئ تهذیب الکمال (ج ١٤ ص ۵۷و۵۸). وتهذیب التهذیب (ج ۵ ص ۷٤)_
[6]) تهذیب الکمال (ج ١٤ ص ۵۸)_
[7]) حواله بالا)_
[8]) تهذیب التهذیب (ج ۵ ص ۷٤)_
[9]) حواله بالا)_
[10]) حواله بالا)_
[11]) حواله بالا)_

امام نووى رحمه الله فرمائى وكان عابدا فاضلا مجمعا على توثيقه وجلالته.[1]

ابن حبان رحمه الله دهغوى ذكر په كتاب الثقات كښې كړې دې او ليكلې ئې دى كان عالما فاضلا.[2]

حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى مجمع على ثقته.[3]

حافظ ذهبي رحمه الله دهغوى دوفات قابل رشک واقعه ليكلې ده چه عين د وفات په وخت د مابنام اذان آواز واوريدې شونو هغوى اووئيل چه ما دلاس نه اونيسئ او اوچت مې كړئ او جمات ته مې بوځئ ويسئ. خلقو اووئيل چه تاسوخوبيمار يئ: وې فرمائيل اسمع داعى الله فلا اجيبه؟ چه زه دالله تعالى طرف ته رابلونكې اواز واورم او لبيک اونه وايم؟ نوخلقو هغوى ته سهارا وركړه او د مابنام په جماعت كښې شريک شو. لا يو ركعت يې ادا كړې ووچه روح ئې دقفس عنصرى نه پرواز اوكړو.[4]

دعبادت او د دعا داسې شوق وو چه هوش به يې نه پاتې كيدل او بعض وختونه دماسختن نه واخله تر سحر پورې به دعاكښې مشغول وو.[5]

په ١٢١ هجرى كښې دهغوى انتقال اوشو.[6] رحمه الله تعالى رحمة واسعة.

⑤ **عبدالله بن الزبير** رضى الله عنه: دوى مشهورصحابى، اميرالمومنين عبد الله بن الزبيربن العوام بن خويلدبن اسد القرشى الاسدى المدنى رضى الله عنه دى. ابوبكر دهغوى كنيت دې او بعض حضراتو كنيت ابوخبيب خولې دې.[7]

حضرت عبدالله بن الزبيرته الله تعالى ډير خصوصيات او فضائل وركړى وو. دهغوى پلار حضرت زبيربن العوام دى، چه په دعشره مبشره كښې وواو ورسره د نبى كريم صلى الله عليه وسلم دحوارى په نوم معروف وو، دهغوى والده حضرت اسماء رضى الله عنها ذات النطاقين بنت ابى بكرالصديق رضى الله عنه ده، دهغوى نيا حضرت صفيه بنت عبد المطلب رضى الله عنها ده، چه دنبى كريم صلى الله عليه وسلم حقيقى ترور وه، حضرت خديجه رضى الله عنها دهغوى دپلار ترور وه، دهغوى ترور ام المومنين حضرت عائشه رضى الله عنها ده.[8]

دحضرت عبد الله بن الزبير رضى الله عنه ولادت دهجرت نه پس اوشو، بعضو په ٢ هجرى كښې ولادت خودلې دې، او حافظ ابن حجر رحمه الله ١ هجرى ته ترجيح وركړې ده.[9]

هغوى ته د اول مولود فى الاسلام بعد الهجرة كيدوشرف حاصل دې، دهغوى ولادت اهل اسلام

---

[1] تهذيب الاسماء واللغات (ج ١ ص ٢٥٦)_

[2] الثقات لابن حبان (ج ٥ ص ١٨٦)_

[3] سير اعلام النبلاء (ج ٥ ص ٢٢٠)_

[4] حواله بالا)_

[5] حواله بالا)_

[6] الثقات لابن حبان (ج ٥ ص ١٨٧)_

[7] تهذيب الكمال (ج ١٤ ص ٥٠٨و٥٠٩)_

[8] اوګورئ: تهذيب الاسماء واللغات للنووى (ج ١ ص ٢۶۶)_

[9] اوګورئ: تهذيب التهذيب (ج ٥ ص ٢١٣و ٢١٤)، والاصابة (ج ٢ ص ٣٠٩)_

دپاره د ډير خوشالئ سبب اوګرځيدو .ددې وجه دا وه چه يهودو دا مشهوره کړې وه چه مونږه دې مهاجرينو باندې جادو کړې دې ،ځکه ددوی په کورونو کښې به ولادت نه کيږی ،نوچه کله دوی پيدا شول نو ديهودو په ترديد او ذلت باندې مسلمانان طبعا خوشاله شول [1]

کله چه دوی پيداشول نو دنبی کريم ﷺ په خدمت کښې راوړلې شول .نبی ﷺ کهجوره اوچوېله او ددې کهجورې نه يې تحنيک اوکړو ،نو دټولو نه اول څيز چه دهغوی په خيټه کښې لاړو هغه دنبی کريم ﷺ لعاب مبارک وو [2]

دنبی کريم ﷺد وصال په وخت دهغوی عمر اته يا نهه کاله وو ،کله چه دوی د اوه کاله عمرته اورسيدل نودخپل پلارپه اشاره باندې د نبی کريم ﷺ په لاس بيعت دپاره حاضر شول .نبی ﷺ چه هغوی په راتلواوکتل نو مسکې شو اوبيا يې بيعت اوفرمانيه [3]

الله (ج) ځنګه چه هغوی ته نسبی شرافت ورکړې ووهم داسې ذاتی قابليت او صلاحيت يې هم ورکړې وو .ډير بهادر وو ، دلسو کالو په عمر کښې خپل پلار سره ديرموک په جنګ کښې شريک شو او د اس سورلی يې اوکړه [4]

يو ځله حضرت عبدالله بن الزبيردنبی کريم ﷺ خدمت ته لاړو .نبی کريم ﷺ هغه وخت حجامت لګولو .د فراغت نه پس نبی ﷺ اوفرمائيل اې عبدالله : دا وينه يوسه او داسې ځائې کښې واچوه چه تا څوک اونه وينی ،کله چه دوی هلته نه روان شول نوهغه وينه يې اوڅکله ،په واپسئ باندې نبی ﷺ پوښتنه اوکړه چه وينې سره دې څه اوکړو؟ عرض يې اوکړو چه ماته ډير پټ ځائې معلوم وو ،هلته مې پټه کړه .نبی ﷺ اوفرمائيل شايد چه تا هغه وينه اوڅکله ؟

عرض يې اوکړو چه آو نبی ﷺ اوفرمائيل ولم شربت الدم؟ ويل للناس منك، وويل لك من الناس. تا دا وينه ولې اوڅکله؟ اوس به ستا دطرفه خلقو ته تکليف رسی او دخلقو دطرف نه به تاته تکليف رسی.

موسی تبوذکی راوی حديث نقل کوی چه ما دا حديث ابو عاصم ته واورولونوهغوی اوفرمائيل چه دخلقو خيال دادې چه په هغوی کښې کوم ډيرزيات قوت وو هغه هم ددې وينې د وجې نه وو. [5]

دحضرت عبدالله بن سعد بن ابی سرح ﷺ په ماتحتئ کښې دافريقې جهاد کښې شريک شول ،په يو موقع کښې دمسلمانانو شل زره لښکر مقابله د يو لکه شل زره کافرانوسره وو ، حضرت عبدالله بن الزبير په دې موقع باندې د بې مثال بهادرئ او دنهايت هوښيارئ نه کار واخستو .او ددشمن په فوج بالکل په مينځ کښې يې حمله اوکړه او په لږ وخت کښې د کفارو د سردار سر پخپل نيزې باندې واپس راوړلو .نورو مسلمانانو په دې موقع ډيره سخته او په

---

[1] سير اعلام النبلاء (ج ۳ ص ۳۶۵). والاصابة (ج ۲ ص ۳۰۹)_

[2] تهذيب الاسماء واللغات (ج ۱ ص ۲۶۶)_

[3] سير اعلام النبلاء (ج ۳ ص ۳۶٤ و ۳۶۵)_

[4] صحيح البخاری (ج ۲ ص ۵۶۶) کتاب المغازی،باب قتل ابی جهل،رقم (۳۹۷۵)_

[5] سير اعلام النبلاء (ج ۳ ص ۳۶۶). والاصابة (ج ۲ ص ۳۱۰)_

یو خلی حمله اوکړه نو د کفارو لښکر ایسارپاتې نه شو او اوتختیدو (۱)
د واقعه جمل په موقع باندې د حضرت عائشه رضي الله عنها سره شریک شول او داسې بهادرئ سره یې جنګ اوکړو چه د څلویښت نه زیات زخمونه پرې راغلل (۲)
حضرت عبدالله بن الزبیر رضي الله عنه د عبادت خاص ذوق لرلو، حضرت عمروبن دینار رحمه الله به فرمائیل

مارایت مصلیا قط احسن صلاة من عبدالله بن الزبیر (۳)

ابن ابی ملیکه رحمه الله فرمائی چه ماته حضرت عمربن عبدالعزیز رحمه الله اوفرمائیل **ان فی قلبك من ابن الزبیر** نو ما ددې خدشې دازالې په طور اووئیل **لورایته ما رایت مناجیا ولا مصلیا مثله.** (۴)
یعنی که تا هغوی لیدلې وې نو ته به هم په دې خبره شوې وې چه د هغوی نه زیات څوک مناجات کونکې او مونځ کونکې نشته.
حضرت ابن الزبیر رضي الله عنه به اوه اوه ورځې صوم وصال کولو، بیاهم د ټولو نه مضبوط وو. (۵)
امام مجاهد رحمه الله فرمائی چه کله به حضرت عبدالله بن الزبیر مونځ ته اودریدو نو داسې به ښکاریدو ګویا چه هغوی یو لرګې دې (۶)
حضرت عبدالله بن الزبیر رضي الله عنه خپلې شپې داسې تقسیم کړې وې چه یوه شپه ترسحر پورې به ئې صرف دقیام په حالت کښې عبادت کولو. یوه شپه صرف درکوع په حالت کښې او یوه شپه به صرف دسجدې په حالت کښې به عبادت کښې مصروف وو. (۷)

وړاندې د **باب لیبلغ العلم الشاهد الغائب** دلاندې حضرت ابوشریح رضي الله عنه عمروبن سعیدته چه کوم نصیحت کړې وو دهغې په ذیل کښې دحضرت عبدالله بن الزبیر بعض حالات راغلل، هغه هم ملاحظه اوکړې شي.
حضرت عبدالله بن الزبیر رضي الله عنه دیزید دخلافت په اوائل کښې دمدینې منورې نه مکې مکرمې طرف ته راغلی وو. هم دلته دهغوی سره دجنګونو سلسله جاري وه، تردې چه په ٦٤ هجری کښې د یزید انتقال اوشو اوس دحضرت عبدالله بن الزبیر رضي الله عنه په لاس خلقو بیعت اوکړو، نو دشام لرې علاقې نه بغیر باقی ټولو ملکونو کښې دحضرت عبدالله بن الزبیر رضي الله عنه خلافت قائم شو.
د ټولو نه مخکښې مروان بن الحکم بغاوت اوکړو او دشام په علاقه باندې ئې قبضه اوکړه اوبیا په مصر باندې قابض شو. دې نه پس دمروان انتقال اوشو او عبدالملک بن مروان مسّر

---

۱) سیر اعلام النبلاء (ج ۳ ص ۳۷۱). وتهذیب الاسماء واللغات (ج ۱ ص ۲۶۶)_
۲) سیر اعلام النبلاء (ج ۳ ص ۳۷۱)_
۳) سیراعلام النبلاء (ج ۳ ص ۳۶۷)_
۴) حواله بالا)_
۵) سیر اعلام النبلاء (ج ۳ ص ۳۶۸)-
۶) حواله بالا)_
۷) سیر اعلام النبلاء (ج ۳ ص ۳۶۹)_

شو اوپيش قدمي يي اوكړه، حتى چه حجاج بن يوسف دمكې مكرمې شديد محاصره اوكړه، په بيت الله شريف باندې ئې دمنجنيق په ذريعه حمله اوكړه، په دغه موقع باندې حضرت عبدالله بن الزبير رضي الله عنه په ډيره بې جګرئ سره اوجنګيدو، حتى چه په ۱۷ جمادى الاولى ۷۳ هجرى كښې شهيد شو (۱) والحديث ذوشجون.

حضرت عبدالله بن الزبير رضي الله عنه دنبى كريم صلى الله عليه وسلم نه علاوه دخپل پلار حضرت زبيربن العوام، سفيان بن ابى زهير، حضرت عثمان بن عفان، حضرت على بن ابى طالب، حضرت عمربن الخطاب، دخپل نيكه حضرت ابوبكر الصديق اودخپلې ترور حضرت عائشه رضي الله عنها نه روايت كوى ددوى نه روايت كونكو كښې ثابت بنانى، ابوالشعثاء جابربن زيد، ابو ذبيان خليفة بن كعب تميمى، عامربن عبدالله بن الزبير، عبادبن عبدالله بن الزبير، عامربن شراحيل شعبى، عروة بن الزبير، عمروبن دينار، ابوالزبيرمكى، ابواسحاق سبيعى، هشام بن عروة او فاطمة بنت المنذر بن الزبير رحمهم الله وغيره ډير حضرات دى. (۲)

دحضرت عبدالله بن الزبير رضي الله عنه نه تقريبا درې ديرش حديثونه مروى دى، په دې كښې متفق عليه صرف يو حديث دې، بله دا چه امام بخارى رحمه الله په شپږ حديثونو كښې او امام مسلم رحمه الله په دوه حديثونو كښې متفرد دى (۳)

حضرت عبدالله بن الزبير رضي الله عنه په عبادله اربعه كښې يو دې، د عبادله اربعه تفصيل مونږ د بدء الوحى دڅلورم حديث دلاندې دحضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنه په حالاتو كښې ذكر كړى دى. (۴) رضى الله تعالى عنه وارضاه

⑤ **حضرت زبير بن العوام رضي الله عنه**: دوى حوارى رسول الله صلى الله عليه وسلم حضرت زبيربن العوام بن خويلد بن اسد بن عبد العزى بن قصى قرشى اسدى مدنى رضي الله عنه دى، ابوعبدالله ددوى كنيت دې (۵) حضرت زبير رضي الله عنه دنبى كريم صلى الله عليه وسلم دترور حضرت صفيه رضي الله عنها خوى دې (۶) دحضرت خديجه رضي الله عنها وراره دې (۷) حضرت زبير رضي الله عنه بالكل دابتداء نه مشرف باسلام شوې وو، بلكه هغوى څلورم يا پنځم كس وو (۸)

---

(۱) د تفصيل دپاره اوګورئ الكامل لابن الاثير (ج ۳ ص ۲۵۹.....۳۵۰). وتهذيب الاسماء واللغات (ج ۱ ص ۲۶۷). والاصابة (ج ۲ ص ۳۱۱)_

(۲) دشيوخ اوتلامذه دتفصيل دپاره اوګورئ تهذيب الكمال (ج ۱٤ ص ۵۰۹ و۵۱۰). وسيراعلام النبلاء (ج ۱ ص ۳۶٤)_

(۳) اوګورئ سير اعلام النبلاء (ج ۳ ص ۳۶۳). وخلاصة الخزرجى (ص ۱۹۷)_

(۴) اوګورئ كشف البارى (ج ۱ ص ٤۳۶)_

(۵) تهذيب الكمال (ج ۹ ص ۳۱۹و۳۲۰)_

(۶) تهذيب الاسماء واللغات (ج ۱ ص ۱۹٤)_

(۷) زوجته خديجة بنت خويلد عمتى قاله الزبير رضي الله عنه. انظر تهذيب الكمال (ج ۹ ص ۳۲۵)_

(۸) تهذيب الاسماء واللغات (ج ۱ ص ۱۹٤)_

دنبی کریم ﷺ د دفاع دپاره دتولو نه اول توره راویستونکې هم دوي وو، یو خل دا افواه اوچته شوه چه نبی کریم ﷺ دشمنانو گرفتار کړو، حضرت زبیر رضی الله عنه فورا توره راوویستله اوهم په دې حال کښې اووتواو په تلاش تلاش کښې نبی کریم ﷺ ته اورسیدو، نبی ﷺ چه کله دوی په دې حال کښې اولیدل نود وجې یې تپوس اوکړو، هغوی ټول صورتحال بیان کړو، نبی کریم ﷺ د هغوی اودهغوی دتورې دپاره دعااوفرمائیله، هغه وخت ددوی عمر صرف دولس کاله وو.(١)

حضرت زبیر رضی الله عنه ته اسلام راوړلونه پس ډیرتکالیف اورسیدل، دهغوی تره به دهغوی نه پوږ راتاو کړو او رازوړند به یې کړو اوبیا د لاندې نه به یې اور بل کړو او دهغې لوګې به ورکولو، لیکن حضرت زبیر رضی الله عنه چه دعزم نه پوخ وو، دا به یې وئیل لااکفر ابدا.(٢)

هم داشان حضرت زبیر رضی الله عنه هغه دشپږو اصحاب شوری نه وو چه دهغوی نه یوکس حضرت عمر رضی الله عنه د خلافت دپاره منتخب کړې وو او فرمائیلي وو چه داهغه حضرات دی چه دچا نه نبی کریم ﷺ تر آخر وخت پورې راضی وو.(٣)

حضرت زبیر رضی الله عنه دحبشې طرف ته دواړه هجرتونه کړی دی. لیکن هلته ډیر وخت ایسار نشو، بیا مدینې طرف ته یې هجرت اوکړو.(٤)

په مکه مکرمه کښې نبی کریم ﷺ دوی او حضرت ابن مسعود رضی الله عنه پخپل مینځ کښې ورونړه جوړ کړې وو.(٥) او چه کله مدینې منورې ته هجرت یې اوکړو نو هلته دحضرت سلمه بن سلامه رضی الله عنه سره یې د مواخات رشته قائمه کړه.(٦)

دحضرت زبیر رضی الله عنه فدائی کارونو کتلو په وجه نبی کریم ﷺ فرمائیلی وو فداك ابی و امی.(٧) نبی ﷺ هم دغه شان دحضرت سعدبن وقاص رضی الله عنه په حق کښې هم ارشاد فرمائیلي وو.(٨)

نبی کریم ﷺ دبنی قریظه خبر راوړلو په سلسله کښې تپوس کړې وو من یاتینا بخبر القوم؟ نبی ﷺ هم دا شان درې ځله تپوس اوکړو، درې واړه ځله حضرت زبیر رضی الله عنه خپل نوم پیش کړو، نبی ﷺ خوشاله شو او وي فرمائیل ان لکل نبی حواریا وحواری الزبیر.(٩)

---

(١) سیر اعلام النبلاء (ج ١ ص ٤١)_
(٢) تهذیب الکمال (ج ٩ ص ٣٢١)_
(٣) تهذیب الاسماء واللغات (ج ١ ص ١٩٤)_
(٤) الطبقات الکبری لابن سعد (ج ٣ ص ١٠٢)_
(٥) انظر الطبقات (ج ٣ ص ١٠٢)، وقیل: آخی بینه وبین طلحة. کما فی الطبقات)_
(٦) تهذیب الاسماء (ج ١ ص ١٩٤)، وقیل: آخی بینه وبین کعب بن مالک. انظر الطبقات (ج ٣ ص ١٠٢)_
(٧) صحیح البخاری (ج ١ ص ٥٢٧) کتاب فضائل اصحاب النبی ﷺ باب مناقب الزبیر بن العوام رضی الله عنه، رقم (٣٧٢٠)_
(٨) اوګورئ صحیح البخاری (ج ١ ص ٥٢٧) کتاب فضائل اصحاب النبی ﷺ، باب مناقب سعد بن ابی وقاص الزهری رضی الله عنه، رقم (٣٧٢٥)_
(٩) سنن ابن ماجه، المقدمة، باب فضائل اصحاب رسول الله ﷺ فضل الزبیر رضی الله عنه، رقم (١٢٢)_

حضرت عثمان ﷺ ته خلقو عرض اوکړو چه تاسو حضرت زبیر خپل خلیفه جوړ کړئ نو حضرت عثمان ﷺ اوفرمائیل اما والذی نفسی بیده، انه لخیرهم ما علمت، وان کان لاحبهم الی رسول الله ﷺ.[1] یعنی په هغه ذات قسم چه دچا په قبضه کښې زما خان دې، زما د علم مطابق هغه د دې ټولو نه افضل دې اوهغه دالله د رسول ﷺ په نزد د ټولو نه محبوب وو.

حضرت زبیر ﷺ د بدر اواُحد سره سره د نبی کریم ﷺ ټولو غزواتو کښې شریک وو، په غزواتو کښې به داسې بهادرئ سره جنګیدو چه دهغوی دجسم یو حصه هم د زخم نه خالی نه وه.[2] حضرت حسان ﷺ د حضرت زبیر ﷺ په تعریف کښې فرمائی:

فکم کربة ذب الزبیر بسیفه عن المصطفى والله یعطی فیجزل

فما مثله فیهم ولا کان قبله ولیس یکون الدهر مادام یذبل

ثناؤك خیر من فعال معاشر وفعلك یا ابن الهاشمیة افضل[3]

(څومره اذیتونه دی چه زبیر دخپلې تورې په ذریعه د نبی کریم ﷺ نه لرې کړل. الله تعالی به ددې صله ورکوی او ښه به ورکوی، ددوی په شان نه په دې خلقو کښې شته اونه دهغوی په وړاندې خلقو کښې وواو دا زمانه به تیریږی لیکن څوک به دهغوی په شان نه وی. دډیرو خلقو دعملی کارونو په مقابله کښې ستا دژبې تعریف بهتر دې او اې ابن الهاشمیه ستاسو عملی کار خو دټولو نه افضل دې)

دحضرت زبیر ﷺ نه باوجود د طول صحبت نه زیات حدیثونه مروی نه دی. دحضرت عبدالله بن الزبیر ﷺ نه چه کله ددې متعلق تپوس اوکړې شو نو وې فرمائیل:

یا بنی، کانت عندی امك، وعند رسول الله ﷺ خالتك عائشة، وبینی وبینه من القرابة والرحم ما قد علمت، وعمتی ام حبیبة بنت اسد جدته، وعمته امی، وامه آمنة بنت وهب بن عبد مناف، وجدتی هالة بنت اهیب بن عبد مناف، وزوجته خدیجة بنت خویلد عمتی، ولقد نلت من صحابته افضل ما نال احد، ولکنی سمعته یقول: من قال علی ما لم اقل تبوأ مقعده من النار فلا احب ان احدث عنه.[4]

یعنی هغوی اوفرمائیل چه اې زما خویه: ما سره ستا مور وه، او دنبی کریم ﷺ سره ستا ترور عائشه وه او ماته د نبی ﷺ سره چه کومه قرابت او رشته داری ده هغه تاته معلومه ده، زما ترور ام حبیبه بنت اسد دهغوی نیا ده، دهغوی ترور زما مور ده، دهغوی مور آمنه بنت وهب بن عبد مناف ده او زما نیا هاله بنت اهیب بن عبد مناف ده، دهغوی بی بی خدیجه بنت خویلد زما ترور ده، دهغوی په اصحابو کښې چا چه دهغوی نه څه حاصل کړل ما دټولو نه

---

[1] صحیح البخاری (ج ۱ ص ۵۲۷). کتاب فضائل اصحاب النبی ﷺ، باب مناقب الزبیربن العوام ﷺ، رقم (۳۷۱۷)_

[2] سیر اعلام النبلاء (ج ۱ ص ۵۲). وتهذیب الاسماء (ج ۱ ص ۱۹۴)_

[3] تهذیب الکمال (ج ۹ ص ۳۲۲)_

[4] تهذیب الکمال (ج ۹ ص ۳۲۵و ۳۲۶)_

بهتر حاصل كړل، ليكن ما د نبي كريم ﷺ نه اوريدلي دي فرماني دكوم كس چه په ما باندې داسې خبره جوړه كړي چه ما نوي وئيلي نو هغه دې خپل ټهكانه جهنم كښې جوړ كړي خكه زه دا نه غواړم چه ده نبي كريم ﷺ نه زيات حديثونه بيان كړم

دحضرت زبير رضي الله عنه نه تقريبا اته ديرش حديثونه مروي دي، په هغې كښې متفق عليه دوه دي. او اوه احاديثو كښې امام بخاري رحمه الله متفرد دي [1]

حضرت زبير رضي الله عنه د جمل په واقعه كښې د حضرت عائشې رضي الله عنها د طرفه شريك شوې وو. ليكن حضرت علي رضي الله عنه هغوى ته يو حديث ياد كړو، چه په دې باندې هغوى هلته واپس شول[2] په لاره كښې عمروبن جرموز نومې بدبخت او دهغې ملګرو حضرت زبير رضي الله عنه شهيد كړل[3] دا د سن ۳۶ هجري واقعه ده.[4]

دقتل نه پس ابن جرموز په دې خيال حضرت علي رضي الله عنه ته راغلو چه هغوى به ددې كارنامې نه خوشاله شي، ليكن حضرت علي رضي الله عنه اوفرمائيل ليدخل قاتل الزبير النار[5]

ددې نه پس ابن جرموز ته سكون ملاؤ نه شو، تردې چه دحضرت عبدالله بن الزبير رضي الله عنه په دور خلافت كښې دې دهغوى ګورنر مصعب بن الزبير ته راغلو او دخپل خان ګرفتاري يې پيش كړل او وې وئيل چه ما نه قصاص واخله، مصعب حضرت عبدالله بن الزبير ته اوليكل، هغوى ځواب وركړو چه زه د بنوتميم يو اعرابي نه د زبير قصاص څنګه واخلم؟ هرګز نه. بلكه د هغوى دځپلو د تسمو برابرهم هغه نه ګنړم، دا فورا پريګده.[6]

نو دې پريخودې شو، دې د هلته نه يو اوچت محل ته لاړو اوخودكشي يې اوكړه. وئيلې شي چه هغه په دې قتل باندې ډيرپريشان وو، ولې چه هغه ته به ويرونكې خوبونه راتلل[7]

حضرت زبير دنبي كريم ﷺ نه روايت كوي، او دهغوى نه روايت كونكو كښې حضرت عبدالله بن الزبير، مالک بن اوس بن الحدثان، عبدالله بن عامر، حضرت حسن بصري، مسلم بن جندب، ميمون بن مهران، نافع بن جبيربن مطعم، ابو حروالمازني رحمهم الله وغيره دي[8]

---

[1] سير اعلام النبلاء (ج ۱ ص ۶۷) وخلاصة الخزرجي (ص ۱۲۱)_

[2] عن ابي جروالمازني قال: شهدت عليا والزبير حين توافقا، فقال له علي: يا زبير، انشدک الله اسمعت رسول الله ﷺ يقول: انک تقاتل عليا وانت ظالم له؟ قال: نعم، ولم اذكر ذلک الا في موقفي هذا، ثم انصرف. رواه ابو يعلى، انظر المطالب العالية (ج ٤ ص٣٠٣) بقية كتاب الفتن، باب وقعة الجمل، رقم (٤٤٧٦)

[3] اوګورئ سير اعلام النبلاء (ج ۱ ص ۶۰و۶۱)، وتهذيب الكمال (ج ۹ ص ۳۲۶و ۳۲۷)_

[4] سيراعلام النبلاء (ج ۱ ص ٦٤)_

[5] تهذيب الكمال (ج ۹ ص ۳۲۸)_

[6] سير اعلام النبلاء (ج ۱ ص ٦٤)_

[7] حواله بالا، وتهذيب الكمال (ج ۹ ص ۳۲۸و۳۲۹)_

[8] اوګورئ تهذيب الكمال (ج ۹ ص ۳۲۰)_

حضرت زبير رضي الله عنه په جمادى الاولى يا په رجب ۳۲ هجرى كښې شهيد شول (۱)

رضى الله تعالى عنه وارضاه

اسنادى لطائف په دې سند كښې دوه لطائف دى.

يو دا چه په دې سند كښې دوه تابعى دى، جامع بن شداد محاربى او عامربن عبدالله الزبير او دوه صحابيان دى حضرت عبدالله بن الزبير او حضرت زبيربن العوام رضي الله عنهما.

دا سند اگرچه سداسى دې، يعنى تر نبى كريم ﷺ پورې شپگ واسطې دى ليكن معنى رباعى دې، ولې چه دوه تابعى هم ديوې طبقې كيدلوپه وجه گويا يو واسطه ده، هم دغه شان دوه صحابه ديوې طبقې كيدلو په وجه يو واسطه ده. والله اعلم.

دويمه لطيفه دا ده چه په دې كښې د رواية الابناء عن الآباء بخصوص رواية الاب عن الجد خصوصيت دې (۲)

قوله: قال: قلت للزبير: انى لا اسمعك تحدث عن رسول الله ﷺ كما يحدث فلان وفلان:

حضرت عبدالله بن الزبير رضي الله عنه فرمائى چه ما خپل پلار حضرت زبير ته عرض اوكړو چه زه تاسو ته دنبى كريم ﷺ نه روايت كونكې نه اوورم، څنگه چه فلان فلان صحابى د نبى كريم ﷺ نه كثرت سره روايت كوى.

د سنن ابن ماجه او مسند احمد په روايت كښې دحضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه نوم تصريح هم موجود دې (۳) يعنى څنگه چه حضرت ابن مسعود او فلان فلان حضرات روايت كوى داسې تاسوهم كثرت سره روايت ولې نه كوئ؟

قوله: قال: اما انى لم افارقه: وې فرمائيل، واوره زه دنبى ﷺ نه جدا نه وم مطلب دا دې چه د روايت نه بيانولو منشا دا نه ده چه ما ته دنبى كريم ﷺ په صحبت كښې كثرت سره اوسيدلو موقع ملاو نشو، ما د نبى ﷺ نه حديثونه نه دى اوريدلى، بلكه زه خو د نبى ﷺ ديو ارشاد دخوف د وجې نه احتياطا حديث نه بيانوم او هغه دنبى ﷺ ارشاد دې

من كذب على فليتبوا مقعده من النار.

معلومه شوه چه حضرت زبير رضي الله عنه او دهغوى په شان نور صحابه د احتياط د وجې نه به حديث نه بيانول، هغوى ته دا خيال وو چه چرته په نقل كښې كمې بيشې اونه شى

او كومو حضراتو صحابه كرامو چه حديثونه بيان كړى دى يا خو هغوى ته په خپل ځان باندې وثوق او يقين وو چه څه هم هغوى بيانې پورا پورا بغير دڅه كمې زياتې نه بيانې او يا يې

---

(۱) اوگورئ تهذيب الكمال (ج ۹ ص ۳۲۹)، وسيراعلام النبلاء (ج ۱ ص ۶۴)۔

(۲) اوگورئ فتح البارى (ج ۱ ص ۲۰۰)۔

(۳) سنن ابن ماجه، المقدمة، باب التغليظ فى تعمد الكذب على رسول الله ﷺ، رقم (۳۶)، ومسند احمد (ج ۱ ص ۱۶۵) مسند الزبير بن العوام رضي الله عنه۔

خکه بیانولو چه دهغوی عمرونه طویل شول، دهغوی نه سوالات اوکړې شول او هغوی ته مجبورا د جواب نوبت راغې (۱) والله اعلم.

بیا چه حضرت زبیر ﷺ دلته اوفرمائیل اما انی لم افارقه د ابن ماجه او مسند احمد په روایت کښې د دې نه پس منذ اسلمت هم مذکور دې (۲) د دې ظاهری مطلب خو دا جوړیږی چه کله نه ما اسلام راوړې دې د هغې وخت نه کله هم دنبی ﷺ نه جدا شوې نه یم، لیکن دا ظاهری مطلب مقصود نه دې، ولې چه حضرت زبیر ﷺ د حبشې طرف ته هجرتونه کړی وو. هم دغه شان کله چه نبی کریم ﷺ د مکې مکرمې نه هجرت اوکړو او مدینې منورې ته تشریف ویوړو نو هغه وخت هم حضرت زبیر ﷺ نبی ﷺ سره نه وو. لهذا د دې واضح مطلب دا دې چه ما ته په عام احوالو کښې دنبی کریم ﷺ صحبت نصیب شوې دې، زه دنبی ﷺ نه جدا نه یم پاتې شوې (۳)

قوله: ولکن سمعته یقول: من کذب علی فلیتبوا مقعده من النار: البته ما د نبی ﷺ نه اوریدلی دی، نبی ﷺ فرمائیلی دی چه کوم سړې په ما باندې دروغ وائي هغه ته پکار دې چه په جهنم کښې خپله ټهکانه جوړه کړی.

دبخاری شریف دا روایت د ابوالولید عن شعبة د طریق نه مروی دې، چه په دې کښې د من کذب علی سره د متعمدا قید نه دې، هم دا شان دا روایت اسماعیلی د غندر عن شعبة د طریق نه هم نقل کړې دې، چه په هغې کښې دا قید نه دې. (۴)

نیز زبیر بن بکار په خپل (کتاب النسب) کښې خپل طریق سره چه کوم روایت نقل کړې دې په هغې کښې هم دا قید موجود نه دې (۵) هم دا شان امام دارمی رحمه الله هم یو دوه طریقو سره دا روایت نقل کړې دې، چه دهغې الفاظ دا دی من حدث عنی کذبا په دې کښې هم د تعمد قید موجود نه دې. (۶)

هر کله چې د دې روایاتو په مقابله کښې ابن ماجه د غندر عن شعبة د طریق نه روایت نقل کړې دې، چه په هغې کښې د متعمدا اضافه هم شته (۷) نیز اسماعیلی د معاذ عن شعبة د طریق نه حدیث ذکر کړې دې، په هغې کښې هم دا قید موجود دې. (۸)

(۱) فتح الباری (ج ۱ ص ۲۰۱)_
(۲) مسند احمد (ج ۱ ص ۱۶۵). وسنن ابن ماجه، المقدمة، باب التغلیظ فی تعمد الکذب علی رسول الله ﷺ، رقم (۳۶)_
(۳) فتح الباری (ج ۱ ص ۲۰۰)، وعمدة القاری (ج ۲ ص ۱۵۱)_
(۴) فتح الباری (ج ۱ ص ۲۰۰)_
(۵) حواله بالا)_
(۶) سنن الدارمی (ج ۱ ص ۸۸) المقدمة، باب اتقاء الحدیث عن النبی ﷺ والتثبت فیه، رقم (۲۳۳)_
(۷) سنن ابن ماجه، المقدمة، باب التغلیظ فی تعمد الکذب علی رسول الله ﷺ، رقم (۳۶)_
(۸) فتح الباری (ج ۱ ص ۲۰۱)_

حاصل دا دي چه په اکثر طرق او روایاتو کښې د تعمد قید نشته.او په بعضي طرق کښې دا قید موجود دي

ایا د کذب په تعریف کښې د عمد قید ملحوظ دې؟ په دې خبره کښې اختلاف شوې دې چه په کذب کښې د عمداقید لازمی دې،یا دا چه کذب عام دې که عمدا وی یا عمدا نه وی؟

صحیح او مختار قول د اهل سنت دې چه کذب: **الاخبار بالشیئ علی خلاف ماهوعلیه سواء کان عمدا اوخطاته وانی.** او دحضرت زبیر ﷺ ددې روایت په اکثر طرق کښې د عمداضافه نشته (۱) دحدیث شریف اطلاق خو عامد اوخاطی او ساهی او ناسی ټولوته شامل دې،البته په دې باندې اجماع ده چه دعامد نه علاوه باقی خلقو باندې ګناه نشته (۲)

دلته سوال پیدا کیږی چه که د خطا او نسیان په حالت کښې ګناه نه وی نوبیا حضرت زبیر ﷺ ته د مذکوره وعید خوف ولې وو؟

ددې جواب دا دې چه اصل کښې هغوی ته د اکثارفی الروایة نه خوف محسوسیدو چه چرته هغوی لاشعوری توګه باندې په غلطۍ کښې واقع نشی.اګرچه مخطئ ګناه ګار نه وی لیکن چونکه اکثار مظنه خطا ده،ځکه به هغې داکثار د وجې نه ګناه ګار کیدې شی اوکله چه یو ثقه کس خطا غلط روایت بیان کی نودهغې په نقل باندې د وثوق دوجې نه به خلق همیشه همیشه د پاره به په هغې باندې به عمل کوی،نوهغه ثقه کس دداسې عمل سبب به اوګرځی کوم چه د شارع نه ثابت نوی.

لهذا کوم سړی ته چه داکثار د وجې نه د وقوع فی الخطا اندیشه وی نو په داسې کس باندې د تعمد اکثارپه صورت کښې اطمینان نشی کیدې،هم دغه وجې نه حضرت زبیر ﷺ او بعضې نورو حضراتو صحابه کرامو ﷺ داکثار نه احتراز اوکړو (۳)والله تعالی اعلم

قوله: فلیتبوأ مقعده من النار: نو هغه ته پکار دی چه خپله ټهکانه دې په جهنم کښې جوړه کړی.

دا صیغه اګرچه د امر ده خو ددې معنی د خبر ده،ګویا نبی کریم ﷺ دا فرمائی چه کوم کس ماطرف ته دروغه خبره منسوب کړی الله تعالی به دهغه ټهکانه جهنم راګرځوی

هم دغه شان ددې معنی امکان هم شته چه څنګه دې بالقصد دکذب ارتکاب کړې دې نو ددې نتیجه دا دې چه بالقصد خپل ځان دپاره ټهکانه هم تلاش کړی

نیز په معنی د دعا هم مراد کیدې شی، ګویا نبی کریم ﷺ ددې دپاره بددعافرمائی چه چا د کذب علی النبی ﷺ دفعل شنیع ارتکاب اوکړو نو الله تعالی به هغه ته په جهنم کښې ټهکانه ورکوی (۴)

---

(۱) اوګورئ فتح الباری(ج ۱ ص ۲۰۱)_

(۲) فتح الباری (ج ۱ ص ۲۰۱). وعمدة القاری (ج ۲ ص ۱۵۲)_

(۳) حواله جات بالا)_

(۴) اوګورئ فتح الباری (ج ۱ ص ۲۰۱). وعمدة القاری (ج ۲ ص ۱۵۱)_

[۱۰۸] حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ قَالَ أَنَسٌ (۱) إِنَّهُ لَيَمْنَعُنِي أَنْ أُحَدِّثَكُمْ حَدِيثًا كَثِيرًا أَنَّ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «مَنْ تَعَمَّدَ عَلَيَّ كَذِبًا فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ»

رجال الحديث

① **ابو معمر**: دوى ابومعمر عبدالله بن عمروبن ابى الحجاج منقرى بصرى دي، ددوى حالات په هم كتاب العلم كښې د باب قول النبى ﷺ: اللهم علمه الكتاب لاندې تير شول (۲)

② **عبدالوارث**: دوى ابو عبيده عبدالوارث بن سعيد بن ذكوان تميمى عنبرى تنورى بصرى رحمه الله دي، ددوى حالات هم په كتاب العلم كښې د باب قول النبى ﷺ: اللهم علمه الكتاب لاندې تير شول (۳)

③ **عبدالعزيز**: دوى عبد العزيزبن صهيب بنانى بصرى رحمه الله دي، ددوى مختصر حالات په كتاب الايمان، باب حب الرسول ﷺ من الايمان لاندې تير شول (۴)

④ **حضرت انس** رضي الله عنه: دحضرت انس رضي الله عنه حالات د كتاب الايمان، باب من الايمان ان يحب لاخيه ما يحب لنفسه لاندې تير شول (۵)

قوله: انه ليمنعنى ان احدثكم حديثا كثيرا ان النبى ﷺ قال: من تعمد على كذبا فليتبوا مقعده من النار: زه چه تاسو ته ډير حديثونه نه بيانوم په دې سلسله كښې ما لره مانع دا دي چه نبى كريم ﷺ ارشاد اوفرمائيل چه كوم كس ما باندې قصداً دروغ اووائى هغه د خپله ټهكانه په جهنم كښې جوړه كړي

انه كښې ضمير شان دې

يمنع دوه مفعوله غواړي، ددې يو مفعول خو په ليمنعنى كښې ضمير متكلم دې او دويم مفعول ان احدثكم حديثا كثيرا دې، بيا (حديثا) چونكه جنس دې نو ځكه ددې صفت (كثيرا) راوړل صحيح دي. اودا د(احدثكم) مفعول مطلق دې، مخكښې (ان النبى ﷺ قال.... الخ) د (يمنع) فاعل دې (۶)

---

(۱) قوله: قال انس رضي الله عنه: الحديث، اخرجه مسلم فى صحيحه، فى المقدمة، باب تغليظ الكذب على رسول الله ﷺ، رقم (۳). والترمذى فى جامعه، فى ابواب العلم، باب ما جاء فى تعظيم الكذب على رسول الله ﷺ، رقم (۲۶۶۱)، وابن ماجه فى سننه، فى المقدمة، باب التغليظ فى تعمد الكذب على رسول الله ﷺ، رقم (۳۲)

(۲) كشف البارى (ج ۳ ص ۳۰۸)۔

(۳) كشف البارى (ج ۳ ص ۳۰۹)۔

(۴) كشف البارى (ج ۲ ص ۱۲)۔

(۵) كشف البارى (ج ۲ ص ۴)۔

(۶) اوګورئ عمدة القارى (ج ۲ ص ۱۵۲)۔

دحضرت انس ﷺ ارشاد مطلب واضح دي،هغه دا چه زه كثرت سره احاديث بيانولو نه ځكه اجتناب كوم چه نبى كريم ﷺ وعيدارشاد فرمائيلې دې.نو د كذب على النبى ﷺدوعيد د ويرې نه زه كثرت سره احاديث نه بيانوم
دې نه معلوميږى چه كذب مطلقا د خلاف واقعه خبرې ته وانيلې شى.نيز دا خو يقينى خبره ده چه صحابه كرام د نبى كريم ﷺ طرف ته څه غلطه خبره منسوبولې نشى. اوس چه هغوى د كذب على النبى ﷺ نه ويريدل او دكوم ويرې د وجې نه به هغوى كثرت سره احاديث نه بيانول هغه صرف ددې وجې نه چه دهغوى په نزد كذب خلاف واقعه خبرې ته وائى. كه عمداً اوكړې شى يا سهوا. والله اعلم.
يو اشكال او دهغې جواب : دلته حضرت انس ﷺ فرمائى چه زه زيات حديثونه نه بيانوم ولې چه ما ته دهغې وعيد ويره ده. او دحضرت انس ﷺ شمار په مكثرينو صحابو كښې دې.(١)
ددې جواب دا دې چه په حقيقت كښې حضرت انس ﷺ شروع كښې به زيات حديثونه نه بيانول. ليكن هغوى له الله تعالى لوئې عمر وركړې وو. خلقو دهغوى نه تپوسونه اوكړل، ځكه هغوى لره د كتمان گنجائش نه وو، ځكه دې نه پس د سوالاتو مطابق هغوى حديثونه بيان كړل.(٢)
داهم ممكن دې چه هغوى څه بيان كړل هغه د هغه احاديثو په مقابله كښې څه چه هغوى دنبى كريم ﷺ نه اوريدلى وو ډير قليل وى،كه د ټولو روايت به يې بيان كړې وې نودهغوى د روايت كړى احاديثوتعداد د موجوده رواياتو په مقابله كښې ډير زيات وو.(٣) والله سبحانه وتعالى اعلم

[١٠٩] حَدَّثَنَا مَكِّيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ أَبِي عُبَيْدٍ عَنْ سَلَمَةَ(٤) قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم - يَقُولُ «مَنْ يَقُلْ عَلَىَّ مَا لَمْ أَقُلْ فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ»

---

(١) د مكثرينو صحابه نه دعلماء اصول حديث په نزد هغه حضرات مراد دى چه دهغوى روايتونه د يوزر نه متجاوز وى، د هغوى ترتيب او دحديثونو تعداد درج ذيل دې: (١) حضرت ابوهريرة [٥٣٧٤] (٢) حضرت عبدالله بن عمر [٢٦٣٠] (٣) حضرت انس بن مالك [١٢٨٦] (٤) حضرت عائشه صديقه [١٢١٠] (٥) حضرت عبدالله بن عباس [١٦٦٠] (٦) حضرت جابر بن عبدالله [١٥٤٠] (٧) حضرت ابو سعيد خدرى ﷺ [١١٧٠]. اوگورئ فتح المغيث للعراقى (ص ٣٥٠). وفتح المغيث للسخاوى (ج ٤ ص ١٠٢). وظفر الامانى (ص ٥٤٣)_
(٢) فتح البارى (ج ١ ص ٢٠١)_
(٣) فتح البارى (ج ١ ص ٢٠١)_
(٤) قوله: عن سلمة هو ابن الاكوع. والحديث لم يخرجه احد من اصحاب الاصول الستة سوى البخارى رحمه الله

رجال الحدیث

① **مکی بن ابراهیم**: دوی مشهور امام حدیث مکی بن ابراهیم بن تمیمی حنظلی بلخی رحمه الله دی، ددوی حالات هم په کتاب العلم کښې د باب من اجاب الفتیا باشارة الید والراس لاندې تیر شول.[1]

② **یزید بن ابی عبید**: دوی مشهور تابعی بزرګ د حضرت سلمه بن الاکوع رضی الله عنه مولی ابو خالد یزید بن ابی عبید اسلمی حجازی رحمه الله دی.[2]

دوی دخپل مولی حضرت سلمه بن الاکوع رضی الله عنه نه علاوه دحضرت عمیر مولی ابی اللحم رضی الله عنه او د هشام بن عروه رحمه الله نه روایت کوی.

ددوی نه روایت کونکو کښې بکیربن الاشج، یحي بن سعید القطان، حاتم بن اسماعیل، مغیره بن عبدالرحمن مخزومی، مکی بن ابراهیم او ابوعاصم النبیل رحمهم الله وغیره دی.[3]

ابن سعد رحمه الله فرمائی (وکان ثقة کثیرالحدیث).[4]

امام ابو داؤد رحمه الله فرمائی (ثقة).[5]

امام یحي بن معین رحمه الله فرمائی (ثقة).[6]

امام عجلی رحمه الله فرمائی (حجازی تابعی ثقة).[7]

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی (من بقایا التابعین الثقات).[8]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی (ثقة).[9]

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی (وحدیثه من عوالی البخاری الثلاثیات).[10]

په ۱۴۷ هجری کښې دهغوی انتقال اوشو.[11] رحمه الله تعالی رحمة واسعة

---

[1] کشف الباری (ج ۳ ص ٤١٦)_

[2] اوګورئ تهذیب الکمال (ج ۳۲ ص ۲۰۶)_

[3] دشیوخ او تلامذو تفصیل دپاره اوګورئ تهذیب الکمال (ج ۳۲ ص ۲۰۶)، وتهذیب التهذیب (ج ۱۱ ص ۳٤۹)_

[4] تهذیب التهذیب (ج ۱۱ ص ۳٤۹)_

[5] تهذیب الکمال (ج ۳۲ ص ۲۰۶)، و سیر اعلام النبلاء (ج ۶ ص ۲۰۶)_

[6] تهذیب التهذیب (ج ۱۱ ص ۳٤۹)_

[7] حواله بالا)_

[8] سیر اعلام النبلاء (ج ۶ ص ۲۰۶)_

[9] تقریب التهذیب (ص ۶۰۳) رقم (۷۷۵٤)_

[10] سیر اعلام النبلاء (ج ۶ ص ۲۰۶)_

[11] سیر اعلام النبلاء (ج ۶ ص ۲۰۶)_

③ **حضرت سلمه بن الاکوع رضی الله عنه** دوی مشهور صحابی حضرت سلمه بن الاکوع اسلمی مدنی رضی الله عنه دی، ددوی د پلار په نوم کښې نور هم ډیر اقوال دی، او ددوی نیکه داکوع نوم سنان بن عبدالله بن قشیر دې (۱)

حضرت سلمه رضی الله عنه دنبی کریم صلی الله علیه وسلم نه علاوه دحضرت ابوبکر، حضرت عمر، حضرت عثمان او دحضرت طلحة بن عبیدالله رضی الله عنهم نه روایت کوی.

ددوی نه روایت کونکو کښې ایاس بن سلمة بن الاکوع، بریده بن سفیان، الحسن بن محمد بن الحنفیه، زیدبن اسلم، سفیان بن فروه، عبدالرحمن بن عبدالله بن کعب بن مالک، عطاء مولی السائب بن یزید، ابوسلمه بن عبدالرحمن بن عوف اویزید بن ابی عبیده رحمهم الله وغیره دی (۲)

حضرت سلمه رضی الله عنه په بیعت الرضوان (غزوه حدیبیه) کښې شریک وو. هغه ورځ هغوی دنبی کریم صلی الله علیه وسلم په لاس مبارک باندې درې ځله بیعت علی الموت اوکړو (۳)

هغوی ډیرزیات بهادر وو، په تیراندازۍ کښې به ئې زبردست مهارت لرل (۴) یو جماعت دنبی کریم صلی الله علیه وسلم د اوښانو غلا کولو کوشش اوکړو نو حضرت سلمه بن الاکوع رضی الله عنه تنها دې ټول جماعت ته شکست ورکړو، حالانکه هغوی پیاده وو، په هغه موقع باندې نبی کریم صلی الله علیه وسلم فرمائیلی وو (خیر رجالتنا سلمة) (۵) زمونږه په پیادو کښې سلمه د ټولو نه بهتر دې

حضرت سلمة بن الاکوع رضی الله عنه دنبی کریم صلی الله علیه وسلم نه په کلې کښې داوسیدو اجازت مخکښې نه اخستې وو (۶) چنانچه دحضرت عثمان رضی الله عنه دشهادت نه پس فتنونه دبچکیدو په غرض هغوی دمدینې منورې نه په ربذه کښې سکونت اختیار کړې وو، هم هلته هغوی نکاح اوکړه، اولاد یې اوشول او د انتقال نه څه موده مخکښې مدینې منورې ته واپس راغلل (۷)

دحضرت سلمة بن الاکوع رضی الله عنه نه تقریبا اوه اویا (۷۷) حدیثونه مروی دی، په هغوی کښې متفق علیه شپاړلس دی، امام بخاری رحمه الله په پنځو حدیثونو کښې او امام مسلم رحمه الله په نهه حدیثونو کښې متفرد دی (۸)

---

(۱) اوګورئ تهذیب الکمال (ج ۱۱ ص ۳۰۱)، وتهذیب الاسماء واللغات (ج ۱ ص ۲۲۹)_

(۲) دشیوخ او تلامذو تفصیل دپاره اوګورئ تهذیب الکمال (ج ۱۱ ص ۳۰۲)_

(۳) اوګورئ تهذیب الکمال (ج ۱۱ ص ۳۰۱)_

(۴) کان شجاعا، رامیا، محسنا خیرا فاضلا. تهذیب الاسماء واللغات (ج ۱ ص ۲۲۹)_

(۵) د واقعې تفصیل دپاره اوګورئ صحیح مسلم، کتاب الجهاد، باب غزوة ذی قرد وغیرها، رقم (۴۶۷۸)

(۶) عن سلمة بن الاکوع انه دخل علی الحجاج، فقال: یاابن الاکوع، ارتددت علی عقبیک، تعربت؟ قال: لا، ولکن رسول الله صلی الله علیه وسلم اذن لی فی البدو. صحیح البخاری (ج ۲ ص ۱۰۵۰) کتاب الفتن، باب التعرب فی الفتنة، رقم (۷۰۸۷). وانظر صحیح مسلم، کتاب المغازی، باب تحریم رجوع المهاجر الی استیطان وطنه، رقم (۴۸۲۵)، ومسند احمد (ج ٤ ص ٤۷ و ٥٤)_

(۷) اوګورئ صحیح البخاری (ج ۲ ص ۱۰۵۰)، کتاب الفتن، باب التعرب فی الفتنة، رقم (۷۰۸۷)_

(۸) اوګورئ تهذیب الاسماء واللغات (ج ۱ ص ۲۲۹)، وخلاصة الخزرجی (ص ۱٤۸)_

دحضرت سلمة بن الاکوع رضی الله عنه انتقال په ۶۴ هجری یا په ۷۴ هجری کښې اوشو. بعض حضراتو د حضرت معاویه رضی الله عنه د دور خلافت په آخر کښې دهغوی انتقال ښودلې دې (۱) رضی الله عنه وارضاه
فائده واضحه دې وی چه دا حدیث دامام بخاری رحمه الله د ټولو نه اول ثلاثی حدیث دې.
دثلا ثیاتو بحث په مقدمه کښې تیر شو، چه دهغې خلاصه دا ده چه دامام بخاری رحمه الله ټولونه عالی سند ثلاثی یعنی درې واسطوسره نبی کریم ﷺ ته رسیدلو والاحدیث دې.
په صحیح بخاری کښې د ثلا ثیاتو کل تعداد په لحاظ د سند سره دوه ویشت دې او په لحاظ د روایت سره اوولس دې، ولې چه پنځه روایات مکرر دی.
دې دوه ویشتو کښې یولس روایات دامام بخاری رحمه الله عظیم شیخ مکی بن ابراهیم نه مروی دی(۲) شپږ حدیثونه دامام ابوعاصم ضحاک بن مخلد النبیل رحمه الله نه مروی دی.(۳) او دا دواړه حضرات دامام ابوحنیفه رحمه الله خصوصی شاګردان دی.(۴) درې روایتونه دمحمدبن عبدالله انصاری رحمه الله نه مروی دی (۵)

---

(۱) اوګورئ: الاصابة (ج ۲ ص ۶۷)_
(۲) اوګورئ: صحیح البخاری (ج ۱ ص ۲۱)، کتاب العلم، باب اثم من کذب علی النبی ﷺ. رقم (۱۰۹). و (ج ۱ ص ۷۱) کتاب الصلاة، باب قدر کم ینبغی ان یکون بین المصلی والسترة؟ رقم (۴۹۹۷). و (ج ۱ ص ۷۲) کتاب الصلاة، باب الصلاة الی الاسطوانة.رقم (۵۰۲)، و (ج ۱ ص ۷۹) کتاب مواقیت الصلاة، باب وقت المغرب.رقم (۵۶۱)، و (ج۱ ص۲۶۸و ۲۶۹) کتاب الصوم، باب صیام یوم عاشوراء.رقم (۲۰۰۷). و(ج۱ ص ۳۰۵) کتاب الحوالات، باب ان احال دین المیت علی رجل جاز. رقم (۲۲۸۹)، و(ج۱ ص۴۱۵) کتاب الجهاد والسیر، باب البیعة فی الحرب ان لا ینفروا، وقال بعضهم: علی الموت. رقم (۲۹۶۰). و(ج۱ ص۴۲۷) کتاب الجهاد والسیر، باب من رای العدو فنادی باعلی صوته: یا صباحاه حتی یسمع الناس.رقم (۳۰۴۱)، و(ج۲ ص۶۰۵) کتاب المغازی، باب غزوة خیبر، رقم (۴۲۰۶)، و(ج۲ ص۸۲۶) کتاب الذبائح والصید،باب آنیة المجوس والمیتة، رقم (۵۴۹۷)، و(ج۲ ص۱۰۱۷و۱۰۱۸) کتاب الدیات،باب اذا قتل نفسه خطا فلا دیة له.رقم (۶۸۹۱). واضح شی چه دا یولس واړه روایتونه هم یوسند یعنی مکی بن ابراهیم عن یزید بن ابی عبید عن سلمة بن الاکوع دطریق نه مروی دی.)_
(۳) اوګورئ: صحیح البخاری (ج۱ ص۲۵۷)، کتاب الصوم، باب اذا نوی بالنهار صوما، رقم (۱۹۲۴). و(ج۱ ص۳۰۶) کتاب الکفالة، باب من تکفل عن میت دینا فلیس له ان یرجع.رقم (۲۲۹۵)، و (ج۱ ص ۳۳۶) کتاب المظالم والغضب، باب هل تکسرالدنان التی فیهاالخمر.....؟ رقم (۲۴۷۷)، و(ج۲ ص۶۱۲) کتاب المغازی، باب بعث النبی ﷺ اسامة بن زید الی الحرقات من جهینة.رقم (۴۲۷۲)، و(ج۲ ص۸۳۵) کتاب الاضاحی، باب ما یؤکل من لحوم الاضاحی وما یتزود منها، رقم (۵۵۶۹)، و(ج۲ ص۱۰۷) کتاب الاحکام، باب من بایع مرتین، رقم (۷۲۰۸). واضحه ده چه دا شپږ واړه روایتونه هم د یو سند یعنی ابوعاصم الضحاک بن مخلد عن یزید بن ابی عبید عن سلمة بن الاکوع دطریق نه مروی دی.)_
(۴) اوګورئ: مقدمة اعلاءالسنن (ابو حنیفة واصحابه المحدثون ص ۹۰و ۹۱)_
(۵) اوګورئ: صحیح البخاری (ج۱ ص۳۷۲) کتاب الصلح باب الصلح فی الدیةرقم (۲۷۰۳)، و(ج۲ ص۶۴۶) کتاب التفسیر، سورة البقرة، باب)یاایهاالذین آمنوا کتب علیکم القصاص فی القتلی الحر بالحر_ الی قوله_ عذاب الیم)، رقم (۴۴۹۹)، و(ج۲ ص۱۰۱۸) کتاب الدیات...
[بقیه حاشیه په راروانه صفحه....

او دوی د امام زفر او امام ابویوسف شاګرد دی.(۱) یو روایت د عصام بن خالدحمصی ﷫ نه (۲)او یو روایت د خلاد بن یحي کوفی ﷫ نه مروی دې.(۳)
ګویا دامام بخاری دوه ویش ثلا ثی روایاتو کښې شل روایات دحنفی مشایخو نه مروی دی، او آخیرنۍ دوه حضرات چا په حنفی علماء کښې نه دې شمار کړې
دامام ابو حنیفه ﷫ اکثروبیشتر روایات ثلا ثی دی،او هغوی کښې ثنائی روایات هم په کثرت سره شته،بلکه بعض وحدانیات هم شته(۴)هم دغه حیثیت نه بعضې حضراتو فقه حنفی وحدانی ګرځولې دې.
لیکن تحقیقی خبره دا ده چه امام ابو حنیفه ﷫ رؤیة خو تابعی دی،په روایة تابعی کیدلو کښې اختلاف دې(۵)امام ابومعشر ﷫ د امام ابوحنیفه ﷫ چه کوم وحدانیات جمع کړی دی دهغوی اسانید معلول دی.(۶)
دامام بخاری ثلا ثیاتو بعض حضراتو داسې اهتمام کړې دې چه دهغوی مستقلا شروحات ئې لیکلې دی، صاحب کشف الظنون فرمائی چه ثلا ثیات باندې محمدشاه بن الحاج حسن متوفی ۹۳۹ هجری یو لطیف شرح لیکلې دې.(۷)
هم دغه شان ملا علی قاری ﷫ هم حاشیه لیکلې ده.(۸)
مولوی عبدالباسط قنوجی په فارسی کښې شرح لیکلې ده.(۹)
نواب صدیق حسن خان بهوپالی په اردو کښې شرح تحریر کړې ده.(۱۰)

بقیه حاشیه د تیرمخ] باب: (السن بالسن)، رقم (۶۸۹۴). واضح شی چه دا درې واړه حدیثونه محمدبن عبدالله الانصاري عن حمید عن انس د طریق نه مروی دی.

(۱) اوګورئ سیر اعلام النبلاء (ج۹ ص۵۳۷)_

(۲) اوګورئ صحیح البخاری (ج۱ ص۵۰۲) کتاب المناقب، باب صفة النبی ﷺ، رقم (۳۵۴۶) دا روایت عصام بن خالد عن حریز بن عثمان عن عبدالله بن بسر ﷛ دطریق نه مروی دې)_

(۳) اوګورئ صحیح البخاری (ج۲ ص۱۱۰٤) کتاب التوحید، باب (وکان عرشه علی الماء)، رقم (۷۴۲۱)، دا روایت خلاد ابن یحی عن عیسی بن طهمان عن انس بن مالک ﷛ دطریق نه مروی دې)_

(۴) اوګورئ مقدمة لامع الدراری (ج۱ ص۱۹۱) الفائدة الخامسة فی خصائص الکتاب غیر التراجم)_

(۵) اوګورئ ترجمان السنة (ج۱ ص۲۲۵)_

(۶) اوګورئ فتح المغیث (ج۳ ص۳٤٤)، والرسالة المستطرفة (ص۸۱)_

(۷) کشف الظنون (ج۱ ص۵۲۲)_

(۸) دهغې نوم تعلیقات القاري علی ثلاثیات البخاري دې، اوګورئ البضاعة المزجاة (ص ۸۸)، ومقدمة لامع الدراری (ج۱ ص۲۶۰)_

(۹) مقدمة لامع الدراری (ج۱ ص۲۶۰)_

(۱۰) حواله بالا)_

قوله: قال: سمعت النبي ﷺ يقول: من يقل علي ما لم اقل فليتبوا مقعده من النار: حضرت سلمة بن الاکوع رضی الله عنه فرمائی چه ما نبی کریم ﷺ په دا فرمائیلو واوریدو چه کوم کس په ما باندې هغه خبره اولګوی چه ما نوی کړې هغه د خپله ټهکاه په دوزخ کښې جوړه کړی

(من يقل) په اصل کښې (من يقول) وو .شرطيت د وجې نه (يقل) شو .[1]

(ما لم اقل) کښې (ما) (شيئا) په معنی دې اود (لم اقل) نه پس (شيئا) طرف ته ګرځیدو والا ضمير محذوف دې، ګویا پورا جمله به داسې وی (من يقل علی شيئا لم اقله......)[2]

دلته اګرچه صرف د (قول) ذکر دې .دفعل ذکر نه دې لیکن (فعل) هم په (قول) کښې داخل دې ولې چه د ممانعت په علت کښې دوانړه شریک دی، یعنی چه دکوم علت په وجه دقول نسبت ممنوع او حرام دې، بعینه هم هغه علت دفعل دممنوع کیدلو هم دې .بیا وړاندې چه دحضرت زبیراود حضرت انس رضی الله عنه حدیثونه تیرشول په هغوی کښې عموم دې .ولې چه په هغوی کښې (من کذب علی) یاد (من تعمد علی کذبا) الفاظ دی .چه په هغوی کښې دقول سره فعل هم داخل دې، هم دغه شان دحدیث باب نه پس دحضرت ابوهریره رضی الله عنه چه کوم حدیث راروان دې په هغې کښې هم دغه قسم عمومی الفاظ دی .لهذا که یو کار نبی کریم ﷺ نوی کړې نو دهغې په باره کښې (فعل رسول الله ﷺ) وئیل هم داسې ګناه او مستوجب وعید دې څنګه چه هغه خبره په باره کښې (قال رسول الله ﷺ) وئیل چه هغوی ﷺ ارشاد نوی فرمائیلی .[3]

ایا روایت بالمعنی صحیح دې؟ ددې حدیث دظاهری الفاظو نه بعضې حضراتو د روایت بالمعنی ناجائز کیدو باندې استدلال کړې دې، څنګه چه ظاهر دې.

او دمجوزینو وینا دا ده چه ددې نه د نبی کریم ﷺ په ارشاداتو کښې داسې الفاظ راوړلو ممانعت دې چه حکم بدلوی، او څومره پورې چه د روایت بالفظ تعلق دې نو ددې په غوره کیدو کښې دچا کلام نه دې .[4] والله اعلم

[۱۱۰] حَدَّثَنَا مُوسَى قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ أَبِي حَصِينٍ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ[5] عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم - قَالَ « تَسَمَّوْا بِاسْمِي وَلاَ تَكْتَنُوا بِكُنْيَتِي ، وَمَنْ

---

[1] فتح الباری (ج۱ ص۲۰۲)_

[2] حواله بالا)_

[3] حواله بالا)_

[4] حواله بالا)_

[5] قوله: عن ابی هریرة رضی الله عنه : الحديث.اخرجه البخاری ایضا فی صحیحه (ج۱ ص۵۰۱) کتاب المناقب. باب کنية النبی ﷺ. رقم (۳۵۳۹). و(ج۲ ص۹۱۴) کتاب الادب. باب قول النبی ﷺ: سموا باسمی ولا تکتنوا بکنیتی. رقم (۶۱۸۸). و(ج۲ ص۹۱۵) کتاب الادب. باب من سمی....[بقیه حاشیه په راروانه صفحه..

[بقیه حاشیه په راروانه صفحه..

رَآنِي فِي الْمَنَامِ فَقَدْ رَآنِي، فَإِنَّ الشَّيْطَانَ لَا يَتَمَثَّلُ فِي صُورَتِي، وَمَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ» [۵۸۴۴]

رجال الحدیث

① **موسى** دوی ابوسلمه موسی بن اسماعیل تبوذکی بصری رحمه الله دی. ددوی مختصر حالات په «بدء الوحی» کښې څلورم حدیث د لاندې دی[1] او لږ تفصیل سره په کتاب العلم "باب من اجاب الفتيا باشارة اليد والراس" د لاندې تیرشوې دی[2].

② **ابوعوانه** دا ابوعوانه وضاح بن عبدالله دی. د دوی حالات د "بدء الوحی" د څلورم نمبر حدیث لاندې تیرشوي دی[3].

③ **ابوحصين** دا ابوحصین بفتح الحاء المهملة وكسر الصاد المهملة عثمان بن عاصم بن حصين بالتصغير اسدی کوفی رحمه الله دی. بعضې حضراتو د نیکه نوم یې دحصین په ځائې زید ابن کثیر خودلی دی[4].

دوی په صحابه کرامو کښې د حضرت جابر بن سمره، عبدالله بن زبیر، عبدالله بن عباس، حضرت انس، زید بن ارقم او د حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنهم نه روایت کوی[5] والله تعالیٰ اعلم.

بقيه حاشيه د تیرمخ] باسماء الانبياء، رقم (۶۱۹۷)، و (ج۲ ص۱۰۳۵) كتاب التعبير. باب من رأى النبي ﷺ في المنام. رقم (۶۹۹۳)، واخرجه مسلم في المقدمة، باب تغليظ الكذب على رسول الله ﷺ رقم (٤)، و في كتاب الآداب. باب النهي عن التكني بابي القاسم وبيان ما يستحب من الاسماء. رقم (۵۵۹۷). وابوداؤد في سننه. في كتاب الادب.باب في الرجل يتكنى بابي القاسم.رقم (۴۹۶۵). وابن ماجه في سننه.في المقدمة، باب التغليظ في تعمد الكذب على رسول الله ﷺ. رقم (۳٤). وفي كتاب الادب، باب الجمع بين اسم النبي ﷺ وكنيته، رقم (۳۷۳۵). وفي كتاب تعبير الرؤيا، باب رؤية النبي ﷺ في المنام، رقم (۳۹۰۱)_

[1] كشف البارى (ج۱ص۴۳۳و ٤٣٤)-

[2] كشف البارى (۳/ ٤١٣)-

[3] كشف البارى (۱/ ٤٣٤)-

[4] تهذيب الكمال (۱۹/ ٤٠١)-

[5] قال الحافظ رحمه الله في تهذيب التهذيب (۸/ ۱۲۸): "وذكره ابن حبان في الثقات في اتباع التابعين فروايته عن الصحابة عند ابن حبان مرسلة.وهو الذي يظهرلي"

قال الدكتوربشارعواد معروف حفظه الله في تعليقاته على تهذيب الكمال(ج۱۹ص۴۰۸)-

"بدا ذالک لابن حجر.لان ابن حبان ذكره في طبقة اتباع التابعين زعم ان ابن حبان لم يتكلم فيه بما يشير الى ذالک.و لم نقف على اى قول للمتقدمين ينفي روايته عن الصحابة الا قول يحى ابن معين انه لم يلق ابن عباس. فالرجل ثقة ان شاء الله وروايته مقبولة.ولايصح ان ينفي ملاقاته للصحابة لكون ابن حبان ذكره في طبقة اتباع التابعين.

البته امام یحی ابن معین رحمه الله د دوی د حضرت عباس رضی الله عنه نه د سماع انکار کړی دی[۱] د دې نه علاوه د اسود بن هلال، ابوعبدالرحمن سلمی، ابووائل، سوید بن غفله، سعد بن عبیده، سعید بن جبیر، عامرشعبی، ابوالصالح السمان او د عمیربن سعد رحمه الله نه هم روایت کوی ـ ددوی نه روایت کونکو کښې امام شعبه، سفیان ثوری، سفیان ابن عیینه، قیس بن ربیع، مالک بن مغول، مسعربن کدام، ابوالعوانه او ابوالاحوص رحمه الله شامل دی[۲]

عبدالرحمن بن مهدی رحمه الله فرمائی "لم یکن بالکوفة اثبت من اربعة: منصور، ابوحصین، وسلمه بن کهیل، وعمرو بن مرة"[۳]

بل ځائې فرمائی "لا ترى حافظا یختلف على ابی حصین"[۴]

امام احمد بن حنبل رحمه الله نه چه کله د دوی باره کښې تپوس اوکړې شو نو هغوی یې تعریف اوکړو[۵]

امام عجلی رحمه الله فرمائی "ابوحصین کان شیخا عالیا وکان صاحب سنة"[۶]

بل ځائې فرمائی "ابوالحصین: کوفی ثقة وکان عثمانیا رجلا صالحا"[۷]

دغه رنګې بل ځائې د دوی ارشاد دې "کان ثقة ثبتا فی الحدیث"[۸]

یعقوب بن عثمان رحمه الله فرمائی "حدثنا ابونعیم، قال حدثنا سفیان عن ابی حصین اسدی، شریف ثقة ثقة کوفی"[۹] امام ابن عبدالبر رحمه الله فرمائی "اجمعوا على انه ثقة حافظ"[۱۰]

حافظ ذهبی فرمائی "ثقة ثبت صاحب سنة"[۱۱]

حافظ ابن حجر فرمائی "ثقة ثبت سنی و ربما دلس"[۱۲]

---

[۱]) انظر تعلیقات تهذیب الکمال(ج۱۹ص۴۰۱)- نقلا عن تاریخ الدوری(۲|۳۹۳)-

[۲]) د شیوخو اوتلامذه تفصیل دپاره اوګورئ تهذیب الکمال(ج۱۹ص۴۰۲،۴۰۱)وتهذیب التهذیب (ج۷ص۱۲۶)

[۳]) تهذیب الکمال(۱۹/۴۰۳)،وسیراعلام النبلاء(ج۵ص۴۱۳)-

[۴]) تهذیب الکمال(۱۹/۴۰۳)-

[۵]) حواله بالا

[۶]) تهذیب الکمال (ج۱۹ص۴۰۴)-

[۷]) حواله بالا

[۸]) حواله بالا

[۹]) تهذیب الکمال(ج۱۹ص۴۰۵)-

[۱۰]) تهذیب الکمال(۷/۱۲۸)-

[۱۱]) الکاشف(ج/۸)رقم(۳۷۰۸)-

[۱۲]) تقریب التهذیب(۴/۳۸)رقم(۴۴۸۴)قال شیخ محمد عوامة حفظ الله وقول الحافظ فی التقریب (۴۴۸۴) ربما دلس "ماخوذ من کلام للاعمش فیه وقدکان بینهما علی امامتهما[بقیه حاشیه په راروانه صفحه.

۱۲۷ یا ۱۲۸ کښې د دوی انتقال اوشو.[۱]

⑥**ابوصالح**: دا مشهور تابعی ابوصالح ذکوان السمان الزیات رحمه الله دې. د دوی مختصر حالات د "کتاب الایمان، باب امور الایمان" لاندې تیرشوې دی.[۲]

⑤**حضرت ابوهریره رضی الله عنه**: د حضرت ابوهریره رضی الله عنه حالات د "کتاب الایمان باب امور الایمان" د لاندې تیرشوې دی.[۳]

قوله: عن النبی صلی الله علیه وسلم قال: تسموا باسمی ولا تکتنوا بکنیتی: حضرت ابوهریره رضی الله عنه د نبی کریم صلی الله علیه وسلم نه روایت کوی چې حضور پاک صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل "خما په نوم باندې خپل نوم ایږدئ خو خما کنیت مه ږدئ"

دباب د روایت شان ورود: د دې روایت شان ورود دا دې چې یو ځل حضور پاک صلی الله علیه وسلم په بازار کښې وو چې چا په "یا اباالقاسم" سره آواز اوکړوچې حضور پاک صلی الله علیه وسلم ورته متوجه شو نو هغې کس عرض اوکړو چې ما تاسو ته نه. فلانکی کس ته آواز کولو په دې باندې حضور پاک صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل "سموا باسمی ولا تکنوا بکنیتی"[۴]

دحضور اکرم صلی الله علیه وسلم په نوم مبارک باندې نوم او د هغوی کنیت باندې کنیت ایښودل: دې مسئله کښې دعلماؤ مختلف مذاهب دی ①اول مذهب دامام شافعي او داهل ظواهرو دې دا حضرات فرمائی چې هیچا دپاره د ابوالقاسم کنیت ایښودل درست نه دی که د هغه نوم محمد یا احمد وی یا نه وی

ددې حضراتو استدلال د حدیث پاک د ظاهر نه دې[۵]

②دویم مذهب دامام مالک اوجمهورو علماؤ دې دوی فرمائی چې دابوالقاسم کنیت ایښودل مطلقاً جائز دی که د چا نوم محمد او احمد وی یا نه، ګویاچه دوی دا حدیث دحضور پاک صلی الله علیه وسلم د ژوند سره خاص ګرځوی او د وفات نه پس یې منسوخ بولي[۶]

ددې حضراتو وینا ده چې د زمانه اول نه تر ننه پورې خلق د ابوالقاسم کنیت ایږدی خو چاهم ددې نه منع نه ده فرمائلې[۷]

بقیه حاشیه د تیرمخ] ما یکون بین المتعاصرین فلا ینبغی اعتماده ولم یدخل الحافظ نفسه فی رسالته "مراتب المدلسین"انظر تعلیقاته علی الکاشف (۸/۲) رقم(۳۷۰۸)-

[۱] الکاشف ۷/۲) رقم(۳۷۰۸)-رحمة الله رحمة واسعة

[۲] کشف الباری(ج ۱ص ۶۵۸)

[۳] کشف الباری(ج ۱ص ۶۵۹)-

[۴] صحیح البخاری(ج ۱۲ص ۲۸۵)کتاب البیوع باب ما ذکرفی الاسواق رقم ۲۱۲۰، و۲۱۲۱ و (ج ۱ص ۵۰۲) کتاب المناقب باب کنیة النبی صلی الله علیه وسلم رقم(۳۵۳۷)-

[۵] شرح النووی لصحیح مسلم(۲۰۶/۲)کتاب الاداب باب النهی عن التکنی بابی القاسم وبیان ما یستحب من الاسماء)-

[۶] حواله باله

[۷] حواله بالا

ددې حضراتو دليل دحضرت علي ﷜ روايت دې "قال علي: قلت: يارسول الله ان ولد لي من بعدك ولد أسميه باسمك وأكنيه بكنيتك؟ قال نعم [سنن ابي داود كتاب الادب باب في الرخصة في الجمع بينهما رقم (٤٩٦٨) وجامع الترمذي ابواب الادب باب ماجاء في كراهية الجمع بين اسم النبي ﷺ وكنيته رقم (٢٨٤٣)]

③ دريم مذهب دابن جرير طبري ﷫ دې دوی فرمائي چې دا نهي خو منسوخ نه ده البته دا نهي تنزيهي او د ادب دپاره ده نه چې د حرمت دپاره.[1]
امام ابن جرير ﷫ فرمائي چه دحضورپاک ﷺ حضرت علي ﷜ ته اجازت ورکول او دحضرت علي ﷜ بيا خپل ځوی له ابوالقاسم کنيت ايښودل دې خبرې ته اشاره ده چه دنهي روايات په کراهة تنزيهي باندې محمول دی نه چې په حرمت باندې، او دا اهل علمو ته پته ده چه نهي تنزيهي د جواز يوه شعبه ده دې ته به زيات نه زيات خلاف اولی ونيلې شي خو بيا هم اهل علم مشران کله کله د عوامو نه تنګئ لرې کولو دپاره په کراهة تنزيهي يا خلاف اولی باندې هم عمل کوی اودلته هم دغه رنګې ده.
هغوی دا فرمائي چې د دې خبرې تائيددې نه هم کيږي که چرې دانهي دتحريم دپاره وه نوصحابه کرامو به په دې ضرور منع فرمائيلې وه اودا به يې کنيت ګرځولو نه. نومعلومه شوه چې صحابه کرامو دا په نهي تنزيهي محموله کړې ده.[2]

④ څلورم مذهب د بعض سلفو دې چه دابوالقاسم کنيت د هغه چا دپاره منع دې چه د چانوم محمد يا احمد وی او چې دچا نوم دې کښې يو هم نه وی دهغه دپاره دې کنيت کښې هيڅ ګناه نشته.[3]

ددې حضراتو استدلال دحضرت جابر ﷜ مرفوع حديث دې "من تسمى باسمي فلايكنى بكنيتي ومن اكتنى بكنيتي فلايتسمى باسمي".[4]

⑤ پنځم مذهب دا دې چې ابوالقاسم کنيت بالکل ممنوع دې که نوم يې محمد وی يا نه وی دغه شان دچا قاسم نوم ايښودل هم منع دی خکه چې دهغه پلار ته ابوالقاسم اونه وئيلې شی مروان بن حاکم خپل ځوی عبدالملک له اول نوم ابوالقاسم ايښودلې وو خو چې کله دا حديث هغوی ته اورسيدلو نو نوم ئې ورته بدل کړو او عبدالملک ئې ورته کيښودو
بعض انصار حضرات نه هم منقول دی چې هغوي هم دارنګې کار کړې وو.[5]

---

[1]) شرح النووی لصحيح مسلم (٢\٢٠٦) كتاب الاداب باب النهي عن التكني بابي القاسم وبيان مايستحب من الاسماء)-
[2]) فتح الباري (٥٧٣/١٠) كتاب الادب باب قول النبي ﷺ: سموباسمي ولاتكنوبكنيتي)-
[3]) شرح النووی لصحيح مسلم (٢٠٦/٢)-
[4]) (اللفظ لابي داود) كتاب الادب باب فيمن رأى ان لا يجمع بينهما رقم (٤٩٦٦) وجامع ترمذی. ابواب الادب. باب ماجاء في كراهية الجمع بين اسم النبي ﷺ وكنيته رقم (٢٨٤٢)-
[5]) شرح النووی (ج٢ص٢٠٦)-

⑥ شپږم مذهب دا دې چې محمد نوم اېښودل بالکل منع دی دغه شان ابوالقاسم کنیت هم مطلقاً منع دی[1] د حضرت عمر رضی الله عنه اثر دې "لا تسموا احدا باسم نبی"[2]
دغه رنګې د حضرت انس رضی الله عنه نه مرفوع روایت دې "تسمونهم محمدا ثم تلعنونهم"[3]
امام نووي رحمه الله د امام مالک او د جمهورو علماؤ مذهب غوره ګرځولو سره فرمائی "واما اطباق الناس علی فعله مع ان فی المتکنین به والمکنین الائمة الاعلام، واهل الحل والعقد والذین یقتدی بهم فی مهمات الدین ففیه تقویة لمذهب مالک فی جوازه مطلقا ویکونون قد فهموا من النهی الاختصاص بحیاته صلی الله علیه وسلم"[4]
یعني مطلقا د ابوالقاسم کنیت اېښودل جائز دی، د تولو خلقو په دې اتفاق دې بله دا چې د دې کنیت اېښودو والا نور لوئې لوئې اماماں اهل حل او عقد دی او داسې خلق دی چې د دین په اهم کارونو کښې د امامانو حیثیت لري. او دې سره د امام مالک مذهب ته تقویت ملاویګی چه مطلقا جائز دی، همدارنګې دا معلومه شوه چې دې تولو حضراتو دا نهی صرف د حضور پاک صلی الله علیه وسلم ژوند پورې خاص ګنړلې ده. والله اعلم

قوله: ومن رآني في المنام فقد رآني، فإن الشيطان لا يتمثل في صورتي:
چا چې څه په خوب کښې اولیدم نو په حقیقت کښې یې هم زه اولیدم ځکه چې شیطان ځما په شکل سره، شکل نشی جوړولې

دخوب حقیقت: تفسیر مظهري کښې قاضي ثناء الله پاني پتی رحمه الله فرمائی چه د خوب حقیقت دادې چې څه وخت د انسان نفس د خوب یا د بیهوشۍ دوجې د ظاهری بدن نه فارغ شی نو ده ته د خیالي قوت په لار کښې څه تصویرونه ښکاره شی، نو دغې ته خوب وئیلې شی[5]

دخوب قسمونه: دخوب درې قسمه دی دوه خو پکښې بالکل باطل دی چې د هغې څه حقیقت او اصلیت نشته او بل دریم دخپل ذات او اعتبار سره صحیح او رښتوني دې خو په دې صحیح قسم کښې هم بعض څه عوارض شامل شي چې هغې سره دا فاسد او بې اعتباره کوی، تفصیل د دې دادې چې انسان خوب کښې کوم مختلف صورتونه او واقعات ګوری کله خو داسې اوشی چه د بیدارۍ په وخت انسان کوم صورتونه ګوری هم هغه په خوب کښې په شکل په نظر راځی او کله داسې هم اوشی چې شیطان څه صورتونه او واقعات دده په ذهن کښې ورواچوی کله د خوشالۍ او کله د ویرې، خو دا دواړه قسمونه باطل دی چه د دې نه څه حقیقت

---

[1] شرح النووی(۲/۲۰۶)وفتح الباری(۱۰/۵۷۲)کتاب الادب باب قول النبی صلی الله علیه وسلم سموا باسمی ولاتکنوا بکنیتی)
[2] فتح الباری(۱۰/۵۷۲)-
[3] المطالب العالیة بزوائد المسانید(۳/۳۱)کتاب البر والصلة باب اباحة التسمی باسماء الانبیاء وما جاء فی کراهیة ذالک رقم(۲۷۹۶) وکشف الاستار عن زوائد البزار(۲/۴۱۲)کتاب الادب باب کرامة اسم النبی صلی الله علیه وسلم رقم(۱۹۸۷)ومجمع الزوائد(۸/۴۸)کتاب الادب باب ما جاء فی اسم النبی صلی الله علیه وسلم وکنیته)-
[4] کتاب الاذکار مع شرحه الفتوحات الربانیة (۶/۱۰۴)کتاب الاسماء باب النهی عن التکنی بابی القاسم)-
[5] تفسیر المظهری (۵/۱۳۷)-

شته او نه څه اصلیت او نه ددې څه تعبیر کیدې شی،دې کښې اول قسم ته حدیث النفس او دونم قسم ته تسویل شیطانی ونیلې شی.

دریم قسم چه صحیح او برحق دې هغه دالله دطرف نه یو قسم الهام دې چه د خپل بنده دخبرداری؛ او د خوشخبرۍ؛ دپاره کولې شی،الله تعالی دخپل خزانه غیب نه بعض څیزونه دهغه په زړه او دماغ کښې واچوی.

دطبرانی یو حدیث کښې رسول الله ﷺ فرمائی چې خوب یو کلام دې چې په هغې سره دې د خپل رب سره د خبرو کولو شرف حاصلوی(۱)

ددې تحقیق د صوفیانوکرامو دبیان مطابق داسې دې چې په دنیا کښې څومره څیزونه په وجود کښې راتلو والادی ددې د وجود نه وړاندې یو خاص شکل په عالم مثال کښې موجود وی او په دغه عالم مثال کښې چه څنګه دجواهرو اود ثابت شوې حقیقتونو صورتونه او شکلونه وی دغه رنګې د معانی اود اعراض پکښې هم خاص شکلونه وی،خوب کښې چه کله نفس انسان دظاهری بدن نه فارغ شی نو بعضې وخت ددې تعلق عالم مثال سره اوشی نو هلته کښې چې دکائنات کم شکلونه دی هغه ده ته په نظر راشی بیا دا صورتونه دعالم غیب نه ده ته ښکاره شی،خو بعضې وخت په دې کښې هم څه عوارض راشی چې هغې سره په اصل حقیقت کښې څه باطل خیالات هم شامل شی نو څکه بیا تعبیر ویستونکی ته هم تعبیر ویستلو کښې مشکلات راځی اوبعضې وخت هغه د ټولوعوارضو نه خالی وی نو دا اصل حقیقت وی خو په دې کښې بعض خوبونه د تعبیر محتاجه وی څکه چې په هغې کښې حقیقت واضح نه وی اوس که په داسې حالت کښې تعبیر غلط شی نو واقعه به مختلفه شی،څکه به صرف هغه خوبونه الهام من الله او حقیقت ثابته وی چې کوم دالله د طرف نه وی او په هغې کښې څه عوارض هم شامل نه وی اوتعبیر یې هم صحیح ویستلې شوې وی.

د انبیاء کرام خوبونه هم دارنګې وی څکه دهغوی خوب د وحی درجه لری، دعامو مسلمانانو خوبونه کښې هر قسم احتمالات وی څکه هغه د چا دپاره حجت او دلیل نشی کیدلې دې خوبونو کښې بعض وختونه طبعی او نفسانی خواهشاتو ملاوټ وی او یا بعض وختونه دګناهونو نحوست او تیاره په صحیح خوب غالب راشی او ناقابل اعتماد یې کړی، بعض وخت تعبیر هم په عقل کښې نه راځی(۲)

دخوب چې دا درې قسمونه ذکر شول دا د رسول اکرم ﷺ نه هم منقول دی،حضورپاک ﷺ اوفرمائیل چه دخوب درې قسمونه دی یوقسم شیطانی دې چې په هغې کښې د شیطان د

---

۱) قال الحافظ فی الفتح(۳۵٤/۱۲)کتاب التعبیر باب اول ما بدا به رسول الله ﷺ من الوحی:الرویة الصالحة :ذکر ابن قیم حدیثا مرفوعا غیرمغزو "ان رویا المومن کلام یکلم به العبد ربه فی المنام. ووجد الحدیث المذکور فی نوادر الاصول للترمذی من حدیث عباده بن الصامت اخرجه فی اصل الثامن والسبعین وهو من روایته عن شیخه عمربن ابی عمر وهو واه وفی سنده جنید وانظرمجمع الزوائد .کتاب التعبیر باب الرؤیا الصالحة.قال الهیثمی روایت الطبرانی وفیه من لم اعرفه وانظرالتفسیر المظهری (۱۳۷/۰۵)قال الفانی فتی محمدالله "رواه الطبرانی بسند الصحیح والضیاء")-

۲) تفسیر مظهری،(۱۳۷/۵-۱٤۱)،معارف القران(۱۸/۵-۲۰)-

طرف نه څه شکلونه په ذهن کښې راشي. او دويم هغه چه انسان دبيدارئ حالت کښې څه اويني او بيا هغه صورتونه په خوب کښې راشي. او دريم هغه حالت دې چې بالکل صحيح او برحق دې هغه دنبوت په اجزاؤ کښې څلويښتم جزء دې يعنې دالله دطرف نه الهام دې[1]

ايا د مذکوره حديث مصداق جوړيدو دپاره حضورپاک ﷺ په خپل اصلي شکل کې ليدل ضروري دي؟ حضورپاک ﷺ په خوب کښ ليدل د هغوی د وينا مطابق هم هغوی ليدل دی خو په دې کښې اختلاف دې چې په کوم حالت کښې هم کتونکو اوليدلو نوبس هم دغه به حضور پاک ﷺ وی يا په دې کښې څه تفصيل شته؟

امام بخاری په کتاب التعبير کښې د ابن سيرين رحمه الله نه نقل کړی دی چې هغه به فرمائيل اذا راٰه فی صورته[2] چه حضورپاک ﷺ يې په خپل شکل اوصورت کښې ليدلې وی نوهم هغوی يې ليدلې دی.

هم دغه رنګې چه ابن سيرين رحمه الله ته به څوک راغلو او ورته به ئې اوئيل چه ما حضور پاک ﷺ په خوب کښې ليدلې دې نو هغوی به ترې دهغه حليه تپوس کوله چې خوب کښې به يې ليدلې وو که خلاف معهود حليه به يې اووئيله نو ورته به يې اوفرمائيل چه تا حضور پاک ﷺ نه دې ليدلې[3]

ددې خبرې تائيدد ابن عباس رضي الله عنهما داثر نه هم کيږی عاصم ابن کليب فرمائی: حدثنی ابی قال: قلت لابن عباس: رأيت النبی ﷺ فی المنام قال صفه لی قال ذکرت حسن ابن علی فشبهته به، قال قد رأيته:[4]

يعنی ما ابن عباس ته اوئيل چې ما حضورپاک ﷺ په خوب کښې ليدلې دې هغوی اوفرمائيل چې په کوم شکل کښې دې ليدلې دې هغه بيان کړه ماته حضرت حسن بن علی رایاد شو ما هغوی سره تشبيه ورکړه نو وې فرمائيل چه او يقيناً چه تا ليدلې دې،

حالانکې امام نووی رحمه الله او نور علماء فرمائی چه حضورپاک ﷺ يې کوم شکل کښې هم ليدلې وی هم حضور ﷺ به ئې ليدلې وی.[5]

البته که چرې هغوی ئې په هغه شکل کښې اوکتلوکوم چې په احاديثوکښې راغلی دې نودهغوی ذات ئې اوکتلواوکه په بل شکل کښې ئې اوکتلو نودابه شکل تمثيلی وی، که په بنه شکل کښې ئې اوکتلونود کتونکی دين بنه والی طرف ته اشاره ده څکه چې نبی کريم

---

[1]) عن عوف بن مالک عن رسول الله ﷺ قال:ان الرؤيا ثلاث منها اهاويل من الشيطان ليحزن بها ابن آدم ومنها ما يهم به الرجل فی يقظته فيراه فی منامه ومنها جزءمن ستةواربعين جزء من النبوة.سنن ابن ماجه کتاب تعبيرالرؤيا باب الرؤيا ثلاث رقم(۳۹۰۷)-

[2]) صحيح البخاری(۱۰۳۵/۰۲)کتاب التعبير باب من رای النبی ﷺ فی المنام رقم(۶۹۹۳)-

[3]) فتح البخاری(۳۸٤/۱۲)کتاب التعبير باب من رای النبی ﷺ فی المنام)-

[4]) حواله بالا)-

[5]) اوګورئ شرح النووی لصحيح مسلم (ج۲ ص۲٤۲ و ۲٤۳)، کتاب الرؤيا.

ﷺ ددين شيشه ده، دهغوی ﷺ په آئينه كښې دين په نظر راځي اوكه په ناخوښه شكل صورت كښې ئې اوكتلونو نودكتونكي دنقص علامت دې، حضرت ګنګوهي رحمه الله هم دې راې ته ترجيح وركړې ده .(۱)

دخوب په حالت كښې دحضور ﷺ ارشاد حجت شرعيه دې كه نه ؟ يوه مسئله داده كه چرې چا حضوراكرم ﷺ لره اوكتلوچې هغوی ﷺ دڅه څيزخبروركوی، يا د څه څيزونه منع فرمائی، يا دڅه څيزحكم كوی نوداسې مناميه (خوبونه) شرعي حجت دی كه نه؟

دعلماؤپه دې باندې اتفاق دې چې په خوب كښې دنبی ﷺ ارشادات شرعي حجت نه دې. البته هغه ارشادكه چرې د يو حكم شرعي مصادم (مخالف) نه وی نودحضوراكرم ﷺ صورت ذاتيه يا صورت مثاليه سره دادب تقاضا دا ده چې په هغې باندې عمل اوكړې شی،نوپه داسې حكم باندې عمل كول مستحسن دی .(۲)

په دې باندې اشكال راځي چې خوب ليدونكی هم حضوراكرم ﷺ اوكتلواودهغوی ﷺ كتل برحق هم دی نودهغوی ﷺ ارشادات مباركه دې هم برحق اوحجت وی .

ددې جواب دادې چې كوم حضرات دحضوراكرم ﷺ دِرؤيت برحق كيدو دپاره حقيقی حليه مباركه سره لازمی ګرځوی، نودهغوی په نيزخود خوب په حالت كښې دارشاداتوحجت نه كيدل ظاهردی، ځكه چې دچاد‌پاره دامكن نه دی چې جزما (يقينا) داخبره اوكړی چې ما حضوراكرم ﷺ لره په خپل اصل حليه كښې ليدلې دې، كله چې دحضوراكرم ﷺ په كتلو كښې شهبه پيداشوه نودخوب دحجت كيدوڅه سوال دې ؟!

اوچې كوم حضرات وائی چې هغوی لره په خپل اصل حليه كښې ليدل ضروری نه دی،دهغوی په نيزدخوب عدم حجيت په دې بنياد باندې دې چې حضوراكرم ﷺ په حديث پاک كښې داخواوفرمائيل چې كوم سړی زه په خوب كښې اوليدم نوهغه واقعی هم زه اوليدم ځكه چې شيطان تصرف كولوسره زما شكل نه شی جوړولې ـ هغوی دانه دی فرمائيلې چې په خوب كښې زما ارشادبه هم برحق وی اودهغې نسبت زما طرف ته كيدې شی ظاهره ده چې دروِيا برحق كيدو نه دانه لازميږی چې كوم څيزدې په خوب كښې ښكاره كړې شی يا اوروكې شی نوپه حقيقت كښې دې هم واقع وی.بلكه دومره خبره ثابتيږی چې داخوب په ,, اضغاث،، كښې نه دې، ددې څه تعبير شته ددې تعبيردنسبت په وجه نه داخوب برحق دې،نه چې مرئی اودمسموع دنسبت په وجه .(۳)

بيادلته داخبره هم واضحه كيږی چې حضوراكرم ﷺ لره په خوب كښې ليدلوكښې دشيطان دتصرفاتو هرڅه دخل نشته،بياهم دكتونكي دقوت متخيله په بعضې اوقاتوكښې اثر انداز كيږی. هم داوجه ده چې حضوراكرم ﷺ په خپل معروف هيئت نه بغير په بل هيئت كښې هم

(۱) اوګورئ:الكوكب الدری (ج۳ص۱۹۶) ابواب الرويا، باب قول النبی صلى الله عليه وسلم:من رآنی فی المنام ....

(۲) اوګورئ: تكملة فتح الملهم (ج ٤ ص٤٥٢)، كتاب الرؤيا، باب قول النبی صلى الله عليه وسلم : من رآنی فی المنام فقد رآنی ـ

(۳) اوګورئ: تكملة فتح الملهم (ج ٤ص٤٥٢) ـ

ښکاره کیږی ځکه عین ممکن دی چې د کتونکی په خیال کښې څه داسې کلام واقع شی چه دهغه تکلم هغوی ﷺ نه وی فرمائیلی، نیزداهم ممکن ده چې خوب لیدونکی په خوب کښې چې څه لیدلې وی هغه ترې نه هیر شوی وی، بیا دویخیدونه پس دۀ ته دداسې خبروخیال راغلوکوم چې په خوب کښې ده ته نه وې پیښې شوې ـ
لهذا ددې شبهاتو سره مونږ هغه احکام نه پریږدو کوم چې مونږه دحضوراکرم ﷺ نه په حالت یقظه کښې حاصل کړې وی، نیزپه دې کښې هم څه شک نشته چې په حالت رؤیا اوحالت یقظه کښې که تعارض اوشی نوحالت یقظه لره به ترجیح حاصلیږی ـ (۱) ځکه چې داهم معلوم دی چې دمغفل روایت معتبرنه وی، کله چې په بیدارۍ کښې دغفلت دوجې نه روایت نه قبلیږی نو دخوب غفلت خود بیدارۍ دغفلت نه بدرجها زیات دې. بیا ددغه نائم مغفل روایت څنګه قبول کړې شی ؟ !
علامه شاطبی رحمه الله لیکلی دی چې ابن رشد رحمه الله نه تپوس اوکړې شوچې که د یوقاضی په وړاندې دوه عادلان اوثقه ګواهان په کومه معامله کښې ګواهی ورکړی. اوبیاچې کله قاضی اودۀ شونوپه خوب کښې ئې حضوراکرم ﷺ اولیدلوچې فرمائیل ئې ددې شهادت مطابق فیصله مه کوه، داشهادت باطل دې. نوآیا حاکم به درؤیا مطابق فیصله کوی که دشهادت مطابق ؟ ابن رشد رحمه الله اوفرمائیل قاضی لره درؤیا مطابق فیصله کول صحیح نه دی. ددغه رؤیا دوجې په شهادت باندې عمل ترک کول به جائزنه وی، ځکه چې که داسې خوبونه حجت اوګرزو نودې نه به ابطال شریعت لازم راځی اوداصحیح نه ده ددې وجې چې دانبیاء کرامو خوبونوته د وحی حیثیت حاصل دې، او د دوی نه علاوه باقی دچاخوب وحی نه ده اودخوب په ذریعه د غیب علم نشی حاصلیدې ـ (۲)
شیخ عبدالحق محدث دهلوی رحمه الله لیکلی دی چې مادشیخ عبدالوهاب متقی رحمه الله نه اوریدلې دی چې دمغرب دفقراء نه یوفقیرپه خوب کښې حضوراکرم ﷺ اولیدلوچې هغوی ﷺ دۀ ته دشرابودڅکلو حکم کوی، هغه دخپل وخت علماء کرامونه تپوس اوکړو. هریو کس ورته څه نه څه محمل اوښودلواوڅه نه څه تاویل ئې ورته اوکړو. دغه وخت په مدینه منوره کښې یوعالم محمدبن عراقی وو، کوم چې ډیرزیات متبع سنت بزرګ وو. هغه په وړاندې چې کله دا وقعه بیان کړې شوه نوهغه اوفرمائیل چې ددغه کس په قوت سامعه کښې څه خلل وو. نبی کریم ﷺ فرمائیلې وۀ ,, لاتشرب الخمر،، هغه ,, لاتشرب،، لره ,,اشرب،،اوګڼړلو(۳)
حضرت کشمیری رحمه الله فرمائی چې یوسړی حضوراکرم ﷺ په خوب کښې اولیدلوچې هغوی ﷺ انګریزی ټوپۍ په سرکړې ده، ددې وجې دغه سړی ته ویره اوشوه. هغه دحضرت ګنګوهی رحمه الله نه استفسار اوکړو، حضرت ورته اوفرمائیل چې دادهغه په دین باندې دنصرانیت غلبه طرف ته اشاره ده ـ (۴)

---

(۱) حواله سابقه
(۲) اوګورئ: الاعتصام للشاطبی (ج۱ص ۲۶۲و۲۶۳)، الباب الرابع فی ماخذ اهل البدع بالاستدلال ـ
(۳) اوګورئ: اشعة اللمعات (ج۳ص۶۳۹)
(۴) اوګورئ: فیض الباری (ج۱ص۲۰۳و۲۰۴)ـ

ایا په خوب کښې دحضوراکرم ﷺ زیارت کولو والا به صحابی وی ؟ که چاپه خوب کښې دحضوراکرم ﷺ زیارت اوکړو نو آیا هغه به صحابی وی ؟

علامه عینی رحمه الله فرمائی چې هغه به صحابی نه وی، ځکه چې دصحابی تعریف دادې چې هغه صاحب ایمان سړې کوم چې حضوراکرم ﷺ لیدلې وی، ددغه کتلونه مراد معهود او معتاد رؤیت دې، منامی رؤیت معتادنه دی، داسې هم وئیلې شی چې ددغه رؤیت نه دهغوی ﷺ په دنیوی حیات کښې زیارت کول دی ـ (۱)

علامه سیوطی رحمه الله هم دغه شان تصریح کړې ده ـ (۲)

د حضوراکرم ﷺ په حالت بیداري کښې زیارت ممکن دې که نه؟ ددې نه پس په دې باندې خان پوهه کړئ چې نبی علیه السلام که چاپه خوب کښې اولیدلو نوبیاخوهم هغوی ﷺ ئې اولیدل. لیکن که چرې یوکس دا اووائی چې ماحضوراکرم ﷺ په بیداری کښې لیدلې دې نوآیا دهغه خبره به معتبره وی که نه؟ اوهغوی ﷺ لره په بیداری کښې لیدل ممکن دی که نه ؟

بعضې حضراتوددې نفی کړې ده (۳)او وئیلې ئې دی چې دحضوراکرم ﷺ نه رؤیت منامی ثابت دی، بلکه دعلامه سیوطی رحمه الله په قول دامتواتردې (۴)اودرؤیت فی الیقظه باره کښې حضوراکرم ﷺ نه څه ثابت نه دی، البته د ,, من رآنی فی المنام فسیرانی فی الیقظه،، په احتمالاتو کښې دیواحتمال په توګه باندې اشاره ملاویږی ـ (۵)

دغه شان دحضراتوصحابه کرامواودتابعینونه دچانه هم دامنقول نه دی چې هغوی دشدت تعلق نه باوجودهم حضوراکرم ﷺ لره دبیداری په عالم کښې لیدلې وی، تردې پورې چې حضرت فاطمه رضی الله عنها ته دحضوراکرم په فراق کښې چې کومه صدمه لاحق شوې وه، هغه صدمه دهغوی دپاره د مرګ سبب اوګرځیدو اودحضوراکرم ﷺ دوصال نه صرف شپږ میاشتې پس دهغې وفات شوې وو، دهغوی کور دروضه مبارکې سره پیوست وو. بیاهم دهغې نه منقول نه دی چې په دغه پوره مده کښې هغې حضوراکرم ﷺ په عالم بیداری کښې لیدلې وو ـ (۶)

ددې په مقابله کښې ډیرومحققینوددې اثبات کړې دې. علامه سیوطی رحمه الله خوددې داثبات دپاره یوه مستقله رساله ,, تنویرالحلک فی امکان رؤیة النبی والملک،، لیکلې ده (۷)علامه بارزی رحمه الله په خپل کتاب ,, توثیق عری الاسلام،، کښې، علامه ابومحمدعبدالله بن ابی جمره رحمه الله په

(۱) اوګورئ عمدة القاری (ج۲ص ۱۵۶) ـ

(۲) تنویر الحلک فی امکان رؤیة النبی والملک (ضمن الحاوی للفتاوی (ج۲ص۲۶۵) ـ

(۳) اوګورئ المواهب اللدنیة مع شرحه (ج۷ص۲۹۲) الفصل الرابع.مااختص به صلی الله علیه وسلم من الفضائل والکرامات ـ

(۴) شرح المواهب اللدنیة للزرقانی (ج ۷ص۲۹۲)ـ

(۵) حواله بالا ـ

(۶) المواهب اللدنیة للقسطلانی وشرحها للزرقانی (ج ۷ص۲۹۲)ـ

(۷) کومه چې د ``الحاوی للفتاوی،، په ضمن کښې طبع شوې ده ـ

"بهجة النفوس"، كښې عفيف يافعى رحمه الله په روضة الرياحين، كښې اوشيخ صفى الدين بن ابى المنصور رحمه الله په خپلې "رساله، كښې سلف صالحينونه ډيرواقعات نقل كړى دى ـ (١)
علامه ابن جمره رحمه الله فرمائى چې سلفو اودخلفويولونې جماعت نه منقول دى چې هغوى حضوراكرم ﷺ رومبې په خوب كښې ليدلې وو، بيا په مصداق حديث "من رآني في المنام فسيراني في اليقظة"، هغوى نبى ﷺ دبيدارئ په عالم كښې هم اوكتل. دنبى ﷺ نه دغه حضراتو دخپلو بعضو مشكلاتواود مسائلو د حل په باره كښې تپوس هم اوكړو، نبى ﷺ دهغې حل ورته اوښودلو ـ (٢)
ابن أبى جمره رحمه الله فرمائى چې ددې خبرې منكرياخوبه دكرامات اولياء منلووالاوى يابه نه وى ـ كه هغه دكرامات اولياء منكروى نوزمونږ دهغوى سره بحث نشته، ځكه چې هغوى دداسې څيزنه انكار اوكړوكوم چې "سنت،، نه په واضح دلائلوسره ثابت دې ـ
اوكه كرامت اولياء لره برحق ګڼړى نودلته دې هم هغه تسليم كړى چې دحضوراكرم ﷺ رؤيت يقظة په توګه دكرامت دې ـ (٣)
صاحب روح المعانى علامه آلوسى رحمه الله فرمائى چې دحضرات صحابه كرامو رضي الله عنهم حضوراكرم ﷺ لره دوصال نه پس دبيدارئ په حالت كښې نه كتل اودروستونوپه كتلوكښې دتوجيه ضرورت دې، چې پرې اطمينان اوشى، دا وئيل هم ممكن نه دى چې دكومو نيكانو حضراتو نه ليدل منقول دى دغه ټول دروغ اوبې اصل دى، ځكه چې ددې ناقلين هم ډيرزيات دى اوددې دعوى كونكى هم لوئې جليل القدر الله والاخلق دى، دغه شان داهم نشى وئيلې كيدې چې دغه حضراتو واقعى ليدلې خودې خودغه رؤيت يعنى ليدل منامى دى. دبيدارئ په عالم كښې نه وو. ځكه چې په دې محمل باندې حمل كول يولرې ده، بله دا چې بعضې واقعاتولره په خوب باندې محمول كيدې نشى ـ
البته داوئيلې كيدې شى چې دا خوارق عادتونو د قبيل نه دى. لكه څنګه چې دحضراتو انبياء عليهم الصلاة والسلام كرامات اوداولياء كرامو كرامتونه دى ـ
كوم ځائې پورې چې په صدراول كښې دنه كتلوتعلق دې، نوعلامه آلوسى رحمه الله فرمائى چې حضوراكرم ﷺ لره په حالت يقظه كښې كتل دخارق عادت په توګه باندې دې اوپه صدر اول كښې يعنى دصحابه كرام په زمانه كښې دخوارقوصدورډيركم ظاهرشوې وو. اوددې وجه دا په پوهه كښې راځى چې حضوراكرم ﷺ چې دآسمان رسالت نمردې. دهغوى ﷺ زمانه ډيره قريبه وه. ظاهره ده چې دنمرپه رڼړه كښې ستورى نه ښكاره كيږى. لهذا عين ممكن دى چې ددغه حضراتوپه دوركښې بعضې حضراتوهغوى ﷺ لره په عالم بيدارئ كښې ليدلې وى خو هغوى داخلاف مصلحت ګڼړلوسره نه وى ظاهر كړى ـ ددغه حضراتودنه ليدلويوه وجه داهم

---

(١) المواهب اللدنية (ج٧ ص٢٩٣) ـ
(٢) حواله بالا ـ
(٣) المواهب اللدنية (ج٧ ص٢٩٤) ـ

كيدې شى چې د حضوراكرم ﷺ فراق سره دهغوى ابتلاء او آزمېښت مقصودوى.داهم ممكن دى چې په دغه وخت كښې كه چاحضوراكرم لره په حالت بيدارئ كښې ليدلې وې نودنوروډپاره به دفتنه اودآزمېښت دروازه كهولاؤ شوې وه. يومصلحت داهم ممكن دې چې په دغه وخت كښې ډير خلق داسې ووكوم چې دحضوراكرم ﷺ بعينه عكس وو.

نوځكه چاهم هغوى ﷺ ديقظه په حالت كښې نه دى ليدلې،نيزدې سره ددې هم قوى امكان دې چې هغوى لره بيانې دبيدارئ په حالت كښې په كثرت سره ليدلو نوهغوى ﷺ به په دغه موقع كښې براه راست استفاده كيدله،نو دې سره به په كتاب اوسنت كښې د اجتهاد دروازه نه كهولاويدله، اوس چونكه حضوراكرم ﷺ موجود نه دې اونه په عالم بيدارئ كښې څوك هغوى لره ګورى، نوځكه داجتهاد دروازه كهلاؤده، داسې دامت دپاره آسانى پيداشوه ـ (۱)

كوم ځائى پورې چې دمنكرينوداويناده،چې حضور اكرم ﷺ دخوب دصحت ضمانت وركړې دې، دبيدارئ، نه لهذاپه بيدارئ كښې ممكنه ده چې جنات اوشيطانان متمثل كيدوسره خپل ځان ته نبى اكرم ﷺ اووائى اوكتونكى ته دهوكه وركړى ـنو ددې جواب دادې چې دبيدارئ حالت دخوب دحالت نه اقوى دې، كله چې په حالت د خوب كښې تمثيل شيطانى نشى كيدې نودبيدارئ په حالت كښې هم نشى كيدې ـ

ممكنه ده چې منكرين دا اووائى چې د „ فان الشيطان لايتمثل بى، تعلق دخوب سره دې، بيدارئ سره نه ـ

ددې جواب دادې چې په دې كښې هرڅه شك نشته چې د „ فان الشيطان لايتمثل بى، تعلق دخوب سره دې، بياهم ددې په علت كښې غوراوكړى چې دكوم علت په بنابانديې هغوى ﷺ دافرمائيلى وو، هغه علت دادې چې هغوى ﷺ هدايت محض دى اوشيطان ضلال محض. ضلال محض دهدايت محض شكل نشى اختيارولې، لهذا څنګه چې داعلت په حالت خوب كښې دې،بعينه هم داعلت دبيدارئ په حالت كښې هم دې،لهذا داممكنه نه ده چې په حالت بيدارئ كښې شيطان متمثل كيدوسره په دهوكه كښې واچوى ـ والله اعلم

ايا شيطان په خوب كښې دالله تعالى په صورت كښې متشكل كيدوسره راتلې شى ؟ آياشيطان په خوب كښې راتلوسره دا وئيلې شى چې زهٔ „ الله ،، يم ؟

حضرت ګنګوهى رحمه الله فرمائى چې شيطان داسې وائيلې شى، ځكه چې الله تعالى څنګه مظهر هدايت دې دغه شان مظهرضلالت هم دې، ارشاد بارى تعالى دې ﴿فَيُضِلُّ اللّٰهُ مَنْ يَّشَاءُ وَيَهْدِيْ مَنْ يَّشَاءُ﴾ (۲) والله اعلم بالصواب (۳)

قوله: من كذب على متعمدا فليتبوا مقعده من النار: كوم سړې چې بنه په قصد

---

(۱) اوګورئ روح المعانى (ج۱۲ص۳۹) تحت تفسيرقوله تعالى : ماكان محمد ابا احد من رجالكم ولكن رسول الله وخاتم النبين)ـ

(۲) سورة ابراهيم ۴۱

(۳) اوګورئ لامع الدرارى وتعليقاته (ج۱۰ص ۲۴۰ و ۲۴۱) كتاب التعبيرـ

سره په مابانديٍ دروغ اووائي هغه دې خپله ټكانه (د استوګنې ځائي) په دوزخ كښې جوړه كړي ـ دلته په حديث باب كښې هم داجزء اصالة اوبالذات مقصود دې ـ

د.. من كذب علي متعمدا،، تواتر حديث .. من كذب على متعمدا .. دډيرو صحابه كرامونه منقول دې. په خپله امام بخاري رحمه الله په مختلفو الفاظوسره دادحضرت زبير رضي الله عنه [1] حضرت على [2]. حضرت انس [3] اود حضرت ابوهريره [4] نه نقل كړې دې. دغه شان هغوى د حضرت مغيره [5] حضرت سلمه بن الاكوع [6] حضرت عبدالله بن عمروبن العاص [7] اوحضرت واثله بن الاسقع رضي الله عنهم [8] نه روايت كړې دې ـ البته په دې كښې دوعيدبالنارتصريح موجود نه ده ـ [9] امام مسلم رحمه الله هم دحضرت على [10]. دحضرت انس [11]. دحضرت ابوهريره [12] اودحضرت مغيره رضي الله عنهم [13] نه داروايت نقل كړې دې. اودابوسعيد رضي الله عنه نه صرف هم دوى روايت كړې دې [14] امام بخارى نه دې روايت كوى ـ

دصحيحينونه علاوه نورودحديث په كتابونوكښې حضرت عثمان [15]، حضرت ابن مسعود [16]، حضرت ابن عمر [17] حضرت ابوقتاده [18]

---

[1]) اوګورئ: صحيح البخارى (ج ١ص ٢١) كتاب العلم.باب اثم من كذب على النبى صلى الله عليه وسلم. رقم (١٠٧) ـ

[2]) حواله بالا (١٠٦)

[3]) حواله بالا (٢٠٨)

[4]) حواله بالا. رقم (١١٠) ـ

[5]) صحيح البخارى (ج١ص١٧٢) كتاب الجنائز. باب ما يكره من النياحة على الميت. رقم (١٢٩١) ـ

[6]) صحيح البخارى ج١ص ٢١) كتاب العلم. باب اثم من كذب على النبى صلى الله عليه وسلم. رقم (١٠٩)

[7]) صحيح البخارى (ج ١ص٤٩١) كتاب احاديث الانبياء. باب ماذكر عن بنى اسرائيل. رقم (٣٤٦١) ـ

[8]) صحيح البخارى (ج ١ص٤٩٨) كتاب المناقب. باب (بدون ترجمة. بعد باب نسبة اليمن الى اسماعيل). رقم (٣٥٠٩) ـ

[9]) الفاظ دا دى ،، ان من اعظم الفرى ان يدعى الرجل الى غيرابيه اويرى عينه مالم تر. اويقول على رسول الله صلى الله عليه وسلم مالم يقل،، ـ

[10]) صحيح مسلم المقدمة. باب تغليظ الكذب على رسول الله صلى الله عليه وسلم. رقم (٢) ـ

[11]) حواله بالا رقم (٣) ـ

[12]) حواله بالا. رقم. (٤) ـ

[13]) حواله بالا. رقم (١) و (٥) و (٦) ـ

[14]) صحيح مسلم. كتاب الزهد والرقائق. باب التثبيت فى الحديث وحكم كتابة العلم. رقم (٧٥١٠) ـ

[15]) مسند احمد (ج١ص ٧٠) ـ

[16]) جامع الترمذى. ابواب العلم. باب ماجاء فى تعظيم الكذب على رسول الله صلى الله عليه وسلم. رقم (٢٦٥٩)

[17]) مسند احمد (ج٢ص٢٢). رقم (٤٧٤٢) و (ج٢ص١٠٣). رقم (٥٧٩٨) و(ج٢ص ١٤٤) و رقم (٦٣٠٩). وشرح مشكل الاثار (ج ١ص ٣٦٠) ـ

[18]) سنن ابن ماجه. المقدمة. باب التغليظ فى تعمد الكذب على رسول الله صلى الله عليه وسلم. رقم (٣٥) ـ

حضرت جابر[1] اوحضرت زيدبن ارقم رضي الله عنهما[2] نه هم دا حديث مروى دي ـ
دغه شان په سندحسن سره حضرت طلحه بن عبيدالله، حضرت سعيدبن زيد، حضرت ابوعبيده بن الجراح، حضرت سعدبن ابى وقاص، حضرت معاذبن جبل، حضرت عقبه بن عامر، حضرت عمران بن حصين، حضرت ابن عباس، حضرت سلمان فارسى، حضرت معاويه بن ابى سفيان، حضرت رافع بن خديج، حضرت طارق الاشجعى، حضرت سائب بن يزيد، حضرت خالدبن عرفطه، حضرت ابوامامه، حضرت ابوموسى غافقى، حضرت عائشه او حضرت ابوقرصافه رضي الله عنهم نه هم مروى دي ـ [3] دا ټول دريديرش ۳۳ صحابه كرام دى ـ
ددوى نه علاوه تقريبا دشلو ۲۰ صحابه كرامونه مزيد هم داحديث مروى دې. بياهم دهغوى سندونه ډير ضعيف اوساقط الاعتبار دى ـ [4]
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چې بعضې حفاظ محدثينوددې حديث طرق جمع كړى دى ـ
په دې سلسه كښې دټولونه رومبې امام على بن المدينى رحمه الله صراحت كړې دې اودهغوى اتباع امام يعقوب بن شيبه رحمه الله كړې ده. هغه فرمائى چې دا حديث حجازى يا غيرحجازى صحابه كرامونه په شلوطرقوسره مروى دې. بيا ابراهيم الحربى اوابوبكر البزار رحمهماالله فرمائى چې تقريبا څلوېښت صحابه كرامونه مروى دې ـ
په دغه زمانه كښې امام ابن صاعد رحمه الله دهغه شان دغه طرق جمع كړى دى كوم چې دمذكوره تعدادنه څه زيات دى ـ
امام ابوبكرالصيرفى رحمه الله فرمائى چې تقريبا شپيته صحابه كرامودې لره روايت كړې دې. ددې طرقو لره امام طبرانى جمع كړل نوپه دې كښې اضافه اوشوه ـ
امام ابوالقاسم بن منده رحمه الله فرمائى چې دې روايت لره اوواتيه ۸۷ صحابه كرامونقل كړې دې. بعضې نيشاپورى حضراتوددې تخريج كړې دى. كوم سره چې نوره اضافه اوشوه
دغه شان امام ابن الجوزى رحمه الله دې طرقولره جمع كړه نوهغه دنوى ۹۰ نه زيات راوتل ابن دحيه رحمه الله په دې باندې جزم كړې دې ـ
امام ابوموسى المدينى رحمه الله فرمائى چې دې لره تقريبا سل ۱۰۰ صحابه كرامو نقل كوى. ددې نه پس حافظ يوسف بن خليل اوحافظ ابوعلى بكرى رحمهماالله ددې حديث طرق لره جمع كړه نود دواړو مجموعه تقريبا يوسل دوو ته اورسيده ـ [5]
حافظ عراقى رحمه الله فرمائى چې بعضې حفاظوذكركړې دى چې دې حديث لره دوه سوو ۲۰۰ صحابه كرامونقل كړې دې. خوزۀ ددې وقوع لره مستبعد ګنړم ـ [6]

---

[1]) حواله بالا. رقم (۳۳) ـ
[2]) مسند احمد (ج ٤ص ۳٦۷) ـ
[3]) ددې ټولو روايات وپاره اوګورئ ,, الموضوعات.. لابن الجوزى (ج۱ص۵۵ ـ ۹۲). الباب الثانى فى قوله عليه السلام: ،، من كذب على متعمدا ...... ـ
[4]) اوګورئ فتح البارى (ج۱ص ۲۰۳) ـ
[5]) اوګورئ فتح البارى (ج۱ص۲۰۳). وظفرالامانى (ص۵۲ ـ ٥٤). وفتح المغيث للعراقى (ص۳۲۳) ـ
[6]) اوګورئ فتح المغيث للراقى (ص۳۲۳) ـ

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چې غالباً دا "مائة" وو، د سبقت قلمي دوجې نه "مائتان" شول[1]، خو دلته دې دا خبره د نظر لاندې وي چې سلو ۱۰۰ ته نژدې صحابه كرامو نه چې كوم دا روايت مروى دې هغه ټول طرق صحيح نه دى، بلكه څنګه چې رومبې بيان شو. په دې كښې د صحيح نه علاوه بعضې حسن دى، بعضې ضعيف دى، او بعضې بالكل ساقط الاعتبار دى، بيا په دې كښې بعضې روايتونه د مطلق كذب په مذمت كښې دى، په خاص كذب على النبى ﷺ سره مقيد نه دى.[2]

د دې حديث تفصيلي تخريج د پاره د ابن الجوزى رحمه الله كتاب الموضوعات او د علامه عبدالحى لكهنوى رحمه الله كتاب "الآثار المرفوعة فى الاخبار الموضوعة"، اوګورئ.[3]

حافظ ابن الصلاح رحمه الله فرمائي چې دا حديث متواتر دې. د دې نه علاوه بل حديث متواتر نشته[4] او ابن حبان[5] او حازمى[6] رحمهما الله د حديث متواتر مطلقاً انكار كوى او وائى چې د حديث متواتر هيڅ وجود نشته.

د ابن حبان او حازمى رحمهما الله دا دعوى خو بالكل باطله ده، ځكه چې اوس مخكښې تفصيل تير شوچې "من كذب على متعمدا"، والا حديث د سلو نه زيات صحابه كرامو نقل كړې دې. نو ولې بيا به هم دا متواتر نه وى ؟!

كوم ځائې پورې چې د حافظ ابن الصلاح رحمه الله د دعوې تعلق دې، نو علماؤ د دغه تخصيص ترديد كړې دې او ونيلې ئې دى چې د "من كذب"، والا حديث نه علاوه "من بنى لله مسجدا ....."، د مسح على الخفين والا حديث، رفع يدين والا حديث، د شفاعت والا حديث، د "حوض"، او د "رؤيت بارى تعالى"، والا احاديث وغيره متواتر دى.[7]

حافظ عراقى رحمه الله د "من كذب على متعمدا ....."، والا حديث په باره كښې ليكلې دى "ولا يمكن التواتر فى شىء من طرق هذا الحديث، لانه يتعذر وجود ذلك فى الطرفين والوسط، بل بعض طرقه

---

[1]) فتح المغيث للسخاوى (ج٤ص١٩) الغريب والعزيز والمشهور، امثلة التواتر_

[2]) اوګورئ: ظفر الامانى (ص ٥٤) نقلا عن فتح البارى (ج١ص٢٠٣)_

[3]) كتاب الموضوعات لابن الجوزى (ج١ص٩٢-٥٥)، الباب الثانى فى قوله عليه السلام : من كذب على متعمدا .... والآثار المرفوعة (ص ١١_ ١٨)، ضمن مجموعة سبع رسائل للكنوى رحمة الله تعالى _

[4]) قال ابن الصلاح رحمه الله تعالى : "نعم : حديث " من كذب على متعمدا فليتبوأ مقعده من النار" نراه مثالا لذلك، فانه نقله من الصحابة رضى الله عنهم العدد الجم، وهو فى الصحيحين مروى عن جماعة منهم ...._ علوم الحديث (ص ٢٦٩)، النوع الموفى ثلاثين : معرفة المشهور من الحديث _

[5]) قال ابن حبان فى مقدمة صحيحة : " فاما الاخبار فانها كلها اخبار آحاد ...._ انظر الاحسان بترتيب صحيح ابن حبان (ج١ص١٤٥)_

[6]) قال الحازمى رحمة الله تعالى : " واثبات المتواتر فى الاحاديث عسير جدا" _ شروط الائمة الخمسة للحازمى (ص١٤٢) ثلاث رسائل فى علم مصطلح الحديث _

[7]) اوګورئ: فتح البارى (ج١ ص٢٠٣)، وفتح المغيث للسخاوى (ج ٤ص٢٠ و ٢١) _

الصحیحة انما هی افراد من بعض رواتها، وقد زاد بعضهم فی عدد هذا الحدیث حتی جاوز المأة، ولکنه لیس هذا المتن، وانما هی احادیث فی مطلق الکذب علیه صلی الله علیه وسلم، کحدیث: ,, من حدث عنی بحدیث یری انه کذب، فهو احد الکاذبین،، ونحو ذلك،،. ـ (۱)

دحافظ عراقی دقول حاصل دا دې چې ,, که ددې حدیث ټول طرق هم ملاؤ کړې شی نو بیاهم تواترنه ثابتیږی. ځکه چې ابتداء او انتهاء اوبیا وسط کښې دتواترشرط یعنی کثرت رواة موندل ممکن نه دی، بلکه ددې حدیث بعضې طرق د داسې رواتونه مروی دی په کوم چې دآحادو اطلاق کیږی. بعضې حضراتوددې حدیث دطرقو تعداد دسلونه زیات ښودلې دې. خوداخبره صرف دې متن سره متعلقه نه ده. بلکه په حضور اکرم ﷺ باندې مطلقا دروغ تړلو سره متعلق دې. څنګه چې حدیث ,, من حدث عنی بحدیث یری انه کذب، فهو احد الکاذبین،، وغیره دی.،. ـ

حافظ ابن حجر رحمه الله دحافظ عراقی رحمه الله دې اشکال لره (چې متواتردپاره دطرفینواویه وسط کښې استواء فی الکثرة ضروری دې اوددې حدیث په هریو طریق کښې داخبره نشته دې) ذکرکولوسره ددې جواب ورکړې دې چې دمتواترکیدو مطلب دانه دې چې په هرهرطریق کښې دې دتواترضرورت وی، بلکه په هره زمانه کښې دابتداء نه ترانتهاء پورې یوجماعت دبل جماعت نه روایت کونکی موجود وی نو داافادهٔ دعلم دپاره کافی ده ـ (۲)

حافظ رحمه الله فرمائی چې صرف دحضرت انس رضی الله عنه طریق لره روایت کونکو تعداد کافی زیات دې اودهغوی نه داپه تواترسره منقول دې.دحضرت علی رضی الله عنه نه روایت کولووالا شپږ مشهور تابعین دی.دغه شان حضرت ابن مسعود، حضرت ابوهریره اوحضرت عبدالله بن عمرو رضی الله عنهم داحادیثوداحال دې، که چرې داسې اووئیلې شی چې داحدیث دکوم کوم صحابه کرامونه مروی دې دهغوی په طریق باندې دامتواتردې نودا خبره به صحیح وی.ځکه چې د تواتردپاره څه عددمعین شرط نه دې بلکه د ,, علم،، افاده کافی ده ـ (۳)

خوعلامه عبدالحی لکهنوی رحمه الله دې خبرې لره نقل کولوسره چې داحدیث کوم چې دسلو (۱۰۰) نه زیات صحابه کرامونه مروی دې.په دې کښې بعینه ,, من کذب ....،، والا الفاظوسره نشته، بلکه نزدې نزدې نورو الفاظوو الاحدیثونه هم شامل دی. فرمائی:

,, وبه ظهرمافی کلام الحافظ ابن حجر...... فان العلم الذی لابد منه فی المتواترهوالعلم الضروری، لامطلق العلم، وحصول العلم الضروری من طرق هذا الحدیث ممنوع،، ـ (۴)

---

۱) التقیید والایضاح لما اطلق واغلق من کتاب ابن الصلاح (ص۲۷۲). النوع الحادی والثلاثون: معرفة الغریب والعزیز من الحدیث ـ

۲) قال الحافظ: ... واجیب بان المراد باطلاق کونه متواترا روایة المجموع عن المجموع من ابتدائه الی انتهائه فی کل عصر. وهذا فی افادة العلم.. ـ فتح الباری (ج ۱ص۲۰۳) ـ

۳) فتح الباری (ج۱ص ۲۰۳) ـ

۴) ظفر الامانی (ص۵۶و ۵۷). مبحث الخبر المتواتر ـ

یعنی .. ددې نه دحافظ ابن حجر په کلام کښې چې کوم خلل واقع دې هغه ظاهرشو ..... خکه چې په متواترکښې کوم علم ناګزیردې هغه .. علم ضروری .. دې. نه چې مطلق علم. اوعلم ضروری ددې حدیث دطرق نه حاصل کیدل مسلم (تسلیم شده) نه دې ..

حاصل داچې ابن حبان اوحازمی رحمهماالله دمتواتردوجود نه انکار کړې دې [۱] اوابن الصلاح رحمه الله فرمائی چې دمتواتروجود ډیرقلیل دې. البته .. من کذب ..... والاحدیث په باره کښې دعوی کیدې شی چې دامتواتردې.

حافظ عراقی رحمه الله فرمائی چې ددې حدیث په باره کښې دا وینا ممکنه نه ده چې دالفظاهم متواتردی. خکه چه بعینه هم دې الفاظوسره دومره طرق سره مروی نه دی. دکوم په وجه سره چې په دې باندې دمتواترکیدو حکم لګولې کیدې شی.

لهذا دې اختلاف ختمولو دپاره داسې وئیلې شی چې کوم حضراتو .. متواتر .. انکار کړې دې هغوی د تواتر لفظی انکارکوی او چې کومو حضراتو متواتر تسلیم کړې دې هغه تواتر معنوی دې. [۲] والله سبحانه وتعالی اعلم

دواضع حدیث حکم: دنبی کریم ﷺ طرف ته غلطه خبره منسوب کول په اتفاق سره ګناه کبیره ده [۳]

البته په دې کښې اختلاف دې چې واضِع حدیث کوم چې په حضوراکرم ﷺ باندې دروغ اوتړی هغه د دائره ایمان نه خارج کیږی که نه ؟

جمهور علماء فرمائی چې مفتری علی النبی ﷺ د دائره ایمان نه نه خارج کیږی.

امام ابومحمد الجوینی رحمه الله فرمائی چې په حضور اکرم ﷺ باندې دروغ تړونکې به کافر کیږی. [۴]

علامه ابن المنیرمالکی رحمه الله دامام جوینی رحمه الله قول طرف ته خپل میلان ظاهرکړې دې اوپه دې سلسله کښې هغوی ددې خبرې نه استدلال کړې دې چې کوم سړې دنبی اکرم ﷺ طرف ته څه غلط حدیث منسوب کوی. دمثال په توګه باندې که هغه دکوم حرام دتحلیل دپاره غلط حدیث بیان کوی نوهغه به یا دا حرام حلال ګڼړی، یابه په حلال ګڼړلوباندې نورخلق آماده کوی او استحلال حرام کفر دې. دغه شان په دې باندې آماده کول هم کفر دې. [۵]

خو دعلامه موصوف دا دلیل ضعیف دې. خکه چې دلته ګفتګوپه استحلال حرام کښې نشته دې. بلکه ګفتګوپه دې خبره کښې کیږی چې که څوک صرف په هوائې نفسانی (خواهشاتو) په غرض باوجود دحرام ګڼړلونه. حضور اکرم ﷺ طرف ته غلط خبره منسوب کړی نوهغه به

---

[۱] انظرفتح المغیث للسخاوی (ج ٤ص١٩) الغریب. والعزیز. والمشهور. وشرح شرح نخبة الفکر فی مصطلحات اهل الآثر (ص ١٨٧) ـ

[۲] انظرتعلیقات الشیخ نورالدین عترعلی علوم الحدیث لابن الصلاح (ص٢٦٨) ـ

[۳] اوګورئ توضیح الافکارلمعانی تنقیح الانظار (ج٢ص٦٦) ـ

[۴] اوګورئ نزهة النظرشرح نخبة الفکرمع حاشیة لقط الدر (ص ٨٥)) وشرح شرح نخبة الفکر لعلی القاری (ص ٤٥٢). وفتح الباری (ج١ص٢٠٢) ـ

[۵] فتح الباری (ج١ص٢٠٢) ـ

کافر وی که نه. نصوص په دې خبره باندې دلالت کوی چې کافر کیږی به نه.
الله تعالی فرمائی «إِنَّ اللهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَٰلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ» ([1])

د امام بخاری رحجان هم دې طرف ته دې. څکه امام ترجمه کښې ..اثم من كذب، ارشاد فرمانیلې دې. که چرته کذب علی النبی کفروې نوحضرت امام بخاری به په ترجمه کښې د ..اثم، په ځائې باندې د.. کفر.. لفظ رؤړلې وو ـ والله اعلم

دحضور اکرم په احادیثو کښې دروغ وئیلو والا توبه به قبوله وی که نه؟ که چرته یوکس دحضوراکرم طرف ته غلطه خبره منسوب کړه اوداسې هغه عمدا اوکړه. نودومره خبره خوظاهره ده چې داګناه کبیره ده. البته په دې کښې کلام دې چې ددهٔ توبه به قبوله وی که نه؟
امام احمد بن حنبل، امام حمیدی، سفیان ثوری، عبدالله بن المبارک،رافع بن الاشرس اوابونعیم دامذهب دې چې ددهٔ ټول روایت به مردود وي. که چرته هغه په صدق دل سره (دزړه نه) توبه اوباسی نوبیا هم دهغه روایات معتبرنه دی ـ ([2])
خوامام نووی فرمائی چې دا دقواعدو خلاف دې. مذهب مختار دادې چې ددهٔ توبه قبوله ده اودتوبه نه پس ددهٔ روایات هم معتبردی. دکفرپه شان جرم توبه سره معاف کیږی نودا خودهغې نه کمتردې، دابه بدرجه اولی معاف کړې شی ـ ([3])
دجمهورو دطرف نه ددې جواب دادې چې بحث په دې خبره کښې نه دې چې فیمابینه وبین الله ددهٔ توبه به قبوله وی یا نه، بلکه بحث په دې کښې دې چې کاذب علی النبی روایات به متعبروی که نه؟
جمهور وائی چې معتبربه نه وی ([4])اوددې وجه دا ده چې آئنده دپاره به سدباب شی او هیڅ څوک هم دنبی طرف ته څه غلطه خبره نه منسوب کړی اونه به دمنسوب کولوجرأت کوی
فائده: امام بخاری په دې باب کښې دټولونه ړومبې دحضرت علی حدیث ذکرکړې دې، کوم چې اصل مقصودباب دې، ددې نه پس ئې دحضرت زبیر حدیث نقل کړې دې کوم چې په دې خبرې باندې دال (دلالت کونکې) دې چې حضرات صحابه کرامو به په حضوراکرم باندې دروغ تړلونه دیرزیات احترازکول. دریم نمبرباندې دحضرت انس حدیث ئې راوړلې دې، په کوم کښې چې ددې خبرې تصریح ده چې حضرات صحابه کرامو به داکثار فی الروایة نه احترازکولو. کوم چې به مفضی الی الخطا وو، مطلق تحدیث نه به ئې

---

[1]) النساء ٤٨
[2]) اوګورئ الکفایة (ص١١٧و١١٨)، وشروط الائمة الخمسة للحازمی (ص١٤٦، ضمن ثلاث رسائل فی علم مصطلح الحديث)، وعلوم الحدیث لابن الصلاح (ص١١٦)، والتقیید والایضاح (ص١٥٠، ١٥١)، وفتح المغيث للعراقی (ص١٦٤) وفتح المغيث للسخاوی (ج٢ص٧١_٧٦) _
[3]) اوګورئ تقریب النووی بشرحه تدریب الراوی (ج١ص٣٣٠)، وشرح النووی لصحیح مسلم (ج١ص٨ المقدمة، باب تغليظ الكذب على رسول الله صلى الله عليه وسلم _
[4]) قال ابو عبدالرحمن عبیدالله بن احمد الحلبی: سألت أحمد بن حنبل عن محدث كذب فی حديث واحد، ثم تاب ورجع، قال: توبته فيما بينه وبين الله تعالى، ولا يكتب حديثه أبدا. الكفاية (ص١١٧) _

احترازنه کولو. ددې نه پس دحضرت سلمه بن الاکوع ﷺ حدیث ئې راوړې دې. په کوم کښې چې د "قول" تصریح موجود ده. اوددې نه رومبې حدیثونه د قول اوفعل دواړو نسبتونو ته عام دی ـ
اوپه آخره کښې ئې دحضرت ابوهریره ﷺ حدیث روړو. چې پکښې دې خبرې طرف ته اشاره ده چې په حضوراکرم ﷺ باندې دورغ تړل په یوموقع باندې هم جائزنه دی. که دعوی دسماع په حالت دیقظه کښې وی اوکه په حالت دمنام کښې وی ـ (۱) والله اعلم وعلمه اتم واحکم
فائده دحضرت ابوهریره ﷺ په دې حدیث کښې څلور اموردی ۱ـ **تسموا باسمی**-۲ـ **ولاتکتنوا بکنیتی** -۳ـ **ومن رانی فی المنام فقد رانی، فان الشیطان لایتمثل فی صورتی** ۴ـ **ومن کذب علی متعمدا فلیتبوا مقعده من النار** ـ ددې اموروپه مینځ کښې څه مناسبت دې ؟
علامه عینی ﷫ فرمائی چې رومبې جمله اودویمه جمله په مینځ کښې مناسبت بالکل ظاهردې چې په یوکښې تسمیه مذکوره ده اوپه بل کښې تکنیه. ددواړوتعلق هم دیوقبیل سره دې، په آخری دوؤ جملوکښې مناسبت داسې دې چې څنګه دبیدارئ په عالم کښې دحضور اکرم ﷺ طرف ته د دروغوخبره منسوب کول حرام اوناجائزدی دغه شان که څا حضوراکرم ﷺ په خوب کښې نه وی لیدلې اوددې نه باوجود هغه وائی چې ما حضوراکرم ﷺ په خوب کښې لیدلې دې نودې هم ددې وعیدلاندې داخل دې البته ددواړو جملوتعلق آخری دوؤ جملوسره څنګه دې ؟ علامه عینی ﷫ په دې مقام کښې بیاض پریخودې دې ممکنه ده چې روستوئې لیکل غوستل اوذهول ترې نه شوې وی ـ بیا هم غورکولوسره خبره په پوهه کښې راځی هغه داچې دا درې مختلف احادیث دی، یو "**تسموا باسمی ولا تکتنوا بکنیتی**"، دویم حدیث دې "**من رانی** ...."، دریم حدیث "**من کذب علی متعمدا** ...."،
حضرت ابوهریره ﷺ به دا حدیثونه بیل بیل هم روایت کول اوپه بعضې وختونوکښې به ئې تول په یوځائې باندې روایت کول دلته هم دا صورت دې چې تول احادیث ئې په یوځل روایت کړی دی ـ

۳۹ـ باب: کتابة العلم

د سابقه باب سره مناسبت په مذکوره باب اوباب سابق کښې مناسبت دادې چې په سابق باب کښې دحضوراکرم ﷺ نه نقل کولوکښې دکذب نه احترازکولوتاکیدووواوپه دې باب کښې ددې خبرې ترغیب دې چې دحضوراکرم ﷺ کلام دضائع کولونه احتراز اوکړې شی ـ (۲)
حضرت شیخ الحدیث صاحب ﷫ فرمائی چې په باب سابق کښې چونکه کذب علی النبی ﷺ نه احترازکولوحکم وو، څکه عین امکان ووچې دبعضې خلقوهمتونو بالکل جواب

---

(۱) فتح الباری (ج۱ص۲۰۲و۲۰۳)، وعمدة القاری (ج۲ص۱۵۷) ـ
(۲) عمدة القاری (ج۲ص۱۵۸)ـ

ورکړي وواو هغوی د معلق نقل حديث نه احتراز کولو. ظاهره ده چې په دې کښې لوئې نقصان وواو به تعليم او تبليغ کښې خلل پيداکيدو. ځکه مصنف رحمه الله ددې نه پس دا ترجمه قائمه کړه. چې پکښې ئې هغه طريقه اوښودله. چې ورسره نقل حديث هم جاری پاتې کيدې شي. او د غلطيانو نه هم بچ پاتې کيدې شي. هغه طريقه د کتابت حديث ده. چې اوريدلې شوی احاديث او علم لره اوليکلې شي او بيا ئې بيان کړی[1] والله اعلم

مقصد ترجمة الباب حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چې دامام بخاری رحمه الله طرز په دې ابوابو کښې دفقهاء په مينځ کښې چې کوم مختلف فيه وی دا دې چې ترجمه علی سبيل الاحتمال ذکرکوی. په دې کښې يوجانب (طرف) جزم سره نه ذکرکوی. داترجمه هم داسې ده. ځکه چې دسلفو په دې کښې اختلاف پاتې شوې دې. بعضې حضرات دکتابت قائل وی او بعضې حضرات دترک . اګرچه روستو په کتابت حديث باندې اجماع منعقده شوه. بلکه ددې په استحباب باندې اتفاق شوې دې. ددې نه زيات داسې وئيلې شي چې د چا په ذمه د علم تبليغ لازم او متعين وی او ده ته د هيرېدلو ويره وی نو ده باندې کتابت علم واجب دی[2]

امام شاه ولی الله فرمائی چې د مصنف مطلب دا بيانول دی چې د حديث د کتابت اصل په حديث کښې موجود دې. اګرچې په زمانه د نبی عليه السلام کښې ددې ويرې چې حديث قرآن سره ګډ نه شی يا خلق د حفظ حديث اهتمام نه کوی او په کتابت بهروسه شروع کړی. نو د کتابت حديث نه منع اوکړې شوه خو بيا روستو د کتابت اجازت ملاؤ شو. د حضرت عبدالله بن عمرو بن العاص رضی الله عنهما واقعات په دې باندې ګواه دی[3]

حضرت شيخ الهند رحمه الله فرمائی:

د علم د حفاظت، بقاء او تبليغ واشاعت د پاره کتابت ضروری آسان او فائده مند دې نو ځکه يې باب کتابت العلم اولګولو چې د کتابت علم استحسان او د علمی کارونو د بقاء او حفاظت په غرض کتابت د حضورپاک ﷺ د ارشاداتو نه ثابت کړی بلکه علماؤ ته په کتابت باندې د ترغيب ورکولو طرف ته اشاره هم معلوميږی[4]

د حديثو کتابت د کتابت حديث په باره کښې د سلفو نه اختلاف راروان دې. حضرت ابن مسعود. حضرت زيدبن ثابت. حضرت ابوموسی. حضرت ابوسعيدخدری رضی الله عنهم وغيره يو جماعت کتابت حديث ناخوښه ګڼړلې دې. دغه شان بل جماعت ددې قائل دې چې هغې کښې حضرت عمر. حضرت علی. حضرت حسن. حضرت جابر رضی الله عنهم وغيره شامل دی

په دې سلسله کښې دريم مذهب دا دې چې کتابت دې اوکړې شی خو د يادولو نه پس دې وران کړې شی

خو روستو دا ټول اختلاف ختم شواو اوس ددې په جواز او استحباب باندې د ټولو اتفاق

---

[1] الکنز المتواری (۲ص۳۴۶)_

[2] فتح الباری (۱/ ۲۰۴)

[3] شرح تراجم ابواب البخاری(ص۱۵)

[4] الابواب و التراجم(ص۵۵)-

اوشو[1] د حديث د جمع كيدو او په دې باندې د منكرين حديث د شبهاتو ترديد په تفصيل سره مقدمه كښې تير شوې دې فلينظر ثمه

[۱۱۱] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَامٍ قَالَ أَخْبَرَنَا وَكِيعٌ عَنْ سُفْيَانَ عَنْ مُطَرِّفٍ عَنِ الشَّعْبِيِّ عَنْ أَبِي جُحَيْفَةَ قَالَ قُلْتُ لِعَلِيٍّ هَلْ عِنْدَكُمْ كِتَابٌ قَالَ لَا، إِلَّا كِتَابُ اللهِ، أَوْ فَهْمٌ أُعْطِيَهُ رَجُلٌ مُسْلِمٌ، أَوْ مَا فِي هَذِهِ الصَّحِيفَةِ. قَالَ قُلْتُ فَمَا فِي هَذِهِ الصَّحِيفَةِ قَالَ الْعَقْلُ، وَفَكَاكُ الْأَسِيرِ، وَلَا يُقْتَلُ مُسْلِمٌ بِكَافِرٍ [۲۸۸۲، ۶۵۰۷، ۶۵۱۷]

رجال الحديث

① **محمد بن سلام**: دا عبدالله محمد بن سلام البيكندى رحمه الله دې. ددوى حالات "كتاب الايمان" باب قول النبى ﷺ **انا اعلمكم بالله وان المعرفة فعل القلب**" لاندې تير شوې دى[2]

② **وكيع**: دا مشهور امام وكيع ابن الجراح بن مليح الرواسى الكوفى رحمه الله دې ابوسفيان ددوى كنيت دې[3]

د اصبهان په يو كلى كښې پيدا شو[4]

دې د خپل پلار جراح بن مليح نه علاوه اسماعيل بن خالد، ايمن بن ناهل، عكرمه بن عمار، هشام بن عروه، امام اعمش، خالد بن دينار، ابن جريج، امام اوزاعى، امام مالک، اسامه بن زيد، سفيان ثورى، امام شعبه، فضيل بن غزوان، مالک بن معول، هشام الدستوائى او مبارک بن فضاله رحمهم الله وغيره نه هم روايت كوى.

دده نه روايت كوونكو كښې سفيان ثورى (**وهو من شيوخه**) عبدالرحمن بن مهدى، ابوبكر بن ابى شيبه، عثمان بن ابى شيبه، ابو خثيمه زهير بن حرب، عبدالله بن مسلمه القعنبى، عبدالله بن مبارک، ابوكريب محمد بن العلاء، على بن خشرم، محمد بن سلام، نصربن على، يحيى بن يحيى نيسابورى او ابراهيم بن عبدالله العبسى رحمهم الله دى[5]

امام حماد بن زيد رحمه الله فرمائى **لوشئت قلت: هذا ارجح من سفيان**[6]

امام احمد رحمه الله فرمائى "**ما رايت اوعى للعلم من وكيع ولا احفظ منه**"[7] يعنى "ما د وكيع نه زيات حافظ او يادولو والا ليدلې نه دې،

---

[1]) مقدمة اوجز المسالک(۱/ ۱۴)-

[2]) كشف البخارى(۲/ ۹۳)-

[3]) تهذيب الكمال (۳۰/ ۴۶۲)-

[4]) حواله بالا

[5]) تهذيب الكمال (۳۰/ ۴۶۳-۴۷۰)-

[6]) تهذيب الكمال (۳۰/ ۴۷۰) و سير اعلام النبلاء(۹/ ۱۴۲)-

[7]) -تهذيب الكمال (۳۰/ ۴۷۱) وسير اعلام النبلاء(۹/ ۱۴۴)-

بيا دوى فرمائى "كان وكيع مطبوع الحفظ و كان وكيع حافظا وكان احفظ من عبدالرحمن بن مهدى كثيراً كثيراً" [1] يعنى "د وكيع حافظه فطري وه هغه واقعي حافظ وو او د عبدالرحمن بن مهدي په مقابله كښې د حفظ په اعتبار سره زيات قوى هم وو.

دغه شان امام احمد رحمه الله فرمائى "ما رايت رجلا قط مثل وكيع فى العلم والحفظ والاسناد والابواب مع خشوع وورع" [2] يعنى ما په علم حديث كښې د حفظ، سند او فقهي ابوابو په اعتبار سره د وكيع پشان څوك ليدلي نه دى، ورسره ورسره هغه كښې خشوع او تقوى هم وه.

بيا فرمائى "كان وكيع بن الجراح امام المسلمين فى وقته" [3]

امام يحيى بن معين رحمه الله فرمائى "الثبت بالعراق وكيع" [4]

بل ځائى فرمائى "وكيع عندنا ثبت" [5]

دغه شان دا هم فرمائى "ما رايت افضل من وكيع قيل له ولا ابن مبارك؟ قال: قد كان لابن مبارك فضل ولكن ما رايت افضل من وكيع كان يستقبل القبلة ويحفظ حديثه ويقوم الليل ويسرد الصوم و يفتى بقول ابى حنيفة وكان قد سمع منه شيئا كثيراً قال وكان يحيى بن سعيد القطان يفتى بقوله ايضا" [6]

يعنى "ما د وكيع نه افضل څوك ليدلي نه دى هر كله چې دوى ته اووئيلې شو چې ابن مبارك هم افضل دى نو وې فرمائيل چې د ابن مبارك شرف او فضيلت په خپل ځائى خو ما د وكيع نه افضل څوك ليدلي نه دى هغه به قبلې طرف ته مخ كړو او حديث به يې يادولو چې د تعظيم حديث دليل دې او د امام ابوحنيفه په قول باندې ئى فتوى وركوله هغوى د امام صاحب نه ډير حديثونه اوريدلې وو دغه شان امام يحيى القطان به هم د امام ابوحنيفه په قول باندې فتوې وركولې"

قبله ته مخ كول او حديث يادول، مطلب دادې چې د حديث د عزت او احترام د پاره به يې داسې كول او ظاهره ده چې دې سره تنهائى هم حاصليږى.

هغوى دا هم فرمائى چې "ما رايت احدا يحدث لله غير وكيع و ما رايت رجلا قط احفظ من وكيع، ووكيع فى زمانه كالاوزاعى فى زمانه" [7]

---

[1] تهذيب الكمال (۳۰/۴۷۱)-
[2] تهذيب الكمال(۳۰/۴۷۳)-
[3] حواله بالا
[4] تهذيب الكمال(۳۰/۴۷۴)-
[5] حواله بالا
[6] تهذيب الكمال (۳۰/۴۷۴)-
[7] تهذيب الكمال (۳۰/۴۷۵)-

یعنی ما د وکیع نه علاوه بل څوک اونه لیدل چې د الله د پاره حدیث بیانوی. او ما د وکیع نه اوچت بل حافظ نه دې لیدلې. د وکیع حیثیت په خپله زمانه کښې داسې دې لکه د امام اوزاعی رحمه الله ته چې خپله زمانه کښې حاصل وو.
امام یحیی ابن معین رحمه الله فرمائی:
"رایت عند مروان بن معاویة لوحا فیه اسماء شیوخ: فلان رافضی وفلان کذا و فلان کذا، ووکیع رافضی، قال یحیی: فقلت له: وکیع خیر منك، قال: منی؟ قلت: نعم، قال: فما قال لی شیئا، ولو قال لی شیئا لوثب اصحاب الحدیث علیه، قال: فبلغ ذالك وکیعا، فقال: یحیی صاحبنا" (۱)
یعنی ما مروان بن معاویه سره یو تختئ اولیدله چې په هغې باندې د شیوخو نومونه کنده وو. اودا پې لیکلې وو چې فلانکې رافضی دې فلانکې داسې دې او فلانکې داسې دې او وکیع رافضی دې. یحیی فرمائی چې ما ورته اووئیل چې وکیع ستا نه خه دې هغه اووئیل چې څما نه؟ ما ورته وې او ستا نه. بیا ئې ماته هیڅ اونه وئیلې اوکه وئیلې وې نو محدثینو به راګیر کړې وو. او وئیلې شوې دی چې هر کله دا خبره وکیع ته اورسیده نو ونې فرمائیل چې یحیی څمونږه دوست دې.
ابن عمار فرمائی "ما کان بالکوفة فی زمان وکیع افقه ولا اعلم بالحدیث منه کان وکیع جهبذا" (۲) یعنی "کوفه کښې د وکیع نه لوئې محدث او فقیه نه وو. وکیع ډیر ماهر عالم وو"
امام ابونعیم رحمه الله فرمائی "ما دام هذا الثبت _ یعنی وکیعا _ حیا ما یفلح احد معه" (۳) یعنی تر څو چې دا ثقه او ثبت سړې موجود وی دده نه څوک مخکښې نشی تلې.
امام عبد الرزاق رحمه الله فرمائی "رایت الثوری وابن عیینة ومعمرا ومالکا، ورایت، فما رات عینای قط مثل وکیع" (۴) یعنی "ما ثوری، ابن عیینه معمر او مالک اولیدل او ما فلانکې فلانکې هم اولیدو خو څما سترګو د وکیع پشان او نه لیدلو"
امام محمد بن سعد فرمائی "وکان ثقة مامونا، عالما، رفیعا، کثیرا الحدیث، حجة" (۵)
امام عجلی رحمه الله فرمائی "کوفی، ثقة، عابد، صالح، ادیب من حفاظ الحدیث وکان یفتی" (۶)
امام حبان رحمه الله ددوی ذکر په خپل کتاب "الثقات" کښې کړې دې اولیکلې دی "وکان حافظا متقنا" (۷)

(۱) تهذیب الکمال (۳۰/۴۷۶)-
(۲) تهذیب الکمال(۳۰/۴۷۷)-
(۳) تهذیب الکمال(۳۰/۴۷۸)-
(۴) تهذیب الکمال (۳۰/۴۷۹)-
(۵) الطبقات الکبری (۶/۳۹۴)-
(۶) تهذیبب الکمال(۳۰/۴۸۲)-
(۷) الثقات لابن حبان(۷/۵۶۲)-

امام نووی فرمائی "اجمعو علی جلالته ووفور علمه وحفظه واتقانه وورعه وصلاحه وعبادته وتوثيقه واعتماده"[1] يعني ددوى جلالت شان، كثرت علم، حفظ او پوخوالي، ويره، تقوى او نيكو كاري، عبادت گذاري او ثقاهت باندې د ټولو علماؤ اتفاق دې.

حافظ ذهبی فرمائی "وكان من بحور العلم وائمة الحفظ"[2] البته امام وكيع باندې څه كلام هم د محدثينو نه نقل شوې دې، امام ابن المدينی رحمه الله فرمائی "كان وكيع يلحن"[3] يعني وكيع به بعضې وخت په روايت حديث كښې لفظي غلطي كوله.

دغه شان فرمائی "كان فيه تشيع قليل"[4]

د امام احمد رحمه الله نه چې كله تپوس اوكړې شو "اذا اختلف وكيع وعبدالرحمن بن مهدى بقول من ناخذ؟" نو هغوى جواب وركړو "عبدالرحمن يوافق اكثر وخاصة فى سفيان وعبدالرحمن يسلم منه السلف ويجتنب شرب السكر وكان لايرى ان تزرع ارض الفرات"[5]

يعني د امام احمد رحمه الله نه چې كله تپوس اوكړې شو چې كله د وكيع او عبدالرحمن اختلاف پيدا شي نو د چا روايت به قبليږي؟ نو امام احمد رحمه الله اوفرمائيل چې د عبدالرحمن اكثر روايات موافقت كوى خاصكر چې كله د ابوسفيان نه روايت كوى، بل د عبدالرحمن نه سلف حضرات هم محفوظ او په امن دى هغوى به د نشه كونكى څيز نه څكلو او دفرات په زمكه كښې د زراعت هم قائل نه دې.

تر څو چې د لحن فى الحديث تعلق دې نو د لحن نه مراد نحوى غلطى ده[6] اګر چې د علم نحو اهميت منلې شوې دې خو چونكه نحو يو داسې علم دې چې په دې كښې انسان هغه وخت پورې ماهر كيدې نه شى تر څو چې ځان بالكل دې د پاره وقف نه كړى خكه محدثينو به په قدر د ضرورت دا علم حاصلولو او په دې كښې به ډير مستغرق كيدل نه[7] دې وجه نه محدثين داسې غلطيانې عيب نه شميرى.

---

[1] تهذيب الاسماء واللغات (١٤٥/٢)-

[2] سير اعلام النبلاء (١٤٢/٩)-

[3] ميزان الاعتدال (٣٣٦/٤)-

[4] حواله بالا

[5] حواله بالا

[6] قال السخاوى "فاللحن..كما قال صاحب المقياس بسكون الحاء امالة الكلام عن جهته الصحيحة فى العربية "فتح المغيث (١٦٦/٣) التسميع بقراة اللحان و المصحف)-

[7] "كذا نومر ان نتعلم القران ثم السنة ثم الفرائض ثم العربية:الحروف الثلاثة فسرها بالجر و الكسر والرفع والنصب وذالک التوغل فيه قد يعطل عليه ادراک هذا الفن الذى صرح ائمته بانه لا يعلق الا بمن قصر نفسه عليه و لم يضم غيره اليه وقد قال ابو احمد بن فارس فى جزء ذم الغيبة " ان غاية علم النحو وعلم ما يحتاج اليه ان يقرا فلا يلحن ويكتب فلا يلحن فاما ما عدا ذالک فمشغلة عن العلم... [بقيه حاشيه په راروانه صفحه..

امام نسائی فرمائی "انه لایعاب اللحن وقد کان اسماعیل بن ابی خالد یلحن وسفیان ومالک بن انس رحمهم الله وغیرهم من المحدثین" [1]
یعنی "محدثینو د پاره لحن څه غیب نه دي خکه به امام اسماعیل بن ابی خالد ،سفیان او مالک بن انس په شان محدیثینو به لحن کوو
امام سلفی رحمه الله فرمائی "وقد کان فی الروایة علی هذا الوضع قوم واحتج بروایتهم فی الصحاح ولا یجوز تخطئتهم وتخلئة من الخذ عنه" [2] یعنی "په راویانو کښې ډیر حضرات داسې دی چې هغوی نه لحن صادریږی خو په صحاح کښې ددې روایاتو نه احتجاج اوکړې شو لهذا اوس دې ته نه غلطی ونیلې شو او نه ورته خطا"
بله خبره چې دده په باره کښې بیان کړې شوې ده هغه داده چې ده کښې لږه قدرې تشیع وه.
امام احمد رحمه الله هم "وعبد الرحمن یسلم منه السلف "سره دې ته اشاره کړې ده، نو معلومه شوه چې د عبد الرحمن بن مهدی د طرف نه خو سلف محفوظ وو او امام وکیع نه سلف محفوظ نه وو خو روستو تاسو د امام یحیی بن معین په کلام کښې کتلی وو چې هغوی ددې تردید کړې دې. دغه شان د امام احمد رحمه الله توثیق وتعدیل کلمات روستو هم تیر شوې دی او کتب رجال کښې ددې په شان ډیر کلمات موجود دی.
خو دا خبره هم په نظر کښې ساتل پکار دی چې د متقدمینو په نیز د تشیع اطلاق په هغه څه کیږی چې کله څوک حضرت علی رضی الله عنه سره محبت شروع کړی او نورو صحابه کرامو باندې دوی ته اوچتوالې ورکړی که صرف په حضرت ابوبکر رضی الله عنه او حضرت عمر رضی الله عنه باندې هم فوقیت ورکړی نو بیا به هم غالی فی التشیع او رافضی ګنړلې شی [3] ددې نه دا معلومیږی چې "کان فیه تشیع قلیل" د کومې درجه کلام دې.
دغه شان د امام احمد رحمه الله دا وینا چې امام عبد الرحمن به د نشې څیز نه څکلو او د فرات د زراعت هم قائل نه وو ،نو اشاره د یته ده چې امام وکیع د دواړو څیزونو قائل وو
خو دا خبره هم واضحه نه ده اول دا چې ددې عیوبو باوجود امام احمد به دوی ثقه او معتبر ګنړلو .دونمه خالص اجتهادی مسئله ده .امام وکیع د یو خاص قسم نبیذ د حلت قائل وو او هغه به یې څکلو چې هغه په مسکر باندې مشهور شو حالانکه هغه مسکر نه وو .صرف ددې

بقیه حاشیه د تیرمخ] وعن کل خیر و ناهیک بهذل من مثله"
وقد قال ابو العیناء لمحمد بن یحیی الصولی:النحو فی العلوم کالملح فی القدر اذا اکثرت منه صار القدر زعاقا وعن الشافعی قال انما العلم علمان علم للدین وعلم للدنیا فاللذی للدین الفقه والاخر الطب وعلی ذالک یحتمل حال من وصف من الائمة باللحن کاسماعیل بن ابی خالد الاحمسی وعوف بن ابی جمیلة وابی داود الطیالسی وهشیم والدراوردی "فتح المغیث للسخاوی(١٦٢/٣)-
[1] الکفایة(١٨٧) باب ذکر الروایة عمن کان لا یری تغییر اللحن فی الحدیث)-
[2] فتح المغیث للسخاوی (١٦٣/٣)-
[3] هدی الساری مقدمة الباری(ص٤٥٩)فصل فی تمییز اسباب الطعن)-

وجه چې هغه په لږ ساعت پس مسکر کیدلو نو د مسکر په نوم باندې مشهور شو، نو ظاهره ده چې دا د یو مجتهد اجتهاد وو چې د هغې په غلطئ باندې هم یو نیکی ده. او دا خبره د فرات د ژمکې د کر باره کښې هم ونیلې شی چې دا د امام مجتهد اجتهاد وو

هم دغه وجه ده چې امام نووی یو فیصله کن خبره اوکړه "اجمعوا علی جلالته ووفور علمه وحفظه واتقانه وورعه وصلاحه وعبادته وتوثیقه واعتماده" ([1])

د امام وکیع رحمه الله ولادت په ۱۲۸ه کښې شوې وو او وفات یې یوم عاشوره ۱۹۷ه کښې اوشو. رحمة الله تعالی واسعة

۳ **سفیان**: ددې نه سفیان ثوری رحمه الله مراد دې یا سفیان بن عیینه رحمه الله؟

علامه کرمانی رحمه الله فرمائی چې داوړه کېدې شی ځکه چې امام وکیع ته هم د سفیان ثوری نه سماع حاصله شوې ده او هم د سفیان بن عیینه نه، دغه شان دا دواړه د مطرف نه روایت نقل کوی هغه فرمائی چې دې خبره کښې د التباس څه بده خبره نه ده ځکه چې دواړه امامان او حافظان دی، ضابط عادلان او مشهور دی او د امام بخاری رحمه الله د رجالو نه دی چې د هغوی نه دوی په کثرت سره د حدیثو تخریج کړې دې.

خو امام ابومسعود غسانی دمشقی رحمه الله په کتاب التقیید کښې لیکلې دی چې دا حدیث د ابن عیینه نه محفوظ دې اګرچې امام بخاری دا بیان نه کړو.
یزید عدنی رحمه الله دا روایت د سفیان ثوری نه نقل کړې دې ([2])

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چې دلته د سفیان نه سفیان ثوری مراد دې ځکه چې امام وکیع اګرچې د دواړو نه نقل کړې دې خو بیا هم هغه د ثوری نه روایت زیات کوی او د ابن عیینه نه کم. او دا قاعده ده چې کله یو کس دوه متفق الاسم شیوخو نه نقل کوی د اهمال نسبت په صورت کښې به په هغې محمول کیږی چاته چې څه خصوصیت یعنی اکثار حاصل وی لهذا دلته سفیان ثوری متعین دې ([3])

علامه عینی د حافظ رحمه الله رد کړې دې او لیکلې دی چې دا خبره واضحه او ثابت شده ده چې وکیع ته دواړو نه سماع حاصله ده او بیا دواړو ته د مطرف نه سماع حاصله ده نو ځکه د حافظ ذکر کړه خبره راجح نشی کیدلې خاص کر امام مسعود خو صفا ونیلې دی محفوظ د ابن عیینه روایت دې ([4])

د سفیان ثوری رحمه الله حالات کتاب الایمان باب علامة المنافق کښې تیر شوې دی ([5])

---

[1]) تهذیب الاسماء واللغات (۲/۱٤۵)-

[2]) شرح الکرمانی (۲/۱۱۸)-

[3]) فتح الباری (۱/۲۰٤)-

[4]) عمدة القاری (۲/۱۵۸)-

[5]) کشف الباری (۲/۳۷۸)-

او د سفيان بن عيينه رحمه الله مختصرا حالات په بدء الوحى كښې تير شوي دى[1] او تفصيلا كتاب العلم باب قول المحدث حدثنا او اخبرنا و انبانا كښې تير شوي دى[2]

⑦ **مطرف:** دا مطرف بضم الميم و فتح الطاء المهملة وتشديد الراء المكسورة وبعدها فاء[3] بن طريف بروزن عظيم[4] حارثى رحمه الله دي بعضو ددوى نسبت خارفى ليكلې دې په دې دواړو كښې يو مصحف دې[5]

د دوى كنيت ابوبكر يا ابوعبدالرحمن دې[6]

دوى د اشعث نقاش، امام شعبى، ابواسحاق بيهقى، عبدالرحمن بن ابى ليله، حبيب ابن ثابت، سلمة بن كهيل، الحكم ابن عتيبه، امام اعمش او امام عاصم بن ابى النجود رحمهم الله نه روايت نقل كوى

ددوى نه روايت كونكو كښې سفيان ثورى، سفيان بن عيينه، ابوجعفر رازى، ابوحمزه سكرى، ابو عوانه، محمدبن فضيل امام ابويوسف، هشيم بن بشير او حرير بن عبدالحميد رحمهم الله وغيره دى[7]

امام احمد بن حنبل او امام ابوحاتم رحمهما الله فرمائى "ثقة"[8]

امام شافعى رحمه الله فرمائى "ماكان ابن عيينة بلحد اشد اعجابا منه بمطرف"[9] يعنى ابن عيينه ته چې څومره مطرف خوښ وو داسې ورته بل څوک خوښ نه وو.

ذواد بن علبه رحمه الله فرمائى چې "ما اعرف عربيا ولا عجميا افضل من مطرف بن طريف"[10]

امام يحيى ابن معين فرمائى "ثقة"[11]

امام عجلى رحمه الله فرمائى "صالح فى الكتاب ثقة فى الحديث ماينكر عنه الا خيرفى المذهب"[12]

امام يعقوب بن سفيان رحمه الله فرمائى "ثقة"[13]

---

[1]) كشف البارى (٢/٢٣٨)-

[2]) كشف البارى (٢/٨٦)-

[3]) تقريب التهذيب (ص٥٣٥) رقم (٦٧٠٥)-

[4]) المغنى فى ضبط اسماء الرجال (ص٤٩)-

[5]) سيراعلام النبلاء (١٢٧/٢) وتهذيب الكمال (٦٢/٢٨)_

[6]) حواله بالا

[7]) تهذيب الكمال (٦٢/٢٨)-

[8]) تهذيب الكمال (٦٤/٢٨)-

[9]) تهذيب الكمال (٦٥/٢٨) وشير اعلام النبلاء (١٢٧/٦)-

[10]) تعليقات الكمال (٦٥/٢٨) وسير اعلام النبلاء (١٢٨/٦)-

[11]) تعليقات التهذيب (١٧٣/٢٨)-

[12]) تهذيب التهذريب (١٧٣/١٠)-

[13]) تعليقات تهذيب الكمال (٦٧/٢٨) نقلا عن المعرفة و التاريخ (٩٤/٣)-

امام يعقوب بن شيبه رحمه الله فرمائى "ثقة ثبت".[1]

حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى "الامام المحدث القدوة".[2]

بيا فرمائى "ثقة امام عابد".[3]

حافظ ابن حجر فرمائى "ثقة فاضل".[4]

ابن حبان ددوى ذكر خپل كتاب "الثقات" كښې كړې دې[5]

ددوى وفات ۱۴۳ كښې شوې وو[6] رحمه الله تعالى رحمة واسعة

⑤ **الشعبى** دا مشهور امام ابوعمرو عامر بن شراحيل الشعبى الكوفى رحمه الله دې ددوى مختصر حالات په "كتاب الايمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده" لاندې تير شوې دى[7] دلته لږ په تفصيل سره ددوى حالات ذكر كيږى

د امام شعبى رحمه الله ولادت د حضرت عمر رضي الله عنه د وفات نه شپږ كاله پس شوې وو[8]

په اوچتو تابعينو كښې ددوى شمير كيږى تقريبا پنځه سوه صحابه كرامو سره ددوى ملاقات شوې دې[9]

دوى د حضرت على، حضرت سعد، حضرت سعيد بن زيد، زيد بن ثابت، عباده بن الصامت، ابوموسى اشعرى، ابومسعود انصارى، ابوهريره، مغيره بن شعبه، ابوجحيفه، جابر بن سمره، جابر بن عبد بن عبد الله، عبادله اربعه، ابوسعيد خدرى، انس رضي الله عنهم، عائشه، ام سلمه، ميمونه بن الحارث او اسماء بنت عميس رضي الله عنهن نه نقل كوى.

په تابعينو كښې د حارث اعور، خارجه بن الصلت، زر بن حبيش، قاضى شريح، عبد الرحمن بن ابى ليلى، عروة بن مغيره، عمرو بن ميمون، مسروق بن الاجدع او ابو برده بن ابى موسى اشعرى رحمه الله نه روايت كوى.

او ددوى نه روايت كونكو كښې ابواسحاق، اسماعيل بن ابى خالد، بيان بن بشر، زكريا بن ابى زائده، سلمة بن كهيل، سماك بن حرب، عاصم الاحول، قتاده، مطرف بن طريف، مغيره بن مقسم، مكحول شامى، منصور بن المعتمر، امام ابوحنيفه، او يونس بن ابى اسحاق

---

[1] تهذيب التهذيب(۱۰/۱۷۳)-

[2] سير اعلام النبلاء(۶/۱۲۷)-

[3] الكاشف للذهبى(۲/۲۶۹) رقم (۵۴۷۷)-

[4] تقريب التهذيب(ص ۵۳۴)رقم (۶۷۰۵)-

[5] الثقات لابن حبان(۷/۴۹۳)-

[6] الكاشف للذهبى(۲/۲۶۹) رقم (۵۴۷۷)-

[7] كشف البارى (۱/۶۷۹)-

[8] تهذيب الكمال (۱۴/۲۸)-

[9] الكاشف للذهبى(۱/۵۲۲) رقم (۲۵۳۱)-

وغیره شامل دی[1]

ابو مجلز رحمه الله فرمائی "ما رایت فیهم افقه من الشعبی"[2]

حضرت حسن بصری رحمه الله فرمائی "کان والله کبیر العلم عظیم الحلم قدیم السلم من الاسلام بمکان"[3]

امام مکحول رحمه الله فرمائی "ما رایت افقه من الشعبی"[4]

امام یحیی بن معین او امام ابوزرعه وغیره فرمائی "ثقة"[5]

امام یحیی بن معین رحمه الله فرمائی "اذا حدث الشعبی عن رجل فسماه، فهو ثقة یحتج بحدیثه"[6]

امام عجلی رحمه الله فرمائی "ومرسل الشعبی صحیح لا یکاد یرسل الا صحیحا"[7]

امام سفیان بن عیینه فرمائی "کانت الناس تقول بعد الصحابة: ابن عباس فی زمانه والشعبی فی زمانه والثوری فی زمانه"[8]

ابو حصین رحمه الله فرمائی "ما رایت اعلم من الشعبی"[9]

ابو اسحاق الحبال رحمه الله فرمائی "کان واحد زمانه فی فنون العلم"[10]

عاصم بن سلیمان فرمائی "ما رایت احدا بحدیث اهل الکوفة و البصرة والحجاز والافاق من الشعبی"[11] یعنی "ما د اهل کوفه، بصره، حجاز او د ټولو اطرافو د احادیثو د شعبی نه غټ بل عالم او نه لیدلو"

امام شعبی رحمه الله عبد الرحمن بن الاشعث کندی رحمه الله سره میلاؤ شو او د حجاج بن یوسف خلاف یې خروج کړې وو خو بیا روستو معافی تلافی اوشوه او دغه شان دوی د حجاج د ګرفتارئ نه بچ شول[12]

---

[1]) تهذیب الکمال (۱۴/۲۹) و تهذیب التهذیب (۵/۶۵)-

[2]) تهذیب الکمال(۱۴/۳۴)-

[3]) حواله بالا

[4]) تهذیب الکمال(۱۴/۳۵)-

[5]) حواله بالا

[6]) حواله بالا

[7]) تهذیب الکمال (۱۴/۳۶)-

[8]) تهذیب التهذیب(۵/۶۷)-

[9]) تهذیب التهذیب (۵/۶۹)-

[10]) حواله بالا

[11]) سیر اعلام النبلاء(۴/۳۰۲۹)-

[12]) سیر اعلام النبلاء(۴/۳۰۴)-

په طبیعت کښې د خنده ماده ډیره وه فرمائي چې یو ځل ماته یو کس راغلو دغه وخت ماسره یوه زنانه ناسته وه دغه کس د راتلوسره تپوس اوکړو ایکما الشعبی نو ما ورته اوښیلې "هذه"[1] د امام شعبي وفات په ۱۰۳ه یا ۱۰۴ه کښې اوشو[2]

⑥ **ابوجحیفه**: دا حضرت ابوجحیفه وهب بن عبدالله السوائي ﷜ دې ددوی شمیر په صغارصحابه کرامو کښې کیږي ځکه چې کله حضورپاک ﷺ وفات شو نو دوی دغه وخت بلوغت ته رسیدلي نه وو[3]

دوی حضورپاک ﷺ نه علاوه د حضرت علي او حضرت براء بن عازب ﷡ نه هم روایت کوي. ددوی نه روایت کونکو کښې ابواسحق سبیعي، سلمة بن کهیل، عامر شعبي، علي بن الاقمر، عون بن ابي جحیفه، زیاد بن زید، حکم بن عتیبه او اسماعیل بن ابي خالد ﷭ شامل دي[4]

حضرت علي ﷜ سره ددوی خاص تعلق ووهغوی چې به کله خطبه ورکوله نو دوی به لاندې ولاړ وو[5]

حضرت علي ﷜ دوی ته د پولیس ذمه داري ورکړې وه. دوی د حضرت علي ﷜ په ټولو مشاهداتو کښې شرکت کړې وو[6]

حضرت علي ﷜ دوی ته وهب الخیر لقب ورکړې وو[7]

حضرت ابو جحیفه ﷜ نه ټول پنځه څلویښت احادیث مروي دي په دې کښې متفق علیه دوه حدیثونه دي او امام بخاري په دوه احادیثو کښې او امام مسلم په دریو احادیثو کښې متفرد دي[8] دصحیح قول په اعتبار سره د دوی وفات په ۷۴ه کښې شوې دي[9] رضي الله عنه وارضاه

⑦ **حضرت علي** ﷜: د حضرت علي ﷜ حالات روستني باب "باب اثم من کذب علی النبي ﷺ" کښې تیر شوي دي.

قوله: هل عندکم کتاب؟: آیا تاسره یو کتاب شته؟

حضرت ابوجحیفه ﷜ فرمائي چې ما د حضرت علي ﷜ نه تپوس اوکړو چې آیا تاسره داسې څه شته چې حضورپاک ﷺ د وحی نه صرف تاته درکړې وي او ددې دلیل دادې چې امام

---

[1] سیراعلام النبلاء (۴/۳۱۱)-
[2] الکاشف (۱/۵۲۲) رقم (۲۵۳۱)-
[3] الاصابة (۳/۶۴۲) وتهذیب الکمال (۳۱/۱۳۲)-
[4] تهذیب الکمال (۳۱/۱۳۳)-
[5] سیراعلام النبلاء (۳/۲۰۳)-
[6] سیراعلام النبلاء (۳/۲۰۳) وعمدة القاري (۲/۱۵۹)-
[7] الاصابة (۳/۶۴۲)
[8] تهذیب الاسماء واللغات (۲/۲۰۲) وخلاصة الخزرجي (ص ۴۱۸)-
[9] سیراعلام النبلاء (۳/۲۰۳)-

بخاری په کتاب الجهاد کښې روایت نقل کړې دې "هل عندکم شیء من الوحي الا ما في کتاب الله" [۱]
په مسند اسحاق بن راهویه کښې دی "هل علمت شيئاً من الوحي" [۲]
ددې سوال مطلب دادې چې د اهل بیتو او خاصکر د حضرت علی ؓ د پاره خصوصی هدایات شوې دی چې د هغې نه نور څوک خبر شوې نه دی [۳]

قوله: قال: لا الا کتاب الله او فهم اعطیه رجل مسلم او ما في هذه الصحیفة: وني فرمائیل چې نا سوا د کتاب الله نه یا هغه چې یو مسلمان ته ورکړې کیږی یا څه چې دې صحیفه کښې دی
یعنی ما سره مخصوص وحی نشته سوا د کتاب الله یا هغه علم چې یو انسان په خپل قوت عاقله او فهم سره حاصلوی یا څه چې دې صحیفه کښې دی
علامه ابن قیم رحمه الله فرمائی چې دې نه مراد علم لدنی دې چې د عبادت. تابعدارئی. په عمل کښې د اخلاص او د کتاب او سنت نه د علم حاصلولو نتیجه ده.
علامه ابن قیم د خبرې نه دا معلومیږی چې د علم لدنی د پاره درې شرطونه دی اول دا چې انسان عمل اوکړی او بندګی اوکړی دویم دا چې دې کښې اخلاص وی او دریم دا چې د کتاب او سنت مطابق اوکړې شی او یو څلورم څیز دادې چې د حضورپاک ﷺ متابعت پکښې هم وی.
بعضې وخت علم د کتاب وسنت مطابق وی خو متابعت پکښې نه وی او متابعت خو دا غواړی چې نیت صحیح وی او افعالو کښې د امام پسې تګ وی اوس که څوک په ظاهره د امام مشابهت اختیار کړی خو په نیت او اراده کښې مخالفت کوی نو دا سړې تابعدار نه دې مثلاً حضورپاک ﷺ حدود قائم کړل قصاص یې واخستلو چې د معاشرې نه د جرائمو ختمیدنه اوشی، اوس که څوک قصاص اخلی او په زړه کښې یې ذاتی د انتقام جذبه وی نو دده ظاهری کار خو د سنت مطابق دې خو په باطن کښې مخالف دې، لهذا د کتاب او سنت نه علم حاصلولو نه پس پکار دی چې د حضورپاک ﷺ په طریقه یې اوکړې شی والله اعلم
ایا د فهم نه مراد څه لیکونکې څیز دې؟ دلته چې حضرت علی ؓ د کوم فهم ذکر کړې دې یا دا څه لیکونکې څیز وو یا نا؟
علامه ابن منیر رحمه الله فرمائی چې دا لیکلې شوې څیز وو [۴]
علامه سندهی هم احتمالاً دې ذکر کړې دې [۵] والله اعلم

---

[۱] صحیح البخاری (۱/۴۲۸) کتاب الجهاد والسیر باب فکاک الاسیر (رقم ۳۰۴۸)-
[۲] فتح الباری (۱/۲۰٤)-
[۳] شرح الکرمانی (۲/۱۱۹)-
[۴] فتح الباری (۱/۲۰٤۹)-
[۵] حاشیة السندی علی صحیح البخاری (۱/۵۵)-

قوله: اومافى هذه الصحيفة: او يا څه چې دې صحيفه کښې دى
دا يو صحيفه وه چې د تورې په ميان کې پرته وه او د هغې کښې څه خاص مسائل وو چې د هغې ذکر روستو راروان دې،
ددې نه دا معلوميږى چې حضرت على رضي الله عنه سره دې نه علاوه بل څه نه وو چې وحى سره يې تعلق ساتلو

د صحيح مسلم يو روايت کښې دى من زعم ان عندنا شيئا نقرءه الا كتاب الله و هذه الصحيفة
قال: وصحيفة معلقة فى قراب سيفه_ فقد كذب [1]
يعنى څوک چې دا دعوى کوى چې ما سره کتاب الله او دې صحيفې نه علاوه بل څه هم دى چې هغه مونږه وايوو نو هغه دروغژن دې او فرمائيلې شوې دى چې ددوى د تورې په نيام کښې يو صحيفه هم وه.

دغه شان صحيح بخارى کښې دى "والله ماعندنا من كتاب يقرا الا كتاب الله و مافى هذه الصحيفة [2]

قوله: قال قلت فما فى هذه الصحيفة؟: ابو جحيفه فرمائى چې ما ترې تپوس اوکړو چې دې صحيفه کښې څه دى؟

قوله: قال العقل: حضرت على رضي الله عنه اوفرمائيل چې د هغې کښې عقل دې
عقل ديت ته وئيلې شى [3]
اصل کښې به د ديت اوښان ولى الدم دروازې سره تړلې شول نو خکه دې ته يې عقل اووئې او دې نه پس بيا هر ديت ته عقل اووئيلې شو [4]

قوله: وفكاك الاسير: او قيديان پريښودل
يعنى په دې کښې د قيديانو د خلاصيدو احکام او د هغې ترغيب ورکول وو [5]

قوله: ولا يقتل مسلم بكافر: او دا چې يو مسلمان به د کافر په بدله کښې نه قتل کيږى
دا مسئله د کتاب الديات ده خو بيا هم لږ تفصيل دلته بيانوو
ايا يو مسلمان به د کافر بدله کښې قصاصا قتل کولې شى که نه؟ ائمه ثلاثه او جمهور فرمائى چې مسلمان د کافر بدله کښې قصاصا قتل کولې نه شى

---

[1]) صحيح المسلم كتاب الحج باب فضل المدينة رقم(٣٣٢٨)۔
[2]) صحيح البخارى (١٠٨٤/٢) كتاب الاعتصام بالكتاب و السنة باب ما يكره من العمق والتنازع فى العلم والغلو فى الدين و البدع(رقم ٧٣٠٠)۔
[3]) معجم مقاييس اللغة رقم(٧٠/٤)
[4]) سميت الدية عقلا لان الابل التى كانت توخذ فى الديات كانت تجمع فتعقل بفناء المقتول فسميت الدية عقلا وان كانت دراهم ودنانير.وقيل سميت عقلا لانها تمسک الدم مجم مقايس اللغة(٧٠/٤)۔
[5]) فتح البارى(٢٠٥/١)۔

امام ابوحنيفه، امام ابويوسف، امام محمد، سعيد بن المسيب او ابراهيم نخعي رحمهم الله فرمائي كه يو مسلمان يو ذمي كس قتل كړو نو دې بدله كښې به دا مسلمان قتل كولې شي البته د حربي كافر بدله كښې به قتلولې نشي(1)

د ائمه ثلاثه دليل: دائمه ثلاثه دليل د حضرت على رضي الله عنه حديث باب دې چې په هغې كښې ښكاره ده "لايقتل مسلم بكافر"

د ائمه ثلاثه د دليل جواب: احنافو ددې ډير جوابونه وركړې دى، يو جواب چې ډير مشهور دې هغه دا چې دلته كافر نه مراد حربي كافر دې او ددې دليل دا روايت دې "الالايقتل مومن بكافر ولا ذو عهد فى عهده" (اللفظ لابي داود)

دا حديث امام نسائي او امام ابوداود په خپل سنن او امام طحاوى په شرح معانى الاثار كښې دحضرت على رضي الله عنه نه روايت كړې دې(2)

حافظ ابن عبد الهادى رحمه الله فرمائي "سنده صحيح" (3)

حافظ ابن حجر فرمائي "اسناده صحيح" (4)

دغه شان دا روايت امام احمد او امام ابوداود رحمهما الله "عمرو بن شعيب عن ابيه عن جده" په طريقې سره نقل كړې دې(5) ابن عبد الهادى رحمه الله فرمائي "اسناده حسن" (6)

دا حديث دې طريقې سره د نورو حضراتو نه هم مروى دې(7)

ددې حديث نه استدلال داسې كيږى چې په دې كښې "ولا ذو عهد فى عهده" په "مومن" باندې عطف دې اوس مطلب دا شو چې "لايقتل مومن ولا ذو عهد فى عهده بكافر" يعنى يو مومن يا ذوعهد ذمي به د كافر بدله كښې نشي قتلولې او ذمي چې د كوم كافر بدله كښې قتل كولې نشي هغه كافر حربي دې او دا قاعده ده چې د معطوف او د معطوف عليه حكم يو وى هركله چې ذمي د كافر ذمي بدله كښې قتلولې شي او كافرحربي بدله كښې نشي قتلولې نو هم دغه شان دا حكم د مسلمان هم دې(8)

---

(1) عمدة القارى(٢/١٦١)-

(2) كتاب سنن النسائي باب سقوط القود من المسلم للكافر رقم(٤٧٤٩) وسنن ابى داود كتاب الديات باب ايقاد المسلم من الكافر رقم(٤٥٣٠)وشرح معانى الآثار(٢/١٢٤)-

(3) نصب الراية(٤/٣٣٥) كتاب الجنايات باب ما يوجب القصاص رقم (٧٧٣١)-

(4) الدراية فى تخريج احاديث الهداية(٢/٢٦٢) كتاب الجنايات رقم(١٠٠٨)-

(5) مسند احمد(٢/١٨٠) وسنن ابى داود كتاب الديات باب ايقاد المسلم من الكافر رقم(٣٥٣١)-

(6) نصب الراية(٤/٣٣٥) كتاب الجنايات باب ما يوجب القصاص رقم(٧٧٣٢)-

(7) رواه ابن ماجه فى سننه فى كتاب الديات باب لا يقتل مسلم بكافر رقم (٢٦٦٠) من حديث عبدالله بن عباس رواه البخارى فى تاريخه الكبر من عائشه كما فى نصب الراية (٤/٣٣٥)-

(8) شرح معانى الآثار(٢/١٢٤)-

امام شافعى رحمه الله فرمائى چې دې حديث كښې دوه حكمونه جدا جدا بيان شوې دى اول حكم "لا يقتل مومن بكافر" دې ددې تعلق قصاص سره دې او بل حكم "ولا ذو عهد فى عهده" چې ذمى تر څو عهد ذمه كښې وى هغه به قتلولې نشى

امام طحاوى ددې ① جواب دا وركړې دې چې دا دواړه خبرې جدا جدا كول صحيح نه دى. ځكه چې ددې حديث تعلق "الدماء المسفوك بعضها ببعض" سره دې ځكه چې د حضورپاك ﷺ ارشاد دې "المسلمون يد على من سواهم يتكافو دماؤهم و يسعى بذمتهم ادناهم" دې نه پس يې اوفرمائيل "لا يقتل مومن بكافر ولا ذو عهد فى عهده" معلومه شوه چې ددې حديث تعلق هغه وينې سره دې چې قصاصا اوبهيدلې شى د عهدذمه د وجه نه، د حرمت دم متعلق نه ده[1]

② دويم جواب دادې چې ددې حديث تعلق زمانه جاهليت سره دې يعنې دغه زمانه كښې كه يو كس يو كافر مړ كړې وو او بيا قاتل مسلمان شو نو دغه مسلمان به د دغه كافر بدله كښې قتل كولې نشى.

ددې قرينه دا ده چې "لا يقتل مومن بكافر" دوه موقع باندې نازل شوې دې اول هغه موقع چې حضورپاك ﷺ مدينه منوره ته تشريف راوړو او اهل ايمان او ددې ځائې اوسيدونكو سره دا معاهده اوشوه كومه چې امام ابوعبيد القاسم بن سلام رحمه الله په "كتاب الاموال" كښې ذكر كړې ده چې د هغې سند دا دې "حدثنى يحيى بن عبدالله بن بكير و عبدالله بن صالح قالا: حدثنا الليث بن سعد قال: حدثنى عقيل بن خالد عن ابن شهاب انه قال: بلغنى ان رسول الله ﷺ كتب بهذا الكتاب" [2] مخكښې د اوږدې معاهدې الفاظ دى [3]

چې په هغې كښې ذكر دى "وان المومنين المتقين ايديهم على كل من بغى و ابتغى منهم دسيعة ظلم او اثم او عدوان او فساد بين المومنين وان ايديهم عليهم جميعه و لو كان ولد احدهم لا يقتل مومن فى كافر ولا ينصر كافر اهل مومن" [4]

يعنى د ايمان او اهل تقوى لاس په هغه چا دې چې ظلم كوى اهل ايمان سره، پكار دى چې ظلم، گناه او د اهل ايمان په مينځ كښې فساد ختم كړى او په يو ځائې د ظالم مخ نيوې اوكړى اګرچې ددوى د اولاد نه دا ظالم ولې نه وى يو مومن به بل مومن د كافر بدله كښې نه قتلوى او نه به د مومن مقابله كښې د كافر مدد كوى.

د علامه ظفراحمد عثمانى رحمه الله په نيز دا مرسل صحيح دې او په دې كښې شک نشته چې دې نه مراد كافر حربى دې نه چې ذمى، د اهل عرب دا عادت وو چې د مقتول بدله به يې د قاتل

---

[1] شرح معانى الآثار(٢/١٢٤)-
[2] كتاب الاموال لابى عبيد(ص٢٠٢)كتاب رسول الله بين المومنين و اهل يثرب و موادعته يهودها مقدمة المدينة)
[3] كتاب الاموال(ص٢٠٢)-
[4] كتاب الاموال(٢٠٣)-

د اولاد نه اخستله څکه حضورپاکﷺ دې نه منع اوفرمائيله او ارشاد يې اوکړو چې د يو مومن د پاره دا جائز نه دی چې بل مومن په دې بنياد قتل کړی چې ده د جاهليت زمانه کښې يو کافر قتل کړې وو[1]

امام ابوعبيد رحمه الله دې حديث نقل کولو نه پس فرمائی "وانما کان هذا الکتاب فيما نری حدثان مقدم رسول الله قبل ان يظهر الاسلام ويقوی وقبل ان يومر باخذ الجزية من اهل الکتاب"[2] يعنی دا مکتوب خمونږ په رائې کښې د هغه وخت دې چې کله حضورپاکﷺ نوې نوې راغلې وو اسلام ته لا غلبه او مضبوطيا حاصله نه وه او په دې قرينه داده چې په دې معاهده کښې "لليهود دينهم وللمومنين دينهم" الفاظ موجود دی[3] چې په دې خبره دليل دې چې حضورپاکﷺ مدينې ته راتلو سره دا معاهده کړې وه.

په بله موقع کښې چې دا اوفرمائيل "لا يقتل مومن بکافر" نو دا د فتح مکه موقع وه چې حضورپاکﷺ په خطبه کښې دا اعلان اوفرمائيل، امام بيهقی د عطاء، طاوس مجاهد او حسن بصری رحمهم الله نه نقل کړې دی "ان رسول الله ﷺ قال يوم الفتح لا يقتل مومن بکافر"[4]

امام بيهقی رحمه الله فرمائی "قال الشافعی وهذا عند اهل المغازی ان رسول الله تکلم به فی خطبته يوم الفتح وهو يروی عن النبی ﷺ مسندا من حديث عمرو بن شعيب وحديث عمران بن حصين"[5]

امام شافعی رحمه الله فرمائې چې دا خبره اهل مغازی ته ښکاره ده چې حضورپاکﷺ دا فتح مکه موقع کښې فرمائيلې وه دا د عمرو بن شعيب او عمران بن حصين نه مسندا هم مروی ده.

دې نه دا معلومه شوه چې حضورپاکﷺ کوم اعلان فرمائيلې وو چې "الا کل مأثرة او دم او مال يدعی فهو تحت قدمی هاتين" سيرة ابن هشام (۲/۴۱۲) وزاد المعاد (۳/۴۰۷)۔ يعنی هر قسم انتقامی کاروائی قصاص يا د مال دعوی کيږی هغه ټول ځما د خپو لاندې دی" دلته د دم نه په جاهليت کښې توې شوې وينه مراد ده.

ددې وجه داده چې اهل مغازی او سير ذکر کړې دی چې دعهد ذمه ذکر د فتح مکه نه پس شروع شوې دې، دې نه مخکښې د دوی او د مشرکينو په مينځ کښې يو تاکلې مودې پورې مصالحت شوې وو خو دا مطلب ئې نه وو چې کافر د اسلام په ذمه کښې داخل شو[6] نو د فتح مکه موقع کښې دا فرمائيل "لا يقتل مومن بکافر" د هغه کافرو باره کښې وو چاسره چې

---

[1] اعلاء السنن (۱۰۲/۱۸) کتاب الجنايات باب قتل المسلم بکافر)۔
[2] کتاب الاموال (ص ۲۰۷)
[3] کتاب الاموال (ص ۲۰٤)۔
[4] السنن الکبری للبيهقی (۲۹/۸) کتاب الجنايات باب فيمن لا قصاص بينه باختلاف الدينين)۔
[5] حواله بالا
[6] اعلاء السنن (۱۰۲/۱۸)۔

مصالحت شوې وو ځکه چې هغه وخت د اهل ذمه وجود د سره وو نه، او په دې قرینه دا حدیث دې "ولا ذو عهد فی عهده" او د الله تعالی ارشاد دې "فاتموا الیهم عهدهم الی مدتهم"[1]
حاصله دا شوه چې دغه وخت د کفارو دوه قسمونه وو، یو هغه اهل حرب وو چاسره چې معاهده نه وه شوې او بله هغه چاسره چې یو نیټې مقرر پورې مصالحت شوې وو، ذمی څوک هم نه وو لهذا د "لایقتل مومن بکافر" نه صرف دا دوه قسم مراد دی نو اوس به د قصاص نفې دا حکم د حربی معاهد باندې منحصر وی په دې کښې د ذمی د داخلیدو هیڅ تصور نشته ( )
مذکوره جواب باندې اشکال او د هغې جواب په دې دا اشکال دې چې بیا خو دې حدیث کښې صرف دجاهلیت د زمانې ذکر دې د اسلام د زمانې حکم خو ذکر نه دې.
ددې جواب دادې چې الله تعالی حضورپاک ﷺ ته جوامع الکلم ورکړې وو هغوی به په مختصر کلمه کښې ډیر مسائل بیان کول دلته هم اګر چې "لایقتل مسلم بکافر" د جاهلیت په زمانه رنړا اچوی خو ورسره د اسلام د زمانې هم حکم بیانوی، او دا بله خبره ده چې د نورو دلائلو په رنړا کښې دلته د کافر نه حربی کافر مراد دې ذمی مراد نه دې. والله اعلم

③ علامه انور شاه کشمیری رحمه الله فرمائی "لایقتل مسلم بکافر ولا ذو عهد فی عهده" په تشریح کښې د علماؤ اختلاف دې چې آیا دا دواړه خبرې د قصاص متعلق دی څنګه چې احناف فرمائی یا رومبۍ جمله "لا یقتل مسلم بکافر" د قصاص متعلق او دویمه "ولا ذو عهد فی عهده" حرمت دم متعلق ده؟ څنګه چې جمهور فرمائی.
اوس که مونږ د جمهور موافقت اوکړو او اومنو چې د "ولا ذو عهد فی عهده" تعلق حرمت دم سره دې قصاص سره نه دې نو بیا هم د ذمی حکم دادې چې دده په قتل به مسلمان قتلولې شی.
ددې وجه داده چې د ذمی بدله کښې د مسلمان قتلولو مسئله د عقد ذمه نه ماخوذ ده، اهل ذمه خپل مالونه ځکه خرچ کړل چې ددوی جان او مال د مسلمانانو پشان محفوظ شی، نو که څوک د هغوی په جان باندې زیاتې کوی نو د هغه نه به بدله اخستلې شی څنګه چې د مسلمان د زیاتی بدل اخستلې کیږی.
داسې اوګنړه چې د یو ذمی مال دارالاسلام کښې څوک پټ کړی نو غل که مسلمان وی او که کافر خو لاس به ترې کټکولې شی دغه شان که ذمی څوک قتل کړی نو قصاصا به قتلولې شی اګرچې مسلمان وی یا کافر یا ذمی، او حدیث "لایقتل مسلم بکافر" کښې د کافر نه مراد کافر حربی دې ځکه چې ذمی د مسلمان په حکم کښې دې نو د حدیث مطلب دا شو "ولا یقتل مسلم و ذمی بکافر" یو مسلمان او ذمی به د کافر په بدله کښې نشی قتلولې ځکه چې ذمی په مال خرچ کولو سره د مسلمان په حکم کښې راغلې دې نو څنګه چې مسلمان د کافر بدله

---

[1] التوبة / ٤)-
[2] اعلاء السنن (١٨/١٠٢)-

کښې قتلولې نشی دغه شان به ذمي هم نه شی قتل کولې، معلومه شوه چې دلته عبارت پټ نه دې بلکه مطلب بیان کولې شی[1]

د احنافو دلائل د احنافو استدلال ددې باب د عام نصوص نه دې **یا ایها الذین آمنو کتب علیکم القصاص فی القتلی** [2] دې آیت نه معلومه شوه چې د هر هغه قاتل نه به قصاص اخستلې شی چا چې په تیرهٔ ځیز سره په قصد سره قتل کړې وی البته که د تخصیص څه دلیل وی نو تخصیص به وی ګنی نه به وی، اګرچې مقتول ذمی وی یا غلام،مذکر وی یا مونث ځکه چې د قتلی لفظ ټولو ته شامل دې[3]

دلته څه اشکال ندې پکار چې په آیت کښې خطاب اهل ایمان ته دې نو د قتلی تعلق به هم اهل ایمان سره وی، ددې وجه داده چې تر سو دلیل مخصوص نه وی راغلې هغې پورې په عموم لفظ باندې عمل په مونږ باندې لازم دی او دې آیت کښې داسې ځیز نشته چې د بعضې د پاره موجب د قتل وی او د بعضې د پاره نه وی.

مخکښې **فمن عفی له من اخیه شئ** نه هم اشکال ندې پکار چې دلته اخیه وئیلې شوې دې او دا ښکاره ده چې کافر دمسلمان رور نشی کیدې نو ځکه د آیت د راوړلو مراد دا شو چې دلته د قتلی نه **قتلی المومنین** مراد دې.

دا اشکال دلته صحیح نه دې ځکه چې کله په یو نص کښې عموم وی او روستو د خصوص الفاظو سره چې په دې باندې عطف وی نو په دې سره په عموم کښې تخصیص نه پیدا کیږی، څنګه چې دا ایت **و المطلقت یتربصن بانفسهن ثلاثة قروٓء** [4]دا مطلقه ثلاث ته هم شامل دې، مخکښې ارشاد دې **واذا طلقتم النسآء فبلغن اجلهن فامسکوهن بمعروف او سرحوهن بمعروف** [5] بل خائی ارشاد دې **و بعولتهن احق بردهن فی ذالك** [6] ظاهر ده چې ددې دواړو آیتونو تعلق **ما دون الثلاث** مطلقه سره دې ددې باوجود **والمطلقات یتربصن بانفسهن ثلاثة قروٓء** په عموم کښې څه تخصیص ندې شوی . دلته احتمال نسبی رورولئ دې نه چې د دینی رورولئ څنګه چې فرمائیلې دی **والی عاد اخاهم هود** [7]

---

[1]) فیض الباری(۱/ ۲۱۰)-
[2]) البقرة/۱۷۸)-
[3]) احکام القران للجصاص(۱/ ۱۳۳)-
[4]) البقرة/۲۲۸)-
[5]) البقره۲۳۱)-
[6]) البقرة ۲۲۸)-
[7]) الاعراف/۶۵)-

دویم آیت چې احنافو دهغې نه استدلال کړې دې هغه دادې "وکتبنا علیهم فیها ان النفس بالنفس" (۱) ددې عموم هم دا تقاضا کوی چې د کافر په بدله کښې دې مسلمان قتل کړې شی.
دغه شان ارشادباری تعالی دې "ومن قتل مظلوما فقد جعلنا لولیه سلطانا" (۲) نه دا هم معلومه شوه چې د مسلمان یا کافر تخصیص نشته خکه چې د سلطان په مفهوم کښې "قود" یعنی قصاص شامل دې او په دې کښې تخصیص نشته (۳)
علامه ظفرعثمانی رحمه الله فرمائی چې د قصاص باره کښې د امام ابوحنیفه کلی قاعده دا ده چې د کوم سړی وینا عصمت مقومه سره علی التابید معصوم وی او هغه په قصد سره قتل کړې شی او قصاص اخستل مشکل نه وی نو اخستل ئی واجب دی په دې کښې یو قید یا شرط نه وی نو قصاص به نه وی (۴)
دغه شان د امام صاحب په نیز یو قانون دادې چې کله یو نص د اصل کلی مقابل وی نو کتلې به شی چې نص د تاویل احتمال لری که نه؟ که لری نو په دې اصل کلی کښې به د نص د وجه تاویل کیږی خکه چې په یو وخت په دواړو عمل نشی کیدلې.
او که په نص کښې د تاویل احتمال وی نو تاویل به کیږی چې دواړو دلیلونو باندې عمل اوکړې شی، خکه چې په دواړو عمل کول په یو د عمل کولو نه بهتر دې (۵)
علامه ظفرعثمانی رحمه الله فرمائی چې څوک په امام صاحب باندې کلام کول غواړی نو اول دې په دې اصول کلیه باندې کلام اوکړی یا په حدیث "لایقتل مومن بکافر" کښې چې کوم تاویل شوې دې په هغې دې کلام اوکړی خو حقیقت دادې چې نه په دې اصول کلیه کلام کیدې شی خکه چې د اصول پسند سړی په نیز دا بالکل صحیح دی، دغه شان په نص کښې چې کوم تاویل شوې دې په هغې کښې هم تاویل نشی کیدلې خکه چې د ذمی دپاره قصاص اخستلې شی او د مسلمان نه قصاص اخستلې شی او قصاص اخستل متعذر هم نه دی نو د قصاص پریښودلو هیڅ عذر پاتې نه شو، دغه شان دا لازمه شوه چې حدیث کښې د "کافر" نه مراد "کافرحربی" واخستلې شی او مطلب به وی چې یو مومن به د کافر حربی بدله کښې قتل کولې نشی خکه چې کافر حربی غیر مستامن مطلقا محقون الدم نه دې او که کافر مستامن وی نو هغه علی التابید مستامن نه دې دغه شان دا حدیث د اصل کلی موافق ګرزی (۶)
د احنافو اصل استدلال د دې ذکرشوې نصوصو نه دې او د دې په رڼا کښې امام صاحب دا اصول ذکر کړې دی خو بیا هم د احنافو په تائید کښې څه روایات هم شته چې هغه مونږ په

---

۱) المائدة/٤٥-
۲) الاسراء/٣٣-
۳) احکام القران للجصاص (١/١٣٤) واحکام القران للعلامة ظفراحمد عثمانی(١١٤٨)-
۴) اعلاء السنن(١٨/١٠٠) کتاب الجنایات باب قتل المسلم بکافر)-
۵) حواله بالا
۶) حواله بالا

تفصیل سره ذکر کوو.

① امام محمد رحمه الله په کتاب الاثار کښې نقل کړې دی "بلغنا عن النبی ﷺ انه قتل مسلما بمعاهد وقال: انا احق من وفی بذمته" [1]

یعنې "مونږ ته دا خبره د حضورپاک ﷺ نه رارسیدلې ده چې هغوی یو مسلمان د ذمی بدله کښې قتل کړو او وئې فرمائیل چې زه د ذمی حق ادا کولو زیات حقدار یم"

دا روایت امام شافعی رحمه الله خپل مسند کښې مسندا ذکر کړې دې فرمائی:

"اخبرنا محمد بن الحسن اخبرنا ابراهیم بن محمد بن المنکدر عن عبدالرحمن بن البیلمانی :ان رجلا من المسلمین قتل رجلا من اهل الذمة فرفع ذالك الی رسول الله ﷺ فقال : انا احق بذمته ثم امر به فقتل" [2]

یعنې یو مسلمان یو ذمی قتل کړو نو مقدمه حضورپاک ﷺ ته راغله نو هغوی اوفرمائیل چې زه دده د ذمې د حق ادا کولو زیات حقدار یم هغې نه پس ئې د مسلمان د قتل حکم اوکړو نو هغه قتل کړې شو.

دې روایت باندې دا اعتراض اوشو چې دې کښې ابراهیم بن محمد راوی متروک دې او علماء د جرح او تعدیل په دې باندې سخت تنقید کړې دې [3]

حقیقت دادې چې واقعی ابراهیم بن محمد باره کښې علماؤ سخت الفاظ استعمال کړې دی خو بیا هم دا بالکل متروک کول صحیح نه دی،

ددې یو وجه دا ده چې اکثر حضراتو په ده باندې د عقائدو د وجه نه کلام کړې دې او دې ئې معتزلی، قدری، جهمی او رافضی گرځولې دې خو بیا هم ده ته چا عالیه فی العقیده او داعیه نه دی وئیلې لهذا د عقائد په بنیاد ده باندې کلام پکار نه دې.

دویمه وجه داده چې چا ده باندې کلام کړې دې هغوی هم د ده د وسیع علم گواهی ورکوی، حافظ ذهبی رحمه الله په "تاریخ الاسلام" کښې په "الفقیه المدنی احدا لاعلام" پشان الفاظو سره دده ذکر کړې دې.

امام ابن حبان رحمه الله په کتاب المجروحین کښې نقل کړې دی چې رشدین بن سعد، ابراهیم بن ابی یحیی له په څادر کښې څه کتابونه راوړل او وئې وئیل "هذه کتبك واحادیثك اورویها عنك؟" هغوی اجازت ورکړو او وئې وئیل چې "نعم" بیا رشدین اووئیل "بلغنی انك رجل سوء فاتق الله وتب الیه" ماته معلومه ده چې ته یو خراب سړې ئې د الله نه ویریږه او توبه اوباسه" ابراهیم ترې تپوس اوکړو چې زه خراب سړې یم نو څما نه حدیث ولې اخلې نو رشدین اووئیل "الم یبلغك انه یذهب العلم ویبقی منه فی اوعیة سوء فانت من الاوعیة السوء" یعنې تا اوریدلې نه دی چې علم به اوچت

[1] کتاب الاثار (ص۱۴۲) باب الدیات باب المعاهد رقم (۵۹)-

[2] انظر اعلاء السنن(۹۵/۱۸) کتاب الجنایات باب قتل المسلم بکافر)-

[3] میزان الاعتدال (۵۷/۱) رقم (۱۸۹)-

شی خو یو څو خرابو لوښو کښې به پاتې شی، نه هم هغه خرابو لوښو کښې یې دې واقعه نه د هغه د زیات علم اندازه کیدلی شی.

دریمه وجه داده چې دده تعلق امام مالک رحمه الله سره ټهیک نه وو یو ځل ئې ناآشنا کس نه دیرش احادیث واورول او ورته ئې اوئیل "حدثتك ثلاثين حديثا ولو ذهبت الى ذالك الحمار فحدثك بثلاثة احاديث لفرحت بها" يعنى مالكا.

یعنی "ما تاته دیرش احادیث واورول او که دې خر نه درې احادیث واورې نو خوشحاله به شې، اشاره ئې امام مالک رحمه الله ته وه".

څلورمه وجه دا وه چې دا د امام شافعي استاد وو هغه خپل استاد څه اولتولو او بیا ئې دهغه توثیق اوکړو او صرف امام شافعي نا بلکه حمدان بن الاصبهاني هم دده توثیق کوی. دغه شان ابن عقده رحمه الله فرمائی "نظرت فی حديث ابراهيم بن يحيى كثيرا وليس بمنكر الحديث" ابن عدی رحمه الله د ابن عقده په مرسته کښې لیکی:

"وهذا الذى قاله كما قال وقد نظرت انا فى حديثه الكثير فلم اجد فيه منكرا الاعن شيوخ يحتملون وقد نظرت انا فى احاديثه وتبحرتها وفتشت الكل منها فليس فيها حديث منكر وانما يروى المنكر من قبل الراوى عنه او من قبل شيخه لامن قبله وهوفى جملة من يكتب حديثه وقد وثقه الشافعى وابن الاصبهانى وغيرهما" [1]

یعنی "خبره داده چې ابن عقد ئې کوی، ما دده په ډیرو احادیثو کښې غور اوکړو نو یو حدیث منکر میلاؤ نه شو البته بعضې شیوخو نه څه داسې منکر روایات دی چې هغه قبلیدلی شی. ما د هغه احادیث کښې غور اوکړلو تحقیق او لټونه مې اوکړه خو یو حدیث پکښې هم منکر نشته که دې کښې څه خرابی وی نو دده نه روایت کونکې راوی طرف نه به وی یا د هغه دشیخ طرف نه به وی، پخپله به د ده طرف نه نه وی، ځکه چې خپله هغه راویانو نه دې د چا چې حدیث لیکلې شی امام شافعي او ابن الاصبهاني وغیره دده توثیق کړې دې".

که مونږ ابراهیم بن محمد متروک راوی اوګنړو بیا هم دې روایت نه استدلال کیدې شی ځکه چې دا په ډیرو طرقو سره مروی دې او په بعضې طرقو کښې دده ذکر نشته امام طحاوی یو طریق "سليمان بن شعيب، عن يحيى بن سلام، عن محمد بن حميد عن محمد بن المنكدر" نقل کړې دې په هغې کښې د ابراهیم بن محمد واسطه نشته [2]

دغه شان یو طریق "سليمان بن بلال عن ربيعة بن ابى عبدالرحمن عن عبدالرحمن بن البيلمانى" نه هم نقل دې [3] په دې کښې هم دده واسطه نشته دې، ده باندې امام بیهقی رحمه الله اعتراض کړې دې چې په دې کښې دده واسطه شته ځکه چې ابوعبیده نقل کړې دی "بلغنى عن ابن ابى يحيى انه قال انا

---

[1] تهذيب الكمال وتعليقاته (۲/۱۸۶)۔

[2] شرح معانى الآثار (۲/۱۲۶) كتاب الجنايات باب المومن يقتل الكافر متعمدا)۔

[3] شرح معنى الآثار (۲/۱۲۵)۔

حدثت ربيعة به".[1]

علامه ابن الترکمانی ددې جواب ورکړې دې چې "من بلغ ابا عبيد هذا؟"[2] مطلب دادې چې ابوعبيده د بلاغ په توګه څه نقل کړې دی د هغې سند څه دې؟ دا بې سنده خبره ده.

بیا امام ابوداود رحمه الله په "مراسيل" کښې "عن ربيعة عن عبدالرحمن بن البيلمانی" په طريق سره نقل کړې دې[3] ددې د سند رجال ثقات دي[4] ددې نه معلومه شوه چې ابن ابی يحيی د حديث مدار نه دې څنګه چې امام بيهقی د باور ورکولو کوشش کړې دې.

که مونږ دا تسليم هم کړو چې ربيعه دا حديث د ابراهيم نه اخستلې دې بيا هم دا وئيل صحيح نه دی چې ددې حديث مدار ابراهيم دې ځکه چې دې صورت کښې به سند څه دا رنګې وی "ربيعة عن ابراهيم بن ابی يحيی عن محمد بن المنكدر عن عبدالرحمن بن البيلمانی" ابراهيم دې کښې متفرد نه دې روستو مونږ امام طحاوی حوالې سره ذکر کړې دی چې د ابراهيم متابعت محمد بن حميد کړې دې چې ابن المنکدر نه نقل کوی.[5]

بیا امام دارقطنی رحمه الله دا روايت "عمار بن مطر عن ابراهيم بن محمد عن ربيعة بن ابی عبدالرحمن عن ابی البيلمانی عن ابن عمر" په طريقې سره مرفوعا او موصولا ذکر کړې دې.[6]

امام دارقطنی په دې سند يو د ابراهيم بن محمد د وجه نه کلام کړې دې فرمائی چې "وهو متروك الحديث".[7]

دې نه علاوه دې حديث ته ئی مرسلا صحيح وئيلې دی او فرمائی چې دې کښې د ابن عمر رضی الله عنهما واسطه نشته.[8]

دغه شان فرمائی "وابن البيلمانی ضعيف لا تقوم به حجة اذا وصل الحديث فكيف بما يرسله".[9]

يعنی ابن البيلمانی ضعيف دې که هغه حديث موصولا نقل کړی هم حجت نه دې نو مرسلا خو لرې خبره ده.

تر څو چې د ابراهيم بن محمد په باره کښې د کلام تعلق دې نو د هغه باره کښې مونږ په تحقيق سره واضحه کړې ده چې هغه ته بالکل متروک وئيل صحيح نه دی.

---

[1] السنن الكبرى للبيهقى (۳۱/۸) كتاب الجنايات باب بيان ضعف الخبر الذى روى فى قتل المومن بالكافر)-
[2] الجوهر النقى(۳۳/۸)-
[3] المراسيل لابى داود(ص ۱۲)-
[4] اعلاء السنن(۹۵/۱۸)-
[5] اعلاء السنن_۱۸/۹۶)-
[6] سنن الدارقطنى (۱۳۵/۳)كتاب الحدود والديات رقم(۱۶۵)-
[7] حواله بالا
[8] حواله بالا
[9] حواله بالا

او څو چې د ابن البیلمانی د ضعف تعلق دې نو هغه مونږ منو چې بعض محدثینو دې کمزورې ګنړلې دې[۱] خو ابن حبان نه صرف دې کتاب الثقات کښې ذکر کړې دی بلکه ښکاره کړې هم ده چې که دده نه روایت کونکو کښې دده څوئی محمد وی نو د هغه د روایاتو هیڅ اعتبار نشته ځکه چې دده څوئی ده نه عجیبه عجیبه روایات نقل کوی[۲] بیا د سنن اربعه مؤلفینو دده روایات قبول کړې هم دی[۳]

بیا ابن البیلمانی متابعت عبدالله بن عبدالعزیز بن صالح حضرمی کړې دې، امام ابوداود په "مراسیل" کښې د "ابن وهب عن عبدالله بن یعقوب عن عبدالله بن عبدالعزیز بن صالح الحضرمی" په طریق سره نقل کړې دې "قتل رسول الله ﷺ یوم حنین مسلما بکافر قتله غیلة وقال: انا اولی او احق من اوفی بذمته"[۴]

یعنی "حضورپاک ﷺ د حنین په موقع یو مسلمان د کافر بدله کښې قتل کړو چې بې خبرئی کښې قتل شوې وو، نو حضورپاک ﷺ اوفرمائیل چه څه د ذمی حق ادا کولو تولو نه زیات حقدار یم"

دې روایت کښې عبدالله بن یعقوب او عبدالله بن عبدالعزیز ته ابن قطان رحمه الله مجهول وئیلې دی ځکه دا فی الجمله ضعیف دې خو بیا هم د بل ضعیف د پاره د شاهد کیدلو صلاحیت لری نو دلته د ابن البیلمانی دا روایت بالکل ساقط نه دې بلکه مرسل حسن لعینه یا لغیره دې[۵] بیا امام بیهقی رحمه الله په دې روایت باندې د عمار بن عطر د وجه نه کلام کړې دې او وئیلې دی "کان یقلب الاسانید ویسرق الاحادیث"[۶]

خو ښکاره دې وی چې بعضې حضراتو دده توثیق کړې او بعضو خو ده ته د "حافظ" صفت هم ورکړې دې، عبدالله بن سالم فرمائی "حدثنا ابوعثمان بن مطر الرهاوی وکان حافظا للحدیث"[۷]

دغه شان یوسف بن الحجاج فرمائی "حدثنا محمد بن الخضر بن علی بالرقة، حدثنا عمار بن مطر: ثقة" لسان المیزان (۴/۲۷۶)۔

معلومه شوه چې عمار بن مطر یو مختلف فیه راوی دې دده حدیثونه قابل احتجاج دی کم از کم استشهاد خو دده نه ضرور کیدې شی[۸]

---

[۱] قال ابوالحاتم: لین. تهذیب الکمال (۹/۱۸)۔
[۲] الثقات لابن حبان (۹۱/۵)۔
[۳] تهذیب الکمال (۱۰/۱۷)۔
[۴] المراسیل لابی داود (ص ۱۲)۔
[۵] اعلاء السنن (۹۶/۱۸)۔
[۶] السنن الکبری للبیهقی (۳۰/۸)۔
[۷] میزان الاعتدال (۱۶۹/۳) رقم (۶۰۴۹)۔
[۸] اعلاء السنن (۱۰۱/۱۸)۔

بيا د ابن البيلماني دا حديث د امام ابوحنيفه، امام مالك او امام سفيان ثوري رحمهم الله نه هم راوي دې دا درې واړه ربيعة الرآى نه روايت كوي "وكفى بهؤلاء الائمة قدوة" روستو مونږ اوونيل چې د ابن المنكدر او عبدالله بن عبدالعزيز مرسل روايتونه بطور متابع موجود دى نو ځكه د ابن البيلماني دا روايت حجت دې اګرچې مرسل دې خو كله چې مرسل مختلف طريقو سره ثابت شى نو ددې نه احتجاج كولې شي[1]

خاصكر دا حديث حضرت ابن عمر رضي الله عنه نه مرفوعا هم مروي دې او كله چې مرسل موصولا ذكر شي نو اګرچې د موصول طريق ضعيف ولې نه وي خو بيا هم د ټولو په نيز خاصكر د امام شافعي رحمه الله په نيز حجت دې[2]

حاصل د خبرې دادې چې دا ابن البيلماني په دې روايت باندې مخالفينو ډير اعتراضات كړي دى.يو خو دا دې چې دا مرسل دې او ضعيف دې،نو ددې جواب خو مخكښې تير شو،

دويم اعتراض دادې چې د ابن البيلماني دا روايت "لايقتل مومن بكافر" سره منسوخ شوې دې ځكه چې دا حضورپاك ﷺ فتح مكه موقع باندې فرمائيلې وو

ددې جواب دادې چې د ابن البيلماني په دې روايت كښې داسې قرينه نشته چې هغې نه دا معلومه شي چې ددې تعلق فتح مكه نه مخكښې دې بلكه د عبدالله بن عبدالعزيز په روايت كښې ښكاره ده چې دا واقعه د عزوه حنين وه او عزوه حنين د فتح مكه نه پس وه

دريم اعتراض دا اوشو خراش بن اميه د قبيله هذيل يو كس د فتح مكه په موقع كښې قتل كړې وو په دې موقع حضورپاك ﷺ اوفرمائيل "لوكنت مومنا بكافر لقتلت خراشا بالهذلي"[3]

د معترضينو دا وينا ده چې اګرچې ددې سند واهى دې خو بيا هم ابن البيلماني په مقابله كښې بهتر دې.

ددې جواب دا دې چې په دې روايت كښې او د ابن البيلماني په روايت كښې تعارض نشته ځكه چې هذلى د اهل ذمه نه نه وه او د يو ښار فتح كولو سره او د قتل نه د بنديدلو د وجه نه دا لازم نه دى چې دغه خلق به ذميان وى، او كه ابن البيلماني روايت تعلق هم د حنين واقع سره وى ځكه چې د حضرمى د روايت نه معلوميږى نو د ابن البيلماني دا روايت د فتح مكه په واسطه سره ناسخ به جوړ شي[4]

② ..د احنافو تائيد د حضرت عمر رضي الله عنه د فيصلې نه هم كيږى كومه چې امام محمد رحمه الله په كتاب الاثار كښې نقل كړې ده:

"محمد قال: اخبرنا ابوحنيفة عن حماد عن ابراهيم ان رجلا من بكر بن وائل قتل رجلا من اهل الحيرة فكتب

---

[1] عقود الجواهر المنفية(١٣١/٢) بيان خبرالدال على قتل المسلم بالذمى)-

[2] وقال الشافعي: يقبل ان اعتضد بمجيئه من وجه آخر يباين الطريق الاولى مسندا كان اومرسلا وسواء كان الثانى صحيحا او حسنا او ضعيفا انظر شرح شرح نخبة الفكر فى مصطلحات اهل الاثر(ص٤٠٧)-

[3] السنن الكبرى (٢٩/٨) كتاب الجنايات باب فيمن لا قصاص بينه باختلاف الدينين)-

[4] اعلاء السنن (٩٨/١٨)-

فيه عمربن الخطاب ان يدفع الى اولياء القتيل فان شاءوا اقتلوا، وان شاءوا اعفوا فدفع الرجل الى ولى المقتول الى رجل يقال له حنين من اهل الحيرة فقتله فكتب فيه عمر بعد ذالك ان كان الرجل لم يقتل فلا تقتلوه فرأوا ان عمراراد ان يرضيهم بالدية" (١)

يعنى د بكربن وائل يو سړى د اهل حيره يو كس قتل كړو دهغه باره كښې عمرفاروق دا فيصله اوكړه چې دې اوليائې مقتول ته حواله كړئ كه معاف كوى اوكه قتل كوى ئى. ولى مقتول حنين نومى يو كس چې اهل حيره سره ئى تعلق وو، هغه ته قاتل وركړې شو نو هغه قتل كړو، بيا روستو حضرت عمر رضي الله عنه د هغه باره كښې اوليكل كه چرې اوڅه پورې ئى هغه قتل كړې نه وى نو اوس دې قتلوى نا، خلقو دا اوګڼړله حضرت عمر رضي الله عنه جوړ د مقتول اولياء په ديت باندې راضى كول غواړى.

په دې باندې دا اعتراض دې چې دا منقطع دې ځكه چې د ابراهيم نخعى او حضرت عمر رضي الله عنه په مينځ كښې انقطاع ده (٢)

ددې جواب دادې چې دا مرسل دې او مرسل ځمونږ په نيز حجت دې خصوصا د شافعى رحمه الله مراسيل حجت دى (٣)

علامه ابن التركمانى رحمه الله فرمائى چې ددې روايت ډير طرق دى "والمنقطع اذا روى من وجه آخر منقطعا كان حجة عند الشافعى" (٤)

يعنى منقطع كه په بل منقطع طريق سره ذكر شى نو د امام شافعى رحمه الله په نيز حجت دې.

دويم اعتراض دادې چې په دې كښې ذكر دى چې حضرت عمر رضي الله عنه د قتل د فيصلې نه بيا رجوع كړې وه او د مقتول اولياء ئې په ديت باندې د راضى كولو كوشش كړې وو (٥)

ددې جواب دادې چې مونږ نه منو چې هغوى د جواز قتل مسلم بالذمى نه رجوع كړې وه بلكه هغوى امر بالقتل نه رجوع كړې وه ځكه چې هغه ته دويمه لار ښكاره شوه چې په ديت باندې ولى راضى كړې شى، كه هغه ديت قبول كړو نو ښه ده ګنى بيا به ئى د قتل حكم وركړې وو، او په ديت وركولو سره راضى كول د وجوب قتل د پاره منافى نه دى ځكه چې وجوب قتل نه باوجود ولى ته دمعاف كولو او ديت اخستلو اختيار شته (٦)

امام شافعى رحمه الله دا هم فرمائيلې دى چې حضرت عمر رضي الله عنه صرف يرولې وو او دهمكى ئى وركړې وه د قتل اجازت ئى مقصود نه وو (٧)

---

(١) كتاب الاثار (ص١٤١) كتاب الديات باب دية المعاهد. رقم (٥٩٠)-

(٢) السنن الكبرى(٨/٣٢)-

(٣) اعلاء السنن(١٨/٩٨)-

(٤) الجواهر النقى(٨/٣٣)-

(٥) السنن الكبرى (٨/٣١)-

(٦) عقود الجواهر المنفية (٢/١٣٣) واعلاء السنن (١٨/٩٨)-

(٧) السنن الكبرى (٨/٣٢)-

خو دلته دا ممكنه ده څكه چې د حضرت عمر رضي الله عنه د ارشاد نه د وجوب قتل نه روستو كيدل مستفاد نه دى نو بيا به د حضرت عمر رضي الله عنه باره كښې څنګه دا تصور اوكړې شى چې د قتل يا د معافى اختيار وركولو سره د هغوى مقصد صرف ويرول وو او كه فرض كړه هم دغه وى نو اولياؤ ته به دا مراد څنګه معلوم كيدو؟ بلكه ددې اختيار د وجه خو هغوى اباحت د قتل اوګنړلو او هغه كس ئې قتل هم كړو.[1]

دلته د ابن جرير په روايت سره اشكال كيدې شى هغوى دا قصه نزال بن سبره رحمه الله نه نقل كړې ده چې د هغې الفاظ دادى:

"ان رجلا من المسلمين قتل رجلا من اهل الحيرة نصرانيا عمدا فكتب يحيى بن سعيد فى ذالك الى عمر فكتب ان اليدوه فيه وكان يقال له اقتله: فيقول حتى يجئ الغيظ حتى يجئ الغضب فبينما هم كذالك اذ كتاب من عند عمران لا تقتلوه فانه لا يقتل مومن بكافر وليعط الدية" ([2])

يعنى "يو مسلمان د حيره يو عيسائى عمدا قتل كړو دې باره كښې يحيى بن سعيد حضرت عمر ته خبر وركړو نو هغوى اوفرمائيل چې دوى ته قصاص وركړئى چې ولې ته به اووئيلې شو چې دې قتل كړه نو ووئيل به ئى صبر چې ماته غصه راشى. خلق په دې شش وپنج كښې وو چې حضرت عمر رضي الله عنه نه خط رالو چې دې مه قتل كوئى څكه مومن د كافر بدله كښې نشى قتل كيدلې او صرف ديت دې وركړې شى"

ددې نه دا معلومه شوه چې دحضرت عمر رضي الله عنه د قتل نه منع كول د جواز قتل مسلم د رجوع د وجه نه وو.

ددې جواب دادې چې دا قصه جصاص په خپل سند سره ذكر كړې ده ([3]) او ابن شيبه هم ([4]) په دې كښې يو روايت كښې هم "انه لا يقتل مومن بكافر" موجود نه دې معلوميږى چې د ابن جرير دې روايت كښې يو راوى د خان نه تصرف كړې دې او دې بنياد باندې دا تصرف كړې دې چې د نهى مبنى "لا يقتل مومن بكافر" ده.

ددې دا قرينه ده چې د ابراهيم نخعى روايت كښې دى "فراوا ان عمر اراد ان يرضيهم بالدية" يعنى د خلقو رائې دا ده حضرت عمر رضي الله عنه اولياؤ لره په ديت سره راضى كول غوښتل. كه حضرت عمر رضي الله عنه د علت تنصيص "لا يقتل مومن بكافر" سره كړې وى نو خلقو ته دا موقع څنګه ميلاؤ شوه چې دخپله خانه رائې قايمه كړى نولهذا دابن جرير ددې روايت هيڅ اعتبار نشى كيدلې ([5]) دا خبره ياد ساتنى چې دې روايت سره د حضرت عمر رضي الله عنه دير واقعات او فيصلې ترلې دى

---

[1]) عقود الجواهر المنيفة (۲/۱۳۳) واعلاء السنن (۱۸/۱۰۱)-
[2]) اعلاء السنن(۱۸/۹۸)-
[3]) احكام القران للجصاص(۱/۱۴۱)-
[4]) المصنف لابن شيبة (۵/۴۰۸) كتاب باب من قال اذا قتل الذمى المسلم قتل به، رقم(۲۷۴۵۴)-
[5]) اعلاء السنن(۱۸/۹۸)-

چې په هغې کښې څه اختلافات هم دی خو بیا هم په دې کښې روایة او درایة هغه روایت د تولو نه بهتر دې چې کوم دابراهیم نخعی نه منقول دې څکه امام ابوحنیفه رحمه الله هم دا خوښ کړې دې[1]

③ د احنافو استدلال د حضرت عثمان رضي الله عنه د واقعه نه هم کیږی، امام شافعی رحمه الله فرمائی:

"اخبرنا محمد بن الحسن اخبرنا محمد بن یزید اخبرنا سفیان بن حسین عن الزهری ان ابن شاس الجذامی قتل رجلا من انباط الشام فرفع الی عثمان رضي الله عنه فامر بقتله فکلمه الزبیر رضي الله عنه وناس من اصحاب رسول الله ﷺ فنهوه عن قتله قال: فجعل دیته الف دینار"[2]

یعنی ابن شاس جذامی د شام په نبطیانو کښې یو کس قتل کړو نو حضرت عثمان رضي الله عنه ته مقدمه اورسیده نو هغوی د قتل حکم ورکړو حضرت زبیر او نورو صحابه رضي الله عنهم ورسره دې باره کښې خبره اوکړه نو هغوی د قتل نه منع اوفرمائیله او زر دینار ئی ددې دیت مقرر کړو.

په دې روایت کې دحضرت عثمان رضي الله عنه د قصاص حکم ددې خبره دلیل دې چې اصل موجب هم دادې خو بیا هم یو مسلمان د کافر په بدله کښې د قتل کولو معامله وه څکه صحابه کرامو ورسره خبره اوکړه چې په څه طریقه د مقتول اولیاء په دیت باندې راضی کړی او حضرت عثمان رضي الله عنه هم په دغه باندې راضی شو او مسلمان ئی دقتل نه بچ کړو، د قصاص نه دیت طرف ته رجوع کول دا په دې بنیاد نه ده چې ولی مقتول ته د قاتل د رضامندئی نه بغیر اختیار دې بلکه اصل موجب قصاص دې خو بیا هم چونکه د قاتل رضامندی موجود ده څکه په دیت سره ئی د مقتول ولی راضی کړو.

ددې په سند کښې امام شافعی رحمه الله دا اعتراض کوی چې په دې کښې مجهولین دی[3]

خو دا اعتراض صحیح نه دې څکه چې په دې کښې امام محمد، محمد بن یزید او محمد بن یزید کلاعی مولا خولان شامل دی دا ثقه ثبت او عابد راویان دی[4]

دریم راوی سفیان بن حسین دې دا هم ستائیلې راوی دې امام بخاری ده نه په تاریخ کښې امام مسلم په مقدمه کښې او سنن اربعه مولفینو خپل کتابونو کښې دده نه روایات اخستې دی[5] په دې روایت کښې یو هم مجهول راوی نشته.

البته د سفیان او زهری په مینځ کښې د انقطاع اعتراض کیدې شی خو اول خو انقطاع نقصانی نه ده او بل دا چې د نورو شواهدو په موجودګئی کښې منقطع هم د احتجاج قابل شی[6]

---

[1]) حواله بالا

[2]) السنن الکبری (۸/۳۳)۔

[3]) حواله بالا

[4]) قال الحافظ فی التقریب "ثقة ثبت عابد" (ص ۵۱٤) رقم (٦٤۰۳) وقال الذهبی فی الکاشف "حجة یعد من الابدال (۲/۲۳۱) رقم (۵۲۲٤)۔

[5]) عقود الجواهر المنیفة (۲/۱۳٤) وتقریب التهذیب (ص ۲٤٤) والکاشف (۱/٤٤۸) حاشیة سبط ابن العجمی علی الکاشف للذهبی)۔

[6]) اعلاء السنن (۱۸/۹۷)۔

④ د احنافو تائيد د حضرت على رضی الله عنه د فيصلې نه هم كيږى امام شافعى رحمه الله نقل كړې دى:

"انا محمد بن الحسن انا قيس بن الربيع الاسدى عن ابان بن تغلب عن الحسن بن ميمون عن عبدالله بن عبدالله مولى بنى هاشم عن ابى الجنوب الاسدى قال: اتى على بن ابى طالب رضی الله عنه برجل من المسلمين قتل رجلا من اهل الذمة قال: فقامت عليه البينة فامر بقتله فجاء اخوه فقال: انى قد عفوت قال: فلعلهم هددوك، وفرقوك وفزعوك؟ قال: لا ولكن قتله لا يرد على اخى وعوضونى فرضيت قال انت اعلم من كانت له ذمتنا فدمه كدمنا وديته كديتنا" (۱)

يعنى د حضرت على رضی الله عنه په خدمت كښې يو مسلمان حاضر كړې شو چې يو ذمى ئې قتل كړې وو، د ګواهانو نه قتل ثابت شو نو هغوى د قصاص حكم وركړو دې نه پس د مقتول رور راغلو او وئې وئيل چې ما معاف كړې دې نو حضرت على رضی الله عنه ورته اوفرمائيل چې معلوميږى چې تاته هغوى څه دهمكى دركړې وى هغه وئې نا، اصل خبره داده چې دده په قتل سره به ماته خپل رور ميلاؤ نه شى ده ماله عوض راكړې دې ځكه ئې څه معاف كوم نو وئې فرمائيل چه ستا خوښه ده؛ د چا ذمه چې مونږ اخستې ده نو د هغه وينه ځمونږ د وينې په شان ده او د هغه ديت ځمونږ د ديت په شان دې.

په دې روايت امام دار القطنى اعتراض كړې دې چې ابو الجنوب ضعيف الحديث دې (۲)

ددې دا جواب دې چې د ابوالجنوب ضعيف كيدل دلته نقصانى نه دى ځكه چې مونږ د هغه روايت نه مستقلا استدلال نه كوو بلكه په دې خبره تائيد حاصلوو چې د حضورپاك صلی الله علیه وسلم ارشاد "لايقتل مومن بكافر" كښې به د كافر نه مراد كافر حربى وى كله چې د مجتهد په اجتهاد سره د تاويل ګنجائش شته نو په ضعيف اثارو كښې به ولې نه وى(۳)

⑤ د احنافو تائيد د حضرت على او حضرت ابن مسعود رضی الله عنهما د روايت نه هم كيږى فرمائى "من قتل يهوديا اونصرانيا قتل به" (۴)

ابن حزم فرمائى دا مرسل دې (۵)

⑥ د حضرت عمربن عبدالعزيز د حكم نامې نه هم د احنافو تائيد كيدې شى. عمروبن ميمون فرمائى: "شهدت كتاب عمربن عبدالعزيز الى بعض امرائه فى مسلم قتل ذميا، فامره ان يدفعه الى وليه فان شاء قتله وان شاء عفا عنه" يقول الميمون "فدفع اليه فضرب عنقه وانا انظره" (۶)

---

(۱) السنن الكبرى للبيهقى(۸/۳۳)-
(۲) سنن الدارقطنى(۱/۲۳۱) باب الامربتعليم الصلوات والضرب عليها وحدالعورة التى يجب سترها رقم(۴)
(۳) اعلاء السنن(۱۸/۹۷)_
(۴) المحلى لابن حزم(۱۰/۲۲۱)كتاب الدماء)-
(۵) حواله بالا
(۶) حواله بالا

يعنى "ما دحضرت عمر رضى الله عنه فرمان اوكتلو چې هغوى د يو مسلمان باره كښې خو امراؤ ته ليكلې وو هغې كښې دا حكم وو چې ولى دې مقتول ته حواله كړې شى كه خوښه ئې وى نو معاف دې كړى گنى قتل دې كړى، هغې نه پس قاتل حواله كړې شو او ما اوليدلو چې هغه قتل كړې شو."

⑥ داحنافو د مذهب تائيد د مدينه منوره فقيه ابان بن عثمان د فيصلې نه هم كيږى، ابن ابى شيبه په سند صحيح سره نقل كړې ده:

"ان رجلا من النبطى عدا عليه رجل من اهل المدينة فقتله قتل غيلة فاتى به ابان بن عثمان وهو اذ ذاك على المدينة فامر بالمسلم الذى قتل الذمى ان يقتل" [1]

يعنى "په يو نبطى سړى باندې يو كس حمله اوكړه او مړ ئې كړلو ابان ابن عثمان دغه وخت د مدينه گورنر وو ده ته راوستلې شو نو هغه ددې قاتل مسلمان د قتل حكم وركړلو."

څه اشكالات او دهغې جوابونه: يو اشكال د احنافو په مذهب كيږى چې "الحدود تدرأ بالشبهات" يو منلې شوې قاعده ده، دلته ارشاد پاک دې "لايقتل مومن بكافر" دې حديث سره شک پيدا شو ددې شک د وجه نه قتل مسلم ولې نه ساقط كيږى؟

ددې جواب دادې چې مونږ اووئيل چې دلته د كافر نه مراد كافر حربى دې نو اوس هيڅ شبه پاتې نه شوه.

كه دا نهى شبه اوگڼلې شى نو دا سوال دې چې كه چرې ذمى يو ذمى قتل كړلو او بيا قاتل مسلمان شونو دا ذمى ولې قتلولې شى حالانكه "لايقتل مومن بكافر" خو دلته هم صادق راځى؟

بعضې حضراتو دا وئيلې دى چې دلته "مسلم" د صفت صيغه ده او حكم بيانولو موقع كښې صيغه د صفت ذكر كول ددې خبرې دليل دې چې ددې ماخذ علت دې نو مطلب به دا شى چې دا حكم په دې بنياد دې چې مسلمان ته د اسلام د وجه اوچتوالې حاصل دې څكه به دې د كافر بدله كښې قتلولې نشى.

ددې جواب دادې كه چرې د "مسلم" مبدا د اشتقاق علت اوگرځولې شى نو مطلب به دا شى "المسلم لكونه مسلما لايقتل بكافر لكونه كافرا" چې مونږ ددې خبرې منونكې نه يو مونږ خو دا وايو "المسلم لكونه قاتلا يقتل بكافر لكونه محقون الدم على التابيد بعقد الذمة" نو دا شبه هم رانغله.

يو اشكال دا هم كيږى چې مسلمان د ذمى مقابله كښې اشرف دې او ذمى اخس، نو به اشرف د اخس مقابله كښې څنگه قتل كولې شى؟

ددې جواب دادې چې دقصاص په باب كښې د "شرافت" معنى هدر ده، ددې اعتبار نشى كيدې، اوگوره سړې د ښځې مقابله كښې اشرف دې ددې باوجود سړې دښځې په بدل كښې قتل كولې شى

---

[1] المصنف لابن ابى شيبة (٥/٤٠٨) كتاب الديات باب من قال اذا قتل الذمى المسلم قتل به رقم (٢٧٤٦٠)-

دا ونيلې شي چې مونږ د سرې او ښځې په مينځ كښې د شرف اعتبار د هدر حديث د وجه كړې دې او ذمى او مسلم په مينځ كښې د شرف اعتبار "لا يقتل مومن بكافر" د وجه دې.

ددې جواب دادې چه كله شارع په يو ځائې كښې يعنى د سرې او ښځې په مينځ كښې د قصاص په معامله كښې "شرف" ئې هدر اوګنړلو او بل ځائې د شرف د اعتبار تصريح ئې هم او نه كړه، ځكه چې دا احتمال موجود دې چې دا حكم د شرف په اعتبار مبنى نه وى بلكه په يو بل كار مثلاً د كافر په غير محقون الدم باندې مبنى وى نو لهذا صرف رائې سره د شرف اعتبار به څنګه صحيح وى؟

حاصل داده چې مسلمان به د كافر بدله كښې قتلولې نشى كه حربى وى او كه ذمى او ددې دليل د حضورپاك ﷺ دا حديث دې "لا يقتل مومن بكافر" په دې كښې كافر مطلق دې چې دواړه قسم ته شامل دې.

امام ابوحنيفه رحمه الله فرمائى كه چرې يو مسلمان كوم يو ذمى قتل كړو نو دغه قاتل مسلمان به قتلولې شى او ددې اصل دليل هغه عمومى نصوص دى چې هغې كښې د مسلمان او ذمى تخصيص نه دې شوې هغوى د خپل اجتهاد نه اصول وضع كړې دى چې كله د يو معصوم وينا طوې كړې شى او هغه على التابيد معصوم وى دا عمداً وى او د ولايت د وجه نه قصاص متعذر نه وى نو قصاص واجب دې ګنى نا.

دغه شان هغوى دا اصل هم د نظر مخكښې كړو چې كه نص د يو اصل كلى مقابل شى او په دې كښې څه تاويل نشو كيدې نو په اصل كلى كښې به د نص د وجه تخصيص كولې شى او كه د تاويل احتمال وى نو په نص كښې به تاويل كيږى.

ددې اصولو كتلو سره د ذمى قصاص واجب دې د حربى نا، او "لا يقتل مومن بكافر" نص به محتمل التاويل وى ځكه به په دې كښې د كافر حربى تاويل كولې شى.

دې نه علاوه د امام ابوحنيفه رحمه الله موافق چې څومره آثار او روايات دى هغه تول مؤيد دى د هغې نه باقاعده استدلال او احتجاج نه كيږى كه بالفرض په هغې كښې څه قدرې ضعف هم وى بيا هم د هغې تائيد كيدې شى. والله اعلم

[۱۱۲] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ الْفَضْلُ بْنُ دُكَيْنٍ قَالَ حَدَّثَنَا شَيْبَانُ عَنْ يَحْيَى عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ خُزَاعَةَ قَتَلُوا رَجُلاً مِنْ بَنِي لَيْثٍ عَامَ فَتْحِ مَكَّةَ بِقَتِيلٍ مِنْهُمْ قَتَلُوهُ، فَأُخْبِرَ بِذَلِكَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - فَرَكِبَ رَاحِلَتَهُ، فَخَطَبَ فَقَالَ « إِنَّ اللَّهَ حَبَسَ عَنْ مَكَّةَ الْقَتْلَ - أَوِ الْفِيلَ شَكَّ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ - وَسَلَّطَ عَلَيْهِمْ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَالْمُؤْمِنِينَ، أَلاَ وَإِنَّهَا لَمْ تَحِلَّ لأَحَدٍ قَبْلِي، وَلاَ تَحِلُّ لأَحَدٍ بَعْدِي أَلاَ وَإِنَّهَا حَلَّتْ لِي سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ، أَلاَ وَإِنَّهَا سَاعَتِي هَذِهِ حَرَامٌ، لاَ يُخْتَلَى شَوْكُهَا، وَلاَ يُعْضَدُ شَجَرُهَا، وَلاَ تُلْتَقَطُ سَاقِطَتُهَا إِلاَّ لِمُنْشِدٍ، فَمَنْ قُتِلَ فَهُوَ بِخَيْرِ النَّظَرَيْنِ إِمَّا أَنْ يُعْقَلَ، وَإِمَّا أَنْ يُقَادَ أَهْلُ الْقَتِيلِ » . فَجَاءَ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الْيَمَنِ فَقَالَ اكْتُبْ لِي يَا رَسُولَ اللَّهِ . فَقَالَ « اكْتُبُوا لأَبِي فُلاَنٍ » .

فَقَالَ رَجُلٌ مِنْ قُرَيْشٍ إِلَّا الإِذْخِرَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَإِنَّا نَجْعَلُهُ فِي بُيُوتِنَا وَقُبُورِنَا. فَقَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «إِلَّا الإِذْخِرَ، إِلَّا الإِذْخِرَ». قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ يُقَالُ يُقَادُ بِالْقَافِ. فَقِيلَ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ أَيَّ شَيْءٍ كَتَبَ لَهُ قَالَ كَتَبَ لَهُ هَذِهِ الْخُطْبَةَ [۲۳۰۲، ۶۴۸۶]

رجال الحدیث

① **ابونعیم الفضل بن دکین**: دا مشهور محدث ابونعیم الفضل بن دکین الملائی الکوفی الاحول رحمه الله دي ددوی حالات کتاب الایمان "باب فضل من استبراء لدینه" کښې تیر شوي دی.

② **شیبان**: دا ابومعاویه شیبان بن عبدالرحمن تمیمی نحوی بصری مؤدب رحمه الله دي یو کال پورې کوفه کښې اوسیدلو د هغه نه پس بغداد ته منتقل شو دوی د سلیمان بن داود هاشمی او د هغه د رورېانو اتالیق پاتې شوي وو.[1]

دوی د اسماعیل بن ابی خالد، اشعث بن ابی الشعثاء، حسن بصری، زیاد بن علاقه، امام اعمش، امام قتاده، لیث بن ابی سلیم، منصوربن المعتمر او یحیی بن ابی کثیر رحمهم الله نه روایت کوی،

دده نه روایت کونکو کښې آدم بن ابی ایاس، زائده بن قدامه، ابوداود الطیالسی، عبدالرحمن بن مهدی، ابونعیم الفضل بن دکین، امام ابوحنیفه، ولیدبن مسلم. یزیدبن هارون او یونس مودب رحمهم الله شامل دی.[2]

امام احمد رحمه الله فرمائی "ما أقرب حدیثه".[3]

بل ځائې فرمائی "شیبان صاحب کتاب صحیح قد روی شیبان عن الناس فحدیثه صالح".[4]

دغه شان فرمائی "شیبان ثبت فی کل المشایخ".[5]

امام یحیی بن معین رحمه الله فرمائی "شیبان ثقة وهو صاحب الکتاب".[6]

بیا فرمائی "ثقة فی کل شیء".[7]

امام محمدبن سعد، امام عجلی او امام نسائی رحمهم الله فرمائی "ثقة".[8]

---

[1] کشف الباری (۲/۶۶۹)-
[2] تهذیب الکمال (۱۲/۵۹۳)-
[3] تهذیب الکمال (۱۲/۵٤)-
[4] حواله بالا
[5] تهذیب الکمال (۱۲/۵۹۵)-
[6] حواله بالا
[7] حواله بالا
[8] طبقات ابن سعد (۶/۳۷۷) و (۷/۳۲۲)-

یعقوب بن شیبہ رحمہ اللہ فرمائی "کان صاحب حروف وقراءات، مشهور بذلك كان يحيى بن معين يوثقه"[1]
امام ابوحاتم رحمہ اللہ فرمائی "حسن الحديث صالح الحديث يكتب حديثه"[2]
عبدالرحمن بن يوسف فرمائی "کان صدوقا"[3]
ابوالقاسم بغوی رحمہ اللہ فرمائی "شيبان اثبت في يحيى بن ابي كثير من الاوزاعي"[4]
امام ترمذی رحمہ اللہ فرمائی "شيبان ثقة عندهم صاحب كتاب"[5]
دغه شان فرمائی "شيبان صاحب كتاب وصحيح الحديث"[6]
امام ابوبکر البزار رحمہ اللہ فرمائی "ثقة"[7]
عثمان بن ابی شیبه فرمائی "كان معلما صدوقا حسن الحديث"[8]
ابن شاهين رحمہ اللہ فرمائی "ثقة وكان صاحب كتاب رجل صالح"[9]
امام عبدالرحمن بن مهدی دده نه روایت کولو باندې فخر کوی[10]
حافظ ذهبی دده په تذکره کښې لیکی "الامام الحافظ الثقة"[11]
بیا فرمائی "صاحب حروف وقراءات حجة"[12] دغه شان دا هم فرمائی "ثقة مشهور"[13]
ددې زبردست توثیقات او تعدیل سره سره بعضې حضراتو په دوی باندې کلام هم کړې دې
ساجی رحمہ اللہ فرمائی "صدوق وعنده مناكير واحاديث عن الاعمش تفرد بها"[14]
دغه شان ابوحاتم رحمہ اللہ فرمائی "لايحتج به"[15]

---

[1]) تهذيب الكمال(۱۲/۵۹۶)-
[2]) حواله بالا
[3]) حواله بالا
[4]) حواله بالا
[5]) جامع الترمذی كتاب الزهد باب ما جاء في معيشة اصحاب النبي ﷺ رقم (۲۳۷۱)-
[6]) جامع الترمذی كتاب الادب باب المستشار مؤتمن رقم(۲۸۲۳)-
[7]) تهذيب التهذيب(۴/۳۷۴)-
[8]) تهذيب التهذيب (۴/۳۷۴)-
[9]) تعليقات تهذيب الكمال(۱۲/۵۹۷)نقلا عن كتاب الثقات لابن شاهين)-
[10]) تهذيب التهذيب (۴/۳۷۴)-
[11]) سير اعلام النبلاء(۷/۴۰۶)-
[12]) الكاشف (۱/۴۹۱) رقم (۲۳۱۶)-
[13]) ميزان الاعتدال(۲/۲۸۵)-
[14]) تهذيب التهذيب(۴/۳۷۴)-
[15]) ميزان الاعتدال(۲/۲۸۵)-

تر څو چې د امام ساجی د کلام خبره ده نو د مناکیر نه مراد تفردات هم دی او تفرد څه نقصانی څیز نه دې
بل ساجی کلام د امام احمد رحمه الله مقابل دې هغوی فرمائی "ثقة فی کل المشائخ"[1] امام یحیی بن معین رحمه الله فرمائی "ثقة فی کل شیء"[2]
بیا حافظ رحمة الله فرمائی چې په بخاری کښې دده روایات د اعمش په طریق باندې بالکل نه دی بلکه د نورو شیوخو نه دی[3]
دغه شان د ابوحاتم د کلام باره کښې د حافظ رحمه الله ارخ دا دې چې بالکل ثابت نه دې فرمائی "وهذه اللفظة ما رایت فی کتاب ابن ابی حاتم فینظر لیس فیه الا یکتب حدیثه فقط"[4]
دغه شان د ابوحاتم کلام مزی او او باجی رحمه الله هم نقل کړې ده خو په هغې کښې چا هم د "لایحتج به" جمله ذکر کړې نه ده[5]
او که دا هم اومنلې شی بیا هم د ذکر شوې تعدیلاتو مقابله کښې د توجه قابل نه جوړیږی.
امام حافظ ذهبی فرمائی "قول ابی حاتم لایحتج به لیس بجید"[6]
لهذا دا شیبان بن عبدالرحمن متفقه طور حجت او ثقه دې د اصول سته اصحابو دده احادیث قبول کړې دی او دده نه ئې احتجاج کړې دې[7]
ددوی وفات ۱۲۴ھ کښې شوې دې[8]
فائده: ددې په نسبت کښې چې کوم لفظ "نحوی" راغلې دې نو ددې نه علم نحو طرف ته نسبت مراد دې یا قبیله نحو طرف ته؟
ابن الاثیر فرمائی چې قبیله نحو طرف ته دې، او ابن ابی داود وغیره فرمائی چې دا علم نحو طرف ته منسوب دې نه چې قبیلې ته[9]
③ **یحیی:** دا مشهور امام یحیی بن ابی کثیرطائی یمامی رحمه الله دې دده د پلار په نوم ابوکثیر کښې اختلاف دې صالح، یسار، نشیط او دینار دا مختلف اقوال دی په دې کښې[10]
ددوی دحضرت انس رضی الله عنه نه علاوه ابوسلمه بن عبدالرحمن بن عوف، هلال بن ابی میمونه،

---

[1] تهذیب الکمال(۵۹۵/۱۲)-
[2] تهذیب الکمال (۵۹۵/۱۲)-
[3] هدی الساری(ص ۴۱۰)-
[4] تهذیب التهذیب (۳۷۴/۴) وهدی الساری(ص ۴۱۰) کتاب الجرح والتعدیل(۳۲۵/۴) رقم (۱۵۶۱)-
[5] هدی الساری(ص ۴۱۰) وتهذیب التهذیب(۳۷۴/۴)-
[6] سیراعلام النبلاء(۴۰۸/۷)-
[7] هدی الساری(۴۱۰)-
[8] تهذیب الکمال (۵۹۶/۱۲) والکاشف(۴۹۱/۱) رقم (۲۳۱۶۹)-
[9] حاشیة سبط ابن العجمی علی الکاشف(۴۹۱/۱) رقم(۲۳۱۶)-
[10] تهذیب الکمال(۵۰/۳۱)-

يعلى بن حكيم، ابوقلابه جرمي، ابونضرة العبدي، زيدبن سلام، عقبه بن عبدالغافر او عكرمه رحمهم الله نه روايت كوي
دي نه علاوه د حضرت ابوامامه، عروه بن زبير، الحكم بن مينا او ابوسلام حبشي رحمهم الله نه مرسلا روايت كوي
دده نه روايت كونكو كښې دده خوئي عبدالله، ايوب سختياني، يحيى بن سعيدانصاري، اوزاعي، حسين المعلم، معمربن راشد، هشام دستوائي، همام، ايوب بن النجار، ابان العطار، حرب بن شداد، عكرمه بن عمار او عمران القطان رحمهم الله وغيره شامل دي[1]

ايوب سختياني فرمائي "مابقي على وجه الارض مثل يحيى بن ابي كثير"[2]

امام شعبه رحمه الله فرمائي "يحيى بن ابي كثير احسن حديثا من الزهري"[3]

امام احمد رحمه الله فرمائي "يحيى ابن ابي كثير من اثبت الناس انما يعد مع الزهري ويحيى بن سعيد فاذا خالفه الزهري فالقول قول يحيى ابن ابي كثير"[4] امام عجلي فرمائي "ثقة كان يعد من اصحاب الحديث"[5]

امام ابوحاتم فرمائي "امام لايحدث الاعن ثقة"[6]

حافظ ذهبي دده د تذكرې په شروع كښې ليكي "الامام الحافظ احد العلام"[7]

دغه شان فرمائي "وكان طلابة للعلم حجة"[8]

بيا فرمائي "كان من العباد العلماء الاثبات"[9]

هغوى دا هم اوفرمائيل "احد الاعلام الاثبات"[10]

البته عقيلي دده باره كښې ذكر كړې دى "ذكربالتدليس"[11]

دغه شان حافظ رحمه الله فرمائي "ثقة ثبت لكنه يدلس ويرسل"[12]

---

[1]) تهذيب الكمال (۳۱/۵۰۵)-
[2]) تهذيب الكمال (۳۱/۵۰۸۹)-
[3]) حواله بالا
[4]) حواله بالا
[5]) حواله بالا
[6]) تهذيب الكمال (۳۱/۵۰۹)-
[7]) سير اعلام النبلاء (۶/۲۷)-
[8]) حواله بالا
[9]) الكاشف (۲/۳۷۳) رقم (۶۲۳۵)-
[10]) ميزان الاعتدال (۴/۴۰۲) رقم (۹۶۰۷)-
[11]) الضعفاء الكبير للعقيلي (۴/۴۲۳) رقم (۲۰۵۱)-
[12]) تقريب التهذيب (ص ۵۹۶) رقم (۷۶۳۲)-

تر څو چې دده د تدليس تعلق دې نو هغه مضر نه دې ځکه چې دې د هغه مدلسينو نه دې چې د امامت په خانې ولاړ دې او د نورو راويانو په نسبت ډير کم تدليس کوی او که تدليس کوی هم نو د ثقاتو نه کوی لکه سفيان ثوری او سفيان بن عيينه شوو. دغه وجه ده چې دده تدليس علماؤ قبول کړې دې او په خپلو صحيح کښې ئې دده روايات اخستې دی،حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی "تعريف اهل التقديس بمراتب الموصوفين بالتدليس" کښې دوی په دويمه مرتبه کښې ذکر کړې دی.[1]

بيا دده د تدليس نه غالب مراد دادې چې دې د صحابه کرامو نه مرسلا ذکر کوی او دې ته تدليس نوم ورکړې شوې دې.[2]

دې نه علاوه دې يحيى ابن کثير اګرچې کثير التدليس او کثير الارسال مشهور دې خو بيا هم حافظ رحمه الله فرمائی چې ده به تدليس کم کوو، او ددې قرينه داده چې يحيى ابن کثير د ابوسلمه نه ډير زيات روايات نقل کوی ددې باوجود هغه يو حديث "عن محمد عن ابراهيم عن ابى سلمة عن عائشة مرفوعا: من ظلم قيد شبر من الارض طوقه الى سبع ارضين"[3] روايت کړې دې په دې هغه د ابوسلمه نه په مخامخ نقل کولو په ځائې دمحمد بن ابراهيم په واسطه سره ذکر کړې دې معلومه شوه چې دې لږ تدليس کونکې دې که کثير التدليس وو نو د محمد بن ابراهيم واسطه به يې حذف کړې وه.[4]

ابن حبان رحمه الله دوی په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دی او ليکی "وكان يحيى بن ابى كثير من العباد اذا راى جنازة لم يتعش تلك الليلة ولا قدر احد من اهله ان يكلمه".[5]

يعنی "يحيى ابن کثير د عبادت ګذار خلقو نه وو کله به ئې جنازه اوليدله نو هغه شپه به ئې نه روټئ خوړله او نه به ئې کوروالـه سره دخبرو همت وو."

د صحيح قول مطابق ددوی وفات ۱۲۹ هـ کښې شوې وو[6] رحمه الله تعالى رحمة واسعة

④ ..ابوسلمة: دې دحضرت عبدالرحمن بن عوف ځوئی او د مدينه فقهاؤ کښې يو اوچت فقيه او او مشهور تابعی دې.

---

[1] طبقات المدلسين (تعريف اهل التقديس بمراتب الموصوفين بالتدليس) ص۲۵)-

[2] ارسل عن انس بن مالک وجابر بن عبدالله الانصاری والحکم بن مينا وعروة بن الزبير وابی امامة الباهلی وابی سلام الحبشی فروايته عن الصحابة منقطعة ولعل هذا هو مرادهم بالتدليس تحرير تقريب التهذيب للدکتور بشار عوادمعروف والشيخ شعيب الارنؤوط(۹۹/٤) رقم (۷۶۳۲)-

[3] اخرجه البخاری فی صحيحه فی کتاب المظالم باب اثم من ظلم شيئا من الارض رقم(۲٤۵۲)-

[4] قال الحافظ وفی هذا الاسناد ما يشعر بقلة تدليس يحيى بن ابی کثيرلانه سمع کثير من ابی سلمة وحدث عنه هنا بواسطة محمدبن ابراهيم:فتح الباری(۱۰۵/۵) کتاب المظالم باب اثم من ظلم شيئا من الارض)-

[5] الثقات لابن حبان (۵۹۱/۷)-

[6] سيراعلام النبلاء[۲۸/۶]-

ددوى حالات كتاب الايمان "باب صوم رمضان احتسابا من الايمان" لاندې تير شوي دي[1]

⑤ حضرت ابوهريره رضي الله عنه د حضرت ابوهريره حالات كتاب الايمان "باب امور الايمان" لاندې تير شوي دي[2]

قوله: ان خزاعة قتلو رجلا من بنى ليث عام فتح مكة بقتيل منه قتلوه: قبيله خزاعه د فتح مكه په موقع د بنوليث يو كس د خپل يو مقتول بدله كښې قتل كړو

د فتح مكه موقع كښې د قبيله خزاعه چې كوم كس قتل كړې وو د هغه نوم خراش بن اميه خزاعى دې او څوک وائى چې قتل كړې وو د هغه نوم ابن الاثوع الهذلى وو جاهليت كښې ابن الاثوع د خزاعه احمر نومې سړې قتل كړې وو نو د فتح مكه موقع كښې خراش بن اميه خزاعى دده بدله واخستله او ابن أثوع الهذلى ئې قتل كړو

ددې تفصيلى واقعه ابن هشام رحمه الله په خپل سيرت كښې د ابن اسحاق حواله سره ليكلې ده چې حاصل ئې دا دې:

احمر نومې يو ډير بهادر سړې وو دهغه عادت وو چې كله به اوده كيدو نو په زور زور سره به ئې خراټې كولې خلقو ته به معلومه شوه چې دې كوم ځائې دې؟ هر كله چې به دې خپله قبيله كښې وو نو د ټولو نه به جدا اوده كيدلو كه په قبيله به حمله اوشوه نو هغوى به ورته "يا احمر" سره آواز وركولو نو دې به لكه د شير راپاسيدلو نو بيا دده مخكښې څوک اودريدلې نه شو وئيلې كيږى چې د قبيله هذيل يو جنګيالې جماعت رالو او په قبيله خزاعه ئې د حمله اراده اوكړه هركله چې نزدې راغې نو ابن الاثوع هذلي ووئيل چه تلوار مه كوه،خه ګورمه چه دلته احمر شته كنه،كه چرې هغه موجود وي نو حمله كول به ممكن نه وي نو هغه د خراټو په آواز پسې روان شو چه هغه ته ورسيدلو او د خوب په حالت كښې ئې قتل كړو،بيا ئې چه په قبيلې واله باندې حمله وكړه نو هغوې يا احمر يا احمر ووئيل ليكن دلته د احمر كار تمام شوې وو، كله چه د فتح مكې ورځ راغله نو ابن الاثوع هذلى كوم چې تر اوسه پورې په حالت د شرك كې وو،مكې مكرمې ته راغلو او د حالاتو معلومولو كوشش ئې كولو،

چه كله قبيله خزاعه دده وليدو نو وئي پيژندو او د ده محاصره ئي وكړله،تپوس ئي ترې وكړو چه ته د احمر قاتل ئي ؟ ده وئيل چه او،هم خه د احمر قاتل يم، په ده كښې خراش بن اميه راغلو او خلقو ته ئي آخوا كيدو اشاره وكړله،كله چه خلق اخوا شو نو د ابن الاثوع په خيټه كښې ئي توره ورومنډله،او د ده خيټه ئي وشلوله او كولمې ئې بهر راووتې،هم دغه شان ئي قتل كړو،په دې موقع حضور اكرم صلى الله عليه وسلم تشريف راوړو او د قتل وقتال نه ئى منع وفرمائيله او د وينې قيمت ئي وركړو،[3]

---

[1]) كشف البارى(۲/۳۲۳)-

[2]) كشف البارى(۱/۶۵۹)-

[3]) اوګورئ:السيرة النبوية لا بن هشام،القسم الثانى (ص ٤١٤) طبعة مصطفى البابى الحبلى،والسيرة النبوية لابن هشام مع الروض الانف (ج ۲ ص ۲۷۵)-

د قبيله خزاعه په لاسو نو د قتل شوي سړي د نوم تحقيق: د ابن اسحاق په ده روايت كښې د مقتول نوم ،، ابن الاثوع (بالثاء المثلثة) الهذلي راغلي دې، ابن هشام رحمه الله وئيلي دي،، وبلغني ان اول قتيل وداه رسول الله صلى الله عليه وسلم يوم الفتح جنيدب بن الاكوع، قتلته بنو كعب فوداه بمائة ناقة،، (۱) يعنى ماته د خبره رارسيدلي ده چه حضور اكرم ﷺ د فتح مكې په ورځ د ټولو نه اول مقتول چه د هغه ديت وركړي شوي وو هغه جنيدب بن الاكوع وو، دې بنو كعب قتل كړي وو، هغوى ﷺ سل اوښان په ديت كښې وركړل، په دې كښې اكوع ،، د كاف سره دې نه د ثا مثلثې سره،

حافظ ابن حجر رحمه الله د ابن اسحاق واقدى په حوالې سره نقل كړي دي چه د مقتول نوم،، جندب بن الادلع وو (۲) خو چه طبرى د اسحاق نه دا قصه نقل كړي ده نو په ده كښې،، جنيدب الادلع ذكر دې،، (۳)

دغه شان ددې مقتول د نوم په باره كښې اختلاف شوي دې چه آيا د جندب وو او كه جنيدب، هم دغه شان دا ده د پلار په باره كښې اختلاف شوي دې چه آيا دده نوم اثوع وو او اكوع يا ادلع؟ ددې د تطبيق صورت دا دې ممكنه ده چه ده جندب مكبرا هم وئيلى كيدو او جنيدب مصغرا هم وئيلى كيدو،

او دغه شان دا ده د پلار په نوم كښې هم دا وئيلي شي چه دې په دريو وانړو نومونو بللي كيدو ـ البته دلته يو غټ اشكال دا دې چه اوس مونږ د ابن اسحاق په حوالې سره ورستو ذكر كړل چه،، ابن الاثوع چه د احمر قاتل دې او اوس د فتح مكې په موقع هغه د خراش ابن اميه په لاسونو قتل شو، هغه په حالت د شرك كښې وو،

حافظ ابن حجر رحمه الله په خپل كتاب،، الاصابة،، كښې په القسم الاول كښې جندب او جنيدب ذكر كړى دې او په قسم اول كښې دې د هغه حضراتو ذكر كوى چه د هغوى صحابيت ثابت شوى وى، (۴)

د دې اشكال په باره كښې داسې وئيلى شوى دى، چه د ابن اسحاق په نيز دې مشرك وو او مسلمان شوى نه وو، ليكن د حافظ ابن حجر د تحقيق په مطابق دې مسلمان شوي وو او ده ته د رسول الله ﷺ د صحبت شرف هم حاصل شوي وو،

د مقتول تعلق د بنو ليث سره وو او كه بنو هذيل سره؟ بيا په حديث باب كښې،، قتلوا رجلا من بني ليث،، راغلي دې، خو د ابن اسحاق روايت چه مونږ په تفصيل سره ذكر كوؤ، په دې كښې ``بنو هذيل،، ذكر دي، ولى چه ابن الاثوع هذلى وو ليثى نه وو، او دا دواړه جدا جدا قبيلې دې، ددې تعارض حل په دې طريقه كيدې شي چه د مقتول تعلق د دواړو قبيلو سره وو

(۱) السيرة النبوية لابن هشام مع الروض الا نف (ج ۲ ص ۲۷۶) ـ
(۲) وګورئ الاصابة (ج ۱ ص ۲۴۷) ـ
(۳) حواله بالا) ـ
(۴) اوګورئ مقدمة الاصابة (ج ۱ ص ۵و ۴) ـ

د يوې سره خانداني تعلق وي او د بل سره د معاهدې تعلق وي، والله اعلم
د تعارض لرې کولو راجح صورت: دلته د تعارض لرې کولو صورت دا هم دې،کوم چه د تکلفاتو نه د خالي والې په وجه راجح هم دی چه صحيح بخاری که ذکر شوي واقعه مستقل وګرځولې شي،او په سيرت ابن هشام وغيره کښې راغلی واقعات مستقل شي،ګويا چه دا مختلف روايات په مختلفو واقعاتو باندې محمول دہ،د فتح مکې په موقع ډير واقعات مخې ته راغلی وو،ددې قرينه دا هم دا چه د ابن هشام رحمه الله الفاظ دي. ،،بلغني ان اول قتيل وداه رسول الله صلى الله عليه وسلم يوم الفتح جنيدب،،ددې نه معلوميږي چه مقتولين ډير وو،په ده که اوليت جنيدب بن الاکوع ته حاصل وو.
هم دغه شان ابن اسحاق چه ابن الاثوع په حالت د شرک مقتول ګرځولې دې هغه خان له خبره ده، او حافظ رحمه الله جندب يا جنيدب په صحابو کښې شمارلو سره مقتول ګرځولې دې،دا بل شخصيت دی او دغه شان هر قسمه تعارض هم ختميدې شي او د تکلفاتو د ارتکاب ضرورت هم نه پيښيږي،کوم چه د مخکې تطبيق د پاره وشو، والله اعلم بالصواب

قوله: فأخبر بذلك النبي صلى الله عليه وسلم، فركب راحلته فخطب: د دې قتل د واقعې حضور اکرم صلى الله عليه وسلم ته خبر ورکړې شو ،نو هغوی په خپله سورلۍ باندې سور شو او خطبه ئې ووئيله،

قوله: فقال : ان الله حبس عن مكة القتل اوالفيل ،شك ابو عبد الله: هغوی وفرمائيل چه الله تعالى د مکې مکرمې نه قتل منع کړی دی، يا هغوی وفرمائيل چه هاتياز ئی منع کړی دی،ابو عبدالله ته شک دی،

دلته څلور نسخې دي: ① يو خو دا ده، ،شك ابوعبد الله،، ② د دويمې نسخې عبارت دا دې. قال محمد : وجعلوه على الشك ، كذا قال ابونعيم : واجعلوا على الشك : الفيل او القتل،،. ③ د دريمې نسخې عبارت دې، ، ان الله حبس عن مكة القتل او الفيل ، كذا قال ابو نعيم ،وا جعلوا على الشك ، الفيل او القتل ، ④ دڅلورمې نسخې عبارت دې،،قال ابوعبد الله : كذا قال ابونعيم ، اجعلوه على الشك،،دلته ،، ابوعبد الله،، او ،، محمد ،، نه د امام بخاری رحمه الله مراد دی، په ده کښې د شک ظاهرا نسبت امام بخاری طرف ته شوی دی،ليکن حقيقت کښې دا مجمل دی او په باقي نسخو کښې تفصيل دی،دا اجمال په ذکر شوی تفصيل باندې محمول دی،يعنی اصلی شک امام بخاری ته نه دې، بلکه ابو نعيم يا بل راوی ته دی بيا په ده کښې د دويم عبارت مطلب دا دې چه امام بخاری رحمه الله فرمائی چه راويانو دا په شک سره روايت کړی دی، ابو نعيم رحمه الله چه دا د امام بخاری شيخ دی هغوی ده راويانو نه شک سره نقل کړی دی،
د دريمې نسخې د عبارت مطلب دا دې، ،اجعلوا ......مقوله د ابو نعيم ده،ګويا چه هغه حاضرينو ته وائی چه دا شک سره وساتې،
د څلورمې نسخې په مطابق، ،اجعلوا ......مقوله د امام بخاری ده ګويا چه هغه فرمائی چه دا

په شک سره وساتئ، ځکه چه زما شیخ ابو نعیم دا په شک سره روایت کړی دی،

وغیره یقول : الفیل، د ابو نعیم نه علاوه نورو راویانو بغیر د شک نه، **الفیل**، وائی
دلته د غیر نه مراد عبیدالله بن موسی دی ① کوم چه د ابو نعیم رفیق او د شیبان سره په روایت کولو کښې شریک دی، ② داسی حرب بن شداد هم مراد دې، کوم چه د یحي بن ابی کثیر نه روایت کوی، ③ او دشیبان دوست او ملګری دی،

د فیل د حبس واقعه: دلته،، **ان الله حبس عن مکة الفیل**،، نه مراد اصحاب فیل دی او په دی کښې د اصحاب فیلو مشهوری واقعې طرف ته اشاره ده،
د دې واقعې خلاصه دا ده،

د حضور اکرم ﷺ د پیدائش نه پنځوس او یا پنځ پنځوس ورځې مخکې دا واقعه راغلې وه، اوشوه داسی چه نجاشی د حبشې د حاکم د طرف نه د یمن حاکم ابرهه نومې سړې وو، کله چه ده وکتل چه د عربو ټول خلق د بیت الله حج دپاره مکې مکرمې ته ځي او د خانه کعبه طواف کوی، نو ده وغښتل چه د عیسایانو د مذهب په نو م یو عالی شان عمارت جوړ شی، چه دیر زیات ښکلی وی، چه د عربو خلق هغه ساده کعبه پریږدي او ددې مصنوعی او پرتکلف کعبې طواف شروع کړئ، چنانچه د یمن په دارالسلطنت صنعاء کښې یوه خانسته ګرجا جوړه شوه، په عربو کښې چه کله د خبره مشهوره شوه، نو د یو روایت په مطابق د قبیله کنانه یو سړې هلته راغلو او غټ بول ئې وکړل او وتختیدو، او دبل روایت په مطابق د عربو ځوانانو د دې په خوا وشاء کښې اوړ بل کړو، دا هوا په ذریعې سره په ګرجا کښې اوړ بل شو، او ګرجا اوسوزیده، ابرهه په غصه کښې قسم وخوړلو چه د خانه کعبې نړولو سره به ساه اخلمه،
او په دې اراده ئې مکې ته فوځ ورواستولو، په لاره که چه به د عربو کومې قبیلې مزاحمت کولو نو هغه به ئې ختمولو، تردی چه مکې مکرمې ته راورسیدل، لښکر او هاتهیان هم ورسره وو، د مکې په طرفونو کښې د مکې واله څاروی څریدل، د ابرهه لښکر هغه څاروی ونیسل چه په هغې کښې دوه سوا اوښان د حضور ﷺ د جدامجد عبدالمطلب وو،
په دغه وخت کښې دقریشو سردار او د خانه کعبې متولی عبدالمطلب وو، کله چه ده ته د ابرهه خبر وشو نو قریش ئې جمع کړل او ورته ئې ووئیل چه ویریږی مه خانه کعبه خالی کړئ، خانه کعبه څوک نړولی نشي، دا د الله کور دې او هغه به ئې پخپله حفاظت کوی، دې نه ورستو عبدالمطلب یو څو د قریشو سرداران خان سره کړل او ابرهه سره میلاویدو ته لاړل، ابرهه د عبدالمطلب په لیدو سره په رعوب راغلو او دیر په احترام او اکرام سره ورته راغلو، د خبرو په دوران کښې عبدالمطلب د اوښانو د رهائی مطالبه وکړله، ابرهه متعجب شو او وئیل دیره د تعجب خبره ده، چه زما سره دې د خپلو اوښانو په باره کښې خبره وکړه او خانه کعبه چه ستاسو د اباء او اجداد دین او مذهب دی، ددې په باره کښې ته یو لفظ هم ونه وئیلو، عبدالمطلب جواب ورکړو، **انا رب الابل، وللبیت رب سیمنعه** ،، څه د اوښانو مالک یم ځکه ما د اوښانو سوال وکړو، او د خانه کعبې خدا پخپله مالک دی، هغه به خپل کور بچ کوې، ابرهه د څه خاموشی نه پس د عبدالمطلب اوښان واپس کولو حکم وکړلو، عبدالمطلب

خپل اوښان واخستل او واپس راغلو. او قریشو ته ئې حکم وکړلو چه مکه خالي کړی. او ټول اوښان ئې د خانه کعبې نذر کړل. او د يو څو کسانو سره د خانه کعبې دروازې ته حاضر شو، چه ټول منت او زاری سره دعا وغواړی.

عبدالمطلب د دعا نه فارغ کیدو سره خپلو ملګرو سره غر ته وختو. او ابرهه خپل لښکر واغستلو او د خانه کعبې نړولو دپاره لاړل. بس سمدستی د خدا په حکم د وړو وړو مرغو دلې دلې په نظر راغلې، د هرې يوې په مخوکه او په پنجو کښې واړ واړ کانړی وو. چه ناڅاپه په لښکر باندې باران شو، د خدای په قدرت سره هغه کانړو د ګولې کار ورکولو. په سر باندی به پروتو او د لاندې د طرفه به ووتو، او چه په کوم کس به هغه کانړی پروتو نو هغه به ختمیدو، غرض د چه په ده طریقه د ابرهه لښکر تباه او برباد شو. او په خپله د ابرهه په بدن باندې تنکۍ دانې راوختې، چه د هغې په ذریعه د هغه بدن سخا شو او د بدن نه نې نو او وینه بهیدله. او يو بل پسې به ئې يو يو اندام کټ کیدلو او غورځیدو به. آخر د هغه سینه وشلیده، زړه ئې بهر راوتو او مړ شو، چه کله ټول مړه شول، نو الله تعالی د سیلاب په ذریعه هغه ټول په دریاب یوړل، [1] دلته حضور اکرم ﷺ ده واقعې طرف ته اشاره وکړله او د نې وئیل غوښتل چه الله تعالی د مکې مکرمې د حرمت دپاره اصحاب فیل: مکې والو نه منع کړل او په دوی ئې ابابیل مسلط کړل، لهذا د اسلا م نه پس خو د هغې خلقو حرمت نور هم زیاتیږی.[2]

که چرې د روایاتو په لفظ کښی غلطی راشی نو د هغې تصحیح کول پکار دی کنه؟ امام بخاری ﷺ دلته چه څنګه د امام ابو نعیم ﷺ نه اوریدلې دې هم هغه شان ئې نقل کړې دې او تلامذه ته ئې هم ووئیل چه دا هم داسې پاتې شې او په صواب ئې ورته تنبیه وکړله. ددې نه معلومه شوه چه د امام بخاری ﷺ په نزد که چرته د روایت په لفظ کښی غلطی راشې نو هم داسې روایت کول پکار دی.

په دې مسئله کې د علماء دوه مذاهب دې: ① نافع مولی ابن عمر، ابو معمر عبدالله بن سخبره، محمد بن سیرین، قاسم بن محمد او د رجاء بن حیوة نه علاوه نور ډیر حضرات دې چه څنګه ئې اوریدلی دی هغه شان دې روایت کړی شی، [3] ② اکثر محدثین مثلاً همام، ابن المبارک، ابن عیینه، النضر بن شمیل، ابو عبید، عفان، ابن المدینی، ابن راهویه، حسن بن علی الحلوانی، حسن بن محمد الزعفرانی وغیره فرمائی چه که چرته په روایت کښې غلطې واقع شې نو دا درست کولو سره علی الصواب نقل کول پکار دی. [4]

---

[1]) وګورئ سیرت المصطفی (ج ۱ص ۴۶ ـ ۴۹)۔

[2]) فتح الباری ج ۱ ص ۲۰۶)۔

[3]) وګورئ الکفایة (ص ۱۸۵ ـ ۱۸۸) باب ذکر الروایة عمن کان لا یری تغییر اللحن فی الحدیث والجامع لاخلاق الراوی وآداب السامع (ص ۲۴۲ و ۲۴۳) وعلوم الحدیث لابن الصلاح (ص ۲۱۸) النوع السادس والعشرون فی صفة روایة الحدیث وشرط ادائه وما یتعلق بذلک ـ وفتح المغیث للسخاوی (ج ۳ص ۱۶۸) اصلاح الحن والخطاء)۔

[4]) وګورئ (المحدث الفاصل بین الراوی والواعی (ص ۵۲۴ ـ ۵۲۶) والکفایة (ص ۱۹۳ ـ ۱۹۸) وفتح المغیث للعراقی (ص ۲۶۶) وفتح المغیث للسخاوی (ج ۳ص ۱۶۹)۔

خطیب بغدادی رحمه الله فرمائیلي دی ... وهذا اجماع منهم ان اصلاح اللحن جائز»(۱) یعنی د حدیث د علماؤ اجماع ده چه د لحن اصلاح جائز ده،هم دغه شان فرمائی : والذی نذهب الیه روایة الحدیث علی الصواب، وترك اللحن فیه وان کان قد سمع ملحونا، لان من اللحن ما یحیل الاحکام ویصیر الحرام حلالا، والحلال حراما، فلا یلزم اتباع السماع فیما هذه سبیله، والذی ذهبنا الیه قول المحصلین والعلماء من المحدثین»(۲) یعنی زمونږ مذهب دا دي چه حدیث درست روایت شي او په لحن باندي عمل اونکړی شی، اګر چه سماع د لحن سره شوي وی، ولی چه بعضی لحن داسي دي چه هغه په احکامو کښي تبدیل راولي او حرام حلالوی او حلال حراموی،لهذا کوم ځائ کښي چه داسی صورت وی نو هلته د سماع اتباع ضروری نه ده،زمونږ دا مذهب هم د علماؤ او محدیثنو مذهب دی،

حافظ ابن الصلاح او امام نووی رحمهماالله هم ده ته صحیح وئیلي دي، (۳)دا خبري خو په هغه لحن کښي ده چه کومي سره معنی نه بدلیږي او کوم ځائ چه معنی بدلیږ ي نو هلته بغیر د تردد نه ددي حضراتو په نزد علی الصواب روایت کول پکار دي، (۴) البته د شیخ عزالدین عبدالسلام په باره کښي علامه ابن دقیق لیکلي دی، سمعت ابا محمد بن عبد السلام. وکان احد سلاطین العلماء. کان یری فی هذه المسالة مالم اره لاحد، ان هذا اللفظ المحتمل لا یروی علی الصواب ولا علی الخطا، اما علی الصواب فانه لم یسمع من الشیخ کذلك، واما علی الخطا فلان سیدنا رسول الله صلی الله علیه وسلم لم یقله کذلك»(۵) یعنی د شیخ عزالدین عبدالسلام په دي مسئله کښي یو رائی ده چه هغه د بل چا نه نقل شوي نه ده او هغه دا ده چه محتمل لفظ دي نه درستګئ سره روایت شي او نه دي غلط پاتي کیدو سره نقل کړي شي،درست په دي وجه روایت کول نه دي پکار چه د ده د شیخ نه سماع نشته او غلط په دي وجه نقل کول نه دي پکار چه داسی د رسول الله ﷺ نه منقول نه دي، ددي حاصل دا دي که چری په روایت کښي غلطی واقع وی نو نه ده درست روایت شی او نه خطاء ولی چه د درست سماع نشته او خطا د حضور اکرم صلی الله علیه وسلم نه صادر شوي نه ده.

که چرته په کتاب کښي غلطی واقع شی نو هغه په خپل حال باند ی پرېښودل پکار دی او کنه د هغه تصویب پکار دی؟ دا خبري خو د روایت په باره کښي وې اوس که چرته په کتاب کښي غلطی واقع شی نو د هغي اصلاح پکار ده او کنه ؟ حافظ ابن الصلاح رحمه الله فرمائیلي دی چه

---

(۱) الکفایة (ص ۱۹۸) -

(۲) الجامع لاخلاق الراوی وآداب السامع (ص ۲۴۳) القول فی ردالحدیث الی الصواب، اذا کان راویه قد خالف موجب الاعراب) -

(۳) فتح المغیث للسخاوی (ج ۳ ص ۱۷۰) -

(۴) وګورئ علوم الحدیث لا بن صلاح (ص ۲۱۸) وتقریب النواوی (ج ۲ ص ۱۰۷) -

(۵) فتح المغیث للعراقیی (ص ۲۶۶) وانظر ایضا فتح المغیث للسخاوی (ج ۳ ص ۱۶۸ و ۱۶۹) -

صحیح خبره دا ده چه هغه په خپل حال باندې پرېښودل پکار دی، په کتاب کښې تصحیح نه ده پکار البته په حاشیه کښې د غلطۍ نشاند هی پکار ده. (۱)
ددې وجه واضحه ده په اکثرو وختونو کښې اهل علم یوه خبره غلطه ګنړی، خوچه کله د هغې صحیح توجیه کیږي ، خاص طور د عربۍ په لحاظ سره تخطئه کافی د احتیاط تقاضه کوې، ولې چه لغات د عربۍ مختلف دی، لهذا یو جهت او یا لغت غلط ثابتول معولی خبره نه ده. (۲) چنانچه امام احمد بن حنبل رحمه الله عادت وو، که چرته به ئې فحش غلطي وکتله نو د هغې تصحیح به ئې کوله او که چرته معولی غلطی به وه نو هغه به ئې پرېښودله. (۳)
حافظ ابن الصلاح رحمه الله نه نقل شوې دی چه یو محدث چا په خوب کښې ولیدلو چه دهغه په شونډو او یا ژبه کښې عیب دې، کله چه ترې تپوس وکړې شو نو ووئیل چه ما د حضور اکرم صلی الله علیه وسلم په حدیث مبارک کښې په یو لفظ کښې د خپلې رائې نه تبدل کړې وو، ددې وجې نه زما سره داسې وشوه. (۴) هم دغه شان قاضی عیاض رحمه الله هم فرمائیلې دی، ، ان

الذی استمر علیه عمل اکثر الا شیاخ ان ینقلوا الروایة کما وصلت الیهم ولا یغیرونها فی کتبهم ......

(۵) حافظ ابن الصلاح رحمه الله فرمائیلې دې چه بعضې علماؤ حضراتو په کتابو نو کښې د تبدیلیانو جسارت کړې دې، لکه علامه ابو الولید هشام بن احمد کنانی وقشی دې، دا چونکه انتهائی ثاقب فهم ، تیز ذهن ، متفنن او کثیر المطالعه بزرګ وو، په دې وجه باندې هغه په کتابو نو کښې ډیر اصلاحات کړې دی، لیکن په ډېرو ځیزونو کښې په خپله غلطیانې کړې دی، چا چه هم داسې قسما اصلاح کړې ده، نو هم د هغه سره داسې معامله شوې ده. (۶)
په دې وجه په کتاب دننه د اصلاح او تغیر باب بند کړې شې خاص طور چه کله په حاشیه کښې د هغې وضاحت کیږي. (۷) او بیا په دې کښې اختیار دې چه روایت اول علی الصواب نقل کړې، او د هغې نه ورستو چه کوم ئې د استاذ نه اوریدلی وی هغه بیان کړې او که وغواړې چه څنګه ئې اوریدلی دې اول هغه بیان کړې او بیا ئې علی الصواب نقل کړی، په دې کښې اولنې قول بهتر دې، چه حضور اکرم صلی الله علیه وسلم طرف ته د غلطۍ نسبت بالکل ونکړې شې. (۸) والله اعلم ،

قوله: وسلط علیهم رسول الله والمؤمنین : اوپه دوې باندې الله تعالی خپل رسول ﷺ

---

(۱) علوم الحدیث لا بن الصلاح (ص ۲۱۹) -
(۲) وګورئ: علوم الحدیث لابن الصلاح (ص ۲۱) وفتح المغیث للسخاوی (ج ۳ ص ۱۷)-
(۳) علوم الحدیث لا بن الصلاح (ص ۲۱۹) -
(۴) (حواله باله) -
(۵) الالماع (ص ۱۳۱) باب اصلاح الخط وتقویم اللحن والا ختلاف فی ذلک، وعلوم الحدیث (ص ۲۱۹)
(۶) علوم الحدیث لا بن الصلاح (ص ۲۲۰) -
(۷) (حواله باله) -
(۸) علوم الحدیث (ص ۲۲۰) -

او اهل ایمان غالب کړې دې. دلته «سلط» دمعروف صیغه ده. او په دویمه نسخه کښې «والمؤمنون» دې، په دې صورت کښې «سلط» د مجهول صیغه شوه، «رسول الله صلی الله علیه وسلم والمؤمنون» به نائب فاعل وي.(۱) مطلب دا دې چه ابرهه اود هغه لښکر ته خو ده داخیلدو موقع مېلاؤ نه شوه، بلکه دوی د کعبې نه بهر هلاک شو او دا الله تعالی رسول ﷺ او مومنان الله تعالی غالب کړل. الا وانها لم تحل لاحد قبلی ولم تحل لاحد بعدی،

په غور واورې دا نه زما نه مخکښې د چا د پاره حلا ل وو او نه زما نه ورستو د چا دپاره حلال دې، دا ده حدیث په بناء باندې د بعضې علماؤ مذهب دې. چه که اهل مکه په بغاوت راشي او په باطل باندې یو ځائ شی نو هم د دوې سره قتال درست نه دې. البته د جمهور علماؤ په نزد که چرته بغیر د قتال نه سم نه شو نو د قتال اجازت شته دې. د فریقینو د مذاهبو تفصیل او دلائل په تیر شوې «باب لیبلغ العلم الشاهد الغائب» کښې تیر شوي دي. هم دغه شان په ده باب کښې حرم مکه کښې قتل وقصاص حکم هم په تفصیل سره بیان شوې دې.

قوله: الا، وانما حلت لی ساعة من نهار، الا، وانها ساعتی هذه حرام: واورې. دا زما دپاره د ورځې په څه حصه کښې حلال شوې وو او اوس دا حرام دی. **لایختلی شوکها ولا یعضد شجرها :** نه دې د دې غنی پریکړلی شي او نه دې د دې ونې کټ کړلي شي. «لایختلی» باب افتعال نه د مضارع مجهول صیغه ده، اختلا معنی ذ غنې ده.(۲)

شوک : د شوکة جمع ده غنې ته وئېلې کیږي (۳)

قوله: لایعضد: عضد یعضد (باب ضرب) نه مضارع مجهول صیغه ده، دا دې معنی هم د غنې ده.(۴)

د حرم مکې د نبا تا ت او د اشجار و د قطع څه حکم دې؟ په تفصیل سره ورستو «باب لیبلغ العلم الشاهد الغائب» د لاندې تیر شوې دې

قوله: ولا تلتقط ساقطها الا لمنشد :او نه دې د دې غورځیدلی څیز (یعنی لقطه) اوچته کړې شي. مگر د معرف د پاره اجازت دې.

د حرم د لقطې حکم : که چرې په حرم کښې څه څیز وغورځیږي نو آیا ددې حکم هم د عامې لقطې په شان دی او یا که د دې حکم د نورو ځاینو د لقطو په مقابله که څه فرق شته دې ، امام شافعي رحمه الله فرمائی چه د لقطې حل او حرم کښې فرق شته دې، د هغه په نز د عامی

(۱) فتح الباری (ج ۱ ص ۲۰۶) -
(۲) وګورئ: النهایة لا بن الا ثیر (ج ۲ ص ۷۵) والقاموس الوحید (ص ۴۸۳) ـ
(۳) القاموس الوحید (ص ۸۹۹) ـ
(۴) النهایة لا بن الا ثیر (ج ۳ ص ۲۵۱) ـ

لقطي حكم د دي، چه التقاط د لقطې واجب او كه مستحب دي.او د دې نه ورستو به د يو مدت پورې تعريف كوى، او كه د تعريف نه پس هم مالک رانغلو نو ملتقط هغه په خپل استعمال كښې راوستې شي، برابره خبره ده، كه ملتقط غنى وى او كه فقير [1]

او دحرم دلقطه په باره كښې هغه فرمائى چې ددې التقاط صرف دحفاظت په غرض سره جائز دى، دتملک په نيت سره بالكل جائز نه دى، بيا به ددې هميشه تعريف كيږى، گويا چې ددې تملک به ممكن نه وى ـ [2]

جمهور ائمه او دامام ابوحنيفه، دامام مالک مذهب او دامام احمد رحمه الله مشهور قول دادې چې په لقطه دحل اودحرم كښې هيڅ فرق نشته. دامام شافعى رحمه الله يو قول هم داسې دى ـ [3]

دامام شافعى رحمه الله استدلال يوخو دحديث باب نه دې ـ

دويم استدلال په صحيح مسلم اوسنن ابى داؤد كښې دحضرت عبدالرحمن بن عثمان تيمى رضى الله عنه روايت ,,ان رسول الله صلى الله وسلم نهى عن لقطة الحاج،، نه دې ـ [4] يعنى ,, رسول الله ﷺ دحاجى دلقطه نه منع فرمائيلې ده،، ـ

امام شافعى رحمه الله فرمائى چې دعام لقطې په باره كښې رسول الله ﷺ ,,عرفها سنة،، فرمائيلى دى ـ [5] اودلقطه حرم په باره كښې ئې هډو څه توقيت نه دې فرمائيلې. نومعلومه شوه چې ددې دائما تعريف ضرورى دې، تردې پورې چې مالک ئې ملاؤشى. گنى داشان دتخصيص هډوڅه وجه نشته دې، په دې كښې راز دا دې چې مكه مكرمه لره الله تعالى ,,مثابة للناس،، جوړكړې دې. دكوم ځاې نه چې خلق لاړشى بياواپس دوباره دوباره راځى.عين ممكنه ده. چې ددې مفقود څيزدوچې نه مالک واپس راشى، يا څوک را اوليږى نودغه شان به دهغه مال محفوظ وى ـ [6]

دجمهورو استدلال دلقطې په باره كښې وارد دهغه عامواحاديثونو نه دې په كوموكښې چې د لقطه حل اوحرم په مينځ كښې څه تفريق نه دې كړې شوې ـ [7]

بيا لقطه يوامانت دې،دعامووديعتونوپشان ددې په حكم كښې څه فرق نشته، كه دحل امانت وى اوكه دحرم امانت ـ [8]

---

[1] تكملة فتح المهم (ج ۲ ص ۶۲۲) نقلا عن مغنى المحتاج (ج ۲ ص ۴۱۷) ـ

[2] تكملة فتح الملهم (ج۲ص۶۲۲). نقلا عن مغنى المحتاج (ج۲ص۴۱۷)ـ

[3] اوگورئ: المغنى لابن قدامة (ج۶ص۱۱)ـ

[4] الصحيح لمسلم.كتاب اللقطة.باب فى لقطة الحاج.رقم (۴۵۰۹) والسن لابى داود. كتاب اللقطة. باب التعريف باللقطة.رقم (۱۷۱۹)ـ

[5] اوگورئ: صحيح البخارى (ج۱ص۱۹). كتاب العلم.باب الغضب فى الموعظة والتعليم اذا راى مايكره. رقم (۹۱)ـ

[6] اوگورئ: تكملة فتح المهلم (ج۲ص۶۲۳). كتاب اللقطة. باب فى لقطة الحاج ـ

[7] اوگورئ: المغنى لابن قدامة (ج۶ص۱۱)ـ

[8] حواله بالا ـ

دكوم ځي پورې چې دحديث باب تعلق دې، نوددې په باره کښې علامه ابن قدامه رحمه الله فرمائى چې ,, الا لمنشد،، مطلب دې ,, الا لمن عرفها عاما،، دې ـ مطلب دادې چې په مکه مکرمه کښې دلقطې اوچتولو اجازت هغه چا ته دې ځوک چې دتعريف اراده لرى، دتملک په نيت سره داوچتولو ګنجائش نشته دې ـ (۱)

په دې باندې سوال کيږى چې کله دحل اوحرم په لقطو کښې څه فرق نشته نو بيا په مخصوصه توګه باندې دلته ,, لاتلتقط ساقطتها......،، وئيلوسره دمکې مکرمې دتخصيص څه وجه ده؟
ددې جواب دادې چې دامکې مکرمې دخصوصيت دوجې نه دى چې داتعريف صرف هلته واجب وى، بلکه ددې تاکيدمقصود دې چې په مکه مکرمه کښې دتعريف زيات اهتمام اوکړې شى. په حرم کښې چونکه بې شميره حجاج راځى نوځکه به هلته په تعريف کښې مبالغه کول پکاروى، په مساجدو کښې او په اسواقو(بازارونو) اوپه محافلواو په مجامعو کښې به باربار اعلانونه کول پکاروى اودا داسې دى لکه چې نبى کريم ﷺ فرمائيلى دى ,, ضالة المسلم حرق النار،، (۲) چې دمسلمان ورک شوې څيزدسوزلوباعث دې ـ ددې دا مطلب نه دې چې داحکم صرف دمسلمان دڅيزدپاره دې دذمى دپاره نه دې، بلکه دا حکم ددواړو دڅيزونو دپاره دې، البته دمسلمان دڅيزتاکيد مقصود دې ـ (۳)
صاحب دهدايه فرمائى دحديث باب مطلب دادې چې ددې التقاط هم دتعريف دپاره جائزدې، او کوم ځائې پورې چې دحرم دتخصيص تعلق دې نو داددې خبرې دواضحه کولودپاره دې چې چاته دا خيال راتلل نه دى پکار چې دلته چونکه په عام توګه باندې داجنبى خلقو ورود کيږى، معلومه نه ده چې اصل مالک به دکوم ځائې نه کوم ځائې ته رسيدلې وى نولهذا دتعريف هډوڅه فائده نشته دې ـ دااوګنړى اوتعريف اوعلان اونه کړى، ددې غلط فهمئ لرې کولودپاره حضوراکرم ﷺ اوفرمائيل چې ددې حکم هم دنورو علاقوپشان دې چې دلته هم تعريف ضرورى دې، څنګه چې په نوروعلاقوکښې تعريف ضرورې دې ـ (۴)
بعضې حضرات وائى چې دلته چونکه ملتقط ته دا غلط فهمى کيدې شى چې بس صرف په ,, موسم حج،، کښې اعلان اوتعريف ضرورى کافې دې، ځکه هغوى تاکيد اوفرمائيلو چې دعام لقطې پشان پوره کال تعريف ضرورى دې ـ (۵)
علامه ابن القيم رحمه الله دبعضې حضراتونه نقل کړى دى چې دمکې مکرمې تخصيص په دې

---

(۱) حواله سابقه ـ
(۲) جامع ترمذى، كتاب الاشربة، باب ماجاء فى النهى عن الشرب قائما، رقم (۱۸۸۱) ـ وسنن ابن ماجه، كتاب اللقطة، باب ضالة الابل والبقر والغنم، رقم (۲۵۰۲) ـ ومسند احمد (ج٤ص٢٥) مسند مطرف بن عبدالله عن ابيه. رقم (۱٦٤٢٣) و(ج٥ص٨٠) مسند الجارود العبدى، رقم (۲۱۰۳٤ـ ۲۱۰٤۰) ـ
(۳) المغنى لابن قدامة (ج٦ص١١) ـ
(۴) اوګورئ الهداية (ج٤ص٣٧٤) كتاب اللقطة (طبعة : ادارة القران كراتشى) وفتح القدير (ج٥ص٣٥٧)
(۵) تكملة فتح الملهم (ج٢ص٦٢٣) نقلا عن مغنى المحتاج (ج٢ص٤١٧) ـ

بنیادباندې دي چې دمکې مکرمې نه خلق زرواپس خي، ځکه دیو کال پورې تعریف په بعضې وختونوکښې مفیدنه وي، ځکه هغه ځائې کښې لقطه هم هغه سړي اوچتولوشی کوم چې دخلقو دتللو نه وړاندې وړاندې تعریف کولې شي، اوپه نوروځایونو کښې چونکه دا وجه نه وي ځکه هلته تخصیص نه دې شوې ـ (١)

اوکوم خاې پورې چې حدیث "نهى عن لقطة الحاج"، تعلق دې، نودا نهي بالکل صريح ده اوپه ظاهره ددې حکم دنورولقطودحکم نه مختلف دې ـ

لیکن حقیقت دادې چې ددې نهي نتیجه هم دا راوخي چې "لقطة الحاج"، او "لقطة غيرالحاج"، کښې څه فرق هم نشته دې ـ

وجه داده چې لقطة الحاج دالتقاط نه نهي په دې بنیاد باندې شوې ده چې حاجی دخپل خان سره هم ضروری ځیزونه اوړي اوکوم ځیزونه چې هغه خان سره اوړي دهغې نه هغه عموما مستغنی نه وي، ګویا ددغه ځیزونو هغه ته سخت ضرورت وي، په داسې صورت کښې چې کله دهغه نه څه ځیز اورک شي نوهغه به ئې خامخه لټوي اوپه عامه توګه باندې به هم هلته ئې لټوي کوم ځائې کښې چې هغه ځیزاورک شوې وي، نولهذا که چا دغه ځیزاوچت کړونومالک به ئې په آسانې سره حاصل کړي. په خلاف دهغه صورت کښې چې څوک ئې اوچت کړي اوتعریف ئې اوکړی نو دا عین ممکنه ده چې ځیزپه یوځائې کښې اورک شوې وي اوهغه سړې تعریف په بل ځائې کښې کوي، مثلا ځیزپه مکه مکرمه کښې ورک شوې وي اوهغه په منی کښې اعلان کوي ـ په داسې صورت کښې به دتعریف هیڅ فائده نه وي ـ

ددې نه داخبره واضحه کیږي چې دلقطه الحاج حکم دنورو لقطو نه مختلف نه دې، ځکه چې اصل دادې چې التقاط لقطه نه وي، اوکه چرته دضائع کیدو اودتلف کیدو اندیښنه وي نو التقاط دې اوکړې شي، څنګه چې لقطه الابل په باره کښې نهي وارد ده ـ بعینه دغه شان د لقطه الحاج نهي هم په دې بنیاد باندې ده ـ (٢)

د لقطة الحاج په باره کښې یو وضاحت : دلته دا خبره دې ملحوظ وي چې دحاجیانو د لقطې التقاط کوم ممنوع دې دا حکم معلول بالعلة دې، په هغه صورت کښې به التقاط نه کړې کیږي کله چې دضیاع اودسرقه نه مامون وي ـ (٣)

علامه ابن الهمام رحمه الله فرمائي په صحیح مسلم کښې چې کوم "نهى عن لقطة الحاج"، راغلې ده، ددې په باره کښې ابن وهب رحمه الله فرمائي چې ددې مطلب دادې چې داپه هغه ځائې کښې دې پریخودې شي، تردې پورې چې مالک ئې راشي اودا واخلي. لیکن زمونږ په زمانه کښې په دې باندې عمل ممکن نه دې، ځکه چې په مکه مکرمه کښې دبیت الله شریف نه خاوښا ډیره زیاتې غلاګانې کیږي، نوچې مالک نه وي نولقطه به بالکل محفوظه نه وي (٤) والله اعلم

---

(١) اوګورئ: تهذیب السنن (ج ٢ص٢٧٣)ـ

(٢) اوګورئ: تکلمة فتح الملهم (ج٢ص ٦٢٤) ـ

(٣) حواله بالا ـ

(٤) فتح القدیر (ج٥ص ٣٥٧)ـ

قوله: فَمَنْ قُتِلَ فَهُوَ بِخَيْرِ النَّظَرَيْنِ. إِمَّا أَنْ يُعْقَلَ، وَإِمَّا أَنْ يُقَادَ أَهْلُ الْقَتِيلِ.

نوچې کوم سړې قتل کړې شي نو هغه ته يعنى دهغه ولى ته، په دو اختياراتو کښې دبهتر اختيار دې. ياخو دهغه مقتول ديت دې ورکړې شى يا دمقتول اهل ته دې قصاص ورکړې شى دلته ..مَنْ قُتِلَ فَهُوَ بِخَيْرِ النَّظَرَيْنِ.. واقع دې اوپه ظاهره ددې معنى درسته نه ده خکه ..مَنْ قُتِلَ» نه مقتول مراد دې د..هو،. ضميرهم دهغه طرف ته راجع کيږى. حالانکه مقتول ته اختيار نه وى.

علامه کرمانى رحمه الله فرمائى چې دلته تقديرى عبارت ..من قتل فهو اى اهله بخير النظرين،، دې يعنى مراد..اهل،، دې. اګرچه ددې په ځائې باندې ..هو.. يعنى دمقتول ضمير ايخودې شوې دې. ددې وجه هم داده چې هم مقتول ددې اختيار سبب جوړيږى [1]

ليکن علامه عينى رحمه الله فرمائى چې په دې کښې اضمار قبل الذکر لازميږى. کوم چې درست نه دې. ځکه چې د ..اهل،، اول ذکر نه دې شوې [2]

علامه خطابى اوحافظ ابن حجر رحمهما الله فرمائى دلته تقديرى عبارت .. من قتل له قتيل .... دې [3]

علامه عينى رحمه الله په دې تقدير باندې هم اعتراض کړې دې او وئيلى دى چې په دې صورت کښې حذف فاعل (يعنى نائب فاعل) لازميږى [4]

هغه فرمائى چې دلته دې مبتداء محذوفه اومنلې شى او تقديرى عبارت داسې پکاردې .. فمن اهله قتل فهو بخير النظرين،، په دې کښې ..من،، مبتداء ده... اهله قتل،، په مبتداء اوخبر باندې مشتمله جمله د..من.. موصول دپاره صله ده ..فهو بخير النظرين،، پوره جمله مبتداء اول دپاره خبر دې...قتل،، کښې چې کوم ضمير دې هغه د..اهل،، مقدر طرف ته راجع دې او د..فهو،،ضمير..من،. طرف ته واپس کيږى.

اود.. بخير النظرين،، متعلق محذوف دې .. فهو مرضى بخير النظرين،، يا .. فهو عامل بخير النظرين،، يا .. فهو مامور بخير النظرين،، تقدير راويستلې کيدې شى [5]

دعلامه عينى رحمه الله دخطابى او دابن حجر رحمهما الله په تقديرباندې اعتراض اګرچه په خپل ځائې باندې صحيح دې. بيا هم دا وئيلې کيږى چې په اصل کښې دلته عبارت وو..من قتل له

---

[1]) شرح الكرمانى (ج۲ص۱۲۲)_
[2]) عمدة القارى (ج۲ص۱۶۵)_
[3]) اوګورئ: اعلام الحديث للخطابى (ج۱ص۲۱۶). وفتح البارى (ج۱ص۲۰۶)_
[4]) عمدة القارى (ج۲ص۱۶۵)_
[5]) حواله بالا_

قتيل،، ځکه چې په کتاب الديات والا روايت کښې صريح توګه باندې .. من قتل له قتيل .... وارد شوې دې ـ (١)

بيا دعلامه صنعانى رحمه الله په نسخه کښې په خپله په دې مقام کښې د .. من قتل له قتيل،، پوره عبارت موجود دې، ددې نه معلوميږى چې په دې مقام کښې په بعضې نسخوکښې دغلطۍ نه .. له قتيل،، پاتې شوې دې ـ (٢) والله اعلم ـ

قوله: إِمَّا أَنْ يُعْقَلَ، وَإِمَّا أَنْ يُقَادَ أَهْلُ الْقَتِيلِ »: يا خواهل مقتول ته ديت ورکړې شى يادمقتول نه دې قصاص واخستلې شى ـ

دعلامه کرمانى رحمه الله کلام نه معلوميږى چې .. اهل القتيل،، د .. يعقل،، نائب فاعل دې او د .. يقاد،، نائب فاعل ضمير دې، کوم چې دمقتول طرف راجع کيږى ـ (٣)

علامه قسطلانى رحمه الله د دمامينى په حواله سره نقل کړى دى چې کيدې شى .. يقاد،، .. يمکن من القود،، په معنى کښې وى، اوس به مطلب داشي .. يمکن اهل القتيل من القود،، دمقتول اولياؤ ته به دقصاص اخستلو اختيارحاصل وى ـ (٤)

د قتل عمد مؤجب احد الامرين دې يا صرف قصاص؟: ددې حديث نه معلوميږى چې دقتل عمدموجب په ديت اوقصاص کښې يودې، په دې کښې ديواختيارولوحق دمقتول ولى ته به وى ـ دامام شافعى او دامام احمد رحمهما الله هم دا مذهب دې ـ

اوامام ابوحنيفه، اوامام مالک او امام سفيان ثورى رحمهم الله فرمائى چې دمقتول ولى ته دقصاص اخستلو حق حاصل دې، که قصاص نه اخلى نو معاف دې کړى ـ کوم ځائې پورې چې دديت دايجاب تعلق دې، نودا دقاتل درضامندې باندې موقوف دې ـ (٥)

علامه ابوالقاسم سهيلى رحمه الله فرمائى چې دفريقين په مينځ کښې داختلاف منشا په آيت کريمه ﴿فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ﴾ (٦) کښې احتمال دې، په دې آيت کښې د .. اتباع .. حکم بالاتفاق ولى دم ته دې او .. اداء .. حکم قاتل ته دې، ليکن فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ کښې دننه دوه احتماله دى، يوخودا چې .. من،، نه مراد ولى دم وى او .. عفى له،، معنى .. يسرله،، وى اود .. من اخيه،، نه مراد مقتول وى او .. شىء،، نه ديت مراد وى ـ

---

(١) اوګورئ: صحيح البخارى (ج٢ص١٠١٦) کتاب الديات، باب من قتل له قتيل فهوبخيرالنظرين. رقم (٦٨٨٠)

(٢) اوګورئ: ارشاد السارى (ج١ص٢٠٥) ـ

(٣) شرح الکرمانى (ج ٢ص١٢٢) ـ

(٤) ارشاد السارى (ج١ص٢٠٥) ـ

(٥) اوګورئ: شرح صحيح البخارى لابن بطال (ج٨ص٥٠٦و٥٠٧). کتاب الديات،باب من قتل له قتيل فهو بخيرالنظرين ـ

(٦) البقرة /١٧٨ ـ

اوس به مطلب داوى ,, من يسهله من اخيه المقتول شيء اى من الدية،، يعنى كه چرته د ولى دم دپاره ددۀ درور دوجې نه ديت وركړې شى نو (فَاتِّبَاعٌۢ بِالْمَعْرُوْفِ وَاَدَآءٌ اِلَيْهِ بِاِحْسَانٍ) _

اودويم احتمال دادې چې د ,,من،، نه مراد قاتل وى او ,,عفى،، د عفو نه ماخوذ وى، چې معنى ئې دمعاف كوله ده او ,,اخيه ،، نه مراد ولى دم وى، مطلب به داشى چې كه چرته قاتل ته دولى دم دطرفنه دقتل معافى وركړې شى نودقاتل نه به قصاص ساقط شى اودقاتل په ذمه به ديت واجب شى، نواوس به دولى دم په ذمه به په معقول توګه باندې دمال مطالبه به كيږى چې دۀ لره ډير تنګ نه كړې شى او مدعا عليه يعنى دقاتل په ذمه په ښه طريقه سره اداء كول دى چې په مقدار كښې كمې اونه كړى اونه دې خواه مخواه تال متول كوى ـ (۱)

شوافع او حنابله په دې كښې ددې دويم احتمال په بنياد باندې دا وائى چې قاتل لره به كلى توګه باندې يا په جزئى توګه باندې معاف كړې شى نوقصاص به ساقط كيدوسره ددیت دوجوب صورت جوړې دې شى،ګنى نه ـ ګوياچې قصاص معاف كولو سره دديت واجب كولواختياربه ولى دم ته وى قاتل ته نه ـ

اواحناف او مالكيه آيت لره اولنى احتمال باندې محمول كوى او دا وائى چې چونكه اصل حكم (كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلٰى) موجب قصاص دې،البته كه چرې ولى دم قصاص وانخلى، بلكه په ديت اخستلوباندې راضى شى اوقاتل په ديت وركولوباندې راضى شى نواوس ددې طريقه كار ښودلې كيږى چې ولى دم دې ,,اتباع بالمعروف،، اوكړى اوقاتل دې ,,اداء باحسان،، اوكړى ـ

ددې نه علاوه داحنافو دلائل لاندې دى :

① ـ (كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلٰى) _ (۲)

② ـ (وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيْهَآ اَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ) _ (۳)

③ ـ (وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُوْمًا فَقَدْ جَعَلْنَا لِوَلِيِّهٖ سُلْطٰنًا فَلَا يُسْرِفْ فِّي الْقَتْلِ) (۴)

په دې آيت كښې بالاتفاق هم قصاص مراد دې ـ (۵)

④ ـ (وَاِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوْا بِمِثْلِ مَا عُوْقِبْتُمْ بِهٖ) _ (۶)

⑤ ـ (فَمَنِ اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوْا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ) (۷)

---

۱) اوګورئ الروض الانف (ج۲ص۲۷۸)، ومعارف القرآن (ج۱ص ۴۳۴و۴۳۵) خلاصة تفسير_

۲) البقرة /۱۷۸_

۳) المائدة / ۴۵_

۴) الاسراء /۳۳_

۵) اعلاء السنن (ج۱۸ص۷۸)، كتاب الجنايات، باب ثبوت الخيار لولى المقتول بين القصاص والدية بعد رضاء القاتل بالدية _

۶) النحل /۱۲۶_

۷) البقرة /۱۹۴

په دې آیت کښې هم د ,,مثل ،، نه ,,قود ،، یعنې قصاص مراد دې ـ [۱]
ددې ټولو آیاتونوتقاضا دا ده چې دقتل عمد موجب هم صرف قصاص دې، ددې نه علاوه نورهیڅ نه دی ـ
دا آیات کریمه نه علاوه لاندې روایاتونه هم داحنافو دلیلونه دی ـ
①ـ په سنن نسائی کښې، اوسنن ابی داود اوسنن ابن ماجه کښې دحضرت عبدالله بن عباس ﷺ نه مرفوعا مروی دی
,, قال رسول الله صلی الله علیه وسلم : من قتل فی عمیا او رمیا تکون بینهم بحجر او سوط اوبعصا فعقله عقل خطاء، ومن قتل عمدا فقود یده، فمن حال بینه وبینه فعلیه لعنة الله والملائکه والناس اجمعین، لایقبل منه صرف ولاعدل ،، ـ (اللفظ للنسائی) ـ [۲]
یعنې ,, کوم سړې چې په روند جنګ کې مړ شی یا ددوی په مینځ کښې سنګ باری (دکاڼو بمباری) یا دکوړو یا دلختو جنګ وی نوددۀ دیت به دقتل خطا دیت وی او څوک چې عمدا قتل کړې شی نودهغه نه به په لاس سره قصاص اخستلې شی، بیا که څوک دقاتل او دقصاص په مینځ کښې حائل وی نو په هغه باندې به دالله تعالی او دټولو فرښتو اودټولو خلقو لعنت وی، ددۀ نه به نه نفل قبول کړې شی اونه فرض ،، ـ
②ـ امام طرانی ﷫ د ,,عبدالله بن ابی بکر بن محمد بن عمرو بن حزم عن ابیه عن جده ،، په طریق سره مرفوعا نقل کړې دی ,, العمد قود والخطاء دیة ،، ـ [۳] یعنې ,, دقتل عمد موجب قصاص او دقتل خطاء موجب به دیت وی ،، ـ
دلته ,,جد ،، نه مراد عمروبن حزم دې، څنګه چې علامه ابن حزم ﷫ دذکرکړده طریق نه وضاحت کیږی ـ [۴]
③ـ داحنافواومالکیه یو دلیل دحضرت وائل بن حجر ﷺ حدیث دې، چې په کښې مذکور دی چې یوسړی بل سړې دحضور اکرم ﷺ په خدمت کښې حاضرکړواوعرض نی اوکړو چې دۀ زما رور قتل کړې دې، نونبی ﷺ دقاتل نه پوښتنه اوکړه نوهغه اقرار اوکړو، نونبی ﷺ په دې موقع باندې د ولی مقتول په خاتې باندې دقاتل نه پوښتنه اوکړه ,, هل لك من شیء تؤدیه عن نفسك ؟ ،، یعنې ستاسره څه شته دې چې دخپل نفس په بدله کښې ورکړې ؟ نوهغه سړی اوونیل چې ماسره سوا زما دڅادر اوتبر نه علاوه بل هیڅ نشته دې، نونبی ﷺ بیا پوښتنه

---

[۱] اعلاءالسنن (ج۱۸ص۷۸) ـ
[۲] السنن للنسائی، کتاب القسامة والقود والدیات،باب من قتل بحجر اوسوط، رقم (۴۷۹۳) و (۴۷۹۴)، والسنن لابی داود، باب من قتل فی عمیا بین قوم، رقم (۴۵۳۹)و(۴۵۴۰) ـ والسنن لابن ماجه، ابواب الدیات، باب من حال بین ولی المقتول وبین القود او الدیة، رقم (۲۶۳۵) ـ
[۳] مجمع الزوائد (ج۶ص ۲۸۶) کتاب الدیات،باب قتل الخطاء والعمد ـ
[۴] اوګورئ: المحلی لابن حزم (ج۱۰ص۲۴۲) ـ

اوکړه چې ستا دقبیلې خلق به ستا مدد اوکړی که نه ؟ نوهغه اوونیل چې په قبیله کښې زما هیڅ حیثیت نشته دې، نونبی ﷺ دغه سړې دمقتول ولی ته حواله کړو۔ [1]

په دې حدیث کښې هغوی ﷺ دمقتول دولی په خپله باندې دقاتل دولی نه تپوس کول چې تاسره د اداء کولو دپاره څه شته دې که نه ددې خبرې دلیل دې چې دمقتول ولی ته اختیار نشته دې. که چرې دې په اختیار کښې وې نونبی ﷺ به دمقتول دولی نه تپوس کړې وې چې آیا ته قصاص غواړې که دیت ؟

④۔ ددې قسمه یوروایت په سنن نسائی کښې اوپه سنن ابن ماجه کښې دحضرت انس ﷺ نه هم مروی دې. چې په هغې کښې دی:

"ان رجلا اتى بقاتل وليه رسول الله صلى الله عليه وسلم، فقال النبى صلى الله عليه وسلم : اعف عنه، فابى، فقال : خذ الدية، فابى، فقال اذهب فاقتله............" [2]

یعنی ..یو سړی رسول الله ﷺ ته دخپل ولی قاتل نیولې رواستو، نونبی کریم ﷺ ورته اوفرمائیل معاف ئې کړه. نوهغه انکار اوکړو. نوبیا نبی کریم ﷺ اوفرمائیل دیت واخله. نوهغه انکار اوکړوبیا نبی ﷺ اوفرمائیل لاړشه دې قتل کړه........"۔

⑤۔ دحضرت انس بن مالک ﷺ یوروایت دې. چې په هغې کښې دی چې حضوراکرم ﷺ حضرت انس ﷺ ته خطاب کولوسره اوفرمائیل "یا انس، کتاب الله القصاص........." [3] یعنی اې انس! دکتاب حکم خوهم قصاص دې"، په دې کښې ددیت ذکرنشته. که ولی مقتول ته په قصاص اوددیت په مینځ کښې اختیاروواو ددیت دپاره دقاتل رضامندی ضروری نه وه نوددیت ذکربه ئې هم فرمائیلې وو۔

⑥۔ داحنافو اومالکیه یودلیل په مصنف عبدالرزاق کښې دحضوراکرم ﷺ تحریری دستاویزدې. چې په دې کښې دی "اذا اصطلحوا فى العمد فهو على ما اصطلحوا عليه"۔ [4] یعنی" دقتل عمدپه صورت کښې که چرې صلح اوکړی نوچې په کوم څیزباندې دهغوی صلح کیږی نوهم هغه به واجب ګڼړلې شی"۔

ددې نه صراحتا دا خبره معلومیږی چې دمال واجب کیدلودپاره "دصلح ضرورت دې" او "صلح" دفریقینوپه رضامندې سره کیږی۔

⑦۔ دغه شان په مصنف عبدالرزاق کښې دحضرت عمر ﷺ روایت دې "لايمنع سلطان ولى الدم ان يعفوان شاء اويا خذ العقل اذا اصطلحوا ولا يمنعه ان يقتل ان ابى الا القتل بعد ان يحق له القتل فى

---

[1] صحیح مسلم، کتاب القسامة والقودوالدیات، باب القود، رقم (٤٧٢٧)، وباب ذکراختلاف الناقلین لخبرعلقمة بن وائل فیه، رقم (٤٧٢٨_ ٤٧٣٣) _

[2] سنن النسائی، کتاب القسامة والقودو الدیات، باب القود، رقم (٤٧٣٤)، وسنن ابن ماجه، کتاب الدیات،باب العفوعن القاتل، رقم (٢٦٩١) _

[3] صحیح البخاری (ج۱ص ۳۷۲)_ کتاب الصلح،باب الصلح فی الدیة، رقم (۲۷۰۳)_

[4] المصنف لعبد الرزاق (ج۹ص ۲۸۳) کتاب العقول،باب شبه العمد، رقم (۱۷۲۱۶) _

العمد،، _ (۱)
يعنى ،،سلطان ته داحق حاصل نه دي چې ولى دم ايسار كړى، كه خوښه ئې وى نومعاف دې كړى اوكه خوښه ئې وى نوديت دې واخلى، كه په خپل مينځ كښې ئې صلح اوكړه، دغه شان كه چرته دقتل عمد حكم ثابت شو اوهغه هم قصاص اخستل غواړى نوددې څوك مانع نه شى جوړې دې،،۔
ددې اثرنه معلومه شوه چې ولى مقتول ددیت مستحق به په هغه صورت كښې وى كله چې مصالحت وى۔
د شوافعو دلائل اودهغې جائزه : دامام شافعى رحمه الله دليل دحديث باب نه دې، چې په كښې په واضحه توګه باندې مذكوردى ،،**فمن قتل فهوبخير النظرين : اما ان يعقل واما ان يقاد اهل القتيل**،،_ دې حديث په داكه ښكاره، توګه باندې اوښودله چې ولى دمقتول ته ددوو څيزونو اختيار دى چې په كښې ئې كوم يوخوښ وى اختيار دې كړى، يادې ديت واخلى يا دې قصاص۔
ليكن حقيقت دادې چې دې نه استدلال تام نه دې، څكه چې ددې روايت په الفاظوكښې اختلاف دې.حافظ ابوالقاسم سهيلى رحمه الله فرمائى چې په دې كښې اووه آته قسمه الفاظ وارد دى

په بعضې روايت كښې دى ،،**اما ان يقتل واما ان يفادى**،،۔

په بعضې روايت كښې دى ،،**يقتل اويفادى**،،_

په بعضې روايت كښې دى ،،**اما ان يفدى واما ان يقتل**،،۔

په بعضې روايت كښې دى ،،**اما ان يعقل اويقاد**،،۔

په بعضې روايت كښې دى ،،**اما ان تعطى الدية اويقاد اهل القتيل**،،۔

په بعضې روايت كښې دى ،،**اما ان يعفوا اويقتل**،،۔

په بعضې روايت كښې دى ،،**من قتل متعمدا دفع الى اولياء المقتول فان شاءوا قتلوا، وان شاءوا اخذوا الدية**،،۔

په بعضې روايتونو كښې دى ،،**فمن قتل بعد مقامى هذا فاهله بخير النظرين ان شاء والقدم قاتله، وان شاء وافعقله**،، _ (۲)

---

(۱) المصنف لعبد الرزاق (ج۱۰ص۱٤) كتاب العقول،باب شبه العمد، رقم (۱۸۱۹۶) _

(۲) اوګورئ: الروض الانف (ج۲ص۲۷۸) _نيز اوګورئ: صحيح مسلم،كتاب الحج،باب تحريم مكة .... رقم (۳۳۰۵) و(۳۳۰۶) وسنن النسائى،كتاب القسامة والقود والديات،باب هل يؤخذمن قاتل العمد الدية اذا عفا ولى المقتول عن القود ؟ رقم (٤۷۸۹)و((٤۷۹۰)، والسنن لابى داود، كتاب الديات،باب ولى العمدياخذ الدية، رقم (٤۵۰۵)، والجامع للترمذى،كتاب الديات، باب ماجاء فى حكم ولى القتيل فى القصاص والعفو، رقم (۱٤۰۵و۱٤۰۶)، والسنن لابن ماجه، كتاب الديات،باب من قتل له قتيل فهوبالخيار بين احدى ثلاث،رقم (۲۶۲۳و۲۶۲٤)_

په دې کښې چې په کوم کوم رواياتوکښې ,,مفاداة،،يا د,, فديه،، دې هغه روايات داحنافو اودمالکيه تائيدکوی، ځکه چې په هغې کښې ددیت ذکرنشته دې الفاظ،,, مفاداة، ذکردې، په مفاداة کښې مشارکت وی، په دې کښې دفريقينو درضامندی ضرورت وی، لهذا باقی روايات هم په دې باندې به محمول وی چې دقاتل په رضامندۍ سره ديت واخستلې شی ـ څنګه چې په قرآن کريم کښې ارشاد دې ﴿فَإِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاءً﴾ (۱) دلته ,,فداء برضى الاسير،، مراددې، چونکه مخاطبينو ته علم دې چې بغيردرضامندۍ نه په اسيرباندې مال لازميږی نه ځکه دې لره په صراحت سره دذکرکولو ضرورت اونه ګڼړلې شو، په دې طريقې سره چونکه دلته هم دا امرمعلوم دې چې قاتل که د فديه په ادائيګې باندې راضی وی نوبه دۀ باندې لاګو کيدې شی ګنی نه، ځکه صرف ,, د ديت د ادائيګې ذکر اوکړې شو، درضامندۍ دذکرکولو ضرورت اونه ګڼړلې شو ـ (۲)

چنانچه امام مهلب رحمه الله فرمائی چې دحضور اکرم ﷺ دارشاد ,, فهو بخير النظرين،، نه معلوميږی چې کله ولی ته مال ورکړې شی اودهغه نه دعفوسوال اوکړې شی نودۀ ته اختيار دې که خوښه ئې وی مال دې قبول کړی اومعاف دې کړی اوکه خوښه ئې وی نوقصاص دې واخلی،دولی په ذمه ,, اتباع اولی،، ده، په دې جمله کښې دننه داسې څه خبره نشته دې چې قاتل لره په بذل ديت باندې مجبوره کيدې شی ـ (۳)

دغه شان د امام شافعی رحمه الله استدلال دابوشريح کعبی رضی الله عنه دروايت هم نه دې :

,,قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : الا انكم يامعشر خزاعة، قتلتم هذا القتيل من هذيل، وانى عاقله، فمن قتل له بعد مقالتى هذه قتيل فاهله بين خيرتين، بين ان ياخذوا العقل اويقتلوا،،ـ (۴) يعنی ,, ای قبيله خزاعه ! تاسودبنوهذيل هغه سړې قتل کړې دې، زۀ دهغه ديت درکومه، زما ددې قول نه پس که دقتل واقعه راپيښه شوه نو دمقتول اولياؤ ته دوه اختياره به ملاوېږی يا دې ديت اخلی يا دې قتل کوی،،ـ

امام شافعی رحمه الله فرمائی چې دلته ,, فاهله بين خيرتين،،جمله دلالت کوی چې دقتل عمد موجب احدالامرين دې. يعنی قصاص يا ديت، په دې کښې يولره دمتعين کولو اختيار ولی دمقتول ته دې ـ (۵)

---

(۱) سورة محمد /٤ـ

(۲) اوګورئ: اعلاء السنن (ج۱۸ص۷۹و۸۰) کتاب الجنايات،باب ثبوت الخيار لولى المقتول بين القصاص والدية ـ

(۳) اوګورئ: فتح الباری (ج ۱۲ص ۲۰۹)،کتاب الديات،باب من قتل له قتيل فهوبخيرالنظرين ـ نيز اوګورئ: شرح البخاری لابن بطال (ج۸ص۵۰۸و۵۰۹)ـ

(۴) السنن لابی داود، کتاب الديات،باب ولی العمدياخذ الدية، رقم (۴۵۰۴)ـ

(۵) اوګورئ: کتاب الام (ج۶ص ۱۰)،کتاب جراح العمد، باب الحکم فی قتل العمد ـ

مونږ وايوچې په دې کښې يواحتمال خوواقعي هم هغه دې کوم چې امام شافعي رحمه الله فرمائي
چونکه يواحتمال داهم دې چې ددې معنى وى ,, فاهله بين خيرتين بعد ان يرضى القاتل بالدية ،،
دې قيد لره ئې پريخودوچې په عام توګه باندې دخلقو عادت دا دې چې دخپل خان دحفاظت
دپاره په ديت باندې راضي کيږى ـ
په دې کښې دويم احتمال ځکه راجح دې،چې قصاص قضاء بالمثل دې اوديت قضاء
بالقيمة،صاحب حق ته خو ,,دمثل اخستلوحق حاصل دې ,,دقميت اخستلوحق نه دې حاصل،
البته که مثل اخستل متعذره شي، نودفريقينوپه رضامندې سره قيمت اخستلې شي ـ دا يو
قانون کلي دې، بغير دنص صريح نه ددې خلاف دې اونه کړې شي، دا مذکوره دليل چونکه
محتمل دې، نص صريح نه دې، لهذاددې اصل صريح نه دې عدول اونه کړې شي اود حديث
مذکورنه دې هم دې احتمال ته ترجيح ورکړې شي کوم چې مونږ بيان کړو ـ (۱) والله اعلم
امام شافعي رحمه الله دآيت کريمه (فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ.......)
تفسير په سلسله کښې دحضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما نه وارد ديوروايت نه هم استدلال کړې
دې، چنانچه هغه فرمائي :

,, كان فى بنى اسرائيل القصاص ولم تكن فيهم الدية، فقال الله تعالى لهذه الامة : (كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى ۖ الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنثَىٰ بِالْأُنثَىٰ ۚ فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ)، فالعفو: ان يقبل الدية فى العمد، (فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ) يتبع بالمعروف ويؤدى باحسان، (ذَٰلِكَ تَخْفِيفٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ) مما كتب على من كان قبلكم، (فَمَنِ اعْتَدَىٰ بَعْدَ ذَٰلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ) قتل بعد قبول الدية،، ـ (۲)

يعنى ,,په بنى اسرائيل کښې دقصاص حکم جارى وو، دديت حکم نه وو، الله تعالى دې امت
ته اوفرمائيل په تاسوباندې دمقتولينو په سلسله کښې قصاص لاژم کړې شوې دې، آزاد به
دآزادپه بدله کښې، اوغلام به دغلام په بدله کښې،ښځه به دښځې په بدله کښې،بيا که چرې
دۀ ته ددۀ درور دطرفنه څه معافى ملاؤ شوه ـ معافى داده چې دقتل عمدپه صورت کښې
ديت قبول کړى ـ نوددستورمطابق په تقاضا اوخوش اسلوبۍ سره دې اداء کړې شي،يعنى
ددستورمطابق مطالبه دې اوکړى اوپه خيګړې سره دې دويمه اداء کړى،دا ستادرب دطرفنه
تخفيف اورحمت دې دهغې خلقو په مقابله کښې کوم چې ستاسونه مخکښې تيرشوى
دى،نوچې کوم سړې ددې نه پس تجاوز اوکړى،يعنى دديت قبلولونه پس قتل اوکړى نودهغه
دپاره دردناک عذاب دې،،ـ
دلته د ,,عفو،، تفسيرپه ,,قبول ديت،، سره ئې کړې دې، ګويا چې ولى دم ته په قصاص يا په
قبول ديت کښې ديواختياردې ـ

---

(۱) اعلاء السنن (ج۱۸ص۷۷و۷۸)ـ
(۲) صحيح البخارى (ج۲ص۶۴۶) كتاب التفسير،باب (ياايهاالذين آمنواكتب عليكم القصاص فى القتلى) رقم (۴۴۹۸)، و(ج۲ص۱۰۱۶) كتاب الديات، باب من قتل له قتيل فهوبخير النظرين، رقم (۶۸۸۱)ـ

ليکن حقيقت دادې چې ددې روايت نه دامام شافعي رحمه الله استدلال درست نه دې. او وجه ئې داده چې حضرت ابن عباس رضي الله عنه دلته صرف دومره خبره ښودل غواړي چې په بني اسرائيلو کښې هم قصاص مشروع وو. ددیت مشروعيت نه وو. دې آيت دولي دپاره دقبول ديت مشروعيت اواباحت اوښودلواوپه بني اسرائيلوباندې چې کوم دقبول ديت ممانعت وو هغه ئې منسوخ کړو۔ اګرکه تخييربين الامرين اثبات مقصود وونو ,,فالعفوان يقبل الدية،، به ئې نه فرمائيلو. ځکه چې ,,قبول،، خوپه هغه صورت کښې وانيلې کيږي کله چې نورو بذل کړې وی.ځکه چې بل سړې به ئې په رضامندۍ سره ورکوی نوهغې لره به قبلولې کيږی (۱) والله اعلم

قوله: فَجَاءَ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الْيَمَنِ : داهل يمن نه يوسړې راغللو۔
دا حضرت ابوشاه يمنی رضي الله عنه دې. ځنګه چې په کتاب اللقطه اود کتاب الديات په رواياتو کښې تصريح ده ,,فقام ابوشاه رجل من اهل اليمن،، (۲)
بعضې حضرات وائی چې ددهٔ تعلق دبنوکلب سره وو. يوقول دا دې چې دې فارسی وو. ددوی تعلق دهغه ,,ابناء،، (۳) سره ووکوم چې په يمن کښې دسيف بن ذی يزن دمدد دپاره راغلی وو۔
ددوی په نوم کښې ,,شاه،، دهاء سره، دکوم معنی چې په فارسئ کښې دباچا وی. بعضې حضرات ,,شاة،، بالتاء المدورة ـ په معنی دچيلئ وئيلی دی. ليکن دا تصحيف دې ـ (۴)

قوله: فَقَالَ اكْتُبْ لِي يَا رَسُولَ اللَّهِ. فَقَالَ «اكْتُبُوا لِأَبِي فُلَانٍ» : هغه سړی عرض اوکړو چې يارسول الله ! زما دپاره اوليکه (ليکل اوکړهٔ) ـ نبی عليه السلام اوفرمائيل دابوشاه دپاره اوليکئ ـ

وړاندې د وليد بن مسلم والاروايت کښې دی ,,قلت للاوزاعی : ماقوله : اکتبوالی يا رسول الله، قال: هذه الخطبة التی سمعها من رسول الله صلی الله عليه وسلم،، ـ (۵)
ددې حديث باب دترجمة الباب سره مطابقت بلکل واضحه کيږی ـ (۶)

قوله: فَقَالَ رَجُلٌ مِنْ قُرَيْشٍ إِلَّا الْإِذْخِرَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَإِنَّا نَجْعَلُهُ فِي بُيُوتِنَا

---

(۱) اوګورئ اعلاء السنن(ج۱۸ص۸۰)کتاب الجنايات،باب ثبوت الخيار لولی المقتول بين القصاص والدية.
(۲) اوګورئ صحيح البخاری (ج۱ص۳۲۹) کتاب اللقطة،باب کيف تعرف اهل مکة ؟ رقم (۲۴۳۴) و(ج۲ص۱۰۱۶) کتاب الديات،باب من قتل له قتيل فهوبخير النظرين،رقم (۶۸۸۰) ـ
(۳) الابناء هم قوم باليمن من ولد الفرس الذين جهزهم کسرى مع سيف بن ذي يزن، الى ملک الحبشة، فغلبوالحبشة، واقاموا باليمن. وقال ابوحاتم بن حبان : کل من ولد باليمن من اولاد الفرس، وليس من العرب يقال : ابناوی، وهم الابناويون_ عمدة القاری (ج۱ص۲۵۴) کتاب الايمان،باب حسن اسلام المرء_
(۴) اوګورئ فتح الباری (ج۱ص۲۰۶)، والاصابة (ج۴ص۱۰۰)_
(۵) اوګورئ صحيح البخاری (ج۱ص۳۲۹) کتاب اللقطة،باب کيف تعرف اهل مکة ؟ رقم (۲۴۳۴)
(۶) فتح الباری (ج۱ص۲۰۶) _

وقبورنا: دقريشو يوسرى عرض اوكړو چې يارسول الله ! د ..اذخر.. استثناء اوفرمائي، ځکه چې مونږ دا په كورونو (چتونو) كښې او په قبرونو كښې استعمالوو۔
داقريشي سړي حضرت عباس ﷺ وو. څنګه چې وړاندې په كتاب اللقطه والا روايت كښې ..فقال العباس.. تصريح موجود ده ـ (١)
دابن ابى شيبه ﷺ په يوروايت كښې ..فقال رجل من قريش يقال له : شاه.. راغلي دي، كوم چې غلط دي ـ (٢)

قوله: فَقَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم: إِلَّا الإِذْخِرَ: حضور اكرم ﷺ اوفرمائيل چې اذخر مستثنى دى ـ

ايا حضور اكرم ﷺ ته په احكامو كښې داجتهاد حق حاصل وو ؟ حضور اكرم ﷺ دلته د..اذخر.. چې كومه استثناء اوفرمائيله ددې نه معلوميږى چې نبى ﷺ ته په احكاموكښې داجتهاد حق حاصل وو۔
په دې مسئله كښې اختلاف دې :ـ
اشاعره اواكثرمعتزله اومتكلمين وائى چې حضور اكرم ﷺ ته داجتهاد حق حاصل نه وو۔
بيا په دې كښې ابوعلى جبائى اودهغه خوئي ابوهاشم ددې خبرې قائل دى چې حضوراكرم ﷺ دپاره دعقلا اجتهاد ګنجائش نشته ـ
اونور حضرات وائى چې عقلا خوګنجائش شته دې. بياهم شرعا اجتهاد كولوسره ددې مطابق عمل كول صحيح نه دى ـ
ددوى په مقابله كښې اهل اصول وائى چې حضور اكرم ﷺ دپاره څنګه چې دوحى په ذريعه سره معلوم شوې احكاموباندې عمل جائزدې دغه شان په راې او اجتهاد سره چې كوم احكام مستنبط كيږى په هغې باندې هم عمل جائزدې ـ
هم دغه په احنافوكښې دامام ابويوسف نه منقول دى. امام مالک، امام شافعى او اكثر اصحاب حديث ﷺ هم دامذهب دې ـ
اكثر حنفيه وائى چې حضوراكرم ﷺ لره په هره معامله كښې دتولونه وړاندې دوحى د نازليدو مكلف جوړكړې شوې دې ـ كه چرې دانتظارنه پس وحى نازله نشى نو داداجتهاد كولود اجازت دليل دې ـ
بيابه څومره مده پورې انتظاركوى. بعضې حضرات وائى چې درې ورځوپورې اوبعضې حضرات وائى چې دمقصداودغرض فوت كيدوويرې پورې متعلق دې، كوم چې ښكاره ده چې مختلف كيدې شى ـ بيادې تولو حضراتو په دې خبره باندې اتفاق دې چې په راې اواجتهاد باندې عمل په حروب او په اموردنيا كښې جائز دې ـ (٣)

---

(١) صحيح البخارى (ج١ص ٣٢٩و٣٢٧) كتاب اللقطة،باب كيف تعرف اهل مكة ؟ رقم (٢٤٣٤)
(٢) فتح البارى (ج١ص٢٠٦) ـ
(٣) اوګورئ كشف الاسرار(ج٣ص٢٠٥و٢٠٦)ـ

د مانعينو دلائل : مانعين په دې سلسله كښې آيت قرآنى ﴿وَمَا يَنطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ ۝ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ﴾ [1] نه استدلال كوى اووائى چې دې آيت په واضحه توګه باندې اوښودله چې هغوى ﷺ كله هم نطق فرمائى نوهم دوحى لاندې نطق فرمائى، داجتهاد په ذريعه چې هغوى ﷺ نطق فرمائى نوهغه ظاهره ده چې وحى به نه وى، لهذا دآيت په ذريعه داجتهاد نفى اوكړې شوه [2]

دغه شان داحضرات عقلى دليل دا پيش كوى چې حضوراكرم ﷺ داقامت شرع دپاره مبعوث شوې دې، „ اجتهاد،، د راې كيدو دوجې يو داسې دليل دې چې په كښې دخطا احتمال شته دې، لهذا ددې ځيزپه ذريعه چې پكښې دغلطۍ اودخطا امكان وى اقامت شرع ممكن نه دې، چونكه اقامت شرع حق الله دې، لهذا دا حق هيڅ يو بنده ته نه شى سپارلې كيدې، دچاپه عمل كښې چې دغلطۍ احتمال وى ـ

دكوم خائې پورې چې د معاملاتودنيويو يا دامور حرب تعلق دې، نوچونكه دا حقوق العباد سره متعلق دى، دې كښې دتنه ياخودفع مضرت ده يا جلب منفعت. بندګان ددې محتاجه دى نوځكه بندګانو ته په امورحرب كښې اوپه معاملاتو د دنيا كښې داجتهاد حق حاصل دې، اوالله تعالى چونكه حاجتمند يا عاجزنه دې، ځكه دحقوق الله داثبات دپاره دليل متحمل للخطا كافى نه دې، بلكه ددې دپاره داسې دليل پكاردې كوم چې موجب داذعان اويقين وى ـ [3]

د مجوزينو دلائل :مجوزينو دكتاب، سنت او دعقلى دليلونونه دا ثابت كړې دې ـ

ارشاد بارى تعالى ﴿ فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِي الْأَبْصَارِ ﴾ [4] دلته د„بصر،، نه „بصيرت،، مراد دې. ګويا چې الله تعالى تولو اهل بصيرت ته د„اعتبار،، دعوت وركړې دې او„ اولو البصائر،، كيدل د „اعتبار،، علت دې ګويا چې دا ئې اوفرمائيل چې اې اهل بصيرت ! چونكه تاسوبصيرت والائې، ځكه „ اعتبار اوكړئ اودقياس اوداجتهاد نه كار واخلئ اوحضوراكرم ﷺ دټولونه لوئ صاحب بصيرت، پاک نفس، بهتراجتهاد كولو والا دې، لهذا په وصف بصيرت كښې حضوراكرم ﷺ چونكه ډير اعلى مقام باندې فائز دې نود„اعتبروا،، امرهم دهغوى ﷺ طرف ته په طريقه اولى سره به متوجه كيږى ـ [5]

دغه شان په قرآن كريم كښې دحضرت داؤد اودحضرت سليمان عليهما السلام قصه مذكوره ده ﴿وَدَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ إِذْ يَحْكُمَانِ فِي الْحَرْثِ إِذْ نَفَشَتْ فِيهِ غَنَمُ الْقَوْمِ ۚ وَكُنَّا لِحُكْمِهِمْ شَاهِدِينَ ۝ فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمَانَ ۚ ....﴾ [6]

---

[1]) النجم /٤و٣_
[2]) كشف الاسرار (ج٣ص٢٠٦)_
[3]) كشف الاسرار (ج٣ص٢٠٦)
[4]) الحشر /٢_
[5]) كشف الاسرار (ج٣ص٢٠٦) _
[6]) الانبياء /٧٧و٧٨_

يعنى ,, او داود او دسليمان عليهما السلام تذكره اوكړئ كله چې دواړو ديو پتى (فصل) په باره كښې فيصله كوله. كله چې دځه خلقو چيلئ دشپې په وخت كښې ورداخلې شوې او مونږ دغه فيصله چې دخلقوپه مينځ كښې شوې وه كتله مو. نومونږ ددغه فيصلې پوهه سليمان ته وركړه ،، ـ

دلته چې حضرت داؤد عليه السلام كومه فيصله فرمائيلې وه هغه دوحى په بنياد باندې نه وه، گنى حضرت سيلمان عليه السلام ته په دې كښې دمخالفت گنجائش نه وو. گويا چې حضرت داؤد عليه السلام داجتهادپه بنياد باندې فيصله كړې وه.ددې نه پس حضرت سليمان عليه السلام هم اجتهادكولوسره دويمه فيصله اوكړه، كومه چې حضرت داؤد عليه السلام قبلولوسره نافذه كړه. معلومه شوه چې حضرات انبياءكرامو ته په احكامو كښې داجتهاد حق وو ـ (١)

امام ابويوسف رحمه الله د ارشادبارى تعالى ﴿إِنَّآ أَنزَلْنَآ إِلَيْكَ ٱلْكِتَـٰبَ بِٱلْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ ٱلنَّاسِ بِمَآ أَرَىٰكَ ٱللَّهُ﴾ (٢) (بيشكه مونږه نازل كړو ستاطرف ته رشتونې كتاب چې تهٔ انصاف اوكړې دخلقوپه مينځ كښې څه چې تاته الله تعالى پوهه دركړى) نه هم استدلال كړې دې چې په دې كښې (بِمَآ أَرَىٰكَ ٱللَّهُ) كښې دننه عموم دې كوم چې حكم بالنص او استنباط من النص دواړو ته شامل دې (٣)

حضراتو مجوزينو ددې حديث نه هم استدلال كړې دې چې په كښې ,, د دين الله ,, لره په ,, دين العباد ،، باندې قياس كولوسره ئې جواب وركړې دې :

,, عن عبد الله بن الزبير قال : جاء رجل من خثعم الى رسول الله صلى الله عليه وسلم، فقال ان ابى شيخ كبير لايستطيع الركوب وادركته فريضة الله فى الحج، فهل يجزئ ان احج عنه ؟ قال : انت اكبر ولده ؟ قال : نعم، قال : ارايت لوكان عليه دين اكنت تقضيه ؟ قال نعم، قال : فحج عنه ،، ـ (٤)

يعنى ,,يوسړې دقبيله خثعم نه دحضوراكرم صلى الله عليه وسلم په خدمت كښې حاضرشواوعرض ئې اوكړو چې زما پلار بوډه (شيخ كبير) دې، هغه په سورلئ باندې نه شى سورې دې اوپه هغه باندې فريضه حج هم لازمه ده، آيا دهغه دطرفنه زهٔ حج كولې شم ؟ هغوى صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل چې آياته دهغه په اولاد كښې دټولونه مشر يئ ؟ عرض ئې اوكړو چې آو! هغوى اوفرمائيل دا راته اوايه كه چرې په هغه باندې قرض وونو تابه اداء كولو كه نه ؟ عرض ئې اوكړه چې ولې نه مابه اداء كولو. هغوى اوفرمائيل نوبيا دهغه دطرفنه حج اداء كړهٔ ،، ـ

داشان روايت داحضرت ابن عباس رضى الله عنهما نه هم مروى دې ـ (٥) دغه شان دمجوزينو استدلال دحضرت عمر رضى الله عنه د واقعه نه هم دې :

,, عن جابر بن عبد الله قال : قال عمر بن الخطاب : هششت، فقبلت وانا صائم، فقلت : يا رسول الله صنعت

---

١) كشف الاسرار (ج٣ص٢٠٦و٢٠٧) ـ
٢) النساء /١٠٥ ـ
٣) كشف الاسرار(ج٣ص٢٠٧) ـ
٤) سنن النسائى، كتاب مناسك الحج،باب تشبيه قضاء الحج بقضاء الدين، رقم (٢٦٣٩) ـ
٥) حواله بالا، رقم (٢٦٤٠) ـ

اليوم امرا مظها: فقبلت وانا صائم، فقال : ارايت لومضمضت من الماء وانت صائم ؟ _ قال عيسى بن حماد فى حديثه : قلت : لاباس به، ثم اتفقا، قال : فمه،،_ (١)

يعنى ,, حضرت عمر ﷺ فرمائى چې ماخوشحالى محسوسه كړه، ماپه حالت دروژه كښې تقبيل اوكړو. ما عرض اوكړو يارسول الله ! نن ما ډيرلوئ كار اوكړو. ماپه حالت د روژې كښې تقبيل اوكړو. هغوى اوفرمائيل اوايه ! كه تا په حالت دروژې كښې خوله كنگاله كړې نوڅه به كيږى ؟ ما عرض اوكړو چې څه حرج هم نشته. نوهغوى اوفرمائيل چې بيا په تقبيل كښې څه داسې خبره ده؟،،

په دې حديث كښې حضوراكرم ﷺ ,,قبلة الصائم،، لره په مضمضه باندې قياس كولوسره حكم بيان كړې دې _

حضرات مجوزينو يواستدلال دهغه حديث نه هم دې په كوم كښې چې حضوراكرم ﷺ فرمائيلى دى : ,,وفى بضع احدكم صدقة، قالوا : يارسول الله، اياتى احدنا شهوته ويكون له فيها اجر؟ قال : ارايتم لووضعها فى حرام اكان عليه فيها وزر؟ فكذلك اذا وضعها فى الحلال كان له اجر،،_ (٢)

يعنى ,, تاسوته به دخپلې بى بى سره په صحبت باندې هم دصدقه ثواب ملاؤيږى. صحابه كرام عرض اوكړويارسول الله ! آيا كه په مونږ كښې څوک خپل شهوت پوره كوى نوهغه ته به هم اجرملاؤيږى ؟ هغوى اوفرمائيل دا اوايئ كه چرته په حرامو باندې ئې خپل شهوت پوره كولونوبه دۀ باندې به گناه وه كه نه ؟ دغه شان په حلال ځائې باندې شهوت پوره كولوباندې به اجر ملاؤيږى،،_

دلته حضور اكرم ﷺ اجتهاد كولوسره جواب وركړو. ظاهره ده چې دا دهغوى په باره كښې داجتهاد دمشروع كيدلودليل دې _

عقلا هم دا خبره په پوهه كښې راځى چې دحضوراكرم ﷺ دپاره اجتهاد درست دې، ددې وجه دا ده چې ,,اجتهاد،، په دې خبره باندې مبنى دې چې مجتهد دنصوصودمعانيو اودعللو عالم وى. ظاهره ده چې حضوراكرم ﷺ په علم اوددې دمعانيواوعللو په پوهه كښې دټولو مخلوقاتو نه اكمل دې، حتى چې داصوليينودتصريح مطابق ,, دمتشابهاتوعلم هم الله تعالى هغوى ﷺ ته وركړې دې. كله چې ديوځيزعلم هم وى، ددې دټولو معانيو اوعللو اودطريقه استعمال نه هم ښه واقف وى نو بيا داجتهاد ممانعت به ولې وى ؟ ! (٣)

په دې باندې داسې هم پوهه كيدلې شى چې ,, اجتهاد،، كوم چې دبندگانو دنسبت نه دعبادت اعلى ترينه درجې حيثيت لرى، بيا په دې كښې دصواب او سداد ارخ دعدم صواب په مقابله كښې ډيرزيات دې. خكه چې ,, اجتهاد،، كښې دمشقت تحمل كيږى، لهذا ددې عبادت استحقاق به حضوراكرم ﷺ ته دټولونه زيات وى، خاص توگه باندې په دې وجه سره

---

(١) السنن لابى داود. كتاب الصيام،باب القبلة للصائم. رقم (٢٣٨٥)_

(٢) صحيح مسلم. كتاب الزكاة. باب بيان ان اسم الصدقة يقع على كل نوع من المعروف. رقم (٢٣٢٩)_

(٣) اوگورئ: كشف الاسرار (ج٣ص٢٠٨)_

هم چې دې امت دپاره جائزه کيږي. که حضوراکرم ﷺ ته د..اجتهاد.. داجازت نه وي نوامت
ته به په دې خبره کښې په هغوی باندې فضيلت لازميږي. کوم چې ناممکن دې.[1]
په دې باندې که څوک دا اووائي چې حضوراکرم ﷺ لره که د..اجتهاد.. نه دې دپاره ايسار
کړې شي چې هغوی ته ددې نه هم وړاندې استدراک دحکم بالوحي اعلى درجه حاصله ده.
نوددې جواب دادې چې په دې کښې هيڅ شک نشته دې چې دوحي علم داجتهاد نه اعلى
دې.بياهم په دې کښې هغه تحمل دمشقت نشته کوم چې په اجتهادکښې دې. په دې کښې د
ذهانت او لياقت اظهار نه وي. چونکه ..اجتهاد.. کښې دا يومنفرد اوامتيازی شان
اوفضيلت دې. څکه دا نه شي وئيلې کيدې چې حضوراکرم ﷺ ته په دې فضيلت کښې څه
هم نه دی حاصل.[2]

د حضور اکرم ﷺ په اجتهاد کښې اودامت په اجتهاد کښې فرق : دلته چاته دا اشکال کيدې
شي چې کله مونږ د حضوراکرم دپاره د..اجتهاد دجواز قائل يونو يقينا دا اجتهادبه دنص په
مقابله کښې ادون وي. لهذا څنګه چې دامت اجتهاد ظني وي دغه شان دهغوی ﷺ
اجتهادبه هم ظني وي او دبل اجتهاد سره به ددې معارضه هم کيدې شي.
ددې جواب دادې چې دامت په اجتهاد کښې اودهغوی ﷺ په اجتهاد کښې فرق دې. اوهغه
دا چې دعام امت په اجتهاد کښې دخطا احتمال هم وي او مجتهد په دې باندې برقرار هم
پاتې کيږي. اودهغوی ﷺ په اجتهاد کښې دډيرو علماؤ په نيز باندې دخطا احتمال هم نشته
دې. څکه چې مونږ ته په احکاموکښې دهغوی ﷺ داتباع حکم شوی دې.لکه چې ارشاد
باری تعالى دې (فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنفُسِهِمْ حَرَجًا مِّمَّا قَضَيْتَ
وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا)[3] (نوقسم دې ستادرب : هغه مؤمنان نه دی تردې پورې چې هم تالره منصف
اوګرځي په هغه جهګړه کښې کومه چې دهغوی په مينځ کښې راپيده شي. بيا به نه مومی په
خپل مينځ کښې تنګی ستاپه فيصله کښې اوقبوله ئې کړي په خوشحالې سره.)
که چرې دهغوی په اجتهاد کښې دخطا احتمال وي نومونږ ته به دخطا داتباع حکم راکول لازم
شي. کوم چې صحيح نه دی.[4]
که چرې دحضوراکرم ﷺ په اجتهاد کښې دخطا احتمال وي. څنګه چې اکثرو احنافوراې دا
ده. نوارشادباری تعالى (عَفَا اللَّهُ عَنكَ لِمَ أَذِنتَ لَهُمْ)[5] (الله تعالى تاته معافي فرمائي :
تاسودوی ته ولې اجازت ورکړو؟) ددې نه هم دې طرف ته اشاره کيږي . بيا هم په دې کښې د
قرارعلى الخطا احتمال نه وي. کله چې الله تعالى تاسولره په اجتهاد باندې برقرار اوساتلو
نوهم هغه صواب دې.ددې نه نص پشان علم اليقين حاصليږي او مخالفت به ئې حرام وي.

---

[1] حواله بالا_
[2] حواله بالا_
[3] النساء /۶۵_
[4] کشف الاسرار (ج۳ص۲۰۹)_
[5] التوبة /۴۳_

ددې نضير الهام دې چې د حضوراكرم ﷺ الهام حجت قاطعه دې، ددې مخالفت په يوصورت كښې هم جائزنه دې، اودنورو الهام حجت قاطعه نه دې ـ (۱) والله اعلم

دمانعينو د دلائلو جوابونه : مانعينو د ﴿وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوٰى ۝ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحٰى﴾ نه استدلال كړې وو، چې كله رسول الله ﷺ څه فرمائى هغه ټول ,,وحى من الله،، وى، نو ددې نه لازميږى چې هغوى به دخپل راې او اجتهاد نه څه هم نه فرمائيل ـ

ددې جواب دادې چې ددې آيت مفهوم دادې چې رسول الله ﷺ دخپل ځان دطرفنه خبرې جوړولو سره دالله تعالى طرفته دمنسوب كولو قطعى څه امكان نشته. بلكه هغوى ﷺ چې څه فرمائى هغه ټول دالله تعالى دطرفنه وحى كړې شوې وى. دوحى ډير اقسام دى، په دې كښې يوقسم هغه دې دكوم الفاظ اومعنې چې ټول دالله تعالى دطرفنه نازل شوې وى، چې دهغې نوم قرآن دې، دويم هغه چې صرف معنى دالله تعالى دطرفنه نازليږى او، حضوراكرم ﷺ دغه معنى لره په خپلو الفاظو كښې اداء كوى، ددې نوم ,,حديث،، ,,اوسنت،، دې ـ

بيا په حديث كښې چې كوم مضمون دحق تعالى دطرفنه راځى، كله هغه ديوې معاملې ښكاره او واضحه فيصله اوحكم وى، كله څه قاعده كليه ښودلې كيږى، چې دهغې نه رسول الله ﷺ په خپل اجتهاد سره احكام راوباسى اوبيانوى، په دې اجتهاد كښې امكان وى چې څه غلطى پكښې اوشى، خودرسول الله ﷺ اودټولو انبياء خصوصيت دې چې كوم احكام هغه دخپل اجتهاد سره بيان فرمائى په هغې كښې كه څه غلطى اوشى نو دالله تعالى دطرفنه په ذريعه د وحى سره دهغې اصلاح اوكړې شى، هغوى په خپل غلط اجتهاد باندې قائم نه پاتې كيږى، په خلاف دنورو علماؤ مجتهدينو، چې په هغوى كښې دچانه په اجتهاد كښې خطا اوشى نوپه هغې باندې قائم پاتې كيدې شى ـ

خلاصه داچې وحى په بعضواوقاتو كښې ديوې قاعدې كليې په شكل كښې راځى، كومې سره چې داحكامو په استخراج كولو كښې پيغمبرته دخپلې راې سره داجتهاد كولو ضرورت پيدا كيږى، چونكه دا قاعده كليه دالله تعالى دطرف نه راغلى وى نوځكه دې ټولو احكامو ته هم وحى من جانب الله ونيلې شوې دى ـ (۲) والله اعلم

اودكوم ځائې پورې چې دمانعينودليل عقلى تعلق دې چې حضوراكرم ﷺ داقامت شرع دپاره مبعوث شوې وواواجتهاد محتمل للخطا دليل كيدوپه حيثيت سره په دې كښې داقامت شرع صلاحيت نشته، لهذا هغوى ﷺ په حق كښې داجتهادهم څه گنجائش نشته ـ

نوددې جواب زمونږ دتقرير نه واضحه كيږى، چې حاصل ئې دادې چې دعام امت اجتهاد دليل محتمل للخطا دې، دحضوراكرم ﷺ اجتهاد محتمل للخطا نه دې، ځنگه چې ډير علماء فرمائى، ياكه په دې كښې احتمال دخطا وى بيا هم هغوى په خطا باندې قائم نه شى پريخودې، نوكه دهغوى په ,,اجتهاد،، سره په اقامت شرع كښې دڅه قسمه حرج نشته دې (۳) والله اعلم

---

۱) كشف الاسرار (ج۳ص۲۰۹)ـ

۲) اوگورئ معارف القران (ج۸ص۱۹٤و۱۹۵) تفسيرسورة النجم ـ

۳) اوگورئ كشف الاسرار(ج۳ص۲۱۱)ـ

قوله: قَالَ أَبُو عَبْدِ اللّٰهِ يُقَالُ يُقَادُ بِالْقَافِ. فَقِيلَ لِأَبِي عَبْدِ اللّٰهِ أَيُّ شَيْءٍ كُتِبَ لَهُ قَالَ كُتِبَ لَهُ هَذِهِ الْخُطْبَةَ: ابوعبدالله يعنى امام بخارى رحمه الله فرمائى ,, يقاد،، د ,, قاف،، سره ونيلې كيږى ـ ابوعبدالله يعنى امام بخارى رحمه الله نه تپوس اوكړې شوچې نبى عليه السلام دابوشاه رضي الله عنه دپاره څه أوليكل، نواوفرمائيل ني چې دا خطبه ئې اوليكله ـ

په دې عبارت كښې دروميې جملې مقصد دادې چې په دې مقام كښې ,,يقاد،، دقاف سره د,,قود،، نه مشتق دې ,,فاء،، نه ده كوم چې د ,,مفاداة،، يا ,, فدية،، نه مشتق دې ـ

اود دويمه جملې نه دحضرت ابوشاه رضي الله عنه چې كوم ,, اكتب لي يا رسول الله، عرض ئې كړې وو اووددې په جواب كښې هغوى صلى الله عليه وسلم ,, اكتبوا لابي فلان،، فرمائيلي وو، په دې كښې دامذكورنه دى چې دڅه څيز كتابت مقصود دې، امام بخارى رحمه الله تصريح اوفرمائيله چې دخطبه كتابت مراد دې ـ

تنبيه: واضحه دې وى چې ,, قال ابوعبدالله ....،، نه تر آخره پورې دا عبارت صرف په يونسخه كښې دې، اود ابوذر، اصيلى، ابو الوقت اودابن عساكر په يوې نسخه كښې هم دا عبارت موجودنه دې ـ (۱)

[۱۱۳] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللّٰهِ قَالَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ حَدَّثَنَا عَمْرٌو قَالَ أَخْبَرَنِي وَهْبُ بْنُ مُنَبِّهٍ عَنْ أَخِيهِ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ يَقُولُ (۲): مَا مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- أَحَدٌ أَكْثَرَ حَدِيثًا عَنْهُ مِنِّي، إِلَّا مَا كَانَ مِنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ عَمْرٍو فَإِنَّهُ كَانَ يَكْتُبُ وَلَا أَكْتُبُ. تَابَعَهُ مَعْمَرٌ عَنْ هَمَّامٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ.

رجال الحديث

① **على بن عبدالله:** دا امام على بن عبدالله بن جعفربن نجيح سعدى بصرى المعروف بابن المدينى رحمه الله دې، دده حالات په كتاب العلم ,,باب الفهم فى العلم،،لاندې تيرشوى دى ـ (۳)

② **سفيان:** دا امام سفيان بن عينيه رحمه الله دې، دد وى حالات د ,,بدء الوحى،، داولنى حديث لاندې مختصرا (۴) اودكتاب العلم،, باب قول المحدث: حدثنا او اخبرنا وانبانا،، لاندې تفصيلا تيرشوى دى ـ (۵)

---

(۱) ارشادالسارى (ج۱ص۲۰۶)ـ

(۲) قوله: ,, اباهريرة،، الحديث، اخرجه النسائى فى سننه الكبرى، كتاب العلم،باب كتابة العلم، رقم (۵۸۵۳) والترمذى فى جامعه، فى ابواب العلم، باب ماجاء فى الرخصة فيه (اى فى كتابة العلم)، رقم (۲۶۲۸)

(۳) اوگورئ: كشف البارى (ج۳ص۲۵۶) ـ

(۴) اوگورئ: كشف البارى (ج۱ص۲۳۸) ـ

(۵) اوگورئ: كشف البارى (ج۳ص۸۶) ـ

③ عمرو: دا مشهور امام او فقیه عمروبن دینار مکی جمحی رحمه الله دی، ابومحمد دده کنیت دی ـ [1]

دی د حضرت ابن عباس، دحضرت عبدالله بن الزبیر، حضرت عبدالله بن عمر، حضرت عبدالله بن عمروبن العاص، حضرت ابوهریره، حضرت جابربن عبدالله، حضرت ابوالطفیل لیثی، حضرت سائب بن یزید رضی الله عنهم نه علاوه دابوسلمه بن عبدالرحمن بن عوف، سعیدبن جبیر، ابن ملیکه، عروه بن الزبیر، عطاء بن ابی رباح، عطاء بن یسار، عطاء بن میناء، عکرمه اوامام زهری رحمهم الله پشان دډیرو حضراتونه روایت کوی ـ

اوددهٔ نه په روایت کونکوکښې امام قتاده، ایوب سختیانی، عبدالملک بن جریج، جعفر الصادق، امام مالک، امام شعبه، ابوعوانه، حمادبن سلمه، حمادبن زید، سفیان ثوری، سفیان بن عیینه رحمهم الله پشان ډیرحضرات دی ـ [2]

امام احمد رحمه الله فرمائی ,, کان شعبة لایقدم علی عمروبن دینار احدا، لاالحکم ولاغیره، یعنی فی الثبت،، ـ [3] یعنی ,, شعبه به دعمروبن دینار په مقابله څوک هم نه مقدم کول،، ـ

دغه شان هغه فرمائی ,, وکان عمرو مولی، ولکن الله شرفه بالعلم،، ـ [4]

ابن ابی نجیح رحمه الله فرمائی ,, ماکان عندنا احد افقه ولا اعلم من عمروبن دینار،، ـ [5]

حضرت مسعر رحمه الله فرمائی ,, ما رایت اثبت من عمروبن دینار والقاسم بن عبدالرحمن،، ـ [6]

ابن عیینه رحمه الله فرمائی ,, حدثنا عمروبن دینار، وکان ثقة ثقة ثقة، وحدیث اسمعه من عمرو احب الی من عشرین من غیره،، ـ [7]

نیزهغه فرمائی ,, کان عمروبن دینار اعلم اهل مکة،، ـ [8]

امام زهری رحمه الله فرمائی ,, ما رایت شیخا انص للحدیث الجید من هذا الشیخ،، ـ [9]

امام یحي القطان اوامام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائی ,, عمروبن دینار اثبت عندی من قتادة،، [10]

---

[1]) اوګورئ: تهذیب الکمال (ج۲۲ص۵و۶) ـ
[2]) دشیوخو اوتلامذو دتفصیل دپاره اوګورئ: تهذیب الکمال (ج۲۲ص۶-۹) ـ
[3]) تهذیب الکمال (ج۲۲ص۹) ـ
[4]) حواله بالا ـ
[5]) حواله بالا ـ
[6]) تهذیب الکمال (ج۲۲ص۱۰) ـ
[7]) حواله بالا ـ
[8]) حواله بالا ـ
[9]) حواله بالا ـ
[10]) حواله بالا ـ

نيز امام احمد رحمه الله فرمائى .. عمرو بن دينار اثبت الناس فى عطاء يعنى ابن ابى رباح ـ ،،(١)
امام ابوزرعه او امام ابوحاتم رحمهما الله فرمائى ..ثقة،،(٢) امام نسائى رحمه الله فرمائى ..ثقة ثبت،،(٣)
امام سعد رحمه الله فرمائى ..وكان يفتى بالبلد.......وكان عمرو ثقة ثبتا كثير الحديث،، ـ (٤)
حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى ..مكي امام،، ـ (٥)
نيز حافظ ذهبى رحمه الله دهغوى د ,,تذكره،، په ابتداء كښې ليكى .. الامام الكبير الحافظ ....
احد الاعلام و شيخ الحرم فى زمانه،، ـ (٦)
امام عجلى رحمه الله فرمائى ..تابعى ثقة،، ـ (٧)
امام على بن المدينى رحمه الله فرمائى ..كان اصحاب ابن عباس ستة : عطاء وطاووس، ومجاهد، وسعيد بن جبير، وجابر بن زيد، وعكرمة، فكان اعلم الناس بهؤلاء عمرو بن دينار، ولقيهم كلهم، واعلم الناس بعمرو وهؤلاء : سفيان بن عيينه وابن جريج،،(٨)
امام دارقطنى رحمه الله فرمائى ..من الحفاظ، وزيادته مقبولة،، ـ (٩)
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى ,,ثقة ثبت،، ـ (١٠)
ابن حبان رحمه الله دې په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دې ـ (١١)
بعضې حضراتو په دوى باندې دتشيع الزام لګولې دې، دغه شان دحضرت عبدالله بن الزبير رضي الله عنه دمخالفت الزام پرې با ندې هم لګيدلې دې ـ
ليكن حقيقت دا دې چې په دۀ باندې دخه قسمه الزام ثابت نه دې، څنګه چې امام يحيى بن معين رحمه الله فرمائى ,, اهل المدينة لايرضون عمرا، يرمونه بالتشيع، والتحامل على ابن الزبير، ولابأس به، هو برىء مما يقولون،، ـ (١٢)

---

(١) تهذيب الكمال (ج٢٢ص١٠و١١)، وسير اعلام النبلاء (ج٥ص٣٠٤)ـ
(٢) تهذيب الكمال (ج٢٢ص١١)ـ
(٣) حواله بالا ـ
(٤) الطبقات الكبرى لابن سعد (ج٥ص٤٨٩)ـ
(٥) الكاشف (ج٢ص٧٥) رقم (٤١٥٢)ـ
(٦) سير اعلام النبلاء (ج٥ص٣٠٠)ـ
(٧) تعليقات تهذيب الكمال (ج٢٢ص١٢)ـ
(٨) تعليقات تهذيب الكمال (ج٢٢ص١٢)، نقلا عن المعرفة والتاريخ للفسوى (ج١ص٧١٣ـ٧١٤)ـ
(٩) تعليقات تهذيب الكمال (ج٢٢ص١٢) نقلا عن علل الدارقطنى ـ
(١٠) تقريب التهذيب (ص٤٢١) رقم (٥٠٢٤)ـ
(١١) الثقات لابن حبان (ج٥ص١٦٧)ـ
(١٢) سير اعلام النبلاء (ج٥ص٣٠٢)ـ

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی ,, اما عمرو بن دینار الجمحی، عالم الحجاز: فحجة، وما قیل عنه من التشیع: فباطل،،۔ (۱)
دامام عمروبن دینار رحمه الله په باره کښې سفیان بن عیینه رحمه الله فرمائی چې هغوی خپلې شپې په درې حصو کښې تقسیمې کړې وې. په یو ثلث کښې به ئې آرام کولو. په یو ثلث کښې به ئې خپل حدیثونه یادول او په یو حصه کښې به ئې مونځ کولو۔ (۲)
امام عمروبن دینار رحمه الله داحادیثو لیکل نه خوښول، بلکه یادولو باندې به ئې زور ورکولو، فرمائیل به ئې ,, احرج علی من یکتب عنی، فما کتبت عن احد شیئا، کنت اتحفظ،،۔ (۳)
یعنی ,,کوم سړې چې زما نه حدیث لیکل غواړی هغه لره حرام دی چې زما حدیثونه لیکلوسره یاد کړی، ما دچانه هم یو حدیث په لیکلوسره نه دې یاد کړې، بلکه زبانی به مې یادول،،۔

د فقه په مرتبې باندې دفائز کیدو باوجود به ئې ډیر مسائل نه ښودل. فرمائیل به ئې ,, یسألونا عن راینا، فنخبرهم، فیکتبونه، کانه نقر فی حجر، ولعلنا ان نرجع عنه غدا،، (۴)
یعنی ,, خلق زمونږ نه زمونږ د راې تپوس کوی او مونږ ورته وایو نو خلق ئې داسې لیکی گویا چې د کاڼړی کرښه، څه لرې ده چې مونږ سبا ته دهغې نه رجوع اوکړو ؟!،،
یوځل یو سړې دهغه نه دیوې مسئلې تپوس اوکړو، نو هغوی څه جواب ورنه کړو. په دې باندې هغه سړی دوباره اصرار کولو عرض اوکړو ,, ان فی نفسی منها شیئا فاجبنی،، یعنی ,, زما په زړه کښې لږ شان تردد دې تاسو جواب اوفرمائي،، نو هغوی جواب ورکړو,, والله لان یکون فی نفسك مثل ابی قبیس احب الی من ان یکون فی نفسی منها مثل الشعرة،،۔ مطلب داچې که ,, په خدائ قسم ستاپه زړه کښې لږ شان تردد هم نشته دې که دابو قبیس دغر برابر تردد هم وی نو بیا به هم زه داسې جواب نه خوښومه چې په ماته دویخته هومره تردد هم وی۔،، (۵)
امام عمروبن دینار رحمه الله فرمائی چې ماته ابن هشام اووئیل چې زه ستاد پاره وظیفه مقرر کومه، ته خلقو ته فتوې ورکوه، ما ورته اوئیل چې ماته ددې ضرورت نشته دې۔ (۶)
تنبیه : تاسوشاته په تفصیل سره پوهه شوی ئې چې عمروبن دینار مکی دې اودې دصحاح سته د راویانو نه دې۔ (۷)

---

(۱) میزان الاعتدال (ج۳ص ۲۶۰)، رقم (۶۳۶۷)_
(۲) سیراعلام النبلاء (ج۵ص ۳۰۲)_
(۳) سیراعلام النبلاء (ج۵ص ۳۰۲)_
(۴) الطبقات الکبری لابن سعد (ج۵ص ۳۸۰)_
(۵) حواله بالا_
(۶) حواله بالا_
(۷) اوگورئ: تهذیب الکمال (ج۲۲ص۵)_

اودغه شان دعمروبن دينار په نوم باندې يو رواى بل هم دې، كوم چې دترمذى او دابن ماجه په رجالوكښې دې اوضعيف دې ـ[1] نيزيه دې نوم باندې يو رواى بل هم دې چې هغه كوفى دې، دهغه هيڅ يو روايت هم په اصول سته كښې موجود نه دې اودې مجهول دې ـ[2]

دعمروبن دينار رحمه الله وفات په ۱۲۲ هجرى كښې د اتيه كالوپه عمركښې شوې وو ـ[3] رحمه الله تعالى رحمة واسعة

⑨ **وهب بن منبه**: دا ابوعبدالله وهب بن منبه بن كامل بن سيج بن ذى كبار[4] اليمانى الصنعانى الابناوى[5] رحمه الله دې[6]

دې دهمام بن منبه، معقل بن منبه، غيلان بن منبه اودعقيل بن منبه رور دې ـ[7]

دې دحضرت انس، حضرت جابر بن عبدالله، حضرت عبدالله بن عباس، حضرت عبدالله بن عمر، حضرت عبدالله بن عمروبن العاص، حضرت ابوسعيد خدرى اودحضرت ابوهريره رضي الله عنهم نه علاوه دطاووس بن كيسان، عمروبن دينار، عمروبن شعيب، همام بن منبه اودابوخليفه بصرى رحمهم الله نه روايت حديث كوى ـ

ددوى نه روايت كونكوكښې عمروبن دينار، سماک بن الفضل، عوف الاعرابى، عاصم بن رجاء بن حيوة، اسرائيل ابوموسى، عقيل بن معقل بن منبه، منذربن النعمان، المغيره بن حكيم، صالح بن عبيد اوعبدالكريم بن خوران رحمهم الله وغيره ډيرحضرات شامل دى ـ[8]

امام عجلى رحمه الله فرمائى ,,تابعى ثقة، وكان على قضاء صنعاء،، ـ[9]

امام ابوزرعه اوامام نسائى رحمهما الله فرمائى ,,ثقة،، ـ[10]

ابن حبان رحمه الله دې په كتاب الثقات كښې ذكركړې دې اوليكلى ئې دى ,,وكان عابدا فاضلا، قرأ الكتب.........ـ[11]

---

[1]) اوګورئ: تهذيب الكمال (ج۲۲ص۱۳-۱۶)، وتقريب التهذيب (ص ۴۲۱)، رقم (۵۰۲۵) ـ

[2]) اوګورئ: تهذيب الكمال (ج۲۲ص۵) وتقريب التهذيب (ص ۴۲۱)، رقم (۵۰۲۵) ـ

[3]) الكاشف للذهبى (ج۲ص۷۵) رقم (۴۱۵۲) ـ

[4]) كل من كان من اهل اليمن له ,,ذى،، هوشريف، يقال :فلان له ذى،وفلان لاذى له،، ـ سيراعلام النبلاء (ج۴ص۵۴۵)، وتهذيب الكمال (ج۳۱ص۱۴۲) ـ

[5]) بفتح الهمزة، منسوب الى ,, الابناء،، بباء موحدة ثم نون، وهم كل من ولد من ابناء الفرس الذين وجههم كسرى مع سيف بن ذى يزن،، ـ عمدة القارى (ج۲ص۱۶۸) ـ

[6]) تهذيب الكمال (ج۳۱ص۱۴۰) ـ

[7]) الثقات لابن حبان (ج۵ص۴۸۸) ـ

[8]) اوګورئ: تهذيب الكمال (ج۳۱ص۱۴۰-۱۴۲) ـ

[9]) تهذيب الكمال (ج۳۱ص۱۴۰)

[10]) تهذيب الكمال (ج۳۱ص۱۴۰)

[11]) الثقات لابن حبان (ج۵ص۴۸۷) ـ

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی .. وروايته للمسند قليلة، وانما غزارة علمه فی الاسرائيليات، ومن صحائف اهل الكتاب، ..[1]

دی په شروع کښې د قدريه طرف ته مائله وو. په دې سلسله کښې يوکتاب هم ليکلې دې، بيا دی په دې باندې نادم (پښيمانه) شو اودهغې نه ئې رجوع اوکړه. امام احمد رحمه الله فرمائی .. كان يتهم بشئ من القدر ثم رجع، ..[2]

ابوسنان نقل کوی

.. سمعت وهب بن منبه يقول: كنت اقول بالقدر، حتى قرات بضعة وسبعين كتابا من كتب الانبياء، فی كلها: من جعل الى نفسه شيئا من المشيئة فقد كفر، فتركت قولی، ..[3]

يعنی .. ما اول د قدريه عقيده لرله، تردې پورې چې ما دسابقه انبياء کراموأويا ۷۰ نه زيات کتابونه اولوستل، په دې ټولوکښې ئې داخبره ليکلې وه چې کوم سړې په مشيئت او اراده کښې خپل ځان مختارکل اوګڼړی نوهغه کافرشو . نوماخپله عقيده ترک کړه، ..

امام جوزجانی رحمه الله فرمائی : .. كان وهب كتب كتابا فی القدر، ثم حدثت انه ندم عليه، ..[4]

عمروبن دينار رحمه الله فرمائی :

.. دخلت على وهب داره بصنعاء، فاطعمنی جوزا من جوزة فی داره، فقلت له : وددت انك لم تكن كتبت فی القدر! فقال انا والله وددت ذلك، ..[5]

يعنی .. مطلب دادې چې زۀ دوهب بن منبه کورته لاړم، هغه په ماباندې دخپل کورکوېره اوخوړه، ماورته اووئيل چې زما خواهش ووچې تۀ د ..قدر.. متعلق څه نه وو ليکلی ! نو وې وئيل چې په خداې قسم ! اوس زما هم خيال دې چه افسوس ماڅه نه وو ليکلی، ..

عمروبن علی الفلاس رحمه الله فرمائی .. كان ضعيفا، ..[6]

ليکن علماؤ دفلاس رحمه الله داقول نه دې قبول کړې، حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چې دفلاس دقول بنياد هم هغه اتهام بالقدر دې اوددې نه رجوع ثابته ده، هغوی فرمائی :

.. وثقه الجمهور وشذ الفلاس، فقال : كان ضعيفا، وكان شبهته فی ذلك انه كان يتهم بالقول بالقدر، وصنف فيه كتابا، ثم صح انه رجع عنه، ..[7]

---

[1]) سيراعلام النبلاء (ج ٤ ص ٥٤٥)_
[2]) تهذيب التهذيب (ج ١١ ص ١٦٨)_
[3]) تهذيب الكمال (ج ٣١ ص ١٤٧) _
[4]) حواله بالا_
[5]) حواله بالا_
[6]) تهذيب التهذيب (ج ١١ ص ١٦٨)_
[7]) هدی الساری (ص ٤٥٠)_

دغه شان حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی.

,, وکان ثقة، صادقا، کثیر النقل من کتب الاسرائیلیات............ وقد ضعفه الفلاس وحده، وثقه جماعة ...., ,[1]

ددې نه پس هغوی دقدریوطرف ته میلان اودهغوی نه درجوع ذکر کړې دې.[2]

بیادې داخبره هم مخې ته وی چې په بخاری شریف کښې د,,وهب بن منبه,, سوا ددې یوروایت نه بل روایت نشته دې، په دې کښې هم دهغه متابعت کړې شوې دې[3] دکوم تفصیل چې وړاندې راروان دې.

په ۱۱۴هجرې کښې دهغه انتقال شوې دې.[4] رحمه الله تعالی رحمة واسعة.

⑤ اخیه: د,, اخ,, نه مراد همام بن منبه رحمه الله دې.

داهمام بن منبه بن کامل بن سیج بن ذی کبار الیمانی الصنعانی الابناوی رحمه الله دې.[5]

دې دحضرت عبدالله بن الزبیر، حضرت عبدالله بن عباس، حضرت عبدالله بن عمر، حضرت معاویه اوحضرت ابوهریره رضی الله عنهم نه روایت کوی.

اوددوی په روایت کونکوکښې ددهٔ ورارهٔ عقیل بن معقل بن منبه، علی بن الحسن، معمربن راشداووهب بن منبه رحمهم الله شامل دی.[6]

امام یحیی بن معین رحمه الله فرمائی ,, ثقة،،.[7]

امام عجلی رحمه الله فرمائی ,, یمانی تابعی ثقة،،.[8]

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی ,,........ المحدث المتقن،،.[9]

امام نووی رحمه الله فرمائی ,,......... واتفقوا علی توثیقه،،،،،،.[10]

دهمام بن منبه رحمه الله وفات په ۱۳۲هجری کښې شوې دې.[11] رحمه الله تعالی رحمة واسعة

..

---

[1] میزان الاعتدال (ج ٤ص ۳۵۲و۳۵۳)_
[2] حواله بالا_
[3] هدی الساری (ص ٤۵۰)_
[4] الکاشف (ج۲ص۳۵۸)، رقم (۶۱۱۶)_
[5] تهذیب الکمال (ج۳۰ص۲۹۸)_
[6] اوگورئ تهذیب الکمال (ج۳۰ص۲۹۹)_
[7] تهذیب الکمال (ج۳۰ص۲۹۹) وتاریخ الدارمی (ص ۲۲٤) رقم (۸۵۱)_
[8] تهذیب التهذیب (ج۱۱ص۲۷) _
[9] سیراعلام النبلاء (ج۵ص۳۱۱) _
[10] تهذیب الاسماء واللغات (ج۲ص۱٤۰)
[11] الکاشف (ج۲ص۳۳)) رقم (۵۹۸٤)_

صحیفه همام بن منبه: حضرت ابوهریره رضی الله عنه هم په دې همام بن منبه باندې دوه نیم سوو ته نیژدې حدیثونه لیکلی وو. دا نوشته په «**الصحیفة الصحیحة**» نوم باندې معروف ده. دا صحیفه د «**صحیفة همام بن منبه**» په نوم سره مطبوع او متداول ده۔
ددې صحیفې ددرس اوتدریس سلسله ترصدو پورې جاری وه. چونکه دددې ټول حدیثونه روستو مؤلفینو مثلا امام احمد بن حنبل. امام بخاری. امام مسلم. امام ترمذی رحمهم الله وغیرهم په خپلو کتابونو کښې بعینه نقل کړی دی ۔ نو ځکه روستو په مزه مزه باندې ددې جدا دتدریس سلسله کمیدو کمیدو سره په ۸۵۲هجرۍ تقریبا ختمه شوه ۔
دا رساله ترصدو پورې نایاب وه، خو په ۱۳۷۳هجرۍ مطابق ۱۹۵۴ء ددې دصدو زړې دوه قلمي نسخې په دمشق کښې (شام) اود برلن (جرمنی) په کتب خانو کښې فاضل محقق جناب ډاکټر حمید الله صاحب ته ملاؤشوې، اوهغوی په ۱۳۷۵هجرۍ مطابق ۱۹۵۶ء کښې دخپلې فاضلانه مقدمې او قابل رشک تحقیق اوترجمه سره شائع کړې ۔
دحدیثو په دستیابو کتابونو کښې دا دټولونه قدیم ترین تالیف دې. ځکه چې دابوهریره رضی الله عنه وفات په ۸۷هجرۍ کښې شوې دې اوظاهره ده چې داتالیف دهغوی دوفات نه وړاندې شوې دې ۔ (۱) والله اعلم

⑥ **حضرت ابوهریره** رضی الله عنه: د حضرت ابوهریره رضی الله عنه حالات په کتاب الایمان «باب امور الایمان» لاندې تیر شوی دی ۔ (۲)

قوله: مَا مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- أَحَدٌ أَكْثَرَ حَدِيثًا عَنْهُ مِنِّي، إِلَّا مَا كَانَ مِنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو: د حضوراکرم صلی الله علیه وسلم په صحابو کښې یو سړې هم زما نه زیات دحدیثو نوروایت کونکې نشته، او! دعبدالله بن عمرو رضی الله عنهما چې دهغه حدیثونه زما نه زیات دی ۔

قوله: فَإِنَّهُ كَانَ يَكْتُبُ وَلَا أَكْتُبُ: ځکه چې هغه به لیکل اوما به نه لیکل ۔
دا ددې خبرې علت بیان کړې شوې دې چې دحضرت عبدالله بن عمرو حدیثونه زیات وو اودحضرت ابوهریره رضی الله عنه کم ۔

اشکال اود هغې جواب: په دې باندې اشکال کیږی چې ددې نه معلومیږی چې دحضرت عبدالله بن عمرو رضی الله عنهما حدیثونه دحضرت ابوهریره رضی الله عنه نه زیات دی، حالانکه دحضرت ابوهریره رضی الله عنه داحادیثو تعداد پینځه زره درې سوا څلوراویا (۵۳۷۴) دې (۳) اودحضرت عبدالله بن عمرو رضی الله عنهما داحادیثو تعداد صرف اووه سوا دې ۔ (۴)

---

(۱) اوګورئ «کتابت حدیث عهد رسالت وعهد صحابه» (ص ۱۳۴و۱۳۵)۔
(۲) اوګورئ کشف الباری (ج۱ص۶۵۹)۔
(۳) اوګورئ فتح المغیث للسخاوی (ج۴ص۱۰۲)۔
(۴) فتح المغیث للسخاوی (ج۴ص۱۰۲و۱۰۳) ومعرفة الصحابة (ج۳ص۱۹۷)۔

کوم چې دحضرت ابوهریره رضی الله عنه داحادیثوپه مقابله کښې تقریبا اوومه حصه دي۔

ددې جواب مونږ په کتاب الایمان.. باب امور الایمان،، لاندې دحضرت ابوهریره دحالاتو سره تفصیلا ذکر کړې دې۔ (1) دکوم حاصل دادې چې:

① دحضرت ابوهریره رضی الله عنه مشغله زیات تردتعلیم اوتعلم وه، اودحضرت عبدالله بن عمرو رضی الله عنهما مشغله زیات تردعبادت وه۔

② حضرت ابوهریره رضی الله عنه په مدینه منوره کښې وو، چې دغلته دخلقو آمدورفت ډېروو، اوحضرت عبدالله بن عمرو رضی الله عنهما زیات ترپه مصراوطائف کښې پاتې شوې وو، کوم ځائې کښې چې دعلم چرچا دومره نه وه۔

③ دحضرت ابوهریره رضی الله عنه دپاره حضوراکرم صلی الله علیه وسلم خصوصي دعاګانې غوښتلې وو۔

④ حضرت عبدالله بن عمرو رضی الله عنهما ته دغزوه یرموک په موقع باندې داهل کتابوځه صحائف ملاؤ شوې وو، چې هغه به ئې کتلې، ډېرو ائمه کرامو تابعینو ددې وجې نه دهغوی روایات نه دی اخستلی۔

ددې وجوهاتو په وجې نه مونږ ته دهغوی روایات کم رارسېدلي دی۔ (2) والله اعلم.

یو بل اشکال اودهغې جواب: دلته حضرت ابوهریره رضی الله عنه تصریح فرمائی چې هغوی حدیثونه نه لیکل ,, فانه کان یکتب ولا اکتب،، او,, مستدرک حاکم او,, جامع بیان العلم وفضله،، کښې حسن بن عمروبن امیه ضمری وائی چې ما دحضرت ابوهریره رضی الله عنه په وړاندې دهغوی یوحدیث روایت کړو، نوهغوی انکار اوکړو، ما اصرار اوکړو چې دا حدیث ما ستاسو نه اوریدلې دې نوهغوی اوفرمائیل ,, ان کنت سمعته منی فانه مکتوب عندی،، ددې نه پس هغوی زما لاس اونیولو اوخپل کورته ئې بوتلم اوپه خپلوکتابونوکښې ئې یوکتاب اوښودلو، چې دحضوراکرم صلی الله علیه وسلم په احادیثوباندې مشتمل وو، هلته دغه حدیث ملاؤ شو، اوفرمائیل ئې ,, قد اخبرتك انی ان کنت حدثتك به فهو مکتوب عندی،، (3) ددې نه معلومیږی چې حضرت ابوهریره رضی الله عنه احادیث لیکل، داسې په دواړو حدیثونو کښې تعارض پیدا کیږی۔

په دې سلسله کښې بعضې حضراتو دترجیح طریقه اختیار کړې ده اوبعضې حضراتو جمع او تطبیق لره۔

حافظ ذهبی رحمه الله ددې حدیث لاندې فرمائی ,,هذا منکر لم یصح،،۔ (4)

دغه شان حافظ ابن عبدالبر رحمه الله فرمائی ,,وحدیثه ذاك اصح فی النقل من هذا، لانه اثبت اسنادا عند

---

(1) اوګورئ: کشف البارى (ج١ص ٦٦٠)۔

(2) اوګورئ: فتح البارى (ج١ص٣٠٧)۔

(3) اوګورئ: المستدرك (ج٣ص٥١١) كتاب معرفة الصحابة، ذكرابى هريرة الدوسى رضى الله عنه، وجامع بيان العلم وفضله (ج١ص٣٢٤))، باب ذكرالرخصة فى كتاب العلم،رقم (٤٢٢)۔

(4) تلخيص المستدرك بذيل المستدرك (ج٣ص٥١١)۔

اهل الحدیث، الا ان الحدیثین قد یسوغ التاول فی الجمع بینهما، ـ (۱)
گویا چې داحضرات دصحیح بخاری حدیث له ترجیح ورکوی اودې حدیث له دضعیف کیدو دوجې نه ردکوی ـ
حافظ ابن حجر رحمه الله په دې دواړو روایتونوکښې دتطبیق په سلسله کښې فرمائی ,, ویمکن الجمع بانه لم یکن یکتب فی العهد النبوی ثم کتب بعده،،ـ یعنی حضرت ابوهریره رضی الله عنه دکتابت نفی فرمائیل دحضور اکرم صلی الله علیه وسلم د دور سره متعلق ده، اوهغوی به روستوحدیثونه لیکلي وی ـ (۲)
حافظ رحمه الله فرمائی چې ددې هم ډیره مضبوطه خبره دا ده چې حضرت ابوهریره رضی الله عنه په خپل لاس باندې نه لیکل اوکوم چې دمکتوب په شکل کښې حدیثونه دی هغه دبل چا په لاس باندې لیکلي شوی وو ـ (۳) والله اعلم ـ

قوله: تَابَعَهُ مَعْمَرٌ عَنْ هَمَّامٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: معمربن راشد رحمه الله دهمام عن ابی هریره رضی الله عنه نه روایت کولو کښې دوهب بن منبه متابعت کړې دې ـ

رجال الحدیث

① **معمر** : دا ابن معمربن راشدازدی بصری رحمه الله دې، دده مختصرحالات د ,, بدء الوحی،، پنځم حدیث لاندې تیرشوی دی، بیاهم دلته دهغوی تفصیلی حالات لیکلي کیږی ـ
دا مشهور امام معمربن راشدازدی، حدانی بصری رحمه الله دې، دده کنیت ابوعروه دې ـ (۴)
دئ دثابت بنانی، قتاده، زهری، عاصم الاحول، ایوب سختیانی، زیدبن اسلم، صالح بن کیسان، یحیی بن ابی کثیر، امام اعمش، همام بن منبه، هشام بن عروه، محمدبن المنکدر اوعمروبن دینار رحمهم الله وغیره نه روایت کوی ـ
دده په روایت کونکوکښې دده شیوخ یحیی بن ابی کثیر، ابواسحاق سبیعی، ایوب سختیانی، عمروبن دینارنه علاوه سعیدبن ابی عروبه، ابان بن یزیدالعطار، اسماعیل بن علیه، امام شعبه،هشام الدستوائی،سفیان ثوری، سفیان بن عیینه، عبدالله بن المبارک،عبدالرزاق بن همام،محمدبن جعفرغندراو محمدبن کثیرصنعانی رحمهم الله وغیره ډیرحضرات دی ـ (۵)

امام یحیی بن معین رحمه الله فرمائی ,,اثبت الناس فی الزهری : مالك ومعمر.......... ،، (۶)

---

(۱) جامع بیان العلم وفضله (ج۱ص۳۲٤) ـ
(۲) فتح الباری (ج۱ص۳۹۷)ـ
(۳) حواله بالا ـ
(۴) فتح الباری (ج۱ص۳۰۷) ـ
(۵) دشیوخو اوتلامذو دتفصیل دپاره اوګورئ تهذیب الکمال (ج۲۸ص ۳۰٤ـ۳۰۶)
(۶) تهذیب التهذیب (ج۱۰ص۲٤٤)ـ

نیز هغه فرمائی ,,ثقة،،[1] عمرو بن علی رحمہ اللہ فرمائی ,,معمر من اصدق الناس،،۔[2]

امام عجلی رحمہ اللہ فرمائی ,,معمر بن راشد بصری سکن الیمن، ثقة، رجل صالح،،۔[3]

یعقوب بن شیبه رحمہ اللہ فرمائی ,,ومعمر ثقة، وصالح التثبت عن الزهری،،۔[4]

امام نسائی رحمہ اللہ فرمائی ,,ومعمر بن راشد الثقة المامون،،۔[5]

ابن جریج رحمہ اللہ فرمائی ,,علیکم بهذا الرجل ـ یعنی معمرا ـ فانه لم یبق احد من اهل زمانه اعلم منه،،۔[6]

امام دار قطنی رحمہ اللہ فرمائی ,,ثقة،،۔

,,معمر ثقة مامون،،۔

امام خلیلی رحمہ اللہ فرمائی ,, اثنی علیه الشافعی ـ،،[7]

امام مالک رحمہ اللہ فرمائی ,, نعم الرجل کان معمر، لولا روایته التفسیر عن قتادة،،۔[8]

امام احمد رحمہ اللہ فرمائی ,, لست تضم معمرا الی احد الاوجدته فوقه،،۔[9]

ابن حبان رحمہ اللہ دئ په کتاب الثقات کښې ذکرکړې دې اوليکلي ئې دی ,, وکان فقيها متقنا، حافظا، ورعا،،۔[10]

ابن سعد رحمہ اللہ فرمائی ,, وکان معمر رجلا له حلم ومروءة ونبل فی نفسه،،۔[11]

البته دامام يحيى بن معين رحمہ اللہ نه دتوثيق سره سره دا هم منقول دی ,, اذا حدثك معمر عن العراقيين فخالفه، الاعن ابن طاووس والزهری، فان حدیثه عنهما مستقیم، فاما اهل الکوفة واهل البصرة فلا، وما عمل فی حدیث الاعمش شیئا،،۔[12]

---

[1] تهذیب الکمال (ج۲۸ص۳۰۹)۔
[2] حواله بالا۔
[3] حواله بالا۔
[4] حواله بالا۔
[5] تهذیب الکمال (ج۲۸ص۳۱۰)۔
[6] حواله بالا۔
[7] تهذیب التهذیب (ج۱۰ص۲۴۵)۔
[8] سیراعلام النبلاء (ج۷ص۹)۔
[9] سیراعلام النبلاء (ج۷ص۱۰)۔
[10] الثقات لابن حبان (ج۷ص۴۸۴)۔
[11] الطبقات الکبری لابن سعد (ج۵ص۵۴۶)۔
[12] تهذیب التهذیب (ج۱۰ص۲۴۵)۔

دغه شان هغه فرمائی .. وحدیث معمرعن ثابت، وعاصم بن ابی النجود، هشام بن عروة، وهذا الضرب، مضرب کثیرالاوهام، ..(۱)

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی .. ماحدث معمربالبصرة فیه اغالیط، وهوصالح الحدیث، ..(۲)

امام دارقطنی رحمه الله فرمائی .. سیئ الحفظ لحدیث قتادة والاعمش، ..(۳) حاصل ددې ټولواقوالو دادې چې دامام معمربن راشد رحمه الله ثقاهت اوجلالت شان باندې اتفاق دې. بیاهم چې کله دې د یمن نه دوباره بصرې ته لاړو نوهلته ئې دخپلې حافظې په مدد سره حدیثونه اورول چې په کښې غلطیانې اوشوې. نوهغه حدیثونه کوم چې اعمش، ثابت بنانی، عاصم بن ابی النجود، هشام بن عروه اوقتاده نه روایت کوی هغه دومره قوی نه دی څومره چې نور روایتونه قوی دی۔

خو دلته دې داخبرې مخې ته وی چې امام بخاری رحمه الله په صحیح بخاری شریف کښې دهغه نه کوم روایاتونه اخستی دی هغه دامام زهری، ابن طاووس، همام بن منبه، یحیی بن ابی کثیر، هشام بن عروه، ایوب سختیانی، ثمامه بن انس او دعبدالکریم جزری رحمهم الله وغیره حضراتونه روایت کړې شوی دی، دامام اعمش یو روایت ئې نه دې اخستې. دغه شان د امام قتاده اوثابت بنانی رحمهما الله احادیث ئې تعلیقا راوړی دی، په اهل بصره کښې ئې چې دچا روایت هم اخستلې دې دهغې متابعت موجود دې۔(۴)

نوحافظ ذهبی رحمه الله فرمائی .. احد الاعلام الثقات، له اوهام معروفة، احتملت له فی سعة ما اتقن، ..(۵) یعنی .. دئ دثقات اعلامو نه دې، ددهٔ څه اوهام دی کوم چې معروف دی، لیکن ددهٔ متقن روایات په کثرت سره پیش نظر دی نوددهٔ معمولی اوهام والا روایاتوتحمل کړې شوې دې. .. والله اعلم

امام معمراصلا خودبصره اوسیدونکې وو، خو کله چې دئ صنعاء ته لاړو اوبیا دهلته نه دواپس راتلوتیارې شروع کولونودهغه ځائې اصحابو دا سوچ اوکړو چې ددهٔ په شان صاحب کمال لره یمن ته نه دی پریخودل پکار، نودهغه ځائې صاحب رایو داتدبیراوکړوچې دهغه ئې هلته نکاح اوکړه نوبیاهغوی هم دهغه ځائې شو۔(۶)

په رمضان ۱۵۳ هجری کښې دهغوی وفات اوشو۔(۷) رحمه الله تعالی رحمة واسعة.

---

(۱) حواله بالا۔

(۲) تهذیب الکمال (ج۲۸ص۳۰۹و ۳۱۰)۔

(۳) تعلیقات تهذیب الکمال (ج۲۸ص۳۱۲)۔

(۴) قاله الحافظ فی هدی الساری (ص۴۴۴و۴۴۵)۔

(۵) میزان الاعتدال (ج۴ص۱۵۴)، رقم (۸۶۸۲)۔

(۶) تهذیب الکمال (ج۲۸ص۳۰۹)۔

(۷) الکاشف (ج۲ص۲۸۲) رقم (۵۵۶۷)۔

۲ **همام** : داهمام بن منبه رحمه الله دې ددۀ حالات اوس په دې باب کښې تیرشو۔

۳ **حضرت ابوهريره** رضی الله عنه : دحضرت ابوهريره رضی الله عنه حالات په كتاب الايمان، ،،باب امور الايمان،، لاندې تیر شوی دی۔ (۱)

دمذکوره متابعت تخریج : دې متابعت لره موصولا، امام عبدالرزاق بن همام صنعانی رحمه الله په خپل ..مصنف.. کښې (۲) او حافظ ابن عبدالبر رحمه الله په ..جامع بيان العلم وفضله،، کښې (۳) تخریج کړې دی۔

نيزحافظ رحمه الله فرمائی .. واخرجها ابوبكربن على المروزى فى كتاب العلم له عن حجاج بن الشاعرعنه،،۔ (۴)

نيزهغوی فرمائی .. وقد تابع حجاجا عليه احمد بن منصور الرمادى، رواه البغوى فى شرح السنة من طريقه، رواه ابن منده فى الوصية من طريق مجاهد عن ابى هريرة نحوه،،۔ (۵)

مذکوره متابعت لره دذکرکولو مقصد : دې متابعت لره دذکرکول مقصد غالباداد‌ې چې چونکه وهب بن منبه رحمه الله سره دثقه کیدو نه په هغه باندې بعضې علماؤ کلام کړې دې. لکه څنګه چې وړاندې دفلاس رحمه الله تضعیف تیرشوې دې۔

ددې نه علاوه دۀ ډیراسرائیلیات هم روایت کوی،څکه امام بخاری رحمه الله ددۀ متابعت ذکرکولوسره دا اوښودل چې دوهب دا روایت قوی دې ۔ په دې کښې دڅه قسمه شبه نشته دې ۔ والله اعلم۔

دحديث شريف دترجمة الباب سره مطابقت : ددې حديث نه،، او ددې نه ړومبې حديث .. اكتبوالابى شاه،، نه او دغه شان ددې باب ړرمبي حديث كوم چې دحضرت علی رضی الله عنه نه مروی دی، دکتابت حديث اجازت مستفاد كيږی، اوكوم ځائې پورې چې دممانعت كتابت حديث تعلق دې نو مونږ ددې تفصيلا ذکرپه مقدمه کښې کړې دې۔ (۶)

[۱۱۴] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سُلَيْمَانَ قَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ وَهْبٍ قَالَ أَخْبَرَنِي يُونُسُ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ (۷) قَالَ: لَمَّا اشْتَدَّ بِالنَّبِيِّ -صلى الله

---

۱) كشف البارى (ج۱ص۶۵۹)۔

۲) مصنف عبد الرزاق (ج۱۱ص۲۵۹) باب العلم، باب كتاب العلم، رقم (۲۰۴۸۹)۔

۳) جامع بيان العلم وفضله (ج۱ص۲۹۹) باب ذكرالرخصة فى كتاب العلم، رقم (۳۸۷)۔

۴) فتح البارى (ج۱ص۳۰۷)۔

۵) اوګورئ تغليق التعليق (ج۲ص۹۲)۔

۶) كشف البارى (ج۱ص۲۸۔۳۱)۔

۷) قوله : ،،عن ابن عباس،، الحديث اخرجه البخارى فى صحيحه (ج۱ص۴۲۹) فى كتاب الجهاد والسير، باب هل يستشفع الى اهل الذمة ومعاملتهم، رقم (۳۰۵۳)، و(ج۱ص۴۴۹)... [بقيه حاشيه په راروانه صفحه..

عليه وسلم - وَجَعُهُ قَالَ «ائْتُونِي بِكِتَابٍ أَكْتُبُ لَكُمْ كِتَابًا لاَ تَضِلُّوا بَعْدَهُ». قَالَ عُمَرُ إِنَّ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - غَلَبَهُ الْوَجَعُ وَعِنْدَنَا كِتَابُ اللَّهِ حَسْبُنَا فَاخْتَلَفُوا وَكَثُرَ اللَّغَطُ. قَالَ «قُومُوا عَنِّي، وَلاَ يَنْبَغِي عِنْدِي التَّنَازُعُ». فَخَرَجَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَقُولُ إِنَّ الرَّزِيَّةَ كُلَّ الرَّزِيَّةِ مَا حَالَ بَيْنَ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَبَيْنَ كِتَابِهِ.

رجال الحديث

① يحيى بن سليمان : دا ابوسعيد بن سليمان بن يحيى بن سعيد جعفي مقرى كوفي رحمه الله دي، دۀ په مصر كښې هم استوګنه كړې وه ـ (١)

دئ دعبدالله بن وهب، اسماعيل بن عليه، حفص غياث. محمدبن فضيل بن غزوان، وكيع بن الجراح، ابوبكربن عياش اوابوخالد الاحمر رحمهم الله وغيره نه روايت كوى ـ

اوددوى نه په روايت كونكوكښې امام بخارى، احمدبن الحسن ترمذى، حسن بن على الحلوانى، ابوزرعه رازى، ابوحاتم رازى اومحمدبن يحيى ذهلى رحمهم الله وغيره حضرات دى ـ (٢)

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائى ,,شيخ،،ـ (٣)

امام دارقطنى رحمه الله فرمائى ,,ثقة،،ـ (٤)

مسلمه بن قاسم رحمه الله فرمائى ,,لاباس به، وكان عند العقيلى ثقة، وله احاديث مناكير،،ـ (٥)

حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى ,,صويلح،،ـ (٦)

ابن حبان رحمه الله دئ په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دې، اوفرمائى ,,ربما اغرب،،ـ (٧)

بقيه حاشيه د تيرمخ] فى كتاب الجزية والموادعة، باب اخراج اليهود من جزيرة العرب، رقم (٣١٦٨)، و(ج ٢ص٦٣٨) كتاب المغازى، باب مرض النبى صلى الله عليه وسلم ووفاته، رقم (٤٤٣١) و(٤٤٣٢)، و(ج٢ص٨٤٦و٨٤٧) كتاب المرضى، باب قول المريض : قومواعنى، رقم (٥٦٦٩)، (ج٢ص١٠٩٤) كتاب الاعتصام بالكتاب والسنة باب كراهية الخلاف، رقم (٧٣٦٦)، ومسلم فى صحيحه، فى كتاب الوصية، باب ترك الوصية لمن ليس له شيئ يوصى فيه، رقم (٤٢٣٢ـ ٤٢٣٤) ـ

١) تهذيب الكمال (ج ٣١ص٣٦٩و ٣٧٠)ـ

٢) دشيوخواودتلامذؤ دپاره اوګورئ: تهذيب الكمال (ج ٣١ص٣٦٩و٣٧٠)ـ

٣) تهذيب الكمال (ج ٣١ص ٣٧١) لفظ ,, شيخ،، دتعديل دالفاظونه دې، دتفصيل دپاره اوګورئ: مقدمة الكاشف للشيخ محمد عوامة حفظه الله (ص٤٥و٤٦) ـ

٤) تهذيب التهذيب (ج١١ص٢٢٧)ـ

٥) حواله بالاـ

٦) الكاشف للذهبى (ج٢ص٣٦٧)، رقم (٦١٨١)ـ

٧) الثقات لابن حبان (ج٩ص٢٦٣) ـ

البته امام نسائی رحمه الله دده تضعیف کړی دی، فرمائیلی دی ,,لیس بثقة،،۔ (۱)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی ,,صدوق یخطئ،،۔ (۲)

خوحافظ ابن حجر رحمه الله دامام نسائی رحمه الله په باره کښې فرمائی ,,وکان النسائی سیئ الرأی فیه،،(۳)

دغه شان دحافظ ابن حجر رحمه الله قول ,, صدوق یخطئ،، باندې تبصره کولوسره بعضې محققین وائی ,,بل صدوق، حسن الحدیث، فقد روی عنه جمع من الثقات، منهم: البخاری فی الصحیح، وابوحاتم وقال: شیخ، ووثقه العقیلی والدارقطنی، وذکره ابن حبان فی الثقات وقال: یغرب، وضعفه النسائی وحده، وقال مسلمة بن قاسم الاندلسی: لاباس به........وله احادیث مناکیر،،۔ (۴)

یعنی,, دده مرتبه د ,, صدوق یخطئ،، په ,,ځای صدوق حسن الحدیث،، پکارده،، ځکه چې دده نه دثقاتویوجماعت روایت کړی دی، چې په کښې امام بخاری رحمه الله هم دې چې هغه په خپل صحیح کښې دهغه نه روایت کړې دې، دغه شان په دې کښې ابوحاتم هم دې فرمائی چې ,,شیخ،، عقیلی او دارقطنی دده توثیق کړې دې، ابن حبان هم دې په کتاب الثقات کښې ذکرکړې دې اوفرمائی چې کله هغه غریب حدیثونه هم نقل کوی. البته صرف امام نسائی یواځې (خانله) دده تضعیف کړې دې نیز مسلمه بن قاسم اندلسی رحمه الله دده په باره کښې فرمائی ,,لاباس به،، اوفرمائی چې دده څه احادیث منکردی۔

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چې امام بخاری رحمه الله خواول دده نه زیات احادیثونه نه دی اخستلی، بلکه دهغه نه ئې څه لګ احادیث اخستلی دی، کوم چې معروف دی اوابن وهب نه مروی دی۔ (۵) والله اعلم

دیحیی بن سلیمان رحمه الله انتقال په ۲۳۷ هجری کښې شوې دې۔ (۶) رحمه الله تعالی رحمة واسعة.

② **ابن وهب**: دا مشهورامام حدیث اوفقه ابومحمد عبدالله بن وهب بن مسلم قرشی، فهری. مصری رحمه الله دې. دده حالات د ,, کتاب العلم،، ,, باب من یرد الله به خیرا یفقهه فی الدین،، لاندې تیرشوی دی۔ (۷)

③ **یونس**: دایونس بن یزید ایلی قرشی رحمه الله دې، ددوی حالات په کتاب العلم،، باب من یرد الله

---

۱) تهذیب الکمال (ج۳۱ص۳۷۱)۔

۲) تقریب التهذیب (ص۵۹۱)،رقم (۷۵۶۴)۔

۳) هدی الساری (ص۴۵۱)۔

۴) تحریرتقریب التهذیب للدکتور بشارعواد معروف. والشیخ شعیب الارنو وط (ج۴ص۸۷) رقم (۷۵۶۴)۔

۵) هدی الساری (ص۴۵۱)۔

۶) الکاشف للذهبی (ج۲ص۳۶۷) رقم (۶۱۸۱)۔

۷) کشف الباری (ج۳ص۲۳۸)۔

به خیرا یفقهه فی الدین،، لاندې تیرشوی دی ـ (۱)

④ **ابن شهاب** : دا امام محمدبن مسلم بن عبیدالله بن عبدالله بن شهاب زهری رحمه الله دې.ددهٔ حالات مختصرا د ,, بدء الوحی،، درېم حدیث لاندې تیرشوی دی ـ (۲)

⑤ **عبید الله بن عبدالله** : دادمدینه منورې مشهور فقیه عبیدالله بن عبدالله بن عتبه بن مسعود هذلی مدنی رحمه الله دې.ددهٔ حالات د ,, کتاب العلم،،، باب متی یصح سماع الصغیر؟، لاندې تیر شوی دی ـ (۳)

⑥ **ابن عباس** : دحضرت ابن عباس رضی الله عنهما حالات د ,,بدء الوحی،، دڅلورم حدیث لاندې (۴) اود ,, کتاب الایمان،،،باب کفران العشیر وکفر دون کفر،، لاندې تیرشوی دی ـ (۵)

قوله: قَالَ لَمَّا اشْتَدَّ بِالنَّبِیِ - صلی الله علیه وسلم - وَجَعُهُ قَالَ: حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی چې کله دحضوراکرم صلی الله علیه وسلم په تکلیف کښې شدت پیداشو نوهغوی اوفرمائیل:

دا دحضوراکرم صلی الله علیه وسلم دمرض وفات واقعه ده. نبی علیه السلام تقریبا دوه هفتې بیماروو. دپنجشنبه (جمعرات) دورځې نه دهغوی بیماری سخته شوې وه اودا دجمعرات ورځ وه. ددې نه پس دپیرپه ورځه باندې دهغوی وصال اوشو، ګویا چې هغوی دوصال نه څلور ورځې وړاندې دا ارشاد فرمائیلې دې ـ (۶)

قوله: «ائْتُونِی بِکِتَابٍ أَکْتُبُ لَکُمْ کِتَابًا لاَ تَضِلُّوا بَعْدَهُ»: مالره دلیکلو سامان راوړئ چې زهٔ ستاسودپاره یوداسې تحریر اولیکمه چې ددې نه پس به تاسو ګمراه کیږئ نه ـ

دلته رومبې لفظ ,,کتاب،، نه ,, ادوات الکتاب،، مراد دی. دمسلم شریف په روایت کښې تصریح موجود ده ,, ایتونی بالکتف والدواة او اللوح والدواة،، (۷)په دې کښې د ,,کتف،، نه مراد داوګې هډوکې دې، په داسې قسمه څیزونو باندې به دې حضراتو لیکل کول ـ (۸)

دویم لفظ ,,کتاب،، نه مراد ,,مکتوب،، یعنی تحریر مراد دې او ,,اکتب،، او ,,د لاتضلو،،

---

۱) کشف الباری (ج۳ص۲۴۲) ـ
۲) کشف الباری (ج۳ص۲۲۶) ـ
۳) کشف الباری (ج۳ص۳۲۷) ـ
۴) کشف الباری (ج۱ص۴۳۵)
۵) کشف الباری (ج۲ص۲۰۵)
۶) اوګورئ: صحیح البخاری (ج۱ص۳۲۹) کتاب الجهاد والسیر، باب هل یستشفع الی اهل الذمة ومعاملتهم. رقم (۳۰۵۳) ـ
۷) اوګورئ: صحیح مسلم، کتاب الوصیة، باب ترک الوصیة لمن لیس له شیئ یوصی فیه، رقم (۴۲۳۳) ـ
۸) فتح الباری (ج۱ص۲۰۸) ـ

جواب امرواقع دي، ځکه مجزوم دي ۔ (1)

قَالَ عُمَرُ إِنَّ النَّبِي - صلى الله عليه وسلم - غَلَبَهُ الْوَجَعُ وَعِنْدَنَا كِتَابُ اللَّهِ حَسْبُنَا فَاخْتَلَفُوا وَكَثُرَ اللَّغَطُ. قَالَ «قُومُوا عَنِّي، وَلَا يَنْبَغِي عِنْدِي التَّنَازُعُ». فَخَرَجَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَقُولُ إِنَّ الرَّزِيَّةَ كُلَّ الرَّزِيَّةِ مَا حَالَ بَيْنَ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَبَيْنَ كِتَابِهِ.

حضرت عمر ﷺ اوفرمائيل : په نبي کريم ﷺ باندې دتکليف شدت دې او مونږ سره کتاب موجود دې کوم چې زمونږ دپاره کافي دې، نوپه صحابه کراموکښې اختلاف پيدا شواوشور شغرپ زيات شو، نوحضور اکرم ﷺ اوفرمائيل زمانه پاسئ، زما په وړاندې جنگ جګړې صحيح نه دی، حضرت ابن عباس رچې کله داحديث روايت کړو، نودې ويناسره بهر اووتلو: هومصيبته ! واې مصيبته ! کوم چې دحضوراکرم ﷺ اودهغوی دتحرير په مينځ کښې حائل شو۔

حضوراکرم ﷺ څه ليکل غوښتل ؟ حضرت عمر ﷺ ولې ددې مخالفت اوکړو ؟

آيا دروافضودوينا مطابق حضوراکرم ﷺ دحضرت علی ﷺ دپاره داستحقاق خلافت ظاهرول غوښتل ؟ آيا هغوی دا وئيل غوستل چې حضرت ابوبکرصديق ﷺ لره دخلافت استحقاق نه وو؟

ددې ټولو امور په څه قدرې تفصيلي جائزه اخلو۔

حضوراکرم ﷺ څه ليکل غوستل : علامه خطابي ﷫ فرمائي چې دلته دوه احتماله دی ۔ يودا چې دهغوی ﷺ نه پس خليفه جوړيدونکی نوم ئې ليکل غوستل، چې خلق پکښې اختلاف اونه کړي اوددې نه به دفتنه اوضلالت دروازه پرانستلې شي ۔

دويم احتمال دادې چې حضوراکرم احکام دين ليکل غوستل،چې داختلافاتورفع اوکړې شي۔ (2)

دامام سفيان بن عيينه ﷫ نه علاوه نورو حضراتو رومبي احتمال ته ترجيح ورکړې ده (3) چې تاکيدئې دمسلم شريف دحديث نه کيږی :

„عن عائشه قالت : قال لي رسول الله صلى الله عليه وسلم في مرضه : ادع لي ابابكر اباك، واخاك، حتى اكتب كتابا، فاني اخاف ان يتمنى متمن ويقول قائل : انا اولى، ويابى الله والمؤمنون الا ابابكر،، ۔ (4)

يعنی „ حضور ﷺ د خپل مرض الموت په موقع باندې ماته اوفرمائيل چې خپل والد ابوبکر اوخپل رور راؤبله، دې دپاره چې زۀ تحريراوليکمه، ځکه چې ماته ددې خبرې انديښنه ده چې څوک تمناکونکې تمنا کولوسره اوائی،چې زۀ دخلافت ډيرحق داريم، اوالله تعالی اواهل ايمان دابوبکرنه سوابه په بل چاباندې راضی نه وی،،۔

---

1) حواله بالا ۔

2) اعلام الحديث (ج ١ص ٢١٧و٢١٨) ۔

3) عمدة القاری (ج٢ص١٧١) ۔

4) صحيح مسلم.کتاب الفضائل.باب من فضائل ابی بکر الصديق رضی الله عنه، رقم (٦١٨١) ۔

بعضي حضرات وائي چې نبی اکرم ﷺ دصحابه کرامونه دامتحان اغستلودپاره دا فرمائيلي وو.. ايتوني بكتاب اكتب لكم كتابا،، چې اوګورئ ! چې دا حضرات په قرآن اوحديث باندې دپوره عمل اراده لرئ که نه، کله چې حضرت عمر ﷺ اوفرمائيل ،،حسبنا كتاب الله،، نوهغوی ﷺ ته يقين اوشو۔

خو دا جواب صحيح نه معلوميږی، ځکه چې حضوراکرم ﷺ ددې نه پس اوفرمائيل ،،لاتضلوا بعده،، که چرې دحضوراکرم ﷺ مقصد امتحان وونو ،،لاتضلوابعده،، ئې ولې فرمائيل !

حضوت عمر ﷺ مخالفت ولې اوکړو؟ حضرت عمر ﷺ چې په دې موقع باندې د تحرير مخالفت اوکړو، دې لره په يوغلط محمل باندې دمحموله کولوضروت نشته دې اونه حضرت عمر ﷺ په دې سلسله کښې متهم کيدې شی، په غورکولوسره ددې مخالف وجه دا معلوميږی چې هغوی اوکتل چې الله تعالى دين مکمل کړواوپه يومعلومه اومتعينه طريقه باندې جاری اوساری شو، اوس په حضوراکرم ﷺ باندې دتکليف دشدت عالم دې اودوصال وخت هم نيزدې دې، په دې کښې هيڅ څه شک نشته دې څنګه چې نورو خلقوته امراض اوآلام لاحق کيږی ددې نه نه صرف حضوراکرم ﷺ مستثنی نه دې بلکه په هغوی باندې ددغه آلامواو امراضواثردعام خلقوپه مقابله کښې څه زيات وی، لکه څنګه چې دهغوی ارشاد دې

،، انی اوعك كما يوعك رجلان منكم،، ـ (١)

يعنی ،، ماته دومره سخته تبه وی څومره چې ستاسوپه دووکسانوباندې وی،،ـ

دغه شان ارشاددې ،، اللهم انما محمد بشر يغضب كما يغضب البشر،، ـ (٢) دغه شان دنبی کريم ﷺ ارشاد دې ،، انامعشر الانبياء يضاعف لنا البلاء،، ـ (٣)

دحضرت عمر ﷺ خيال ووچې په داسې موقع باندې تحرير ليکلوسره به منافقينووغيره ته دتلبيس موقع ملاوشی، مثلا هغوی يوبل تحرير پيش کولوسره دا ئې وئيلې شوچې دا حضور اکرم ﷺ ليکلې دې، ځکه حضرت عمر ﷺ سوچ اوکړو چې په داسې موقع باندې دتحرير خاص ضروت نشته، ټول د دين امور مونږ ته معلوم دی، داصولو اوقواعدو دپاره ،، كتاب الله موجوددې لهذافی الحال ددې تحريرضرورت نشته دې ـ (٤)

خاص طور باندې دې دپاره هم ضرورت اونه ګڼړولوچې حضرت عمر ﷺ درسول الله ﷺ

---

(١) صحيح البخاری (ج٢ص٨٤٣). كتاب المرضى،باب اشدالناس بلاء الانبياء ثم الاول فالاول، رقم (٥٦٤٨)_

(٢) صحيح مسلم،كتاب البروالصلة والادب،باب من لعنه النبى صلى الله عليه وسلم، اوسبه، اودعاعليه، وليس هو اهلا لذلك : كان له زكاة واجراورحمة، رقم (٦٦٢٢)_

(٣) مسند احمد (ج٣ص٩٤). مسند ابى سعيد الخدرى رضى الله عنه، وانظرالسنن لابن ماجه، كتاب الفتن، باب الصبرعلى البلاء رقم (٤٠٢٤)_

(٤) اوګورئ:اعلام الحديث للخطابى (ج١ص٢٢٣_٢٢٦)_

دمزاج شناس وو، موارد کلام حیثیت ئې پیژندلو. چې هغوی ﷺ وجوبا اوحتما څه کلام ارشاد فرمائی که ندبا اوارشادا، دا ئې په ښه شان سره پیژندل ـ ددې خبرودوجې نه حضرت عمر رضی الله عنه ,,عندنا کتاب الله حسبنا،، ونیلوسره دحضور اکرم ﷺ تسلی اوکړه چې تاسوته دفکر ضرورت نشته. انشاء الله دا امت من حیث المجموع ضلال باندې به نه مجتمع کیږی، مونږسره ,,کتاب الله،، موجود دې ـ

که چرې دخلافت خبره ئې لیکل غوستل نوبیاهم خبره واضحه ده چې حضوراکرم ﷺ په ۹هجرې کښې حضرت ابوبکرصدیق رضی الله عنه لره امیرالحج جوړکړې وو. دمرض وفات په ایاموکښې ئې حضرت ابوبکرصدیق ته دامامت حکم کړې وو. ددې نه په واضحه توګه معلومیږی چې که چرې هغوی ﷺ دخلیفه په توګه باندې څوک نامزد کول غوستل، لهذا دې ته هم دلیکلوڅه ضرورت محسوسه نه شو. حاصل دا چې دحضوراکرم ﷺ بعضې ارشادات وجوبی وی، په دې کښې نه هغوی دچا نه مشوره اخلی اونه په صحابه کراموکښې څوک مراجعت کوی، لیکن په بعضې اوقاتوکښې دهغوی ارشادت وجوبی نه وی. په داسې صورت کښې هغوی مشوره هم کوی اودهغوی په خبره باندې صحابه کرام مراجعت هم کوی. دلته هم داسې اوشوچې حضرت عمر رضی الله عنه دقرائنواوشواهدو نه معلومه کړه چې په دې وخت کښې حضور اکرم په سخت تکلیف کښې دې اودهغوی داارشاد وجوبی هم نه دې، بیا داچې په کوم څیزهغوی لیکل غواړی په هغې باندې عمل هم کیږی لګیادې اوآئنده به پرې باندې هم عمل کیږی، نوځکه هغوی په دې موقع باندې دتحریر مخالفت اوکړو ـ

ددې تائید ددې خبرې نه هم کیدې شی که چرته څه وجوبی حکم وونوصرف حضرت عمر رضی الله عنه نه بلکه ټولې دنیاهم دهغوی ﷺ مخالف کولونوبیا به هم هغوی دې حکم لره پوره کولونه چاهم ایسارولې نه شو. هغوی ﷺ په دې موقع باندې یاددې نه پس دفرصت ملاؤیدوباوجود تحریرنه لیکل ددې خبرې قوی دلیل دې چې داحکم وجوبی نه وو. ځکه حضرت عمر رضی الله عنه دهغوی دراحت په خاطرباندې ددې تحریرد لیکلومخالفت اوکړو. دادڅه قسمه بې ادبی یاګستاخی هرګزنه ده ـ

اوګورئ دصلح حدیبیه په موقع باندې ,, صلح نامه،، دلیکلوبه وخت کښې چې کله مشرکینو د ,,رسول الله،، په لفظ باندې اعتراض اوکړونوهغوی ﷺ حضرت علی رضی الله عنه ته حکم اوکړو,, امحه،، ـ لیکن حضرت علی رضی الله عنه دغایت محبت اودوفود جذبات کښې عرض اوکړو,, والله، لا امحوابدا،، (۱) په دې باندې نه هغوی ناراضه شواونه نورڅوک ناراض شول ـ

بیادلته داخبره هم دپوهې ده چې ددې حکم مخاطب خوصرف حضرت عمر رضی الله عنه نه وو. بلکه ټول اهل بیت وو. هلته حضرت علي اوحضرت عباس رضی الله عنهما هم موجودوونوټولوبه شور شغرپ جوړکړې وو. چاهم کاغذ راؤنړو. آیا حضرت عمر رضی الله عنه ددې ټولولار بنده کړې وه چې په دې کښې څوک داسې پیدانه شی چې قلم اودوات راوړی. که اونیلې شی چې کاغذ دحضرت

(۱) السیرة الحلبیة (ج۳ص۲۰)، غزوة الحدیبیة ـ

عمر ؓ دویرې نه ئې راوړو نوموړ ونیلې شوچې حضرت علی ؓ خو شیرخداوو، دهغوی په بهادرۍ که څه شک نه وو، بیاهغه دحضرت عمر ؓ نه څنګه ویریدل ؟ !
حاصل دا چې هغوی ﷺ دفریقینوپه راې که دچانه هم ناراضه نه شو، ګنی سزا به ئې ورکړې وه یا به ئې بلیغه تنبیه کړې وه، یاکم ازکم دوباره تاکیدی حکم به ئې فرمائیلې وواوحضرت عمر ؓ ته به ئې غصه (زورنه) کړې وه، البته ددې شور دوجې نه وقتی توګه باندې څه متاثره شواوپه دې باندې یو قسمه ناخوښی ئې هم اوکړه ـ ([1])والله تعالیٰ اعلم
دلته داهم امکان دې چې هغوی ﷺ په دې موقع باندې هغه وصیتونه لیکل غوستل کوم چې روستوهغوی اوکړه،
لکه څنګه چې هغوی مشرکین دجزیرة العرب نه دویستلو ([2])راتلونکې وفودو ته په انعاماتو او اکرامونو سره درخصت کولو([3]) په قرآن دعمل کولو([4])جیش اسامه لره دخپل هدف طرف ته دلیګلو([5]) دمونځونوداهتمام کولو([6]) دغلامانودحقوقودرعایت کولو([7])اودهغوی قبرلره دبت پرستې ډیره نه جوړولو([8]) وصیتونه فرمائیلی وو ـ
واقعه قرطاس : دې حدیث ته ,,حدیث قرطاس،، وئیلې کیږی اودا واقعه دقرطاس واقعه بللې کیږی ـ
ددې واقعې په بنیاد باندې روافضو په حضرت عمر ؓ بنه طعن اوتشنیع (ردې بدې) کړې دی اودعوی ئې کړې ده چې دراصل خلیفه بلافصل کیدواستحقاق دحضرت علی ؓ وو، هغوی هم دۀ لره لیکل غوستل، لیکن حضرت عمر ؓ هغوی ﷺ لره (معاذالله) ددې نه ایسارکړل ـ
په دې سلسله کښې ضرورت ددې خبرې دې چې داثابت کړې شی چې هم حضرت ابوبکر صدیق ؓ احق بالخلافت وو اوحضوراکرم ﷺ ددې برعکس د حضرت علی ؓ دخلافت متعلق څه تحریر لیکل نه غوستل ـ
استحقاق خلاف سیدنا حضرت ابوبکر صدیق ؓ: موږ په لاندې راتلونکی بحث کښې

---

[1]) اوګورئ فضل الباری (ج۲ص۱۲۵_۱۴۹)_
[2]) اوګورئ صحیح البخاری (ج۱ص۴۲۹) کتاب الجهاد والسیر، باب هل یستشفع الی اهل الذمة ومعاملتهم، رقم (۳۰۵۳)_
[3]) حواله بالا_
[4]) قال الداودی : وجزم به ابن التین _ انظرفتح الباری (ج۸ص۱۳۵)، کتاب المغازی، باب مرض النبی صلی الله علیه وسلم ووفاته _
[5]) قاله المهلب، وقواه ابن بطال، انظرشرح صحیح البخاری لابن بطال (ج۵ص۲۱۵) کتاب الجهاد، باب جوائز الوفود _
[6]) قاله الحافظ احتمالا_ فتح الباری (ج۸ص۳۵)_
[7]) حواله بالا_
[8]) قاله عیاض،فتح الباری (ج۸ص۱۳۵)_

دحضرت صديق ﷺ داستحقاق خلافت متعلق روايات ذكر كوو:۔

① ۔ دحضرت عائشه ﷺ نه روايت دي:

,, قال لى رسول الله صلى الله عليه وسلم فى مرضه : ادعى لى ابابكر اباك واخاك، حتى اكتب كتابا، فانى اخاف ان يتمنى متمن، ويقول قائل : انا اولى، ويابى الله والمؤمنون الا ابابكر،، ([1])

يعنى ,, حضوراكرم ﷺ په خپل مرض الوفات كښې ماته اوفرمائيل،زما دپاره خپل والد ابوبكر اوخپل رور راوغواره،دې دپاره چې زۀ تحرير اوليكم،ځكه چې ماته ددې خبرې انديښنه دې چې څوك تمناكونكې تمنااوكړى اوڅوك وايونكې داسې ويناأوكړى چې زۀ دخلافت زيات حقداريم، اوالله تعالى ته او اهل ايمان ته دابوبكر نه سوابل څوك منظور نه دې،،۔

په دې ورايت كښې دحضرت ابوبكرصديق ﷺ داحقيت بالخلافت بداهتا ثابت كيږى ۔

② ۔ دحضرت عائشه ﷺ په روايت كښې دى :

,,......لقد هممت _ او اردت _ ان ارسل الى ابى بكر وابنه، واعهد، ان يقول القائلون، او يتمنى المتمنون، ثم قلت : يابى الله ويدفع المؤمنون، او يدفع الله ويابى المؤمنون،،۔ ([2])

يعنى ,, زما اراده اوشوه چې زۀ ابوبكراودهغه ځوئى راوبلم اووصيت اوكړم،ددې ويرې نه چې څوك وينونكې وينا اونه كړى اوڅوك تمناكونكې تمنا اونه كړى چې خلافت هغه ته ملاؤ ديدل پكاردى،بيامې سوچ اوكړو چې الله تعالى او اهل ايمان به په خپله باندې دې لره رد كړى،،۔

③ ۔ دحضرت على ﷺ نه مرفوع روايت دې : ,, سمعت اذناى ووعاه قلبى من رسول الله صلى الله عليه وسلم : الناس تبع لقريش، صالحهم تبع لصالحهم، وشرارهم تبع لشرارهم،، ۔ ([3])

يعنى ,, خلق په هرصورت كښې دقريشوتابع دى، ددوى نيك خلق دنيكوخلق تابع دى اودوى بدخلق دبدوخلقو تابع،،۔

④ ۔ دحضرت على ﷺ نه مرفوعا مروى دى : ,, ابوبكر وعمر سيدا كهول اهل الجنة من الاولين والآخرين، ماخلا النبيين والمرسلين، لاتخبرهما يا على،، ۔ ([4])

يعنى ,, ابوبكر اوعمردجنت دزيات عمرد(مشرانو) خلقو سرداران به وى،سوا دانبياؤ او د رسولانو نه، ليكن اې على ! هغوى ته مه وايه،،۔

⑤ ۔ دحضرت على ﷺ نه مرفوعا روايت دې :

---

[1]) صحيح مسلم،كتاب الفضائل،باب من فضائل ابى بكر الصديق رضى الله عنه، رقم (۶۱۸۱)۔

[2]) صحيح البخارى (ج۲ص۸۴۶)،كتاب المرضى، باب قول المريض : انى وجع، اووارأساه ! اواشتدبى الوجع، رقم (۵۶۶۶)، و(ج۲ص۱۰۷۲) كتاب الاحكام،باب الاستخلاف، رقم (۷۲۱۷)۔

[3]) مسند احمد (ج۱ص۱۰۱) رقم (۷۹۰) من مسند على بن ابى طالب رضى الله عنه ۔

[4]) جامع الترمذى،كتاب المناقب، باب مناقب ابى بكر الصديق رضى الله عنه، رقم (۳۶۶۶)۔

.. رحم الله ابا بكر زوجني ابنته، وحملني الى دار الهجرة، واعتق بلالا من ماله، رحم الله عمر، يقول الحق وان كان مرا، وماله صديق، رحم الله عثمان تستحييه الملائكة، رحم الله عليا، اللهم ادر الحق معه حيث دار، ،[1]

يعنى .. الله تعالى دې په ابوبكر باندې رحم اوكړى. هغه خپله لورماته په نكاح راكړه. زه ئې تردارهجرت پورې رواستم اودخپل مال نه ئې حضرت بلال آزادكړو. الله تعالى دې په عمر باندې رحم اوكړى حق ويناكوى اګرچه ترخه وى. حقه وينا هغه دې ځائې ته را اورسلو چې څوک دوست ئې نشته دې. الله تعالى دې په عثمان باندې رحم اوكړى چې دهغه نه فرښتې هم حيا كوى. الله تعالى دې په على باندې رحم اوكړى. اے الله ! حق هغه طرف ته كړې كوم طرف ته چې دعلى مخ وى.، ـ

د دې نه دخلفاء په ترتيب باندې ښكاره تعريض كيږى ـ

⑨- حضرت عبدالله بن عمر اوحضرت ابوهريره ﷺ نه .. حديث قليب،، مروى دې، حضور اكرم ﷺ فرمائى ·

.. رايت الناس مجتمعين فى صعيد، فقام ابوبكر فنزع ذنوبا اوذنوبين، وفى بعض نزعه ضعف، والله يغفر له، ثم اخذها عمر، فاستحالت بيده غربا، فلم ارعبقريا فى الناس ضعف، والله يغفر له، ثم اخذها عمر، فاستحالت بيده غربا، فلم ارعبقريا فى الناس يفرى فريه، حتى ضرب الناس بعطن، ،ـ [2] (اللفظ لحديث ابن عمر)

يعنى .. حضوراكرم ﷺ فرمائى چې ما (په خوب كښې) اوليدل چې خلق په يوځائې كښې ولاړ دى، حضرت ابوبكر صديق ﷺ پاسېدواوهغوى يودوه ډوله اوبۀ راخكلې، په دغه راخكلوكښې څه كمزروى وه (په دې كښې دې خبرې طرف ته اشاره وه چې دحضرت ابوبكرصديق ﷺ په دورخلافت كښې چونكه دمانعين زكوة فتنه پيداشوې وه اوبل طرف ته څه دمدعيانودنبوت شور اوزور وو، ځكه هغه دفتنوپه ختمولوكښې مصروف شوې وو، ددې وجې نه هغوى داسلام داشاعت اودتبليغ هغه كارنامه انجام نه كړه كومه چې دحالاتو سازګار كيدو نه پس حضرت عمر ﷺ انجام كړه) الله تعالى دې دهغوى كمزورى معاف كړى، ،ـ

ددې نه پس حضرت عمر ﷺ هغه ډول سنبهال كړو، دهغوى په لاس كښې راتلوسره هغه ډول چرس (دځرمنې لوئ ډول) جوړشو. ماڅوک قوى اومضبوط سړې دحضرت عمرپشان ډول راخكونكې اونه ليدلو. تردې پورې چې خلقوهلته دخپلواوښانو بارې جوړې كړې، (هلته ئې مستقل قيام شروع كړو، ددې وجې نه چې دحضرت عمر دكاركردګۍ نه هغوى ته راحت اواطمينان زيات حاصل شى اوهغوى داسلام په اشاعت كښې لوئيه برخه واغستله ـ)

ددې حديث نه په واضحه توګه باندې اشاره ملاويږى چې حضور اكرم ﷺ نه پس حضرت

---

[1] جامع الترمذى، كتاب المناقب، باب مناقب على بن ابى طالب رضى الله عنه، رقم (٣٧١٤)ـ

[2] صحيح البخارى (ج١ص٥١٣) كتاب المناقب، باب علامات النبوة فى الاسلام، رقم (٣٦٣٣)، و (ج١ص٥١٧) كتاب فضائل اصحاب النبى صلى الله عليه وسلم، باب (بدون ترجمة، بعد باب قول النبى صلى الله عليه وسلم : لوكنت متخذا خليلا ......)، رقم (٣٦٦٤)، وصحيح مسلم، كتاب فضائل الصحابة، باب من فضائل عمر رضى الله عنه، رقم (٦١٩٢ـ ٦١٩٧)ـ

ابوبکرصدیق رضی اللہ عنہ اودهغه نه پس به حضرت عمر رضی اللہ عنہ خليفه وی. څکه چې دانبياء كراموخوبونه هم وحی وی۔

⑦۔ دحضرت عبدالله بن عمر نه مروی په یوحدیث کښې حضوراکرم ﷺ دخلفاء اربعه تذكره دهغوی دبعضې مناقبوسره اوکړه، داتذکره هم على ترتيب الخلافت شوې دې .. اراف امتي بامتي ابوبکر، واشدهم فی الاسلام عمر، واصدقهم حیاء عثمان، واقضاهم علی، . ـ (۱)

یعنی .. زما په امت کښې په دې امت باندې دټولونه زیات شفیق ابوبکر دې، داسلام په باره کښې دټولونه سخت عمر دې، دټولونه رشتونې حیا والا عثمان دې اوپه عدل اونصاف کښې دټولونه زیات علی دې، ،

⑧۔ هم دحضرت عبدالله بن عمر رضی اللہ عنہ نه یوروایت مروی دې. دکوم داشارې نه چې د شیخینو ترتیب معلومیږی:

.. قال رسول الله صلى عليه وسلم : انا اول من تنشق عنه الارض، ثم ابوبکر، ثم عمر........ ـ (۲)

یعنی .. دټولونه وړاندې به زما قبرشق کیږی. بیا دابوبکر بیا . دعمر. ، ـ

⑨۔ دحضرت علی رضی اللہ عنہ نه مرفوعا مروی دی :

.. قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لابی بکر: یا ابابکر، ان الله اعطانی ثواب من آمن بی منذ خلق آدم الی ان بعثنی، وان تعالی اعطاك یا ابابکر ثواب من آمن بی منذ بعثنی الی یوم القیامة، ـ (۳)

یعنی .. اے ابوبکر! الله تعالی مالره دحضرت آدم دپیدائش نه زمادبعثت پورې څومره خلقوچې ایمان راوړو دټولوثواب عطاکړو اوتالره زما دبعثت نه ترقیامته پورې چې څومره خلق ایمان راوړی دهغه ټولو خلقو ثواب عطاکړو۔

⑩۔ دحضرت عائشه رضی اللہ عنہا نه مرفوع روایت منقول دې :

.. قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : لاینبغی لقوم فیهم ابوبکر ان یؤمهم غیره، ، ـ (۴)

یعنی .. په کوم قوم اوجماعت کښې چې ابوبکر وی نوبل چالره امامت نه دې کول پکار، ، ـ

⑪۔ دحضرت ابوسعید خدری رضی اللہ عنہ نه مروی دی :

.. قال رسول الله صلى عليه وسلم : ان اهل الدرجات العلی یراهم من اسفل منهم کما یری الکواکب الطالع فی الافق من آفاق السماء، وان ابابکر وعمر منهم وانعما، ، ـ (۵)

---

(۱) رواه ابو یعلی فی مسنده. انظر المطالب العالية بزوائد المسانید الثمانية (ج ٤ ص٨٥) باب ماشترک فیه جماعة من الصحابة. رقم (٤٠٣١) ـ

(۲) جامع الترمذی، ابواب المناقب، باب بلاترجمة. تحت مناقب عمربن الخطاب رضی الله عنه. رقم(٣٦٩٢) .

(۳) کنزالعمال (ج ١١ص٥٥٩). کتاب الفضائل. الباب الثالث فی ذکرالصحابة وفضلهم. رقم (٣٢٦٤٢) ـ

(۴) جامع الترمذی، ابواب المناقب، باب مناقب ابی بکرصدیق رضی الله عنه. رقم(٣٦٧٣) ـ

(۵) سنن ابن ماجه. المقدمة. فضل ابی بکرصدیق رض الله عنه. رقم (٩٦) و جامع الترمذی، ابواب المناقب. باب مناقب ابی بکرصدیق رضی الله عنه. رقم(٣٦٥٨) ـ

یعنی ,, بلند درجاتوو الاحضراتو لره به ښکته والا داسې ګوري څنګه چې د آسمان په افق باندې راختونکې ستورې ښکاره کیږی او ابوبکر او عمر هم په هغې کښې دی او دوی ته به مزید دیرڅه ملاؤیږی،،۔

⑫۔ حضرت انس ﷺ د حضوراکرم ﷺ ارشاد نقل کوی، کوم چې ئې حضرت علی ته خطاب کولوسره فرمائیلې وو:

,, هذان سیدا کهول اهل الجنة من الاولین والاخرین، الا النبیین والمرسلین، لا تخبرهما یا علی،،۔ (1)

⑬۔ د حضرت حذیفه ﷺ نه روایت دې:

,, قال رسول الله صلی الله علیه وسلم: اقتدوا باللذین من بعدی: ابی بکر وعمر،،۔ (2)

یعنی ,, زما نه پس چې کوم دوه کسان دی، یعنی ابوبکر او عمر، د دوی اقتدا اوکړئ،،۔

⑭۔ د حضرت جابر بن عبدالله ﷺ نه روایت دې:

,, ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال: اری اللیلة رجل صالح، ان ابابکر نیط برسول الله صلی الله علیه وسلم، ونیط عمر بابی بکر، ونیط عثمان بعمر، قال جابر: فلما قمنا من عند رسول الله علیه وسلم: قلنا: اما الرجل الصالح فرسول الله صلی الله علیه وسلم، واما ذکر رسول الله صلی الله علیه وسلم من نوط بعضهم ببعض، فهم ولاة هذا الامر الذی بعث الله به نبیه صلی الله علیه وسلم،،۔ (3)

یعنی ,, ماته شپه یو نیک سړې خوب کښې اولیدو چې ابوبکر د حضور ﷺ سره لګیدلې دې او حضرت عمر د ابوبکر سره، او عثمان عمر سره ۔ حضرت جابر ﷺ فرمائی چې کله مونږ د حضور اکرم ﷺ نه پاسیدو نو مونږ دا تعبیر اوکړو چې دا نیک سړې خو یه خپله رسول الله ﷺ دې، باقی حضور اکرم ﷺ، دیو بل سره د معلق کیدو چې کوم ذکر او کړونو دا د دین او د خلافت د زمه دارو تذکره ده، د څه د پاره چې حضوراکرم ﷺ مبعوث شوې دې،،۔

د دې روایت نه نه صرف دا معلومه شوه چې حضرت ابوبکر صدیق ﷺ احق بالخلافت دې، بلکه دا هم معلومه شوه چې د هغه نه پس به حضرت عمر ﷺ خلیفه وی او د هغه نه پس به حضرت عثمان ﷺ خلیفه وی۔

⑮۔ د حضرت جبیر بن مطعم ﷺ نه روایت دې:

,, اتت امراة النبی صلی الله وسلم، فامرها ان ترجع الیه، قالت: ارایت ان جئت ولم اجدك؟ کانها تقول: الموت، قال علیه الصلاة والسلام: ان لم تجدینی فاتی ابابکر،،۔ (4)

---

(1) جامع الترمذی، ابواب المناقب، باب مناقب ابی بکرصدیق رضی الله عنه، رقم(۳۶۶۴) ۔

(2) جامع الترمذی، ابواب المناقب، باب مناقب ابی بکرصدیق رضی الله عنه، رقم(۳۶۶۲و ۳۶۶۳) ۔

(3) مسند احمد (ج۳ص۲۵۵)، مسندجابربن عبدالله رضی الله عنه،رقم (۱۴۸۸۱)،والمستدرک للحاکم (ج ۳ص ۷۱)، کتاب معرفة الصحابة، فضائل ابی بکرالصدیق رض الله عنه

(4) صحیح البخاری (ج ۱ص ۵۱۶) کتاب فضائل اصحاب النبی صلی الله علیه وسلم، باب (بدون ترجمة، بعد باب قول النبی صلی الله علیه وسلم، لوکنت متخذا خلیلا)، ... [بقیه حاشیه په راروانه صفحه.

يعنى ,, يوه ښځه حضوراكرم ﷺ ته راغلله. هغوى ﷺ هغې ته ددوباره راتلو حكم اوكړو، هغې عرض اوكړوچې كه چرې زۀ راشمه اوتاسونه اونه مومه ګويا چې هغې دنبى ﷺ وصال طرف ته اشاره كوله، نوهغوى ﷺ ارشاداوفرمائيلو كه زۀ نه ووم نوتۀ ابوبكرته ورشه،،۔
ددې روايت نه دحضرت ابوبكر صديق رضي الله عنه خلافت باندې په واضحه توګه دلالت كيږى۔

⑯۔ دحضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما نه مروى دى:

,, كنانخير بين الناس فى زمن النبى صلى الله عليه وسلم، فنخير ابابكر، ثم عمرابن الخطاب، ثم عثمان بن عفان رضى الله عنهم،،۔ (1)
يعنى ,,مونږ دحضور اكرم ﷺ په زمانه كښې بعضې حضراتوته په بعضې باندې فضيلت وركولو، نومونږ به دټولونه ړومبې افضل ابوبكرلره، بيا عمربن خطاب لره اوبيا عثمان بن عفان رضي الله عنهم لره ګرځولو،،۔

دغه شان ددې حديث ديو بل طريق الفاظ دى: ,, كنافى زمن النبى صلى الله عليه وسلم لانعدل بابى بكر احدا، ثم عمر، ثم عثمان، ثم نترك اصحاب النبى صلى الله عليه وسلم لانفاضل بينهم،،۔ (2)
يعنى ,, مونږبه دحضور ﷺ په زمانه كښې هيڅ څوك دحضرت ابوبكرسره نه برابرول. بيا دعمر درجه وه بيا دعثمان،بيا دنوروحضراتو صحابه په مينځ كښې به مو مفاضلت معامله نه كوله،،۔
دا روايت هم ددې حضراتو دترتيب افضليت اوبيا ترتيب احقيت بالخلافت باندې صريح ګويا دې.

⑰۔ حضرت عمر رضي الله عنه فرمائى: ,, ابوبكر سيدنا وخيرنا واحبنا الى رسول الله صلى عليه وسلم،،۔ (3)
يعنى ,, ابوبكرزمونږ سردار، په مونږ ټولو كښې دټولونه افضل او حضوراكرم ﷺ ته دټولونه محبوب وو،،۔

⑱۔ دحضرت ابوموسى اشعرى رضي الله عنه نه روايت دې: ,, مرض النبى صلى الله عليه وسلم، فاشتد مرضه، فقال: مروا ابابكر فليصل بالناس، قالت عائشه: انه رجل رقيق، اذا قام مقامك لم يستطع ان

بقيه حاشيه د تيرمخ] رقم (۳۶۵۹)،و(ج۲ص۱۰۷۲) كتاب الحكام،باب الاستخلاف،رقم (۷۲۲۰)،و (ج۲ص۱۰۹۴) كتاب الاعتصام بالكتاب والسنة،باب الاحكام التى تعرف بالدلائل وكيف معنى الدلالة وتفسيرها؟، رقم (۷۳۶۰)،وصحيح مسلم،كتاب فضائل الصحابة،باب من فضائل ابى بكرالصديق رضى الله عنه،رقم (۶۱۷۹و۶۱۸۰)۔

(1) صحيح البخارى (ج۱ص۵۱۶) كتاب فضائل اصحاب النبى صلى الله عليه وسلم، باب فضل ابى بكربعد النبى صلى الله عليه وسلم، رقم (۳۶۵۵)۔

(2) صحيح البخارى (ج۱ص۵۱۶) كتاب فضائل اصحاب النبى صلى الله عليه وسلم، باب مناقب عثمان بن عفان ابى عمروالقريشى رضى الله عنه، رقم (۳۶۹۷)۔

(3) جامع الترمذى، ابواب المناقب، باب مناقب ابى بكرصديق رضى الله عنه، رقم (۳۶۵۶)۔

يصلي بالناس، قال مروا ابابكر فليصل بالناس، فعادت، فقال : مرى ابابكر فيصل بالناس، فانكن صواحب يوسف، فاتاه الرسول، فصلى بالناس في حياة النبي صلى الله عليه وسلم،،_ (١)

يعني ,, دحضوراكرم ﷺ په مرض كښې چې كله شدت پيدا شو نوهغوى اوفرمائيل چې ابوبكرته اوائي چې هغه مونځ وركړي، حضرت عائشه عرض اوكړو چې هغه نرم دل سړې دې، ستاسوپه ځائې باندې چې اوردېدرېږى نو مونځ به اونه كړې شى، نوهغوى اوفرمائيل چې اوبوبكر ته اوائي چې مونځ وركړي حضرت عائشه بياخپله خبره دوباره كړه. هغوى اوفرمائيل چې ابوبكرته اوائې چې مونځ وركړى اوتاسوديوسف عليه السلام دښخويشان ئې، قاصد ابوبكر ته ورغلواوهغوى دحضوراكرم ﷺ په ژوند كښې خلقوته مونځ وركړو،،_

دا روايت دحضرت ابوموسى اشعرى رضي الله عنه نه علاوه دحضرت عائشه (٢) دحضرت عبدالله بن مسعود (٣) دحضرت عبدالله بن عباس (٤) دحضرت عبدالله بن عمر (٥) دحضرت عبدالله بن زمعه (٦) اودحضرت على بن ابى طالب (٧) رضي الله عنهم نه هم مروى دې_

نوحافظ سيوطى رحمه الله فرمائى چې دا حديث متواتردې_ (٨)

⑲_ دحضرت ابوسعيد خدرى رضي الله عنه روايت دې :

,, خطب النبى صلى الله عليه وسلم، فقال : ان الله خير عبدا بين الدنيا وبين ما عنده، فاختار ما عند الله، فبكى ابوبكر رضي الله عنه ...... قال : يا ابابكر، لاتبك، ان من امن الناس على فى صحبته وماله ابوبكر، ولوكنت متخذا خليلا لاتخذت ابابكر، ولكن اخوة الاسلام ومودته، لايبقين فى المسجد باب الاسد، الاباب ابى بكر،،_ (٩)

يعنى ,, حضور ﷺ خطبه وركوله او وې فرمائيل چې الله تعالى يوبنده ته اختيار وركړوچې

---

(١) صحيح البخارى (ج١ص٩٣) كتاب الاذان،باب اهل العلم والفضل احق بالامامة، رقم (٦٧٨)،و (ج١ص٤٧٩) كتاب احاديث الانبياء باب قول الله تعالى (لقد كان فى يوسف واخوته آيات للسائلين)،رقم (٣٣٨٥)، وصحيح مسلم،كتاب الصلاة،باب استخلاف الامام ....رقم (٩٤٨)_

(٢) صحيح البخارى (ج١ص٩٣) كتاب الاذان،باب اهل العلم والفضل احق بالامامة، رقم (٦٧٩)_

(٣) التمهيد (ج٢٢ص١٣١)_

(٤) مسنداحمد (ج١ص ٢٣١و٢٣٢)، رقم (٢٠٥٥)،و(ج١ص٣٥٦) مسندعبدالله بن عباس،رقم (٣٣٥٥)_

(٥) صحيح البخارى (ج١ص٩٣) كتاب الاذان،باب اهل العلم والفضل احق بالامامة، رقم (٦٨٢)_

(٦) مسند احمد (ج٤ص٣٢٢) مسند عبدالله بن زمعة، رقم (١٩١١٣)_

(٧) الاستيعاب بهامش الاصابة (ج٢ص٢٥١)، والتمهيد(ج٢٢ص١٢٩)_

(٨) تاريخ الخلفاء (ص٥٥)،فصل فى الاحاديث والايات المشيرة الى خلافته وكلام الائمة فى ذلك_

(٩) صحيح البخارى (ج١ص٦٦و٦٧) كتاب الصلاة، باب الخوخة والممرفى المسجد، رقم (٤٦٦)، و(ج١ص٥١٦) كتاب فضائل اصحاب النبى صلى الله عليه وسلم، باب قول النبى صلى الله عليه وسلم : سدو ا الابواب الا باب ابى بكر، رقم (٣٦٥٤)،و(ج١ص٥٥٢) كتاب مناقب الانصار،باب هجرة النبى صلى الله عليه وسلم واصحابه الى المدينة،رقم (٣٩٠٤)، وصحيح مسلم، كتاب فضائل الصحابة،باب من فضائل ابى بكرالصديق رضى الله عنه، رقم (٦١٧٠و٦١٧١)_

یاخودېیا کښې پاتې کیدل خوښ کړۀ یا څه چې ماسره دی هغه اختیار کړۀ ۔ نوهغه بنده الله تعالی سره چې څه دی هغه ئې اختیار کړۀ، دې اوریدلوسره حضرت ابوبکر په ژړا شو. هغوی اوفرمائیل اے ابوبکر ! مه ژاړه ! او وې فرمائیل که چرې ماخوک خلیل جوړولو نوابوبکر به مې جوړکړې وو، البته اسلامی اخوت اواسلامی مودت کافی دې، جمات طرف ته دکهولاؤدو هره دروازه دې بنده کړې شی، او ' دابوبکر دروازه مستثنی ده...

علامه سیوطی رحمه الله فرمائی چې په دې حدیث کښې دحضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه خلافت طرف ته اشاره ده ۔ (١)

دلته دا اشکال کیدې شی چې په مسند احمد کښې دحضرت سعدبن ابی وقاص رضی الله عنه حدیث دې ,, امر رسول الله صلی الله علیه وسلم بسد الابواب الشارعة فی المسجد وترک باب علی،،۔ (٢) یعنی ,, حضوراکرم صلی الله علیه وسلم حکم اوکړو چې دجمات طرف ته کومې دروازې دی هغه دې بندې کړې شی البته دحضرت علی دروازه دې پریخودې شی،،۔

ددې یوجواب خودا دې چې په مسند احمد کښې دا روایت دصحیحینودروایت متعارض دې، په کوم کښې چې استثناء صرف دحضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه دپاره شوې ده. بیا دمسنداحمد والا روایت ,, حجاج عن فطر، عن عبدالله بن شریک، عن عبدالله بن الرقیم الکنانی،، په طریق سره مروی دې، داروایت دصحیحینود روایت معارضه نه شی کولې. ځکه چې فطربن خلیفه شیعی دې ۔ (٣) عبدالله بن شریک عامری هم شیعی دې (٤) اوعبدالله بن الرقیم مجهول دې ۔ (٥)

اوکه صحیح هم وی نوبیا هم وئیلې کیدې شی چې دحضرت علی رضی الله عنه په باره کښې هغوی په شروع شروع کښې ارشاد فرمائیلې دې،اودحضرت ابوبکرصدیق رضی الله عنه په باره کښې بالکل په آخره کښې کړې وو ۔ والله اعلم ۔

⑳ ۔ حضرت ابوعبیده بن الجراح رضی الله عنه ته څه کسان دحضرت ابوبکر صدیق دبیعت په وخت کښې راغلل اودهغوی په لاس باندې دبیعت خواهش ئې ظاهرکړو، نوبه دې باندې هغوی اوفرمائیل : ,, تاتونی وفیکم ثالث ثلاثة، یعنی ابابکر، فقلت لمحمد : من الثالث ثلاثة ؟ قال: قول الله : (ثانی اثنین اذهما فی الغار)،،۔ (٦)

---

(١) تاریخ الخلفاء (ص٥٤)۔
(٢) مسند احمد (ج١ص ١٧٥) مسند ابی اسحاق سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه، رقم (١٥١١)۔
(٣) شیعی جلد. انظرالکاشف (ج٢ص١٢٥) رقم (٤٤٩٤) ۔
(٤) ذکره ابن حبان فی المجروحین ـ فقال : ,,کان غالبا فی التشیع، یروی عن الاثبات مالایشبه حدیث الثقات، فالتنکب عن حدیثه اولی من الاحتجاج به. وقد کان مع ذلک مختاریا(ای من اصحاب المختار)،،۔ انظر تعلیقات الکمال (ج١٥ص٨٩)۔
(٥) تهذیب الکمال (ج١٤ص٥٠٥و٥٠٦)۔
(٦) المصنف لابن ابی شیبة (ج٧ص٤٣٣و٤٣٤) کتاب المغازی باب ماجاء فی خلافة ابی بکررضی الله عنه وسیرته فی الردة، رقم (٣٧٠٤٠)۔

یعنی ,, تاسومالره راروان نې اوبه تاسوکښې په دريوکښې دريم سړې موجود دې ؟ مراد ابوبکردې، ما دمحمد نه تپوس اوکړو چې دا دريم سړې څوک دې ؟ اوفرمائيل ئې چې دالله تعالى ارشاد دې ,, په دوو کښې دويم، کله چې هغه دواړه په غار کښې وو،،۔

(۲۱)۔ حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه فرمائی :

,, اجعلوا امامکم خیرکم، فان رسول الله صلی الله علیه وسلم جعل امامنا خیرنا بعده،،۔ (۱)

یعنی ,, خپل امام هغه سړې جوړکړئ کوم چې په تاسوټولوکښې بهتروی، ځکه چې رسول الله ﷺ دخپل خان نه پس زمونږ امام هغه سړې جوړ کړو کوم چې په مونږ ټولوکښې دټولو نه بهتروو،،۔

(۲۲)۔ او حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه فرمائی : ,, ماراى المسلمون حسنا فهو عند الله حسن، وما راوا سيئا فهو عند الله سيئ، وقد راى اصحابه جميعا ان يستخلف ابابكر،،۔ (۲)

یعنی ,, چې کوم څيزلره مسلمانان بهتر اوګڼړی نوهغه بهتردې اوکوم څيز لره چې مسلمانان بدتراوګڼړی هغه بدتردې اوهغوی ﷺ ټولوصحابه کراموحضرت ابوبکرلره خليفه جوړلودپاره بهتراوګڼړلو،،

(۲۳)۔ دحضرت علی رضی الله عنه نه دحضرات شيخينو رضی الله عنهما په باره کښې تپوس اوکړې شونوهغه اوفرمائيل :

,, کانا امامی هدی، راشدین مرشدین مصلحین منجحین خرجا من الدنیا خمیصین،،۔ (۳)

یعنی ,, دا دواړه حضرات دهدايت امامان او رهنماوو، مصلح وو، په مقاصدو دخيركښې کامياب اوکامران وو، ددنيانه اوګې تږې رخصت شوی وو، یعنی طمع اولالچ يې خپل خان ته نژدې پرې نه خودل،،۔

(۲۴)۔ دحضرت علی رضی الله عنه ارشاد دې :

,, ان الله جعل ابابکر وعمر حجة على من بعدهما من الولاة الى يوم القيامة، فسبقا والله سبقا بعيدا، واتعبا والله من بعدهما اتعابا شديدا ....،،۔ (۴)

یعنی ,, الله تعالى ابوبکر اوعمر لره روستوترقیامته پورې خلفاؤ باندې حجت جوړکړو، نوپه خداې قسم ! هغې دواړو ډير وړاندې پورې سبقت اوکړواودخپل مابعد لره ئې ډيرپه سخت تعجب اومشقت کښې واچول،،۔

(۲۵)۔ دحضرت علی رضی الله عنه یو طويل اثردې، په کوم کښې چې هغوی ډيرپه واضحه توګه باندې د حضرات شيخينو منقبت بیان فرمائيلوسره دهغوی داحق بالخلافت کيدو ذکر فرمائيلې دې :

---

(۱) الا ستيعاب بهامش الاصابة (ج۲ص۲۵۱)، والتمهيد (ج۲۲ص۱۳۱) _
(۲) المستدرک للحاکم (ج۳ص۷۸)، کتاب معرفة الصحابة _
(۳) طبقات ابن سعد (ج۳ص۲۱۰) _
(۴) اسد الغابة (ج٤ص۱۵۷) ترجمة عمر الفاروق رضی الله عنه _

"....... فلما حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم الوفاة قال: مروا ابابکر ان یصلی بالناس، وهو یری مکانی، فصلی بالناس سبعة ایام فی حیاة رسول الله صلی الله علیه وسلم، فلما قبض الله نبیه ارتد الناس عن الاسلام، فقالوا: نصلی ولانعطی الزکاة، فرضی اصحاب رسول الله صلی الله علیه وسلم وابی ابوبکر منفردا برایه، فرجح برایه رایهم جمیعا، وقال: والله، لومنعونی عقالا مافرض الله ورسوله لجاهدتهم علیه، کما اجاهدهم علی الصلاة فاعطی المسلمون البیعة طائعین، فکان اول ماسبق فی ذلک من ولد عبد المطلب انا، فمضی ﷺ وترک الدنیا وهی مقبلة، فخرج منها سلیما، فسار فینا بسیرة رسول الله صلی الله علیه وسلم، لاتنکر من امره شیئا، حتی حضرته الوفاة، فرای عمر اقوی علیها ولوکانت محاباة لاثربها ولده، واستشار المسلمین فی ذلک، فمنهم من رضی ومنهم من کره، وقالوا: اتؤمر علینا من کان عنانا وانت حی؟ فماذا تقول لربک اذا قدمت علیه؟ قال: اقول لربی اذا قدمت علیه: الهی! امرت علیهم خیر اهلک، فامر علینا عمر، فقام فینا بامر صاحبیه، لاتنکر منه شیئا، نعرف فیه الزیادة کل یوم فی الدین والدنیا وفتح الله به الارضین، ومصر به الامصار، لاتاخذه فی الله لومة لائم، البعید والقریب سواء فی العدل والحق، وضرب الله بالحق علی لسانه وقلبه، حتی ان کنا لنظن ان السکینة تنطق علی لسانه، وان ملکا بین عینیه یسدده ویوفقه ...._الحدیث_ (۱)

یعنی" کله چې دحضور اکرم ﷺ دوصال وخت راغللونوهغوی ارشاد اوفرمائیلوچې ابوبکرته اوائې چې هغه خلقوته مونځ ورکړی حالانکه حضوراکرم ﷺ ته زما دموجودګۍ اوقرب خاص علم وو، نوهغوی دحضوراکرم ﷺ په ژوند کښې اوو ورځو پورې مونځونه اوکړه بیا کله چې الله تعالی خپل نبی خپل ځان ته اوبللو نوځه خلق مرتد شول، اووئیل به ئې چې مونږبه مونځونه کووخوزکوة به نه ورکوو، ټول صحابه کرام راضی شو، لیکن ابوبکر یواځی په خپله رایې باندې کلک ولاړ وو، بلکه دنورو درایې په مقابله کښې ئې خپله رایې برترثابته کړه او اوفرمائیل ئې: په الله قسم! که چرې داخلق ماته دیورسۍ راکولونه هم انکار اوکړی کومه چې الله اورسول په هغوی باندې لازمه کړې وی نوزهٔ به دهغې په وجه باندې هغوی سره جهاد کومه، څنګه چې دمونځ دپاره جهاد لازم وی ـ نوټولو مسلمانانو دهغوی په لاس باندې په خوشحالۍ سره بیعت اوکړو، په دې سلسله کښې زهٔ دعبدالمطلب په اولاد کښې دټولونه رومبی یم، ابوبکر ـ دالله تعالی رحمتونه دی په هغه باندې دې نازل وی ـ لاړو اودنیا ئې په دې حالت کښې پریخودله چې دنیا دهغوی طرف ته رورانډې کیدله، لیکن هغوی ددنیا نه خپل ځان بچ کړو اولاړه، په مونږ کښې هغه دحضوراکرم ﷺ په سیرت اوطریقه مطابق روان وو، نومونږ دهغوی یوه معامله لره کوټه اونه موندله، تردې پورې چې دهغوی دوفات وخت راغللو، هغوی اوکتل چې دخلافت دپاره عمرډیر مضبوط دې که صرف دپرزونې اراده ئې وه نو خپل اولاد کښې به ئې چاله ترجیح ورکړې وه خو هغوی مسلمانانو سره مشوره اوکړه بعضې راضی شول او بعضې خپل خفګان ښکاره کړو او وئې

(۱) اسد الغابة (ج ٤ ص ۱۵٦ و ۱۵۷)_

ونيل چې تاسو په مونږ باندې يو داسې سړې امير جوړول غواړئ چې ستاسو په ژوند كښې ئې تاسو د خپلې رائې نه اړولی، الله ته په مخامخ كيدو سره به څه جواب وركوې؟ هغوى ورته اوفرمائيل چې څه به عرض اوكړم چې اې الله!ما په مسلمانانو باندې ستا په بندګانو كښې د ټولو نه بهتر كس مقرر كړې دې. دغه شان هغوى په مونږ باندې حضرت عمر رضي الله عنه امير جوړ كړو هغوى د مخكښې دواړو ملګرو په شان په مونږ باندې حكومت اوكړو. يو خبره قابل د اعتراض نه وه، روزانه به دينې او دنياوى ترقى شروع وه الله تعالى د هغه په لاسونو باندې ملكونه فتح كړل ښارونه ئې آباد كړل هغوى ته به د چا د ملامتګر د ملامتيا ويره نه وه. عدل و انصاف كښې به لرې او نزدې يو شان وو، الله تعالى د هغوى په زړه او ژبه باندې حق وراچولې وو تردې چې مونږ ته به پته اولګيده چې سكينت او وقار د هغوى د ژبې تابع دې او دا چې يو فرښته د هغوى مخكښې وى چې هغوى ته نيغه لار وربنائى.

(٣٦) دحضرت على رضي الله عنه ارشاد دې: ان اول من يدخل الجنة من هذه الامة ابوبكر وعمر، قال: فقال رجل: يا امير المومنين، يدخلانها قبلك؟ قال: والذى فلق الحبة وبرا النسمة ليدخلانها قبلى ويشبعان من ثمارها، وليرويان من مائها وانى لموقوف مع معاوية فى الحساب.[1]

يعنى په دې امت كښې د ټولو نه مخكښې جنت ته داخليدو والا ابوبكر او عمر رضي الله عنهما به وى يو كس عرض اوكړو اې امير المومنين: آيا هغوى دواړه به ستاسو نه هم مخكښې داخليږى؟ وئې فرمائيل: او! د هغه ذات قسم چاچې دانه اوشلوله او زنده سر ئې پيدا كړل، هغوى دواړه به ځما نه مخكښې جنت ته داخليږى د هغه ځائى د ميوو نه به مړيږى او د اوبو نه به تنده ختمووى. او څه به امير معاويه سره به په حساب كتاب كښې ولاړ يم.

(٣٧) د حضرت على رضي الله عنه ارشاد دې:

سبق رسول الله صلى الله عليه وسلم وصلى ابوبكر وثلث عمر ثم خبطتنا او اصابتنا فتنة فما شاء الله عزوجل.[2]

يعنى حضورپاک صلى الله عليه وسلم د ټولو نه اول دويم نمبر ابوبكر رضي الله عنه او دريم نمبر حضرت عمر رضي الله عنه وو، او بيا دې نه پس مونږ فتنو او نيولو.

(٣٨) عن ابى الزناد قال: قال رجل لعلى: يا امير المومنين ما بال المهاجرين والانصار قدموا ابابكر وانت اوفى منه منقبة واقدم منه سلما و اسبق سابقة؟ قال: ان كنت قرشيا فحسبك من عائذة قال: نعم قال لولا ان المومن عائذ الله لقتلتك ولئن بقيت لتاتينك منى روعة حصرا ويحك! ان ابابكر سبقنى الى اربع سبقنى الى الامامة، وتقديم الامامة و تقديم الهجرة والى الغار وافشاء الاسلام ويحك ان الله ذم الناس كلهم و مدح ابابكر فقال: "الا تنصروه فقد نصره الله".[3]

---

[1]) كتاب الكنى والاسماء للدولابى (١/١١٩و١٢٠)۔

[2]) مسند احمد (١/١٢٤) رقم (١٠٢٠) و(١/١٤٧) رقم (١٢٥٦) و(١٢٥٩)۔

[3]) كنزالاعمال (١٢/٥١٤) رقم (٣٥٦٧٦)۔

يعنى: يو كس د حضرت على ﷛ نه تپوس اوكړو چې دا څه خبره ده چې انصارو او مهاجرينو ابوبكر ﷛ مخكښې كړو حالانكه تاسو د هغوى په مقابله كښې د اوچتو مناقبو جوګه، په اسلام راوړلو كښې د هغوى نه مخكښې او په كارنامو كښې د هغوى نه زيات هم يئ؟هغوى ورته اوفرمائيل كه ته چرې قريشي ئې نو ستا تعلق به عائذه سره وى. هغه عرض اوكړو چې او، ونې فرمائيل كه چرې ايمان والا د الله پناه نه وه اخستې نو ما به ته قتل كړې وې او كه ته ژوندې پاتې شوې نو څما طرف نه به په تا باندې د سختې ويرې معامله رازى. هلاک شې ابوبكر ﷛ څما نه څلور څيزونو كښې مخكښې دې امامت كښې، هجرت كښې، په غار كښې پاتې كيدو د وجه او د اسلام په خورولو كښې، او هلاک شې الله تعالى د ټولو خلقو مذمت بيان كړې دې او د ابوبكر ﷛ ئې تعريف كړې دې او ونې فرمائيل كه چرې ته د ابوبكر مدد نه كوې نو الله تعالى د هغوى مددګار دې.

(۲۹) صلة بن زفر ﷫ فرمائى: كان على اذا ذكر عنده ابوبكر قال: السباق يذكرون! السباق يذكرون! والذى نفسى بيده ما استبقنا الى خير قط الا سبقنا اليه ابوبكر.[1]

يعنى: هر كله چې به د حضرت على ﷛ په وړاندې د حضرت ابوبكر ﷛ ذكر كيدلې شو نو وئيل به ئې چې د ټولو نه مخكښې تللو والا ذكر شروع دې. په هغه ذات مې دې قسم وى چې د چا په قبضه كښې څما ساه ده چې هر كله به يو نيک كار كښې څمونږ مقابله كيدله نو ابوبكر ﷛ به هميشه څمونږ نه مخكښې والې كولو.

(۳۰) حضرت على ﷛ ارشاد فرمائى:

"لقد امرنا النبى ﷺ ابابكر ان يصلى بالناس وانى لشاهد وما انا بغائب ومابى مرض فرضينا لدنيانا ما رضى به النبى ﷺ لديننا".[2]

يعنى: حضورپاک ﷺ چې كله خلقو ته د جمع وركولو حكم ابوبكر صديق ته اوكړو نو زه هم هلته كښې حاضر ووم غائب نه ووم، زه بيمار هم نه ووم، هغوى چې زمونږ دين د پاره كوم كس مقرر كړو هغه مونږ د خپلې دنيا د پاره هم خوښ كړو.

(۳۱) د حضرت على ﷛ نه منقول دى: "ان اكرم الخلق من هذه الامة على الله بعد نبيها وارفعهم درجة: ابوبكر، لجمعه القران بعد رسول الله ﷺ وقيامه بدين الله مع قديم سوابقه وفضائله".[3]

يعنى: د الله تعالى په نيز باندې د حضورپاک ﷺ نه پس ددې امت د ټولو نه عزتمند ترين سړې او د درجه په اعتبار سره د ټولو نه اوچت ابوبكر صديق ﷛ دې ځكه چې هغوى د حضورپاک ﷺ نه پس قران جمع كړو، د الله د دين حفاظت ئې اوكړو او ددې نه علاوه نور فضائل او كارنامې ئې هم دى.

[1] كنز الاعمال (۵۱۴/۱۲) رقم (۳۵۶۷۵)-
[2] كنز العمال (۱۲۵۱۳) رقم (۳۵۶۷۰) وانظر الطبقات البن سعد(۸۳/۳)-
[3] كنز الاعمال (۵۱۶/۱۲) رقم (۳۵۶۸۳)-

(۳۲) حضرت اسید بن صفوان رضی الله عنه فرمائی: "لما توفی ابوبکر سجوه ثوبا، وارتجت المدینة بالبکاء ودهش الناس کیوم قبض رسول الله ﷺ جاء علی بن ابی طالب مسرعا باکیا مسترجعا وهو یقول الیوم انقطعت خلافة النبوة حتی وقف علی باب البیت الذی فیه ابوبکر، ثم قال: رحمك الله ابابکر، کنت اول القوم اسلاما واخلصهم ایمانا واکثرهم یقینا واعظمهم غنی واحدبهم علی الاسلام، واحوطهم علی رسول الله ﷺ وامنهم علی الصحابة احسنهم صحبة واعظمهم مناقب واکثرهم سوابق وارفعهم درجة اقربهم من رسول الله ﷺ اشبههم به هدیا وسمتا وخلقا ودلا واشرفهم منزلة واکرمهم علیه واوثقهم عنده." (۱)

یعنی: هر کله چې ابوبکرصدیق رضی الله عنه وفات شو نو هغه باندې یو کپړا واچولې شوه، په مدینه کښې غوغا شوه په خلقو داسې حالت جوړ شو څنګه چې د حضورپاک ﷺ د وفات په موقع باندې وو په دغه وخت کښې حضرت علی رضی الله عنه په تیزئی سره انا لله وئیلو سره او په ژړا رالو او دا به ئې وئیل چې نن نبوت والا خلافت ختم شو تردې چې د کور دروازې سره اودریدو او وئې فرمائیل: الله دې په تا باندې اې ابوبکر رحمتونه نازل کړی تاسو د ټولو نه مخکښې اسلام راوړلو والا، په ایمان کښې د ټولو نه مخلص، په یقین کښې د ټولو نه زیات، په استغناء کښې د ټولو نه اوچت، د اسلام د پاره د ټولو نه زیات مهربانه، د رسول الله ﷺ د پاره د ټولو نه زیات محافظ، تاسو په صحابه باندې د ټولو نه زیات احسان کولو والا، د ملګیرتیا په اعتبار سره د ټولو نه اعلی، د مناقب په اعتبار سره اوچت، په فضائل کښې د ټولو نه زیات، په درجه کښې اوچت، حضورپاک ﷺ ته د ټولو نه نیزدې، طریقه کار، اخلاق او عادت په اعتبار سره تاسو د هغوی مشابه، په درجه کښې د ټولو نه اشرف او د حضورپاک ﷺ په نیز د ټولو نه عزتمند او اعتباری وې.

(۳۳) عن عبد خیر قال: سمعته یقول: قام علی رضی الله عنه المنبر فذکر رسول الله فقال: قبض رسول الله واستخلف ابوبکر رضی الله عنه فعمل بعمله وسار بسیرته حتی قبضه الله عزوجل علی ذالك ثم استخلف عمر فعمل بعملهما وسار بسیرتهما حتی قبضه الله علی ذالك." (۲)

یعنی: حضرت علی رضی الله عنه په منبر باندې تشریف فرما شو او د حضورپاک ﷺ ذکر ئې اوکړو، وئې فرمائیل چې د حضورپاک ﷺ وفات اوشو نو ابوبکر صدیق رضی الله عنه خلیفه جوړ شو، هغوی هم د حضورپاک ﷺ په عمل او سیرت باندې روان وو، تر دې چې الله تعالی هغوی خپل څان ته راوغوښتل. بیا حضرت عمر رضی الله عنه خلیفه جوړ شو هغوی هم د مخکښې دواړو په عمل او سیرت باندې عمل ساتلو تر دې چې هغوی هم وفات شول.

(۳۴) حضرت علی رضی الله عنه د یوم الجمل په موقع باندې ارشاد اوفرمائیلو: "ان رسول الله ﷺ لم یعهد الینا عهدا ناخذ به فی امارة ولکنه شیء رایناه من قبل انفسنا، ثم استخلف ابوبکر، رحمة الله علی ابی بکر،

(۱) کنزالاعمال (۱۲/۵۴۳،۵۴۲)-
(۲) مسند احمد (۱/۱۲۸) مسند علی رضی الله عنه رقم (۱۰۵۵) و (۱۰۵۹)-

فاقام واستقام، ثم استخلف عمر، رحمة الله على عمر، فاقام واستقام، حتى ضرب الدين بجرانه"[1]
يعنى حضور پاک ﷺ د امارت په سلسله کښې مونږ ته څه حکم نه وو کړې چې مونږ په هغې باندې چليدلې وې البته دا معامله مونږ په خپلې رائې سره حل کړه بيا ابوبکر خليفه شو الله دې په ابوبکر رضي الله عنه رحمت نازل کړی په خپله هم صحيح وو او نور ئې هم صحيح کړل، بيا حضرت عمر رضي الله عنه خليفه شو الله تعالى دې په عمر رضي الله عنه باندې هم رحمت نازل کړی هغوی هم په استقامت باندې روان وو او نور ئې هم روان کړل تر دې چې دين مکمل توګه باندې پوخ شو.

⑮.. محمد بن حنفيه رحمه الله فرمائى: قلت لابى: اى الناس خير بعد رسول الله ؟ قال ابوبكر: قلت ثم من؟ قال عمر وخشيت ان يقول عثمان قلت: ثم انت؟ قال: ما انا الا رجل من المسلمين"[2]
يعنى: ما خپل پلار نه تپوس اوکړو چې د رسول الله ﷺ نه پس څوک د ټولو نه افضل دې؟ وئې فرمائيل: ابوبکر، ما تپوس اوکړو چې بيا څوک؟ وئې فرمائيل: عمر، دې نه پس ماته ويره اوشوه چې د عثمان رضي الله عنه نوم به اخلى څکه ما ترې نه تپوس اوکړو چې بيا تاسو يئ؟ وئې فرمائيل چې څه خو په عام مسلمانو کښې يو مسلمان يم.
په دې روايت کښې حضرت على رضي الله عنه د شيخينو په ښکاره سره افضليت بيان کړې دې.
حضرت شاه ولى الله رحمه الله فرمائى چې:
"اما بيان افضليت شيخين، پس ازوې متواتر شده مرفوعا وموقوفا،هر چند اين مسئله مذهب جميع اهل حق است اما کسې از صحابه آن را مصرح ترومحکم ترچون على مرتضى نياورده"[3]
مطلب دادې چې: د شيخينو افضليت د حضرت على رضي الله عنه نه متواتر ثابت دې اګرچې د شيخينو افضليت د ټولو اهل حق مذهب دې خو بيا هم په صحابو کښې دا مسئله د حضرت على رضي الله عنه په شان په وضاحت او مضبوطئ سره چا بيان کړې نه ده"
دغه شان د حضرت على رضي الله عنه نه دا روايت نقل کوونکو کښې ددوی څوی محمد بن الحنفيه نه علاوه عبدالله بن سلمه[4]، علقمه بن قيس[5] عبدخير[6] حضرت ابوجحيفه[7] النزال بن سبره[8] رحمهم الله وغيره ډير حضرات دی.
⑯.. حضرت على رضي الله عنه ته چې کله دا معلومه شوه چې بعضې خلق ده لره د شيخينو نه افضل

[1] مسنداحمد(۱/ ۱٤) مسند على رضي الله عنه رقم (۹۲۱)-
[2] صحيح البخارى(۱/ ۵۱۸) كتاب الفضائل اصحاب النبى ﷺ باب (بدون ترجمة بعد باب قول النبى ﷺ لو كنت متخذا خليلا) رقم (۳٦۷۱)_
[3] ازالة الخفاء عن خلافة الخلفاء مترجم(۱/ ۲۵٤)-
[4] سنن ابن ماجه المقدمة باب فى فضائل اصحاب النبى ﷺ فضل عمر رضي الله عنه رقم(۱۰٦)-
[5] رواه احمد انظر ازالة الخفاء(۱/ ۲۵٦)-
[6] مسند احمد(۱/ ۱۱۳) رقم(۹۰۸و۹۰۹)-
[7] مسند احمد(۱/ ۱۰٦) رقم(۸۳۳)-
[8] الاستيعاب بهامش الاصابة(۲/ ۲۵۲) ترجمة سيدنا ابى بكر الصديق رضي الله عنه)-

كنړى نو په منبر باندې اودريدو او حمد وثنا نه پس ئې اوفرمائيل:

"ايها الناس انه بلغنى ان قوما يفضلونى على ابوبكر و عمر، ولو كنت تقدمت فيه لعاقبت فيه فمن سمعته بعد هذا اليوم يقول هذا فهو مفتر عليه حد المفترى ثم قال: ان خير هذه الامة بعد نبيها ابوبكر ثم عمر ثم الله تعالى اعلم بالخير بعد قال: وفى المجلس الحسن بن على، فقال: والله، لو سمى الثالث لسمى عثمان" [1]

يعنى اې خلقو ماته دا خبره رارسيدلې ده چې څه خلق ماله په ابوبكر او عمر رضي الله عنهما باندې فضيلت راكوى كه مخكښې نه څما د طرف نه تنبيه شوې وه نو ما به داسې خلقو ته سزا وركړې وه، د نن نه پس چې د چا نه ما دا واوريدل نو پوه دې شى چې دې الزام لګوونكې دې، ده باندې به د الزام لګولو حد لګى، بيا ئې اوفرمائيل چې د نبى نه پس په دې امت كښې د ټولو نه بهترين ابوبكر دې بيا عمر دې دې نه پس د الله په علم كښې ده چې څوک افضل دې په دې مجلس كښې حسن هم وو، وئې فرمائيل كه د دريم نوم ئې اخستلې وې نو د عثمان نوم به ئې اخستلو۔

⑭.. عن ابى وائل قال: قيل لعلى بن ابى طالب رضي الله عنه الا تستخلف علينا؟ قال: ما استخلف رسول الله صلى الله عليه وسلم فاستخلف، ولكن ان يرد الله بالناس خيرا فسيجمعهم بعدى على خيرهم كما جمعهم بعد نبيهم على خيرهم" [2] صححه الحاكم وقرره الذهبى)

يعنى حضرت على رضي الله عنه نه تپوس اوكړې شو چې تاسو به څوک زمونږ د پاره خليفه مقرر كړې وو نو وئې فرمائيل چې حضورپاک صلى الله عليه وسلم څوک خوښ كړې نه وو نو بيا زه ولې خوښ كړم البته كه الله تعالى انسانانو سره د خير فيصله كړې وى نو څما نه پس چې څوک بهتر وى الله تعالى به خلقو لره په هغه باندې جمع كړى څنګه چې الله تعالى د خپل نبى صلى الله عليه وسلم نه پس په يو بهترين كس باندې دوى جمع كړې وو۔

⑱.. صحيح بخارى كښې د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه د حضرت على او حضرت عباس رضي الله عنهما واقعه منقول ده:

ان على بن ابى طالب خرج من عند رسول الله صلى الله عليه وسلم فى وجعه الذى توفى فيه، فاخذ بيده عباس بن عبد المطلب فقال له: انت والله بعد ثلاث عبد العصا وانى والله لارى رسول الله صلى الله عليه وسلم سوف يتوفى من وجعه هذا انى لاعرف وجوه بنى عبد المطلب عند الموت اذهب بنا الى رسول الله صلى الله عليه وسلم فلنساله فيمن هذا الامر ان كان فينا علمنا ذالك وان كان فى غيرنا علمناه فاوصى بنا فقال: على: انا والله لئن سالناها رسول الله صلى الله عليه وسلم فمنعناها لا يعطيناها الناس بعده وانى لا اسالها رسول الله صلى الله عليه وسلم" [3]

---

[1]) ازالة الخفاء(١/٢٦١و٢٦٢)-

[2]) المستدرک للحاكم (٧٩/٣) كتاب معرفة الصحابة باب ابى بكر الصديق رضي الله عنه-

[3]) صحيح البخارى(٦٣٩/٢) كتاب المغازى باب مرض النبى صلى الله عليه وسلم ووفاته رقم(٤٤٤٧) و(٩٢٧/٢) كتاب الاستيذان باب المعانقة وقول الرجل كيف اصبحت؟ رقم(٦٢٦٦)-

يعني حضرت علی رضی الله عنه د حضورپاک صلی الله علیه وسلم نه هغه وخت بهر اووتلو هر کله چې هغوی په مرض الوفات کښې وو، حضرت عباس رضی الله عنه د هغه لاس اونیولو او وئې وئیل چې په الله قسم! ته به درې ورځې پس د عصا تابع شې ماته یقین دې چې د حضورپاک صلی الله علیه وسلم به په دې مرض کښې وفات کیږی ماته د مرګ په وخت د بنوعبدالمطلب د مخونو پیژندل کیدل معلوم دی مونږ خان سره حضورپاک صلی الله علیه وسلم ته بوځه چې مونږ ترې تپوس اوکړو چې دا خلافت به چاته میلاویګی؟ که زمونږ طرف ته راتلونکې وی نو پته به اولګی او که خمونږ طرف ته نه وی نو چې چاته میلاویږی چې هغوی ته څه تاکیدی وصیت اوفرمائی حضرت علی رضی الله عنه اوفرمائیل: په الله قسم که چرې مونږه حضورپاک صلی الله علیه وسلم نه خلافت اوغوښتلو او انکار ئې اوکړلو نو بیا دا خلق چرې هم مونږ له به رانکړی، څه به حضور صلی الله علیه وسلم نه تپوس نه کوم.

سقیفه بنوساعده کښې د ابوبکر رضی الله عنه په لاس باندې د خلافت بیعت: مناسب معلومیږی چې لږ تفصیل سره په سقیفه بنی ساعده کښې د انصارو را جمع کیدل او د حضرات شیخین رضی الله عنهما هلته رسیدلو نه پس د حضرت ابوبکر رضی الله عنه په رشتونی لاس باندې د خلافت د بیعت واقعه ذکر شی چې په هغې سره د استحقاق دخلافت دې بحث کښې کافی وضاحت کیږی.

حضورپاک صلی الله علیه وسلم د ګل په ورځ د ماسپښین په وخت د عالم فانی نه عالم جاودانی طرف ته تشریف یوړلو.

د ماښام په وخت یو کس راغلو او ابوبکر صدیق رضی الله عنه ته ئې خبر ورکړو چې انصار سقیفه بنی ساعده کښې جمع شوې دی او د سعد بن عباده رضی الله عنه په لاس باندې بیعت کول غواړی او بعضې انصار دا هم وائی چې یو امیر خمونږ نه او یو د قریشو نه به وی.

د انصارو خیال دا وو چې د خلافت حق غوښتل انصارو ته حاصل دې ځکه چې انصارو د دین مدد اوکړو او حضورپاک صلی الله علیه وسلم ئې ځان سره ایسار کړو او بیا دوی سره شول او د الله دشمنانو سره ئې جهاد اوکړو، بعضې په کښې ددې مخالفت هم اوکړو او خپل مینځ کښې په ئې خبرې وارولې.

هر کله چې ددې خبرې اطلاع شیخینو ته اوشوه نو دې دواړو بزرګانو ابوعبیده بن الجراح خان سره کړو اوددې اختلاف د بندولود پاره سقیفه ته روان شول چې الله مه کړه څه فتنه پیدا نشی. کله چې دا دواړه هلته اورسیدل نو حضرت سعد رضی الله عنه اودریدلو او تقریر ئې اوکړلو:

اما بعد: فنحن الانصار وکتیبة الاسلام وانتم یا معشر قریش، رهط بیننا، وقد دفت الینا دافة من قومکم، فاذا هم یریدون ان یعصبونا الامر[1]

یعنی مونږ انصار د دین اسلام مددګاران یو او د اسلام لښکر یوو او تاسو اې د مهاجرینو ډلې! په مونږ کښې یو وړه ډله یئ (یعنی تاسو لږ یئ او مونږه ډیر یوو) او ستاسو د قوم یو وړې ډلې خمونږ سره پناه اخستې ده او اوس هغوی د خلافت حق خمونږ نه په زور اخستل غواړی.

د یو روایت مطابق حضرت سعدبن عباده رضی الله عنه خپل تقریر کښې اوفرمائیل:

یامعشر الانصار لکم سابقة فی الدین وفضیلة فی الاسلام، لیست لاحد من العرب، ان محمد صلی الله علیه وسلم لبث فی قومه

[1]) الکامل لابن الاثیر (۲/۲۲۱) حدیث السقیفة وخلافة ابی بکر رضی الله عنه وارضاه)-

بضع عشرة سنة، يدعوهم الى عبادة الرحمن وخلع الانداد والاوثان، فما آمن به الاقليل، ما كانوا يقدرون على منعه ولا على اعزاز دينه ولا على دفع ضيم حتى اذا اراد الله بكم الفضيلة ساق اليكم الكرامة، وخصكم بالنعمة، ورزقكم الايمان به وبرسوله، والمنع له ولاصحابه، والاعزاز له ولدينه، والجهاد لاعدائه، فكنتم اشد الناس على عدوه، حتى استقامت العرب لامر الله طوعا وكرها واعطى البعيد المقادة صاغرا، فدانت لرسوله باسيافكم العرب وتوفاه الله وهو عنكم راض، وبكم قرير العين، استبدوا بهذا الامر دون الناس، فانه لكم.[1]

يعنې اې د انصارو خلقو تاسو ته په دين کښې مخکښې والې حاصل دې او اسلام تاسو ته فضيلت درکړو چې عربو کښې چاته هم حاصل نه دې، محمد ﷺ په خپل قوم کښې د لسو کالو نه زيات پاتې شو، هغوی خلقو ته د الله تعالى د عبادت او د بتانو د پرېښودلو دعوت ورکولو، په دوی باندې ايمان راوړلو والا ډير لږ وو، هغوی نه د حضور پاک ﷺ دفاع کولې شوه او نه ئې د دين مدد کولې شو، او نه ئې يو ظلم لرې کولې شو، پس هر کله چې د الله تعالى اراده د هغوی د اوچتولو اوشوه نو دا عزت ئې ستاسو په تقدير کښې واچولو، او دا نعمت ئې تاسو سره خاص کړو، تاسو ئې په الله او رسول ايمان راوړلو والا، د دوی او د اصحابو ئې دفاع کولو والا، د دوی او د دوی د دين مدد کولو والا او دشمنانو سره د جهاد کولو توفيق ئې درکړو تاسو د هغوی په دشمنانو باندې د ټولو نه زيات سخت وئی، تردې چې د ټول عرب، که خوښه ئې وه او که نا، خو د الله تعالى حکم پورا کولو د پاره تيار شول، هغه کس چې تابعدار نه وو هغه هم ذليل او عاجز راغې او تابعدار شو، تردې چې ټول عرب ستاسو د تورې په زور سره د رسول الله ﷺ تابعدار شو، د هغوی وفات په داسې حالت کښې اوشو چې هغوی زمونږ نه خوشحاله وو، خمونږ د وجه د هغوی سترګې يخې وې، لهذا د خلافت دا معامله خپل لاس کښې واخلئ ځکه چې دا ستاسو د پاره دې.

حاضرينو دا تقرير ډير خوښ کړو او هر طرف نه د ستاينې آوازونه اوچت شول، تقرير نه پس په دې مسئله باندې بحث شروع شو او خپل مينځ کښې اووئيل که د قريشو مهاجرينو ددې نه انکار اوکړو او دا ئې اووئيل چې مونږ هجرت کولو والا يوو او اولنی صحابه يوو چې په دوی باندې مو رومبې ايمان راوړو، او هم د هغه د قبيله او ډلې نه يوو، زمونږ حق زيات جوړيږي، نو داسې حالت کښې به څه کوئی؟!

په دې باندې بعضې صحابه کرامو اوفرمائيل چې مونږ به اووايو چې يو امير به زمونږ نه وی او يو امير به ستاسو نه وی، او داوړه اميران به په صلاح اومشوره سره د خلافت کار سر ته رسوی. حضرت سعد بن عباده په اوريدو سره اوفرمائيل چې دا رومبئ کمزوری ده.

حضرت عمر رضی الله عنه په دې موقع غوښتل چې څه اووائی او په زړه زړه کښې ئې د ويلو د پاره ډير سوچ کړې وو، خو هر کله چې هغه پاسيدلو والا وو دغه وخت ابوبکر صديق رضی الله عنه پاسيدو او د الله تعالى حمدوثنا نه پس ئې اوفرمائيل:

"ان الله قد بعث فينا رسولا الى خلقه وشهيدا على امته ليعبدوه ويوحدوه، وهم يعبدون من دونه آلهة شتى

[1] الكامل لابن الكثير (٢/٢٢٢)-

من حجر وخشب، فعظم على العرب ان يتركوا دين آبائهم، فخص الله المهاجرين الاولين من قومه بتصديقه، والايمان به والمواساة له و الصبر معه على شدة اذى قومهم وتكذيبهم اياه وكل الناس لهم مخالف زار عليهم فلم يستوحشو القلة عددهم وشنف الناس لهم فهم اول من عبدالله فى هذه الارض و آمن بالله وبالرسول، وهم اولياؤه وعشيرته، واحق الناس بهذا الامر من بعده لا ينازعهم الا ظالم انتم يا معشر الانصار من لا ينكر فضلهم فى الدين ولا سابقتهم فى الاسلام رضيكم الله انصار لدينه، ورسوله وجعل اليكم هجرته، وفيكم جلة ازواجه واصحابه، فليس بعد المهاجرين عندنا بمنزلتكم فنحن الامراء وانتم الوزراء لا تفاوتون بمشورة ولا تقضى دونكم الامور.»[1]

يعنى "الله تعالى په مونږ كښې دخپل مخلوق د پاره رسول شهيد او ګواه راوليګو، چې خلق د الله تعالى عبادت اوكړى او د هغه توحيد اختيار كړى، چې په دغه وخت كښې ددوى دا حالت وو چې د مختلف كانړو او لرګى جوړ شوې خدايانو عبادت ئې كولو، د عرب خلقو ته د خپل پلار نيكه دين پريښودل ګران شو نو دغه وخت كښې الله تعالى ددوى تصديق د پاره اولنى مهاجرين خوښ كړل چې هغوى په دوى باندې ايمان راوړلو، په غم كښې ورسره شريک شول، ورسره كلک اودريدل چې كوم وخت د خپل قوم نه ورته سخت تكليفونه ورپيښ وو، هغوى دوى نه منلو، هر سړى مخالف وو، خو دا خلق په تعداد كښې د كموالى باوجود په ويره كښې او نه غورزيدل، حالانكه كفار به مسلمانو سره ډير په تكبر سره مخښې ته راتلل، خو هم دغه مسلمانان په دې زمكه باندې د ټولو نه مخكښې د الله تعالى عبادت كولو والا، په هغه باندې او په هغه د رسول باندې ايمان راوړونكې وو، او هم دا د هغه خپلوان او خاندان والا وو، هم دغه حضرات ددوى نه پس د خلافت ډير حقداره دى، او هم دوى سره به مقابله كولو والا ډير ظالم وى، اې د انصارو ډلې ستاسو د لوړ مقام او شرافت، او په دين كښې ستاسو د كارنامو نه انكار نشى كيدلې الله تاسو د خپل دين او د خپل رسول مددګاران جوړ كړئ، ستاسو طرف ته هجرت اوشو، په تاسو كښې د هغوى بيبيانې او لوئې لوئې صحابه كرام رضي الله عنهم موجود دى، د اول مهاجرينو نه پس ستاسو د درجه برابر هيڅ څوک نشته، چې مونږ اميران يو نو تاسو به وزيران يئ، په يو مشوره كښې تاسو هيريدلې نه شئ او نه به ستاسو نه بغير څه فيصله كيږى."

په يو روايت كښې ابوبكر صديق رضي الله عنه انصارو ته په جواب كښې اوفرمائيل: «ما ذكرتم فيكم من خير فانتم له اهل ولن يعرف هذا الامر الا لهذا الحى من قريش هم اوسط العرب نسبا ودارا»[2]

يعنى تاسو چې خپل كوم فضيلت بيان كړو واقعى تاسو ددې جوګه يئ خو د خلافت حقدار هم قريش دى ځكه چې دوى په عربو كښې د نسل او قبيله په اعتبار سره د ټولو نه افضل دى. د حضرت صديق اكبر رضي الله عنه دې تقرير نه پس حباب بن منذر پاسيدو او وئې فرمائيل چې

[1] الكامل لابن الاثير (٢/٢٢٣)-
[2] صحيح البخارى (٢/١٠١٠) كتاب المحاربين باب رجم الحبلى من الزنا اذا احصنت رقم (٦٨٣٠)-

مناسب داده چې يو امير خمونږ نه وی او يو ستاسو نه[1]

صديق اکبر رضی الله عنه دې موقع باندې اوفرمائيل چې د حضورپاک صلی الله علیه وسلم ارشاد دې "الائمة من قريش"[2] يعنی خلفاء او امراء به د قريشو نه وی.

حضرت ابوبکر صديق رضی الله عنه دا هم اوفرمائيل: "انه لا يحل ان يکون للمسلمين اميران فانه مهما يکن ذلکم يختلف امرهم واحکامهم وتتفرق جماعتهم ويتنازعون فيما بينهم هنالك تترك السنة وتظهر البدعة وتعظم الفتنة وليس لاحد على ذالك صلاح وان هذا الامر فی قريش ما اطاعوا الله واستقاموا على امره قد بلغکم ذالك او سمعتموه عن رسول الله صلی الله علیه وسلم ولا تنازعوا فتفشلوا وتذهب ريحکم واصبروا ان الله مع الصابرين فنحن الامراء وانتم الوزراء اخواننا فی الدين وانصارنا عليه"[3]

يعنی د مسلمانانو دوه اميران په يو وخت نه شی کيدې ځکه که داسې اوشوه نو په ټولو احکامو معاملو کښې به اختلاف پيدا شی او ددوی ډله به ګډه وډه شی. په خپل مينځ کښې به په جنګ شی. او په داسې موقع به سنت پريښودې شی او بدعات به ښکاره شی. فتنه به غټه شی او بيا به ددې صحيح والې د چا اختيار کښې نه وی. دا خلافت به قريشو کښې وی تر کومې چې قريش د الله تابعدار وی او په دين باندې کلک وی. او دا خبره تاسو ته رارسيدلې ده يا هغوی دا اوفرمائيل چې دا خبره تاسو ته حضورپاک صلی الله علیه وسلم نه اوريدلې ده چې جنګونه مه کوی کمزورې به شئ، او ستاسو دبدبه به ختمه شی، د صبر نه کار واخلئ الله صبر والا سره دې. مونږ امير يوو او تاسو وزير. تاسو زمونږ دينی وروريان او په دين کښې خمونږ مددګاران يئ.

حضرت عمر فاروق رضی الله عنه هم اوفرمائيل "سيفان فی غمد واحد لا يکونان" او په يو روايت کښې دی "هيهات لا يجتمع فحلان فی مغرس"[4] يعنی په يو هميانئ کښې دوه تورې او په يو ځائې دوه نران نشی ځائې کيدلې.

ددې حضراتو عقلی او نقلی دلائلو اوريدلو نه پس انصار رضی الله عنهم سر کيښودلو.

په دې موقع باندې صديق اکبر رضی الله عنه حضرت سعدبن عباده رضی الله عنه ته خطاب کښې اوفرمائيل:

"ولقد علمت يا سعد ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال، وانت قاعد، قريش ولاة هذا الامر، خير الناس تبع لبرهم وفاجرهم

---

[1]) الشمائل للترمذی مع شرحه للقاری (۲/۲۱۹)۔

[2]) المستدرک للحاکم (٤/٧٦) کتاب معرفة الصحابة ذکر فضائل قريش من حديث علی رضی الله عنه والمسند لاحمد (۳/۱۲۹) رقم (۱۲۳۳۲) قال القاری: وهو حديث صحيح ورد من طرق نحو اربعين صحابيا "جمع الوسائل فی شرح الشمائل (۲/۲۱۹)۔

[3]) کنز العمال (٥/٥٩٦) کتاب الخلافة والامارة الباب الاول فی خلافة الخلفاء. خلافة ابی بکر رضی الله عنه رقم (۱٤۰٥۹)۔

[4]) السيره الحلبية (۳/۳٥۸) باب ما يذکر فيه مدة مرضه وما وقع فيه وفاته صلی الله عليه وسلم)۔

تبع لفاجرهم.([1])

يعني اې سعد: تاته پته ده چې رسول الله ﷺ يو موقع باندې چې ته هلته كښې هم موجود وې فرمائيلي وو چې قريش به د خلافت ذمه دار وى ځكه چې ښه خلق ددې د نيكانو تابع دى او خراب خلق ئې د خرابو تابع دى.

حضرت سعد رضي الله عنه اومنله او وئې فرمائيل "صدقت نحن الوزراء وانتم الامراء"([2]) يعنى واقعى تا صحيح خبره اوكړه مونږ به وزير يوو او تاسو به امير.

په دې روايت كښې ښكاره ده چې حضرت ابوبكر رضي الله عنه حضرت سعد رضي الله عنه ته قسم وركړو چې ستا په موجودګئ كښې حضورپاك ﷺ دا فرمائيلي وو چې د خلافت د كار واليان به د قريشو نه وى او حضرت سعد رضي الله عنه "صدقت" وئيلو سره ددې تصديق هم اوكړو.

د شمائل ترمذى يو روايت كښې دى چې هر كله انصارو "منا امير ومنكم امير" اوفرمائيل نو حضرت عمر فاروق رضي الله عنه د حضرت ابوبكر صديق رضي الله عنه درې خصوصيات بيان كړل او په اعلان سره ئې اوفرمائيل چې اووايئ په چا كښې د ابوبكر رضي الله عنه نه علاوه دا خصوصيات شته؟

اول: دا چې حضرت ابوبكر رضي الله عنه ته الله تعالى په قرآن كښې "ثانى اثنين اذهما فى الغار"([3]) اوفرمائيل، ابوبكر رضي الله عنه ته ئې دويم اوئيلو او دوى ته ئې د غار ملګرې هم اوئې.

دويم: دا چې ابوبكر رضي الله عنه ئې د حضورپاك ﷺ خاص ملګرې او د هغه محبت سره خاص اوفرمائيلو([4])

دريم: داچې الله تعالى د دوى د پاره خپل معيت خاصه ذكر كړو "ان الله معنا".([5])

ګنى دعلم او احاطه په لحاظ سره د الله تعالى مرسته عام ده او ټولو ته شامله ده: "وهو معكم اينما كنتم"([6])

دا درې فضيلتونه د ابوبكر صديق رضي الله عنه دقران د نص نه ثابت دى چې په هغې كښې دې طرف ته اشاره ده چې ابوبكر صديق رضي الله عنه افضل دې او هم هغه د خلافت حقدار دې([7])

حضرت عمر رضي الله عنه د ابوبكر رضي الله عنه د فضائلو دليلونو كښې صرف درې دليلونه واخستل چې د رڼرا ورځ په شان واضح دى ګنى د آيت په سياق وسباق كښې د صديق اكبر رضي الله عنه د فضيلت دليلونه نور هم ډير دى: نو هغې كښې اول: د الله تعالى ارشاد دې "الا تنصروه فقد نصره الله اذ اخرجه الذين كفروا".([8])

---

[1]) المسند لاحمد(١/٥)رقم(١٨) مسند ابى بكر الصديق رضي الله عنه-

[2]) حواله باله

[3]) التوبة/٣٩)-

[4]) التوبة/٣٩)-

[5]) التوبة/٣٩)-

[6]) الحديد/٤)-

[7]) شمائل الترمذى مع جمع الوسائل (٢/٢٢٠)-

[8]) التوبة/٣٩)-

په دې آيت كښې د ابوبكر رضي الله عنه نه علاوه ټولو ته د نصرت په پرېښودو باندې زورنه ده ځكه چې ابوبكرصديق رضي الله عنه خو هغوى سره وو او د حضورپاك ﷺ مددګار وو، نو دوى د زورنې نه بهر دى
دويم: دا چې د الله د طرف نه د حضورپاك ﷺ په امداد كښې د ابوبكر صديق رضي الله عنه امداد هم شامل دې ځكه دوى حضورپاك ﷺ سره وو، نو دوى هم د حضورپاك ﷺ پشان د الله د طرف نه په امداد او مرسته كښې شامل وو، نو هم دوى به د خلافت حقدار وى.

دريم: دا چې "فانزل الله سكينته عليه" كښې د عليه ضمير د صحيح قول په اعتبار سره ابوبكر صديق رضي الله عنه ته راجع دې، يعنى د الله د طرف نه سكون او اطمينان ابوبكرصديق رضي الله عنه ته شامل دې ځكه چې هم دوى به د حضورپاك ﷺ په محبت كښې انتهائى درجه پريشانه او بې چين وو، الله دوى ته خاص سكون او اطمينان وركړو.

څلورم: دا چې دې آيت كښې ابوبكر رضي الله عنه ته "ثانى اثنين" وئيلې شوې دى چې په هغې كښې دې طرف ته اشاره ده چې ابوبكر رضي الله عنه د علم او عمل په كمالاتو كښې د حضورپاك ﷺ ثانى او قائم مقام دې او په نزديكت او د غار په انواراتو او تجلياتو كښې د حضورپاك ﷺ ملګرې او يارغار دې.

پنځم: دا چې "اذيقول لصاحبه" كښې د "صاحب" نه مراد په اجماع د مفسرينو ابوبكرصديق رضي الله عنه مراد دې الله تعالى په قران كښې خاص توګه باندې دوى د حضورپاك ﷺ خاص دوست، خاص مرستوال او د اخلاص نه ډك ريشتونې محبت كولو والا اوخودلو، اشاره دې طرف ته ده چې د ابوبكر رضي الله عنه مرسته او دوستانه د هميشه د پاره قائم ده، د دنيا په ژوند كښې د حضورپاك ﷺ دوست دې او په عالم برزخ، عالم آخرت، ميدان حشر او په حوض كوثر باندې هم دوى د هغوى به دوست وى، دغه وجه نه بعضې علماؤ ليكلې دى چې څوک د ابوبكر صديق رضي الله عنه د صحابي كيدو نه انكار اوكړى نو هغه كافر دې چې دې د الله تعالى د دې قول "لصاحبه" انكار كونكې دې.

شپږم: دا چې ابوبكر رضي الله عنه باره كښې ئې دا اوفرمائيل "لاتحزن" يعنى اې ابوبكر ته غمګين او پريشانه كيږه مه" دا د دې خبرې دليل دې چې ابوبكرصديق رضي الله عنه په حضورپاك ﷺ باندې ځان قربانه وونكې عاشق او دوى هغوى د پاره غم شريک وو،

اووم: دا "لاتحزن" نه پس "ان الله معنا" ئې اوفرمائيل او د الله تعالى د خصوصى مرستې زيرې وركړو[1]

دې نه پس ابوبكرصديق رضي الله عنه اوفرمائيل چې دا عمر او ابوعبيده رضي الله عنهما دواړه دلته موجود دى تاسو دې دواړو كښې چې د چا په لاس كول غواړئ بيعت اوكړئ[2]
دلته حضرت عمر او ابوعبيده رضي الله عنهما اوفرمائيل: چې په الله قسم! تاسو په ټولو مهاجرينو كښې افضل يئ، مونځ چې د دين ستن ده او د دين اسلام د ټولو نه اوچت او افضل ركن دې په هغې

[1] هذا كله توضيح ما افاده القارى فى شرح الشمائل(٢/٢٢٠و ٢٢١)-
[2] السنن الكبرى للبيهقى(١٤٢/٨)كتاب اهل البغى جماع ابواب الرعاة باب الائمة من قريش)-

كښې تاسو د حضورپاک ﷺ خليفه او قائم مقام شوئى، اې ابوبكر! تاسو خپل لاس رامخكښې كړئى مونږ ستاسو په لاس باندې بيعت كوو.[1]

په يو روايت كښې دى چې ابوبكر رضی اللہ عنہ حضرت عمر رضی اللہ عنہ ته اوفرمائيل چې لاس رامخكښې كړه چې ستا په لاس باندې بيعت اوكړم، حضرت عمر رضی اللہ عنہ ورته اوفرمائيل چې تاسو افضل يئ، ابوبكر صديق جواب وركړو "انت اقوى منى" تاسو ځما نه زيات قوى يئ، په دې باندې خبرې اترې اوشوې، په آخر كښې حضرت عمر رضی اللہ عنہ اوفرمائيل "ان قوتى لك مع فضلك" ځما قوت به ستاسو فضيلت سره يو ځائي كار كوى، يعني امير به تاسو افضل يئ او "اقوى" به د هغه وزير وى.[2]

دې نه پس حضرت عمر رضی اللہ عنہ ابوبكر رضی اللہ عنہ ته اوفرمائيل چې بيعت د پاره لاس رامخكښې كړئى، د غه وخت چې كله حضرت عمرؓ او حضرت ابوعبيده رضی اللہ عنہ بيعت د پاره مخكښې راتلل غوښتل نو دغه وخت حضرت بشيربن سعد انصارى رامخكښې شو او پاسيدو او د ابوبكر صديق رضی اللہ عنہ په لاس يئ بيعت اوكړو، دې نه پس حضرت عمر او حضرت ابوعبيده رضی اللہ عنہ بيعت اوكړو.[3]

كله چې حباب بن منذر اوكتل چې بشير بن سعد رضی اللہ عنہ د ابوبكر رضی اللہ عنہ په لاس باندې بيعت اوكړو نو وئې ووئيل چې تا د خپلولۍ خيال او نه ساتلو او د خپل تره ځوى سعدبن عباده امارت دې قبول نه كړو او په هغه دې حسد اوكړو، بشيربن سعد رضی اللہ عنہ ورته جواب وركړو چې په الله قسم! داخبره نه ده بلكه خبره دا ده چې د مهاجرينو حق د هغوى نه اخستل نه غواړم.[4]

بيا د قبيله اوس خلق د قبيله خزرج امارت هم نه خوښه وو او هغه ته ويره وه كه يو ځل سعدبن عباده امير جوړ كړې شو او امارت خزرج طرف ته لاړو نو بيا به قبيله اوس ته دې فضيلت كښې چرې هم حصه ميلاؤ نه شى.

د قبيله اوس نقيب او سردار حضرت اسيدبن حضير هلته كښې موجود وو هغوى قبيله اوس خلقو ته مشوره وركړه چې پاسئ او د ابوبكر په لاس باندې بيعت اوكړئى، دا خلق پاسيدل او د ابوبكر رضی اللہ عنہ په لاس باندې ئې بيعت اوكړو، او دا بيعت كول وو چې د سعدبن عباده رضی اللہ عنہ د بيعت خبره بالكل ختمه شوه، دې نه پس څلورو طرفو نه خلق د ابوبكرصديق رضی اللہ عنہ په بيعت باندې راجمع شول تردې چې د ښېنې لګيدلو ځائي هم پاتې نه شو.[5]

بيعت عامه: دا عام بيعت وو چې د ګل په شپه باندې اوشو، په كومه ورځ چې حضورپاک ﷺ وفات شو، او دې نه پس په دويمه ورځ د نهې باندې د مسجدنبوى په منبر باندې بيعت عامه اوشو.[6]

---

[1] كنزالاعمال(٥/٦٤٠) رقم(١٤١٢٧)-
[2] كنزالاعمال(٥/٦٥٢) رقم(١٤١٤٠) وجمع الوسائل(٢/٢٢١)-
[3] السيرة الحلبية(٣/٣٥٨)-
[4] حواله بالا)-
[5] سيرة المصطفى(٣/٢١١و٢١٢)-
[6] السيرة الحلبية(٣/٢٥٩)-

د سقیفه بني ساعده د بیعت په دویمه ورځ یعنی د نهې په ورځ عام خلق په مسجدنبوی کښې راجمع شول، ټول مشران صحابه کرام او انصار او مهاجرین رضی الله عنهم موجود وو، اول حضرت عمر رضی الله عنه په منبر باندې یو مختصر او جامع تقریر اوکړو او په هغې کښې د ابوبکر رضی الله عنه مخکښې والې اوفضائل ئې شمیر کړل چې تاسود ابوبکرصدیق رضی الله عنه په لاس باندې بیعت اوکړئ، دې نه پس حضرت ابوبکر رضی الله عنه ئې په منت سره په منبر کینولو او عام خلقو د هغوی په لاس باندې بیعت اوکړو.[1]

د بیعت نه پس صدیق اکبر رضی الله عنه یو مختصر خطبه اولوستله او په هغې کښې ئې ارشاد اوفرمائیلو چې: "اې خلقو! ستاسو دا خیال دې چې ما دا خلافت څکه قبول کړو چې ما د خلافت یا د امارت شوق ساتلو، یا په مسلمانانو باندې مې خپل فضیلت او اوچتوالې غوښتلو .نو قسم دې وی په هغه ذات د چا په قبضه کښې چې ځما ساه ده: ما په دې اراده باندې خلافت قبول کړې نه دې، په الله قسم! ما د امارت یا خلافت لږ وخت د پاره هم خواهش نه دې کړې، نه په پټه نه په ښکاره مې ده دې غوښتنه کړې ده.

"ځما خو دا خوښه وه چې ځما نه علاوه بل صحابی ته دا منصب اوسپارلې شی چې په مسلمانانو کښې ئې انصاف کولو اوس څه تاسو ته صفا وایم چې ستاسو دا خلافت دې تاسو ته واپس وی چې کوم بیعت تاسو ځما په لاس کړې وو هغه ټول ختم دې اوس چې چا ته غواړئ مشری او خلافت ورته حواله کړئ، څکه چې زه تاسو نه یو کس یم".[2]

د حضرت علی او حضرت زبیر رضی الله عنهما بیعت: چې کله ټولو بیعت اوکړو نو حضرت ابوبکر رضی الله عنه په خلقو باندې نظر واچولو نو حضرت علی او حضرت زبیر رضی الله عنه په نظر رانغلل، وئې فرمائیل چې زه دې مجمع کښې حضرت علی او زبیر رضی الله عنهما نه وینم هغوی هم راوغواړئ، د انصارو نه څو کسان پاسیدل او هغوی دواړه ئې راوغوښتل.

ابوبکر رضی الله عنه ورته اوفرمائیل چې اې د الله د رسول د تره ځویه او د هغوی ځومه! آیا تاسو په مسلمانانو کښې اختلاف اچوئی؟ او هم دا یې حضرت زبیر رضی الله عنه ته هم اوفرمائیل،

دې دواړو حضراتو اووئیل چې اې د الله د رسول خلیفه! تاسو مونږ ملامت کوئی مه، مونږ په مسلمانانو کښې اختلاف نه اچوو، نه مونږ په څه باندې خفه یو، صرف دا خیال دې چې مونږ د خلافت په مشوره کښې شامل نه کړې شو باقی مونږ یقین سره وایو چې د خلافت حقدار ابوبکر رضی الله عنه دې هغوی د حضورپاک صلی الله علیه وسلم د غار ملګرې دې، مونږ ته د هغوی فضیلت او مرتبه ډیره ښه معلومه ده حضورپاک صلی الله علیه وسلم هغوی په خپل ژوند کښې امام مقرر کړې وو چې خلقو ته مونځ ورکړی".[3]

په یو روایت کښې دی چې حضرت علی رضی الله عنه اوفرمائیل "انه رضیه لدیننا افلانرضاه لدنیانا".[4]

---

[1] البدایة والنهایة(۵/۲۴۸)-

[2] کنز الاعمال(۵/۶۱۵)رقم(۱۴۰۸۱)-

[3] البدایة والنهایة(۵/۲۵۰)-

[4] جمع الوسائل(۲/۲۲۰)-

يعنى حضورپاک ﷺ حضرت ابوبکر ﷛ خمونږ دين د پاره خوښ کړې وو نو آيا مونږ به ئې دنيا د پاره نه خوښه وو؟

دې ونيلو سره دواړو د ابوبکر صديق ﷛ په لاس باندې بيعت اوکړو.

شيعه ګان وائى چې د حضرت على ﷛نه نه چا تپوس اوکړو او نه ئې راوبللو، نو شيعه ګان دې دا اووائى چې د ابوبکر او عمر ﷟نه چا تپوس کړې وو او چا راوغښتې وو؟ بلکه په خپله د فتنې د وېرې نه راغلې وو.

بهرحال حضرت على او زبير ﷟ په شروع کښې د صديق اکبر په لاس باندې بيعت اوکړو.

او حقيقت دادې چې حضرت على ﷛ د ابوبکر ﷛ په لاس باندې په دغه ورځ بيعت کړې وو يا په بله ورځ باندې؟ خو امام بيهقى د حضرت ابوسعيد خدرى ﷛ نه په يو روايت کښې نقل کړې دى چې د هغې خلاصه داده:

د حضورپاک ﷺ د وفات نه پس خلق د حضرت سعد بن عباده په کور (سقيفه بنى ساعده) کښې راجمع شول په دې حضراتو کښې ابوبکر او عمر فاروق ﷟ هم موجود وو. د انصارو يو خطيب (زيد بن ثابت ﷛) اودريدلو او وئې فرمائيل چې تاسو حضراتو ته معلومه ده چې حضورپاک ﷺ د مهاجرينو نه وو او مونږ هميشه د هغوى د انصارو او مددګارانو نه يو. اوس چې څوک خليفه وى مونږ به د هغه هم انصار او مددګار يو څنګه چې د حضورپاک ﷺ مددګار وو.

دې نه پس عمر فاروق ﷛ اودريدلو او وئې فرمائيل چې ستاسو خطيب صحيح اوونيل، که د دې نه علاوه بل صورت ئې خودلې وو نو مونږ به منلې نه وه بيا د حضرت ابوبکر ﷛ لاس ئې اونيولو او وئې فرمائيل چې اې حاضر خلقو! دا ستاسو ټولو امير دې د دوى په لاس باندې بيعت اوکړئ. په خپله حضرت عمر ﷛ او په دغه وخت موجوده انصارو او مهاجرينو د ابوبکر صديق ﷛ په لاس باندې بيعت اوکړو.

بيا حضرت ابوبکر ﷛ مسجدنبوى ته تشريف راوړلو سره په منبر باندې کيناستلو او په موجوده خلقو ئې نظر واچولو نو حضرت على ﷛ په نظر رانغلو هغوى د خلقو نه تپوس اوکړو نو د انصارو څه کسان په منډه هغوى پسې لاړلو. بيا حضرت على ﷛ راورسيدلو نو ابوبکر ﷛ ترې تپوس اوکړو اې حضورپاک ﷺ ده تره خوئيا او د هغوى خومه! آيا تاسو د مسلمانانو يو خائې والې ټکړې ټکړې کول غواړئ؟ حضرت على ﷛ اوفرمائيل چې دالله د رسول خليفه! تاسو مونږ ملامت کوئى مه او فورا ئې بيعت اوکړو.

بيا حضرت زبير ﷛ ښکاره نه شو نو د هغه تپوس ئې اوکړو هغه هم حاضر شو هغه ته هم ابوبکر ﷛ اوفرمائيل اې د الله د رسول د ترور خوئيا! آيا تاسو د مسلمانانو په مينځ کښې جدا والې غواړئ؟ هغوى هم اوفرمائيل چې اې د الله د رسول خليفه! تاسو مونږ ملامت کوى مه. او بيعت ئې اوکړلو[1]

امام بيهقى ﷫ فرمائى چې محمد بن اسحاق خزيمه ته امام مسلم ﷫ راغللو او دا حديث ئې

[1]) السنن الکبرى للبيهقى (۱۴۳/۸) کتاب قتال اهل البغى جماع ابواب الرعاة باب: الائمة من قريش).

واوريدلو نو هغوى اوفرمائيل "هذا حديث يسوى بدنة" چې دا حديث د قربانئ د اوښ يا د غوا برابر دې، ابن خزيمه فرمائى چې "بدنة" نه بلكه "بدره" يعنى د زرو دينارو د تهيلئ برابر دې[1]
حافظ ابن كثير رحمه الله ده دې حديث ذكر كولو نه پس فرمائى:

وهذا اسناد صحيح محفوظ من حديث ابى نضرة المنذر بن مالك بن قطعة عن ابى سعيد سعد بن مالك بن سنان الخدرى وفيه فائدة جليلة وهى مبايعة على بن ابى طالب اما فى اول يوم اوفى اليوم الثانى من الوفاة وهذا حق فان على بن ابى طالب لم يفارق الصديق فى وقت من الاوقات ولم ينقطع فى صلاة من الصلوات خلفه وخرج معه الى ذى القصة لما خرج الصديق شاهرا سيفه يريد قتال اهل الردة.[2]

يعنى "د ابونضره عن ابى سعيد په طريق سره روايت شوې دا سند بالكل صحيح او محفوظ دې او په دې كښې د يوې غټې فائدې خبره دا هم ده چې حضرت على رضي الله عنه د ابوبكر رضي الله عنه په لاس باندې بيعت په ړومبئ ورځ يا په دويمه ورځ كړې وو او هم دا خبره صحيح ده ځكه چې حضرت على رضي الله عنه د ابوبكر رضي الله عنه نه يو وخت هم جدا شوې نه دې نه په يو مونځ كښې د هغوى شاته مونځ كولو نه روستو شوې دې او هر كله چې ابوبكر رضي الله عنه توره تياره كړه او ذى القصه مقام ته د مرتدو سره جنګ كولو د پاره اووتلو نو حضرت على رضي الله عنه هم د مددګار په طور دوى سره وتلې وو."

ښكاره دې وى چې ذكر شوې روايات شيعه علماؤ په خپل كتابونو كښې خپل سند سره ذكر كړې دې او په دې باندې څه نقد او جرح كړې نه ده، چنانچه د نهج البلاغة مشهور شارح ابن ابى الحديد شيعى په خپله شرح نهج البلاغة كښې دا روايات نقل كړې دى، هغه ليكى:

قال على وزبير رضي الله عنهما: ما غضبنا الا لانا اخرنا عن المشورة وانا لنرى ابابكر احق الناس بها انه صاحب الغار وانا لنعرف له سنه وامره رسول الله صلى الله عليه وسلم بالصلاة وهو حى.[3]

يعنى "حضرت على او حضرت زبير رضي الله عنهما اوفرمائيل چې زمونږ ناراضګى صرف په مشوره كښې د نه شامليدو د وجه نه اوشوه حالانكه مونږ ابوبكر رضي الله عنه د نورو خلقو نه زيات د خلافت حقدار ګڼړو، او د غار د ملګيرتيا فضيلت هم هغوى ته حاصل دې مونږ د هغوى بزرګى منو، او حضور پاك صلى الله عليه وسلم هغوى ته په خپله زندګئ كښې د مونځ وركولو حكم وركړې وو."

تعجيلا د بيعت په سلسله كښې د سعيدبن زيد رضي الله عنه دا روايت هم ډير اهم دې چې هغه ابن جرير طبرى خپل سند سره ذكر كړې دې:

قال عمرو بن حريث لسعيد بن زيد: اشهدت وفاة رسول الله صلى الله عليه وسلم ؟قال نعم، قال: فمتى بويع ابوبكر؟ قال: يوم مامات رسول الله صلى الله عليه وسلم كرهوان يبقوبعض يوم وليسوا فى جماعة، قال: فخالف عليه احد؟ قال: لا الا مرتد او من قد كادان يرتد لولا ان الله ينقذهم من الانصار، قال: فهل قعد احد من المهاجرين؟ قال: لا، تتابع.

---

[1]) السنن الكبرى للبيهقى(١٤٢/٨)-
[2]) البداية والنهاية(٣٤٩/٥)-
[3]) شرح نهج البلاغة لابن ابى الحديد(١٥٣/١) رحماء بينهم (٢١٥/١)-

المهاجرون على بيعته من غيران يدعوهم" [1]

يعنى "عمرو بن حريث د سعيدبن زيد رضي الله عنه نه تپوس اوكړو چې تاسو د رسول الله د وفات موقع كښې موجود وئى؟ وئې فرمائيل چې او بيا تپوس اوكړو چې د ابوبكر رضي الله عنه بيعت څه وخت اوشو؟وئې فرمائيل چې په كومه ورځ د حضورپاك صلى الله عليه وسلم انتقال اوشو په هغه ورځ بيعت اوشو، صحابه كرامو دا خبره خوښه نه وه چې د ورځې څه حصه بغير جماعت او امير نه تيره شوه، تپوس ئې اوكړو چې آيا چا مخالفت هم كړې وو؟وئې فرمائيل چې نا .خو او مرتدينو بيعت نه وو كړې او انصار الله بچ كړل ګنى هغوى هم اوړيدلو والا وو تپوس ئې اوكړو چې مهاجرينو كښې څوک پاتې وو؟ نو وئې فرمائيل چې نا ،مهاجرينو بغير رابللو مسلسل بيعت اوكړو"

دغه شان حبيب بن ابى ثابت فرمائى:

"كان على فى بيته اذ اتى، فقيل له: قد جلس ابوبكر للبيعة فخرج فى قميصه ما عليه ازار ولا رداء، كراهية ان يبطئ عنها حتى بايعه ثم جلس اليه وبعث الى ثوبه فاتاه فتخلله ولزم مجلسه" [2]

يعنى "حضرت على رضي الله عنه په خپل كور كښې وو چې خبر ورته راورسيدلو چې ابوبكر رضي الله عنه د بيعت د پاره ناست دې، حضرت على رضي الله عنه كرته اغوستې وه په جسم ئې څادر نه وو او په دې حالت كښې په تيزئى سره راووتلو ځكه چې هغوى ته دا خبره خوښه نه وه چې په دې سلسله كښې دې روستوالې اوشى، هلته رسيدو سره ئې بيعت اوكړو بيا هلته كيناستلو او خپلو كپړو د پاره ئې څوک اوليږل، هغه كپړې ئې هم هلته واغوستلې او د ابوبكرصديق رضي الله عنه مجلس ئې خپل كړو"

ايا حضرت على رضي الله عنه شپږو مياشتو پورې بيعت نه وو كړې؟: دلته د صحيحينو يو روايت نه معلوميږى چې حضرت على رضي الله عنه د حضرت فاطمه رضي الله عنها د وفات پورې يعنى د حضورپاك صلى الله عليه وسلم د تلو نه شپږ مياشتو پورې بيعت نه وو كړې، دا روايت د "ابن شهاب عن عروة عن عائشة" په طريق سره مروى دې ددې الفاظ دادى:

"نوجدت فاطمة على ابى بكر فى ذلك فهجرته فلم تكلمه حتى توفيت وعاشت بعد النبى صلى الله عليه وسلم ستة اشهر فلما توفيت استنكر على وجوه الناس فالتمس مصالحة ابى بكر ومبايعته ولم يكن يبايع تلك الاشهر" [3]

حقيقت دادې چې ددې روايت نور طرق جمع كيدلو او كتلو نه پس ښكاره كيږى د بيعت نه كولو دا خبره د امام زهرى كلام دې چې د روايتو په مينځ كښې راغلې ده، د امام زهرى رحمه الله دا عادت وو چې د حديث په مينځ كښې به ئې (ادراج) څه شامل ول [4]

---

[1] تاريخ ابن جرير الطبرى (۴۴۷/۲) حديث السقيفة)-

[2] تاريخ الامم والملوک (۴۴۷/۲)-

[3] صحيح البخارى (۶۰۹/۲) كتاب المغازى باب غزوة خيبر رقم (۴۲۴۰و۴۲۴۱) وصحيح المسلم كتاب الجهاد باب قول النبى صلى الله عليه وسلم لا نورث ما تركنا فهو صدقة رقم (۸۵۸۰)-

[4] وكذا كان الزهرى يفسر الاحاديث كثيرا وربما اسقط اداة التفسير فكان... [بقيه حاشيه په راروانه صفحه..

چنانچه امام ابن جریر طبری رحمه الله دا روایت نقل کړی دی، ده هغې الفاظ دادی:
"قال معمر: فقال رجل للزهری: افلم یبایعه علی ستة اشهر؟ قال لا، ولا احد من بنی هاشم" [1]
دغه شان سنن کبری بیهقی الفاظ دی:
"قال معمر: قلت للزهری: کم مکثت فاطمة بعد النبی ﷺ؟ قال: ستة اشهر، قال: رجل للزهری: فلم یبایعه علی رضی الله عنه حتی ماتت فاطمة رضی الله عنها قال: ولا احد من بنی هاشم" [2]
په دې دواړو روایاتو کښې دا خبره بالکل ښکاره کیږی چې د صحیحینو روایتونو کښې د روای د طرف نه "قال رجل للزهری" یا "قلت للزهری" الفاظ غورزیدلې دی. دا په حقیقت کښې د حضرت عائشه رضی الله عنها د کلام حصه نه ده.
چنانچه امام بیهقی رحمه الله فرمائی:
"وقول الزهری فی قعود علی عن بیعة ابی بکر حتی توفیت فاطمة: منقطع وحدیث ابی سعید الخدری فی مبایعته ایاه حین بویع بیعة العامة بعد السقیفة اصح" [3]
یعنی "د حضرت فاطمة رضی الله عنها د وفات پورې د حضرت علی رضی الله عنه د حضرت ابوبکر رضی الله عنه د بیعت نه د ایساریدلو چې د زهری کوم قول دې هغه منقطع دې او بیعت عامه موقع باندې د واقعه سقیفه نه پس ددوی د بیعت چې کوم روایت د ابوسعید خدری رضی الله عنه نه مروی دې هغه اصح دې"
دغه شان هغوی په خپل یو بل تصنیف کښې د ادراج وضاحت کړې دې فرمائی:
"والذی روی ان علی رضی الله عنه لم یبایع ابابکر رضی الله عنه ستة اشهر لیس من قول عائشة انما هو من قول الزهری فادرجه بعض الرواة فی الحدیث عن عائشة فی قصة فاطمة وحفظه معمر بن راشد فرواه مفصلا وجعله من قول الزهری منقطعا من الحدیث وقد روینا فی الحدیث الموصول عن ابی سعید الخدری ومن تابعه من اهل المغازی ان علیا بایعه فی بیعة العامة بعد البیعة التی جرت فی السقیفة" [4]
مطلب دادې چې دا کوم روایت دې چې حضرت علی رضی الله عنه د شپږو میاشتو پورې بیعت نه وو کړې دا د حضرت عائشه رضی الله عنها قول نه دې بلکه دا د امام رازی قول دې چې هغه بعضې راویانو د حضرت فاطمه رضی الله عنها دقصې لاندې د حضرت عائشه رضی الله عنها نه نقل کړو، او دې خبرې لره امام معمر بن راشد صحیح یاده کړې ده. او دا ئې تفصیلا نقل کړې دې، او مونږ د ابوسعید خدری رضی الله عنه موصول روایت نقل کړې دې او د دوی تابعداری نورو اهلِ مغازیو هم کړې ده چې حضرت علی رضی الله عنه د بیعتِ سقیفه نه فورا پس د بیعت عامه موقع کښې بیعت کړې وو.

بقیه حاشیه د تیرمخ] اقرانه ربما یقول له: افصل کلامک من کلام النبی ﷺ انظر النکت علی کتاب ابن الصلاح(۲/۸۶۹) النوع العشرون :المدرج وفتح المغیث للسخاوی(۱/۲۸۸)-
[1]) تاریخ الامم والملوک(۲/٤٤۸)-
[2]) السنن الکبری للبیهقی(۶/۳۰۰)کتاب قسم الفیٔ والغنیمة باب بیان مصرف اربعة اخماس الفیٔ)-
[3]) حواله بالا
[4]) رحماء بینهم (۱/۲۲۷) نقلا عن "الاعتقاد علی مذهب السلف"(ص ۱۸۰)-

دغه شان امام ابن حبان رحمه الله هم د ابوسعید خدری رضی الله عنه روایت ته اصح ګرزولې دې چې حضرت علی رضی الله عنه شروع کښې بیعت کړې وو.[1]

لهذا د حضرت عائشه په روایت کښې چې د کوم بیعت ذکر دې د هغې باره کښې به دا اونیلې شی چې دا دویم بیعت وو، امام بیهقی فرمائی "ولعل الزهری اراد قعوده عنها بعد البیعة ثم نهوضه الیها ثانیا وقیامه بواجباتها".[2]

مطلب دادې چې حضرت علی رضی الله عنه اول بیعت کړې وو بیا چې کله د حضرت فاطمه رضی الله عنها او د ابوبکر رضی الله عنه په مینځ کښې د میراث معامله راغله او په دې سلسله کښې د حضرت فاطمه رضی الله عنها په زړه کښې لږ خفګان راغلو نو حضرت علی رضی الله عنه د هغې تپوس او ډاډ د پاره حضرت ابوبکر رضی الله عنه سره د عملی تعاون وغیره نه ناست وو بیا چې کله د فاطمه رضی الله عنها انتقال اوشو نو دوباره ئې ابوبکر رضی الله عنه سره تعاون شروع کړو.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی: وجمع غیره بانه بایعه بیعة ثانیة مؤکدة للاولی لازالة ما کان وقع بسبب المیراث کما تقدم وعلی هذا فیحمل قول الزهری "لم یبایعه علی رضی الله عنه فی تلک الایام" علی ارادة الملازمة له والحضور عنده وما اشبه ذلک فان فی انقطاع مثله عن مثله مایوهم من لایعرف باطن الامر انه بسبب عدم الرضا بخلافة فاطلق من اطلق ذلک وبسبب ذلک اظهر علی المبایعة التی بعد موت فاطمة رضی الله عنها لازالة هذه الشبهة".[3]

یعنی د امام بیهقی نه علاوه نورو حضراتو د دواړو روایاتو داسې تطبیق کړې دې چې حضرت علی رضی الله عنه د ړومبی بیعت تاکید د پاره دویم بیعت کړې وو چې د میراث د مسئلې د وجه چې کوم واقعات راغلې دی هغه ختم شی ددې مطلب په بنیاد باندې د امام زهری دا قول چې "حضرت علی رضی الله عنه دغه ورځو کښې بیعت نه وو کړې" به په دې محمول کړې شی چې د حضرت علی رضی الله عنه حضرت ابوبکر رضی الله عنه ته مخامخ کیدنه نه وه. وجه دا وه چې حضرت علی رضی الله عنه په شان شخصیت د ابوبکر رضی الله عنه نه لرې وو نو د حقیقت نه ناخبره خلقو ته دا شک کیدې شی چې حضرت علی رضی الله عنه د ابوبکر رضی الله عنه د خلافت نه خوشحاله نه وو، چنانچه بعضې نقل کونکو داسې خبره کړې هم ده، ددې غلط فهمی لرې کولو د پاره حضرت علی رضی الله عنه د فاطمه رضی الله عنها د وفات نه پس دوباره بیعت اوکړو، والله اعلم.

د حضرت سعد بن عباده رضی الله عنه بیعت: سقیفه د بنی ساعده موقع کښې هلته کښې موجود مشران مهاجرینو او انصارو د ابوبکر رضی الله عنه په لاس باندې بیعت اوکړو ددې نه پس بیعت عامه اوشو چې هغې کښې ټول مهاجرین او انصار شریک شول. دغه شان د ابوبکر رضی الله عنه په خلافت باندې د ټولو صحابه کرامو رضی الله عنهم اجماع جوړه شوه.

---

[1] فتح الباری (۴۹۵/۸) کتاب المغازی باب غزوة خیبر)-

[2] السنن الکبری (۱۲۰۰/۶)-

[3] فتح الباری (۴۹۵/۷)-کتاب المغازی اواخر باب غزوة خیبر)-

البته د سعدبن عباده ؓ په باره کښې روایت کښې رازي چې هغوی تر آخره پورې بیعت اونکړو.بلکه د بیعت نه ئې انکار اوکړو.حضرت عمر ؓ رائې ورکړه چې د حضرت سعد ؓ نه خامخا بیعت اخستل پکار دی،خو بشیربن سعد اوفرمائیل چې هغه په دې معامله کښې بالکل یواځې دې هغه ته معافي اوکړئی او په خپل حالت کښې ئې پرېږدئی هغوی یو ځل انکار کړې دې او د ده په زور تنګولو سره خطره ده چې د هغه قبیله او خاندان په مرسته کښې راپاسی او خبره قتل وقتال ته اورسی.دغه شان دا رائې ټولو ته خوښه راغله،د حضرت ابوبکر ؓ په دور خلافت کښې هم په مدینه منوره کښې پاتې وو.بیا د حضرت عمر ؓ په دور خلافت کښې شام ته لاړو او هم هلته کښې وفات شو(۱)

ددې نه په ظاهره دا معلومیږی چې د ابوبکر ؓ په خلافت باندې د ټولو صحابه کرام ؓ اجماع نه وه،خو حقیقت دادې چې د ابوبکر ؓ په خلافت باندې د ټولو صحابه اجماع شوې وه.

امام طبری ؒ نقل کړې دی"ان سعد بایع یومئذ"(۲)یعنی حضرت سعد ؓ هم په دغه ورځ بیعت کړې وو.

د قراینو نه هم دا معلومیږی چې حضرت سعد ؓ بیعت کړې وو، ځکه چې د سقیفه بنی ساعده موقع کښې ابوبکر ؓ هغه ته په خطاب کښې فرمائیلي وو چې "ولقد علمت یا سعد،ان رسول الله قال وانت قاعد:قریش ولاة هذا الامر فبر الناس تبع لبرهم وفاجرهم تبع لفاجرهم"

یعنی"ای سعد! تاته ښه معلومه ده چې تاسو د حضور ﷺ په خدمت کښې ناست وئی چې حضورپاک ﷺ اوفرمائیل چې ددې خلافت ذمه دار قریش به وی ځکه چې د دوی نیکان خلق د دوی د نیکانو او فاجران د دوی د فاجرانو تابع دی.

په دې باندې هغوی د ابوبکر ؓ تصدیق کولو سره اعتراف اوکړو"صدقت نحن الوزراء وانتم الامراء"(۳)

ددې تصدیق او اقرار نه پس د هغوی د بیعت نه انکار کول په ظاهره په عقل کښې نه راځی.ځکه اوونیلې به شی چې هغوی بیعت کړې وو.

او تر څو چې د بیعت نه د انکار کولو د روایت تعلق دې د هغې باره کښې به اوونیلې شی چې کله حضرت سعدبن عباده د ابوبکر ؓ د خلافت د حق کیدلو اقرار اوکړو،نو لاس ئې په لاس کښې ورکول ضروری او نه ګڼرله،حضرت عمر ؓ دې پسې زور اولګولو چې په ظاهره هم د هغوی نه بیعت واخستلې شی، چې د هغې نه هغوی انکار اوکړو.

ددې نه دا لازم نه رازی چې هغوی د ابوبکر ؓ خلافت د زړه نه تسلیم کړې نه وو،بلکه حقیقی واقعه هم دغه ده چې هغوی د ابوبکر ؓ د خلافت اقرار هم کړې وو او د زړه نه ئې

---

(۱) الطبقات الکبری لابن سعد(۳/۲۱۶و۲۱۷) ترجمه سعدبن عباده ؓ وکنز العمال(۵/۶۲۷و۶۲۸) رقم (۱٤۱۰۷)-

(۲) تاریخ ابن خلدون(۲/٤۰۰)-

(۳) المسند لاحمد(۱/۵) رقم(۱۸)-

منلې هم وو، دغه وجه ده چې هغوی د ابوبکر رضي الله عنه په ټول دور خلافت کښې هم په مدینه منوره کښې پاتې وو، د صدیق اکبر رضي الله عنه د وفات نه پس شام ته ئې تشریف یوړو .په دغه وخت کښې د دوی نه یو داسې کار اونشو چې هغې ته د ابوبکر رضي الله عنه د خلافت نه خلاف اووئیلې شي.
تر څو چې د صدیق اکبر رضي الله عنه پسې د مونځ نه کولو او په مجلس کښې د شرکت نه کولو تعلق دې نو دا یو فطری ردعمل دې چې یو کس څوک د خلیفه جوړولو د پاره د کور نه راولی او خلق د هغه په لاس باندې د بیعت د پاره جذباتی هم وی،او هغه معمولی کس هم نه،د قبیله خزرج سردار چې په سخاوت کښې بې مثاله وو،حضورپاک ﷺ به اکثر د انصارو علم دوی ته ورکولو،او بیا ددوی د خوددارئی او غیرت په مخکښې! د دې ټولو صفاتو نه ډک کس چې دحق د اعتراف سره سره د خلافت د کار نه فارغ کړې شو نو فطری طور سره یو شرم په هغه کښې پیدا وو،چې د هغې د وجه هغه ځانله والې اختیار کړو.
څکه یقیني طور سره دا وئیلې شی چې د ابوبکر رضي الله عنه په خلافت باندې د ټولو صحابه کرامو رضي الله عنهم اجماع وه.
د خلافت مسئله باندې د اهل سنت او د اهل تشیع منشاء د اختلاف: ددې خائې پورې د قرآن د اشاراتو، بې شمیره احادیثو او آثارو،او د صحابه کرامو رضي الله عنهم دعمل او اجماع نه ثابته کړه چې حضرت ابوبکر رضي الله عنه د خلافت د ټولو نه زیات حق لرلو او صحابه کرامو د هغوی بالکل په حقه سره خوښونه کړې وه.
دلته د اهل سنت او د اهل تشیع په مینځ کښې د اختلاف منشاء جائزه اخستلو سره دا مسئله نوره زیاته هم واضح کیږی.
د اهل تشیع په نیز باندې د خلافت دارومدار په قرابت او علاقه مصاهرت باندې دې څکه د شیع ګانو په نیز د حضورپاک ﷺ نه پس خلافت حضرت علی رضي الله عنه له پکار وو،چې هغوی د دوی نزدې رشته دار او څوم وو،
اهل سنت فرمائی چې د خلافت دارومدار په تقرب باندې دې په رشته داریئ نه دې، کوم کس چې الله او رسول ﷺ ته نزدې وی هغه کس به د رسول ﷺ خلیفه او جانشین وی، خلافت نبوت له قرابت او مصاهرت یعنی رشته دارئی ته څه ضرورت دې؟
که د خلافت دارومدار نسبی رشته دارئی باندې وو نو حضورپاک ﷺ نه پس به د هغوی خلیفه د هغوی تره حضرت عباس رضي الله عنه وو یا د هغوی لور حضرت فاطمه رضي الله عنها وه،بیا د فاطمه رضي الله عنها نه پس حضرت حسن رضي الله عنه دویم خلیفه وو، د هغې نه پس به حضرت حسین رضي الله عنه دریم خلیفه وو، د هغې نه پس که حضرت علی رضي الله عنه ژوندې وو نو بیا به هغوی څلورم خلیفه جوړ شوې وو.
حاصل دا دې چې که چرې دخلافت دارومدار په رشته دارئی باندې وو نو د شیع ګانو د دې قاعدې مطابق د حضرت علی رضي الله عنه به څلورم خلیفه جوړیدلو.لهذا که اهل سنت حضرت علی رضي الله عنه څلورم خلیفه جوړ کړو نو څه ګناه ئې اوکړه؟ او بیا چې حضرت علی رضي الله عنه ته خپل دور کښې کوم خلافت میلاؤ شو نو د مهاجرینو او انصارو بیعت نه ورته میلاؤ شو، اهل تشیع خو حضرت علی رضي الله عنه ته هیڅ هم ورنه کړل.

او که د خلافت مدار علاقه مصاهرت (خخرګنې) او ګنړلې شي نو بیا هم د حضرت علی رضي الله عنه په مقابله کښې حضرت عثمان رضي الله عنه بغیر د څه روکاوټ نه د خلافت حقدار دې، ځکه چې حضرت عثمان رضي الله عنه د حضورپاک ﷺ دوچنده خوم وو، چې د هغوی په نکاح د حضورپاک ﷺ دوه لوریانې یو بل پسې راغلې، او هم دغې وجه نه هغوی په اسلام کښې په "ذوالنورین" لقب مشهور شو.

پاتې شوه دا خبره چې د عثمان ذوالنورین رضي الله عنه په نکاح کښې چې کومې دوه لوریانې راغلې وې هغوی د حضورپاک ﷺ په وړاندې وفات شوې وې، نو دا خبره د خلافت حق نه ختمونی، ځکه چې د دې وجه نه هغوی ته کومه خاص مرتبه میلاؤ شوې وه هغه صرف د نکاح نه حاصله شوې وه، د بی بی ژوندئی پاتې کیدلو یا نه پاتې کیدلو ته پکښې حاجت نشته څنګه چې حضرت علی رضي الله عنه ته د فاطمه رضي الله عنها نه پس د خومتوب عزت حاصل وو، د حضرت علی رضي الله عنه دا شرف د فاطمه رضي الله عنها د وفات سره ختم نه شو.

پاتې شوه دا خبره چې شیعه ګان وائی چې دا دواړه لوریانې رقیه او ام کلثوم رضي الله عنهما د حضور پاک ﷺ نه وې، بلکه د خدیجه رضي الله عنها د ړومبی خاوند نه وې نو دا صفا دهوکه او فریب دې.

د شیعه ګانو کتاب "اصول کافی" کښې صفا موجود دی: "وتزوج خدیجة وهو ابن بضع وعشرین سنة فولد له منها قبل مبعثه القاسم ورقیة وزینب وام کلثوم، وولد له بعد المبعث الطیب والطاهر وفاطمة"[1]

یعنی حضورپاک ﷺ خدیجه رضي الله عنها سره نکاح اوکړه په هغه وخت کښې د هغوی عمر د شلو نه زیات وو، چنانچه د پیغمبرئی نه مخکښې د خدیجه رضي الله عنها د بطن نه د هغوی ځوئی قاسم او لوریانې رقیه، زینب او ام کلثوم پیدا شوې، او د پیغمبرئی نه پس طیب، طاهر او فاطمه پیدا شوه.

مطلب دادې چې د فاطمه رضي الله عنها په شان رقیه او ام کلثوم هم د هغوی لوریانې وې چې په هغې کې د فاطمه رضي الله عنها پیدائش د پیغمبرئی نه بعد شوې دې او د رقیه او ام کلثوم رضي الله عنهما پیدائش د پیغمبرئی نه مخکښې شوې دې، او په پیدا کیدلو کښې مخکښې والې او روستو والې په خلافت کښې څه فرق نه پیدا کوی، د حضرت علی رضي الله عنه ته د خومتوب کوم عزت حاصل وو هغه د فاطمه رضي الله عنها نه وفات نه پس هم باقی وو او د وفات نه پس دا عزت ختم نه شو، دغه شان دحضرت عثمان رضي الله عنه دوچنده دخومتوب شرف اوګنړئی[2] والله سبحانه وتعالی اعلم وعلمه اتم واحکم

د خلافت مسئله دلته مونږ په مختصر انداز سره د مخکښې کولو کوشش کړې دې. د تفصیل د پاره "ازالة الخفاء" از شاه ولي الله "رحماء بینهم" از مولانا محمدنافع صاحب دامت برکاتهم "سیرت مصطفی" از مولانا محمدادریس کاندهلوی رحمه الله مطالعه به فائده مند وی.

فخرج ابن عباس یقول: ان الرزیة کل الرزیة ماحال بین رسول الله ﷺ وبین کتابه.

حضرت عباس رضي الله عنه دې ووئیلو سره اووتلو چې دا ډیر غټ مصیبت دې چې د حضور ﷺ او د

---

[1] اصول کافی کلینی (۲۷۸)-

[2] سیرت مصطفی (۳/۲۳۲-۲۳۴)-

هغوی د کتابت په مینځ کښې دیوال شو.
ده دې جملې نه ظاهرا دا ښکاره کیږی چې ابن عباس رضي الله عنه دغه مجلس کښې موجود وو خو حقیقت دادې چې هغوی دې مجلس کښې موجود نه وو هغوی به دا جمله عموما ونیله چې کله به ئې دا حدیث اورولو چنانچه امام بخاری د دې حدیث په یو طریق کښې نقل کړې دی "قال عبید الله : فكان ابن عباس يقول: ان الرزية،،"[1] دغه شان د مستخرج ابی نعیم په حدیث کښې دی "قال عبیدالله فسمعت ابن عباس یقول..الخ"[2]
ددې حاصل دا شو چې ابن عباس رضي الله عنه کله دا حدیث عبیدالله رحمه الله ته واورولو نو په آخره کښې د جملې سره د هغه ځائې نه اووتلو کوم ځائې نه ئې چې حدیث اورولو.
په دې غیر ظاهری صورت باندې محمول کولو وجه داده چې عبیدالله تابعی دې او د هغوی شمیر په دویمه طبقه کښې کیږی،هغوی د قصې او واقعې دوران کښې موجود نه وو ځکه د هغوی پیدائش د حضورپاک صلى الله عليه وسلم د وفات نه پس شوې وو او بیا هغوی دا حدیث د ابن عباس رضي الله عنه نه ډیره موده پس هم واوریدلو.[3]
د ابن عباس رضي الله عنه خپله رائې دا وه چې حضورپاک صلى الله عليه وسلم دا خط لیکلې وې، والله اعلم
د ترجمة الباب سره مناسبت: د ابن عباس رضي الله عنه د حدیث الباب مناسبت د ترجمې نه بالکل ښکاره دې، چې په هغې کښې لیکلې شوې دی چې حضورپاک صلى الله عليه وسلم د خط د لیکلو اراده کړې وه چې په هغې سره به د امت اختلاف لرې شوې وو او د هغوی اراده هم په حقه او جائز ده، ددې نه د حدیث د لیکلو جائز کیدل معلومیږی.
فائده: امام بخاری په دې باب کښې څلور احادیث ذکر کړې دی:
اول حدیث د حضرت علی رضي الله عنه دې چې په هغې کښې ذکر دی چې حضرت علی رضي الله عنه یوه صحیفه لیکلې وه چې کومه به هغوی د توري په کاش کښې ساتله،
په دې روایت کښې دا امکان موجود دې چې هغوی دا احادیث د حضورپاک صلى الله عليه وسلم د وفات نه پس لیکلې وی او چه د کوم کتابت نه هغوی منع فرمائیلې وه هغه خبره علی رضي الله عنه ته رسیدلې نه وه، ځکه ئې دې نه پس دویم حدیث د ابوهریره رضي الله عنه ذکر کړو چې په هغې کښې د کتابت حکم دې چونکه دا د نهی نه پس وارد شوې دې ځکه د نهی عن کتابة الحدیث منسوخ شو.
دې نه پس د حضرت عبدالله بن عمرو رضي الله عنه حدیث دې د هغې په بعضې طرقو کښې موجود دی چې هغوی د حضورپاک صلى الله عليه وسلم نه د کتابت اجازت غوښتلې وو او هغوی ورته اجازت ورکړو.[4]
دا حدیث د ابوهریره رضي الله عنه حدیث "اکتبوالابی شاه" په مقابله کښې ددې وجه قوی دې چې د امر بالکتابة والاحدیث کښې دا احتمال شته چې د یو کس د ناپوهیدلو یا ړوندوالی وغیره

---

[1] صحیح البخاری(۲/۸۴۶و۸۴۷) کتاب المرضی باب قول المریض قوموا عنی رقم(۵۶۶۹)-
[2] فتح الباری(۹/۱۲۰)-
[3] حواله بالا
[4] اخرجه العقیلی کما فی فتح الباری(۱/۲۰۹)-

یعني د عذر د وجه هغوی ورته اجازت ورکړې وی.
او په آخر کښې د ابن عباس رضي الله عنهما په حدیث سره د باب ختمیدنه ئې اوکړه، چې په هغې کښې د حضورپاک ﷺ د داسې خط په باره کښې ذکر دې چې هغې سره اختلافات ختمیږی او د ضلالت و ګمراهئ دوازه بندیږی.[1] والله اعلم

۴۰- باب: العِلْمِ وَالْعِظَةِ بِاللَّيْلِ

ترجمة الباب کښې دلته "العظة" دې او په بعضو نسخو کښې "الیقظة" دې او هم دا د حدیث زیات مناسب دې، دغه شان په بعضو نسخو کښې د مخکښې باب نه پس دې.[2]
تیر شوې باب سره مناسبت: د دې باب د مخکښې باب سره تعلق څه دا شان دې چې په مخکښې باب کښې د کتابت علم ذکر دې، چې د علم په پوخ والی او کوشش او محنت باندې دلالت کوی او په دې باب کښې د شپې په وخت کښې د تعلیم او نصیحت ذکر دې، دا هم د محنت، جدوجهد او د علم د حاصلولو په ګران والی باندې دلیل دې.[3] والله اعلم
د ترجمة الباب مقصد: حافظ ابن حجر فرمائی چې مصنف په دې باب سره خبرداری ورکوی چې د ماسخوتن نه پس خبرې په دې صورت کښې منع دی چې کله د خیر خبره نه وی.[4]
حضرت ګنګوهی رحمه الله فرمائی چې د دې باب نه پس "باب السمر فی العلم" راروان دې دا دواړه بابونه نزدې دی خو دواړو کښې فرق دې د دې فرق ښکاره کولو د پاره دا دوه بابونه جدا جدا راوړلې شوی دی.
د دې باب غرض په دې خبره باندې تنبیه ورکول دی چې خوب اوکړې او بیا راپاسې نو د هغې نه پس خبرې "سمر" کښې داخلې نه دی او هم دغه وجه ده چې امام بخاری رحمه الله دلته د سمر ذکر او نه کړلو.
د بل ترجمة الباب نچوړ دادې چې عام سمر خو منع دې البته سمر فی العلم منع نه دې.[5]
حضرت شیخ الهند رحمه الله فرمائی: د حضرت عبدالله بن مسعود روایت دې "کان النبی ﷺ یتخولنا بالموعظة فی الایام کراهة السآمة علینا".[6]
دغه شان د حضرت انس رضي الله عنه حدیث دې "یسروا ولا تعسروا".[7]

---

[1] فتح الباری (۱/ ۲۱۰)-
[2] عمدة القاری (۲/ ۱۷۲)-
[3] عمدة القاری (۲۱۷۲)-
[4] فتح الباری (۱/ ۲۱۰)-
[5] لامع الدری مع الکنز المتواری فی معادن لامع الدری (۲/ ۳۵۹ و ۳٦۰)-
[6] صحیح البخاری (۱/ ۱٦) کتاب العلم باب ما کان النبی ﷺ یتخولهم بالموعظة.. رقم (٦۹)-
[7] صحیح البخاری (۱/ ۱٦) کتاب العلم باب ما کان النبی ﷺ یتخولهم بالموعظة.. رقم (٦۹)-

دغه شان د ابن عباس رضي الله عنهما ارشاد دې "لاتمل الناس هذا القرآن" [1]
د دې ټولو رواياتو او آثارو نه ظاهره ده چې د تذكير او تعليم د پاره د آوريدونكو تازګى ضروري ده، او شپه چونكه د خوب او آرام د پاره وى نو ددې نه د شپې تعليم او تذكير مكروه والې په خيال كښې رازى.

نو مولف "باب العلم والعظة بالليل" لګولو سره د داسې روايت بيان اوفرمائيلو چې د هغې نه صفا معلوميږى چې په وخت د ضرورت كښې اوده پاسول او تعليم او تذكيرور كول ورته لازم دى. [2]

[١١٥] حَدَّثَنَا صَدَقَةُ أَخْبَرَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ عَنْ مَعْمَرٍ عَنِ الزُّهْرِي عَنْ هِنْدٍ عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ وَعَمْرٍو وَيَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ عَنِ الزُّهْرِي عَنْ هِنْدٍ عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ قَالَتِ اسْتَيْقَظَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - ذَاتَ لَيْلَةٍ فَقَالَ «سُبْحَانَ اللَّهِ مَاذَا أُنْزِلَ اللَّيْلَةَ مِنَ الْفِتَنِ وَمَاذَا فُتِحَ مِنَ الْخَزَائِنِ أَيْقِظُوا صَوَاحِبَاتِ الْحُجَرِ، فَرُبَّ كَاسِيَةٍ فِي الدُّنْيَا عَارِيَةٍ فِي الآخِرَةِ»
[۱۰۷۴، ۳۴۰۴، ۵۵۰۶، ۵۸۶۴، ۶۶۵۸]

رجال الحديث

① صدقه: دا صدقة بن الفضل ابوالفضل مروزى رحمه الله دې [3]
هغوى د اسماعيل بن عليه، حجاج بن محمد، سفيان بن عيينه، عبدالله بن وهب، عبدالرحمن بن مهدى، محمدبن جعفرغندر، ابومعاويه، معتمر بن سليمان، وكيع بن الجراح، يحيى بن سعيد القطان او يزيدبن هارون رحمهم الله وغيره نه د حديث روايت كړې دې.
د دوى نه روايت كونكو كښې امام بخارى، امام عبدالله بن عبدالرحمن، محمدبن نصر مروزى، يعقوب بن سفيان فارسى، او عبيدالله بن واصل بخارى رحمهم الله وغيره دى، [4]

وهب بن جرير رحمه الله فرمائى "جزى الله اسحاق بن راهويه وصدقة ويعمرعن الاسلام خيرا احيوا السنة بارض المشرق" [5]

عباس بن عبدالعظيم عنبرى رحمه الله فرمائى "رايت ثلاثة جعلتهم حجة فيما بينى وبين الله: احمد بن حنبل، ويزيدبن المبارك، وصدقة بن الفضل" [6]

امام نسائى فرمائى "ثقة" [7]

---

[1] صحيح البخارى(۹۳۸/۲) كتاب الدعوات باب ما يكره من السجع فى الدعاء رقم(۶۳۳۷)-
[2] ابواب والتراجم(ص۵۵)-
[3] تهذيب الكمال(۱۴۴/۱۳)-
[4] تهذيب الكمال(۱۴۴/۱۳و۱۴۵)-
[5] تهذيب الكمال(۱۴۵/۱۳)-
[6] حواله بالا
[7] تهذيب الكمال(۱۴۶/۱۳)-

حافظ ذهبی فرمائی "الامام الحافظ القدوة شیخ الاسلام" (۱)
ابو بشیر دولابی رحمه الله فرمائی "ثقة" (۲)
حافظ ذهبی بیا فرمائی "امام ثبت" (۳)
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی "ثقة" (۴)
ابن حبان رحمه الله دوی په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دی او فرمائی "کان صاحب حدیث وسنة" (۵)
د دوی انتقال ۲۲۳هجری یا ۲۲۲هجری کښې اوشو (۶) رحمه الله تعالی رحمة واسعة

②**ابن عیینه**: دا مشهور محدث سفیان بن عیینه بن ابی عمران هلالی رحمه الله دې، د دوی مختصر حالات د بدء الوحی په ړومبی حدیث کښې تیر شوې دی (۷) او څه تفصیل سره په کتاب العلم "باب قول المحدث: حدثنا او اخبرنا وانبانا" لاندې تیر شوې دی (۸)

③**معمر**: دا امام معمر بن راشد ازدی بصری رحمه الله دې د دوی حالات اوس روستو باب "باب کتابة العلم" لاندې تیر شول،

④ **عمرو**: دا مشهور امام او فقیه عمرو بن دینار مکی جمحی رحمه الله دې د دوی حالات اوس روستو باب "باب کتابة العلم" لاندې تیر شوې دی.

⑤**یحیی بن سعید**: دا امام یحیی بن سعید انصاری مدنی رحمه الله دې، د دوی مختصر حالات د "بدء الوحی" په ړومبی حدیث کښې دی (۹) او لږ تفصیل سره په "کتاب الایمان" "باب صوم رمضان احتسابا من الایمان" کښې تیر شوې دی (۱۰)

تنبیه: بعضې حضراتو دلته د یحیی بن سعید مصداق یحیی القطان ګرزولې دې دا خبره صحیح نه ده ځکه چې د یحیی القطان د امام زهری رحمه الله سره ملاقات او اوریدنه ثابت نه ده (۱۱)

---

۱) سیر اعلام النبلاء (۴۸۹/۱۰)-
۲) کتاب الکنی والاسماء (۸۰/۲)-
۳) الکاشف (۵۰۲/۱) رقم (۲۳۸۶)-
۴) تقریب التهذیب (ص ۲۷۵) رقم (۲۹۱۸)-
۵) الثقات لابن حبان (۳۲۱/۸)-
۶) سیر اعلام النبلاء (۴۹۰/۱۰)-
۷) کشف الباری (۲۳۸/۱)-
۸) کشف الباری (۱۰۲/۳)-
۹) کتاب الباری (۲۳۸/۱)-
۱۰) کشف الباری (۳۲۱/۲)-
۱۱) فتح الباری (۲۱۰/۱) وعمدة القاری (۱۷۲/۲)-

⑥الزهری دا امام محمدبن مسلم بن عبید الله بن عبدالله بن شهاب زهری رحمه الله دي د دوی مختصر حالات د "بدء الوحی" د دریم حدیث لاندي تیر شوي دی.[1]

⑦هند دا هندبنت الحارث الفراسیة بکسر الفاء بعدها را مهملة ثم الف ثم سین مهملة _ رحمها الله ده، دوی ته به قرشیه هم وئیلي شو[2] دا د معبدبن المقدادبن الاسود بی بی ده[3]

دا د ام سلمه رضي الله عنها نه روایت کوی، د هغوی سره خصوصی تعلق لرونکو نه وه[4]

ددي نه امام زهری رحمه الله روایت کوی[5]

ابن حبان دا په کتاب الثقات کښي ذکر کړي ده[6]

حافظ ابن حجر فرمائی "ثقة"[7]، د دوی حدیث د مسلم نه علاوه باقی د صحاح په کتابونو کښي موجود دی[8] رحمها الله تعالی رحمة واسعة

تنبیه: دا هندبن الحارث فراسیه صرف د ام سلمه رضي الله عنها نه روایت کوی او ددي نه روایت کونکو کښي د امام زهری نه علاوه بل څوک نشته، د دي باره کښي د جرح وتعدیل علماؤ نه څه قسم تعدیل او تجریح هم نقل نه دي، البته صرف امام ابن حبان دوی په "کتاب الثقات" کښي ذکر کړي ده، ځکه چي هغه هر هغه راوی ثقه ګڼړی چي د چا باره کښي جرح منقول نه وی. اګرچه تعدیل د چا نه منقول وی یا نه.[9]

خو د جمهور په نیز داسي راوی مجهول ګڼړلي شی او د هغه حدیث د "صحیح" مرتبي ته رسیدلي نه شی[10]

د دي جواب دا دي چي بعضي حضراتو دي ته صحابیه وئیلي دی، نو په دي صورت کښي خو هیڅ اعتراض نشته او که دا صحابیه نه وی نو تابعیه به وی او په تابعینو کښي که داسي حضرات وی چي د هغوی تعدیل او تجریح منقول نه وی د هغوی روایات بعضي حضرات نه قبلوی او بعضي دیر ئي قبلوی، چنانچه حافظ سخاوی رحمه الله فرمائی:

---

[1]) کشف الباری(۱/۳۲۶)۔

[2]) کما فی الصحیح البخاری: حدثنی هند القرشیة (۱/۱۱۷) کتاب الاذان باب مکث الامام مصلاه بعد السلام رقم (۸۵۰)۔

[3]) تهذیب الکمال (۳۵/۳۲۰)_

[4]) حواله بالا

[5]) حواله باله

[6]) الثقات لابن حبان(۵/۵۱۷)۔

[7]) تقریب التهذیب(ص ۷۵٤) رقم(۸۶۹۵)۔

[8]) تهذیب الکمال(۳۵/۳۲۰)۔

[9]) قال ابن حبان: لان العدل من لم یعرف منه الجرح ضد التعدیل فمن لم یعلم بجرح فهو عدل اذا لم یبین ضده. الثقات لابن حبان(۱/۱۳)۔

[10]) فتح المغیث للسخاوی(۲/٤٤)۔

"وقد قيل هذا القسم مطلقا من العلماء من لم يشترط في الراوى مزيدا على الاسلام وعزاه ابن المواق للحنفية حيث قال: انهم لم يفصلوا بين من روى عنه واحد وبين من روى عنه اكثر من واحد بل قبلوا رواية المجهول على الاطلاق." [1]

يعنى: علماؤ په راوى کښې د مسلمان کيدو شرط نه علاوه بل شرط لګولې نه دې دا حضرات داسې مجهول روای روايت قبلوى، او دا خبره ابن المواق احنافو ته منسوب کړې ده، چنانچه هغه وائى چې احنافو په يو راوى کښې دا فرق نه دې کړې چې د ده نه يو کس روايت کوى يا د يو نه زيات روايت کوى، بلکه مطلقا د مجهول روايت قبلوى.

حافظ سخاوى فرمائى چې: "مجهول راوى، چې د چا نه صرف يو راوى روايت کوى هغه قبلول ددې علماؤ حضراتو په مذهب باندې لازم دى چې وائى چې د يو عادل راوى د چا نه روايت کول د هغه تعديل دې، بلکه امام نووى خو ډيرو محققينو پسې دا خبره منسوب کړې ده چې د هغوى په نيز داسې راوى قابل احتجاج دې، دغه شان ابن خزيمه رحمه الله هم د دې خبرې قائل دې چې عين جهالت د يو مشهور راوى په روايت کولو سره ختمېږى، او دې طرف ته د هغه شاګرد ابن حبان کلام هم اشاره کوى [2]

حافظ سخاوى فرمائى: "وبالجملة: فرواية امام ناقل للشريعة لرجل ممن لم يرو عنه سوى واحد في مقام الاحتجاج: کافية في تعريفه وتعديله [3]

يعنى: يو امام چې د شريعت ناقل او راوى مشهور وى او هغه د احتجاج او استدلال په ځائي کښې د يو داسې راوى نه روايت اوکړى چې د هغه نه سوا د يو کس نه چا روايت نه وى کړې، نو د هغه د تعريف او تعديل د پاره ډيره ده.

دې حيثيت سره که اوکتلې شى نو د امام بخارى په شان د شريعت نقل کونکى امير المومنين فى الحديث د هندبنت الحارث يا ددې پشان نور راويانو نه حديث نقل کول، دغه راوى لره به د جهالت نه اوباسى،

دغه شان حافظ ابن کثير رحمه الله فرمائى:

"اذا کان في عصر التابعين والقرون المشهود لهم بالخير فانه يستانس بروايته ويستضاء بها في مواطن." [4]

يعنى: هغه راوى چې هغه نه صرف يو کس روايت کړې وى، تابعين يا قرون فاضله سره تعلق لرى نو د هغه روايت به د استيناس په طور سره اخستلې شى او مختلف ځايونو کښې د هغې نه فائده هم اخستلې شى. والله سبحانه اعلم

---

[1] فتح المغيث للسخاوى (٢/٤٥)-

[2] فتح المغيث (٢/٤٥)-

[3] فتح المغيث للسخاوى (٢/٥٠)-

[4] اختصار علوم الحديث (ص٨١) النوع الثالث والعشرون: معرفة من تقبل روايته ومن لاتقبل وبيان الجرح والتعديل)-

(۸) ام سلمه رضی الله عنها: دا ام سلمه هند بنت ابی امیة بن المغیرة بن عبدالله بن عمر بن مخزوم قرشیه مخزومیه رضی الله عنها ده، د ابوامیه نوم سهیل یا حذیفه وونیلې شی.[۱]
ام سلمه رضی الله عنها د حضورپاک ﷺ په زوجیت کښې د راتلو نه مخکښې د خپل تره خوی حضرت ابوسلمه رضی الله عنه په نکاح کښې وه، د هغه نه د دوی اولاد عمر، بره، سلمه، عمره او دره پیدا شوې وو، دا ابوسلمه د حضورپاک ﷺ د ترور بره بنت عبدالمطلب خوئې وو.[۲]
ابوسلمه رضی الله عنه او ام سلمه رضی الله عنها دواړو حبشې طرف ته هجرت کړې وو.[۳]
کله چې حضرت ابوسلمه د غزوه احد نه پس وفات شو نو دصحیح قول مطابق په ۴هجرئی کښې حضورپاک ﷺ دوی سره نکاح اوکړه.[۴]
حضرت ام سلمه رضی الله عنها یو ځل خپل تیر شوې خاوند ابوسلمه رضی الله عنه سره خبرې کولې چې ما اوریدلې دی چې د کومې ښځې خاوند مړ شی او هغه جنتی وی، او د هغه بی بی د هغه نه پس بل چا سره واده اونه کړی نو الله تعالی به دا دواړه په جنت کښې یوځائې کوی، دغه شان که ښځه وفات شی او خاوند پاتې شی بیا به هم دا حالت وی، په دې باندې ابوسلمه رضی الله عنه اوفرمائیل چې ته ځما نه وعده اخستل غواړې چې ځه ستا نه پس بل چا سره واده او نه کړم او ته ځما نه پس بل چا سره واده اونه کړې؟ بیا ئې اوفرمائیل چې ځما خبره به ته اومنې؟ ام سلمه رضی الله عنها اوفرمائیل چې د منلو په غرض سره خو مشوره کوم، په دې سره ابوسلمه رضی الله عنه اوفرمائیل چې ته ځما نه پس نکاح اوکړه او دعا ئې اوکړه "اللهم ارزق ام سلمة بعدی رجلا خیرا منی لایخزیها ولایؤذیها" یعنی "ام سلمه رضی الله عنها ته داسې کس ورکړه چې ځما نه خه وی او نه هغه رسوا کړی او نه تکلیف ورکړی" حضرت ام سلمه رضی الله عنها فرمائې چې د ابوسلمه رضی الله عنه د وفات نه پس ما سوچ کولو چې د ابوسلمه رضی الله عنه نه څوک خه کیدلې شی.[۵]
دلته حضورپاک ﷺ هغوی ته د خاوند د وفات نه پس اوفرمائیل چې:

ما من عبد تصیبه مصیبة فیقول: انا لله وانا الیه راجعون اللهم اجرنی فی مصیبتی واخلف لی خیرا منها الا اجره الله فی مصیبته واخلف له خیرا منها۔

یعنی: چې کوم بنده په مصیبت کښې مبتلا وی او هغه "انا لله وانا الیه راجعون" وئیلو نه پس عرض اوکړی چې اې الله! ماته په دې مصیبت باندې اجر راکړې او د دې نه خه بدله راکړې، نو الله تعالی ده ته به دې مصیبت باندې اجر ورکوی او د دې نه خه بدله ورته ورکوی۔
ام سلمه رضی الله عنها فرمائی چې کله د ابوسلمه رضی الله عنه انتقال اوشو نو ما سوچ کولو چې د ابوسلمه نه څوک خه کیدلې شی، خو بیا مې زړه اوکړو او مې وئیل، نو الله تعالی د هغه په ځائې باندې

---

[۱] تهذیب الکمال(۳۵۳۱۷)-
[۲] السیرة الحلبیة(۳/۳۱۹)-
[۳] حواله بالا
[۴] تهذیب التهذیب(۱۲/۴۵۶)-
[۵] الاصابة(٤/٤۲۳)-

رسول الله ﷺ راكړو[1]

هر كله چې ابوسلمه رضي الله عنه وفات شو نو ابوبكر رضي الله عنه مخكښې هغې ته د نكاح خبر ور واستولو،هغوى انكار اوكړو،د هغې نه پس حضرت عمر رضي الله عنه خبر اوليګلو هغوى انكار اوكړو، دې نه پس حضورپاك ﷺ حاطب بن ابى بلتعه قاصد جوړ كړو او ونې ليږلو،هغوى د حضورپاك ﷺ پيغام اورسولو

ام سلمه رضي الله عنها چې كوم ځاني حوشحاله شوه هلته هغې د هوښيارتيا نه هم كار واخستلو،هغې اوفرمائيل چې ځما عمر اوس ډيردې ځما واړه واړه بچى دى او په ما كښې غيرت هم ډير دې حضورپاك ﷺ ورته تسلى وركړه او د هغوى نكاح حضورپاك ﷺ سره اوشوه[2]

د ام سلمه رضي الله عنها فراست او هوښيارتيا منلې شوې ده،د غزوه حديبيه په موقع كښې حضور پاك ﷺ صحابه كرامو رضي الله عنهم ته د هدى د ذبح كولو او د سر خريلو حكم درې پيرې وركړو خو نه چا هدى ذبح كړه او نه چا حلق اوكړو،

ام سلمه رضي الله عنها ته چې خبر اوشو نو مشوره ئې وركړه چې اې رسول الله!صحابه كرام په دې روغې باندې خفه دى،تاسو چاته څه وايئ مه،تاسو خپله هدى ذبح كړئ اَو حلق اوكړئ،

حضور ﷺ په دې مشوره باندې عمل اوكړو!بس د هغوى هدى ذبح كول وو چې ټولو صحابه كرامو رضي الله عنهم فورا خپل خپل ځناور ذبح كړل او حلق ئې اوكړو،دغه شان دا غټه مسئله د ام المومنين رضي الله عنها په مشورې سره په آسانئ سره حل شوه[3]

ام سلمه رضي الله عنها د حضور ﷺ نه علاوه د ابوسلمه رضي الله عنه او فاطمه رضي الله عنها نه هم حديث نقل كوى.

د ام سلمه رضي الله عنها نه روايت كونكو كښې عمربن ابى سلمه، زينب بنت ابى سلمه، عامربن ابى اميه، مصعب بن عبدالله بن ابى اميه، عبدالله بن رافع، نافع، سفينه، خيره(د حسن بصرى مور)، سليمان بن يسار، اسامه بن زيد، هندبنت الحارث، صفيه بنت شيبه،ابوعثمان النهدى، عروه بن الزبير، امام شعبى او كريب مولى ابن عباس رضي الله عنهما وغيره ډير صحابه كرام او تابعين شامل دى،[4]

د ام سلمه رضي الله عنها نه تقريبا دوه سوه او اته اويا(۲۷۸) احاديث روايت شوې دى، په هغې كښې ديارلس احاديث متفق عليه دى، په دريو كښې امام بخارى متفرد دې او په دريو كښې امام مسلم متفرد دې[5]

د ام سلمه رضي الله عنها د وفات په كال كښې ډير اختلاف دې بعضو ۵۹ هجرى ياده كړې ده او بعضې فرمائى چې ۶۱ هجرئى كښې وفات شوې ده.[6]

---

[1]) صحيح المسلم كتاب الجنائز باب ما يقال عند المصيبة رقم(۲۱۲۶-۲۱۲۹)-

[2]) الاصابة(٤/٤٢٣)-

[3]) السيرة الحلبية(۳/۲۳)-

[4]) تهذيب الكمال(۳۵/۳۱۷-۳۱۹)-

[5]) خلاصة الخزجى(ص٤٩٦)-

[6]) تهذيب التهذيب(۱۲/٤۵٦و٤۵۷)-

ام سلمه ﷞ د حضورپاک ﷺ په بيبيانو كښې د ټولو نه په آخره كښې وفات شوه[1]

رضى الله عنها وارضاها

قوله: حدثنا صدقة اخبرنا ابن عيينة، عن معمر، عن الزهري، عن هند عن ام سلمة وعمرو ويحيى بن سعيد عن الزهري عن هند عن ام سلمة: په دې سند كښې د كشميهنى په روايت كښې "عن هند" په ځائې "عن امراة" راغلې دې، دغه شان په بل سند كښې هم د ابوذر په روايت كښې د "هند" په ځائې "امراة" لفظ راغلې دې.
ګويا امام زهرى ﷫ بعضې وخت نوم ښكاره ذكر كوى او بعضې وخت پټ ذكر كوى.[2]

قوله: وعمرو ويحيى بن سعيد: دا دواړه نومونه يا خو مرفوع دى يا مكسور دى.
د مرفوع په صورت كښې استيناف دې ګويا ابن عيينه چې كوم ځائې د معمر نه روايت كوى هلته كښې د عمرو بن دينار او يحيى بن سعيد نه هم روايت كوى، البته د عمرو نه مخكښې صيغه د اداءِحديث ئې حذف كړه، چنانچې په مسند الحميدى كښې ددې سند څه دا شان دى: "حدثنا الحميدى قال: حدثنا سفيان، قال: حدثنا عمرو بن دينار ويحيى بن سعيد عن الزهرى.. وحدثنا معمر.."[3] او د كسرې په حالت كښې به په "معمر" باندې عطف وى[4]

قوله: استيقظ النبى ﷺ ذات ليلة: حضورپاک ﷺ يو ورځ د خوب نه پاسيدلو،

قوله: فقال: سبحان الله!: هغوى اوفرمائيل: سبحان الله!
دا لفظ مصدر دې خو د حيرانتيا د پاره استعماليږى، او دلته هم د تعجب د پاره استعمال شوې دې[5]

قوله: ماذا انزل الليلة من الفتن وماذا فتح من الخزائن؟: نن شپه كومې كومې فتنې نازلې شوې دى او د رحمت كومې كومې خزانې كولاؤ شوې دى؟
"ماذا" كښې "ما" سواليه ده او "ذا" اسم اشاره ده، ګويا "ماذا الوقوف" په معنى كښې ده، يعنى دا څنګه واقفيت دې،
دا هم ممكن دى چې "ما" خو سواليه وى او "ذا" موصوله وى، نو اوس مطلب به دا شى "ما الذى انزل الليلة" يعنى نن شپه نازليدونكې فتنې كومې كومې دى؟
دا هم احتمال دې چې "ماذا" ټوله استفهاميه كلمه وى،

---

[1]) سيرة المصطفى(٣٠٦/٣)-
[2]) فتح البارى(٢١٠/١)-
[3]) مسند الحميدى(١٤٠/١)- احاديث ام سلمة زوج النبى ﷺ رقم (٢٩٢٠)-
[4]) فتح البارى(٢١٠/١)-
[5]) عمدة القارى(١٧٣/٢)-

یو احتمال دا دې چې "ما" نکره موصوفه یعنی د "شيء" په معنی کښې وی.
یُو امکان دا هم دې چې "ما" استفهام د پاره وی او "ذا" زائده وی.[1]
"انزل" د مجهول صیغې سره دې او د کشمیهنی په روایت کښې "انزل الله" راغلې دې.
"انزال" لغوی معنی اقامت یعنی اودرول دی، ځنګه چې ونیلې شی "انزل الجیش بالبلد" او "نزل الامیر بالقصر" او یا ددې معنی په لغت کښې یو څیز لره د بره نه لاندې حرکت ورکولو ته او راکوزولو ته ونیلې شی.
دلته د لغوی معنی نه علاوه "خوب" مراد دې، ګویا الله تعالی حضورپاک ﷺ ته د وحی په ذریعه په خوب کښې دا ذکر شوې څیزونه اوخودل، چې د هغې نه په "انزل" سره تعبیر اوکړې شو.[2] بیا دلته د "فتن" نه مراد عذاب دې او د "خزائن" نه مراد رحمت دې.
"عذاب" ئې "فتنة" سره تعبیر اوکړو ځکه چې دا فتنې په اصل کښې عذاب ته رسوونکې اسباب دی[3]
علامه داؤدی رحمه الله فرمائی چې "ما ذا انزل اللیلة من الفتن" او "ماذا فتح من الخزائن" دواړه یو دی، دویمه جمله د ړومبئ تاکید دې ځکه چې فتح کړې شوې خزانې د فتنې سبب جوړیږی[4]
خو ښکاره داده چې دا جدا جدا دی او مطلب دادې چې حضورپاک ﷺ اول په خوب کښې اولیدل چې د هغوی نه پس ډیرې فتنې راتلونکې دی او د هغوی امت ته به خزانې حاصلیږی.
دخوب نه پاسیدو نه پس د تعبیر په ذریعه یا د وحی په ذریعه سره ددې حقیقت معلوم شو.
ددوی د دې پیشن ګوئ مطابق د هغوی نه پس څومره فتنې په امت کښې پیدا شوې او صحابه کرامو رضی الله عنهم او د هغوی نه پس خلقو ته څومره خزانې میلاؤ شوې او هغوی څومره ملکونه فتح کړل دا ټول د حضورپاک ﷺ د معجزاتو نه وو[5]

قوله: ایقظو صواحب الحجر: حجرې واله راپاسوئی.

"ایقظو" د باب افعال نه د امر صیغه ده او "صواحب" د "صاحبة" جمع ده په بعضو نسخو کښې "صواحبات الحجر" دې او دا جمع الجمع ده، ددې نه مراد ازواج مطهرات رضی الله عنهن دی. ګویا چې په دغه شپه د ام سلمه رضی الله عنها نمبر وو، حضورپاک ﷺ چې کله دا کلمات اوفرمائیل نو ام سلمه رضی الله عنها دا واوریدل او نقل ئې کړل.[6]

---

[1]) عمدة القاری(۲/۱۷۳و ۱۷٤)۔
[2]) عمدة القاری(۲/۱۷٤) وفتح الباری(۱/۲۱۰)۔
[3]) حواله جات بالا
[4]) حواله جات بالا
[5]) عمدة القاری(۲/۱۷٤)۔
[6]) حواله بالا

علامه كرمانى رحمه الله يو احتمال دا ليكلې دې چې دا "ايقظو" مجرد دې او ددې معنى "انتبهو" ده، ددې نه پس "صواحب الحجر" د منادى د وجه نه به منصوب وى[1]

خو دا صرف احتمال دې نه د روايت نه ثابت ده او نه د لفظ نه ددې تائيد كيږى، ځكه كه چرې "ايقظو" د مجردو نه وو نو "ايقظن" جمع مونث حاضر به ئې راوړله[2]

حضور پاک ﷺ ددې ارشاد په ذريعه ګويا دا اوفرمائيل چې دا وخت د اوده كيدلو او د ناراستئ نه دې په داسې وخت كښې الله تعالى طرف ته رجوع پكار ده چې د فتنو نه بچ شى او د الله تعالى د رحمتونو نه ډک شى

فائده: په دې كښې سړو ته تعليم دې چې خپل كوروالا د شپې په وخت كښې د مونځ او د ذكر د پاره راپاسوئى خاص طور په داسې حالاتو كښې چې د الله تعالى ويره پيدا كيدلو والاحالات مخښې ته وى[3]

قوله: فرب كاسية فى الدنيا عارية فى الاخرة: ډيرې ښځې په دنيا كښې كپړې اغوستونكې به وى، اخرت كښې به بې پردې وى.

"رب" د تقليل د پاره استعماليږى او په زياتوالى سره د "تكثير" د پاره هم استعماليږى، او دلته د تكثير د پاره ده.

د "رب" مجرور به مكسور وى ددې صفت يا خو مفرد راوړلې شى، لكه وئيلې كيږى "رب صديق وفى عرفته" او كله جمله د صفت په توګه سره راوړلې شى لكه "رب صديق لم يتغير عرفته" او كله د هغې صفت شبه جمله راوړلې شى لكه "رب صديق عندك عرفته" او "رب صديق فى الشدة عرفته" دلته هم "فى الدنيا" شبه جمله ګرځولو سره د "كاسية" صفت اوګرځولو

بيا "عارية" مجرور هم او وئيلې شو په دې صورت كښې دا براه راست د "كاسية" صفت ګرځى، او دا مرفوع هم اووئيلې شو په دې صورت كښې به دا د مبتدا د پاره خبر جوړ شى يعنى "هى عارية فى الاخرة" او بيا به دا ټوله جمله د "كاسية" صفت اوګرځولې شى،

دلته دا هم دا معلوميدل ضرورى دى چې د "رب" او ددې مجرور يو فعل ماضى سره څه معنوى اعتبار سره څه تعلق او اتصال شته، لهذا تقديرى عبارت دا شان شى "رب كاسية فى الدنيا عارية فى الاخرة عرفتها" بيا د "رب" حرف جار او ددې مجرور د پاره اعرابى اعتبار سره يو فعل يا شبه فعل سره څه تعلق ضرورى دې كه نا؟ دواړه خبرې دى، كه تعلق ضرورى اوګرځولې شى نو دا جار مجرور "عرفته" سره به متعلق شى ګنى "رب" ته به اسم وئيلو سره دا به مبتدا يا مفعول اوګرځوو. لهذا "رب كاسية" به مبتدا شى او "عرفتها" به ددې خبر شى يا "رب كاسية" به مفعول

---

[1] شرح الكرمانى (٢/ ١٣٠)-
[2] عمدة القارى (٢/ ١٧٤)-
[3] فضل البارى (٢/ ١٥٦)-

مقدم او "عرفتها" به ددې عامل شي([1])

دلفظ کاسیة تحقیق:لفظ کاسیه د کسا یکسو نه اسم فاعل د مؤنث صیغه ده.ددې معنی کپړا ورکول او اغوستل دی،خو دلته اسم فاعل د اسم مفعول په معنی سره دې گویا "کاسیة" د "مکسوة"په معنی سره دې لکه "ماء دافق" د "مدفوق" په معنی سره دې او "عیشة راضیة" د "مرضیة" په معنی سره دې په دې معنی کښې د حطیئه شاعر دا شعر هم دې:

دع المکارم لا ترحل لبغیتها واقعد فانك انت الطاعم الکاسی

یعنی "د شرافت څیزونه پریښودو سره دې پسې مه کیږه، کینه څکه چې ته خو صرف د خوړلو او اغوښتلو د پاره یې"

دلته "الکاسی" د "المکسو"په معنی سره دی،چاته چې کپړې اغوښتلې شوې وی([2])

د حدیث شریف مفهوم:ددې جملې مفهوم یا خو دادې چې دا ښځې داسې سپکې او نرئې کپړې اغوندی چې هغې سره دننه اندامونه ښکاریږی، یا د اندامونو رنګ ترې بهر راوزی، دغه شان ددې په حکم کښې دا هم دی چې کپړې دومره تنګې واچولې شی چې دننه اندامونه بهر راوځی او د هغې جوړښ ښکاره شی،

دغه شان ددې مفهوم دا هم دې چې دا ښځې په دنیا کښې عمده او قیمتی لباس اغوستونکې دی خو په آخرت کښې به د حسنات او نیکو نه بالکل خالی وی([3])

علامه طیبی ؒ فرمائی چې حضورپاک ﷺ چې کومې خپلې بیبیانې د خوب نه راپاسولې د هغې علت په دې جمله کښې بیان شوې دی،گویا هغوی دا فرمائی چې ازواج مطهرات په دې حیثیت سره چې د حضورپاک ﷺ کور والا او بیبیانې دی،دوی له د غفلت او ناراستئ نه کار اخستل پکار نه دی،او په دې خبره بهروسه کولو سره کیناستل نه دی پکار چې مونږ د حضورپاک ﷺ بیبیانې یوو،څکه که عمل نه وی نو اکثر داسې تعلق په کار نه رازی.([4])

د حدیث شریف نه اخستلې شوې څه فائدې:د حدیث باب نه دا معلومه شوه چې سړی له د شپې په وخت کښې خپل کور والا راپاسول پکار دی چې مونځ اوکړی او د الله ذکر اوکړی، خاص کر چې کله څه غټه واقعه راشی یا ویرونکې خوب اووینی.

دغه شان علماؤ لیکلې دی چې د خوب نه پاسیدو نه پس د الله ذکر کول مستحب دی،

یو خبره دا هم معلومه شوه چې عالم لره چې د کومو خبرو نه ویره وی د هغې نه خپل منونکئ خبرول پکار دی،او د داسې راتلونکې حادثو نه د بچ کیدلو طریقه هم ښودل پکار دی،

بل دا حدیث په یو لوئې پیشن گوئ باندې هم مشتمل دې چې په راتلونکی وخت به داسې

---

[1] جمع الهوامع(۲/۲۵-۲۸)-
[2] عمدة القاری(۲/۱۷۵)-
[3] عمدة القاری(۲/۱۷۴)-
[4] حواله بالا

ښځې راشی چې لباس اغوښتلو سره سره به بې پرده وی، نن سبا دا ځمونږ زمانې سره څنګه په ښکاره لګی، اعاذنا الله من جمیع الشرور والفتن ما ظهر منها وما بطن.([1]) والله اعلم وعلمه اتم واحکم.

۴۱-بَاب: السَّمَرِ فِي الْعِلْمِ

د "باب" اضافت "السمر" طرف ته شوې دې هم دا د ابوذر ﷺ روایت دې او معنی ئې ده "هذا باب فی بیان السمر فی العلم"

د ابوذر نه علاوه باقی روایاتو کښې د "باب" په لفظ باندې تنوین دې ګویا اضافت نه دې او "السمر" مرفوع دې نو تقدیری عبارت به داسې شی "هذا باب: فیه السمر بالعلم"([2])

دلفظ "سمر" تحقیق: "سمر" د میم فتحې سره هم وئیلې شی او دا سکون سره هم وئیلې شی، ددې معنی د شپې خبرې کول دی،

سمر یسمر سمرًا وسمرًا: د شپې قصې کول.

په اصل کښې "سمر" د سپوږمۍ رنګ ته وئیلې شی ځکه چې عربیان به د سپوږمئی په شپو کښې ناست به وو، ګپ به ئې لګولو او قصې به ئې کولې([3])

تیر شوې باب سره مناسبت: په دې باب کښې او مخکښې باب کښې مناسبت ښکاره دې چې په مخکښې باب کښې د شپې د علم و نصیحت د مشغلې بیان وو، او په دې باب کښې د شپې د علمی مشغولتیا ذکر دې([4])

د ترجمة الباب مقصد: حافظ ابن حجر فرمائی چې د امام بخاری مقصد دادې چې د اوده کیدو نه مخکښې که د علم قصې اوکړې شی نو منع نه دی.

په دې ترجمه کښې او تیر شوې ترجمه کښې د حافظ ﷫ په نظر کښې فرق دادې چې تیره شوې ترجمه عامه ده په دې کښې د اوده کیدو نه مخکښې تخصیص نه دې شوې او دلته د دې قید لحاظ ساتلې شوې دی([5])

خلاصه دا چې امام بخاری په اول کښې د شپې د وعظ وتذکیر او تعلیم وتبلیغ جواز بیان کړې دې اواوس دلته دې باب کښې د اوده کیدو نه مخکښې دعلمی قصه ګوئی جواز بیان کوی.

حضرت شیخ الهند ﷫ فرمائی چې امام بخاری په دې ترجمة الباب سره دا وئیل غواړی چې په روایاتو کښې د عشاء نه پس د قصې وئیلو نه منع راغلې ده، خو د حاجت په قدر او مناسب وخت کښې د شپې د علم قصې کول ثابت او منلې شوې دی، او دا د دې ممانعت نه بهر ده. ګویا امام بخاری دا وئیل غواړی چې د ممانعت تعلق بې فائدې خبرو سره دې او که علمی

---

[1] عمدة القاری (۲/ ۱۷۴و۱۷۵) وفتح الباری (۱/ ۲۱۱)-

[2] عمدة القاری (۲/ ۱۷۵)-

[3] مختار الصحاح (ص۳۱۲و۳۱۳) وعمدة القاری (۲/ ۱۷۵)-

[4] عمدة القاری (۲/ ۱۷۵)-

[5] فتح الباری (۱/ ۲۱۱)-

قصې وی او هغه بیان کړې شی نو دا جائز دی په دې کښې څه کراهت نشته.
حضرت شیخ الهند رحمه الله چې کوم مطلب بیان کړې دې په هغې کښې د دې ترجمې او د مخکښې ترجمې فرق ښکاره دې،د مخکښې ترجمې مقصد خو د شپې په وخت د وعظ او تذکیر جواز بیان شوی دې ددې توهم لرې کولو د پاره چې په دې کښې به آوریدونکو ته تکلیف وی،لهذا دا مکروه کیدل پکار دی، نو د حدیث نه ئې اوښودله چې دا مکروه هم نه دی[1] والله تعالیٰ اعلم

[۱۱۶] حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عُفَيْرٍ قَالَ حَدَّثَنِي اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ خَالِدٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ سَالِمٍ وَأَبِي بَكْرِ بْنِ سُلَيْمَانَ بْنِ أَبِي حَثْمَةَ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ قَالَ صَلَّى بِنَا النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم - الْعِشَاءَ فِي آخِرِ حَيَاتِهِ، فَلَمَّا سَلَّمَ قَامَ فَقَالَ «أَرَأَيْتَكُمْ لَيْلَتَكُمْ هَذِهِ، فَإِنَّ رَأْسَ مِائَةِ سَنَةٍ مِنْهَا لاَ يَبْقَى مِمَّنْ هُوَ عَلَى ظَهْرِ الأَرْضِ أَحَدٌ [۵۷۶، ۵۳۹]

رجال الحديث

① **سعید بن عفیر**:دا سعیدبن عفیر دې ددوی حالات کتاب العلم باب من یرد الله به خیرا یفقهه فی الدین لاندې راغلي دی[2]
② **الليث**:دا امام ابوالحارث لیث بن سعد بن عبدالرحمن فهمی رحمه الله دې ددوی حالات د"بدء الوحی" د دریم حدیث لاندې تیر شوې دی[3]
③ **عبدالرحمن بن خالد**:دا عبدالرحمن بن خالدبن مسافر فهمی مصری دې،ددوی کنیت ابوخالد یا ابوالولید دې دا د امام لیث بن سعد د مشرانو نه دې[4]
هشام بن عبدالملک د طرف نه دې د مصر امیر وو[5]
دوی د امام زهری نه روایت کوی.
د دوی نه روایت کوونکو کښې امام لیث بن سعد او یحیی بن ایوب مصری رحمهما الله دی[6]

---

[1]) الابواب والتراجم(ص۵۵و۵۶)-
[2]) قوله عبدالله بن عمر رضي الله عنهما الحديث اخرجه البخارى ايضا فى صحيحه (۱/۸۰) فى كتاب مواقيت الصلاة باب ذكر العشاء والعتمة ومن رآه واسعا رقم(۵۶٤) و(۱/۸٤) كتاب مواقيت الصلاة باب السمر فى الفقه والخير بعد العشاء رقم(۶۰۱) ومسلم فى صحيحه فى كتاب الفضائل باب بيان معنى قوله صلى الله عليه وسلم على راس مائة سنة لا يبقى نفس منفوسة ممن هو موجود الآن رقم(۶٤۷۹)و(۶٤۸۰)-
[3]) كشف البارى(۳/۲۷٤)-
[4]) تهذيب الكمال(۱۷/۷۶)-
[5]) حواله بالا
[6]) حواله بالا

امام ابوحاتم فرمائی "صالح"[1]
امام نسائی فرمائی "ليس به باس"[2]
امام سعيد بن يونس فرمائی "وكان ثبتا فی الحديث"[3]
امام عجلی رحمه الله فرمائی "مصری ثقة"[4]
امام ذهلی رحمه الله فرمائی "ثبت"[5]
امام دارقطنی رحمه الله فرمائی "ثقة"[6]
امام نسائی رحمه الله دوی د امام زهری په شاګردانو کښې د ابن ابی ذئب رحمه الله وغيره په طبقات کښې شمير کړې دې[7]
امام يحيى بن معين رحمه الله فرمائی: "كان عنده عن الزهرى فيه مائتا او ثلاث مائة حديث كان الليث يحدث بها عنه وكان جده شهد فتح بيت المقدس مع عمر بن الخطاب رضي الله عنه"[8]
امام ابن حبان دوی په كتاب الثقات کښې ذکر کړې دی[9]
البته ساجی رحمه الله فرمائی "هو عندهم من اهل الصدق وله مناكير"[10]
دلته مناكير د تفرد په معنى باندې به محمول کيږی[11]
ددوی وفات په ۱۲۷ هجرئی کښې اوشو[12] رحمه الله تعالى رحمة واسعة
④ ابن شهاب: دا امام محمد بن مسلم بن عبيدالله بن شهاب زهری رحمه الله دې ددوی مختصر حالات د "بدء الوحی" د دریم حديث لاندې تير شوې دی[13]
⑤ سالم: دا جليل القدر تابعی، د مدينه منوره په فقهاؤ سبعه کښې مشهور فقيه، دحضرت

---

[1]) تهذيب الكمال(۷۷/۱۷)-
[2]) حواله بالا
[3]) حواله بالا
[4]) تهذيب التهذيب(۱۶۶/۶)-
[5]) حواله بالا
[6]) حواله بالا
[7]) حواله بالا
[8]) تهذيب الكمال(۷۷/۱۷)-
[9]) الثقات لابن حبان(۸۳/۷)-
[10]) تهذيب التهذيب(۱۶۶/۶)-
[11]) تعليقات الكاشف(۶۲۶/۱) رقم (۳۱۸٤)-
[12]) تهذيب الكمال(۷/۱۷)-
[13]) كشف البارى(۳۲۶/۱)-

عمر بن الخطاب رضی الله عنه نوسې ابوعمر يا ابوعبدالله سالم بن عبدالله بن عمر بن الخطاب قرشي عدوى مدنى رحمه الله دي ددوی حالات د "كتاب الايمان باب الحياء من الايمان" د لاندې تير شوي دي[1]

⑥ ابوبكربن سليمان بن ابى حثمه: دا ابوبكر بن سليمان بن ابى حثمه قرشى عدوى مدنى رحمه الله دي[2]

د ابوبكر د كنيت نه مشهور دې د دوی بل نوم نشته، د ابوحثمه نوم عبدالله بن حذيفه دې، بعضو عدى بن حاتم وئيلې دې[3]

دوی د حكيم بن حزام، سعيدبن زيدبن عمروبن نفيل، عبدالله بن عمر، سليمان بن ابى حثمه، ابوهريره، ام المومنين حفصه بنت عمر بن الخطاب او الشفاء رضی الله عنهم نه روايت كوى.

ددوی نه روايت كوونكو كښې ابن شهاب زهرى، اسماعيل بن محمدبن سعد بن ابى وقاص، صالح بن كيسان. محمد بن منكدر، خالد بن الياس، او يزيدبن قسيط رحمهم الله شامل دى[4]

امام زهرى رحمه الله فرمائى "كان من علماء قريش"[5]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى "ثقة عارف بالنسب"[6]

ابن حبان رحمه الله دوی په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دی[7] رحمة الله تعالى رحمة واسعة

⑦ عبدالله بن عمر رضی الله عنه: د عبدالله بن عمر رضی الله عنه حالات د "كتاب الايمان باب الايمان وقول النبى صلى الله عليه وسلم: بنى الاسلام على خمس" د لاندې تير شوي دى[8]

قوله: صلى بنا رسول الله صلى الله عليه وسلم العشاء فى آخر حياته: حضورپاك صلى الله عليه وسلم مونږ ته په آخرى ژوند كښې د ماسخوتن مونځ راكړو،

دحضرت جابر رضی الله عنه په روايت كښې د حضورپاك صلى الله عليه وسلم د وفات نه يو مياشت مخكښې وضاحت موجود دې: "سمعت النبى صلى الله عليه وسلم يقول قبل ان يموت بشهر"[9]

د حضرت ابوسعيد خدرى رضی الله عنه روايت دې: لما رجع النبى صلى الله عليه وسلم من تبوك سالوه عن الساعة فقال

---

[1] كشف البارى(١٢٨/٢)-
[2] تهذيب الكمال(٩٣/٣٣)-
[3] عمدة القارى(١٧٦/٢) وتهذيب الكمال(٩٤/٣٣)-
[4] تهذيب الكمال(٩٤٩/٣٣)-
[5] حواله بالا
[6] تقريب التهذيب (ص٦٢٣) رقم(٧٩٦٧)-
[7] الثقاب لابن حبان(٥٦٦/٥)-
[8] كشف البارى(١٦٣٧)-
[9] صحيح المسلم كتاب فضائل الصحابة باب بيان معنى قوله صلى الله عليه وسلم: على راس مائة سنة لا يبقى نفس منفوسة ممن هو موجود الان رقم(٦٤٨١) و(٦٤٨٣)-

رسول الله ﷺ لاتاتی مائة سنة وعلی الارض نفس منفوسة الیوم" [1]
یعنی "د تبوک نه واپس راتلو په وخت هر کله چې حضورپاک ﷺ نه د قیامت باره کښې تپوس اوکړې شو نو دا ارشار ئې اوفرمائیلو ،چې د هغې حاصل دادې چې هغوی اوفرمائیل چې نن څومره خلق ژوندی دی په دوی باندې به سل کاله تیر نه وی چې ټول به ختم شی.

قوله: فلما سلم قام،فقال:کله چې هغوی سلام اوګرځولو نو پاسیدو او وئې فرمائیل:

ارایتکم لیلتکم هذه؟

آیا تاسو دا شپه اولیدله؟(دا یاده ساتئ)

"ارایتکم" کښې همزه د استفهام د پاره ده اودا جمله د استخبار د پاره راځی یعنی دا د "اخبرونی" په معنی کښې ده،ځکه چې لیدل د خبر ورکولو سبب دې او مقصود دلته زورنه ده،یعنی دا شپه یاده ساتئ [2]

مطلب دادې چې حضورپاک ﷺ چې "ارایتکم لیلتکم هذه؟" اوفرمائیل د دې معنی دا شوه چې اووایئ دا کومه شپه ده؟ او دا به هغه کس وائی چاته چې دا شپه معلومه وی،نو حضور پاک ﷺ خو د شپې متعلق صورة خبر معلوم کړې دې او په حقیقت کښې په دې باندې زورنه ده چې دا شپه یاده کړئ او یاد ئې اوساتئ.

قوله: فان راس مائة سنة منها لا یبقی ممن هو علی ظهر الارض احد: ځکه چې د دې شپې نه سل کاله پس به په دې زمکه کښې چې اوس څوک موجود دی، دې کښې به څوک هم پاتې نه شی.

هم دا روایت مخکښې راروان دې په هغې کښې دی"یرید بذلک انها تخرم ذلک القرن" [3] یعنی" مطلب دادې چې دا به سلو کالو پورې ټول اهل قران ختم کړی"

د حدیث شریف مفهموم او مقصد:د حدیث شریف مفهوم خو ښکاره دې چې حضورپاک ﷺ پیشن ګوئی فرمائیلې ده چې اوس وخت څومره خلق موجود دی د نن نه سل کاله پوره کیدو نه پس به څوک به باقی پاتې نه وی.

ابن بطال رحمه الله فرمائی چې دې ارشاد پاک سره هغوی ښودنه کول غواړی چې راتلونکې سل کښې دننه دننه ټول به ختم شی ستاسو عمرونه د مخکښې امتونو په شان اوږده نه دی نو لهذه دا لنډی عمرونه مو په کار راولئ او په عبادت کښې د خه محنت نه کار واخلئ. [4]

امام نووی فرمائی چې د دې مقصد دا دې چې په دغه شپه څومره خلق د زمکې په مخ باندې

---

[1] صحیح المسلم کتاب فضائل الصحابة باب بیان معنی قوله ﷺ علی راس مائة سنة لا یبقی نفس منفوسة الخ رقم(۶۴۸۵)-

[2] فتح الباری(۲۱۱/۱)-

[3] صحیح البخاری(۸۴/۱)-

[4] صحیح البخاری لابن بطال(۱۹۲/۱)-

وو د هغوی باره کښې نې خبر ورکړې دې چې دوی به سل کالو نه زیات نه پاتې کیږی، که ددوی عمر دې نه مخکښې کم وی او که زیات.[1]

تنبیه امام ابوأمامه بن النقاش رحمه الله ددې حدیث نه په دې خبره استدلال کړې دې چې په دې امت کښې به د یو سړی عمر د سلو کالو نه نه زیاتیږی.[2]

خو محقیقن علماؤ دا رد کړې ده چې د حضورپاک ﷺ مقصد دا نه وو بلکه د هغوی دا مطلب وو چې د هغوی ارشاد په وخت کښې چې کوم خلق موجود دی په دې کښې به سل کاله پس څوک هم موجود نه وی تول به سل کاله تیریدو سره ختم شی او هم دغه اوشوه، د ابو امامه وینا چې څوک به هم سل کاله پس ژوندې نه وی، غلطه ده.[3]

چنانچه په صحابه کرامو کښې د حضرت حکیم بن حزام بن خویلد ، حسان بن ثابت، حویطب بن عبدالعزی، سعیدبن یربوع، حمنن بن عوف او د مخرمه بن نوفل رضی الله عنهم عمرونه د یو سل شلو پورې وو.[4]

دغه شان د حضرت انس رضی الله عنه عمر هم د سلو کالو نه اوږدلې وو.[5]

دغه شان حضرات تابعینو کښې او بیا د هغې نه پس محدیثینو کښې ډیر حضرات داسې تیر شوې دی چې هغوی د سلو کالو نه زیات عمر اوموندلو.[6]

حافظ ذهبی دې سلسله کښې یو مستقل رساله لیکلې ده چې د هغې نوم "کتاب اهل المائة فصاعدا" دې

د ذکر شوې پیشن ګوئ تحقیق:حضورپاک ﷺ په ۱۰ هجرئ کښې چې کومه پیشن ګوئی فرمائیلې وه چې د نن نه سل کاله پس به په موجوده خلقو کښې څوک هم ژوندې نه وی، تکې په تکې پورا شوه. چنانچه په صحابه کرامو کښې د ټولو نه آخر وفات کیدونکې حضرت عامر بن واثله لیثی رضی الله عنه وو، چې دهغوی د وفات په باره کښې آخری قول ۱۱۰ هجری دې، چې د هغې تصحیح حافظ ذهبی رحمه الله کړې دې.[7]

باقی چې څومره صحابه کرام دی هغوی ټول دې هجرئی نه مخکښې وفات شوې وو.

حیات خضر: د حدیث الباب نه د خضر د وفات منوونکی دلیل نیسی، ځکه چې:

---

[1]) شرح النووی علی صحیح المسلم(۳۱۰/۲) کتاب فضائل الصحابة باب بیان معنی قوله ﷺ: علی راس مائة سنة لا یبقی..الخ)-

[2]) الاجوبة المرضیة للسخاوی(۳۸۰/۲)-

[3]) حواله بالا

[4]) فتح المغیث للعراقی(۴۵۵-۴۵۷)-

[5]) قال الذهبی فی الکاشف(۲۵۶/۱۰) رقم(۴۷۷)"جاوز المائة")-

[6]) کالقاضی شریح،فانه عمر نحو مائة وثمان سنین او اکثر.انظر تقریب التهذیب(ص۲۶۵) وکالقاضی ابی طیب طاهربن عبدالله الطبری فانه عاش مائة سنة وسنتین.انظر وفیات الاعیان لابن خلکان(۵۱۴/۲)-

[7]) قال الذهبی رحمه الله فی الکاشف (۵۲۷/۱) رقم(۲۵۴۸) وبه ختم الصحابة فی الدنیا مات سنة عشر ومائة علی الصحیح")-

فان على راس مائة سنة لايبقى ممن هو على ظهر الارض احد"

او د حيات خضر قائلين وائي چې دې حديث كښې د "على ظهر الارض" قيد دې او خضر عليه السلام هغه وخت سمندر كښې وو، يا دا چې دې حديث د عموم نه خضر عليه السلام مخصوص دې، څنګه عيسى عليه السلام او دغه شان ابليس د دې نه برى دى[1]

د حيات خضر بحث مونږ په كتاب العلم "باب ما ذكر فى ذهاب موسى ﷺ فى البحر الى الخضر" كښې كړې دې[2]

د حديث الباب د ترجمة الباب سره مطابقت: د حديث باب د ترجمة الباب سره مطابقت ښكاره دې څكه چې په دې كښې دى "صلى بنا النبى ﷺ العشاء فى آخر حياته فلما سلم قام فقال: ارايتكم" ګويا حضور پاک ﷺ د عشاء نه پس خبرې اوكړې او دا سمر فى العلم ده، يعنى د شپې په وخت كښې د علمى خبرو يادد هانى ده _ والله سبحانه وتعالى اعلم

[١١٧] حَدَّثَنَا آدَمُ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ حَدَّثَنَا الْحَكَمُ قَالَ سَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ[3] قَالَ بِتُّ فِي بَيْتِ خَالَتِي مَيْمُونَةَ بِنْتِ الْحَارِثِ زَوْجِ النَّبِيِّ صلى الله عليه

---

[1] فتح البارى(٤٣٤/٦)كتاب احاديث الانبياء باب حديث الخضر مع موسى عليهما السلام)-

[2] كشف البارى(٣٤٥/٣-٣٥٠)-

[3] قوله: عن ابن عباس رضى الله عنهما: الحديث، اخرجه البخارى أيضا فى صحيحه (ج١ص٢٥) كتاب الوضوء باب التخفيف فى الوضوء، رقم (١٣٨) و(ج١ص٣٠) كتاب الوضوء، باب قراءة القرآن بعد الحدث وغيره، رقم(١٨٣) و(ج١ص٩٧) كتاب الأذان، باب يقوم عن يمين الامام بحذائه سواء اذا كان اثنين، رقم (٦٩٧)، وباب اذا قام الرجل عن يسار الامام، رقم (٦٩٨) وباب اذا لم ينو الامام أن يؤم ثم جاء قوم فأمهم، رقم(٦٩٩) و(ج١ ص١٠٠) كتاب الأذان، باب اذا قام الرجل عن يسار الامام، رقم (٧٢٦) و(ج١ ص١٠١) كتاب الاذان، باب ميمنة المسجد والامام، رقم (٧٢٨) و(ج١ ص١١٨) كتاب الاذان، باب وضوء الصبيان..... رقم (٨٥٩) و (ج١ ص١٣٥) كتاب الوتر، باب ماجاء فى الوتر، رقم (٩٩٢) و(ج١ ص١٥٩ و ١٦٠)، كتاب العمل فى الصلاة و باب استعانة اليد فى الصلاة اذا كان من أمر الصلاة، رقم (١١٩٨) و(ج٢ص٦٥٧) كتاب التفسير، سورة آل عمران، باب (ان فى خلق السموٰت والأرض.....) الآية، رقم (٤٥٦٩)، وباب (الذين يذكرون الله قياما وقعوداً وعلى جنوبهم.....)، رقم (٤٥٧٠)، وباب (ربنا انک من تدخل النار فقد أخزيته.......) رقم (٤٥٧١) وباب (ربنا اننا سمعنا مناديا ينادى للايمان) رقم (٤٥٧٢، و(ج٢ ص٨٧٧) كتاب اللباس، باب الذوائب، رقم (٥٩١٩) و(ج٢ ص٩١٨) كتاب الأدب، باب رفع البصر الى السماء، رقم (٦٢١٥) و(ج٢ ص ٩٣٤ و٩٣٥) كتاب الدعوات، باب اذا انتبه بالليل، رقم (٦٣١٦) و(ج٢ ص ١١١٠) كتاب التوحيد، باب ما جاء فى تخليق السماوات والارض وغيرها من الخلائق، رقم (٧٤٥٢) ومسلم فى صحيحه فى كتاب الطهارة، باب السواک، رقم (٥٩٦) وفى كتاب الصلاة المسافرين، باب صلاة النبى (ص) دعائه بالليل، رقم (١٧٨٨- ١٨٠١) والنسائى فى سننه، فى كتاب الأذان، باب ايذان المؤمنين الأئمة بالصلوة، رقم (٦٨٧) وفى كتاب الافتتاح، باب الدعاء فى السجود رقم (١١٢٢)... [بقيه حاشيه په راروانه صفحه..

وسلم - وَكَانَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم - عِنْدَهَا فِي لَيْلَتِهَا، فَصَلَّى النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم - الْعِشَاءَ، ثُمَّ جَاءَ إِلَى مَنْزِلِهِ، فَصَلَّى أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ، ثُمَّ نَامَ، ثُمَّ قَامَ، ثُمَّ قَالَ «نَامَ الْغُلَيِّمُ» . أَوْ كَلِمَةً تُشْبِهُهَا، ثُمَّ قَامَ فَقُمْتُ عَنْ يَسَارِهِ، فَجَعَلَنِي عَنْ يَمِينِهِ، فَصَلَّى خَمْسَ رَكَعَاتٍ ثُمَّ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ نَامَ حَتَّى سَمِعْتُ غَطِيطَهُ - أَوْ خَطِيطَهُ - ثُمَّ خَرَجَ إِلَى الصَّلَاةِ [۱۳۸، ۱۸۱، ۶۶۵- ۶۶۷، ۶۹۳، ۶۹۵، ۸۲۱، ۹۴۷، ۱۱۴۰، ۴۲۹۳- ۴۲۹۶، ۵۵۷۵، ۵۸۶۱، ۵۹۵۷، ۷۰۱۴]

رجال الحديث

① ادم: دا آدم بن ابى اياس عبد الرحمن العسقلانی رحمه الله دي د دوی حالات د "كتاب الايمان باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده" د لاندې تير شوې دی[1]

② شعبه: دا امام شعبه بن الحجاج بن الورد عتکی بصری رحمه الله دي ددوی حالات هم دې ذکر شوې باب کښې تیر شوې دی[2]

③ الحكم: دا الحكم - بفتح الحاء المهملة والكاف_بن عتيبة_مصغرا_ الكندی الكوفی رحمه الله دي ابومحمد يا ابوعبدالله يا ابو عمر ئې كنيت دې.

دوی د عدی بن عدی کندی یا قبیله کنده د یوې ښځې مولی وو[3]

دوی د ابوجحیفه السوائی رضی الله عنه نه علاوه قاضی شريح، عبدالرحمن بن ابى ليلى، ابووائل شقيق بن سلمه، ابراهيم نخعى، سعيدبن سعد، طاؤس، عكرمه، مجاهد، عمروبن ميمون، عامر شعبى، عطا ابن ابى رباح، مقسم، قيس ابن ابى حازم، ابوصالح السمان او ابراهيم تيمى رحمهم الله وغيره نه روايت كوى،

د دوی نه حدیث نقل کوونکو کښې منصوربن المعتمر، امام اعمش، مسعر بن کدام، مالک بن معول، امام اوزاعی، امام شعبه، ابوعوانه اوحمزة بن حبيب الزيات وغيره ډير حضرات دی[4]

بقيه حاشيه د تيرمخ] وفى كتاب قيام الليل، باب ذكر ما يستفتح به القيام، رقم (۱۶۲۰، ۱۶۲۱) وباب ذكر الاختلاف على حبيب بن أبى ثابت فى حديث ابن عباس فى الوتر رقم (۱۷۰۵- ۱۷۰۷) وأبوداؤد فى سننه، فى كتاب الطهارة، باب السواک لمن قام من الليل، رقم (۵۸) وفى كتاب الصلاة، باب الرجلين يؤم أحدهما صاحبه كيف يقومان؟ رقم (۶۱۰ و ۶۱۱) وفى كتاب التطوع، باب فى صلاة الليل، رقم (۱۳۵۳- ۱۳۵۸) و (۱۳۶۴و ۱۳۶۵) و (۱۳۶۷)، والترمذى فى جامعه، فى كتاب الصلاة، باب ما جاء فى الرجل يصلى ومعه رجل، رقم (۲۳۲) وابن ماجه فى سننه، فى كتاب اقامة الصلاة، باب ما جاء فى الدعاء اذا قام الرجل من الليل، رقم (۱۳۵۵) وباب ما جاء فى كم يصلى بالليل، رقم (۱۳۶۳).

[1] كشف البارى (۱/۶۷۸)-

[2] كشف البارى (۱/۶۷۸)-

[3] تهذيب الكمال (۷/۱۱٤)-

[4] تهذيب الكمال (۷/۱۱۵-۱۱۷)-

امام اوزاعی رحمہ اللہ فرمائی "ما بین لابیتها افقه منه"[1]

مجاهد بن رومی رحمہ اللہ فرمائی "رایت الحکم فی مسجد الخیف وعلماء الناس عیال علیه"[2]

عباس دوری رحمہ اللہ فرمائی "وکان صاحب عبادة وفضل"[3]

سفیان بن عیینه رحمہ اللہ فرمائی "ماکان بالکوفة بعد ابراهیم والشعبی مثل الحکم وحماد"[4]

عبدالرحمن بن مهدی فرمائی "ثبت ثقة"[5]

عبدالله بن احمد بن حنبل رحمهما الله فرمائی "سالت ابی: من اثبت الناس فی ابراهیم؟ قال: الحکم بن عتیبة، ثم منصور"[6]

امام یحیی بن معین رحمہ اللہ فرمائی "الحکم بن عتیبة ثقة"[7]

امام ابوحاتم رحمہ اللہ فرمائی "ثقة"[8]

امام نسائی رحمہ اللہ فرمائی "ثقة ثبت"[9]

امام عجلی رحمہ اللہ فرمائی "ثبت ثقة فی الحدیث وکان من فقهاء اصحاب ابراهیم وکان صاحب سنة واتباع"[10]

یعقوب بن سفیان رحمہ اللہ فرمائی: "کان فقیها ثقة"[11]

ابن سعد رحمہ اللہ فرمائي "کان الحکم بن عتیبة ثقة، فقیها، عالما، عالیا، رفیعا، کثیر الحدیث"[12]

حافظ ذهبی فرمائی "فقیه الکوفة مع حماد ..... عابد، قانت، ثقة، صاحب سنة"[13]

البته عجلی رحمہ اللہ فرمائی "وکان فیه تشیع الا ذلک لم یظهر منه الا بعد موته"[14]

---

[1]) تهذیب الکمال(۱۱۷/۷)-

[2]) حواله بالا

[3]) تهذیب الکمال(۱۱۸/۷)-

[4]) حواله بالا

[5]) حواله بالا

[6]) تهذیب الکمال(۱۱۸،۱۱۹/۷)-

[7]) تهذیب الکمال(۱۱۹/۷)-

[8]) حواله بالا

[9]) حواله بالا

[10]) تهذیب التهذیب(۴۳۴/۲)-

[11]) تهذیب التهذیب (ج۲ ص ۴۳۴)

[12]) الطبقات لابن سعد(۳۳۲/۶)-

[13]) الکاشف(۳۴۴/۱) رقم(۱۱۸۵/۷)-

[14]) تهذیب الکمال(۱۱۹/۷)-

دغه شان د امام شعبه نه نقل دى "كان الحكم يفضل عليا على ابى بكر وعمر" (١)
خو حقيقت دادې چې دا خبره شاذ او مردود ده. ډيرو حضراتو ده د "صاحب سنة" تصريح کړې ده،او چا هم د تشيع ذکر نه دې کړې.
بيا حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى چې د امام شعبه دا قول د سليمان شاذ کونى په واسطه سره نقل دې او شاذکونى اعتبارى نه دې چنانچه حافظ ذهبى فرمائى "الشاذ كونى ليس بمعتمد وما اظن ان الحكم يقع منه هذا" (٢)
دغه شان ابن حبان رحمه الله د دوى تذکره چې کله په الثقات کښې اوکړه نو ورسره ئې دا هم اوليکل "كان يدلس" (٣) په دې بنياد باندې حافظ ابن حجر د دوى باره کښې ليکلې دى "ثقة، ثبت، فقيه الا انه ربما دلس" (٤)
خو په خپله حافظ ابن حجر رحمه الله دوى په خپل کتاب "تعريف اهل التقديس بمراتب الموصوفين بالتدليس" کښې په دويمه طبقه د مدلسينو کښې شمير کړې دې دا دويمه طبقې والاحضرات هغه خلق دى چې د ائمه کبار نه دى او د هغوى د عمومى رواياتو په مقابله کښې تدليس ډير کم دې،لهذه د هغوى د امامت، اوچت شان، او د قلت تدليس د وجه نه ائمه د دوى د تدليس تحمل هم کړې دې او په خپل "صحيح" کښې ددوى احاديث قبول کړې هم دى (٥)
زورنه: امام بخارى د دوى د تذکرې په آخره کښې ليکى: "وقال بعض اهل النسب: الحكم بن عتيبة بن النهاس، اسمه عبدل، من بنى سعد بن عجل بن لجيم، فلا ادرى حفظه ام لا؟" (٦)
يعنى "بعضې نسبنامو د "حکم بن عتيبه" نسب نامه ليکلو کښې دا تفصيل ذکر کړې دې، معلومه نه ده چې هغوى په صحيح توګه باندې ياد کړې دې او ليکلې دې يا نه؟
نو ګويا امام بخارى د احتمال په درجه کښې ذکر کوى چې "الحكم بن عتيبه" چې کوم فقيه مشهور دې هغه، او دا "الحكم بن عتيبه بن النهاس" يو کس دې.
په اصل کښې دلته د بعضې علماؤ باندې خلط راغلې دې نو هشام بن الکلبى د ټولو نه مخکښې د دوى نسب نامه دغه شان ذکر کړه،د دې نه پس ابن حبان او ابواحمد الحاکم د دوى په اتباع کښې هم دا خبره نقل کړه،ښکارى چې دا دواړه د دوى په نيز په يقين سره يو سړې وو (٧)

---

(١) سير اعلام النبلاء(٢٠٩/٥)-
(٢) حواله بالا
(٣) تهذيب التهذيب(٤٣٤/٢)-
(٤) تقريب التهذيب(ص ١٧٥) رقم(١٤٥٣)-
(٥) طبقات المدلسين (تعريف اهل التقديس بمراتب الموصوفين بالتدليس((ص٥٨)-
(٦) التاريخ الكبير(٣٣٣/٢) رقم(٢٦٥٤)-
(٧) تهذيب التهذيب(٤٣٥/٢) وتعليقات التاريخ الكبير(٣٣٣/٢-٣٥)-

او حافظ ذهبی وغیره په یقین سره دا بیان کړې دې چې الحکم بن عتیبه چې مشهور فقیه دې هغه جدا دې او الحکم بن عتیبه بن النهاس یو بیل سړې دې. آخری ذکر کړې شوې د کوفې قاضی وو او د ده نه یو روایت نقل نه دې [۱]

امام بخاری ته په یقین سره دا خبره منسوب کول صحیح نه دی معلومیږی چې هغوی دواړه یو گنړل. هغوی د بعضې اهل نسب ذکر کولو سره صرف د یو احتمال ذکر کړې دې [۲] والله اعلم

د الحکم بن عتیبه رحمه الله ولادت د ابراهیم نخعی د پیدائش په کال ۴۲ هجرئی کښې اوشو، او په ۱۱۵ هجرئی کښې وفات شو [۳] رحمه الله تعالی رحمة واسعة

⑦ **سعیدبن جبیر**: دا مشهور تابعی عالم امام سعیدبن جبیربن هشام اسدی والبی کوفی رحمه الله دې ابومحمد یا ابوعبدالله د دوی کنیت دې [۴]

دوی په صحابه کرامو کښې د حضرت ابن عباس، عبدالله بن مغفل. حضرت عائشه. عدی بن حاتم، ابوموسی اشعری، ابوهریره، ابومسعود بدری (وهو مرسل) ابن عمر. عبدالله بن زبیر، ضحاک بن قیس، انس او د ابوسعید خدری رضی الله عنهم نه روایت د حدیث کوی.

د دوی نه روایت کوونکو کښې ابوصالح السمان، ایوب سختیانی، سلمة بن کهیل، سلیمان الاحول، امام اعمش، عدی بن ثابت، عطاء بن السائب، مالک بن دینار، مجاهد، امام زهری، موسی ابن ابی عائشه، ابواسحاق سبیعی او ابو الزبیر مکی رحمهم الله په شان ډیر حضرات تابعین او اتباع تابعین دی، [۵]

امام نووی رحمه الله فرمائی "کان سعید من کبار ائمة التابعین متقدمیهم فی التفسیر والحدیث والفقه والعبادة والورع وغیرها من صفات اهل الخیر" [۶]

امام سفیان ثوری رحمه الله دوی له په ابراهیم نخعی رحمه الله باندې علمی اعتبار سره فوقیت ورکوی [۷] چې د ابن عباس رضی الله عنهما نه به اهل کوفه مسائل تپوس کولې نو ووئیل به ئې "الیس منکم سعید بن جبیر؟" [۸]

میمون بن مهران رحمه الله فرمائی "لقد مات سعید بن جبیر وما علی الارض احد الا وهو محتاج الی علمه" [۹]

---

[۱] میزان الاعتدال (۱/۵۷۷)-
[۲] تهذیب التهذیب (۲/۴۳۵)-
[۳] سیراعلام النبلاء (۵/۲۱۲)-
[۴] تهذیب الکمال (۱۰/۳۵۸)-
[۵] تهذیب الکمال (۱۰/۳۵۸)-(۳۶۱)-
[۶] تهذیب الاسماء واللغات (۱/۲۱۶)-
[۷] تهذیب الاسماء واللغات (۱/۲۱۶)-
[۸] حواله بالا وسیر اعلام النبلاء (۴/۳۲۵)-
[۹] سیراعلام النبلاء (۴/۳۲۵)-

حصیف رحمہ اللہ فرمائی: "کان اعلمهم بالقران مجاهد واعلمهم بالحج عطاء، واعلمهم بالحلال والحرام طاووس، واعلمهم بالطلاق سعيد بن المسيب، واجمعهم لهذه العلوم سعيد بن جبير" [1]

علی بن المدینی فرمائی "لیس فی اصحاب ابن عباس مثل سعید بن جبیر، قیل: ولا طاووس؟ قال: ولا طاووس، ولا احد" [2]

ابو القاسم هبة الله بن الحسن طبری رحمہ اللہ فرمائی "هو ثقة امام حجة على المسلمين" [3]
د حضرت سعیدبن جبیر رحمہ اللہ په اوچت شان او امامت باندې د علماؤ اتفاق دې، او د دوی مناقب او فضائل هم زیات دی، ۹۴ھ کښې د حجاج بن یوسف د لاسه شهید شو. [4]

⑤ **ابن عباس** رضی اللہ عنہ: د حضرت عبدالله بن عباس رضی اللہ عنہما حالات د "بدء الوحی" د څلورم نمبر حدیث لاندې [5] او کتاب الایمان "باب کفران العشیر وکفر دون کفر" لاندې هم راغلې دی. [6]

بت فی بیت خالتی میمونة بنت الحارث زوج النبی ﷺ وکان النبی ﷺ عندها فی لیلتها.
ما د خپلې ترور میمونه بنت الحارث، چې د حضورپاک ﷺ بی بی ده، په کور کښې شپه تیره کړه، حضورپاک ﷺ د هغوی د نمبر په شپه کښې هغوی سره وو.

دحضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما دې حدیث ته "لیلة التبییت" والاحدیث وئیلې شی، امام بخاری دلته مختصرا او مخکښې تفصیلا د دې تخریج کړې دې. [7]
حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما چې کومه واقعه بیان کړې ده، دغه وخت د هغوی عمر لس کاله وو څنګه چې مسند احمد کښې وضاحت راغلې دې. [8]
میمونه بنت الحارث رضی اللہ عنہا: دا أم المومنین میمونه بنت الحارث رضی اللہ عنہا ده، مخکښې ددې نوم "بره" وو، حضورپاک ﷺ دا بدل کړو او "میمونه" ئې کیښودلو. [9]
په جاهلیت کښې ددوی نکاح مسعود بن عمر سره شوې وه، هغه دوی پرېښودل، نو د ابورهم په نکاح کښې راغله، د ابورهم د وفات نه پس د حضورپاک ﷺ په زوجیت کښې راغله. [10]

---

[1]) سیراعلام النبلاء (٤/٣٤١)-
[2]) حواله بالا
[3]) تهذیب الکمال (١٠/٣٧٦)-
[4]) تهذیب الکمال وتعلیقات الکمال (١٠/٣٧٦) تهذیب الکمال (١٠/٣٥٨-٣٧٦) وسیراعلام النبلاء (٤/٣٤٣٣٢١) والطبقات الکبری لابن سعد (٦/٢٥٦-٢٦٧) وتهذیب الاسماء واللغات (١/٢١٦)-
[5]) کشف الباری (١/٤٣٥)
[6]) کشف الباری (٢/٢٠٥)-
[7]) قد مر تخریجه آنفا)-
[8]) مسند احمد (١/٣٦٤) رقم (٣٤٣٧)-
[9]) السیرة الحلبیة (٣/٣٢٣) والطبقات الکبری لابن سعد (٨/١٣٧)-
[10]) السیرة الحلبیة (٣/٣٢٣) والاصابة (٤/٤١١و٤١٢) والطبقات (٨/١٣٢)-

حضرت ميمونه رضي الله عنها د ابن عباس او خالد بن وليد رضي الله عنهما ترور وه[1] د حضرت عباس رضي الله عنه بی بی، د ابن عباس رضي الله عنهما مور، ام الفضل لبابه بنت الحارث سكه خور، اسماء بنت عميس، سلمى بنت عميس، زينب بنت خزيمه، دا درې واړه د حضرت ميمونه مور شريک خورياني وې[2]
په ۷ هجرئی کښې چې کله حضورپاک صلی الله علیه وسلم عمرة القضاء له تشريف اوړې وو، په دغه موقع کښې دوی سره نکاح اوکړه[3]
ابن سعد رحمه الله فرمائی چې دا د هغوی آخری بی بی وه، چې دې نه پس هغوی بله نکاح چاسره اونه کړه[4]
حضورپاک صلی الله علیه وسلم چې کله د جعفر بن ابی طالب په ذريعه د نکاح پيغام وراوليږلو، نو هغوی حضرت عباس رضي الله عنه خپل وکيل جوړ کړو، او دغه عباس رضي الله عنه د دوی نکاح اوکړه[5]
د حضرت ميمونه رضي الله عنها نکاح د احرام په حالت کښې شوې وه يا حضورپاک صلی الله علیه وسلم په دغه کښې وخت کښې بغير احرام وو؟ په دې کښې روايات مختلف دی دا خائي د هغې تفصيل نه دې،
خو بيا هم ابن حجر رحمه الله ليکی: "ومنهم من عقد عليها وهو محرم وبنى بها بعد ان احل من عمرته بالتنعيم وهو حلال فى الحل، وذلك بين من سياق القصة عند ابن اسحاق"[6]
د حضرت ميمونه رضي الله عنها نه تقريبا چياليس احاديث روايت شوی دی، په هغې کښې اووه احاديث متفق عليه دی، په هغې کښې په يو حديث کښې امام بخاری او پنځو احديث کښې امام مسلم متفرد دې،[7]
د حضرت ميمونه رضي الله عنها وفات د صحيح قول مطابق په ۵۱ هجرئی کښې د سرف په مقام باندې اوشو، او هم هلته کښې دفن شوه.[8] رضی الله عنها وارضاها

قوله: فصلى النبى صلی الله علیه وسلم العشاء ثم جاء الى منزله فصلى اربع ركعات ثم نام، ثم قام، ثم قال: نام الغليم، او كلمة تشبهها، ثم قام فقمت عن يساره، فجعلنى عن يمينه، فصلى خمس ركعات، ثم صلى ركعتين: حضورپاک صلی الله علیه وسلم د ماسخوتن مونځ اوکړو، بيا ئې خپل کور ته تشريف راوړو، هغوی څلور رکعاته اوکړل، بيا پاسيدو، بيا اوده شو، بيا پاسيدو، بيا اوفرمائيل چې ماشوم اوده شو؟ يا ئې دا سې څه خبره اوکړه، بيا هغوی پاسيدل او څه د هغوی ګس لاس ته اودريدم، نو هغوی څه ښی طرف ته کړم او بيا ئې پنځه

---

[1] السيرة الحلبية (۳/۳۲۳)-
[2] حواله بالا
[3] الاصابة (٤/٤١١)-
[4] الطبقات الكبرى لابن سعد (۸/۱۳۲)-
[5] الاصابة (٤/٤١١ و٤١٢)-
[6] الاصابة (٤/٤١٢)-
[7] خلاصة الخزرجى (ص ٤٩٦)-
[8] الاصابة (٤/٤٢٣) والسيرة الحلبية (۳/۳۲۳)-

رکعاته ادا کړل،او بیا ئې دوه رکعاته اوکړل.

قوله: نام الغلیم: غلیم یائې مکسوره مشدده سره د غلام تصغیر دې دا تصغیر د شفقت د پاره دې (۱)

حضرت گنگوهی رحمه الله فرمائي: **لعل ذلك کان استفهام او اخبار لیشغل ببعض ما یفعله باهله من اللاعبة وغیرها.** (۲)

مطلب دادې چې ددې جملې د وئیلو دا مقصد وو چې حضورپاک ﷺ خپل کور والا سره ملاعبت کول غوښتل،ظاهره ده چې ددې د پاره د تستر یعنی د پردې ضرورت رازی ځکه حضور پاک ﷺ اوفرمائیل "نام الغلیم"

د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما په حدیث کښې اختلاف دې چې هغوی څومره رکعتونه کړې وو. بعضو کښې یوولس،بعضو کښې دیارلس،بعضو کښې پنځلس او بعضو کښې د اوولسو ذکر دې.

په کومو روایاتو کښې چې اوولسو رکعاتو ذکر دې په هغې کښې آخری دوه رکعاته د فجر سنت متعلق دې،دولس رکعاته نوافل او درې رکعاته د وتر دی.

چې په کوم کښې د پنځلسو ذکردې په هغې کښې د فجر د دوو رکعاتو ذکر پریښودې دې.

چې په کوم روایات کښې د دیارلسو ذکر دې،په هغې کښې اته رکعاته نوافل دی درې رکعاته وتر دی او په اخر کښې دوه رکعاتونه د فجر سنت دی.

بیا چې په کوم رکعات کښې د یوولسو رکعاتو ذکر دې په هغې د فجر سنت ذکر نه دی،اته رکعاته نوافل دی او درې رکعاته وتر دی.

دلته چې ابن عباس رضی الله عنهما فرمائي **ثم جاء الی منزله فصلی اربع رکعات** یعنی هغوی د ماسخوتن مونځ کولو نه پس کور ته راغلل او څلور رکعاته ئې ادا کړل،او غالبه دا ده چې دا څلور رکعاته د ماسخوتن سنت به وی (۳)

دې نه پس هغوی ارام اوکړلو بیا څه وخت پس پاسیدلو او مونځ کول ئې شروع کړل،دغه وخت هغوی دا هم اوفرمائیل چې "نام الغلیم" ماشوم اوده شو،بیا چې کله هغوی مونځ کولو نو ابن عباس رضی الله عنهما پاسیدلو او په دې مونځونو کښې ورسره شریک شو، په اخره هغوی د وتر نه دادې کوم چې حافظ رحمه الله وغیره فرمائي چې دې نه پس دوه رکعاته د فجر سنت دی،دویم احتمال دا هم دې چې دا هغه دوه رکعاته دی کوم چې به حضورپاک ﷺ د وتر نه پس ادا کول.(۴) اوکړل د هغې باره کښې یو احتمال خو

---

[۱] شرح الکرمانی(۲/۱۳۳)-

[۲] لامع الداری(۲/۳۶۳ و ۳۶٤)-

[۳] فضل الباری(۲/۱۶۱)-

[۴] فتح الباری(۱/۲۱۲)-

گويا چې په دې حديث كښې د ركعاتو په تعداد كښې اجمال دې تفصيل هغه دې چې كوم مخكښې كتاب الوضوء وغيره كښې په رازى[1] والله اعلم

تنبيه: دلته مونږ د ركعاتو په تعداد كښې د تطبيق په حوالې سره چې كومه خبره اوكړه، هغې صرف د ابن عباس رضي الله عنهما دې حديث پورې متعلق ده. باقې د هغوى ﷺ د قيام الليل كښې د ركعاتو تعداد څه وو، نو د دې باره كښې به مخكښې انشاءالله په كتاب الوتر كښې بحث كيږي.

قوله: "ثم نام حتى سمعت غطيطه او خطيطه ثم خرج الى الصلاة: بيا هغوى اوده شول تر دې چې ما د هغوى د خرريدو اواز هم واوريدلو. بيا هغوى د مونځ د پاره راووتلو.

غطيط: د اودو په حالت كښې چې د پوزې نه چې كوم اواز بهر راوځى هغې ته وائى، يعنى خرريدل[2]

خطيط په قول د داؤدى د غطيط مترادف دې[3] او ابن بطال رحمه الله فرمائى چې د اهل لغت په نيز د خطيط (بالخاء المعجمة) څه وجود نشته[4] قاضى عياض هم د ابن بطال پيروى كړې ده[5]

خو ابن الاثير رحمه الله ليكلى دى چې "الخطيط قريب من الغطيط وهوصوت النائم والخاء والعين متقاربين"[6] يعنى خطيط غطيط ته نزدې نزدې دې، د اوده كس خرريدلو ته وائى. خا او غين دواړه قريب المخرج دى ځكه يو د بل په ځائې استعمالوى. تقريبا دغه خبره صاحب تاج العروس هم كړې ده[7]

قوله: ثم خرج الى الصلاة: بيا د سحر مونځ له اووتلو.

د حديث د ترجمة الباب سره مناسبت: په دې باب امام بخارى رحمه الله دوه حديثونه ذكر كړې دى، يو د ابن عمر رضي الله عنهما حديث دې چې د هغې مناسبت "باب السمر فى العلم" نه ښكاره دې ځكه چې په دې كښې دى چې "فلما سلم قام، فقال: ارايتكم" يعنى هغوى د ماسخوتن مونځ نه د فارغ كيدلو نه پس دا خبرې اوفرمائيلې، او د ماسخوتن مونځ نه پس خبرو ته "سمر" وئيلې شى.

البته دويم حديث چې د ابن عباس نه دې يعنى "بيتوته ابن عباس فى بيت خالته ميمونة" والا حديث مناسبت د باب نه زيات واضحه نه دې.

ددې مناسبت ښكاره كولو د پاره ابن المنير او د هغه شاگردانو وئيلې دى چې ترجمه ددې

---

[1] تتخرج مرة فارجع هناك)-
[2] فتح البارى(۱/۲۱۲)-ومختار الصحاح(ص۴۷۶)-
[3] فتح البارى(۱/۲۱۲)-
[4] قال ابن بطال:ولم اجدها عند اهل اللغة بالخاء"شرح ابن بطال(۱/۱۹۳)-
[5] فتح البارى(۱/۲۱۲)-
[6] النهاية لابن الاثير(۲/۴۸)-
[7] تاج العروس(۵/۱۳۱)-

حدیث کښې دننه د "نام الغلیم" د جملې نه ثابتیږی[1]
بیا هغوی فرمائی چې عین ممکن ده چې ابن عباس رضی الله عنهما د حضورپاک صلی الله علیه وسلم د ټولې شپې د احوالو نظاره ئې کوله، او هم دغه "سمر" دې او دا بله خبره ده چې دا قولی سمر نه دې بلکه فعلی سمر دې، ګویا چې ابن عباس رضی الله عنهما ټوله شپه په سمر کښې تیره کړه، ځکه چې د هغه ویښیدل او د حضورپاک صلی الله علیه وسلم د احوالو او د افعالو نظاره کول او هغه زده کول هم "سمر" دې[2].
علامه کرمانی رحمه الله د ابن المنیر رحمه الله ددې توجیه نه علاوه دوه نورې هم توجیه کړې دی:
یو دا چې دې واقعه کښې دی چې حضورپاک صلی الله علیه وسلم ابن عباس رضی الله عنهما لره د ګس طرف نه ښی لاس ته کړو دا اګرچه کار دې خو بیا هم وئیلې شی چې ګویا هغوی ابن عباس رضی الله عنهما ته اوفرمائیل "قف عن یمینی" او د هغوی ګس طرف ته کیدل ددې خبرې په ځائې دی چې هغه به "وقفت" وئیلې وی[3]
دویمه توجیه هغوی داکړې وه چې کله په یو ځائې کښې د خپلوانو ګنړه کیږی نو هلته څه نه څه خبرې خامخا کیږی، دلته به هم هغوی خبرې کړې وی، او دا خبره ډیره لرې ده چې حضورپاک صلی الله علیه وسلم د ماسخوتن نه پس کور ته راغلې وی او حضرت ابن عباس رضی الله عنهما هلته د اوسیدو د پاره راغلې وی او هغوی ورسره بالکل خبرې او نه کړی، یقینا هغوی به څه خبره کړې وی، او دا هم ښکاره ده چې د هغوی هره خبره به د علم او د فائدې وی. ددې نه "سمر" ثابتیږی[4] خو حافظ ابن حجر رحمه الله دا ټول توجیهات بعید ګرځولو سره رد کړې دی.
تر څو چې د ابن المنیر د ړومبۍ توجیه تعلق دې نو هغې ته سمر ددې وجه وئیلې نشی، صرف یو نیمه جمله وئیلو ته سمر وئیلې نشی، د دې د پاره قابل اعتماد خبرې کول پکار دی[5]
دغه شان د هغوی دویمه توجیه ئې داسې رد کړې ده چې ابن عباس رضی الله عنهما چې د حضورپاک صلی الله علیه وسلم د افعالو او احوالو ته کتلې دی نو دې ته به "سمر" یعنی "ټوله شپه ویخه" خو به وئیلې شی خو د "سمر" اطلاق په دې نه کیږی، ځکه چې په قول د اسماعیلی رحمه الله د سمر د پاره ګنړه او خبره کول ضروری دی[6]

---

[1]) المتواری علی تراجم ابواب البخاری (ص۶۲) وفتح الباری (۲۱۳/۱) حضرت ګنګوهی هم د دې نه ترجمه ثابته کړې ده په دې طریقې سره چې هغوی نام الغلیم اوفرمائیل او یو جملې سره د سمر تحقق کیږی او د هغوی د جملې سره تپوس کول وو په دې مطلب چې هغوی خپلې کوروالا سره اختلاط کول غوښتل د دې جملې نه دا هم معلومه شوه چې په داسې کارونو کښې پرده کول پکار دی، او ظاهره ده چې دا علم دې لهذا سمر فی العلم ثابت شو. الکنز المتواری (۳۶۴/۲)-
[2]) المتواری (ص۶۲) وفتح الباری (۲۱۳/۱)-
[3]) شرح الکرمانی (۱۳٤/۲)-
[4]) حواله بالا
[5]) فتح الباری (۲۱۳/۱)-
[6]) حواله سابقه

دغه شان حافظ رحمه الله د علامه کرمانی رحمه الله په رومبیٔ توجیه رد کولو سره فرمائی چې دا توجیه ابعد ده،ځکه چې د ګس لاس نه نبی طرف کولو دا عمل د خوب د راپاسیدو نه لږ ساعت مخکښې واقعه ده،اود خوب د راپاسیدلو نه پس خبرې کولو ته "سمر" ونیلې نشی.(۱)

بیا د علامه کرمانی دویمه توجیه ده د هغې باره کښې ونیلې شی چې دا صرف قیاس دې په حدیث کښې داسې قسم خبره نشته چې هغې ته "سمر" اوونیلې شی.

د حافظ ابن حجر رائې داده چې امام بخاری د دې روایت په بعضې طرق کښې راغلې الفاظو طرف ته اشاره کړې ده چې په هغې کښې ښکاره موجود دی "فتحدث رسول الله ﷺ مع اهله ساعة"(۲)

یعنی حضورپاک ﷺ خپل کور والا سره لږې شان خبرې اوکړې" دا د خپل د وجه د خبرو هر قسم ته شامل دې ښکاره ده چې دا یو طرف ته "تحدث مع الاهل" دې نو بل طرف ته "سمرفی العلم" هم دې چې د هغوی یو یو خبره سراسر علم او دینی فائده ده(۳)

حضرت شیخ الهند رحمه الله هم دا توجیه خوښه کړې ده(۴)

علامه عینی رحمه الله اګرچې د حافظ رحمه الله په ټول تقریر باندې اعتراض او رد کړې دې(۵)خو بیا هم د حافظ رحمه الله خبره مضبوطه ده او د امام بخاری د طرز مناسب هم ده.والله اعلم

د سمر متعلق څه روایات: په "سمرفی العلم" کښې لاندې ورکړې شوې واقعې هم راتلې شی:

①..قال انس: نظرنا النبی ﷺ ذات لیلة حتی کان شطر اللیل یبلغه فجاء فصلی لنا ثم خطبنا فقال: الا ان الناس قد صلوا ثم رقدوا وانکم لم تزالوا فی صلاة ما انتظرتم الصلاة(۶)

یعنی حضرت انس رضی الله عنه فرمائی چې یو شپه مونږ د حضورپاک ﷺ انتظار کولو تر دې چې نیمه شپه شوه هغوی مونځ راکړو بیا ئې خطبه اولوستله او وئې فرمائیل واورئ: خلق مونځ کولو نه پس اوده شوې هم دی او تاسو چې تر کومه د مونځ په انتظار کښې وئی ګویا چې تاسو په مونځ کښې مشغول وئ"

②..حضرت عمر رضی الله عنه فرمائی:

"کان رسول الله ﷺ یسمر مع ابی بکر فی الامر من امر المسلمین وانا معهما"(۷)

---

(۱) حواله سابقه

(۲) صحیح البخاری(۶۵۷/۲) کتاب التفسیر باب "ان فی خلق السموات والارض.."رقم(۴۵۶۹)و (۱۱۱۰/۲) کتاب التوحید باب ما جاء فی تخلیق السموات والارض وغیرها من الخلائق رقم(۷۴۵۲)-

(۳) فتح الباری(۲۱۳/۱)-

(۴) الابواب والتراجم(ص ۵۶)-

(۵) عمدة القاری(۱۷۷/۲و۱۷۸)-

(۶) صحیح البخاری(۸۴/۱) کتاب مواقیت الصلاة باب السمر فی الفقه والخیر بعد العشاء رقم(۶۰۰)-

(۷) جامع الترمذی ابواب الصلاة باب ما جاء فی الرخصة فی السمر بعد العشاء رقم(۱۶۹)-

یعنی حضورپاک ﷺ به د ابوبکر صدیق رضی الله عنه سره د شپې د مسلمانانو د معاملاتو باره کښې خبرې کولې او څه به ورسره هم ووم.

③..حضرت عبدالله بن عمرو بن العاص رضی الله عنه فرمائی:

کان النبی ﷺ یحدثنا عن بنی اسرائیل حتی یصبح مایقوم الا الی عظم صلاة[1]

یعنی حضورپاک ﷺ به مونږ ته د بنی اسرائیلو باره کښې خبرې کولې تر دې سحر به شو، بیا به د لوئې مونځ یعنی د فرض مونځ د باره به پاسیدلو.

هم دا روایت د عمران بن حصین رضی الله عنه نه هم دې[2]

④..حضرت اوس بن حذیفه فرمائی: کنت فی الوفد الذین اتوا النبی ﷺ اسلموا من ثقیف من بنی مالک انزلنا فی قبة له فکان یختلف الینا بین بیوته وبین المسجد فاذا صلی العشاء الاخرة انصرف الینا ولا نبرح حتی یحدثنا ویشتکی قریشا ویشتکی اهل مکة[3]

یعنی د قبیله ثقیف یو شاخ بنو مالک مسلمان کیدلو سره د وفد په شکل کښې راغلل. څه په دغه وفد کښې ووم، حضورپاک ﷺ مونږ یو خیمه کښې ایسار کړو. هغوی به د خپل کور او مسجد په مینځ کښې مونږ له راتللو. او چې کله به هغوی ﷺ د ماسخوتن مونځ اوکړلو نو زمونږ طرف ته به راغلو مونږ به خبرې کولې او هغوی به مونږ ته د قریشو او اهل مکه د ظلمونو خبرې کولې.

⑤..ابن بطال رحمه الله خپل سند سره د ابوموسی اشعری او د عمر رضی الله عنه واقعه نقل کړې ده ابوموسی اشعری فرمائی

"اتیت عمر اکلمه فی حاجة بعد العشاء فقال: هذه الساعة؟ فقلت انه شیء من الفقه قال: نعم، فکلمته، فذهبت لاقوم، فقال: اجلس فقلت: الصلاة فقال: انا فی صلاة فلم نزل جلوسا حتی طلع الفجر"[4]

یعنی څه د عشاء نه پس حضرت عمر رضی الله عنه له د یو ضرورت د پاره راغلم هغوی اوفرمائیل. په دا وخت؟ ما ورته اووئیل چې د دین خبره ده. نو هغوی اجازت راکړو ما چې خبره اوکړه نو پاسیدلو، او وئې فرمائیل چې کینا، ما ورته اووئیل چې زه به مونځ اوکړم، نو وئې فرمائیل چې مونږ په مونځ کښې یوو، دغه شان د سحر پورې مونږ ناست وو.

یو اشکال او دهغې حل: د حضرت عبدالله بن مسعود یو حدیث دې چې هغوی ئې مرفوعا نقل کوی "لا سمر الا لمصل او مسافر"[5]

یعنی د مونځ ګزار او مسافر نه علاوه د بل چا د پاره د سمر ګنجائش نشته.

---

[1] سنن ابی داود کتاب العلم باب الحدیث عن بنی اسرائیل رقم(۳۶۶۳)-
[2] مسند احمد(۴۳۷/۴) حدیث عمران بن حصین رضی الله عنه رقم(۲۰۱۶۳)-
[3] مسند احمد(۹/۴) حدیث اوس بن اوس الثقفی وهو اوس بن حذیفة رقم(۱۶۲۶۶)-
[4] شرح ابن بطال(۱۹۲/۱)-
[5] مسند احمد (۴۱۲/۱)رقم(۳۹۱۷) و(۴۴۴/۱)رقم(۴۲۴۴) و(۴۶۳/۱) رقم(۴۴۱۹)-

ددې روايت نه معلوميږي چې د دې دواړه كسانو نه علاوه د بل چا د پاره د "سمر" اجازت نشته دغه شان د سمر د اجازت او د "نهى عن السمر" په احاديثو كښې ښكاره توګه باندې تعارض رازي.

ددې جواب دادې چې دا روايت امام احمد رحمه الله په خپل مسند كښې تخريج كړې دې[1] ددې په دوه طرقو كښې انقطاع ده چنانچه دا خيثمه بن عبدالرحمن د عبدالله بن مسعود نه نقل كوي، حالانكه خيثمه ته د عبدالله بن مسعود نه سماع حاصله نه ده[2]

او په بل طرق كښې خيثمه د عبدالله بن مسعود رضي الله عنه نه په واسطه سره نقل كوي او دا ني مبهم كولو سره داسې ذكر كړې دې "عمن سمع ابن مسعود" او دا مبهم واسطه مجهول ده[3]

او كه فرض كړه دا حديث صحيح او ثابت هم وي بيا هم مونږ ونيلې شو چې "سمر فى العلم" كولو والا د "مصلى" په حكم كښې دې[4]

څنګه چې حضرت عمر رضي الله عنه ابوموسى اشعرى رضي الله عنه ته اوفرمائيل "انا فى صلاة"[5]

د حديث د بيتوتيت نه علماؤ ډيرې فائدې راوستلې دى چې د هغې مختصر ذكر علامه عينى رحمه الله كړې دې[6] والله اعلم وعلمه واتم واحكم

۴۲-باب: حفظ العلم

دتيرشوى باب سره مناسبت: په تيرشوى باب كښې د "سمر فى العلم" ذكروو او په دې باب كښې د "حفظ علم" ددې دواړو په مينځ كښې مناسبت بالكل واضحه دې، دسمرفى العلم دمقاصدونه حفظ علم هم دې[7]

د ترجمة الباب مقصد: حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائي چه په دې باب سره دامام بخارى رحمه الله مقصد اسباب دحفظ علم بيانول دي او داحاديثو په ذريعه ئي اوښودله چه حفظ علم به هله حاصليږي چه كله خپل خان دعلم دپاره مكمل طورباندې فارغه كړي[8]

حضرت شيخ الهند رحمه الله فرمائي چه د دې باب دبيانولو مقصد دې چه دتعلم نه پس دحفظ اودعدم نسيان كوشش هم لازمى دې، ظاهره خبره ده چې په هيرولو كښې اول كفران نعمت دې اودويم د چه دتعليم تبليغ اود عمل جمله امور ضروريه په حفظ باندې موقوف دي-

---

[1]) حواله سابقه
[2]) فى تهذيب الكمال ليس اسم عبدالله بن مسعود من شيوخ خيثمه.انظر تهذيب الكمال(۸/۳۷۱)-
[3]) فتح البارى(۱/۲۱۳)-
[4]) حواله بالا
[5]) شرح ابن بطال(۱/۱۹۲)-
[6]) عمدة القارى(۲/۱۸۰)-
[7]) عمدة القارى (۲ص۱۸۰) _
[8]) الكنزالمتوارى (ج) ۲ص۳۶۵) –

دې باب د رومبي روايت نه معلومه شوه چه څومره په علم کښې مشغولتيا وي هغومره به په حفظ کښې قوت اومدد ملاويږی.اود دويم روايت نه دا معلومه شوه چه دحافظې قوي کيدل هم مفيداومطلوب دی.اګرچه قوت حافظه يوخلقى امردې ليکن ددې دپاره موءيدات اومضرات وی.ددې رعايت ساتل مستحسن دی.دامام شافعى رحمه الله شعرهم داحال بيانوی.

شکوت الی وکيع سوٴحفظی فاوصانی الی ترک المعاصی

فان العلم نور من الهی ونور الله لايعطی لعاص (۱)

يعنى "ماخپل استاذ وکيع رحمه الله ته دخپلې قوت حافظې دکموالى شکايت اوکړو نوهغوی ماته دګناه دپريخودلووصيت اوکړو.ددې وجې نه چه علم دالله تعالى دنورنه يو نوردې اوظاهره ده چه الله تعالى خپل نوريو عاصى اونافرمان ته نه ورکوی."

حاصل دخبرې دادې چه امام بخارى رحمه الله ددې ترجمة الباب نه دابنودل غواړی چه طالب علم لره دحديث ديادولواهتمام پکاردې.امام بخارى رحمه الله په دې باب کښې درې روايتونه ذکرکړيدی.

ددې روايتونونه کتلونه معلومعلوميږی چه دعلم ديادولودپرصورتونه دی۔

①-اول ملازمت.يعنى داستاذحديث صحبت اختيارول اوپه کثرت سره هغه ته تګ راتګ ساتل.چه دهغه علوم بارباراوريدلواوپه ليدلو باندې راشي او دا يوه قاعده ده چه يو څيز څومره په تکرار سره مخې ته راځی نوهغه په زړه کښې قرارنيسی-دا ملازمت معلوميږی دحضرت ابوهريره رضى الله عنه ددې قول "کان يلزم رسول الله صلى الله عليه وسلم بشبع بطنه ويحضر مالايحضرون......نه-

②-دويم څيز هغه مذاکره ده.يعنى چه کوم علم حاصل شی دهغې کول.هغې لره بارباار ريه کول او يادول اوشی.اوددې طرف اشاره "ويحفظ مالايحفظون..نه ملاويږی۔

③-دريم څيز هغه دعااو آه وزاری ده ځکه چه يوکس سره هرڅومره ذهن ولې نه وی دهغه پوهه هرڅومره تيزه ولې وی نه ليکن دالله تعالى دعنايت نه بغيرهيڅ هم نه کيږی.نولهذاحق تعالى نه دې دعا غواړی اوپه بزرګانودې دعاکوی.څنګه چه حضرت ابوهريره رضى الله عنه په نبى عليه السلام باندې دعااوکړه-

④- څلورم څيزخورول دعلم دی چه څومره دعلم دخوريدو کوشش اومحنت اوکړشی هم هغه هومره به علم محفوظ پاتې کيږی، څنګه چه دباب په اخرى حديث کښې دې طرف ته اشاره ده —والله اعلم

[۱۱۸] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنِ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ (۲) قَالَ إِنَّ النَّاسَ يَقُولُونَ أَكْثَرَ أَبُو هُرَيْرَةَ، وَلَوْلَا آيَتَانِ فِي كِتَابِ اللَّهِ مَا

(۱) اوګورئ الابواب والتراجم(ص ۵۶)

(۲) قوله: عن ابى هريرة رضى الله عنه: الحديث. أخرجه البخارى أيضاً فى صحيحه (ج۱ ص۲۲) فى كتاب. العلم. باب حفظ العلم. رقم (۱۱۹) وفى (ج۱ ص ۲۷۴. ۲۷۵). فى .. [بقيه حاشيه به راروانه صفحه.

حَدَّثْتُ حَدِيثًا، ثُمَّ يَتْلُو (إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ) إِلَى قَوْلِهِ (الرَّحِيمُ) إِنَّ إِخْوَانَنَا مِنَ الْمُهَاجِرِينَ كَانَ يَشْغَلُهُمُ الصَّفْقُ بِالْأَسْوَاقِ، وَإِنَّ إِخْوَانَنَا مِنَ الْأَنْصَارِ كَانَ يَشْغَلُهُمُ الْعَمَلُ فِي أَمْوَالِهِمْ، وَإِنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ كَانَ يَلْزَمُ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - بِشِبَعِ بَطْنِهِ وَيَحْضُرُ مَا لَا يَحْضُرُونَ، وَيَحْفَظُ مَا لَا يَحْفَظُونَ [۱۹۴۲، ۲۲۲۳، ۶۹۲۱]

رجال الحدیث

① **عبدالعزیز بن عبدالله**: دا عبدالعزیزبن عبدالله بن یحي قرشي عامري اویسي مدني رحمه الله دي.دده حالات هم په دي ''کتاب.. کښي په ''باب الحرص علی الحدیث..لاندې تیرشوي دي-

② **مالک**: دا امام مالك بن انس رحمه الله دي ددوی حالات د ''بدء الوحی..په دویم حدیث کښي اوپه ''کتاب الایمان، باب من الدین الفرار من الفتن.لاندې تیرشوي دي-[1]

③ **ابن شهاب**: دا امام محمدبن مسلم بن عبدالله بن شهاب زهري رحمه الله دي دده مختصر حالات د ''بدء الوحی.. د دريم حديث د لاندې تیرشوي دي[2]

④ **الاعرج**: د ابوداود عبدالرحمن بن هرمزاعرج مدني قرشي رحمه الله دي دده حالات په ''کتاب الایمان، باب حب الرسول ﷺ من الایمان..کښي تیرشوي دي -[3]

⑤ **حضرت ابوهریره** رضي الله عنه: دحضرت ابوهریره رضي الله عنه حالات د ''کتاب الایمان، باب امورالایمان. لاندې تیرشوي دي[4]

قوله: ان الناس يقولون: اكثر ابوهريرة: خلق وائي چه ابوهریره رحمه الله حدکړې دي چه دومره حديثونه بيانوي:

حضرت ابوهریره رضي الله عنه دحدیثودتولونه لوې حافظ وو، ددې وجې نه امام بخاري رحمه الله په دې

بقيه حاشيه د تیرمخ] کتاب البیوع، باب ما جاء فی قول الله تعالی: (فاذا قضیت الصلوة فانتشروا فی الأرض.......) رقم (۲۰۴۷) و (ج۱ ص۳۱۶) کتاب الحرث والمزارعة، باب ما جاء فی الغرس، رقم (۲۳۵۰) و(ج۱ ص۵۱۴، و۵۱۵) کتاب المناقب، باب (بدون الترجمة، بعد باب سؤال المشرکین أن یریهم النبی (ص) آیة، فأراهم انشقاق القمر) رقم (۳۶۴۸) و(ج۲ ص۱۰۹۳) کتاب الاعتصام بالکتاب والسنة، باب الحجة علی من قال: ان أحکام النبی (ص) کانت ظاهرة...... رقم (۷۳۵۴) ومسلم فی صحیحه، فی کتاب فضائل الصحابة، باب من فضائل أبی هریرة الدوسی (رض) رقم (۶۳۹۷- ۶۴۰۰) والترمذی فی جامعه، فی أبواب المناقب، باب مناقب أبی هریرة رضی الله عنه، رقم (۳۸۳۴ و ۳۸۳۵)-

[1] کشف الباری (ج۱ص۲۹۰)،و(ج۲ص۸۰)-

[2] کشف الباری(ج۱ص۳۲۶)-

[3] (کشف الباری ج ۲ص۱۱)-

[4] کشف الباری (ج۱ص۲۵۹)-

باب كښې صرف هم ددوي رواياتونه ذكر كړى دى-
حضرت ابوهريره رضي الله عنه حافظ كيدو د وجې نه به موقع په موقع حديثونه نقل كول بعضې خلقو به په داسې موقع وئيل چه ابوهريره هم حد كړې دې چه كوم خائې كښې گورې هلته به حديث پيش كوى حالانكه نورمهاجرين او انصار ددوى پشان هرځې كښې حديث نه روايت كوى-

قوله: ولولا آيتان في كتاب الله ما حدثت حديثا: كه چرته په كتاب الله كښې دوه ايتونه نه وو نو ما به هيڅ يو حديث هم نه وو بيان كړې-

قوله: ثم يتلو: ان الذين يكتمون ما انزلنا من البينات -الى قوله الرحيم):[1]
بيا به هغوى دا ايت لوستلو چه دهغې مفهوم دې:
,,چه كوم خلق هغه مضامين پټوى كوم چه مونږ ښكاره نازل كړى دى ده هغې نه پس چه مونږ خلقو دپاره په خپل كتاب كښې په ښه شان سره واضح كړى دى په داسې خلقو الله تعالى هم لعنت وائي اوټول لعنت ويونكې پرې هم لعنت وائي، ليكن هغه خلق چه توبه اوباسى او خپل عمل نيك كړى اوهغه پټ كړې شوى تعليمات څرگنده اوبيان كړى نو زۀ به هغوى معاف كړم او دهغوى توبه به قبوله كړم او زۀ توبه قبولونكې اومهربان يم،،-

قوله: ان اخوتنا من المهجرين كان يشغلهم الصفق (٢) بالاسواق، وان اخوتنا من الانصار كان يشغلهم العمل في اموالهم-: زمامهاجر ين رونړولره په بازار كښې دهغوى تجارت اودبيع شراء معاملا تومصروفه كړى او زماانصارو رونو لره دهغوى دپټوزميندارئ كروندې وغيره عمل مصروفه كړى وو-

قوله: وان اباهريرة كان يلزم رسول الله صلى الله عليه وسلم يشبع بطنه ويحضر ما لا يحضرون ويحفظ ما لا يحفظون: او ابوهريره به درسول الله ﷺ په درباركښې به صرف په دومره خبره هم حاضرباش وو چه ديووخت خوراك ملاوشى، نوځكه هغه په داسې ځايونوكښې به هم حاضريدو په كوم ځائې كښې چه به نورخوك نه ووحاضر او هغه خبرې به ئې هم يادولې چه كومو لره به نورچانه وې يادې كړې-
حضرت ابوهريره رضي الله عنه دټولونه اولنۍ وجه دخپل اكثار(كثرت والى) دا بيان كړې ده چه په كتاب الله كښې په كتمان علم باندې وعيد راغلې دې، ددې وجې نه څه دحضور ﷺ ارشادات حسب موقع روايت كوم-
ددې نه پس هغوى دنورو انصارو او مهاجرينو رضي الله عنهم په كثرت سره داحاديثونه روايت كولو وجه بيان كړېده چه مهاجرينو ورونړه تجارت پيشه خلق وو، په بازار كښې به د تجارت په معاملا تو كښې مصروفه وو اوحضرات انصار زميندار خلق وو هغوى لره به ددې نه فرصت نه ملاويدو ، ددې وجې نه زماپه مقابله كښې دهغوى روايات كم دى-

---

[1] سورة البقرة ١٥٩او١٦٠-
[2] الصفق :باسكان الفاء، وهوضرب اليدعلى اليد،وجرت به عادتهم عند عقدالبيع -فتح البارى(ج١ص٢١٣)

بيا هغوى خپل كيفيت بيان كړې دې چه زما دحضور ﷺ په مجلس كښې دحاضر باشې اودهغوى سره دملازمت دا حال ووچه څه به په هردم كښې دهغوى په مجلس كښې پروت وو،چه ماته به ديووخت روټې ملاوشوه دا زمادپاره كافى وه، ماته دنورڅه څيزغم اوفكرنه ووځكه چه زمانه څه كور وو او نه مې دكټلواودجمع كولو څه فكروو،بس: زماهم يوفكرووچه دنبى ﷺ هروخت يوځائې يم اودهغوى ارشادات په خپله سينه كښې محفوظ كومه،هم دا وجه وه چه حضرات مهاجرين او انصار ﷺ نه خوزما پشان ملازمت اوحاضر باشى اختيارولې شوه اونه ئې زماپشان دحفظ حديث اهتمام كولې شو نو ددې منطقى نتيجه هم داراووتله چه زمادحديثوپه ذخيره كښې اضافه كيږى او دوعيدنه دبچ كيدوپه وجه مادحضور ﷺ ارشادات نه ډيرخواره كړه-

قوله: وان اباهريرة كان يلزم رسول الله ﷺ بشبع بطنه: اوابوهريره ﷺ به درسول الله ﷺ سره هر وخت وو،ده ته ددنيا دنورڅه څيزفكرنه وو دهغوى دپاره صرف دومره كافى وه چه ديو وخت خوراک ورته ملاو شى –

دا مفهوم بره هم بيان شوې دې هم داصحيح اومتبادر مطلب دې-

حضرت شاه ولى الله ﷺ په خپل طباعى اوذهانت سره ددې يو بل مطلب هم بيان كړېدې، كوم دغيرمتبادر كيدو په وجه مرجوح دې هغوى فرمائي:

,,كان يلازمه مايريده من المدة، ولا يقوم من مجلسه حتى يستوفى حظه منه، كقولهم : فلان يحدث شبع بطنه ويسافر شبع بطنه،،-(١)

يعنى ,,هغوى به درسول الله ﷺ مجلس سره پيوست وو ترهغه وخته پورې به نه پاسيدل ترڅوچه به هغوى ته خپله پوره حصه نه وه حاصله شوې اودهغوى به دعلم نه ګيډه نه ډكيده،څنګه چه وئيلې كيږى فلا نې په مړه ګيډه خبرې اترې كوى اوفلا نكې په مړه ګيډه سفر كوى-

تنبيه: حضرت ابوهريره ﷺ چه دلته كوم څه بيان كړې دي هغه دحقيقت حال دظاهرولو دپاره اودخلقو داعتراض دجواب وركولو دپاره فرمائيلى دى. دې سره دحضرات مهاجرين او انصارو ﷺ تحقير شان هرګز مقصودنه وو-(٢)والله اعلم

[١١٩] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي بَكْرٍ أَبُو مُصْعَبٍ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ دِينَارٍ عَنِ ابْنِ أَبِي ذِئْبٍ عَنْ سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنِّي أَسْمَعُ مِنْكَ حَدِيثًا كَثِيرًا أَنْسَاهُ. قَالَ « ابْسُطْ رِدَاءَكَ » فَبَسَطْتُهُ. قَالَ فَغَرَفَ بِيَدَيْهِ ثُمَّ قَالَ « ضُمَّهُ » فَضَمَمْتُهُ فَمَا نَسِيتُ شَيْئًا بَعْدَهُ.

---

(١) تراجم ابواب البخارى (ص١٥) –

(٢) اوګورئ لامع الدرارى مع الكنزالمتوارى (ج٢ص٣٦٦و٣٦٨)

رجال الحدیث

① **احمد بن ابی بکر ابو مصعب** دا ابومصعب احمد بن ابی بکر القاسم بن الحارث بن زراره بن عبدالرحمن بن عوف قرشی زهری مدنی رحمه الله دې دمدینې منورې قاضی او فقیه وو.[1]

دې دامام مالک، عبدالعزیز بن محمد دراوردی، مغیره بن عبدالرحمن، محمد بن ابراهیم بن دینار، عبدالعزیز بن ابی حازم او د یوسف بن یعقوب بن ابی سلمة الماجشون رحمهم الله وغیره نه حدیث روایت کوی -

او دوی نه په روایت کولو کښې امام بخاری، امام مسلم، امام ترمذی، امام ابوداود، امام ابن ماجه، بقی بن مخلد اندلسی، زکریا بن یحیی السجزی، امام احمد بن حنبل، ابوزرعه او ابوحاتم رازی رحمهم الله وغیره نور ډیر حضرات شامل دی.[2]

امام ابوزرعه او امام ابوحاتم رحمه الله فرمائي "صدوق".[3]

امام مسلمه بن قاسم رحمه الله فرمائی "مدنی ثقة".[4]

ابن حبان رحمه الله فرمائی "وكان فقيها متقنا عالما بمذهب اهل المدينة"۔[5]

ابن سعد رحمه الله فرمائی "وهو من فقهاء اهل المدينه"۔[6]

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی "ثقة حجة".[7]

دغه شان هغه فرمائی "قاضي المدينة وعالمها"۔[8]

دغه هغوی فرمائي "احد الاثبات، وشيخ اهل المدينة وقاضيهم ومحدثهم"۔[9]

زبیر بن بکار رحمه الله فرمائی "مات وهو فقيه اهل المدينة غير مدافع"۔[10]

امام دارقطنی رحمه الله فرمائیلي دی "ثقة في الموطا"۔[11]

حافظ خزرجی رحمه الله د امام ذهبی رحمه الله نه نقل کړی دی "كان اماما في السنة والاحكام، فقيها، فصيحا، بليغا"۔[12]

---

[1]) تهذيب الكمال (ج۱ص۲۷۸)
[2]) تهذيب الكمال (ج۱ص۲۷۹او ۲۸۰)-
[3]) حواله بالا_
[4]) تعليقات تهذيب الكمال (ج۱ص ۲۸۰)
[5]) الثقات لابن حبان (ج ۸ص ۲۱)-
[6]) الطبقات لابن سعد (ج۵ص ٤٤١)-
[7]) ميزان الاعتدال (ج۱ص ۸٤). رقم (۳۰۳)-
[8]) الكاشف للذهبى (ج۱ص ۱۹۱).رقم (۱۳)-
[9]) تذكرة الحفاظ (ج۲ص ٤۸۲).رقم (٤۹۷)-
[10]) تهذيب الكمال (ج۱ص ۲۸۰)-
[11]) تذكرة الحفاظ (ج۲ص٤۸۳)-
[12]) خلاصة الخزرجي (ص٤)-

دا دابومصعب احمدبن ابی بکر مدنی رحمه الله په باره کښې دمختلف علماء رجال توثيقی کلمات دی. په دې کښې چاهم په هغوی باندې جرح نه ده کړې -
البته دابوخيثمه رحمه الله نه دهغه خوښې تپوس اوکړو چه زه دچا چا نه احاديث واورم ؟ نو ابوخيثمه ووئيل ،،لاتکتب عن ابی مصعب واکتب عمن شئت،،-(۱)
ليکن حافظ ذهبي رحمه الله ددې ترديد کړې دي او وئيلی دی ،،ثقة حجة، ماآدری مامعنی قول ابی خيثمه لابنه احمد: لاتکتب عن ابی مصعب واکتب عمن شئت؟،،-(۲)
حافظ ابن حجر رحمه الله ليکلی دی

ويحتمل ان يکون مراد ابی خيثمه دخوله فی القضاء او اکثاره من الفتوی بالرأی،،-(۳)
يعنی .. ابوخيثمه چه کوم خپل خوښې دهغه (ابومصعب) نه دروايت ليکلونه منع کړې وو ددې وجه داکيدې شی چه هغه د قضاء منصب سنبهال کړې وو او يا دا وجه کيدشی چه هغه درايې اونظر په لحاظ سره فتوې ورکولې..
دغه شان قاضی عياض رحمه الله فرمائي وانما قال ذالك، لان ابا مصعب کان يميل الی الرای، وابوخيثمه من اهل الحديث، وممن ينافر ذلك، فلذلك نهی عنه، والا فهو ثقة لانعلم احدا ذکره الا بخير،،-(۴)
يعنی.، ابوخيثمه چه څه وئيلی دی هغه په دې بنياد چه ابومصعب فقيه وو. دقياس او اجتهاد نه به ئې کار اغستلو. اودابوخيثمه تعلق دمحدثينو مکتب فکر سره وو. کوم چه قياس او رائې له ډير ناخوښ گڼړی. ددې وجې نه دوی خپل ځوې منع کړې وو. ګني ابومصعب ثقه دي. زمونږ دعلم مطابق ټولو حضراتو دهغوی تذکره په تعديل او په توثيق سره کړې ده..-
ظاهره ده چه داکلام موثراو قادح نه دې -
بياحافظ ابن حجر رحمه الله هغوی له صدوق گرزولې دې (۵)غالباهغوی د ابوخيثمه دکلام نه متاثره شوی دی ځکه ئې داسې ليکلی دی -ليکن حقه خبره داده چه هغوی ته ثقه اوحجت وئيل پکاردی ځنګه چه دنقادحديث د تبصرو نه معلوميږی اوحافظ ذهبی رحمه الله وغيره ددې تصريح کړې ده- (۶)والله اعلم
په ۲۴۲هجری کښې دهغوی انتقال وشو. عمرئې دنوی کالو نه زيات وو-(۷) رحمه الله تعالی رحمة واسعة _

---

(۱) تعليقات تهذيب الکمال (ج۱ص۲۸۰)، نقلا عن تاريخ ابن ابی خيثمه -
(۲) ميزان الاعتدال (ج۱ص۸۳)، رقم (۳۰۳) -
(۳) تهذيب التهذيب (ج۱ص۲۰)-
(۴) تعليقات الرفع والتکميل لشيخنا عبدالفتاح ابوغدة رحمه الله (ص۴۲۳)ونقلا من ترتيب المدارك. للقاضی عياض رحمه الله (ج۳ص۳۴۷و۳۴۸)-
(۵) تقريب التهذيب (ص۷۸)، رقم (۱۷)-
(۶) اوګورئ التهذيب (ج۱ص۵۸)، رقم (۱۷)-
(۷) تقريب التهذيب (ص۷۸)، (۱۷)-

② **محمد بن ابرهیم بن دینار** :دې د مدینې منورې مشهورفقیه ابوعبدالله محمدبن ابرهیم بن دینارمدنی رحمه الله دې،بعضې حضراتو ددوی لقب ,,صندل،، ښودلې دې-[1]

دې د اسامه بن زید لیثی، محمد بن عبدالرحمان بن ابی ذئب،محمد بن عجلان،موسی بن عقبه رحمهم الله وغیره نه روایت حدیث کوی -

اوددوی نه روایت کونکو کښې ابومصعب احمد بن ابی بکر، عبدالله بن وهب،ابوهشام محمد بن مسلمه،یحیی بن ابرهیم اویعقوب بن محمدزهری وغیره شامل دی-[2]

امام بخاری رحمه الله فرمائي ,,معروف الحدیث،،-[3]

امام ابو حاتم رحمه الله فرمائي ,,کان من فقهاء المدینة نحو مالك،وکان ثقة،،[4]

امام دارقطنی رحمه الله فرمائي ,,ثقة،،-[5]

امام ابن عبدالبر رحمه الله فرمائي : ,,کان مفتی اهل المدینة مع مالك،وعبدالعزیزبن ابی سلمة وبعدهما وکان فقیها فاضلا،له بالعلم روایة وعنایة-[6]

یعنی دې د امام مالک اوعبدالعزیزبن ابی سلمة رحمهما الله هم وزن اوهم سیال دې، دهغوی په زمانه کښې هم او دهغوی نه پس هم دمدینی منورې مفتی پاتې شوې دې. فاضل فقیه وو، دهغوی دعلم سره ډیر ښه مناسبت وواو دحدیثو روایت به ئې کول،،-

هم د ابن عبدالبر رحمه الله نه منقول دی ,,کان مدار الفتوی فی اخر زمان مالك وبعده علی المغیرة بن عبدالرحمن ومحمد بن ابرهیم بن دینار،،-[7]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي,,ثقة فقیه،،-[8]

ابن حبان رحمه الله دې په کتاب الثقات ذکرکړې دې-[9]

په ۱۸۲هجری کې دده انتقال شوې دې-[10] رحمه الله تعالی رحمة واسعة

③ **ابن ابی ذئب** : دا امام محمدبن عبدالرحمن بن المغیره بن الحارث بن ابي ذئب قرشی

---

[1]) تهذیب الکمال (ج ۲٤ص ۳۰٦)-

[2]) د شیوخ اودتلامزه د تفصیل دپاره اوګورې تهذیب الکمال (ج ۲٤ص ۳۰٦و۳۰۷)-

[3]) التاریخ الکبیر (ج ۱ص۲۵)،رقم (۲۵)-

[4]) تهذیب الکمال (ج ۲٤ص۳۰۸)-

[5]) تهذیب التهذیب (ج۹ص۸)_

[6]) تهذیب الکمال (ج ۲٤ص۳۰۸)_

[7]) حواله بالا-

[8]) تقریب التهذیب (ص٤٦۵)،رقم (۵٦۹۲)-

[9]) الثقات لابن حبان (۹ص۳۹)-

[10]) تهذیب التهذیب (ج ۹ص۸)-

عامری مدنی رحمة الله دي دده کنیت ابوالحارث دي، د ابن ابی ذئب په نوم سره مشهور دي د ابوذئب نوم هشام دي [1]

دي د عکرمه مولی دابن عباس، شرحبیل بن سعد، سعید مقبری، نافع مولی دابن عمر، صالح مولی دالتوامه، شعبه مولی دابن عباس، ابن شهاب زهری، اسحاق بن یزید الهذلی، محمد بن المنکدر او مسلم بن جندب رحمهم الله وغیره نه روایت کوی-

اوده نه عبدالله بن المبارک، یحیی بن سعید القطان، ابن ابي فدیک، شبابه بن سوار، حجاج بن محمد، ابونعیم، وکیع، آدم بن ابی ایاس عبدالله بن مسلمه القعنبی، عبدالله بن وهب، عبدالله بن نمیر او ابوعاصم الضحاک بن مخلد رحمهم الله وغیره روایت کوی - [2]

ابن سعد رحمة الله فرمائي ،،كان عالما، ثقة، فقيها، ورعا، عابدا، فاضلا.....،، [3]

امام احمد رحمة الله فرمائي ،،ابن ابي ذئب يشبّه بسعيد بن المسيب،،- [4]

دامام احمدنه تپوس اوکړې شو چه ابن ابی ذئب د ځان نه روستوځوک دخپل ځان پشان پريخي دي ؟ نو ووئيل چه نه په مدينه کښې اونه دمدينې نه سواپه بل ځائې کښې دهغه پشان ځوک شته [5]

بله داچه امام احمد رحمة الله فرمائي : ابن ابي ذئب كان ثقة صدوقا، افضل من مالك بن انس، الا ان مالك اشد تنقية للرجال منه، ابن ابي ذئب كان لايبالى عمن يحدث،،- [6]

یعنی ،،ابن ابی ذئب ثقه اوصدوق دي او دامام مالک نه هم زیات دي. البته امام مالک درجالو په انتخاب کښې دابن ابي ذئب نه زیاد ماهردي ځکه چه ابن ابي ذئب ددې پرواه نه کوی چه دکوم معیار راوی نه روایت اوکوی،،-

امام يحيى بن معين رحمة الله فرمائي ،،ابن ابي ذئب ثقة، وكل من روى عنه ابن ابي ذئب ثقة الا ابا جابر البياضي....،،- [7]

امام نسائي رحمة الله فرمائي ،،ثقة،،- [8]

حماد بن خالد رحمة الله فرمائي ،،كان ثقة في حديثه، صدوقا، رجلا صالحا ورعا،،- [9]

---

[1]) تهذيب الكمال (ج۲۵ص ۶۳۰)-

[2]) دشيوخو اوتلامذ دپاره اوگورئ، تهذيب الكمال (ج۲۵ص ۶۳٤)-

[3]) تعليقات تهذيب الكمال(ج۲۵ص ۶۳۱)-

[4]) تهذيب الكمال (ج۲۵ص ۶۳٤)-

[5]) تهذيب الكمال (ج۲۵ص ۶۳٤)-

[6]) حواله باله-

[7]) تهذيب الكمال (ج۲۵ص۶۳۵)-

[8]) تهذيب الكمال (ج۲۵ص۶۳۶) –

[9]) تهذيب الكمال (ج۲۵ص۶۳۸) –

امام علی بن المدینی رحمه الله فرمائي ..ابن ابی ذئب ثبت..[1]

ابو حاتم رحمه الله فرمائي ،،ثقة يفقه، اوثق من اسامه بن زيد،،[2]

ابوزرعه رحمه الله فرمائي ،،ابن ابی ذئب مدینی، قرشی، مخزومی، ثقة،،[3]

خلیلی رحمه الله فرمائي ..ثقة، اثنی علیه مالک، فقیه من ائمة اهل المدینة .....،،[4]

امام احمد رحمه الله فرمائي ،،هواورع واقول بالحق من مالک..[5]

مصعب الزبیری رحمه الله فرمائي ..کان ابن ابی ذئب فقیه المدینة،،[6]

ابن حبان رحمه الله فرمائي ،،وکان من فقهاء اهل المدینة وعبادهم، وکان من اقول اهل زمانه بالحق،،[7]
یعنی ..دي داهل مديني د فقهاء اودعابدانونه دي اودخپلې زمانې دتولونه لوي حق گو وو...دوی دحق گوئي واقعات مورخينواو اصحاب سيرذكر كړي دی ـ
ابن حبان رحمه الله فرمائي چه يو ځل هارون الرشيد بادشاه دمديني فقهاء كرامو ته دعوت وركړويه دي كښي دنورو فقهاء كرامونه علاوه امام مالك او ابن ابي ذئب رحمه الله هم وو۔
هارون الرشيد دهغوي نه د خپل ځان باره كښي تپوس اوكړو هريو كس دهغه تعريفونه اوكړل او دهغه خوبيانې شميرلي ـخوچه كله ني دابن ابی ذئب نه تپوس اوكړو نواول خوهغوی معذرت اوغوښتوچه ځه تبصره كول نه غواړم خوچه كله اصرار زيات شونو وي وئيل ..امابعد، ان سالت فانی اراک ظالما غشوما، تاخذ الاموال من حیث لا یحل لک، وتنفقها فیما لا یرضی الله ورسوله، ولووجدت اعوانا لخلعتک من هذا الامر، وادخلت فیه من هوانصح لله وللمسلمین منک،،۔
مطلب دادي..چه ځۀ تا ظالم اوغاصب گڼړم.ته داسې طريقې سره مال حاصلې چه هغه تا لره حلال نه وی اوبه داسې ځايونو كښې خرچ كوی چه دهغه ځائې په خرچ كولوباندې الله دهغه رسول ﷺ راضی نه وی.حقيقت دا دي كه چرته ماته مخلص مددگار ملاوشونو ځه بۀ ته دخلافت نه معزول كړم او خلافت به هغه چاته حواله كړم كوم چه ستا په مقابله كښي دالله تعالى اود مسلمانوپه حق كښي ډير خيرخواه وی..
وائی چه هارون الرشيدخپل سرخكته كړو.امام مالك رحمه الله فرمائي چه ما خپلې كپړې راغونډي كړي خكه چه ماته يقين ووچه اوس به دده سردتنې نه جده كړي شي اوبه ماباندې به د ووينوڅاڅکی راپريوځي..

---

[1] تعليقات تهذيب الكمال (ج۲۵ص ۶۳٤)۔
[2] تعليقات تهذيب الكمال (ج۲۵ص ۶٤۳)۔
[3] برني حواله ـ
[4] تهذيب التهذيب (ج۹ص ۳۰۷)۔
[5] سير اعلام النبلاء (ج۷ص ۱٤۲)
[6] سير اعلام النبلاء (ج۷ص ۱٤٤)۔
[7] الثقات الابن حبان (ج۷ص ۳۹۰)۔

په اخيره کښې خليفه خپل سراوچت کړواووې ونيل چه ته ددې ټولو په مقابله کښې رښتونې يې، ددې نه پس ئې هغه رخصت کړو اود ابن ابى ذئب په عطيه کښې ئې اضافه اوکړه -[1]

يوخل ابوجعفرالمنصورته ابن ابى ذئب رحمه الله وونيل چه خلق لګيا دې مرى تاسو دهغوى مدد په مال فنې سره ولې نه کوې؟

نو منصور اونيل چه ما دسرحدونو په حفاظت کښې مال لګولې دې -او که ما سرحدونه نه وو بند کړى نو ته به خپل کور کښې دننه ذبح کړې شوې وې.

ابن ابى ذئب رحمه الله فورا اوفرمائيل چه دسرحدونو دحفاظت سره سره خلقو ته دهغوى حق هم ورکول ضرورى دې. حضرت عمر رضى الله عنه ستا نه بهتر وو. او هغه دواړه کارنه کړې وو-

منصور خپل سر ښکته کړو او وې ونيل ..هذا خيراهل الحجاز،،-[2]

يوخل ئې هم دې ابوجعفرمنصورته په مخامخ اونيل ،،الظلم فاش ببابك،، چه ظلم ستا په دروازه خور شوې دې،.-[3]

يوځلې ابوجعفرده نه دخپل ځان په باره کښې تپوس اوکړو چه زه څنګه خليفه يم؟ نو وې فرمائيل ،،ورب هذه البنية، انك لجائر،،[4] يعنى په خداې چه ته ظالم ئې -

په ابن ابى ذئب باندې بعضو دقدرى الزام لګولې دې. پس ابن حبان رحمه الله فرمائي ،،وكان مع ذلك يرى القدر، ويقول به وكان مالك يهجرلامن اجله،،-

يعنى باوجود د دې چه صاحب دفضل اودمناقب او کمال وو ليکن د قدريه رائې ئې ساتله. امام مالک ددې وجې نه متروک کړې وو..-[5]

دغه شان واقدى رحمه الله نقل کړى دى ..وكانوا يرمونه بالقدر،،-[6]

ليکن دا الزام درست او صيح نه دې ځکه چه واقدى فرمائي ،،وماكان قدريا، لقد كان يتقى قولهم ويعيبه،،-[7]

دغه شان مصعب الزبيرى نه چه کله تپوس اوکړې شو چه آيا ابن ابى ذئب قدرى وو؟ نوهغه جواب ورکړوچه ،،معاذالله ان يكون قدريا،،-[8]

بلکه واقدى رحمه الله ددې الزام حقيقت بيانوى.

---

[1]) الثقات لابن حبان (ج۷ص۳۹۰ و۳۹۱) –
[2]) سير اعلام النبلاء (ج۷ص٤٤او٤٣)_
[3]) سير اعلام النبلاء (ج۷ص٤٤) –
[4]) پورتنې حواله _
[5]) الثقات لابن حبان (ج۷ص۳۹۱) –
[6]) تهذيب التهذيب (ج۹ص ۳۰۵) –
[7]) سير اعلام النبلاء (ج۷ص۱٤۰) –
[8]) سير اعلام النبلاء (ج۷ص۱٤۵) –

,, وکان رجلا کریما، یجلس الیه کل احد، ویغشاه، فلا یطرده، ولا یقول له شیئا، وان مرض عاده، فکانوایتهمونه بالقدر لهذا وشبهه،، -[1]

یعنی دې دیرشریف سړې وو ده ته به هرقسمه خلق راتلل او ده به چا ته څه نه وئیل او نه به ئې چا ته دخپل خان نه دپاسیدودپاره وئیل او دغه شان چه څوک به بیمارشو نوده به بلا امتیاز دهرچا عیادت او پوښتنه کوله د داسې خبرودوجې نه دې مهتم بالقدر اوګنړلې شو،،۔

تقریبا هم دا خبره مصعب الزبیری رحمه الله هم بیان کړې ده هغه فرمائي:

,, انما کان زمن المهدی قد اخذوا اهل القدر وضربوهم، ونفوهم، فجاء منهم قوم الی ابن ابی ذئب، فجلسوا الیه واعتصموا به من الضرب، فقیل: هوقدری، لاجل ذلك، لقد حدثنی من اثق به انه ما تکلم فیه قط،، -[2]

یعنی ,, دخلیفه مهدی په زمانه کښې چه کله قدریه ګرفتارکړې شو او دوی وهلې کیدل اوجلا وطن کیدل په دې وخت کښې څه کسان دوی ته راغلی وو او ددی پناه ئې اغستې وه د دې وجې نه ورته قدری اُ وئیلې شو ګنې ماته بنه معتمد علیه کسانو بیان کړی دی چه ده کله هم دقدریه رائې نه ده خپله کړې،،۔

حاصل دا چه په ده کوم دقدری الزام دې هغه بالکل ثابت نه دې۔

ترکومه چه دامام مالک رحمه الله ,,دهجران،، خبره ده نو هغه به هله صحیح وه چه دې په حقیقت کښې قدری وو چه کله اصلا قدري کیدل ثابت نه دی نو دامام مالک رحمه الله هجران به هم بالکل ثابت نه وی۔

بیادامام مالک رحمه الله نه دده صفت او ثنا هم منقول ده کومه چه مونږه ورستوذکرکړې ده، البته په دې هیڅ شک نه شته چه ددې دواړو نه ده یو بل متعلق نا مناسب تبصرې منقولې دی علماء رجال دداسې قسمه اقوال غیرمعتبره ګرزولی دي،، پس حافظ ذهبي رحمه الله فرمائي:

وبکل حال فکلام الاقران بعضهم فی بعض لایعول علی کثیرمنه، فلا نقصت جلالة مالك بقول ابن ابی ذئب فیه، ولا ضعف العلماء ابن ابی ذئب بمقالته هذه، بل هما عالما المدینة فی زمنهما، رضی الله عنهما،، -[3]

یعنی ,,بهرحال دمعاصرینو په حق کښې دمعاصرینو کلام اکثراوبیشتر معتبرنه دې، دابن ابی ذئب دکلام نه دامام مالک رحمه الله په جلالت شان کښې څه کمې نه دې راغلې اونه دداسې کلام دوجې نه دابن ابی ذئب چا تضعیف کړې دې دواړه په دواړه په خپله زمانه کښې دمدینې منورې فقیهان او عالمان ګنړلې کیده ـ الله تعالی دې ددې دواړونه راضی شی ـ

(ح) په احادیثو کښې ده لره معولی شان کمزورې ګنړلې دې دعلی ابن المدینی نه چه دده باره په تپوس اوکړې شو نووې فرمائیل:

---

[1] سیراعلام النبلاء (ج۷ص ۱۴۱) ـ
[2] سیراعلام النبلاء (۷ص۱۴۵) ـ
[3] سیرا علام النبلاء (ج۷ص ۱۴۳) ـ

,,کان عندنا ثقة وکانوا یوهنونه فی اشیاء رواها عن الزهری،،۔(۱)
یعنی دې زمونږ په وړاندې ثقه دې څه خلق دې په بعضې روایتو کښې کمزورې ګڼړی کوم چه دې دزهری نه نقل کوی،،۔
دغه شان امام احمد رحمه الله هم دده توثیق کړې دې هغه هم دزهری په روایاتوباندې تحفظات ظاهر کړی دی۔(۲)
لیکن حقیقت دادې چه ده لره دامام زهری رحمه الله د روایاتو په سلسله کمزورې ګرځول هم درست نه دی۔ ددې وجه دا ده چه یعقوب بن شیبه رحمه الله فرمائی:
,,اخذه عن الزهری عرض، والعرض عند جمیع من ادرکنا صحیح،،۔(۳)
یعنی دوی چه کوم روایتونه دامام زهری رحمه الله نه اغستی دی هغه عرضا (دقراءت علی الشیخ په طور باندې) اغستی دی او ,,عرض،، دټولو علماء په نیز درست دې،،۔
بلکه حافظ ابن حجر رحمه الله ددې حقیقت دامام زهری رحمه الله دوراره نه نقل کړې دې چه یو خل ابن ابی ذئب اوامام زهری رحمهما الله په مینځ کښې په څه خبره باندې مباحثه اومناقشه اوشوه دې سلسله کښې په امام زهری باندې څه خبره ناګواره محسوس شوه نوهغه قسم اوکړو چه ده ته به هیڅ یوحدیث نه اوروآم ورستوابن ابی ذئب ته شرمندګی اوشوه اود هغوی نه ئې معافی اوغستله پس د معافې اوتلافې نه ئې امام زهری ته عرض اوکړوچه تاسوماته څه حدیثونه په لیکلوسره راکئې نو امام زهری څه حدیثونه په لیکلوسره ورکړه،نوده به هم دهغه حدیثونه روایت کول۔(۴)
ددې نه معلومه شوه چه دامام زهری رح نه د اکثرروایات د مکاتبت یادمناولې په ذریعه حاصل شده دی اوپه دې طریقه حاصل شوی روایات دمحدثینو په نیز معتبر دی۔(۵)
هم دغه وجه ده چه دامام یحیی بن معین رحمه الله نه عثمان دارمی رحمه الله پوښتنه آوکړه ,,ابن ابی ذئب ماحاله فی الزهری ؟،، نووې فرمائیل ابن ابی ذئب ثقة،،۔(۶)
دهغه شان عمروبن علی الفلاس رحمه الله فرمائی ,,ابن ابی ذئب فی الزهری احب الی من کل شامی،،۔(۷)
بیادلته دې دا هم واضحه وی چه امام بخاری رحمه الله دابن ابی ذئب نه کوم مرویات اغستی دی هغه ټول ئې متابعتا اغستې دی (۸) والله اعلم

---

(۱) میزان الاعتدال (۳ص ۶۲۰)، رقم (۷۸۳۷)۔
(۲) میزان الاعتدال (ج۳ص ۶۲۰)، رقم (۷۸۳۷) –
(۳) سیراعلام النبلاء (ج۷ص۱٤۷)۔
(٤) تهذیب التهذیب (ج۹ص۳۰۷) –
(۵) اوګورئ شرح نخبة الفکر لعلی القاری (ص۶۷۷-۶۸۳) –
(۶) تهذیب التهذیب (ج۹ص ۳۰۶) –
(۷) پورتنئ حواله ۔
(۸) هدی الساری (ص ٤٤۰) –

۱۵۸ هجرۍ کښې په کوفه کښې وفات شو.(۱)

⑤ **سعید المقبری** دا ابوسعدسعید بن ابی سعید کیسان مقبری مدنی رحمه الله دې دده حالات په کتاب الایمان، باب صوم رمضان احتسابامن الایمان لاندې تیرشوي دي(۲)

⑤ **حضرت ابو هریره** رضی الله عنه دحضرت ابوهریره رضی الله عنه حالات په کتاب الایمان ''باب امورالایمان،، دلاندې تیرشوي دی(۳)

قوله: قلت یا رسول الله، انی اسمع منك حدیثا کثیرا انساه :ماعرض اوکړوای دالله رسوله،ص، څه ستاسونه ډیر حدیثونه اورم چه هغې لره هیره وم

قوله: قال : ابسط رداءك فبسطته :هغوی راته اوفرمائیل چه خپل څادر خور کړه ما هغه خور کړو.

قوله: قال فغرف بیدیه، ثم قال :ضمه،فضممته : وی فرمائیل چه نبی علیه السلام د خپل دواړلاسونو لپې ډکولې او په څادر کښې اچولې ـ بیا ئې اووئیل دې لره خپلې سینې سره اولګوه نو ماخپلې سینې سره اولګولو.

قوله: فما نسیت شیئا بعده :ددې نه پس مانه څه څیزهیر نه شو

حضرت ابو هریره رضی الله عنه ددې روایت په ذریعې دخپل کثرت حفظ یوه بله وجه بیان کړې ده. دروښی حدیث نه خو ده معلومه شوه چه دوی به درسول الله صلی الله علیه وسلم سره ډیر پاتې کیدل اودنبی علیه السلام خبرې به نې اورېدې او محفوظ کولې به نې او د دې روایت نه معلومه شوه چه نبی اکرم صلی الله علیه وسلم ددوی دپاره خاص دعااوخاص توجه کړې وه.

پس ددې دپاره ئې یومخصوص صورت دا اختیار کړو چه نبی علیه السلام خپل دواړه لپې ډکې کړې او په څادر کښې واچولې، ظاهرادا څه حسی څیز نه وولیکن معنوې اعتبار سره نبی علیه السلام دفیض او دمعرفت یوه غټه حصه اوددې دحفاظت دپاره قوت حافظه په ودیعت سره کیخودله اوحکم ئې اوکړو چه دې لره خپلې سینې سره اولګوه وه هغه دې لره خپلې سینې سره جوخت کړو ددې اثر داظاهرشو چه هغه بیا کله یوحدیث هم هیر نه کړو.

دحدیث باب په مختلف طرق کښې تعارض او دهغې حل : دلته ,,فمانسیت شیئا بعده،، ,, شیئا ,,نکره تحت النفی واقع ده چه عموم ترې معلومیږی ـ غه شان دسفیان بن عیینه عن الزهری په روایت کښې دی ,,فوالذی بعثه بالحق، مانسیت شیئاسمعته منه،،.(۴)

---

(۱) سیراعلام النبلاء (ج۷ص۱٤۸) ـ

(۲) کشف الباری (ج ۲ ص ۳۳۶) ـ

(۳) کشف الباری (ج۱ ص۶۵۹) ـ

(۴) صحیح البخاری (۲ص۱۰۹۳)، کتاب الا عتصام بالکتاب والسنة و باب الحجة علی من قال : ان احکام النبی صلی الله علیه وسلم کانت ظاهرة .....رقم(۷۳۵٤) ـ

اوابرهیم بن سعد عن الزهری په طریق کښې دی ..فوالذی بعثه بالحق، مانسیت من مقالته تلك الى یومی هذا،،۔(۱)

دغه شان امام مسلم په خپل صحیح کښې..یونس عن ابن شهاب،،په طریق سره نقل کړې دي چه دهغې الفاظ ددی فمانسیت بعدذلك الیوم شیئاحدثنی به،،_(۲)

ددې ټولوروایاتونه دا خبره په عموم سره پوهه کښې ته راځي چه حضرت ابوهریره رضی الله عنه ددې نه پس یوه خبره هم نه ده هیره کړې۔

لیکن د..شعیب عن الزهری په طریقه مروی روایت کښې ..فمانسیت من مقالة رسول الله ﷺ تلك من شیئ،،_(۳)

ددې مطلب دادې چه ددې وقعې نه پس ما دحضور اکرم ﷺ دهغه وخت دمخصوص کلام څخه څه هم نه دی هیر کړی دهغه پوره کلام لره مامکمل یادکړلو..۔

ظاهره ده چه په دې کښې عموم نیشته دهغه شان په دې مختلف طرقو په مینځ کښې تعارض پیدا کیګی۔ ددې جواب دتطبیق په صورت کښې هم ورکړې کیګی اودترجیح په صورت کښې هم ۔ دترجیح په صورت کښې دعموم ولا روایت ته ترجیح ورکړې کیګی.ځکه چه حضرت ابوهریره رضی الله عنه خپل کثرت محفوظات لره بیانول غواړی ۔(۴)

دتطبیق په صورت کښې وائیلی شی چه دادوه مختلف اوخانله خانله واقعې دی.دشعیب عن الزهری..والا طریقه کښې دهغه مخصوص وقعې ذکردې.دباقی محفوظاتو او مسموعاتو ذکر نشته.او دنورو روایاتو تعلق دنور وقعاتوسره دې چه په هغې کښې حضرت ابوهریره رضی الله عنه مطلقا دخپل کثرت محفوظاتو ذکر کول غواړی .(۵)

دتطبیق یو صورت دا هم کیدشی چه د..شعیب عن الزهری ولا طریق کښې د..فمانسیت من مقالة رسول الله ﷺ تلك من شیئ.. کښې چه کوم ..من مقالة ......دې په دې کښې ..من،، سببیه ګڼړلې شی ۔ نواوس به مطلب ده شی چه دحضوراکرم ﷺ ددې واقعې او ارشاد دوجې نه بیا ما څه شې هیر نه کړو ـ(۶)

دهغه شان ده هم ممکن دې چه په دې طریق کښې ..من،، دابتداء غایت د بیان دپاره وی،نو اوس به مطلب دا شي چه کله دحضور اکرم نه دمقاله صادره شوه نو دغه وخت نه پس ما څه

۱) صحیح البخاری (ج۱ص۳۱۶) کتاب الحرث والمزارعة، باب ما جاء فی الغرس. رقم (۲۳۵۰) ـ
۲) صحیح مسلم.کتاب فضائل الصحابة. باب من فضائل ابی هریرة الدوسی رضی الله عنه رقم (۶۳۹۹و۶۴۰۰) ـ
۳) صحیح البخاری (ج۱ص۲۷۵).کتاب البیوع.باب ماجاء فی قول الله تعالی :(فاذ قضیت الصلاة...). رقم(۶۰۴۷) ـ
۴) اوګورئ فتح الباری (ج۱ص۲۱۵)
۵) فتح الباری (ج۱ص۲۱۵)ـ
۶) الکنزالمتوری (ج۲ص ۳۶۸) ـ

شي نه دي هير كړي، _ هم برنې حواله _
يو اشكال او دهغې جواب: دحديث باب نه معلوميږي چه حضرت ابوهريره رضي الله عنه ددې واقعې نه پس هيڅ نه دی هير كړی حالانكه په كتاب الطب كښې دحضرت ابوهريره رضي الله عنه شاګرد حضرت ابوسلمه رحمه الله دهغوی نه مرفوع حديث ,,لايورد ممرض على مصح،، دنقل كولونه پس فرمائي :
.وانكر ابوهريرة رضي الله عنه حديث الاول (وهوحديث : ,,لاعدوى ولا صفر.......،،) قلنا : الم تحدث انه : لاعدوى،، فرطن بالحبشية، قال ابوسلمه : فما رايته نسى حديثا غيره ، ,_ (١)
يعنى ,,حضرت ابوهريره رضي الله عنه د ,,لاعدوى......،،،والاحديث نه انكار اوكړونوموږ ورته عرض اوكړو چه هم تاسوموږ ته د لاعدوى ....، والاحديث نه وو بيان كړې ؟ نو حضرت ابوهريره رضي الله عنه مبهم شانته خبرې سره خبره ختمه كړه، ابوسلمه رحمه الله فرمائي چه ما هغوى لره نه دى كتلى چه ددې حديث نه ئ علاوه بل حديث هير كړې وى، ،-
دغه شان امام طحاوى رحمه الله ,,په شرح مشكل الاثار، ، كښې يو روايت نقل كړې دې چه په هغې كښې حضرت ابوذر رضي الله عنه فرمائي **نسيت افضلها او اخيرها ....،،،**(٢) يعنى اې ابوهريره :تا ددې ارشاد دټولونه افضله يا دټولونه بهتره حصه هيره كړې ده، ،-
ددې دواړو روايتونو نه معلوميږي چه حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه هيره شوې ده،حالانكه په حديث باب كښې د دې خبرې تصريح ده چه په حضرت ابوهريره باندې بيا څه نسيان نه وو طارى شوې -
ددې يو جواب خو دا وركړې شوې دې چه دنسيان دا واقعه دحديث با ب دواقعې نه وړاندې وه،اودحديث باب دواقعې نه پس بيا نسيان نه وو طارى شوې (٣)
دويم جواب دا وركړې شوې دې چه دراصل دعدم نسيان وعده عمومى نه وه بلكه ديو مخصوص حديث سره متعلق وه،لكه څنګه چه حضرت ابوهريره رضي الله عنه مرفوع حديث نقل كوى : انه لن يبسط احد ثوبه حتى اقضى مقالتى هذه ثم يجمع اليه ثوبه، الا وعى ما اقول، فبسطت نمرة على حتى اذ اقضى رسول الله صلى الله عليه وسلم مقالته، جمعتها الى صدرى، فما نسيت من مقالة رسول الله صلى الله عليه وسلم تلك من شىء،،_(٤)
يعنى حضوراكرم صلى الله عليه وسلم يوخله اوفرمائيل چه كوم سړى خپل څادر خور كړو تر دې پورې چه زه خپله خبره ختمه كړم اوبيا دې څادر لره خپلې سينې سره پيوست كړې نوچه كوم څه زه وئيم نو

---

١) صحيح البخارى (ج ٢ص ٨٥٩)كتاب الطب،باب بيان لاهامة.رقم (٥٧٧١)-
٢) شرح مشكل الاثار (ج ٤ص ٣٥٢) باب بيان مشكل ما روى عن رسول الله صلى الله عليه وسلم فيما كان من قوله، وابوهريرة حاضره: ايكم بسط ثوبه، ثم اخذمن حديثى هذا و فانه لاينسى شينا سمعه، وان اباهريرة فعل ذلك،فما نسى بعد ذلك شينا سمعه _
٣) اوګورئ: شرح مشكل الاثار (ج ٤ص٣٥٣)-
٤) صحيح البخارى (كتاب البيوع، باب ما جاء فى ج١ص٢٧٥) قول الله تعالى﴾ فاذ قضيت الصلاة ......)، رقم (٢٠٤٧) _

هغه به ورته ښه طریقې سره ورته محفوظ شي نو بس ما خپل څادر خور کړو تردې پورې چه حضوراکرم ﷺ خپله خبره ختمه کړه، ما خپل څادرخپلې سينې سره پیوست کړو، بس ما دحضور اکرم ﷺ ددهغې خبرې نه هیڅ څیز هم نه دې هیر کړې،،۔
هغه مخصوص حدیث کوم یودې ؟حافظ ابن حجراو علامه عینی رحمهماالله دا ذکرکړې دې:
مامن رجل یسمع کلمة او کلمتین او ثلاثا او اربعا او خمسا مما فرض الله ، فیتعلمهن ،ویعلمهن الا دخل الجنة.....،،(۱)
بعضې حضراتودا جواب ورکړې دې چه په حقیقت کښې نسیان حضرت ابوهریره ﷺ ته نه دې لاحق شوې بلکه حضرت ابوسلمه ﷺ ته لاحق شوې دې چه هغوی دا حدیث دبل یو شیخ نه اوریدلې دې اودا ئې اوګنړل چه دامې دحضرت ابوهریره ﷺ نه اوریدلې دې،حالانکه دابوهریره ﷺ نه ئې نه وو اوریدلې، هیره ئې خپله شوې وه اودهیرې نسبت ئې حضرت ابوهریره ﷺ ته کړې دې ـ (۲)
بعضې حضراتو دا امکان هم ظاهرکړې دې چه حضرت ابوهریره ﷺ حقیقة د روایت نه انکارنه دې کړې البته دائې ګنړلې دی چه شاګرد به دمرویاتو په مینځ کښې په تطبیق باندې به نه پوهیږی هغوی ځکه دانکارعنوان اختیار کړو-(۳)
ددې ټولوجوابونه معلومیږی چه زیات قرین قیاس دا لګی چه د ځانله ځانله واقعات دی :ـ
ړومبې داواقعه راپیښه شوه چه حضوراکرم ﷺ داحادیثو دیادولوترغیب ورکولوډپاره ارشاداوفرمائیلو انه لن یبسط احد ثوبه حتی اقضی مقالتی هذه،ثم یجمع الیه ثوبه الاوعی ما اقول......،،-
په دې موقعه حضرت ابوهریره ﷺ په موجب د ارشاد نبوی باندې عمل اوکړو نو دوعدې مطابق ټول ارشادات ئې ازبر شو،اود دهغې مخصوص ارشاداتوځخه هغوی ئې هیڅ یوڅیز هم نه دې هیر کړې-ـ
په دویم خل دا واقعه راپیښه شوه چه کله حضرت ابوهریره ﷺ ته دنسیان شکایت محسوس شو اودوی مخکښې نه دنبی ﷺ دتصرف او دتوجو مظهرهم کتلې نه وو ځکه ئې مطلقا دقوت حافظې دپاره درخواست اوکړو، اونبی ﷺ هم دهغه شان عمل کولوحکم ورکړواو ورسره ورسره ئې دلپودډکولواشاره هم اوکړله، ددې نه پس بیا هغه دهرقسمه دنسیان نه محفوظ شو،نوبس کوم کوم ځې کښې چه هغوی طرف ته دنسیان نسبت شوې دې که هغوی په خپله کړې وی یا بل چا دهغوی طرف ته دنسیان نسبت کړې وی نو دابه ددې اخری واقعې نه دوراندې واقعات وی ـ
او که دځانله ځانله واقعات ګرځولو کښې اشکال محسوسیږی چه دادواړه حدیثونه خویو دی

---

۱) فتح الباری (ج۱ص۲۱۵)،نقلا عن جامع الترمذی والحلیة لابی نعیم، وانظرالمسند للامام احمد (ج ۲ ص۳۴۳) رقم (۸۳۹۰)،و (ج۲ص۴۲۷)،،رقم (۹۵۱۳)-
۲) الکنزالمتواری (ج ۲ص ۳۶۸)ـ
۳) هم برنۍ حواله ـ

بيا څنګه ځانله ځانله واقعات اوګرځو نوپه داسي صورت کښي به د عموم والاحديث په خپل ځي کښي برقرار اوګنړو اودخصوص والاحديث کښي به تاويل اوکړوکوم چه مونږ شاته بيان کړي دي چه په '' من مقالة........'' ،،، کښي ''من'' به سببيه اوګنړلې شي او يا به'' من'' دابتداء غايت دپاره اوګرځولې شي۔

يو بل اشكال او دهغې جواب :دلته ديو بل روايت نه هم اشكال كيږي،هغه دا چه الفضل بن عمروبن اميه ضمري د خپل والد صاحب حسن بن عمرو نه نقل كوي:

''تحدثت عند ابی هريرة بحديث فانكره،فقلت :انی قد سمعته منك،قال : ان كنت سمعته منی فهو مكتوب عندی،فاخذ بيدی الی بيته،فارانا كتبا كثيرة،من حديث رسول الله ﷺ،فوجد ذلك الحديث،فقال : قد اخبرتك انی ان كنت قد حدثتك به فهو مكتوب عندی''۔ جامع بيان العلم وفضله (ج۱ص ۳۲۴ رقم ۴۲۲)۔

يعني ''ما دحضرت ابوهريره رضي الله عنه وړاندې ته ديوحديث تذكره اوكړه نو هغوى ددې نه انكار اوكړو ماورته عرض اوكړو چه جي ما داحديث دستاسونه اوريدلې: هغوى اوئيل كه چرې ځمانه دې اوريدلې وى نو دا به ماسره ليكلې موجود وى، بيائ زه لاس نيولې ځان سره كورته بوتلم او تولې ليكلې شوې نوشتې راته اوښودلې چه په هغې كښي هغه حديث راپيداشو،نووې فرمائيل چه ما تا ته نوې وائيلى كه چرته ما نه دې دا حديث اوريدلې وى نو ماسره به ليكلې شوې موجود وى''۔

ددې روايت نه معلوميږي چه په ابوهريره رضي الله عنه باندې نسيان طارى شوې وو او هغه هم په مابعد زمانه كښي۔

ددې جواب اول خودا دې چه داروايت منكر او انتهاى ضعيف دې [1]ځكه چه په دې كښي حسن بن عمرو،راوى انتهاى مجهول دې ۔ [2]اوكه دې لره ثابت هم اوګنړو نو دحافظ ابن حجر رحمه الله دقول مطابق ديوه نادره واقعه ده [3]اود يو واقعې نيمې دوجې نه دهغوى دقوت حفظ مسلم خصوصيت باندې څه اثرنه پريوزى ۔ والله سبحانه وتعالى اعلم۔

حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ قَالَ حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي فُدَيْكٍ بِهَذَا أَوْ قَالَ غَرَفَ بِيَدِهِ فِيهِ [۳۴۴۸]

رجال الحديث

① **ابراهيم بن المنذر** :دا ابو اسحاق ابرهيم بن المنذرقرشى اسدى مدنى رحمه الله دي ددى حالات دكتاب العلم په ابتداء كښي باب من سئل علما وهو مشتغل فى حديثه ....،سره تير شوې دي [4]

② **ابن ابى فديک** :دا محمدبن اسماعيل بن مسلم بن ابى فديک دهلى مدنى رحمه الله، ابو

[1] فتح البارى (ج۱ص۲۱۵) ۔
[2] تعليقات جامع بيان العلم وفضله (ج ۱ص ۳۲۴)،رقم (۴۲۲)۔
[3] فتح البارى (ج۱ص۲۱۵) ۔
[4] اوګورى كشف البارى (ج۳ص۳۸ ـ ۵)

اسماعیل ددې کنیت دې. او دا ابوفدیک په نوم مشهور دې. او دابوفدیک نو م دینار دې[۱]
دې دسلمه بن وردان، دضحاک بن عثمان، ابن ابی ذئب، ابراهیم بن الفضل مخزومی ﷺ
وغیره داهل مدینې څخه روایت کوی -
اوددوی نه روایت کونکوکښې ابرهیم بن المنذر، سلمة بن شبیب، احمد بن الازهر، عبدبن
حمید، هارون الحمال، حسین بن عیسی بسطامی او محمدبن مصفی رحمهم الله وغیره ډیرشې
حضرات شامل دی -[۲]

امام یحی بن معین رحمه الله فرمائې ثقة -،،[۳]

نیزهغوی فرمائې کان اروی الناس عن ابن ابی ذئب، وهوثقة،، -[۴]

امام نسائې رحمه الله فرمائې ..لیس به باس -،،[۵]

حافظ ذهبی رحمه الله ددی په تذکره کښې لیکی ..الامام، الثقة، المحدث...،، -[۶]

نیزهغوی فرمائې ..صدوق، مشهور، یحتج به فی الکتب السنة،،[۷]
ابن حبان رحمه الله دې په کتاب الثقات کښې ذکرکړې دې -[۸]
البته یعقوب بن سفیان رحمه الله دې ضعیف ګرځولې دې[۹]

دغه شان ابن سعد رحمه الله فرمائې، ،وکان کثیرالحیث، ولیس بحجة،، -[۱۰] لیکن ده خبره دې هم
واضحه وی چه ددی په باره کښې مطلقاد، ضعف،، اطلاق کول صحیح نه دی، ځکه چه
دروستوعلماء داقوالونه معلومیږی -

نیزدابن سعد رحمه الله تردید کولوسره حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی، .قال ابن سعد وحده : لیس بحجة،
ووثقه جماعة،، -[۱۱]
یعنی، دې لره صرف ابن سعد رحمه الله غیر محتج به ګرځولې دې، ګنی دده پوره یوجماعت توثیق
کړې دې ځکه چه امام ذهبی په یومقام کښې فرمائې :

---

[۱]) تهذیب الکمال (ج ٢٤ص٤٨٥) -
[۲]) د شیوخ اواستاذانود تفصیل دپاره اوګورئ: تهذیب الکمال (ج ٢٤ص٣٨٥_٤٨٧) -
[۳]) تاریخ الدارمی (ص٢١٨) رقم (٨١٩) -
[۴]) تعلیقات تهذیب الکمال (ج ٢٤ص٤٨٨) -
[۵]) تهذیب الکمال (ج ٣٤ص ٤٨٨) -
[۶]) سیراعلام النبلاء (ج٩ ص ٤٨٦) -
[۷]) میزان الاعتدل (ج٩ص ٤٨٣) رقم (٧٢٣٦) -
[۸]) الثقات لابن حبان (ج٩ ص٤٢) -
[۹]) تعلیقات تهذیب الکمال (ج ٢٤ص٤٨٨) نقلا عن المعرفة والتاریخ (٣_٥٣) -
[۱۰]) التبقات الکبری لابن سعد (ج٥ص٤٣٨) -
[۱۱]) میزان الاعتدال (ج ٣ص٤٨٣) رقم (٨٢٣٦) -

وقد احتج بابن ابي فديك الجماعة، ووثقه غير واحد، لكن معن احفظ منه واتقن،،۔(۱)
يعنى ابن ابى فديک لره اصحاب اصول سته محتج به گرځولي دي او يونه زيات حضراتو ددوه توثيق کړيدې او دا بله خبره چه معن بن عيسى دده په مقابله کښي زيات متقن او حافظ دې،،۔ په اصل کښي ابن سعد په کتاب الطبقات کښي ړومبې دمعن بن عيسى رحمه الله تذکره ليکلې ده اوودده په باره کښي ذکر کړي دی ..وکان ثقة كثير الحديث ثبتا مامونا،،۔(۲) اوودې نه پس ئ دابن ابى فديک تذکره ليکلې ده دې سره ئ ليکلي دی وکان كثير الحديث، وليس بحجة،، حافظ ذهبى رحمه الله هم دې خبرې ته اشاره کړې ده چه دده متعلق ئ دليس بحجة کومه وينا شوې ده هغه دمعن بن عيسى سره دتقابل په اعتبار سره ده گينې فى نفسه هغه ثقه دې. والله اعلم
د ابن ابى فديک رحمه الله انتقال په ۲۲ کال ۲۰۰ هجرى کښې شوې دې(۳) رحمه الله تعالىٰ رحمةً واسعةً
دې طريق لره دذکر کولو مقصد: دامام بخارى رحمه الله مقصد دمتن الفاظو کښي تبديلي طرف ته اشاره کول دی او هغه ده چه په دې مقام باندې امام بخارى رحمه الله داحديث داحمد بن ابى بکر ابومصعب، عن محمد بن ابرهيم بن دينار عن ابن ابى ذئب عن سعيد المقبرى عن ابى هريرة،، طريق سره نقل کړې دې، چه الفاظ ئ دا دی ....،،فغرف بيديه ....،،، -او هم دا حديث امام بخارى: د ابراهيم بن المنذر عن ابن ابى فديك عن ابن اب ى ذئب،،، په طريق سره هم نقل کوى (۴) ليکن په دې کښي الفاظ دی غرف بيده فيه،،_
دبعضې حضراتونه دلته عجيبه خبط شوې دې ځکه چه دلته امام بخارى رحمه الله داسې فرمائيلي دی: حدثنا ابراهيم بن المنذر، قال حدثنا ابن اب ى فديك بهذا،،، اى بالحديث الذى تقدم،، اوروستو دابن ابى فديک څه تذکره هم نه ده ر غلې. بهذا،،خو په داسې وخت کښي وائيلې کيږى چه کله يوحديث په سند او متن سره يوځې راغلى وى اوودې نه پس بل سند راشى اوبيا دهغې نه پس دواړه سندونه متحد راشى نودې لره ذکر کولو سره.. بهذا،، وائې او مطلب داوى چه کوم سند اومتن تيرشوې دې ددې حديث سند مخکښي هم هغه شان دې اومتن ئ هم هغه دې ۔ حالانکه دلته چه څنگه سند بدل دی دغه شان متن هم مختلف ذکرشوې دې۔
ددې اشکال دوجې نه بعضې حضراتودا ونيلې دی چه دابن ابى فديک هم هغه محمد بن ابراهيم بن ديناردې کوم چه دابن ابى ذئب شاگرددې او دبرنې حديث په سند کښي تيرشوې دې ليکن دا غلطه ده، ځکه چه ابن ابى فديک بالکل بدل شخصيت دې اومحمدبن ابراهيم

---

۱) سيراعلام النبلاء (ج۹ص۴۸۷)_
۲) اوگورئ طبقات ابن سعد(ج۵ص۴۳۸)-
۳) الكاشف (ج۲ص۱۵۸) رقم (۴۷۲۷)
۴) اوگورئ صحيح البخارى (ج ۱ص ۵۱۴و۵۱۵) باب (بدون ترجمة بعد باب سوال المشركين ان يريهم النبى ﷺ اية) رقم(۳۶۴۸)_

بن دینارخانله یوبل شخصیت دې،ابن ابی فدیک محمدبن اسماعیل بن مسلم دې اودې لیثي دې اودهغوی کنیة ابواسماعیل ده اومحمدبن ابرهیم بن دینار جهني دې اودهغه کنیت ابوعبد الله دې البته دواړه دابن ابی ذئب نه په روایت کولوکښې اودمدنی کیدوپه حیثیت سره څه اشتراک لري ـ [1]

اصل کښې دا غلطی ددې حدیث په دویمه طریقه باندې دنظرنه کولوپه وجه پیښه شوې ده مونږ چه روستوکومه حواله ورکړې ده که چرته هغه هم دنظرلاندې وې نو بیابه دا غلطی نه واقع کېدله ـ اصل کښې دلته مصنف ته ټول روایت مقصودنه وو.نو څکه ئ داسې اوکړه چه دابراهیم بن المنذر نه پس ئ دابن ابی فدیک ذکرکولوسره دې خبرې ته اشاره اوکړه چه دا روایت په یو بل سند سره هم منقول دې،چه په هغې کښې د،،غرف بیده،، په صیغه دمفرد سره راغلې دې نه چه په صیغې دتشنیې سره او په هغې کښې د،،فیه،،زیاتی هم شته ـ [2] والله اعلم

[۱۲۰] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي أَخِي عَنِ ابْنِ أَبِي ذِئْبٍ عَنْ سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ حَفِظْتُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وِعَاءَيْنِ، فَأَمَّا أَحَدُهُمَا فَبَثَثْتُهُ، وَأَمَّا الآخَرُ فَلَوْ بَثَثْتُهُ قُطِعَ هَذَا الْبُلْعُومُ

رجال الحديث

① **اسماعیل**: دې ابوعبدالله اسماعیل بن ابی اویس عبدالله بن عبدالله بن اویس بن مالک بن ابی عامراصبحی مدنی رحمه الله دې اودده حالات په کتاب الایمان،باب تفاضل اهل الایمان فی الاعمال،، کښې تیرشوې دی ـ [3]

② **اخي**:دې د اسماعیل بن ابی اویس وروړعبدالحمیدبن ابی اویس عبدالله بن عبدالله بن اویس بن مالک بن ابی عامر اصبحی مدنی رحمه الله دې اودده کنیت ابوبکر ده ـ [4]

دې دسلیمان بن بلال، امام مالک،ابن ابی ذئب،محمدبن عجلان،سفیان ثوری اودخپل والدابواویس رحمهم الله وغیره نه روایت کوی ـ

اوددی نه روایت کونکوکښې ابرهیم بن المنذر،اسحاق بن راهویه،اسحاق بن موسی انصاری،اودده رور اسماعیل بن ابی اویس،ایوب بن سلیمان بن بلال،محمدبن رافع نیسابوری،محمد بن سعدکاتب الواقدی اویعقوب بن محمدزهری رحمهم الله وغیره ډیرشې حضرات شامل دی ـ [5]

---

[1]) د دواړوحضراتوتراجم مونږ روستوذکرکړی دی ـ فلیراجع ـ
[2]) اوګورئ فتح الباری (۱ص۲۱۶) ـ
[3]) کشف الباری (ج۲ص۱۱۳)ـ
[4]) تهذیب الکمال (۱۶ص۴۴۴) ـ
[5]) دشیوخواو تلامذودتفصیل دپاره اوګورئ تهذیب الکمال (۱۶ص۴۴۴او۴۴۵)ـ

امام يحيى بن معين رحمه الله فرمائي چه ,,ثقة،،.(١)
امام ابوداود رحمه الله ده لره داسماعيل بن ابى اويس څخه زيات فوقيت ورکئي.(٢)
امام دارقطني رحمه الله فرمائي ,,حجة،،.(٣)
حافظ ذهبي رحمه الله فرمائي ,,ثقة،،.(٤)
ابن حبان رحمه الله دې په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دې (٥)
البته امام نسائى دې ضعيف ګرزولې دې.(٦)

دهغه شان ازدى وئيلى دى ,,كان يضع الحديث،،.(٧)
تركوم خې پورې چه دامام نسائى دتضعيف تعلق دې نو هغه مبهم دې اودتوثيق افرادچه دى نوهغوى ډير ګنړشې دى.
اوكوم خې پورې چه دازدى د قول تعلق دې نواول خو هغه پخپله حجت نه دې.(٨)
بيا ابن عبدالبر رحمه الله ددې ډيرسخت ترديد كړې دې او وئيلى دى ,,هذا رجم بالظن الفاسد وكذب محض.....،،.(٩)

حافظ ذهبى رحمه الله فرمائي ,,وهذه منه زلة قبيحة،،.(١٠)
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه زما په خيال ازدى دوضع حديث الزام په عبدالحميدبن ابى اويس باندې نه دې لګولې،بلكه دابوبكرالاعشى په نوم يوبل راوى دې دهغه په باره كښې وائيلى دى (١١)او اګرچه دعبدالحميد كنيت هم ابوبكرالاعشى دې،،. دعبدالحميدبن اويس څخه دابن ماجه نه علاوه ټول اصحاب اصول سته احاديث اغستې دې (١٢)
ددوى انتقال په كال ٢٠٢ هجرې كښې شوې دې.(١٣) رحمه الله تعالى رحمة واسعة

---

(١) تهذيب الكمال (ج١٦ص ٤٤٥)_
(٢) حواله بالا_
(٣) ميزان الاعتدال (ج٢ص٥٣٨) رقم (٤٧٦٤)،وتهذيب التهذيب (ج٦ص١١٨)_
(٤) الكاشف (ج١ص٦١٧) رقم (٣١١٠)_
(٥) الثقات لابن حبان (ج٨ص٣٩٨)_
(٦) تهذيب التهذيب(ج٦ص١١٨)،وهدى السارى (ص٤١٦)_
(٧) ميزان الاعتدال (ج٢ص٥٣٨) رقم (٤٧٦٤)_
(٨) اوګورئ الرفع والتكميل للكنوى مع التعليقات الحافلة على الرفع والتكميل لليشخ عبدالفتاح ابوغدة (٢٧٢_٢٧٤)-
(٩) هدى السارى (ص ٤١٦)_
(١٠) ميزان الاعتدال (ج٢ص٣٨) -
(١١) هدى السارى (ص٤١٦)،وتهذيب التهذيب(ج٦ص١١٨)_
(١٢) هدى السارى (ث٣١٦) -
(١٣) خلاصة الخزرجي (ص٢٢٢)_

③ **ابن ابى ذئب**: دا امامحمدبن عبدالرحمن بن المغيره بن حارث بن ابى ذئب قرشى مدنى رحمه الله دي دده حالات اوس دمخكبني حديث سره تيرشو۔

④ **سعيد المقبرى**: ابوسعيدبن سعيد كيسان مقبرى مدنى رحمه الله دده حالات په كتاب الايمان، باب صوم رمضان احتسابا من الايمان،، لاندې تير شوى دى (١)

⑤ **حضرت ابو هريره** رضي الله عنه: د حضرت ابوهريره رضي الله عنه حالات د،، كتاب الايمان په باب امور الايمان،، لاندې تير شوى دى (٢)

قوله: حفظت من رسول الله صلى الله عليه وسلم وعاءين: ما درسول الله صلى الله عليه وسلم نه دوه وعاء (تهيلې) دعلم زده كړى دى۔ وعاء ظرف ته وائي. گوياچه دظرف په ذكركولو سره مظروف يعنى دمحل په ذكر كولوسره ئې،، حال،، مراد اغستې دې۔ (٣)

دلته دا اشكال پيدا كيږى چه روستوراغلى دى چه حضرت ابوهريره رضي الله عنه به دحضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنه په باره كښې وائيل چه ،،كان يكتب ولا اكتب،،۔ (٤) يعنى،، هغه به ليكل كول اومابه ليكل نه كول،،۔ نوبيا ده سره دوه ،،وعاء،، دكوم ځې نه راغلې ؟

ددې جواب دا دې چه دلته د،،وعائين،، نه نوعين من العلم،، مراد دى،، يعنى ماته دحضور اكرم صلى الله عليه وسلم دعلومو نه دوه نوعينې يادې وې، كه چرته دامې ليكلې وې نو دوه لوخې يا دوه تهلې به ترې ډكې شوې وې۔ (٥)

يا داسې هم وائيلې كيدشى چه حضرت ابوهريره رضي الله عنه به په شروع كښې ليكل نه كول ليكن بيا روستو ئې ليكل كول، يا ئې په بل چاليكلى وو۔ (٦)

بيادا هم زده كړه چه په دې روايت خو،، وعائين،، دې او دمسنداحمد په يو روايت كښې دى چه ،،حفظت ثلاثة اجربة بثثت منهاجرابين،، (٧) چه ،، مادرې تهلې يادې كړې وې اوپه هغې كښې مې دوه تهلې خوارې كړې دى،،۔

په دې دواړو رواياتونو كښې هيڅ تعارض نشته، بلكل ممكنه ده چه يو وعاء دبلې وعاء په مقابله كښې غټ وى چه په وعاء كښې څومره وى هغه په دواوجرابو كښې راځى اوپه وړركى كښې ديوې جرابې په اندازه وى۔ (٨) بلكه د،المحدث الفاضل،، په يو منقطع طريق سره ،،خمسة

---

(١) كشف البارى (ج٢٣٣٦)۔
(٢) كشف البارى (ج١ص٦٥٩)۔
(٣) فتح البارى (ج١ص٢١٦) ۔
(٤) صيح البخارى (ج١ص٢٢) كتاب العلم، باب كتابة العلم، رقم (١١٣) ۔
(٥) فتح البارى (ج١ص ٢١٦)۔
(٦) هم برنئ حواله ۔
(٧) فتح البارى (ج١ص٢١٦) ۔
(٨) هم برنئ حواله ۔

اجربة،،هم راغلي دي .دي لره هم په تقدیردثبوت سابقه محمل باندي محمول کولې شی ـ[۱]
والله اعلم

قوله: فاما احدهما فبثثته :بس په هغه دواو نوعوکښې یوه نوعه علم ما خورکړو ـ
داسماعیلی په روایت ,,فی الناس،، اضافه هم شته ـ[۲] مطلب دادې چه مادعلم یوه نوعه په خلقوکښې خوراکړه ـ

قوله: واما الاخر فلوبثثته قطع هذا البلعوم :پاتې شوه دویمه نوعه، نوکه چرته زهٔ هغه خوره کړم نو داستې به پرې کړې شی ـ

په دې نوع ثانی کښې څه وو :① حضرات علماء فرمائي چه په دې کښې د ظالمانو حکمرانانو نومونه وو،هم دغه شان پکښې ددوی حالات اودوی د زمانوتعین پکښې وو،څکه چه حضرت ابوهریره ﷺ به کله کله دې ته اشاره هم کوله،مثلا فرمائیل بې ,, اعوذ بالله من راس الستین وامارة الصبیان،،ـ یعنی ,, زهٔ دالله تعالی پناه غواړم دشپېتود اواخرنه اود هلکانودامارت نه،، ددې نه دهغوی اشاره دیزیدبن معاویه خلافت طرف ته وه،څکه چه یزیدپه ۶۰ هجرې کښې خلیفه جوړشوې وو،الله تعالی دابوهریره ﷺ دعا قبوله کړه اوبه ۵۹ هجرې کښې ئ انتقال اوشو ـ[۳]

② بعضې حضرات وائي چه په دې نوع ثانی کښې دهغې فتنوتذکره وه کومې چه دحضورپاک ﷺ نه پس واقع شوې ـ[۴] لکه دحضرت عثمان ﷺ شهادت او دکعبې محاصره اودهغې سوزېدل بیا دهغې دمنهدم کیدو نه پس دهغې تعمیر کول وغیره ـ

③ ابن بطال رحمه الله دابوالزناد رحمه الله نه نقل کوی:

,,یعنی انها کانت احادیث اشراط الساعة وماعرف به علیه السلام من فساد الدین وتغیر الاحوال، والتضییع لحقوق الله تعالی، کقوله علیه السلام: ,,یکون فساد هذا الدین علی یدی اغیلمة سفهاء من قریش،،ـ[۵]

---

[۱]) برانې حواله ـ
[۲]) هم برنې حواله ـ
[۳]) کذا قال الحافظ رحمه الله فی فتح الباری (ج۱ص۲۱۶)،وقال ایضافی فتح الباری (ج۱۳ص۱۰)کتاب الفتن، کتاب الفتن، باب قول النبی ﷺ:هلاک امتی علی یدی اغیلمة سفهاء): وفی روایة ابن ابی شیبة: ان اباهریرة کان یمشی فی السوق،ویقول: اللهم لاتدرکنی سنهٔستین ولاامارة الصبیان،،ـ ولکن الذی رواه احمدعن ابی هریرة مرفوعا ,, تعوذوا بالله من راس السبین وامارة الصبیان،،ـ انظر المسند(ج ۲۳۲۶)،رقم (۸۳۰۲و ۸۳۰۳)، و(ج۲ص۳۵۵)، رقم (۸۶۳۹)،و(ج۲ص۴۴۸)،رقم (۹۷۸۲)، فتنبه ـ
[۴]) اوګورئ رسالة شرح تراجم ابواب صیح البخاری (ص۱۵و۱۶)ـ
[۵]) شرح ابن بطال(ج۱ص۱۹۵)ـ دحدیث شریف دپاره اګورئ صحیح البخاری (ج۲ص۱۰۴۶)،کتاب الفتن، باب قول النبی ﷺ هلاک امتی علی یدی اغیلمة سفهاء،،رقم (۷۰۵۸)، اومسند احمد (ج۲ص۲۸۸)، رقم(۷۸۵۸)، و(ج۲ص۲۹۹)، رقم (۷۹۶۱)،و(ج۲ص۳۰۴)، رقم (۸۰۲۰)... [بقیه حاشیه په راروانه صفحه..

حاصل داشوه چه ددې نوع علم نه مرادهغه احاديث دى كوم چه دقيامت دعلاماتو سره متعلق دى،نيز هغه احاديث پكښې هم دى په كومو كښې چه حضوراكرم ﷺ دينى فساد ، داحوالوتغير او الله تعالى دحقوقوتضيع (ضائع) ذكركړى دى،څنگه چه ارشاددې ,, ددې دين خراب تيا به دقريش ديوځو بې وقوف هلكانود لاسه كيگى ،،_

حضرت ابوهريره رضی الله عنه ته ددې سفهاء نوم په نوم علم وو_[1]

ددې حديث نه داشراط ساعت (علامات دقيامت) مراد اغستلو سره ممكنه ده چه چاته اشكال اوشى چه داشراط ساعتو احاديث خو نورو صحابوته هم معلوم وو نو هغوى خوبيان كړې وو،نو لهذاداسې مراد اغستل ډيره بعيده خبره ده_

ددې جواب دا دې چه دقيامت علامات ډير داسې دى چه عام خلقوعقلونو كښې دهغې دتحمل قوت نشته،نو حضرت ابوهريره رضی الله عنه ته اودده پشان ډير صحابه كراموته دهغې ښودنه شوې وه او دعام خلقونه دهغې اخفاء شوې وه _والله اعلم_

④ علامه كرمانى رحمه الله فرمائي چه بعضې متصوفين (صفياء كرام) ددې مراد علم الاسرار اخلى، څنگه چه هغوى وائي چه دنوع اول علم الاحكام اوعلم الاخلاق دى او دنوع ثانى نه مرادعلم الاسرار دې،چه هغه دعلماء اوداهل معرفت سره مختص دى،هم ددې حضراتو كښې دچا شعردې:

يارب جوهرعلم الاحكام لوابوح به   لقيل لى: انت ممن يعبد الوثنا

و لا ستحل رجال مسلمون دمى   يرون اقبح ما يأتونه حسنا

(څما سره بعضې داسې علمى جوهردى كه چرسته زۀ هغه ښكاره كړم نو ماته به اوئيلى شى چه ته هم دبت پرستونه ئې اوډير شې مسلمانان به څما وينا حلاله اوگرځوى،گوياچه هغوى به دخپل قبيح ترين فعل مستحسن اوگنړى_)

علامه كرمانى رحمه الله دداسې متصوفينوچه دهغوى اعمال اواخلاق دشريعت دقيد نه ازاد دى، د هغې خبر اغستې دې او فرمائيلى دى چه ددې حديث نه دعلم الاسرار مراد اغستل خو بعيد نه دى، خودشريعت دقواعدو او دعقائدو كماحقه دپابندې دقيدلحاظ ساتل ډير ضرورى دى[2]

⑤ حضرت گنگوهى رحمه الله فرمائي چه اهل حقيقت يعنى حضرات صوفيه كرامو دا حديث په خپلې مدعاباندې محمول كړې دې خو دڅه بعيده نه ده _[3]

حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائي چه دحضرت گنگوهى رحمه الله مرادهغه باطنيه او

بقيه حاشيه د تيرمخ] ،و(ج٢ص٣٢٨)، رقم (٨٣٢٩)، رقم (ج٢ص٤٨٥)، رقم (١٠٢٩٧)_

[1]) اوگورئ: صحيح البخارى (ج٢ص١٠٤٦)، كتاب الفتن،باب قول النبى ﷺ هلاک امتى على يدى اغيلمة سفهاء، رقم (٧٠٥٨)_

[2]) شرح الكرمانى (ج ٢ص ٣٦٩)_

[3]) لامع الدرارى (ج٢٣٦٩)_

متصوفين نه دى دكوموذكر چه مخكښې راغلې دې بلكه ددې نه مراداهل حق عارفين كاملين دى، دكومو دننه چه دمعرفت بالله خصوصيت دشريعت باندې عمل كولوسره او دحضور ﷺ دكاملې اتباع سره راځى ـ (١)

چنانچه دعلامه قسطلانى رحمه الله دكلام نه ددې تائيد كيږى، هغه وائي۔

ددې نه مرادعلم الاسراردې، كوم چه داهل عرفان اومشاهدات اواهل اتقان اوداهل رسوخ سره مختص دى، كوم چه په حقيقت دعلم شرائع او داتباع رسول ﷺ نتيجه ده، او داسې علوم دمجاهدو په سمندرغټو وهونكوخلقوته حاصليږى۔

علامه قسطلانى رحمه الله فرمائى چه په دې مقام كښې داسې علوم مراد كيدل لګه لرې ده، ځكه چه دداسې علومودپټوالى هډو څه وجه نشته دې ـ (٢) والله اعلم

ابن المنير رحمه الله فرمائي چه اهل باطنيه دې حديث لره دباطل عقائدو او نظرياتو تصحيح لره د هتهيارو(اسلحه) په توګه استعمال كړې دې او وائيلى دى چه شريعت يو ظاهر دې او يو باطن دې ..... دباطن څه څيزدې ؟ حقيقت دا دې چه دوى ددين د بيخكندې لره نوم باطن دشريعت اينښې دې ـ (٣) والله اعلم

قوله: قَالَ ابوعبدالله: البلعوم مجرى الطعام: ابوعبدالله (امام بخارى رحمه الله) فرمائي چه بلعوم دخوراک نالې ته وائيلې كيږى ـ دا عبارت صرف دمستملى په روايت كښې دې۔ (٤)

بلعوم دباء په ضمه سره دې۔ (٥)

ابن بطال رحمه الله فرمائي چه بلعوم دحلقوم په معنى دى، اودا دپيپهړونه والاترساه دنالې پورې ته وائي، اودې سره متصل تر معدې پورې دخوراک نالې ته ,,مرئ،، وائي ـ (٦)

دلته دبلعوم نه مرادحلق او نرخره ده(٧) والله اعلم

داحاديث باب د ترجمةالباب سره مطابقت : داباب ,,باب حفظ العلم،، دې اوپه دې كښې درې حديثونه مذكور دى، دړومبى حديث دباب سره مناسبت واضحه دې چه په دې كښې اشتغال (مشغولتيا) علمى مذكوره ده اوچه څومره مشغولتيه وى هم هغه شآن به په حفظ علم كښې مدد حاصليږى۔

بياپه دې حديث كښې دلزوم اودحضوراومذاكره علمى ذكرهم دې ,,**وان اباهريرة كان يلزم رسول الله ﷺ بشبع بطنه ويحضر مالايحضرون ويحفظ مالايحفظون**،، داټول دحفظ علم اسباب دى- په دويم

---

(١) الكنز المتوارى (ج٢ص٣٦٩) ـ

(٢) شرح القسطلانى (ج١ص٢١٢)ـ

(٣) اوګورئ فتح البارى (ج١ص٢١٦)ـ

(٤) عمدة القارى (ج٢ص١٨٦)ـ

(٥) فتح البارى (ج١ص٢١٦)ـ

(٦) شرح ابن بطال(ج١ص١٩٦)ـ

(٧) اوګورئ القاموس الوحيد(ص١٧٩)ـ

حدیث کښې د آه وزاری (ژړه فریاد) اوحضوراکرم ﷺ نه د دعاطلب دې. چه دا ښه ظاهره ده دحفظ حدیث دپاره اهم ترین سبب دې۔
دریم حدیث کښې دعلم دنشر اواشاعت ذکردې او داهم دحفظ علم اوحفاظت دعلم دپاره یو لویه ذریعه ده ـ والله سبحانه وتعالی اعلم

۴۳_باب:الانصات للعلماء

د تیرشوی باب سره مناسبت : مخکښې باب ,, باب حفظ العلم،،تیرشوې دې اوپه دې باب کښې دانصات یعنی دچپوالی او استماع یعنی غوږ اېخودوذکردې،په دواړوکښې مناسبت واضحه دې چه علم دعلماء نه په حاصلولو سره حفظ کیږی او دې دپاره انصات یعنی سکوت اواستماع ضروری ده،دې دپاره چه چرته څه خبره داورېدو نه پاتې نشی ([1])والله اعلم
مقصد دترجمة الباب :ابن بطال رحمه الله فرمائی چه دامام بخاری رحمه الله مقصود متعلمینوته تنبیه ورکول دی چه دعلماؤپه وړاندې انصات اودهغوی توقیر لازمی دې. ځکه چه علماء دحضرات انبیاءکراموعلیهم السلام وارثان دې او الله (جل جلاله) خپل مومنانوبندګانوته دنبی کریم ﷺ په وړاندې داواز اوچتولونه منع فرمائیلې دی چه چرته حبط (ضائع کیدل) داعمالو رانشی ـ اوحضرات علماء خو دانبیاء کراموعلیهم السلام وارثان دی،نوځکه دوی سره هم دتوقیر او داجلال معامله پکارده اومتعلمینو لره ددوی په وړاندې داستماع او دسکوت نه کار اخستل پکار دی ـ ([2])
علامه عینی رحمه الله هم دتیرشوی باب سره دمناسبت په ځې کښې دترجمة االباب مقصد طرف ته اشاره کړې ده چه امام بخاری رحمه الله دا وائیل غواړی چه حفظ علم کوم چه مطلوب دې د دې دحاصلولودپاره دعلماء دوړاندې په ناسته اوپه سکوت سره دهغوی خبرې اورېدل اودهغوی نه استفاده کول ضروری ده۔ ([3])
حضرت ګنګوهی رحمه الله فرمائی چه دامام بخاری رحمه الله مقصد دادې چه وعظ اونصیحت په وخت کښې خلقولره چپ کول جائزدی،اګرچه خلق په ذکراوتلاوت وغیره کښې ولې مشغول نه وی خوبیاهم دهغوی چپ کول جائزدی۔([4])
حضرت شیخ الهند رحمه الله فرمائی چه حضرت ابن عباس رضی الله عنهما ته حضوراکرم ﷺ ارشاد فرمائیلې وو: ,,لاالفینك تاتی القوم وهم فی حدیث من حدیثهم،فتقص علیهم،فتقطع علیهم حدیثهم فتملهم..... ,,_([5])
یعنی ,,زهٔ تا لره داسې وونه ګورم چه یوډلې اوټولګی ته راشې اوهغوی په خپله ګفتګو کښې مشغول وی او ته دهغوی خبره کټ کړې اوخپله خبره شروع کړې اوهغوی لره په سترې توب

---

[1]) عمدة القاری (ج۲ص۱۸۶)_
[2]) شرح ابن بطال (ج۱ص۱۹۶)_
[3]) عمدة القاری (ج۲ص۱۸۶) _
[4]) لامع الدراری(ج۲ص۳۷۱)_
[5]) صحیح البخاری (ج۲ص۸۳۸) کتاب الدعوات،باب مایکره من السجع من الدعاء_ (۶۳۳۸)_

کښې مبتلا کړي،،۔
دې ارشادنه او دداسې قسمه نورو ارشاداتونه معلومیږي چا بل چه لره خاموش کول درست نه دی،او دې سره انصات للعلماء ددې مخالف دې۔
ددې وجې نه موءلف رحمه الله ثابت کړه چه دتعلیم اوتبلیغ دضرورت دوجې نه په اوقات خاصه کښې هم دا استنصات مباح او مستحسن دې – والله تعالیٰ اعلم[1]
بعضې حضراتودا مقصدبیان کړې دې چه امام بخاری رحمه الله دلته دحفظ علم اودتحصیل علم طریقه بیانول غواړي چه شاګردلره پکاردی دطلب علم او د درس په دوران کښې بل څه څیز سره مشغوله کیدل نه دی پکار، بلکه دهٔ لره پکاردی چه په مکمل طور باندې خپل معلم اوشیخ طرف ته متوجې وی او زړه او ذهن لره په یکسوئې سره داستاذطرف ته ملتفت ساتی۔[2] والله تعالیٰ اعلم

[۱۲۱] حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ أَخْبَرَنِي عَلِيُّ بْنُ مُدْرِكٍ عَنْ أَبِي زُرْعَةَ عَنْ جَرِيرٍ أَنَّ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ لَهُ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ «اسْتَنْصِتِ النَّاسَ» فَقَالَ « لاَ تَرْجِعُوا بَعْدِي كُفَّارًا يَضْرِبُ بَعْضُكُمْ رِقَابَ بَعْضٍ »[۴۱۴۳، ۶۴۷۵، ۶۶۶۹]

رجال الحدیث

①**حجاج**: دا ابومحمد حجاج بن منهال انماطي بصری رحمه الله دې،ددی حالات په ،،کتاب الایمان،، ،باب ماجاء ان الاعمال بالنیة والحسبة،ولکل مانوی،، په ضمن کښې تیرشوی دی۔[3]
②**شعبه**: امیرالمومنین فی الحدیث امام شعبه بن الحجاج رحمه الله ددوی حالات په ،، کتاب الایمان،، ،باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده،، لاندې تیرشوی دی۔[4]
③**علی بن مدرک** : دا ابومدرک علی بن مدرک نخعی وهبیلی کوفی دې۔[5]
دې دابراهیم نخعی،تمیم بن طرفه طائی، عبدالرحمن بن یزیدنخعی هلال بن یساف،ابوزرعه بن عمروبن جریراودابوصالح رحمهم الله نه روایت کوی۔
اوددهٔ نه روایت کونکوکښې اشعث بن سوار،حنش بن الحارث نخعی،سلیمان الاعمش،شعبه بن الحجاج او عبدالرحمن بن عبدالمسعودی رحمهم الله شامل دی[6]
امام یحیی بن معین او نسائی رحمه الله فرمائی چه ،، ثقة،،۔[7]

---

[1] الابواب والتراجم (ص۵۶و۵۷)-
[2] اوګورئ الکنزالمتواری (ج۲ص ۳۷۰و ۳۷۱)_
[3] کشف الباری (ج۲ص ۷٤٤) –
[4] کشف الباری (ج۱ص۶۷۸)_
[5] تهذیب الکمال(ج۲۱ص ۱۲۶)
[6] دشیوخ اوتلامذۇدتفصیل دپاره اوګورئ: تهذیب الکمال(ج۲۱ص۱۲۸)_
[7] تهذیب الکمال (ج۲۱ص۱۲۸)_

ابو حاتم رحمه الله فرمائی ,, صالح صدوق،، _(١)
نیز هغوی فرمائی ,, ثقة،، _(٢)
امام عجلی رحمه الله فرمائی ,, کوفی ثقة،، _(٣)
ابن حبان رحمه الله هغوی لره په کتاب الثقات کښې ذکرکړې دې او لیکلی دی چه دهٔ دحضرت ابومسعود بدری رضی الله عنه نه حدیث اورېدلې دی (٤)
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی ,, ثقة،، _(٥)

ددهٔ انتقال په کال ١٢٠ هجرې کښې شوې دې _(٦) رحمه الله تعالی رحمة واسعة

④ **ابوزرعه:** دې دحضرت جریربن عبدالله بجلی رضی الله عنه نوسې دې، ددهٔ حالات په ,, کتاب الایمان ،،باب الجهاد من الایمان،، سره تیرشوی دی _(٧)

⑤ **جریر:** دا حضرت جریربن عبدالله بجلی رضی الله عنه دې،ددهٔ حالات په کتاب الایمان،باب قول النبی ﷺ : الدین النصیحة،، دلاندې تیرشوې دې _(٨)

قوله: أن النبي ﷺ قال له في حجة الوداع: حضوراکرم ﷺ هغه ته دحجة الوداع په موقع باندې فرمائیلی وو_
بعضې علماء په دې باندې دا اشکال کړې دې چه حضرت جریر رضی الله عنه دحضوراکرم ﷺ دوفات نه څلوېښت ورځې وړاندې مسلمان شوې وو_ (٩)نو لهذا هغه په حجة الوداع کښې څنګه شریکیدې دې شی ؟ معلومه شوه چه په حدیث کښې د ,, له،، لفظ وهم دې _(١٠)
لیکن دا صحیح نه ده ځکه چه ابن حبان رحمه الله لیکلی دی چه دې په رمضان ١٠ هجرې کښې مسلمان شوې وو(١١)،دصحیح بخاری په باب حجة الوادع کښې هم ددې حدیث په بل طریق کښې دی ,, ان النبی ﷺ قال فی حجة الوادع لجریر......،، _(١٢)

---

١) هم برننئ حواله _
٢) هم برننئ حواله
٣) تهذیب التهذیب (ج٧ص٣٨١)_
٤) الثقات لابن حبان (ج٥ص١٦٥) _
٥) تقریب التهذیب (ص٣٠٥)، رقم (٤٧٩٦)_
٦) الثقات لابن حبان (ج٥ص١٦٥)_
٧) کشف الباری (ج٢ص٣٠٤) -
٨) کشف الباری (ج٢ص٧٦٤) _
٩) قاله ابن عبدالبر فی الاستیعاب (بهامش الاصابة ج١ص٢٣٢)_
١٠) اوګورئ فتح الباری (ج١ص ٢١٧) _
١١) فتح الباری (ج١ص٢١٧) -
١٢) صحیح الباری (ج٢٦٣٢)،کتاب المغازی، باب حجة الوداع، رقم (٤٤٠٥) _

لهذا راجح هم داده چه دې دحجة الوداع نه مخکښې مسلمان شوې وو۔ (۱)

قوله: استنصت الناس : خلق خاموش کړه

دامام بخارى رحمه الله مقصد هم دادې چه نبى عليه السلام حضرت جرير رضى الله عنه ته اوفرمائيل „ **استنصت الناس، اى اطلب الانصات من الناس**،،۔

انصات واستماع کښې فرق: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه په قران کريم کښې الله جل شانه: **واذا قرئ القران فاستمعوا له وانصتوا** (۲) فرمائيلى دى او په دې کښې داستماع اودانصات په مينځ کښې فرق شوې دې،نوهغوى فرمائى،چه „ **انصات**،، مطلق سکوت او چپوالى ته وائى، که هغې سره دغوړايخودواوريدل وى اوکه نه وى، مثلا داچه په سکوت سره يوخبره واورى خوفکرئ په يو بل څيز کښې وى۔

دغه شان „ **استماع**،،چه کله په سکوت سره وى اوکله په نطق سره، داسې چه خبرې کونکې اوريدونکې هم وى يعنى هم خبرې کئ اوهم ئ خبروته غوړايخې وى (۳) ليکن د علماء لغت داقواليه رڼړه کښې صحيح دا معلوميږى چه انصات خاص دې او„ استماع،،عام ده داستماع معنى مطلقا دغوړ ايخودوده،که سکوت وى اوکه نه وى (۴)اوانصات داسې سکوت ته وائې چه په هغې کښې استماع هم وى ۔ (۵)

دسفيان ثورى رحمه الله قول دې „ **كان يقال :اول العلم الاستماع،ثم الانصات، ثم الحفظ،ثم العمل، ثم النشر**،،۔ (۶)

امام على بن المدينى رحمه الله دسفيان بن عيينه رحمه الله په وړاندې دمطرف رحمه الله قول نقل کړو „ چه **الانصات من العينين**،، نوهغوى ددې تشريح دريافت کړه نووئ فرمائيل „ **اذا حدثت رجلا فلم ينظراليك لم يكن منصتا**،، ۔ (۷)

يعنى„ که ته چرته چاسره څه خبره کوې اوهغه سته خبره داسې اورئ چه سته طرف ته نه ګورئ نو هغه ته به „**منصت**،، نه وائيلې کيږى،،۔

---

(۱) فتح البارى (ج۱ص۲۱۷)۔

(۲) الاعراف ۲۰۴

(۳) فتح البارى (ج۱ص۲۱۷) ۔

(۴) استمع له واليه : اصغى .تاج العروس (ج۵۳۸۹) مادة „ سمع،،۔

(۵) قدقيد الراغب والفيومى بالاستماع،قالوا :انصت ينصت انصاتا،اذاسکت سکوت مستمع ۔ انظرتاج العروس(ج۱ص۵۹۱) مادة „نصت،،۔

(۶) جامع بيان العلم وفضله (ج۱ص۴۷۷)، باب منازل العلماء،رقم(۷۶۰) ۔

(۷) فتح البارى (ج۱ص۲۱۷) ۔

قوله: فقال: لاترجعوابعدى كفارا يضرب بعضكم رقاب بعض: نبى ﷺ اوفرمائيل چه خمانه پس ديوبل ستونووهلو په وجه كافران جوړنه شې ـ ددې نه معلوميږى چه مسلمان لره قتل كول كفردې اودا دخوارجو راې ده ـ مرجئة خوداسې قسمه حديثونه ردكړې دى، ځكه چه دهغى دوړاندې دايمان نه پس بيايومعصيت (گناه) هم مضرنه دې ـ

اهل السنة والجماعة ددې مختلف توجيهات كوى:

① يوه توجيح كومه چه ډيره مشهوره ده هغه داده چه داپه مستحل باندې محمول دې ليكن داتوجيه ضعيفه ده، ځكه چه حضوراكرم ﷺ دلفظ "كفر" اطلاق په مخصوصو جرائمو باندې كړې دې اودمعصيت په استحلال كښې دځه قسمه گناه تخصيص نشته، بلكه كوموگناه لره هم چه چاحلاله (جائز) اوگڼړله بس هغه كس به كافرشى ـ

②دويمه توجيح داده، چه ددې معنى ده چه دكافرانومشابه نه شې يعنى داكار دكافرانو دې چه دى مسلمانان قتل كوى، لهذاتاسوددى دافعالوپشان افعال مه كوئ ـ خلاصه ده شوه چه دافعل دكافرانو دې اوداد كفريوقسم دې ـ

③ دريمه توجيح داده چه د "لاترجعوا كفارا" معنى "لاترتدوا" يعنى مرتدنه شئ ـ

④ څلورمه توجيح داده چه "لا ترجعوبعدى كفارا اى بنعمة الاسلام" ـ يعنى داسلام دنعمت ناشكرى كونكى جوړنه شئ، ځكه چه اسلام دسلم نه ماخوذدې، اوهغه غواړى مصلحت لره او مسالمت لره نه دې لره چه ديوبل مقابلې دپاره تلوارونه راوچت كړئ اومقاتله اوشى ـ

⑤ پنځمه توجيح داده چه دلته دكافرنه مراد كافر بالله نه دې، بلكه دكافرنه متكفربالسلاح مراد دې يعنى په اسلحوسره ديو بل مقابلې ته مه راځې ـ[1] والله تعالىٰ اعلم

په دې ټولوتوجيهاتوكښې دويمه توجيح ذهن ته دكوځيدوپه وجه ډيره راجح ده، يعنى ديوبل ستونه وهل كافرانه فعل دې اوداسې حركت كولوپه وجه دكافرانومشابه نشئ ـ والله اعلم ـ

قوله: يضرب بعضكم رقاب بعض: يضرب، مرفوع دې او هم دغه صحيح روايت دې ـ يا دا "د كفارا" صفت دې ياد "لاترجعوا" دفاعل نه حال دې ـ اوبعضې حضراتو "د يضرب" په "با" جزم هم صحيح گرځولې دې ليكن امام نووى رحمه الله وغيره ددې ترديدكړې دې ـ [2] والله اعلم ـ

يو اشكال او دهغې جواب : ددې حديث نه بعضې حضراتوداجماع په عدم حجيت باندې استدلال كړې دې، ځكه چه په دې حديث كښې دى "لاترجعوا بعدى كفارا" يعنى ځمانه پس تاسوكافران جوړنشئ، ددې نه معلوميږى چه دټولو خلقونه دكافرانو جوړيدو امكان شته ـ اوظاهره ده چه دكوموخلقونه دكافركيدو امكان شته هغه معصوم نه دى، نولهذا دامت اجماع هم حجت نه دې ـ

[1] دتوجيحاتودپاره اوگورئ شرح النووى على صحيح مسلم (ج١ص٥٨) كتاب الايمان. باب معنى قول النبى ﷺ لاترجعوابعدى كفارا..... وعمدة القارى (ج٢ص١٨٧) ـ

[2] تفصيلات دپاره اوگورئ شرح النووى (ج١ ص٥٨). اوعمدة القارى (ج٢ص ١٨٧) ـ

ددې جواب دادې چه دامت داجماع حجیت داد امت اجتماعی معصومیت دوجې نه دې،
کوم چه دخبرصادق „ لا تجتمع امتی علی ضلالة،،[۱] نه ثابت دې،داجماع حجیت مونږ د دې
خبرې نه نه ثابتوچه فی نفسه دامت گمراهی ممکن نه ده دا هم داسې ده چه دحضوراکرم ﷺ
په باره کښې سره ددې نه چه نبی ﷺ معصوم وو بیاهم ارشادشوې دې (لئن اشرکت لیحبطن
عملك)[۲]اودنبی ﷺ نه داشراک ممتنع کیدل قطعی توګه باندې ثابت دی،خودنفس امکان
په بنیاد باندې (لئن اشرکت لیحبطن عملك) وائیلې شوی دی۔
دلته هم دامت عصمت اودې په نتیجه کښې دامت داجماع حجیت دحضوراکرم ﷺ دارشاد
„ لاتجتمع،، نه ثابت ده او„ لاترجعوابعدی کفارا،، دنفس امکان په بنیاد وائیلې شوی دی۔[۳]
والله اعلم

۴۴۔باب: مایستحب للعالم اذسئل: ای الناس اعلم؟ فیکل العلم الی الله

„ مایستحب،، کښې „ ما،، موصوله هم کیدې شی اومصدریه هم،„ اذاسئل،، کښې „
اذا،، ظرفیه دې،چه دهغې تعلق دماقبل واقع فعل „ یستحب،، سره دې۔
„ فیکل،، کښې „فاء،، فصیحیه ده اوجمله دشرط محذوف جزاده،تقدیری عبارت داسې دې
„ اذاسئل ای الناس اعلم فلیکل العلم الی الله،،اوبیا„ فیکل،، اګرچه خبردې لیکن دانشاء په معنی
کیدې „ فلیکل العلم الی الله،،۔[۴]

دتیرشوی باب سره مناسبت : تیرشوي باب „باب الانصات للعلماء،،وو دهغې حقیقت ددې چه
شاګردپه حالت سماع کښې دشیخ طرف ته متوجې کیدوسره خپل معاملات هغه ته حواله
کړی اوپه دې باب کښې چه څه مذکوردی دهغې حاصل دادې چه کله عالم نه داتپوس اوکړې
شی چه دټولونه لوې عالم څوک دې ؟نو ددې معامله دې الله ته اوسپارې۔په دې شان دواړو
بابونوکښې مناسبت واضحه کیږی۔[۵]

---

[۱]) قال العجلونی فی کشف الخفاء (ج۲ص۳۵۰) : رواه احمد والطبرانی وابن ابی خیثمة فی تاریخه ... وابن ابی عاصم فی السنة، .... وابونعیم والحاکم.....وابن منده،ومن طریقه الضیاء...... وکذاهو عند الترمذی، ورواه عبدبن حمید وابن ماجه......ورواه الحاکم .....وبالجملة،فالحدیث مشهور المتن، وله اسانید کثیرة وشواهد عدیدة فی المرفوع وغیره،،_

[۲]) الزمر ۶۵_

[۳]) اوګورئ عمدة القاری (ج۲ص ۱۸۷و۱۸۸)_

[۴]) اوګورئ عمدة القاری (ج۲ص۱۸۸)، ولکنزالمتواری (ج۲ص ۳۷۱) _

[۵]) عمدة القاری (ج۲ص۱۸۸)-

مقصد دترجمةالباب : حضرت شيخ الهند رحمه الله فرمائی چه دعالم نه کله د ,, ای الناس اعلم ؟،، سوال اوشی نو ,, انااعلم،، وائيل نامناسبه ده اګرچه په دغه وخت کښې په دې باندې ,, اعلم الناس،، متحقق وی بلکه مستحب دادی چه ددې په جواب کښې ,, الله اعلم،، وائی څنګه چه دحدیث باب نه دامرواضح دې ـ
ددې نه دمولف مقصدهم دا معلومیږی چه علماء لره بالخصوص دعلم په بآره کښې په هرحال کښې تواضع اختیارول پکاردی اودخپل نقصان اودحق سبحانه وتعالی دکمال دهان ساتل مناسب دی، نیز دلوبې اودعجب اسباب څنګه چه علماء ته ډیرمیسردی، دې وجې نه هم علماؤلره په دې کښې پوره احتیاط پکاردې ـ والله اعلم[1]

[١٢٢] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ حَدَّثَنَا عَمْرٌو قَالَ أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ قَالَ قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ إِنَّ نَوْفًا الْبِكَالِيَّ يَزْعُمُ أَنَّ مُوسَى لَيْسَ بِمُوسَى بَنِي إِسْرَائِيلَ، إِنَّمَا هُوَ مُوسَى آخَرُ. فَقَالَ كَذَبَ عَدُوُّ اللَّهِ، حَدَّثَنَا أُبَيُّ بْنُ كَعْبٍ[2] عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم - قَالَ « قَامَ مُوسَى النَّبِيُّ خَطِيبًا فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ، فَسُئِلَ أَيُّ النَّاسِ أَعْلَمُ فَقَالَ أَنَا أَعْلَمُ. فَعَتَبَ اللَّهُ عَلَيْهِ، إِذْ لَمْ يَرُدَّ الْعِلْمَ إِلَيْهِ، فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ أَنَّ عَبْدًا مِنْ عِبَادِي بِمَجْمَعِ الْبَحْرَيْنِ هُوَ أَعْلَمُ مِنْكَ. قَالَ يَا رَبِّ وَكَيْفَ بِهِ فَقِيلَ لَهُ احْمِلْ حُوتًا فِي مِكْتَلٍ فَإِذَا فَقَدْتَهُ فَهْوَ ثَمَّ، فَانْطَلَقَ وَانْطَلَقَ بِفَتَاهُ يُوشَعَ بْنِ نُونٍ، وَحَمَلاَ حُوتًا فِي مِكْتَلٍ، حَتَّى كَانَا عِنْدَ الصَّخْرَةِ وَضَعَا رُءُوسَهُمَا وَنَامَا فَانْسَلَّ الْحُوتُ مِنَ الْمِكْتَلِ فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ سَرَبًا، وَكَانَ لِمُوسَى وَفَتَاهُ عَجَبًا، فَانْطَلَقَا بَقِيَّةَ لَيْلَتِهِمَا وَيَوْمِهِمَا فَلَمَّا أَصْبَحَ قَالَ مُوسَى لِفَتَاهُ آتِنَا غَدَاءَنَا، لَقَدْ لَقِينَا مِنْ سَفَرِنَا هَذَا نَصَبًا، وَلَمْ يَجِدْ مُوسَى مَسًّا مِنَ النَّصَبِ حَتَّى جَاوَزَ الْمَكَانَ الَّذِي أُمِرَ بِهِ. فَقَالَ لَهُ فَتَاهُ أَرَأَيْتَ إِذْ أَوَيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ الْحُوتَ، قَالَ مُوسَى ذَلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِي، فَارْتَدَّا عَلَى آثَارِهِمَا قَصَصًا، فَلَمَّا انْتَهَيَا إِلَى الصَّخْرَةِ إِذَا رَجُلٌ مُسَجًّى بِثَوْبٍ - أَوْ قَالَ تَسَجَّى بِثَوْبِهِ - فَسَلَّمَ مُوسَى. فَقَالَ الْخَضِرُ وَأَنَّى بِأَرْضِكَ السَّلاَمُ فَقَالَ أَنَا مُوسَى. فَقَالَ مُوسَى بَنِي إِسْرَائِيلَ قَالَ نَعَمْ. قَالَ هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَى أَنْ تُعَلِّمَنِي مِمَّا عُلِّمْتَ رَشَدًا قَالَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا، يَا مُوسَى إِنِّي عَلَى عِلْمٍ مِنْ عِلْمِ اللَّهِ عَلَّمَنِيهِ لاَ تَعْلَمُهُ أَنْتَ، وَأَنْتَ عَلَى عِلْمٍ عَلَّمَكَهُ لاَ أَعْلَمُهُ. قَالَ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ صَابِرًا، وَلاَ أَعْصِي لَكَ أَمْرًا، فَانْطَلَقَا يَمْشِيَانِ عَلَى سَاحِلِ الْبَحْرِ لَيْسَ لَهُمَا سَفِينَةٌ، فَمَرَّتْ بِهِمَا سَفِينَةٌ،

---

[1]) الابواب وتراجم (ص٥٧)_
[2]) قوله ,,ابی بن کعب،، قد مرتخریج هذا الحدیث فی کتاب العلم،باب ماذکرفی ذهاب،موسی (ع) فی البحرالی الخضر..........

فكَلَّمُوهُمْ أَنْ يَحْمِلُوهُمَا، فَعُرِفَ الخَضِرُ، فَحَمَلُوهُمَا بِغَيْرِ نَوْلٍ، فَجَاءَ عُصْفُورٌ فَوَقَعَ عَلَى حَرْفِ السَّفِينَةِ، فَنَقَرَ نَقْرَةً أَوْ نَقْرَتَيْنِ فِي البَحْرِ. فَقَالَ الخَضِرُ يَا مُوسَى، مَا نَقَصَ عِلْمِي وَعِلْمُكَ مِنْ عِلْمِ اللَّهِ إِلاَّ كَنَقْرَةِ هَذَا العُصْفُورِ فِي البَحْرِ. فَعَمَدَ الخَضِرُ إِلَى لَوْحٍ مِنْ أَلْوَاحِ السَّفِينَةِ فَنَزَعَهُ. فَقَالَ مُوسَى قَوْمٌ حَمَلُونَا بِغَيْرِ نَوْلٍ، عَمَدْتَ إِلَى سَفِينَتِهِمْ فَخَرَقْتَهَا لِتُغْرِقَ أَهْلَهَا قَالَ أَلَمْ أَقُلْ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا قَالَ لاَ تُؤَاخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ. فَكَانَتِ الأُولَى مِنْ مُوسَى نِسْيَانًا. فَانْطَلَقَا فَإِذَا غُلاَمٌ يَلْعَبُ مَعَ الغِلْمَانِ، فَأَخَذَ الخَضِرُ بِرَأْسِهِ مِنْ أَعْلاَهُ فَاقْتَلَعَ رَأْسَهُ بِيَدِهِ. فَقَالَ مُوسَى أَقَتَلْتَ نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا- قَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ وَهَذَا أَوْكَدُ- فَانْطَلَقَا حَتَّى إِذَا أَتَيَا أَهْلَ قَرْيَةٍ اسْتَطْعَمَا أَهْلَهَا، فَأَبَوْا أَنْ يُضَيِّفُوهُمَا، فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أَنْ يَنْقَضَّ فَأَقَامَهُ. قَالَ الخَضِرُ بِيَدِهِ فَأَقَامَهُ. فَقَالَ لَهُ مُوسَى لَوْ شِئْتَ لاَتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا. قَالَ هَذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ». قَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «يَرْحَمُ اللَّهُ مُوسَى، لَوَدِدْنَا لَوْ صَبَرَ حَتَّى يُقَصَّ عَلَيْنَا مِنْ أَمْرِهِمَا»

رجال الحديث

① **عبدالله بن محمد:** دا ابوجعفرعبدالله بن محمدبن عبدالله بن جعفربن اليمان بن اخنس جعفى مسندي بخارى رحمة الله عليه دي، ددهٔ حالات په كتاب الايمان،، باب امورالايمان،، لاندې تيرشوى دى۔(1)

② **سفيان** : داامام ابومحمدسفيان بن عيينه ابى عمران هلالى كوفى رحمة الله عليه دي ددهٔ حالات په كتاب الايمان،، باب قول المحدث: حدثنا او اخبرنا وانبانا،، لاندې تيرشوى دى۔(2)

③ **عمرو** : دامشهورامام اوفقيه عمروبن دينارمكى رحمة الله عليه دي،ددهٔ حالات هم په دې جلد كښې په ،،باب كتابة العلم،، كښې تيرشوى دى۔

④ **سعيدبن جبير**: دا مشهور تابعى عالم امام سعيدبن جبير كوفى رحمة الله عليه دي،ددهٔ حالات اوس په ،، باب السمر في العلم،،لاندې تيرشو۔

⑤ **حضرت ابن عباس رضي الله عنهما** : دحضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما حالات د،، بدء الوحى،،په حديث په ضمن كښې تير شو(3)اود كتاب الايمان په ،،باب كفران العشير وكفر دون كفر،، لاندې تير شو(4)

---

1) كشف البارى (ج١ص٦٥٧)_
2) كشف البارى (ج٣ص٨٢)_
3) كشف البارى (ج١ص٤٣٥)_
4) كشف البارى (ج٢ص٢٠٥)_

⑥ **نوف بکالی** : دا نوف _ بفتح النون وسکون الواو، بعدها فاء _ بن فضالة _ بفتح الفاء _ الحمیری البکالی _ بکسر الباء الموحدة وتخفیف الکاف _ رحمه الله دې دده ابوالرشید، ابورشدین، ابوعمرو مختلف کنیتونه ښودلې کیږی ـ په اهل دمشق یاپه اهل فلسطین کښې دده شمارکیږی دیو قول مطابق دې دکعب احبار سکه خوئ دې ـ[1]

دې دحضرت ثوبان مولی درسول الله ﷺ او دحضرت عبدالله بن عمروبن العاص، او علی بن ابی طالب، ابوایوب انصاری رضی الله عنهم اودکعب احبار رحمه الله نه روایت کوی ـ

اوددهٔ نه خالدبن صبیح، سعیدبن جبیر، شهربن حوشب، نسیربن ذعلوق، ابواسحاق همدانی، ابوعمران جونی او ابوهارون عبدی رحمهم الله وغیره روایت کوی ـ[2]

ابوعمران جونی رحمه الله فرمائی ,, کان نوف ابن امراة کعب، احد العلماء،، ـ[3]

یحي بن ابی عمروالشیبانی رحمه الله فرمائی ,, کان نوف امامالاهل دمشق،،[4]

ابن حبان رحمه الله دې په کتاب الثقات کښې ذکرکړې دې اولیکلی دی ,, یروی القصص،، ـ[5]

په صحیحینوکښې دده ذکر په حدیث موسی والخضر سره راغلې دې ـ[6] وائیلی کیږی چه یو کس نوف بکالی رحمه الله ته راغو او ورته ي ووئیل چه تهٔ ما په خوب کښې لیدلې ئې چه ستا په لاس کښې یو لویه نیزه ده اودهغې په سر کښې یوه روشنائی ده، چه خلق ترې فائده اخلی او تهٔ دیولښکر قیادت کوې ـ

نوف بکالی رحمه الله ورته اووئیل که چرته تهٔ رښتونې ئې نو ماته شهادت حاصل شو، اوهم داسې اوشو، چه دې دمحمدبن سره جهادته لاړو اوهلته شهید شو ـ[7]

د ۹۰ هجرې نه والاتر ۱۰۰ هجرې په مینځ کښې شهید شوې دې[8] رحمه الله تعالی رحمة واسعة

⑦ **ابی بن کعب** رضی الله عنه: دحضرت ابی بن کعب رضی الله عنه حالات په کتاب العلم، باب ما ذکر ذهاب موسی علیه الصلاة والسلام فی البحر الی الخضر، لاندې تیرشوی دی ـ[9]

قوله: قلت لابن عباس: ان نوفا البکالی یزعم ان موسی لیس بموسی بنی اسرائیل، انما هوموسی اخر: سعید بن جبیر رحمه الله فرمائی چه ماحضرت ابن عباس رضی الله عنهما

---

[1] تهذیب الکمال (ج ۳۰ ص ۶۵) ـ
[2] دشیوخ او تلامذو دپاره اوګوئ، تهذیب الکمال (ج ۳۰ ص ۶۵) ـ
[3] هم برنې حواله ـ
[4] تهذیب التهذیب (ج ۱۰ ص ۴۹۰) ـ
[5] الثقات لابن حبان (ج ۵ ص ۴۸۳) ـ
[6] تهذیب الکمال (ج ۳۰ ص ۶۶) ـ
[7] تهذیب الکمال (ج ۳۰ ص ۶۶) ـ
[8] تهذیب التهذیب (ج ۱۰ ص ۴۹۰)
[9] کشف الباری (۳ ص ۲۹۱) ـ

ته اوئي چه د نوف بکالي دعوى ده چه په قصه د خضر علیه السلام موسى دبني اسرائيلو نبي حضرت موسى علیه السلام نه دې، بلكه دا بل څوک موسى دې۔
دارو ایت مخکښې تیر شوې دې۔(١) په دې کښې دحضرت ابن عباس اودحضرت حربن قيس رضی الله عنهما په مينځ کښې مناظره مذکورده، هغه مناظره بله ده، اودهغې تعلق دحضرت خضر علیه السلام سره دې يعنى په هغې کښې دا اختلاف وو چه موسى علیه السلام چاته ورغلې ووهغه څوک وو؟ حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائيل چه هغه خضروو او حر بن قيس څوک بل څوک يادولو، ليكن په يو روايت کښې هم نشته چه هغوی څوک يادولو۔
اوپه روايت باب کښې چه کومه مناظره ده دهغې تعلق ,,دحضرت موسى علیه السلام،، سره دې، دسعيد بن جبير رحمه الله اودنوف بکالي رحمه الله په مينځ کښې مناظره په دې خبرې وه چه کوم موسى خضر علیه السلام ته ورغلى وو هغه موسى بن عمران نبي دبني اسرائيلووو او که څوک بل څوک وو؟ نوسعيد بن جبير خو وائي چه هغه هم موسى بن عمران دبني اسرائيلو نبي وو، او نوف بکالي وائي چه هغه بل موسى دې، يعنى بن ميشا بن يوسف بن يعقوب بن اسحاق بن ابراهيم عليهم السلام دې اودحضرت موسى علیه السلام نه مخکښې تیر شوې دې او دې هم نبي مرسل وو، داهل تورات هم دا رائې ده۔(٢)
حضرت سعيدبن جبير رحمه الله دحضرت عباس رضی الله عنهما نه تپوس اوکړونو هغه روته دنبي اکرم صلی الله علیه وسلم حديث واورولو اودا ئې ورته اووئېل چه کوم موسى دحضرت خضر علیه السلام سره ملاوشوې وو هغه موسى دبني اسرائيلووو

قوله: فقال كذب عدوالله: حضرت ابن عباس رضی الله عنهما اوفرمائيل چه دالله دښمن دروغ وائيلي دی۔
ابن التين وغيره تمام شراحو رائې داده چه حضرت ابن عباس چه خبره اوکړه نو ددې مقصد دانه دې چه نوف بکالي د اولياء الله نه خارج شواو په اعداء الله کښې داخل شوې دې۔ بلکه دعلماء حق عادت دې چه کله خلاف حق خبره واورى نودهغوى په طبيت کښې حرکت راشي، نوپه داسې موقع باندې سخت کلمات ترې اووائيلې شى، او ددې حقيقت مرادنه وى۔(٣)
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه ممکن ده چه حضرت ابن عباس رضی الله عنهما ته دنوف دايمان دصحت باره کښې شک شوې وو، ځکه ئې داسې سخته خبره کړې وى۔(٤)
ليکن دايو احتمال محض دې ددې هيڅ څه حقيقت نشته، په اصل کښې د حضرت ابن عباس اودحر بن قيس رضی الله عنهما په مينځ کښې چه کله مناظره شوې وه په هغه وخت کښې حضرت ابن

(١) اوګورئ صحيح البخارى (ج١ص١٧)، كتاب العلم، باب ماذكر فى ذهاب موسى عليه السلام فى البحر الى الخضر، رقم (٧٤)، وباب الخروج فى طلب العلم، رقم (٧٨)۔
(٢) اوګورئ عمدة القارى (ج٢ص١٩٣)۔
(٣) اوګورئ فتح البارى (ج١ص٢١٩)، او عمدة القارى القارى (ج٢ص١٩٣)۔
(٤) فتح البارى (ج١ص٢١٩)۔

عباس رضي الله عنهما ته دحضرت ابى رضي الله عنه دحديث علم نه وو دې وجې نه حضرت ابى راغلې او هغوى فيصله اوكړه نوچه كله دسعيدبن جبير او دنوف بكالى په مينځ كښې مناظره اوشوه نودغه وخت كښې حضرت ابن عباس رضي الله عنهما ته حديث معلوم وو او دنوف بكالى كلام بالكل دحديث خلاف وو نوځكه حضرت ابن عباس رضي الله عنهما ته جوش راغلواو اوئى فرمائيل "كذب عدو الله". والله اعلم

قوله: حدثنا ابى بن كعب عن النبى صلى الله عليه وسلم: قام موسى النبى خطيبا فى بنى اسرائيل، فسئل: اى الناس اعلم؟فقال: انا اعلم: مونږ ته حضرت ابى بن كعب دنبى عليه السلام نه نقل كولو سره حديث واو رولوچه حضرت موسى عليه السلام په بنى اسرائيلو كښې خطبې دپاره اودرېدلو، نودهغوى نه تپوس اوكړې شو چه په خلقو كښې دټولونه زيات عالم څوك دې؟ نواوفرمائيل ئې چه زۀ دټولونه لوې عالم يم

ددواو روايتونو په مينځ كښې تعارض اودهغې ازاله : داروايت چه مخكښې تيرشويه دې كښې دى "**هل تعلم احدا اعلم منك؟**"، نو حضرت موسى عليه السلام اوفرمائيل چه "لا"، اوپه روايت باب كښې دى "**اى الناس اعلم؟فقال انا اعلم**"۔

حاصل دا چه په روايت باب كښې حضرت موسى عليه السلام دخپل ځان دپاره اعلميت ثابت كړو او ددويم روايت حاصل دا دې چه هغه دخپل ځان نه بل دلوې اعلم نفى اوكړه، ظاهره ده چه داعلميت نه دنفى كولوسره خوداعلم اثبات نه راځى۔ نوددې حل دادې چه په اصل كښې سائل اول دا تپوس اوكړو "اى الناس اعلم"، نو حضرت موسى عليه السلام دهغې جواب كښې اوفرمائيل "انا اعلم"۔ نو هغه بيا تپوس اوكړو "**هل تعلم احدا اعلم منك؟**"، نوحضرت موسى عليه السلام اوفرمائيل "لا"۔

ايا دحضرت موسى عليه السلام د "اعلم نفى كول درست دى؟: دلته اشكال كيږى چه د حضرت موسى عليه السلام د "لا"، وائيلو سره د "اعلم"، نفى څنګه اوشوه؟ داخوخلاف واقع ده، ځكه چه الله تعالى فرمائى "**بلى عبدنا خضر**"، چه زمونږ بنده خضردستانه زيات اعلم دې۔

خودا اشكال دلته ځكه نه كيږى چه حضرت موسى عليه السلام دخپل علم اوزعم په اعتبار سره نفى كړې وه، لهذا دهغوى د "انا اعلم"، وائيل خلاف واقع نه وو ځكه چه څنګه هغوى په خپل ګمان كښې ګڼړل هم هغسې خبر ئې وركړو، خپل ځان دپاره اعلميت هغوى د خپل ګمان په اعتبارسره ثابت كړې وو نه چه دنفس الامرپه اعتبارسره، لهذا دالله جل شانه قول "**بلى عبدنا خضر**"، بلكل تيك دې، هغه دنفس الامر په اعتبارسره دې۔ والله اعلم۔

فائده: دلته يوه مسئله بله هم حل شوه، اوهغه دا چه دمعتزله په وړاندې كذب الخبر دې ته وائى چه كوم عمدا خلاف واقع بيان شى۔

اواهل سنت فرمائى چه كذب هغه خبردې كوم چه خلاف واقع وى كه عمدا وى اوكه سهوا وى، هم دا وجه ده چه الله تعالى دهغه په "انا اعلم"، وائيلوله رد كړل او اوفرمائيلو "بلى"

عهدنا خضر،، _ دجواب حاصل دا دي چه حضرت موسى عليه السلام دخپل خان پاره فى الواقع اعلميت نوثابت كړي، بلكه دخپل گمان اوظن په اعتبار سره كړې وو په دې باندې څه گرفت نشته، اوس دگمان اوظن په اعتبارسره دهغوى خبره تيک ده، چه دهغوى كوم گمان وو نو دهغوى خبرهم دهغې مطابق وو۔ والله اعلم

قوله: فعتب الله عليه اذ لم يرد العلم اليه:بس الله تعالى په هغوى باندې عتاب اوفرمائيلو چه هغوى علم دالله تعالى طرف ته اونه سپارلو او دا ئ او نه وائيل چه ,,الله اعلم،، ,,عتاب،، وائي ناراض كيدوته، دادتغير نفسانى اثردې او الله تعالى دتغيراتو نه پاک دې ددې وجې نه علماء ارشاد فرمائي چه ,,د عتب الله،، معنى ده ,, آخذه،، الله تعالى دهغوى مواخذه اوفرمائيله، حضرات انبياء كرام عليهم السلام دالله تعالى مقرب ترين بنده گان دى، دهغوى نه په معمولى خبرو باندې هم مواخذه كيږى.الله تعالى ته داعنوان خوښ نه شو، بلكه دوى لره پكاروو چه دې علم ئ دالله تعالى طرف ته سپارلې وو او دا ئ وائيلې وو چه ,, الله اعلم،، _ (١)

ابن بطال رحمه الله فرمائى چه دالله تعالى عتاب حضرت موسى عليه السلام لره په دې وجه اوشو چه هغوى لره مطلق ددې جواب نو وركول پكار _ (٢)

ليكن ابن منير رحمه الله فرمائى چه ځما په نيز دا صحيح خبره نه ده چه هغوى لره جواب وركول نه وو پكار،بلكه دالله تعالى دعلم طرف ته واپس كول متعين وو، كه چرته موسى عليه السلام د,, انا،، وائيلوسره ,,والله اعلم،، هم وائيلې وې نوعتاب به نه وو شوې _ دعتاب وجه داده چه هغوى ,, انا اعلم،، خو اوئيل ليكن دې سره ئ ,, الله اعلم،، اونه وئيل -(٣) والله اعلم

قوله: فاوحى الله اليه ان عبدا من عبادى بمجمع البحرين هو اعلم منك:الله تعالى حضرت موسى عليه السلام ته وحى اوكړه چه دمجمع البحرين سره ځما په بندگانو كښې يو بنده دې، كوم چه ستا نه لوې عالم دې _ دمجمع البحرين نه مراد بحرفارس اوروم ملتقى دې، چرته چه دواړه يوځې كيږى _ (٤)

بيادلته دحضرت خضر عليه السلام چه كوم اعلميت مذكوردې هغه مخصوص اعتبار سره دې، دحضرت خضر عليه السلام سره دموسى عليه السلام په نسبت د,, كونياتو،، علم زيات وو،اودحضرت موسى عليه السلام سره دحضرت خضر عليه السلام په نسبت د,,شرعياتو،،علم زيات وو، ليكن په يو جزئى حيثيت سره دحضرت خضر عليه السلام په حضرت موسى عليه السلام باندې يوقسم تفوق حاصل وو۔

---

(١) اوگورئ فتح البارى (ج١ ص٢١٩)، او عمدة القارى (ج٢ص١٩٣)_
(٢) فتح البارى (ج١ص٢١٩)_
(٣) المتوارى على تراجم ابواب البخارى (ص ٦٤)، او فتح البارى (ج١ص٢١٩) _
(٤) اوگورئ الجامع لاحكام القران للقرطبى (ج١١ص٩) _

قوله: قال: يارب، وكيف به؟: عرض ئ اوكړو چه اې پرروديګاره هغوى ته رسېدل به څنګه وى؟ كله چه حضرت موسى عليه السلام ته ده معلومه شوه چه يولوې عالم دې وخت كښې موجود دې نوحضرت موسى عليه السلام ته دهغه سره دملاقات اودهغه نه دعلم حاصلولوشوق پېداشو، حضرت موسى عليه السلام دخپل ګمان په اعتبارسره ,, انا اعلم،، وائيلى وو، په غوراوتتبع سره ئ نه وائيلى، اوس چه كله الله تعالى دخپل يوبنده ذكر اوكړو نو هغه اوائيل چه ,, كيف به ؟،، اى ,, كيف اللقاءبه ؟،، چه دهغى سره دملاوېدو به څه صورت وى ؟

قوله: فقيل له: احمل حوتاً فى مكتل: هغه ته اوائيلې شو چه په يوزمبېل (شكور) كښې يو محتې (كب) خان سره واخله ـ

دكتاب التفسير كښې په يوروايت كښې دې ,, خذنوناميتاحيث ينفخ فيه الروح،،ـ (١) چه يو مړ كب خان سره واخله نو چه چرته په دې كښې روح واچولې شى هلته به خضر عليه السلام ملاوشى ـ

قوله: فاذافقدته فهوثم: چه چرته مو دې اورك كړو هم هلته به هغه موجود وى ـ دكب دوركېدومطلب دادې چه كله په هغې كښې روح واچولې شى اوهغه په اوبوكښې ډوب شى نوتاته به هغه هلته ملاوشى ـ

قوله: فانطلق وانطلق بفتاه يوشع بن نون وحملا حوتاً فى مكتل، حتى كانا عند الصخرة وضعا روسهما وناما: حضرت موسى عليه السلام خپل خادم يوشع بن نون دخان سره كړو اوروان شول، دې دواړو يو كب په يو پچې كښې واخستلو، كله چه هغوى يوې ګټې ته اورسېدل نودواړو خپل سرونه كېښودل او اوده شول ـ

قوله: فانسل الحوت من المكتل: كب دپچې نه غلې شانتته روان شو ـ

امام بخارى رحمه الله په كتاب التفسير كښې دسفيان بن عيينه رحمه الله په طريق سره هم داحديث نقل كړدې په دې كښې دى :

,, قال سفيان : وفى حديث غيرعمرو، قال : وفى اصل الصخرة عين، يقال لها : الحياة، لايصيب من مائها شىء الاحيى، فاصاب الحوت من ماء تلك العين، قال : فتحرك، وانسل من المكتل، فدخل البحر،،ـ (٢)

,, سفيان رحمه الله فرمائي چه دعمروبن دينارنه علاوه دنورو حضراتوپه روايت كښې دى چه ددهغې ګټې (چټان) دلاندې يوه چشمه وه، چه هغې به ,, حيات،، يعنى اب حيات، وئيلې كېدو هغه به چه كوم څيزته لګېدل دې نوهغه به جوندې كېدو، نوبس هغه كب ته هم دغه اوبه اولګيدې، اوپه كب كښې حركت پيداشواوهغه دپچې نه وتلوسره سمندرته داخل شو،،ـ

قوله: فاتخذ سبيله فى البحرسرباوكان لموسى وفتاه عجبا: نوكب په سمندركښې

---

(١) صحيح البخارى (ج٢ص٦٨٩) كتاب التفسير، باب : (فلما بلغا مجمع البحرين نسيا حوتهما)، رقم (٤٧٢٦)

(٢) صحيح البخارى (ج٢ص٦٩٠) كتاب التفسير، باب (فلما جاوزاقال لفتاه : اتنا غداءنا....)، رقم (٤٧٢٧)ـ

سرنګ جوړ ولو سره خپله لاره اختيار کړه دحضرت موسی علیه السلام دخادم دپاره دتعجب سبب جوړ شو۔

دکتاب التفسير په روايت کښې دی :,, وامسك الله عن الحوت جرية الماء، فصار عليه مثل الطاق،،۔[1] الله تعالی دکب نه دابو بهېدل ايسار کړل نو دده دپاره دايوه طاقچه جوړه شوه،،۔
حضرت يوشع علیه السلام چې کله دا کيفيت اوکتلو نو ده ته ډير تعجب اوشو، او روستو چې حضرت موسی علیه السلام هم ددې کيفيت علم اوشو او په واپس راتوباندې ئې دغه ځې اوکتلو نو هغه ته هم تعجب اوشو۔

قوله: فانطلقا بقية ليلتهما ويومهما: هغوی دواړه باقی شپه او ورځ مزل اوکړو۔

بعضې حضرات وائی چې داپه اصل کښې ,, بقية يومهما وليلتهما،، دې دلته قلب واقع شوې دې، ځنګه چې دکتاب التفسير په روايت کښې په صحيح توګه باندې راغلی دی (۲) او ددې قرينه داده چې دې نه پس ,, فلما اصبح ....،، راغلې دې او ,, اصبح،، دشپې نه پس وی دورځې نه پس نه وی۔(۳)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چې کیدشی د,, فلما اصبح،، معنی داوی چې ,, ددغې شپې صباشو کوم چې ددغې ورځې نه پس راځی دکومې ورځې چې دلته تذکره شوې ده،،۔ مطلب داشو چې دشپې باقی حصه ئې هم تلل او مزل ئې کولو تردې چې ورځ شوه او ټوله ورځ ئې هم مزل اوکړو بیا شپه راغله او دغه شپه ئې هم مزل اوکړو او بیا سحر شو۔(۴)
ليکن اقرب او نزدې خبره هم هغه ده کومه چې وړاندې بيان شوه، ځکه چې ددغه روايت په بل طريق کښې د ,,يوم،، تقديم په ,,ليلة،، باندې راغلې دې۔

قوله: فلما اصبح قال موسى لفتاه: آتنا غداءنا لقد لقينا من سفرنا هذا نصبا:
کله چې سحر شو نو موسی علیه السلام خپل خادم ته اوفرمائيل چې زمونږ خوراک راوړه مونږ ته ددې سفرنه ډيره ستړيتوب اورسيدو۔
او داهله چې کله دوی دصخرې نه واوړېدل نو موسی علیه السلام اوږې شو. ددې نه مخکې داولږې او د ستړيوالی هډو څه احساس نووشوې۔

قوله: ولم يجد موسى مسا من النصب حتى جاوز المكان الذي امر به: حضرت موسی علیه السلام ته دستومانتيا هډو څه اثر هم محسوس شوې نو، تردې چې دهغه ځې نه هم واوړېدل کوم ځې ته چې دررسيدلو حکم دالله تعالی دطرف نه شوې وو۔

---

[1] صحيح البخاری (ج۲ص۶۸۷) کتاب التفسير، باب :(واذ قال موسى لفتاه: لاابرح حتى ابلغ مجمع البحرين اوامضي حقبا....) رقم (۴۷۲۵)۔
[2] هم برنئ حواله۔
[3] فتح الباری (ج۱ص۲۲۰)۔
[4] فتح الباری (ج۱ص۲۲۰)۔

داسې معلومېږي چې تردغه ځې پورې دوی سره خدائی طاقت اوتانیدوو ،نوځکه دوی ستړی نه شواوددې نه پس چې کله دمنزل نه اوړېدل نوځکه ورته ستومانتیا محسوسه شوه،دې دپاره چې دوی دېرمخکې لاړنه شي ـ

قوله: فقال له فتاه: ارایت اذ اوینا الی الصخرة فانی نسیت الحوت،قال موسی :ذلك ماكنا نبغي :دوی ته خپل خادم عرض اوکړوچې جی ماخوتاسووانیل چې کله مونږګټې ته اورسېدونوکب اوتختېدو خو مانه ددې ذکر هیرشولو،نو موسی علیه السلام اوفرمائیل چې هم ده خومونږتلاش کولو۔

قوله: فارتداعلی آثارهما قصصا:بس دی دواړه راواپس شول اود خپل قدمونوپه نشانونوباندې راتلل۔

قوله: فلما انتهیا الی الصخرة اذا رجل مسجی بثوب اوقال :تسجی بثوبه :چې کله هغوی دواړه ګټې ته اورسیدل نوناساپه یوسړې دې چې، خان نه ئې کپړه تاواکړې وه یا کپړه ئې اغستې وه ـ

داحضرت خضر علیه السلام دې دده تفصیلی حالات اوده سره متعلقه مباحث مونږ روستوپه ,,باب ما ذکرفی ذهاب موسی....،، ،لاندې لیکلی دی ـ

علامه داودی رحمه الله دې روایت لره ,,وهم،،ګرزولې دې، اوددې بنیاددا دې چې هغوی حضرت خضر علیه السلام دګټې سره نه بلکې، جزیرې سره موندلې وو، اودلته په دې روایت کښې مذکوردی چې کله ګټې ته اورسیدل نوهغه سره ملاقات اوشو۔([1])

خود,,وهم،،ګرځولوڅه ضرورت نشته،دواړه روایتونه جمع کولې شوچې اول هغوی ګټې ته اورسیدل بیادتتبع اوتلاش نه پس هغه په جزیره کښې ملاوشو۔([2])

ځکه چې دمسلم شریف په روایت کښې دې ,, فاراه مکان الحوت، قال :ههنا وصف لی، فذهب یلتمس فاذاهو بالخضر مسجی ثوبا ،،۔([3])

فسلم موسی حضرت موسی علیه السلام سلام اوکړو۔

قوله: فقال الخضر: وانی بارضك السلام؟:حضرت خضر علیه السلام اوفرمائیل چې ستاپه دې زمکه باندې سلام څنګه ؟ او دکوم ځې نه ؟

,,انی،،,,دکیف،،په معنی هم کېدیشی،څنګه چې دکتاب التفسیر په روایت کښې دی،، هل بارضی من سلام؟،،([4])چې ایازمونږپه دې زمکه کښې هم سلام شته ؟

---

[1]) فتح الباری (ج۸ص۴۱۷) کتاب التفسیر،باب(فلمابلغامجمع بینهما.....)ـ

[2]) حواله بالا ـ

[3]) صحیح مسلم کتاب الفضائل،باب من فضائل الخضر، رقم(۶۱۶۵) ـ

[4]) صحیح البخاری (ج۲ص۶۸۹)کتاب التفسیر،باب(فلمابلغامجمع بینهما....)،رقم (۴۷۲۶) ـ

اوداد,, من اين،، په معنى هم ممكن دي چې دلته سلام دكوم ځې نه راغللو؟ ګويا چې په دې مخ دزمكې ياخودبلاد كفردابادې نه يادا چې دغلته دسلام څه بله طريقه مروجه وه. نوهغوى تپوس اوكړوچې دلته سلام دكوم ځې نه راغللو؟ (۱)

دمسلم شريف په روايت كښې دى ,, فكشف الثوب عن وجهه قال: وعليكم السلام،، ـ (۲)
ددې نه معلوميږى چې حضرت خضر عليه السلام دسلام جواب وركړې وو. ددواړو روايتونويه مينځ كښې تطبيق داسې كيدشى چې حضرت خضر عليه السلام رومبې دسلام جواب وركړو.بيايه تعجب سره تپوس اوكړو,, انى بارضك السلام؟،، ـ (۳)

قوله: فقال: انا موسى: موسى عليه السلام اوفرمائيل زۀ موسى يم ـ

دكتاب التفسير په روايت كښې دى ,, من انت. قال انا موسى،، ـ (۴) ګوياچې,, انا موسى،، دخضر عليه السلام دسوال په جواب كښې وائيلې شوى دى ـ

قوله: فقال: موسى بنى اسرائيل؟ قال: نعم: هغوى تپوس اوكړو چې دبنى اسرائيلوموسى؟ نوارشادئې اوكړوچې او:

صحيح مسلم كښې دابواسحاق په روايت كښې دى چې كله حضرت موسى ,, انا موسى،، اوفرمائيل نوحضرت خضر عليه السلام تپوس اوكړو,, ومن موسى؟ قال: موسى بنى اسرائيل،، ـ (۵)
البته دعبدبن حميدروايت سره دلته يو اشكال كيږى،اوهغه داچې كله موسى عليه السلام ,,السلام عليك ياخضر،، وائيلوسره سلام اوكړو اوهغوى جواب وركړو,, وعليك السلام يا موسى،، ګوياچې هغوى دشروع حضرت موسى عليه السلام پيژندلې وو.بياحضرت موسى عليه السلام تپوس اوكړو. ومايدريك انى موسى،، ؟ تاته چااوائيل چې زۀ موسى يم ؟،، نو هغوى جواب وركړو,, ادراني بك الذى ادراك بي،، ماته ستا باره هغه چاخبر راكوچاچې تاته څما باره كښې خبردركړې دې ـ (۶)
دې نه معلوميږې چې ,, من انت؟،، او,, موسى بنى اسرائيل؟،،،، وائيلوسره هڅوسوال نه دې شوې ـ حافظ رحمه الله فرمائى چې دصحيحنودروايت په مقابله كښې دعبدبن حميدوالا روايت ثبوت مشكوك دې ـ (۷) والله اعلم

---

۱) اوګورئ فتح البارى (ج۱ص۲۲۰) ـ
۲) صحيح مسلم,كتاب الفضائل,باب من فضائل الخضر,رقم (۶۱۶۵) ـ
۳) فتح البارى (ج۸ص۴۱۷) كتاب التفسير,باب (فلمابلغا مجمع بينهما.....) ـ
۴) صحيح البخارى (ج۲ص۶۸۹) كتاب التفسير,باب :(فلما بلغامجع بينهما.....),رقم (۴۷۲۶) ـ
۵) صحيح مسلم,كتاب الفضائل,باب من فضائل الخضر,رقم (۶۱۶۵) ـ
۶) فتح البارى(ج۸ ۴۱۷) كتاب التفسير,باب:(فلمابلغامجمع بينهما.....) ـ
۷) هم برنئ حواله ـ

قوله: قال: هل اتبعك على ان تعلمني مما علمت رشدا: موسی علیه السلام اووئیل چې ایا زهٔ تاپسې روستونه خم چې دالله تعالی دطرف نه تاته چې کوم علم اوهدایت دین ښودلې شوې دې نو دهغې ته ماته ښودنه اوکړې ؟

,, رشد،، (بضم الراء وسكون الشين المعجمة) او,, رشد،، (بفتحتين) په دواړوطريقوسره لوستلې كيږی، (۱) داکثروعلماؤ په نيز دا دواړه په يو معنی دی۔(۲)

بعضې حضرات وائی چې بفتحتين,, دين،، په معنی کښې دی او,,رشد،، (بضم فسکون) صلاح نظر يعنی هدايت ته وائيلې کښږی۔(۳)

بيا,, رشدا،، ,,د تعلمنی،، مفعول ثانی دې، دې وجې نه منصوب دې ـ ,,دعلمت،، مفعول ثانی جوړول لرې خبره ده (۴)

قوله: قال: انك لن تستطيع معي صبرا: اوفرمائيل چې اې موسی: ته به ماسره صبر اونه کړې شې۔

قوله: يا موسى: انى على علم من علم الله علمنيه لا تعلمه انت، وانت على علم علمكه لا اعلمه: اې موسی زهٔ دالله دعلومونه په يو مخصوص علم کښې يم کوم چې الله تعالی ماته ښودلې دی، ته هغه نه پيژنې او ته په يو مخصوص علم باندې يې کوم چې الله تاته ښودلی دی هغه زهٔ نه پيژنم ـ دحضرت موسی علیه السلام سره علوم تشريعيه وو، اودحضرت خضر علیه السلام سره علوم تکوينيه ـ او دا چې فرمائيلی دی ,,لاتعلمه انت،، او,, لااعلمه،، ددې مطلب دادې چې نه ته کلی طور باندې ځمادعلوم نه واقف يې اونه زهٔ ستا دعلومونه کلی طورباندې واقف يم۔

ظاهره داده چې حضرت موسی ته دبعضې,, کونياتو،، علم وو، اوحضرت خضر علیه السلام ته دشريعت دومره علم به خامخه ووچې دهغې په رڼره باندې هغه خپله عقيده صحيح ساتلې وې اوعمل يې پې کولو۔(۵)

يو اشكال او دهغې جواب: دلته دا اشکال شوې دې چې الله تعالی په موسی علیه السلام باندې کوم نکيرفرمائيلې وو په هغې کښې حضرت خضر علیه السلام ,, اعلم،، ګرزولې شوې وو، ځنګه چې فرمائيلې شوی دی ,, ان عبدا من عبادی بمجمع البحرين هو اعلم منك،، (كما فى حديث الباب) يعنی يو بنده په مجمع البحرين کښې اوسی‌ږی هغه ستا نه زيات علم والادې۔

(۱) فتح الباری (ج۸ص۴۱۷و ۴۱۸) ـ
(۲) حواله بالا ـ
(۳) فتح الباری (ج۸ص ۴۱۸) ـ
(۴) حواله بالا
(۵) اوګورئ فتح الباری (ج۸ ص ۴۱۸) ـ

اعلم داسم تفضيل صيغه ده او اسم تفضيل ددې خبرې متقاضى وى چې مفضل او مفضل عليه په نفس فعل كښې شريك وى، لهذا اس دامطلب رااوتلوچې حضرت موسى او حضرت خضرعليهماالسلام دواړه په,, علم،، كښې مشترك دى او چې كله ددواړو په علم كښې دنوعيت تشريعي اوتكويني په اعتبار سره اختلاف پيدا شونوبيااشتراك كوم ځې كښې راغللو؟ نولهذا,, اعلم،، ونيل څنګه صحيح شو؟

ددې اشكال جواب هم هغه دې دكوم طرف ته چې اس اشاره اوشوه چې فى الجمله خودواړه دعقائدو اواعمالوعلومو كښې متحدوو،كه حضرت موسى عليه السلام په يوعلم كښې ښه ماهروونوحضرت خضرعليه السلام په قدرضرورت دهغې نه واقف وو،دهغه رنګه كه حضرت خضر عليه السلام ته دكونياتوعلم زيات وو،خوڅه نه څه دتكوينياتوعلم حضرت موسى عليه السلام ته هم وو،ګوياچې په نفس علم شريعت اوعلم كونيات كښې فى الجمله دواړه شريك وو،ددې نه پس حضرت خضر عليه السلام ته په علم تونيه كښې په حضرت موسى عليه السلام باندې تفوق حاصل وو،نو لهذاحضرت خضرعليه السلام ته دحضرت موسى عليه السلام په مقابله كښې ,, اعلم،،وائيلوكښې نه څه اشكال شته اونه په دواړوكښې څه تعارض ـ والله اعلم ـ

قوله: قال :ستجدني ان شاء الله صابرا ولا اعصي لك امرا: حضرت موسى عليه السلام اوونيل چې ان شاء الله ته به ما لره صابر اوومومې اوزۀ به ستا ديوحكم نه به هم مخ نه اړوم ـ

قوله: فانطلقا يمشيان على ساحل البحر،ليس لهما سفينة،فمرت بهما سفينة، فكلموهم ان يحملوهما،فعرف الخضر فحملوهما بغيرنول : بس هغوى دواړه ددرياب په غاړه روان شو،او دهغوى سره كشتى نه وه اچانكې يوه كشتى. تيرد له نوهغوى ورسره خبره اوكړه چې موښ دځان سره سوارۀ كړې، چې خضرعليه السلام ئى اوپيژندلونو بغير دڅه كرايه اومعاوضې نه ئى سوارۀ كړل ـ

حضرت خضر عليه السلام خو اول معذرت اوكړو چې ته څماسره نه شې تللې، ځكه چې څمامعاملات دتكوينياتوسره متعلق دى،اوهغه دظاهر شريعت په اعتبارهغه قابل اعتراض دى اوته به څه ظاهرې بدئې لره اوګورې اوچپ به پاتې نه شې ـ

ليكن حضرت موسى عليه السلام شوق دمجبورۍ د لاسه دمكملې اتباع اوپه يو موقعه باندې هم دتنقيد اواعترض نه دځان ساتلو وعده اوكړه نوهغوى دځان سره دبوتللواجازت وركړلو ـ

ددې نه پس درياب په غاړه روان شول،دهغوى سره خپله څه كشتى نه وه چې په هغې كښې سوارۀ شوې وې،په دې كښې يوكشتې راغلله، دكشتې والوسره دهغوى خبرې اوشوې نو هغوى حضرت خضر عليه السلام اوپيژندونو بغيردڅه معاوضې اوداجرت نه يې هغوى كينول

قوله: فجاء عصفور فوقع على حرف السفينة،فنقرنقرة او نقرتين في البحر : په دې كښې يوه چنچړه راغلله اودكشتې په غاړه كيناسته،اوپه درياب كښې يئ يودوه څله مخوكه ووهله ـ,, عصفور،، ورې مرغې ته وائيلې كيږى ـ

ددې نه بعضود دې مراد ,,صرد ، ، نومې مرغې وائيلې ده ـ (١)چې په اردو کښې ورته ,,لټوره ، ، وائيلې کښږی ـ (٢)بعضې حضرات وائي چې دا ,, خطاف ، ، يعنى ښاپيرک وو ـ (٣)والله اعلم

قوله: فقال الخضر: ياموسى ، ما نقص علمي وعلمك من علم الله الا كنقرة هذا العصفور في البحر: حضرت خضر عليه السلام اوفرمائيل اې موسى :خما اوستا علم دالله تعالى دعلم نه صرف دومره اخستې دې څومره چې دې چنچړې سمندر نه واخستلې ـ

دلته لفظ د ,, نقص ، ، وارد شوېدې چې معنى يې دکميدوده ،نولهذا اوس به يې مطلب داشي چې خما اوستاددواړوعلم دالله تعالى علم نه دومره کم کړلوڅومره چې دې چنچړې ده سمندر اوبونه کمې کړې ـخوځنګه چې دا خبره منلې شوې ده چې الله تعالى علم غيرمتناهى دې، دمتناهى ددې سره هيڅ نسبت نشته،نولهذاپه دې نقص څه سوال دې ؟ددې د جواب ورکولوسره شارحينوليکلى دى چې دلته ,,نقص ، ، په خپله ظاهرى معنى باندې نه دې،بلکه ددې معنى د ,, اخذ ، ، ده نو لهذااوس به مطلب دا شى ,, ما اخذ علمي وعلمك من علم الله الا كنقرة هذا العصفور من البحر ، ، ـ يعنى خمااوستايعنى ددواړوعلم په يو خې سره دالله تعالى علم نه چې څومره علم اخستې دې نودهغې نسبت هم دومره دې څومره چې ددې چنچړې په مخوکه کښې دموجود اوبونسبت چې سمندرسره دې ـ (٤)

بعضې علماء ليکى چې دلته ,,علم ، ،په معنى د ,, معلوم ، ،سره دې او مطلب دا دې چې دالله جل شانه دمعلوماتواوزمونږ په معلوتوکښې بس دا نسبت دې کوم چې ديوې قطرې دسمندرسره دې ـ (٥)

او بعضې حضراتوداوائيلې دى چې په دې کښې ,, الا ، ،د ، , ولا ، ،په معنى دې ګويا اوس په تقدير داسې وى ,, مانقص علمي وعلمك من علم الله ولا كنقرة هذا العصفور ، ، ـ خما اوستا علم دالله تعالى دعلم نه هيڅ هم کم نه کړل، تردې چې ددې چنچړې دمخوکې داوبوپه مقدارهم کم نه کړو(٦)

امام اسماعيلى رحمة الله فرمائى چې داطرزتعبير مبالغة دنفى مطلق دپاره دې،يعنى چنچړې يا يومارغه دسمندرنه ديو څيز هم کمې اونه کړو،دهغه شان خمااوستاعلم دالله تعالى دعلم نه هم هيڅ کمې اونه کړو،اوهم داسې ده څنګه چې يو شاعر وئيلې دى :

---

(١) فتح البارى (ج١ص٢٢٠)ـ
(٢) اوګورئ مصباح الغات (ص٤٦٦) ـ
(٣) فتح البارى (ج١ص٢٢٠)ـ
(٤) فتح البارى (ج١ص٢٢٠) ـ
(٥) هم برنئ حواله ـ
(٦) هم برنئ حواله

ولاعيب فيهم ان سيوفهم بهن فلول من قراع الكتائب

«يعنى په هغوى كښې هيڅ عيب نشته سوا ددې نه چې دهغوى په تورو كښې ددښمن لښكر دمقابلې دوجې نه غاښونه پيدا شوې دې.

په دې شعركښې دا وائيل مقصود دى چې په دغه ممدوحينو كښې هيڅ عيب نشته، دغه شان دلته هم دالله جل شانه په علم كښې دهيڅ قسمه نقص نه موجود ېدو بيانول مقصودى(1) په كتاب التفسير كښې دامضمون ډيرپه واضحه توګه باندې راغلې دې، څنګه چې فرمائيلې دې ,, والله، ماعلمى وماعلمك فى جنب علم الله، الاكما اخذ هذا الطائر بمنقاره من البحر،،.(2) قسم په خدائ پاک چې ستااوځماعلم دالله تعالى علم په بس هم داسې دې لکه څنګه چې دهغې چنچړې دسمندرنه دخپلې مخوكښې په ذريعې اوبهٔ واخستې،،.

قوله: فعمد الخضر الى لوح من الواح السفينة فنزعه: حضرت خضر عليه السلام دكشتې دتختوطرف ته لاړوپه هغې كښې يوه تخته راوسته.

قوله: فقال موسى قوم حملونا بغيرنول عمدت الى سفينتهم فخرقتها لتغرق اهلها: حضرت موسى اوفرمائيل دې خلقو مونږ بغيردځه اجرت نه كينولو او تاداسې كاراوكړوچې ددى كشتۍ نه دې تخته راوسته چې دا كشتۍ والاغرق كړې؛

حضرت موسى عليه السلام په موقعه باندې سخت الفاظ هم اوئيل. دربيعه بن انس په روايت كښې دى: ان موسى لما راى ذلك امتلا غضبا وشد ثيابه، وقال: اردت اهلاكهم، ستعلم انك اول هالك،،.(3)

يعنى حضرت موسى عليه السلام دغصې نه ډک شواوخپل لستوڼې ئې ر اونغستل او ويوائيل ئې چې ته خلقو لره هلاكول غواړې، تاته به زرمعلومه شى دټولونه ړومبې به هم ته هلاكيږې ،،.

قوله: قال: الم اقل لك انك لن تستطيع معى صبرا؟: حضرت خضر عليه السلام اوفرمائيل چې تاته مانووائيلې چې ته ځماسره صبرنه شې كولې؟ حضرت موسى عليه السلام تاپه دې موقع باندې تنبيه اوشوه چې مادوعدې خلاف ورزى اوكړه نوهغوى فورا معذرت اوكړو.

قوله: قال: لاتؤاخذنى بما نسيت: عرض ئې اوكړوچې ځماپه هيره باندې مؤخذه مه فرمائې.

قوله: فكانت الاولى من موسى نسيانا: په اول ځل دموسى عليه السلام نه په هيره باندې اعتراض شوې وو. دكتاب التفسيرپه روايت كښې دى ,,كانت الاولى نسيانا، والوسطى شرطا، والثالثة عمدا،،.(4)

---

(1) فتح البارى (ج١ص ٢٢٠).

(2) صحيح البخارى (ج٢ص ٦٨٩) كتاب التفسير، باب: (فلما بلغامجمع بينهما......)، رقم (٤٧٢٦).

(3) فتح البارى (ج٨ص٤١٩)، كتاب التفسير، باب: (فلمابلغ مجمع بينهما.........).

(4) صحيح البخارى (ج٢ص٦٨٩) كتاب التفسير، باب (فلما بلغامجمع بينهما......)، رقم (٤٧٢٦).

په اول ځل ئ اعتراض په هيره سره كړې وو، په دوېم ځل يې شرط لګلوسره اوئيل (ان سالتك عن شىء بعدها فلا تصحبنى)[1]
چې كه چرته مې ددې نه پس هم اعتراض اوكړونو ته مې دخان سره مه ساته.، او په درېم ځل ئ په قصداً اوعمداً كړې وو.،_

دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما يو مرفوع روايت دې ,, الاولى نسيان، والثانية عذر، والثالثة فراق،،_[2]
په اول ځل ئې په هيره سره اعتراض كړې وو، په دوېم ځل ئ عذر پيش كړو په درېم ځل ئ فراق اوجداې راغلله.،_ البته حضرت ابى بن كعب رضي الله عنه نه فراء رحمه الله نقل كړې دى ,, ولم ينس موسى ولكنه من معاريض الكلام،،_[3] يعنى ,, د موسى عليه الصلاة والسلام نه هيره خونه وه شوې، البته داداشارو كنايواودتوريئ دقبيلې نه وو،،_ حافظ رحمه الله فرمائي چې ددې روايت سند ضعيف دې، ددې وجې نه اصل اعتمادپه اولنى رواياتو باندې دې، كه چرته داخبره درست وه نو حضرت موسى عليه السلام په دوېم او درېم ځل باندې ولې دمعاريض كلام اعتراض كولو) نه ولې كارنه اخستو ؟_[4]

قوله: فانطلقا، فاذا غلام يلعب مع الغلمان، فاخذ الخضر براسه من اعلاه فاقتلع راسه بيده: بيا دواړه روان شول، اچانك يو هلك ورته ملاوشو، چې دنورو هلكانوسره ئ لوبې كولې، حضرت خضر عليه السلام دهغه سردبرۀ نه اونيولو اوپه لاس سره ئ دهغه سردبدن نه جدا كړو_

عبدبن حميد دابن جريج روايت نقل كړې دې چې په هغې كښې دى:
,, فاضجعه ثم ذبحه بالسكين،،_[5] چې هغه ئ سملولو اوبيائ په چاړې سره ذبح كړو،،
دغه شان دطبرى په يو روايت كښې دى ,, فاخذ صخرة فثلغ راسه_[6] يعنى هغوى يو كاڼړې اوچت كړواو دهغه سرئ پې اوچولو_،،

په دې كښې دااخرى روايت كمزورې دې[7]، اګرچې په دې درې اړوكښې تطبيق كيدې شى چې اول ئ په كاڼړې ورله سر اووهلوبيا ئ په چاقو ياپه چړې سره دهغه مرئ كټ كړه، كومه ځرمن وغيره به اينختې نو هغه ئ په لاس سره دبدن نه جدا كړه_[8] والله اعلم

[1] الكهف (۷۶)_
[2] رواه ابن مردويه من طريق عكرمه عن ابن عباس رضى الله عنهما _ فتح البارى (ج ۸ص۴۱۹)_
[3] فتح البارى (ج۸ص۴۱۹)_
[4] هم برنئ حواله
[5] فتح البارى (ج۸ص۴۱۹)
[6] هم برنئ حواله_
[7] قاله الحافظ فى الفتح (ج ۸ص۴۱۹)_
[8] اوګورئ فتح البارى (ج۸ص۴۱۹)_

دكتاب التفسيرپه روايت كښې دى ,, فاهذ غلاما كافرا ظريفا ،، _ (١)
دغه شان دصحيح مسلم وغيره په يو روايت كښې دى ,, واما الغلام فطبع يوم طبع كافرا _ (٢)
ددې مطلب دانه دې چې داهلک فی الحال کافرشو، بلکه مطلب دادې که چرته ژوندې پاتې شونو كافربه شي _

يو اشكال اودهغې جواب : دلته يو اشكال كيږى چې په حديث كښې دى ,, كل مولود يولد على الفطرة ......،، _ (٣) چې هر يو ماشوم په فطرت د دين اسلام باندې پيدا كيږى......، اوددې ماشوم په باره په حديث كښې تصريح راغلې ده چې دا ماشوم كافرمطبوع شوې وو ـ ددې جواب دادې چې دماشوم دغې نه مستثنى دې، يا دا وئيلې شى چې دفطرت نه مراداستعداد داسلام دې، يعنى په هريو كښې داسلام دقبلولوصلاحيت ايښودې شوې دې، خو دې به دغه صلاحيت دصحيح استعمالولوپه ځې به غلط استعمال كړى او كافربه شي ـ والله اعلم

قوله: فقال موسى : اقتلت نفسا زكية بغير نفس ؟: حضرت موسى عليه السلام اوفرمائيل چې تا ديو بې ګناه وينه په ناحقه توې كړه؟:

قوله: قال : الم اقل لك انك لن تستطيع معي صبرا؟: ويوائيل چې تاته ما نو وئيلى چې ته ځما سره صبرنه شې كولې ؟:

قوله: قال ابن عيينة : هذا اوكد: ابن عينه رحمه الله فرمائي چې دا اولنې كلام ډيرسخت وو ـ ددې نه پس حضرت موسى اوشرمېدواو اوئيلې ,,ان سالتك عن شىء بعدها فلا تصحبنى .....،، (٤) اوس كه چرته ددې نه پس كه مې دځه باره كښې اعتراض اوكړونوته ما دځان سره مه ساته،، _

قوله: فانطلقا، حتى اذا اتيا اهل قرية استطعما اهلها فابوا ان يضيفوهما : هغى دواړه مخكښې لاړل تردې چې هغوى ديو كلى والوته اورسيدل نودهغوې نه ئې روټې اوغستله نو هغې ددى دملمستيا نه انكاراوكړو ـ

قوله: فوجدا فيها جدارا يريد ان ينقض فاقامه، قال الخضر بيده فاقامه: بيادواړو اوكتل چې په دهغه كلى كښې يوديوال وو چې په غورزېدو ، نوهغه ئې سيدها كړو، يعنى خضر عليه السلام په خپل لاس سره اشاره اوكړه اوهغه ئې نيغ كړو ـ

فقال له موسى : لَوْشِئْتَ لَاتَّخَذْتَ عَلَيْهِ اَجْرًا ه

---

(١) صحيح البارى (ج٢ص٦٨٩) كتاب التفسير، باب (فلما بلغامجمع بينهما........)، رقم (٤٧٢٦) _

(٢) صحيح مسلم، كتاب الفضائل الخضر، رقم (٦١٦٥)، ومسنداحمد (ج٥ص٢١) رقم (٢١٤٣٥)، والدر المنثور (ج٣ص٢٣٧) _

(٣) صحيح البخارى (ج١ص١٨٥) كتاب الجنائز، باب ماقيل فى اولاد المشركين، رقم (١٣٨٥) _

(٤) كمافى رواية سعيدبن جبير عندابن مردويه، انظرفتح البارى (ج٨ص٤٢٠) _

حضرت موسی علیه السلام اوئیل که تا غستل نوېه دې کار به دې اجرت اخستې وو۔
په یو روایت کښې دی چې حضرت موسی علیه السلام اوفرمائیل:
„ اناد خلنا هذه القریة، فلم یضیفونا، لو شئت لاتخذت علیه اجرا،،_(۱)
یعنی „ مونږ دې کلی ته داخل شونو دې خلقونه زمونږ مېلمستیا اوکړه اونه ئې مونږ ته دخوراک دپاره څه راکړهٔ، ددې په بدله کښې که تا غستل نوېه دې کاربه دې څه اجرت اغستې وو،،۔

قوله: قال : هذا فراق بینی وبینك : اوفرمائیل یې چې دا زمااو ستا په مینځ کښې دجدایۍ وخت دې ۔ په قران کریم کښې (۲) نیز د دې حدیث په دوېم طرق کښې ددې نه پس تفصیل موجود دې چې حضرت خضر علیه السلام دجدا کیدونه مخکښې ددې واقعاتوېټ اسرار بیان کړل (۳)

قوله: قال النبی صلی الله علیه وسلم : یرحم الله موسی، لوددنا لو صبر حتی یقص علینا من امرهما : نبی علیه السلام ارشاد اوفرمائیل الله تعالی دې په حضرت موسی علیه السلام باندې رحم اوکړی، مونږ خواهش وو چې هغه صبر کړې وو نو دهغوی نور حالات به هم مونږ ته بیان شوې وو۔

قوله: قال محمد بن یوسف : ثنا به علی بن خشرم، قال : ثنا سفیان بن عیینه بطوله : محمدبن یوسف فربری وائی چې علی بن خشرم مونږ تادا حدیث واورولو، هغوی اوئیل چې مونږ ته سفیان بن عیینه داپوره حدیث بیان کړو۔
داعبارت په بعضې نسخوکښې شته اوپه اکثروکښې نشته، محمدبن یوسف فربری رحمه الله کوم چې دامام بخاری رحمة الله شاګرددې، هغه دخپل علواسناد بیان کول غواړی چې داروایت امام بخاری عبدالله بن محمد مسندی عن ابن عیینه نقل کوی، او ماتا داروایت دعلی بن خشرم عن ابن عیینه په طریق باندې حاصل دې، په دې شان ګویافربری دامام بخاری برابرشو۔ والله اعلم_

ایا حضرت خضر علیه السلام دحضرت موسی علیه السلام نه افضل وو ؟ : دبعضې جاهلانو وېناده چې د حضرت موسی علیه السلام په مقابله کښې حضرت خضر علیه السلام افضل وو اودا قصه ددې دلیل او ګواهي ده ۔ لیکن ددې خبرې دحقیقت سره دلرې نه هم تعلق نشته، حضرت موسی علیه السلام چې الله تعالی دکوم رسالت، او کلام اوپه تورات سره خاص کړې دې، بیا دهغوی په شریعت کښې ټول انبیاء دبنی اسرائیلوشامل او داخل وو۔ دې دلا ئلوطرف نظر کولوسره

---

(۱) صحیح البخاری (ج۲ص ۶۹۰) کتاب التفسیر، باب : (فلما جاوزا قال لفتاه ......) رقم (۴۷۲۷) _
(۲) اوګورئ سورة الهکف ازایت ۷۹تا۸۲_
(۳) اوګورئ صحیح البخاری (ج۲ص ۶۸۷_۶۹۰). کتاب التفسیر، رقم (۴۷۶۵_۴۷۶۷)، وصحیح مسلم، کتاب، کتاب الفضائل، باب من فضائل الخضر، رقم (۶۱۶۳_۶۱۶۸)

يوعقل مندسړي هم داخبره نشي كولې، دالله تعالى ارشاددي «يموسى انى اصطفيتك على الناس برسلتى وبكلامى»[1]
اوكه حضرت خضر عليه السلام نبى وو نو په دې خبره دټولو اتفاق دې چې رسول نه وو اوداخبره معلومه او مسلمه ده چې رسول افضل وى دهغه سړى په مقابله كښې چې هغه صرف نبى ـ
اوكه على سبيل التنزل دا اومنوچې حضرت خضر عليه السلام رسول وو، نو بيا هم دحضرت موسى عليه السلام رسالت لوې اودهغوى امت ګڼراو افضل وو ـ
اوكه چرته حضرت خضر عليه السلام ولى وونو بيا خودحضرت موسى عليه السلام افضليت واضح او بين دې[2]
ايا احكام شريعت لره نظر انداز كولو ګنجائش شته؟ دمذكوره قصې نه بعضې زنادقو دااستدلال كړې دې د عام احكام شريعت تعلق دعواموأو غبى خلقوسره دې، اودخواص امت دپاره دنصوصواوظاهرشريعت ضرورت نشته، بلكه دهغوى دپاره داحكم دې چې كومې خبرې طرف دهغوى د زړۀ ميلان اوشى نوهم هغه دې كوى. ځكه چې ددى زړونه دخيرى او ګندګۍ نه پاك دى، ددې وجې نه په دهغه زړونوباندې دعلوم الهيه اودحقائق ربانيه ورود كيږى، نوپه دې طريقه هغوى دكائناتو داسرار نه هم خبر وى او جزوى احكامونه هم پيژنى، ددې وجې نه هغوى تا دشريعت كلى احكاماتو حاجت نه پاتې كيږى ځنګه چې دحضرت خضر عليه السلام واقعه ده چې هغوى تاكوم علوم حاصل وودهغې په بنيادباندې هغه داحكام شرعيه ظاهره نه مستغنى شوې وو، دوى دخپل تائيددپاره د مشهورحديث ,, استفت قلبك واستفت نفسك ثلاث مرات ...... وان افتاك الناس وافتوك، ،[3] نه هم تمسك كړې دې ـ
علامه قرطبى رحمه الله فرمائى چې دا نظريه محض كفراوزندقه دې، ځكه چې ددى په شاباندې يقينى دشريعت نه انكار مقصود دې، ځكه چې الله تعالى دطريقه اوسنت مقرر كړې دې چې په احكام خداوندى باندې پوهيدل اوخبرتيا بغيردحضرات رسولانواو انبياء كرامودواسطې نه ممكن نه ده اوالله جل شانه ددې حضرات انبياؤاورسلانو داطاعت حكم كړې دې اوهم دې ته ئ دهدايت لاره وائيلې ده، په دې خبره باندې دسلف اجماع هم ده ـ
اوس كه يوسړې دادعوى كوى چې حضرات انبياء كرامو اورسولان عظاموچې د اوامرو اونواهى كومې طريقې راوړې دى نودهغې پرېښودوسره بله يوه لاره اختيار كړې شى چې ددې وجې نه دحضراتوانبياء كرامودلارې نه استغناء اوشى نو داسې سړې كافر دې ـ
علامه قرطبى رحمه الله فرمائى چې داسې قسم دعوى عين دعوى دنبوت ده، ګوياچې حضوراكرم خاتم النبيين صلى الله عليه وسلم نه پس دهغه سړې دخپل ځان دپاره نبوت ثابتول غواړى، ځكه چې كوم سړې داوائى چې زۀ دخپل زړه نه فتوى اخلم اوهم داحكم خداوندى دې، نوځۀ تانه دكتاب ضروت شته اونه دسنت حاجت. ګوياچې داسړې دحضواكرم صلى الله عليه وسلم پشان دعوى كوى ,, ان روح القدس

---

[1] الاعراف ١٤٤ ـ
[2] اوګورئ فتح البارى (ج١ ص٢٢١) ـ
[3] مسند احمد (ج٤ ص٢٢٨) احاديث وابصة بن معبد رضى الله عنه، رقم (١٨١٦٩) ـ

نفث في روعي،،[۱] اوظاهره ده چې دازنديقت اوكفر دې[۲]

دحضرت موسى او خضرعليما السلام دقصې نه مستنبط شو فوائد: دحضرت موسى اود خضر عليهما الصلاة والسلام ددې قصې نه ډيرشي فائدې مستنبط كړې شوى دى، څوفائدې دادى:

① ددې قصې نه معلومه شوه چې طالب علم لره دعالم ادب بهرحال ملحوظ ساتل پكاردى، اوپه دوى باندې اعتراضاتونه دى كول پكار كه چرته دهغوى په يوه خبره باندې پوهه ولره رانشى نوتاويل دې پكښې كوى۔

② يوه فائده دامعلومه شوه چې كله دوه مفسدات مخې ته راشى يوعظيم اوبل اخف، نودمفسده عظيمه دفعه كولودپاره دخفيف مفسده ارتكاب كېدې شى۔

③ ددې قصې نه دشريعت داعظيم اصل هم مخې ته راغللوچې كوم شې په شريعت كښې راغلې وى ټولولره دزړه نه تسليمول پكاردى، اګركه دهغې بعضې حكمتونه زمونږ په پوهه كښې رانشى ـ مطلب دادې چې الله جل شانه مونږته كوم شرائع اواحكام راكړى دى هغه په هرحال كښې حجت او واجب التسليم دى، اوهغه په عقلوباندې حجت دى. عقول په هغې باندې حجت نه دى چې كه چرته دهغې حكمتونه په ذهن كښې رانشى نو هغه شرائع او احكام به پرېخودلې شى۔[۳]

٤٥ـ باب: مَنْ سَأَلَ وَهُوَ قَائِمٌ عَالِمًا جَالِسًا

,,وهوقائم،، دمن سال نه حال دې او,, عالما جالسا،، دسال مفعول به دې۔[٤]

دباب سابق سره مناسبت: په تيرشوى باب كښې دحضرت موسى عليه لسلام دحضرت خضر عليه السلام نه سوال كول اوعلم زدهٔ مذكوروو، اوپه دې باب كښې دناست عالم نه دولاړ طالب علم علمى سوال كول مذكوردى، په دې شان دواړوبابونوكښې مناسبت ظاهره دې ـ[٥]

دترجمة الباب مقصد: ابن المنيررحمة الله اودهغه په اتباع كښې حافظ ابن حجراوعلامه عينى رحمة الله فرمائى چې دامام بخارى مقصودددې باب نه دادې چې كه چرته يو سړې په ولاړه ولاړه ديوعالم نه دكومې مسئلې تپوس كوى نو دادهغه حديث په وعيد كښې نه دې داخل په كوم كښې چې حضوراكرم ﷺ فرمائيلې دى: **من احب ان يمثل له الرجال قياما فليتبوا مقعده من**

---

[۱] حلية الاولياء لابى نعيم (ج۱ص۲۸)، ترجمة احمدبن ابى الحوارى، وانظرشعب الايمان للبيهقى (ج۲ص۶۷) رقم (۱۱۸۵)، و(ج۷ص۲۹۹)، رقم (۱۰۳۷۶)، ومشكاة المصابيح (ج۳ص۱۴۵۸)، كتاب الرقاق، باب التوكل والصبر، الفصل الثانى، رقم (۵۳۰۰) ـ

[۲] اوګورئ فتح البارى (ج۱ص۲۲۱و۲۲۲) ـ

[۳] دفوائد مذكوره اودنوروفائدودپاره اوګورئ عمدة القارى (ج۲ص ۱۹۷) ـ

[۴] عمدة القارى(ج۲ص۱۹۶) ـ

[۵] هم پورتنئ حواله

النار،،۔(۱) یعنی،، کوم سړي چې دخوښوي چې خلق دې دهغه دپاره اودریږي نوهغه خپله ټکانه ځانله په جهنم کښې جوړه کړي،،۔ ګویاچې امام بخاری رحمه الله دافرمائیل غواړي چې که چرته څوک ناست وي اودهغه نه یوولاړسړي تپوس اوکړي اوهغه دعجب نه هم مامون وي نو په داسې صورت کښې هیڅ حرج نشته ۔(۲)

حضرت شیخ الهند رحمه الله فرمائی چې په مخکښې باب تیرشو،، باب من برك علی رکبتیه عند الامام اوالمحدث،، ددې نه معلومه شوه چې دمحدث په وړاندې په تواضع ادب اواطمینان سره ناسته مناسب ده، اوس داوائیل غواړي چې عندالحاجة په ولاړه باندې هم سوال کولې شې،جلوس اوبروك ضروري نه دی ۔(۳)

دلته قابل غور خبره داده چې په ترجمه کښې دوه ځیزونه یوجلوس دعالم اوبل قیام دسائل ـحافظ وغیره دغرض بیانولو کښې په جلوس عالم باندې نظرکړې دې ـ اوشیخ الهند رحمه الله په غرض بیانولوسره په قیام سائل باندې نظر کړې دې ـ

حضرت ګنګوهی رحمه الله فرمائی چونکه په دې حالت سوال کول سوء ادب ګنړلې کیږي،نوددې وهم دفع کولودپاره امام بخاری رحمه الله ترجمة الباب قائم کړې دې،ځکه چې قاعده ده ،، الضرورات تبیح المحظورات،،۔(۴)

داهم عین ممکنه ده چې حضرت امام بخاری رحمه الله ددې ترجمة الباب نه په دې خبره باندې تنبیه کړې وي چې که چرته دضرورت نه طالب علم ولاړ وي اود عالم نه علم حاصل کړي اوعالم ناست وي نودامباح اوجائزدی، بعضې سلفوبه په ولاړه باندې علم حاصلول ناخوښه ګنړل، په هغوی باندې ردکړې دې، لکه څنګه چې امام مالك رحمه الله نه چاتپوس اوکړو ،، لم لم تکتب عن عمرو بن دینار ؟،، چې تادعمروبن دینارنه حدیثونه ولې اونه لیکل ؟ نو امام مالك رحمه الله جواب ورکړو:،، اتیته والناس یکتبون عنه قیاما، فأجللت حدیث رسول الله صلی الله علیه وسلم ان اکتبه وانا قائم ۔(۵)

یعنی ،، چې څنګه زۀ هغوی ته ورغلم نو اومې کتل چې خلق دهغه نه په ولاړه ولاړه حدیثونه لیکي، نوماته دا دحدیث پاك داحترام نه خلاف محسوس شوه چې په ولاړه ولاړه اولیکم،،۔ دغه شان امام مالك رحمه الله اوکتل چې ابوحازم رحمه الله په خپله حلقه حدیثونه بیانول،امام مالك

---

(۱) سنن ابی داود،کتاب الادب،باب الرجل یقوم للرجل یعظمه بذلك، رقم (۲۵۶۹)، هم دې سره جامع الترمذی، کتاب الادب، باب ماجاءفی کراهیة قیام الرجل للرجل،(۲۸۶۵) ـ

(۲) المتواری (ص۶۴و۶۵)، وفتح الباری (ج۱ص۲۲۲)،وعمدة القاری (ج۲ص۱۹۶)ـ

(۳) الابواب والتراجم (ص۵۷) ـ

(۴) لامع الدراری (ج۲ص ۳۷۹) ـ

(۵) الجامع لاخلاق الراوی وآداب السامع (۲۲۵)،باب اصلاح المحدث هیئته ......الاحوال التی یکره التحدیث فیها،رقم (۹۷۹) ـ

هغه خپې سره تیرشو اواونی فرمانیل :

,, انی لم اجد موضعا اجلس فیه، فکرهت ان آخذ حدیث رسول الله صلی الله علیه وسلم وانا قائم،، ـ[1]

یعنی ,, ماته دناستې ځي ملاؤنه شو،ددې وجې نه ماته داخبره ښه ښکاره نه شوه چې څه حضور اکرم ﷺ کوم حدیث په ولاړه ولاړه حاصل کړم،،ـ

حضرت امام بخاری رحمه الله دااوښودل چې په داسې طریقه باندې علم حاصلولو اوپه مسئله معلومولو کښې څه باک نشته، که چرته ضروت وی، البته په امام مالک رحمه الله باندې دادب غلبه وه، نوددې وجې نه هغوی په دهغه حالت کښې دهغوی نه اخذحدیث خوښ نه کړهٔ ـ

دهغه شان داهم ممکن ده چې امام بخاری رحمه الله د ,, من سال....... ،، لفظ راوړلوسره دې خبرې طرف ته اشاره کړې وی چې په ولاړه ولاړه باندې سوال کولوکښې څه بدئ نشته، البته مستقل توګه باندې په ولاړه باندې علم حاصلول مناست نه دی ـ دحدیث نه په ولاړه ولاړه باندې دعالم نه سوال کولواجازت معلومیږی،لیکن په مستقل توګه باندې دولاړې صورت کښې علم حاصلولواجازت نه معلومیږی ـ

لهذا ممکن ده چې امام بخاری رحمه الله په امام مالک رحمه الله باندې رد نه ئ کړې،بلکه دا ئ ښودلی وی چې که چرته ضرورت وی اوڅوک په ولاړه باندې سوال کوی اوعالم ناست وی نوپه دې څه مضائقه (بدئ) نشته، بلکه جائزدی ـ

اوامام مالک رحمه الله چې کوم کراهت منقول دې نودمستقل حدیثونودلیکلوپه باره کې دې چې استاذ ناسته باندې بیان کوی اوټول خلق په ولاړه ولاړه باندې حدیثونه لیکی ـ والله اعلم

[۱۲۳] حَدَّثَنَا عُثْمَانُ قَالَ أَخْبَرَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ أَبِي مُوسَى قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا الْقِتَالُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَإِنَّ أَحَدَنَا يُقَاتِلُ غَضَبًا، وَيُقَاتِلُ حَمِيَّةً. فَرَفَعَ إِلَيْهِ رَأْسَهُ - قَالَ وَمَا رَفَعَ إِلَيْهِ رَأْسَهُ إِلاَّ أَنَّهُ كَانَ قَائِمًا - فَقَالَ «مَنْ قَاتَلَ لِتَكُونَ كَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا فَهُوَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ» [۲۶۵۵، ۲۹۵۸، ۷۰۲۰]

رجال الحدیث

① **عثمان**: دامشهورمحدث عثمان بن محمد بن ابی شیبه رحمه الله دې، ددهٔ احوال په کتاب العلم ,, باب من جعل لاهل العلم ایاما معلومة،، لاندې تیر شوی دی ـ [2]

② **جریر** : دا جریر بن عبدالحمید قرط ضبی رازی رحمه الله دې،ددهٔ حالات هم په کتاب العلم ,,باب من جعل لاهل العلم ایاما معلومة،، لاندې تیر شوی دی [3]

---

[1] هم برنئ حواله،رقم (۹۷۸) ـ
[2] کشف الباری (ج۳ص۲۲۹) ـ
[3] کشف الباری (ج۳ص۲۳۰) ـ

③**منصور**: دامشهور محدث ابو عتاب منصوربن المعتمر السلمى الكوفى رحمه الله دي د دوي حالات هم په كتاب العلم، ،باب من جعل لاهل العلم اياما معلومة، ،دلاندې تيرشوی دی (1)

④**ابو وائل**: دابووائل شقيق بن مسلم اسدی كوفی رحمه الله دی ددوي حالات په كتاب العلم، ،باب خوف المومن من ان يحبط عمله وهو لا يشعر، ،دلاندې تيرشوي دي (2)

⑤**حضرت ابو موسیٰ اشعری (رض)**: دحضرت ابوموسیٰ اشعری رضي الله عنه حالات په كتاب الايمان، ،باب اي الاسلام افضل، ،دلاندې تيرشوي دي (3)

قوله: قال: جاءرجل الى النبي ﷺ: يو سړی نبی كريم ﷺ ته حاضر شو.

رجل مبهم، ، نه څوك مراددي؟: دبخاري شريف په يو روايت كښې دي: **قال اعرابي للنبي ﷺ** (4) دا اعرابی يا، ،رجل مبهم، ،څوك دي؟ دطبرانی په يو روايت كښې دي، ،**عن ابي موسیٰ انه قال: يارسول الله**....... (5) ددې نه معلوميږي چه سائل حضرت ابوموسیٰ اشعري رضي الله عنه دې،ليكن حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه داروايت، ،وهم، ،دې ځكه اګرچه حضرت ابو موسیٰ اشعری خوځپل نوم مبهم ساتلو سره هم روايت كولي شي، خو داخبره ډيره بعيده ده چه هغوي خپل ځان ته، ،اعرابی، ،ووئيلي وي. (6) همدغه شان دحضرت معاذ بن جبل رضي الله عنه نه هم ددې قسم روايت منقول دې، ،انه قال: **يارسول الله، كل بنی سلمة يقاتل، فمنهم من يقاتل رياءً**....... (7) ددې نه معلوميږي چه سائل حضرت معاذ بن جبل رضي الله عنه دي،ليكن د حضرت ابوموسیٰ اشعري رضي الله عنه دوي لره، ،اعرابی، ، ګرځول ممكن نه دي،ددې وجه نه ياخوبه داسې وئيلې شي چه دا حديث ضعيف دې اوكه چرې ثابت وي نو دابه په تعدد واقعه باندې محمولولې شي. (8) البته حافظ بن حجر رحمه الله فرمائي چه دلته كښې د، ،رجل مبهم، ،ياد، ،اعرابی، ،نه حضرت لاحق بن ضميره رضي الله عنه مراد كيديشي،چه دهغوي روايت ابوموسیٰ المديني رحمه الله په خپل كتاب الصحابه كښې نقل كړي دي، ،**وفدت على النبي ﷺ، فسالته عن الرجل يلتمس الاجر والذكر، فقال: لا شيء له**... (9) خوددې حديث سندهم ضعيفه دي (10) والله اعلم

---

(1) كشف البارى (ج ٢ص٢٣٢)_

(2) كشف البارى (ج ٢ص٥٥٩)_

(3) كشف البارى ج٢ص ٦٩٠)_

(4) صحيح البخارى ج١ص ٤٤٠ كتاب فرض الخمس،باب من قاتل للمغنم هل ينقص من اجره ؟رقم ٣١٢٦)

(5) فتح البارى ج١ص٢٨ كتاب الجهاد،باب من قاتل لتكون كلمة الله هى العليا)_

(6) فتح البارى ج٦ص٢٨)_

(7) نقله الحافظ عن، ،فوائد ابى بكربن ابى الحديد، ،انظر فتح البارى ج ٦ص٢٨)_

(8) حواله بالا)_

(9) حواله بالا)_

(10) حواله بالا)_

قوله: فقال: يارسول الله، ما القتال في سبيل الله؟ فان احدنا يقاتل غضباً، ويقاتل حمية: دالله په لار کښي جهنګيدل څنګه جهنګيدل دي، ؟ په مونږه کښي څوك دغصې دوجه نه جهنګ کوي اوڅوك دغيرت دوجه نه جهنګ کوي، دبخاري شريف په يوروايت کښي دي، «الرجل يقاتل للمغنم، والرجل يقاتل للذکر، والرجل يقاتل ليرى مکانه» يعني سړي دغنيمت دمال دپاره جهنګ کوي، دشهرت دپاره جهنګ کوي اودريا کارۍ دپاره جهنګ کوي، ، ددې دواړو روايتونو دملاولونه پس دمعلوميږي چه دقتال سببونه پنځه ځيزونه دي، غضب، حميت، غنيمت، شهرت اورياکاري [1] حافظ رحمه الله فرمائي چه دغصې مآل جلب منفعت وي اودغيرت اوحميت مآل دفع مضرت وي [2]

قوله: فرفع اليه راسه: نو هغوی خپل سر مبارك ددې کس طرفته اوچت کړو

قوله: قال: وما رفع راسه الا انه کان قائما: حضرت ابو موسیٰ اشعري رضي الله عنه فرمائي چه هغوی خپل سر مبارك ځکه اوچت کړي ووچه هغه کس ولاړوو ظاهره خو داده چه ددې جملې وايونکي حضرت ابوموسیٰ اشعري دي، اګرچه داحتمال هم پکښې شته چه ددې وايونکي بل راوي وي [3] هم ددې ځائ نه امام بخاري ترجمة الباب اخذ کړيدې، «من سال وهو قائم عالماً جالساً»

قوله: فقال: من قاتل لتکون کلمة الله هي العليا فهو في سبيل الله: تاسو اوفرمائيل چه کم کس ددې خبرې دوجه نه قتال کړي وي چه دالله پاك نوم اودهغه ددين نوم سر بلنده شي نو هغه د «في سبيل الله» مصداق دې، يعني دهغه قتال کول به دالله په لار کښي شمارلې شي، داد حضوراکرم صلی الله علیه وسلم دجوامع الکلم ځني ده، جمله خو مختصره ده خو هريو ځيز ته شامل ده. تاسونه چه کله تپوس اوکړې شو چه انسان ډير کارونه مثال په طور باندې، غصه، غنيمت، شهرت، رياکاري په وجه باندې کوي نو په دې کښي به کم يو صورت دالله په لار کښي شمارلې شي ؟ نو تاسو داسې اونه وئيل چه په دې کښي يو صورت هم د «في سبيل الله» مصداق نه دې، اونه موورته داسې اووئيل چه داټول صورتونه په «في سبيل الله» کښي داخل دي، ددې وجه داده چه په ديکښې په هر يو صورت کښي دمدحې اړخ هم شته اودذم اړخ هم شته دې نوکه تاسو په اثبات کښي جواب ورکړې وونو دذم اړخ به هم په «في سبيل الله» کښي داخل شوي وو، اوکه په نفي کښي جواب ورکړې وونو دمدحې اړخ بهٔ ترينه خارج شوې وو، نوددې وجه نه تاسو جدا جواب ورکړو چه که هر يو صورت وي خوچه دالله (جل جلاله) دنوم اودده ددين سربلندي په کښي مقصودوي اونيت هم خالص وي [4]

---

[1]) قاله الحافظ رحمه الله فی الفتح ج۶ص۲۸)_

[2]) حواله بالا)_

[3]) حواله بالا)_

[4]) فتح الباری ج۱ص۲۲۲ و ج ۶ص ۲۹)_

حاصل داچه دقتال سبب خو كله قوت عقليه وي او كله قوت غضبيه وي او كله قوت شهوانيه وي، نو په دې کښې د ،،في سبيل الله،، دکيدلو صلاحيت صرف په قوت عقليه کښې دې.(١)

په قتال کښې د اعلاء کلمةالله نه علاوه دڅه بل غرض نيت: د دې حديث نه معلومه شوه چه دجهاد او دمجاهدينو چه څه فضائل راغلي دي نو هغه دهغه مجاهدينو دپاره دي چه څوک داعلاء کلمة الله دپاره جهاد کوي لهذا ،،من قاتل لتكون كلمة الله هي العليا فهو في سبيل الله،، مطلب به داشي چه ،،لا يكون في سبيل الله الا من كان سبب قتاله طلب اعلاء كلمة الله فقط،، يعني دکوم کس سبب قتال چه اعلاء کلمةالله وي نو داهغه قتال به ،،في سبيل الله،، شمارلې شي او که په دې کښې ئې دمذکوره اسبابو نه ديوسبب اضافه اوکړله نودهغه قتال به ،،في سبيل الله،، نه نه شمارلې کيږي. ليکن په دې کښې دااحتمال هم شته دې چه ددې معنى داشي چه يوکس اراده خود اعلاء کلمة الله کړي ده خو ضمناً نه اصلاً اونه مقصوداً ديو بل سبب نيت هم اوکړي نوهغه هم په ،،في سبيل الله،، کښې داخل دې. امام طبرى رحمه الله ددې تصريح کړي ده، دجمهورو اودمحققينو هم دارائې ده.(٢) والله اعلم

دابوالوليد بن الشحنه حلبى حنفى يوه واقعه: امير تيمور لنګ داسلامى سلطنت دتوسيع اراده اوکړه اواسلامى ښارونه ئې يوبل پسې په خپله قبضه کښې اخستل شروع کړل، کله چه دشام ښارونوته اورسيدو اوهلته کښې ئې وينې توي کړي نو دهغه ځائ علماؤ اوخواص ئې راوغستل، اودهغې نه ئې تپوس اوکړو چه دقتال ،،فى سبيل الله،، دې اوکه نه دې؟ اوددواړو طرفونو مقتولين به په جنت کښې وي اوکه په جهنم کښې؟ علامه ابن الشحنه حنفى رحمه الله ديرذهانت مظاهره اوکړه ځکه که چرته داسې ئې ووئيلې وو چه ،،قتلاكم فى النار،، چې ستاسو مړی به په جهنم کښې وي نو تيمورلنګ به خفه شوي وو اودوی ته به دهغه غصه متوجه شوي وه اوکه داسې ئې وئيلی ووچه ،،قتلانا،، چه زمونږه مړی به په جهنم کښې وي نو بيا داخطره وه چه تيمور به ورته ووئيل چه تا ولې داخپل خلق نه منع کول؟ ليکن الله تعالى ددې په زړه کښې داخبره واچوله چه دامذکوره حديث ئې ورته واورولو، يعنى چه کم کس داعلاء کلمةالله دپاره جهاد کوي نو هغه به حقيقى مجاهد اودجهاد دفضائلو مستحق وي، نو تيمور لنګ خاموشه شو.(٣)

۴۶- بَابُ السُّؤَالِ وَالْفُتْيَا عِنْدَ رَمْيِ الْجِمَارِ.

د سابق باب سره منا سبت: په دې باب اوپه ماقبل باب کښې مناسبت بالکل واضح دې، ځکه چه په تيرشوي باب کښې هم د ،،سوال عن العلم ذکرووا په دې باب کښې هم دسوال ذکردې.

دترجمة الباب نه مقصد: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائيلي دي چه امام بخارى رحمه الله داوائې چه عالم مشغول وي نودمشغولې په حالت کښې هم دهغه نه سوال کول جائز دي، خوپه دې شرط چه

---

(١) فتح البارى ج ٦ص٢٩)_

(٢) فتح البارى ج ٦ص٢٩)_

(٣) اوګورئ: الضوء الامع ج١٠ ص ٤)_

هغه په خپله مشغولتوب كښې بالكل ډوب نه وي (١)حافظ ابن حجر رحمه الله صرف دسوال لفظ نه كتلې دي، حالانكه امام بخارى رحمه الله په ترجمه كښې دسوال دلفظ سره لفظ د،،فتيا،، هم ذكر كړېدې، ،سوال،، دطالب علم كار دې او،،فتيا،، دعالم كاردې، لهذا دترجمه غرض داسې بيانول پكاردي چه ددواړو لفظونو لحاظ پكښې اوساتلې شي، علامه ابن بطال رحمه الله اودوى په تابع دارئ كښې علامه كرمانى اوعلامه عينى رحمهما الله فرمائي چه دامام بخارى رحمه الله مقصد دادې چه كه عالم مشغول وي نودهغه نه په هم هغه حالت كښې سوال كول جائز دي اوهغه عالم دې حالت كښې جواب هم وركولې شي خو په دې شرط باندې چه په دې مشغوليت كښې جواب وركول جائزهم وي (٢)حضرت گنگوهى رحمه الله فرمائي چه ددې باب اوتيرشوي باب مقصد يودې ځكه چه دمشغوليت په وخت كښې سوال كول بې ادبى شمارلې شي نود توهم دلرې كولو په غرض ئې داباب روړې دې چه دضرورت په وخت كښې داپه بى ادبى كښې نه دي داخل چه سرې سوال اوكړي (٣) حضرت شيخ الهند رحمه الله فرمائي چه دامام بخارى غرض ددې ترجمه نه دادې چه اگرچه وخت د مشغوليت هم وي خودضرورت په وخت كښې دداسې مشغلوتيا په حالت كښې هم په سوال او جواب كښې هيڅ حرج نشته، (٤)حاصل داشو چه درمى جمار په وخت كښې كه چرې داعالم نه سوال اوشو نو سوال كول جائز دي، اودغه شان عالم جواب هم وركولې شي په دې باندې دتنبيه ضرورت ځكه راپيښ شو چه ،،درمى جمار،، په وخت كښې په سوال جواب كولو كښې داخطره وي چه رش به جوړ شي، چه هغه درمي كونكو والا دپاره دتنگې سبب وي نو داهغې تقاضا داوه چه سوال اوجواب دې جائز نشي، خو امام بخاري رحمه الله اوفرمائيل چه جائز ده، يا خو ئې ددې دوجه نه جواز بيان كړو چه په لاره كښې دعلم تذكره كول دعلم بى قدري ده، نوامام بخاري اوفرمائيل چه هغه دعبادت محفل دې اوس كه سوال تعلق هم ددغه عبادت وي كم چه هلته اداكولې شي نو بيا خو سوال كول مناسب دي ځكه چه سوال اونكړې شي نو دعبادت دوخت ختميدلو خطره ده، والله اعلم

[١٢٤] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي سَلَمَةَ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ عِيسَى بْنِ طَلْحَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو قَالَ رَأَيْتُ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - عِنْدَ الْجَمْرَةِ وَهُوَ يُسْأَلُ، فَقَالَ رَجُلٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ نَحَرْتُ قَبْلَ أَنْ أَرْمِيَ. قَالَ «ارْمِ وَلاَ حَرَجَ». قَالَ آخَرُ يَا رَسُولَ اللَّهِ حَلَقْتُ قَبْلَ أَنْ أَنْحَرَ. قَالَ «انْحَرْ وَلاَ حَرَجَ». فَمَا سُئِلَ عَنْ شَيْءٍ قُدِّمَ وَلاَ أُخِّرَ إِلاَّ قَالَ افْعَلْ وَلاَ حَرَجَ.

---

[1]) فتح البارى ج١ص٢٢٣)۔

[2]) شرح صحيح البخارى لابن بطال ج١ص ٢٠٤،وشرح الكرمانى ج٢ص١٤٩،وعمدة القارى ج٢ص ١٩٨)

[3]) اوگورئ لامع الدرارى ج٢ص٣٧٩)۔

[4]) الابواب والتراجم ص٥٧)۔

رجال الحدیث

① **ابو نعیم** : دا مشهور محدث ابونعیم الفضل بن دکین الملائی الکوفی الاحول رحمه الله ددوی حالات دکتاب الایمان ، باب فضل من استبرا الدینه ، دلاندې تیرشوي دي (۱)

② **عبد العزیز بن ابی سلمه** : دامشهور فقیه اومحدث عبدالعزیز بن عبدالله بن ابی سلمه الماجشون المدنی التیمی رحمه الله دي اوددهٔ کنیت ابو عبدالله یا ابوالاصبغ دي، دادې دنیکه ابوسلمه نوم میمون یا دینار دي (۲) دوی دامام زهری، محمد بن المنکدر، وهب بن کیسان، هلال بن ابی میمونه، اودخپل تره یعقوب بن ابی سلمه، سهیل بن ابی صالح، عبدالرحمان بن القاسم بن محمد، عبدالله بن الفضل الهاشمی، عبدالله بن دینار، سعد بن ابراهیم، هشام بن عروة اودایوب سختیانی رحمهم الله نه روایت کوي. اوددوي نه داخلق روایات کوي، ابراهیم بن طهمان، ،وهو من اقرانه، ،زهیر بن معاویه، لیث بن سعد، وکیع بن الجراح، عبدالرحمان بن مهدي، عبدالله بن وهب، ابو داود طیالسی، ابوسلمه التبوذکی، ابو نعیم الفضل بن دکین رحمهم الله (۳) دابن معین رحمه الله نه چه کله تپوس اوکړی شو چه : عبدالعزیز بن الماجشون هو مثل اللیث وابراهیم بن سعد؟، نو هغوی جواب ورکړو چه: لا، هو دونهما، انما کان رجلاً یقول بالقدر والکلام، ثم ترکه واقبل الی السنة ولم یکن من شانه الحدیث، فلما قدم بغداد کتبوا عنه، فکان بعد یقول: جعلني اهل بغداد محدثاً وکان صدوقاً ثقة، (۴)

یعنی دعبدالعزیز بن ابی سلمه مقام د لیث بن سعد اودابراهیم بن سعد نه کم تر دي، ددوي نظریات ړومبي دقدریو په شان و، بیا ئي هغه پریخودل اود سنت طرف ته راغلل، دحدیثو سره ئي ډیره مشغولتیه نه وه، البته چه بغداد ته لاړو نو دهغه ځائ خلقو ترینه په کثرت سره حدیثونه اولیکل، نودوي به بیاداویل چه دبغداد خلقو زمانه محدث جوړ کړو، او هغوی صدوق اوثقه وو، ، امام ابوزرعه، امام ابو حاتم، امام ابوداودا وامام نسائی رحمهم الله فرمائي چه، ،ثقة، ،او ابن خراش وائي چه، ،صدوق، ، (۵)

ابن سعد رحمه الله فرمائي چه، ،وکان ثقة کثیر الحدیث، ، (۶)

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائي، ،ثقة مشهور، ،وکان اماما معظما، ، (۷)

امام عجلی رحمه الله فرمائي چه، ،ثقة ، مامون رجل صالح، ، (۸)

---

(۱) کشف الباری ج ۱ص ۶۶۹)_

(۲) تهذیب الکمال ج۱۸ص ۱۵۲)_

(۳) دشیوخ اودتلامذه د تفصیل دپاره اوګورې تهذیب الکمال ج۱۸ص ۱۵۳،۱۵۴) وسیرا علام النبلاء ج۷ ص ۳۰۹،۳۱۰)_

(۴) تهذیب الکمال (ج ۱۸ ص ۱۵۶)_

(۵) حواله باله.

(۶) الطبقات لابن سعد ج۷ص ۳۲۳)_

(۷) الکاشف ج ۱ ص ۶۶) رقم ۳۳۹۵)_

(۸) تعلیقات تهذیب الکمال ج ۱۸ ص ۱۵۷)_

امام دار قطني رحمه الله فرمائي: ,,حافظ.,, [۱] امام احمد بن صالح رحمه الله فرمائي: كان لزها، صاحب سنة، ثقة. [۲] امام ابوبكر البزار رحمه الله فرمائي: ثقة.، [۳] امام اشهب رحمه الله فرمائي: هو اعلم من مالك.، [۴] موسى بن هارون الحمال رحمه الله فرمائي: كان ثبتا متقنا.، [۵] حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي: ثقة فقيه مصنف.، [۶] ابن حبان رحمه الله دوي په كتاب الثقات كښې ليكلي دي او فرمائي چه،، وكان فقيها، ورعا، متابعا لمذهب اهل الحرمين من اسلافه، مفرعا على اصولهم، ذابا عنهم.، [۷]

بشر بن السري رحمه الله فرمائي چه: لم يسمع ابن ابي ذئب ولا الماجشون من الزهرى.، [۸]
ليكن احمد بن سنان فرمائى چه د مطلق سماع نه انكار صحيح نه معلو ميږي، بلكه مطلب دادې چه عبدالعزيز د امام زهرى نه عرضا حديثونه اخستى دى [۹] چنانچه اما م بخارى رحمه الله په دى باندې تصريح كړى دى،، سمع الزهرى.، [۱۰]

د لفظ،، ما جشون،، تحقيق: ,,ماجشون،، د ځنى حضراتو په نيز دجيم د كسره سره ونيلى شوې دې او ځنى حضراتو دا مفتوح وئيلې دې، بلكه ځنى حضراتو ونيلى دى چه په دې لفظ باندې درې واړه حركات صحيح دى. [۱۱] بيا دوجې تسميه په باره كښې ونيلى شوى دى چه چونكه دوى اصبهان ته تلى وو، اودهغه ځائ د خلقو نه به ئې دهغوى د حالاتو معلومولو دپاره، ,,چونى چونى،، (يعنى ته سنګه يئ؟) وئيل، نو ځكه د دوى لقب ,,ماجشون،، اوګرځيدو،
ابراهيم حربى وائي چه دا دفارسى نه معرب دې، په اصل كښې،، ماه ګون،، وو، يعنى دسپوږمۍ رنګ والا، چونكه د دوى دواړه اننګى سره وو ځكه ورته ,,ماو ګون،، وئيلى شى نو بيا ئې معرب كړو نو ,,ماجشون،، ترينه جوړ شو. [۱۲]
دعبدالعزيز بن ابى سلمه رحمه الله انتقال په ۱۶۴ هجرى كښې شوى دې. [۱۳]

---

[۱] حواله بالا)_
[۲] تهذيب التهذيب ج ۱۸ص ۳۴۴)_
[۳] حواله بالا)_
[۴] حواله بالا)_
[۵] حواله بالا)_
[۶] تقريب التهذيب ص ۳۵۷ رقم ۴۱۰۴)_
[۷] الثقات لابن حبان ج ۷ ص ۱۱۱)_
[۸] تهذيب الكمال ج ۱۸ص ۱۵۶)_
[۹] پورتنئ حوا له)_
[۱۰] التاريخ الكبير ج۶ ص۱۳ رقم ۱۵۳۰)_
[۱۱] اوګورئ تقريب التهذيب ص ۳۵۷ رقم ۴۱۰۴)، والمغنى فى ضبط انسماء الرجال ص۶۷،۶۸)_
[۱۲] اوګورئ تهذيب الكمال ج ۱۸ ص۱۵۵)،وسير اعلام النبلاء ج ۷ص ۳۱۰)_
[۱۳] الكاشف ج ۱ ص۶۵۶)،رقم)(۳۳۹۵)_

③ **الزهری** : دوی محمد بن مسلم بن شهاب زهری رحمه الله دی، د دوی حالات په ، بدءالوحی، ددریم حدیث د لاندې تیر شوی دی . [1]

④ **عیسیٰ بن طلحه** : دوی ابومحمد عیسیٰ بن طلحه بن عبیدالله قرشی تیمی مدنی رحمه الله دی، د دوی حالات په ، کتاب العلم ، باب الفتیا وهو واقف علی الدابة وغیرها ، کښې تیر شوی دی [2]

⑤ **عبدالله بن عمرو** : د حضرت عبدالله بن عمرو بن العاص رضی الله عنهما حالات په کتاب الایمان ، باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ویده ، دلاندې تیر شوی دی . [3]

قوله: قال : رایت النبی صلی الله علیه وسلم عند الجمرة وهو یسئل: حضرت عبدالله بن عمرو رضی الله عنهما فرمائی چه ما رسول الله ﷺ ، جمره ، سره او کتلو چه خلقو ترینه تپوسونه کول،

، **الجمرة** ، کښې الف لام یا خو دجنس دپاره دې ، لهذا هره یوه جمره ترې نه مراد کیدی شی، اویا دعهد دپاره دې نومراد ترینه جمرة العقبه ده ځکه چه کله ، الجمرة ، مطلق اوئیلی شی نو ددې اطلاق په جمرة العقبه باندې کیږي . [4]

په ترجمة البا ب باندې اشکالات : ځنی حضراتو په ترجمة الباب باندې دا اشکال کړې دې چه په حدیث باب کښې خو دا مذکور نه دی چه دا سوال درمی په حالت کښې شوی وو ، بلکه په دې کښې خو صرف دومره خبره ده چه هغوی ، جمرة ، سره ولاړ وو . ددې جواب دا ورکړې شوې دې چه امام بخاری رحمه الله اکثر د عموم نه تمسک (استدلال) کوي ،او ، سوال عند الجمرة ، عام دې برابره ده که د اشتغال بالرمی په حالت کښې وی اوکه د هغې نه دفارغیدلو په حالت کښې وی، ځکه په ترجمة الباب باندې هیڅ اشکال نشته . [5]

امام اسماعیلی رحمه الله په ترجمة الباب باندې دا اشکال کړی دې چه په ترجمة الباب کښې چه دکم ځائ تصریح شوی ده،ددې دذکر هیڅ فائده نشته، ځکه چه په سوال او جواب کښې دځائ د تخصیص څه معنی ده ؟ بیا خو امام بخاری رحمه الله له ، باب السؤال والمسئول علی الراحلة ، او ، باب السؤال یوم النحر ، هم قائمول پکاروو ، د علامه اسماعیلی رحمه الله داوینه چه ، د ترجمة الباب هیڅ فائده نشته ، صحیح نه ده، ځکه چه ددې فوائد مونږه رومبی ذکر کړی دی، البته دوی په امام بخاری داخبره لازمه کړه چه دوی له دا نور ابواب هم قائمول پکاروو لهذا د ، باب السؤال والمسئول علی الراحلة ، دمضمون ترجمه په ، باب الفتیا وهو واقف علی الدابة وغیرها ، سره منعقده کړی شوه ، او ، باب السوال یوم النحر ، ترجمه واقعی چه اهم ده ، کمی ته

---

[1] کشف الباری (ج ۱ص ۳۲۶)_

[2] کشف الباری ج ۳ص ۴۰۳)_

[3] کشف الباری (ج ۱ ص ۶۷۹)_

[4] عمدة القاری (ج ۲ ص ۱۹۸)_

[5] فتح الباری (ج ۱ص ۲۲۳)_

چه هغوی اشاره هم او کړه، څکه کیدی شی چه چا داخیال کړې ووچه یوم النحر دخوراك څکاك اودا لوبو ورځې وې، لهذا په دې ورځ په تعليم وتعلم کښې مشغولتوب نه دې پکار، نو امام بخاري رحمه الله کچرې داترجمه قائمه کړې وه نو ونیلی شوی به ووچه امام بخاري دا خبره ښکاره کړه چه په دې ورځ کښې علم حاصلول جائز دي اګرکه دا دخوراك څکاك اود لوبو تو تو ورځې دې، بلکه د لوبو توتو په ځائ دعلم په حصول کښې مشغوله اوسيدل ډير غوره او اولی دی. (۱)

قوله: فَقَالَ رَجُلٌ يَارَسُولَ اللّٰهِ نَحَرْتُ قَبْلَ أَنْ أَرْمِي. قَالَ «ارْمِ وَلَا حَرَجَ». قَالَ آخَرُ يَا رَسُولَ اللّٰهِ حَلَقْتُ قَبْلَ أَنْ أَنْحَرَ. قَالَ «انْحَرْ وَلَا حَرَجَ». فَمَا سُئِلَ عَنْ شَيْءٍ قُدِّمَ وَلَا أُخِّرَ إِلَّا قَالَ افْعَلْ وَلَا حَرَجَ: یو کس تپوس اوکړو چه یارسول الله ﷺ ما درمی نه مخکښې قربانی اوکړله، نو هغوی ورته اوفرمائیل چه اوس رمی اوکړه، هیڅ حرج نشته، یو بل کس ترینه تپوس اوکړو چه یارسول الله، ما دقربانی نه مخکښې حلق اوکړلو، نو هغوي ورته اوفرمائیل چه اوس قرباني اوکړه، هیڅ حرج نشته، دهغوی نه چه دڅه څیز دتقديم اوتاخير په باره کښې تپوس اوکړې شو نو هغوي ورته اوئیل چه، اوس اوکړه، هیڅ حرج نشته،

داحدیث وړاندې تیرشوی دې اوهم هلته ددې سره متعلقه مباحث هم په تفصيل سره راغلی دی، فليراجع اليه. (۲)

دحديث په ترجمة الباب با ندې انطبا ق: روستو اشارةً تیرشو چه اما م بخاری رحمه الله د، «رايت النبي صلى الله عليه وسلم عند الجمرة وهو يسئل» د عموم نه ترجمه ثابته کړې ده چه هغوی جمرة سره وو برابره ده چه رمی کښې مشغول وو اوکه درمی نه فارغ شوی وو، والله اعلم

(۴۷)_ باب: قَوْلِ اللّٰهِ تَعَالَى (وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا)

دسا بق با ب سره منا سبت: په دواړه بابونو کښې مناسبت داسی دی چه په دواړو کښې سوال کول ذ کر کړ ی شوی دی، البته په ړومبی باب کښې مسئول ذکر کړې شوی دی او سائل ته دده د علم ضرورت دی، اوپه دې باب کښې مسئول مذکور نه دې. (۳)

دترجمة البا ب مقصد: علامه عینی رحمه الله فرمائی چه دامام بخاری مقصد دادې چه څنې علوم داسې دی چه په هغې باندې الله تعالی انبياء او ملائکو ته هم اطلا ع نه ده ورکړی. (۴) ددې تائید ددینه کیږي چه کله د یهودیانو وړاندې هغوي دا آیت «وما اوتیتم من العلم الا قلیلا» مبارك اولوستلو (۵) نو هغوی یهودیانو تپوس اوکړو چه دا خطاب صرف زمونږ دپاره دې یا تا

---

(۱) پورتنۍ حواله)_
(۲) اوګورئ: کشف الباری (ج ۳ص ۴۰۵،۴۱۰)کتاب العلم وهو واقف على الدابة وغيرها)_
(۳) عمدة القاری ج ۲ص ۱۹۹)_
(۴) پورتنۍ حوا له)_
(۵) الاسراء ۸۵\)_

سو هم په دې کښې دا خل يې ؟ نو تاسو ورته اوفرمائيل چه،، بل نحن والتم لم لوت من العلم الا قليلا،، (١) په دې باندې په ظاهره دا اشکال دې چه داباب خو په،، کتاب الايمان،، کښې ذکر کول پکاردی ځکه چه دادې تعلق دا اعتقادی مسائلو سره دې . ليکن داهم ښکاره ده چه ددې تعلق د کتاب العلم سره هم دې ځکه امام بخاری رحمه الله داپه،، کتاب العلم،، کښې ذکرکړې دې. حضرت شيخ الهند رحمه الله فرمائی چه امام بخاری دااووئيل چه سړی له پکاردی چه تواضع اختيار کړی اودخلاف تواضع کارونو نه ځان بچ کړی. ځکه چه دټولو مخلوقاتو علم چه رايوځې کړی شی نو بيا هم هغه قليل دې نو ديويو کس دعلم قلت اوسپکوالئ پيژندل هيڅ ګران نه دی. حکماء دا وينا کړی ده چه يوسړې څومره هم لوئ اوغټ عالم شی خو بالبداهت دهغه جهل دهغه دعلم نه ډير زيات وي. يعنی دسړی علم متناهی او دهغه جهل غير متناهی دې،لهذا علماء له پکاردی چه دخپل علم د لړوالې اوسپکوالي لحاظ اوساتی اودخلاف تواضع کارونو نه احتراز اوکړی . (٢)

په مذکوره باب او د تير شوی باب په مينځ کښې فرق: ددې نه پس پوه شې چه شيخ الهند رحمه الله فرمائی چه روستو يوباب تيرشوې دې،، باب ما يستحب للعالم اذا سئل اي الناس اعلم ؟ فی کل العلم الی الله،، ددې غرض ئې هم دابيان کړې ووچه علماء له تواضع اختيارول پکاردې اودلته کښې ددې باب مقصد ئې هم دابيان کړو،آخر په دواړو کښې څه فرق دې ؟ په دې دواړو بابونوکښې دافرق کيدی شی چه په تيرشوی باب يعنی،،مايستحب للعالم ....،،نه داتواضع مسنونه طريقه کړې شوی ده اوپه دې باب کښې امام بخاری رحمه الله ددې علت طرف ته اشاره کړې ده،يعنی تواضع ځکه اختيارول پکاردي چه دسړي علم څومره هم زيات وی دهغې هيڅ حثييت نشته، الله تعالی ټولو مخلوقاتو ته خطاب کوی ((وما اوتيتم من العلم الا قليلا)) يعنی ستاسو دټولو علم لږ دې، قليل دې،دټول مخلوق علم قليل دې نو ديوکس دعلم به څه حثييت وی ؟

داهم ممکن ده چه اما م بخاری ددې باب نه دتواضع تعليم اوتبليغ ورکړی وي اود،، باب ما يستحب للعالم........،، نه ادب خودلی وی،يعنی چه ډير علماء راجمع شوی وی او اتفاقاً په کښې ديو کس نه دا تپوس اوکړی شی چه،،اي الناس اعلم ؟ ،،نوعالم به څنګه جواب ورکوي، نو دحديث نه دا معلومه شوه چه الله ته حواله کول پکاردی اوداسی وئيل پکاردی،،الله اعلم،، يعنی الله تعالی ښه پوهيږي چه څوک لوئې عالم دې.

حضرت شيخ الحديث رحمه الله فرمائی چه دترجمه اولی نه مراد اوغرض دعلماء دپاره تواضع ده،يعنی ديوعالم دپاره دامناسب نه دی چه هغه خپل ځان په خپله اعلم الناس اوګنړی،اګرچه واقعی هغه اعلم وی ځکه چه حضرات انبياء عليهم السلام دخپلو امتونو په مقابله کښې اعلم دی،بياهم دوی حضراتو ته د،،اي الناس اعلم،، په جواب کښې،،الله اعلم،،وئيلو

---

(١) عمدة القاری ج ٢ص١٩٩)_

(٢) الابواب والتراجم ص٥٨)_

تلقين ورکړې شوې دی، ظاهر ده چه د واضح په توګه باندې تواضع ده. اوددې ترجمې غرض دالله تعالی دعلم په مقابله کښې دمخلوقاتو تردې پورې چه دانبياء دعلم قلت بيانول مقصوددی، چه کم قطعی اويقينی دې، نوداسې په دواړو تراجمو کښې فرق ښکاره کيږي .[1]

[١٢٥] [2] حَدَّثَنَا قَيْسُ بْنُ حَفْصٍ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ قَالَ حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ سُلَيْمَانُ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ بَيْنَا أَنَا أَمْشِي مَعَ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- فِي خَرِبِ الْمَدِينَةِ، وَهُوَ يَتَوَكَّأُ عَلَى عَسِيبٍ مَعَهُ، فَمَرَّ بِنَفَرٍ مِنَ الْيَهُودِ، فَقَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ سَلُوهُ عَنِ الرُّوحِ. وَقَالَ بَعْضُهُمْ لَا تَسْأَلُوهُ لَا يَجِيءُ فِيهِ بِشَيْءٍ تَكْرَهُونَهُ. فَقَالَ بَعْضُهُمْ لَنَسْأَلَنَّهُ. فَقَامَ رَجُلٌ مِنْهُمْ فَقَالَ يَا أَبَا الْقَاسِمِ، مَا الرُّوحُ فَسَكَتَ. فَقُلْتُ إِنَّهُ يُوحَى إِلَيْهِ. فَقُمْتُ، فَلَمَّا انْجَلَى عَنْهُ، قَالَ (وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتُوا مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا). قَالَ الْأَعْمَشُ هَكَذَا فِي قِرَاءَتِنَا. [٤٤٤٤، ٦٨٦٧، ٧٠١٨، ٧٠٢٤]

رجال الحديث

① **قيس بن حفص**: دوی ابومحمد قيس بن حفص بن القعقاع التميمی الدارمی البصری رحمه الله دې. [3] دوی د اسماعيل بن عليه، عبدالواحد بن زياد، هشيم بن بشير، معتمر بن سليمان، عبدالوارث بن سعيد، يزيد بن زريع اود ابو عوانه رحمهم الله نه روايت حديث کړی دې اوددوي نه روايت کونکوکښې امام بخاری، امام ابوداود، امام احمد بن الحسن الترمذی، ابوزرعه، ابوحاتم، يعقوب بن سفيان، عبدالعزيز بن معاويه اوفضل بن محمد شعرانی رحمهم الله شامل دی .[4]

امام ابن معين رحمه الله فرمائی چه: ,,ثقة،،[5]

امام دارقطنی رحمه الله فرمائی: ثقة،،[6]

---

[1] الكنز المتوارى ج ٢ص ٣٨١، ٣٨٣)_

[2] قوله :,, عن عبدالله رضى الله عنه :,,الحديث، ا خرجه البخار ى ايضا فى صحيحه ج ٢ص ٦٨٦) كتاب التفسير، سورة الا سراء، باب : ((ويسئلونک عن الروح))،رقم (٤٧٢١)، ج ٢ ص ١٠٨٣) كتاب الاعتصام بالكتاب والسنة، باب ما يكره من كثرة السئوال وتكلف ما لا يعنيه، رقم (٧٢٩٧)، ج ٢ص ١١١١) كتاب التوحيد، باب : ((ولقد سبقت كلمتنا لعبادنا المرسلين)) رقم ٧٤٥٦)، و باب قول الله تعا لى ((انما قولنا لشىء ....)) رقم ٧٤٦٢)،ومسلم فى صحيحه، فى كتاب صفات المنا فقين،باب سوال اليهود النبى صلى الله عليه وسلم عن الروح وقو له تعا لى : ((يسئلونک عن الروح)) رقم (٧٠٥٩_٧٠٦١) والترمذى فى جامعه،فى ابواب التفسير، باب : ومن سورة بنى اسرائيل، رقم (٣١٤١)_

[3] تهذيب الكمال ج ٢٤ص ٢١)، رقم (٤٨٩٩)_

[4] د شيوخو او د تلا مذ ه د تفصيل د پاره اوګورئ: تهذيب الكمال ج ٢٤ص ٢٢،٢٣)_

[5] تهذيب الكمال ج ٢٤، ص ٢٣)_

[6] تهذيب الكمال ج ٨ص ص ٣٩٠)_

امام عجلی رحمه الله فرمائی، ،لا باس به .(۱) امام ابو حاتم رحمه الله فرمائی، ، شیخ، ، (۲) ابن حبان رحمه الله دوی په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې او فرمائی، ،یغرب، ، (۳)، یعنی دوی تفرد اختیاره وی او غریب احادیثه راوړی. غالبا حافظ ابن حجر رحمه الله د دوی نه متاثره شوې دې او دائي فرمائیلی دی، ،ثقة له افراد، ، (۴) البته د دوی باره کښې، د، ،یعرب، ، تصریح کول د ابن حبان تفرد دې، گنی ددوی نه علاوه بل چا هم په دوی داسې کلام نه دې کړې. څنگه چه پورته د دوی حضراتو اقوال نقل کړې شو. (۵) ددوی انتقال په ۲۲۷ هجری کښې شوی دې. (۶)

② **عبدالواحد** : دوی عبدالو احد بن زیاد عبدی بصری رحمه الله دی، ددوی حالات په کتاب الایمان، ،باب الجهاد من الایمان، ، دلاندې تیر شوی دی .(۷)

③ **الاعمش سلیمان بن مهران** : دوی امام ابو محمد سلیمان بن مهران اسدی کوفی المعروف بالاعمش رحمه الله دی، د دوی حالات په کتاب الایما ن، ،باب ظلم دون ظلم، ، دلاندې تیر شوی دی.(۸)

④ **ابرا هیم** : دوی مشهور امام او فقیه ابراهیم بن یزید بن قیس بن اسود نخعی رحمه الله دې، د دوی حالات هم په کتاب الایمان، ،باب ظلم دون ظلم، ، دلاندې تیر شوی دې . (۹)

⑤ **علقمه** : دې دکوفې مشهور تابعی فقیه اوامام ابو شبل علقمه بن قیس بن عبدالله بن مالك نخعی کوفی رحمه الله دې .ددوی حالات هم په کتاب الایمان، باب ظلم دون ظلم، ، دلاندې تیر شوی دی . (۱۰)

⑥ **عبدالله رضی الله عنه** : دوی مشهور صحابی حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه دی، د دوی حالات هم په کتاب الایمان، ، باب ظلم دون ظلم، ، دلاندې تیر شوی دی، (۱۱)

قوله: قال: بینا انا امشی مع النبی صلی الله علیه وسلم فی خرب المدینه:

حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه فرمائی چه یو ځلې زه نبی کریم صلی الله علیه وسلم سره دمدینې منورې په

---

(۱) تهذیب الکمال ج ۲٤ ص۲۳)_
(۲) پورتنۍ حواله) -
(۳) الثقات لابن حبان ج ۹ ص ۱۵)_
(۴) تقریب التهذیب ص ٤٥٦، رقم،۵۵۶۹)_
(۵) اوگورئ: تحریر تقریب التهذیب ج ۳ص۱۸۷،رقم، ۵۵۶۹)_
(۶) اوگورئ: حاشیة السبط ابن العجمی علی الکاشف ج ۲ص۱۳۹،رقم ٤۵۹۹)_
(۷) کشف الباری ج۲ص۳۰۱)_
(۸) کشف الباری ج ۲ص ۲۵۱) _
(۹) کشف الباری ج ۲ص۲۵۳)_
(۱۰) کشف الباری ج ۲ص ۲۵۶)_
(۱۱) کشف الباری ج ۲ص ۲۵۷)_

كهنډراتو باندې تيريدم

خرب : دخاء معجمې دفتحې سره اود ،راء، دكسرې سره راځي، دامفرد هم استعماليږي اود ،خربة، د جمع په طور هم مستعمل دې لكه ،كلمه، او ،كلم، [1] دا لفظ خرب ,,بكسر الخاء المعجمه وبفتح الراء المهمله،، هم ضبط كړې شوې دې. [2] ددې معنى ويرانه اوكهنډر راځي، په صحيح بخارى كښې په دې مقام كښې خو دالفظ هم دغه شان دې يعنى ،خرب، البته په نو رو مقاماتو كښې ،حرث، واقع شوى دې. [3] هم دغه شان په صحيح مسلم كښې هم ،حرث، واقع شوې دې، [4] البته ددې په يو طريق كښې ،نخل، راغلې دې. [5] په دې ټولو رواياتو كښې تطبيق داسې كيدى شى چه هغه ځائ په اصل كښې كهنډرپاتې شوى وو، بيا روستو په كښې كرونده وغيره هم كولې شوه اوځنى خلقو پكښې د كهجورو ونې هم كرلې وې، اود كهنډر ځنى نښې پكښې هم باقى پاتې شوى وې. والله اعلم.

قوله: وهويتوكأ على عسيب معه: هغوى د كهجورې دونې په يوه لښتې باندې اړخ لګولې وو، علامه صنعانى رحمه الله فرمائى چه د كهجورې ښاخ ته ،سعف، ونيلى شى، بيا په ،سعف، كښې چه دجرړې كمه حصه پرته(چوړا) وى هغې ته ،كرب، ونيلى شي ... او ددينه بره حصه په كمه چه د كهجورې پاڼې نه وى هغې ته ،عسيب، ونيلى شى. [6] ځنى حضرات وائې چه "عسيب" د كهجورې هغه ښاخ دې چه دهغې نه پاڼې صفا كړې شى [7]

قوله: فمر بنفر من اليهود : نو هغوى ديهوديانو په يو ډلې باندې تيرشو، دبخارى شريف په نو رو مقاماتو كښې داسې دى ،مر بنفر من اليهود، البته دكتاب التفسير په طريق كښې داسې دى ،اذ مر اليهود، [8] دطبرى په يو روايت كښې ،اذمررنا على يهود، راغلې دې. [9]

---

[1] اوګورئ عمدة القارى ج ٢ص ٢٠٠)_

[2] فتح البارى ج١ص ٣٢٤، وعمدةالقارى ج ٢ص ٢٠٠)_

[3] روستو مونږه ددې حديث تخريج كړې دې فليراجع اليه.)_

[4] صحيح مسلم،كتاب صفات المنافقين،باب سوال اليهود النبى صلى الله عليه وسلم عن الروح.......... رقم (٧٠٥٩)، (٧٠٦٠)_

[5] پورتنئ حواله، رقم (٧٠٦١)_

[6] عمدة القارى ج ٢ص ٢٠٠)_

[7] پورتنئ حواله)_ فائده :دكهجرې ونه : نخلة : تنه : جذع النخلة، پوستكى اوريشې، ليف : دښاخ د كټ كولو نه پس چه كمه حصه دتنې سره باقې پاتې شى، كرناف : دښاخ دجرړې پلنه حصه كرب : دښاخ نرئ حصه : عسيب : پوره ښاخ : سعف : پاڼې : خوص : اوګورئ القاموس الوحيد : د كهجورې غنجقه : كباسه، قنو، عذق، كهجورې چه څه سره انختې وى : شماريخ ددې مفرد شمروخ يا شمراخ راځى، بيا دكهجورو ترتيب دادې : طلح، بلح، بسر، زهو، معو، رطب ، تمر، اوګورئ كفاية المتحفظ ص ٣٨) وفقه اللغة ص ٢٧١)، والمعاجم العربيه الاخرى) _

[8] صحيح بخارى ج٢ص ٦٧٦ كتاب التفسير،سورة بنى اسرائيل،باب: ويسئلونک عن الروح،رقم (٤٧٢١)

[9] تفسير الطبرى ج ١٥ص٦٧) تحت تفسير قوله تعالى : ويسئلوناک عن الروح)_

په دې دواړو رواياتو کښې تطبيق په داسې طريقه کيدې شی چه په لاره کښې نې ملاقات شوې وی ، يعنی ديو طرف نه حضور مبارك صحابه كرامو سره روان وو او دبل طرف نه يهودى راراوان وو.

فَقَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ سَلُوهُ عَنِ الرُّوحِ. وَقَالَ بَعْضُهُمْ لَا تَسْأَلُوهُ لَا يَجِيءُ فِيهِ بِشَيْءٍ تَكْرَهُونَهُ. فَقَالَ بَعْضُهُمْ لَنَسْأَلَنَّهُ. فَقَامَ رَجُلٌ مِنْهُمْ فَقَالَ يَا أَبَا الْقَاسِمِ، مَا الرُّوحُ فَسَكَتَ. فَقُلْتُ إِنَّهُ يُوحَى إِلَيْهِ. فَقُمْتُ، فَلَمَّا انْجَلَى عَنْهُ، قَالَ (وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتُوا مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا).

يهوديانو کښې ځنی کسانو ځنو ته اووئيل چه دروح په باره کښې سوال اوکړې ، په دوی کښې ځنی خلقو اوئيل چه ددوی نه سوال مه کوې، هسې نه چه دوی په جواب کښې داسې خبره اوکړی چه دهغی دوجې تاسو ته خفگان يا شرمندګی دررسی، ځنو اوئيل چه مونږه خوبه خامخا تپوس کوو، چنانچې په دې کښې يوکس اودريدو اووئيل ،، اې ابو القاسم، روح څه ځيز دې ؟ نو هغوی خاموشه شو، نوما اُووئيل چه په تاسو باندې وحی نازليږی نو زه اودريدم، بيا چه کله دوحی اثرات ختم شو نو هغوی اوفرمائيل ((وَيَسْأَلُونَكَ)) يعنی داخلق تاسونه دروح په باره کښې سوال کوی نو تاسو ورته اووائې چه روح ځما درب حکم دې اودې خلقو ته لږ شان علم ملاوشوې دې .

واقعه مذ کوره په مدينه منوره کښې شوی وه اوکه په مکه مکرمه کښې ؟ : ددې حديث نه معلوميږی چه داواقعه په مدينه منوره کښې شوی ده، حلانکه داامام احمد اوداامام ترمذی رحمهما الله د روايتونو نه معلوميږي چه داواقعه په مکه مکرمه کښې شوی ده،ځکه چه حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه روايت دې :

،، قالت قريش ليهود : اعطونا شيأ نسال عنه هذا الرجل، فقال : سلوه عن الروح، فانزل الله تعالى ((وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتُوا مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا)) ، قالو ا اوتينا علما كبيرا، اوتينا التوراة ، ومن اوتي التوراة فقد اوتي خيرا كثيرا ، فانزلت : ((قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ...)) الى آخرالاية [1] اللفظ للترمذی

يعنی،،قريشو يهودو ته درخواست کړې ووچه مونږه له څه داسې ځيز راکړې چه دهغې تپوس مونږه د (حضورمبارك نه اوكړو) نو يهوديا نو اوئيل چه،،روح،،باره کښې تری نه کښې تپوس کوی نو تاسو ورته اوفرمائې چه روح ځما درب حکم دې،اوتاسو ته خو لږ شان علم درکړې شوېدې . يهودو او ئيل چه مونږه له خو ډير علم راکړی شوی دې، مونږه له خو تورات هم راکړی شوی دې اوچا له چه توراة ورکړی شوی دې نو هغوی ته خير كثير وركړی شوی دې، (ځکه چه په دې کښې حکمت او دعقل خبرې دې او چا ته چه دحکمت اود عقل

---

[1]) جامع الترمذی، ابواب التفسير،ومن سورة بنی اسرائيل ،رقم ۳۱٤۰)، ومسندالامام احمد ج ۱ص۲۵۵، رقم (۲۳۰۹)_

خبرې ورکړې شي نو هغوی ته خير کثير ورکړې شی،، نو دا آيت نازل شو، ((قُل لَّوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا.........)) يعنې تاسو اووائې چه که سمندر زما درب د کلماتو دليکلو دپاره هم سياهی جوړه کړې شی نو سمندر به ختم شی خو زما درب کلما ت به ختم نه شی،،

ددې روايت نه معلوميږي چه دا واقعه په مکه مکرمه کښې شوی ده ، او ددې تائيد ددې نه کيږي چه داآيت دسورة بنی اسرائيل دې ،اوپه مکه مکرمه کښې نازل شوی دې، ([1])

حافظ ابن کثير رحمه الله فرمائی چه ددې داجواب کيدلې شی چه دا آيت مکرر نازل شوی وی، يوځل په مدينه منوره کښې او يوځل په مکه مکرمه کښې، ([2]) مګر د حافظ ابن القيم د رائې مطابق دا واقعه هم په مدينه منوره کښې شوی ده، ځنګه چه دصحيح بخاری روايت ناطق دې، هغوی فرمائي که چرې دا واقعه په مکه مکرمه کښې شوی وې ، او حضور مبارك لـه ددې متعلق علم ورکړې شوې وو ، نو هغوی به ديهوديانو په سوال باندې خاموشي ولې اختيارولـه ؟ بلکه فورا به هغوی جواب ورکړې و و ، ستاسو خاموشی اختيارول ددې خبرې دليل دې چه تر اوسه پورې ددې متعلق هغوی ته علم نه وو ورکړې شوې، ([3]) ليکن حقيقت دادې چه په مکية النزول کيدو باندې دلالت کونکی د تو لو رواياتو رد ممکن نه دې، ځکه چه داروايات کم از کم حسن ضرور دې، بلکه حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه،، رجاله رجال مسلم،، ([4])

پاتې شو دا ابن القيم اعتراض نوداهغې جواب حافظ ابن کثير رحمه الله ورکړې دې : چه کله دنبې اکرم ﷺ نه په مدينه منوره کښې دوباره سوال اوشو نو هغوی دمزيد بيان په انتظار کښې خاموشه شو چه شايد ددې متعلق څه تفصيلی بيان راشی، ليکن د الله تعالی دطرفنه فرشتې دا اوئيل چه تاسو هم دا آيت اولولئ . ([5]) اويا دې دصحيح بخاری روايت لـه ترجيح ورکړې شی، چنانچه حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي که چرې دا جمع ممکن وی نو فبها والا فما في الصحيح اصح .. ([6]) والله اعلم

خلاصه د کلام : بهرحال خلاصه داشوه چه د صحيحينو دروايت نه خو دامعلوميږي چه داواقعه په مدينه منوره کښې شوې ده او ابن عباس رضي الله عنهما دروايت نه کوم چه په مسند احمد اوجامع ترمذی کښې دې، دهغې نه معلوميږي چه داواقعه دمکه مکرمه ده، اودا آيت مکية النزول دې،اوس به يا خو دترجيح طريقه اختيارولی شی،لکه څنګه چه حافظ ابن القيم رحمه الله داطريقه اختيار کړې ده، اويابه دا جمع کولی شی اود تعدد نزول قول به اختيارولې شی، حافظ ابن القيم رحمه الله په دې مقام کښې يوه بله خبره هم کړې ده، هغه دا چه دابن عباس رضي الله عنهما

---

[1]) اوګورئ الجامع لا حکا م القران للقر طبی ج ١٠ص٢٠٣، تفسير سورة بنی اسرائيل)_

[2]) اوګورئ تفسير ابن کثير ج ٣ص ٦٠)، سورة الا سراء، ويسئلو نک عن الروح)_

[3]) اوګورئ کتا ب الروح لابن القيم ص٣٦٦)_

[4]) فتح الباری ج ٨ص ٤٠١ ، کتاب التفسير، باب : ويسئلونک عن الروح)_

[5]) اوګورئ تفسير ابن کثير ج ٣ص ٦٠) _

[6]) فتح الباری ج ٨ص ٤٠١) _

روایات ډیر مضطرب دي [1] اوس یا خوبه داوئیلی شی چه ددوی دا شاګردانو بیانات مختلف شوی دی اویا به داسې اووایو چه پخپله ددوی اقوال مختلف اومتعدد دی، ګویا مطلب داشو چه چونکه دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما په بیاناتو کښې اختلاف دې لهذاددې په مقابله کښې به دحضرت عبدالله ابن مسعود رضي الله عنه روایت (کم چه په صحیحنو کښې دې) راجح وی والعلم عندالله سبحانه وتعالی

د روح متعلق یو څو مباحث : بحث اول : دلته کښې ړومبی بحث دادې چه یهودیانو دکم ،،روح،، متعلق سوال کړې وو دهغې نه څه مراد دې؟ په دې کښې اختلاف دې،

① دټولونه مشهور قول دادې چه د ،،روح حیات،، متعلق سوال شوی وو، امام فخرالدین رازی، قاضی ابوبکر بن العربی رحمهماالله هم داقول اختیارکړې دې، علامه خطابی اوعلامه کرمانی رحمهماالله دا اکثروعلماؤ نه دانقل کړی دی،

② څنی حضرات وائي چه د ،،روح انسانی،، متعلق سوال شوی وو، په ،،روح حیات،، او ،،روح انسانی،، کښې فرق واضح دې، ،،روح حیات،، عام دې ددې نه مراد دهر ژوندی مخلوق روح دې، برابره ده چه هغه دانسان روح وی اوکه دڅه بل مخلوق روح وی. اوروح انسانی خاص دې ددې نه مراد صرف دانسان روح دې، څنی حضرات وائي چه دحضرت جبرائیل علیه السلام روح مراددې، ③ څنی حضرات وائی چه دحضرت عیسی علیه السلام روح مراددې،

④ څنی حضرات وائی چه ددې نه مراد قرآن شریف دې، ⑤ څنو ترې نه ،،وحی،، مراد اخستې ده، ⑥ یوقول دادې چه ددې نه مراد یوه مخصوصه فرښته ده چه دقیامت په ورځ به په صف کښې یواځې ولاړه وې، ⑦ یوقول دادې چه ددې نه مراد یوه مخصوصه فرښته ده، دهغې به یوولس زره وزرې او مخونه وی، ⑧ یوقول دادې چه ددې نه مراد یوه فرښته ده چه دهغې به اویازره ژبې وی اودیوقول مطابق اویا زره مخونه به ئې وی، په هر مخ به ئې اویا زره ژبې وی، اودهرې ژبې به زر لغته وی، هغه فرښته به د الله تعالی تسبیح کوی اودهرې تسبیح نه به یو ه فرښته پیدا کیږي، چه هغه به نوروفرښتو سره آلوځی هم دغه شان یو قول دادې چه یوه فرښته ده چه دهغې دواړه خپې به په آخرې زمکه کښې وی اوسر به ئې عرش سره لګی،

⑨ یو قول دادې چه دروح نه مراد دبنیادمانو په شا ن یومخلوق مراد دې چه هغې ته ،،روح،، ووئیلی شی، دامخلوق خوراك څکاك کوي، دآسمان نه چه کله هم فرښته راکوځیګی، نو داروح هم ورسره لاندې راځی،

⑩ یوقول دادې چه ددینه دملائکو یو خاص صنف مراد دې، چه خوراك څکاك کوی.

دلته کښې دې دا خبره واضحه وی چه دروح متعلق چه څومره هم اقوال نقل شو، نو دا په هغه صورت کښې دې چه په قرآن کریم کښې وارد شوی ،،روح،، دتتبع (تلاش) په معنی کښې

---

[1] کتاب الروح لابن القیم ص۳۶۶_

شی، خصوصا په ((وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ)) والا آیت کښې چه کم روح راغلې دې دهغې په باره کښې دا اقوال نه دی[1] په دې اقوالو کښې دټولو نه مشهور قول رومبۍ قول دې، اود اکثرو علماؤ هم دارائې ده چه دحضور اکرم ﷺ نه د روح دحقيقت په باره کښې سوال شوی وو،

دحافظ ابن القيم رحمه الله رائې: حافظ ابن القيم رحمه الله فرمائی چه په آيت کښې دروح نه روح انسانی مراد نه دې، داکثرو سلفو بلکه دټولو رائې داده چه دروح نه مراد يو ه لوئې فرشته ده چه دهغې په باره کښې الله تعالى خبر ورکړې دې چه هغه به دقيامت په ورځ نورو فرشتو سره ولاړه وی، دبنيادمانو ارواح ترينه مراد نه دی، ددې وجه داده چه يهوديانو کم سوال کړې وو دهغې مبنٰی داوه چه هغوی دداسې څيز په باره کښې تپوس کول غوښتل چه دهغې علم د وحې الهٰی نه بغير ممکن نه وو ، اوهغه هم هغه روح دې چه دهغې نه صرف الله تعالى واقف دې، حالانکه دبنيادمانو روحونه څه د عيب څيز نه دې، اومختلف خلقو اومختلفو مذهبونو والاپه دې باندې کلام کړې دې، لهذادبنيادمانو دارواحومتعلق جواب ورکول دنبوت دنښونه نه ده.[2]

حاصل داچه دابن القيم رحمه الله په نيز دلته د ،روح، نه مرادیوه فرشته ده، چه دهغې ذکر الله تعالى په ((يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلَٰئِكَةُ صَفًّا........))[3] او په ((تَنَزَّلُ الْمَلَٰئِكَةُ وَالرُّوحُ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِم...))[4] کښې کړې دې.[5]

دحافظ ابن القيم رحمه الله په رائې باندې تبصره: دحافظ ابن القيم رحمه الله خبره په ظاهره باندې ډيره مضبوطه ده، بياهم علی الاطلاق ددينه انکارکول چه دروح نه مراد ،روح حيات، يا روح انسانی نه دې، مشکل دی، آخرپه دې کښې څه دتعجب خبره ده چه که فلاسفه، حکماؤ، اومختلفو ډلو اواهل مذهبو دروح متعلق کلام کړې دې نوکه ديونبي نه داسوال اوشی نوڅه به اوشی، ؟ دفلسفيانو اودحکماؤ خبرې په اټکل اوپه ګمان باندې مبنی وی،اونبی چه کمه خبره کوی هغه ثابته اوواضحه او مستحکم وی. لهذا عين ممکن دی چه سوال دروح انسانی يا دروح حيات متعلق وی،اوددې حقيقت معلوم کړې شوی وی چه داروح په بدن انسانی کښې څنګه ځائې شوی دې؟ اوددې نوعيت څه دې .؟ چنانچه دبعضو اهل نظرو دارائې ده چه امتزاج الروح بالبدن په باره کښې سوال وو[6]

دوئم بحث: دوئم بحث دادې چه نبی اکرم ﷺ ته ددې سوال جواب ورکړې شوې وواوکه نه ؟ نو يو جماعت وائې چه حضوراکرم ﷺ ته دروح حقيقت نه ووبيان شوې، چنانچه ابن بطال رحمه الله دمهلب رحمه الله نه نقل کړی دی:

---

[1]) اوګورئ فتح الباری ج ۸ص ۴۰۲)_
[2]) اوګورئ كتاب الروح ص۳۶۳. ۳۶۴)_
[3]) سورة النباء\۳۸)_
[4]) سورة القدر \ ٤)_
[5]) كتاب الروح ص۳)_
[6]) اوګورئ فتح الباری ج ۸ص ۴۰۲۰)_

"هذا يدل على ان من العلم اشياء لم يطلع الله عليها نبيا، ولا غيره، اراد الله تعالى ان يختبر خلقه فيوقفهم على العجز عن علم ما لا يدركون حتى يضطرهم الى رد العلم اليه، الا تسمع قوله تعالى ((وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِّنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَآءَ)) فعلم الروح مما لم يشاء تعالى ان يطلع عليه احد من خلقه" [1]

مطلب دا چه، داحديث په دې خبره دلالت کوی چه ځنې څيزونه داسې دی چه دهغې علم الله تعالى نه يو نبى له ورکړې دې اونه بل يوکس ته. الله تعالى غواړى چه دخپل مخلوق امتحان واخلى، اودکمو څيزونو ادراك چه مخلوق نشى کولې دهغې نه عاجزه کيدلو باندې زان پوهه کړى. ځکه چه مجبوراً هغوى ددې علم الله تعالى ته اوسپارى. دالله تعالى ارشاد دې، خلق د الله تعالى دعلم هيڅ احاطه نشى کولې مګر څومره چه هغه اغواړى، د "روح" علم هم الله تعالى دخپل زان سره خاص کړې دې. دالله تعالى اراده داده چه په مخلوق کښې څوك هم ددې نه واقف نه شى. يوه بله ډله فرمائى چه هغوى ته دروح حقيقت اوعلم ورکړې شوې وو، اوهغوى ددې دحقيقت نه واقف وو. نوعلامه عينى رحمه الله فرمائى:

"جل منصب النبى صلى الله عليه وسلم، وهو حبيب الله وسيد خلقه، ان يكون غير عالم بالروح، وكيف وقد من الله عليه بقوله: ((وَعَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ ۚ وَكَانَ فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكَ عَظِيمًا)) وقد قال اكثر العلماء: ليس فى الاية دليل على ان الروح لا يعلم، ولا على ان النبى صلى الله عليه وسلم لم يكن يعلمها" [2]

"يعنى حضور نبى اکرم ﷺ چه دالله حبيب اودمخلوق سردار دې. دهغوى مقام اومرتبه ددې خبرې نه ډيره اوچته ده چه هغوى "روح" اونه پيژنى، اودا کيدې هم شى، اوالله تعالى په خپل ارشاد سره لوئ احسان ظاهر کړو، اوالله تعالى هغوى له دداسې داسې کارونو علم ورکړو چه دهغې علم ددينه مخکښې هغوى ته نه وو. اوپه هغوى باندې دالله تعالى لوئ فضل دې" اکثر علماء وائى چه آيت کښې ددې خبرې هيڅ دليل نشته چه دروح علم نه شى کيدې اونه ددې خبرې څه دليل شته چه حضور اکرم ﷺ ته دروح علم نه وو ورکړې شوى" دامام ابوالقاسم سهيلى رحمه الله رجحان هم دې طرف ته دې. [3]

دريم بحث: دلته دريم بحث دادې چه هغوى ديهوديانو دسوال جواب ورکړو اوکه نه؟ په دې کښې اختلاف دې:

ځنې حضرات وائى چه يهوديانو على وجه التعنت سوال کړې وو، تحقيق ئې مقصود نه وو بلکه د حضور اکرم ﷺ تنکول ئې مقصد وو، ځکه تاسو جواب ورنکړو. [4]

ځنې حضرات وائى چه تاسو جواب ورکړو، په داسې توګه چه الله تعالى هغوى ته اوونيل ((قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي)) يعنى تاسو اووايئ چه "روح" زما درب حکم دې، اود "امر" نه مراد شريعت دې، مطلب دادې چه دهغه امر دجنس نه ده دځه دپاره چه تاسو مبعوث کړې شوى وې، يعنى

---

[1] اوګورئ شرح ابن بطال ج ۱ص ۲۰٤)_
[2] عمدة القارى ج ۲ص ۲۰۱)_
[3] اوګورئ الروض الانف ج ۱ص۱۹۷)-
[4] اوګورئ الروض الانف ج ۱ص۱۹۷)-

یودینی اوشرعي څیزدي چه دهغي حقیقت دطبعیت، فلسفه،قیاس اورائې نه معلوممول ممکن نه دی بلکه ددین په ذریعه به دهغي حقیقت معلومه ولې شی، تاسوپه دین کښې داخل شئ،نوتاسوته به پخپله ددې حقیقت معلوم شی.[1]

نوقرآن اوحدیث نه معلومیږی چه ،روح، ،قبض کولې شی، اوعذاب ورته ورکولې شی اوهغه ته دردهم رسی،جنت ته هم لیګلی شی اوهلته به خونداومزې اخلی،اودغه شان نورهم ډیر اوصاف په نصوصو کښې واردشوی دی.[2]

ددې نه دا معلومه شوه چې روح یو سپک جسم دې،حضرات علماء محققین فرمائی چې روح هغه سپک جسم دې چې د انسان په بدن کښې داسې خور شوې دې لکه څنګه چې د ګلاب اوبه په ګلاب کښې خورې شوې وی او دهغې خوشبو په هغې کښې خوره شوې وی.[3]

څلورم بحث: دلته یو بحث ضمنی شانتې دې چې الله تعالی فرمائی "قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي" دلته د "امر" ذکر دې،قران کریم د الله تعالی د پاره د"امر" سره سره "خلق" هم ثابت کړې دې ارشاد دې "اَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْاَمْرُ".[4]

"خلق" او "امر" کښې څه فرق دې؟ لنډه دا اوګنړه چې دې کښې اختلاف دې: ابن ابی حاتم رحمه الله د سفیان بن عیینه رحمه الله نه نقل کړې دی "الخلق ما دون العرش والامر ما فوق ذلك".[5]

دغه شان ابن ابی حاتم د سفیان بن عیینه نه نقل کړې دی "الخلق هو الخلق والامر هو الکلام".[6]

په دې دواړو تفسیرونو کښې لفظی فرق دې معنی د دواړو یوه ده،مطلب دادې چې د امر تعلق د بره عرش سره دې د الله تعالی د طرف نه حکم رازی،او د خلق تعلق لاندې سره دې، لاندې ټول صرف مخلوقات دی.

امام غزالی رحمه الله فرمائی "فالاجسام ذوات الکمیة والمقادیر من عالم الخلق وکل موجود منزه عن الکمیة والمقدار فانه من عالم الامر".[7]

یعنی د عالم خلق تعلق د هغې جسمونو سره دې چې کمیت او مقدار والادی او عالم امر تعلق هغه موجوداتو سره دې چې د کمیت او مقدار نه خالی وی.

شیخ عربی محی الدین فرمائی چې عالم خلق هغه دی چې په واسطه سره پیدا شوې دې لهذا څوک چې الله تعالی لفظ "کن" سره پیدا کړل هغه د عالم امر څیز دې او کوم څیز چې بل څیز نه پیدا شوې دې هغه د عالم خلق څیز دې.[8]

---

[1] پورتنۍ حواله)-
[2] پورتنۍ حواله)_
[3] التفسیر الکبیر للرازی(۲۱/۴۴) وکتاب الروح لابن القیم(ص۴۲۲)-
[4] الاعراف/۵۴-
[5] الدر المنثور(۲/۹۲) سورة اعراف-
[6] حواله بالا
[7] احیاء علوم الدین(۱۳۵۶)کتاب ذم الغرور-
[8] الفتوحات المکیة(۳/۱۷۵) السوال الثالث والخمسون ومائة)-

حضرت تهانوي رحمه الله د صوفياؤ حضراتو نه نقل کړي دی چې د عالم امر تعلق مجرداتو سره دې، دې نه دا مطلب اووتلو چې عالم خلق د مادياتو نه دې[1]
علامه شبير احمد عثماني رحمه الله فرمائي چې لفظ "امر" په قرآنکښې شل خاينو کښې راغلې دې او ددې په معنی کښې علماؤ ډيرې خبرې کړې دی خو زمونږ مطلب د سورة اعراف ددې آيت "الا له الخلق والامر" طرف ته توجه راړول دی چې کوم ځائې "امر" د "خلق" په مقابله کښې اينبودې دې چې د هغې نه مونږ په دې نتيجه رسيدلې يو چې د الله تعالی په نيز دوه مدونه جدا جدا دی يو "امر" بل "خلق"
په دواړو کښې څه فرق دې؟: دا مونږ د مخکښې آيتونو نه په آسانئ سره پيژنو، اول ئې اوفرمائيل "اِنَّ رَبَّكُمُ اللّٰهُ الَّذِیْ خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ فِیْ سِتَّةِ اَیَّامٍ"[2]
(بې شکه ستاسو رب الله دې چا چې آسمانونه او زمکې په شپږ ورځو کښې پيدا کړل) دا خو "خلق" شو په مينځ کښې د "استواء علی العرش" ذکر کولو سره چې، شان حکمراني ظاهره وی وئې فرمائيل چې "یُغْشِی الَّیْلَ النَّهَارَ یَطْلُبُهٗ حَثِیْثًا ۙ وَّالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُوْمَ مُسَخَّرٰتٍۭ بِاَمْرِهٖ ؕ"[3]
يعنی دا مخلوقات په يو معين نظام باندې چلول چې هغې ته تدبير او تصريف وئيلې شی دا "امر" شو.
دغه شان په سوره طلاق کښې ارشاد دې "اَللّٰهُ الَّذِیْ خَلَقَ سَبْعَ سَمٰوٰتٍ وَّمِنَ الْاَرْضِ مِثْلَهُنَّ ؕ یَتَنَزَّلُ الْاَمْرُ بَیْنَهُنَّ"[4]
ګويا د دنيا مثال د يو غټې کارخانې دې چې په هغې کښې مختلف قسم مشينونه لږيدلې وی، څوک کپړا جوړه وی څوک اوړه اغړی څوک کتابونه چهاپ کوی څوک په ښارونو کښې رڼړا رسوی څوک پکې چلوی وغيره
په هر يو مشين کښې ډيرې پورزې دی چې د مشين غرض وغايت لحاظ کولو سره يو مقرره اندازه باندې لګولې شی بيا تولې پرزې راجمع کولو سره مشين فټ کړې شی، چې کله ټول مشينونه فټ شی او تيار شی بيا د اليکټرک (بجلی) خزانې نه هر مشين ته جدا جدا لارو سره کرنټ پريښودلې شی، په يو وخت کښې ولاړ مشينونه د خپل جوړخت مطابق په تاويدو او کار کولو کښې لګيا شی، بجلی هر يو مشين او هر يو پرزې لره په يو خاص ساخت او مقصد مطابق تاوه وئی، تر دې چې کومه لړه او ډيره بجلی د رڼړا په ليمپونو او قمقمو کښې رسولې شی نو هلته رسيدلو سره هم د دغې قمقمو رنګ ډهنګ اختياره وی.
ددې مثال نه دا خبره ښکاره کيږی چې د مشين ډهانچه تيارول، ددې پرزو ته صحيح ترتيب

---

[1]) مسائل السلوک علی هامش بيان القران تحت آية "الا له الخلق والامر"-
[2]) الاعراف/٥٤-
[3]) حواله بالا
[4]) الطلاق/١٢-

ورکول او بیا فټ کول د یو سلسلې کار دې چې د هغې د پوره کولو نه پس د مشین چالو کولو د پاره د یو بل څیز،بجلی یا استیم(لوګی) د هغې د خزانې نه د راوړلو ضرورت وی، داسې اوګنړه الله تعالی رومبې د آسمان او زمکې ټول مشینونه پیدا کړل چې هغې ته "خلق" وئیلې شی. هره وړه غټه پورزه یې د صحیح اندازې مطابق تیاره کړه چې هغې ته "تقدیر" وئیلې شوې دې او ټولې پرزې ئې یوځائې کړې او مشین ئې فټ کړو چې هغې ته "تصور" یا "تسویه" وئیلې شی "خلقنکم ثم صورنکم" [1] او "فاذا سویته" [2] دا ټول د افعال خلق په زمره کښې وو.
اوس ضرورت وو چې کوم مشین په کوم کار کښې لګول وو نو اودې لګولې شی،د مشین د چالو کولو د پاره د "امر الهی" بجلی پریښودې شوه او کیدې شی ددې تعلق اسم "باری" سره وی "الخالق البارى المصور" [3] او حدیث کښې دی "فلق الحبة وبرا النسمة" [4]
سوره حدید کښې دی "من قبل ان نبراها" [5] ای النفوس كما هو مروى عن ابن عباس وقتادة والحسن [6]
مطلب د هغه ځائې نه حکم اوشو چې "ځا" نو فوراً روان شو،او دې امر الهی ته ئې اوفرمائیل "إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ" [7] بل ځائې کښې ډیر په وضاحت سره امر "کن" خلق جسد باندې مرتب کولو سره ارشاد اوشو "خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ" [8] بلکه د تلاش نه ښکاریږی چې په قرآن کریم کښې "کن فیکون" چې څومره ځایونو کښې راغلې دې عموماً د خلق او ابداع ذکر کولو نه پس راغلې دې چې د هغې نه دا خیال کیږی چې کلمه "کن" خطاب د خلق نه پس د تدبیر او تصرف وغیره د پاره وی.
بهرحال د امر معنی دلته د حکم ده او هغه حکم دغه دې چې کوم لفظ کن سره تعبیر کړې شوې دې او لفظ کن جنس کلام نه چې د الله تعالی صفت قدیم دې څنګه چې مونږ د هغه ټول صفات مثلاً حیات،سمع،بصر،وغیره بلا کیف منو نو کلام الله او کلمة الله متعلق هم دغه مسلک منل پکار دی.
خلاصه دا شوه چې دروح سره په قرآن کښې اکثر ځایونو کښې د امر لفظ استعمال شوې دې مثلاً "قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي" [9]

---

[1] الاعراف/۱۱-
[2] ص/۷۲-
[3] الحشر/۲٤-
[4] صحیح البخاری (۱/٤۲۸) کتاب الجهاد والسیر باب فکاک الاسیر رقم(۳۰٤۷) من قول سیدنا علی رضی الله عنه
[5] الحدید/۲۲-
[6] انظر الدر المنثور (٦/۱۷٦و۱۷۷)-
[7] یس/۸۲-
[8] ال عمران/٥۹-
[9] بنی اسرائیل/۸٥-

او ﴿وَكَذٰلِكَ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ رُوحًا مِّنْ أَمْرِنَا﴾ [1] او ﴿يُلْقِى ٱلرُّوحَ مِنْ أَمْرِهِۦ عَلَىٰ مَن يَشَآءُ مِنْ عِبَادِهِۦ﴾ [2] او ﴿يُنَزِّلُ ٱلْمَلَـٰٓئِكَةَ بِٱلرُّوحِ مِنْ أَمْرِهِۦ عَلَىٰ مَن يَشَآءُ مِنْ عِبَادِهِۦٓ﴾ [3]

او مخکښې تیر شوې دی چې د روح مبدأ د الله تعالی صفت قدیمه کلام دې چې د صفت علم وحیات لاندې دې، ګویا هم دغه حیثیت لحاظ ساتلو سره "نفخت فیه من روحی" کښې خپل خان طرف ته منسوب کړې دې ځکه چې د کلام او امر نسبت د متکلم او آمر نه د صادر او مصدور وی د مخلوق او د خالق نه وی ځکه "الا له الخلق والامر" کښې ئې امر د خلق مقابله کښې اولګولو [4] والله اعلم

قوله: قال الاعمش: هكذا في قراءتنا: امام اعمش رحمه الله فرمائی چې زمونږ قراءت کښې هم دغه شان ده.

مطلب دادې چې دې آیت کښې متواتر او مشهور قراءت "﴿وَمَآ أُوتِيتُم مِّنَ ٱلْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا﴾" دې خو د امام اعمش رحمه الله قراءت "وما اوتوا" د صیغه غائب سره دې

شارحینو ښکاره کړې ده چې دا قراءت نه د قراءات سبعو نه دې او نه څه مشهور قراءت دې [5] والله اعلم بالصواب

۴۸: بَابٌ: مَنْ تَرَكَ بَعْضَ الِاخْتِيَارِ مَخَافَةَ أَنْ يَقْصُرَ فَهْمُ بَعْضِ النَّاسِ عَنْهُ فَيَقَعُوا فِي أَشَدَّ مِنْهُ

په دې ترجمه کښې د "الاختيار" نه "المختار" یعنی "الشئ المختار" یا "فعل المختار" مراد دې، مطلب د ترجمة الباب دادې:

"دا باب د هغه کس په بیان کښې دې چې خپل بعضې مستحب عمل یا قول ددې وجه پریږدی چې د بعضې خلقو عقل کم وی نو په دې عمل یا خبره به پوه نه شی بیا به د دې نه په سخته خبره کښې اونخلی [6]

مخکښې باب سره مناسبت: د دې باب مخکښې باب سره مناسبت دا شان دې چې مخکښې باب کښې د سوال کونکی د سوال جواب د څه حکمت د وجه ورنه کړې شو، دلته هم د بعضې اعمال مختاره او مستحبه د پریښودلو ذکر دې [7]

---

[1]) الشورى/۵۲-

[2]) المومن/۱۵-

[3]) النحل/۲-

[4]) الروح فى القران (ص۱۰۸-۱۱۱) مطبوعه در ضمن مجموعه "تاليفات عثمانى"۔

[5]) فتح البارى (۲۲٤/۱) وعمدة القارى (۲۰۲/۲)-

[6]) عمدة القارى(۲۰۲/۲)-

[7]) حواله بالا

د ترجمة الباب مقصد: د امام بخاری مقصد دادې که چرې یو مستحب عمل کولو د وجه د خلقو په غلط فهمۍ کښې د غورزیدلو ویره وی نو دا مستحب پرېښودل پکار دی،ځکه د مستحب پرېښودلو سره به زیات نه زیات دا اوشی چې اجروثواب به نه ملاویګی،او دخلقو په مسئله کښې غورزیدل ډیره ګرانه ده چې څه عملی یا علمی غلطۍ کښې مبتلا شی او دا غلطی به رارونه وی،چنانچه د نبی کریمﷺ اراده وه چې د ابراهیم(علیه السلام) په شان د کعبې جوړنه اوکړی خو ددې ویرې نې پرېښوده چې قریش به وائی چې زمونږ ځیزونه ورانه وی او خپل ځیز ترې جوړه وی.

د ترجمة الباب مقصد: باندې یو اشکال او د هغې جواب:دلته یو سوال دا پیدا کیږی چې ددې ترجمة الباب تعلق خوکتاب العلم سره او نه شو ځکه دې کښې خود اعمالو د پرېښودلو ذکردې.
ددې جواب دادې چې تعلیم څنګه قولی وی دغه شان فعلی هم وی،استاذان عالمان د خلقو هر قسم اصلاح کوی،څنګه چې د هغوی علمونو ته ترقی ورکوی دغه شان د هغوی اعمال هم برابره وی،لهذا که د اعمالو د صحیح کولو ضرورت راشی او اصلاح په عملی صورت کښې د اختیارولو تقاضا کوی او خطره دا وی چې د بعضې اعمال اختیارولو سره موجوده خلق په غلطۍ کښې غورزیدلې شی نواصلاح کونکوله پکاردی چې هغه داسې مستحب عمل پرېږدی.
خلاصه دا شوه چې کله تعلیم قولی وی او کله عملی،که عملی تعلیم کښې په یو خاص مسئله کښې دا خطره وی چې خلق به غلط فهمۍ کښې مبتلا شی،نو دا کول نه دی پکار بلکه پرېښودل پکار دی([1])

د بعضې علماؤ د کلام نه دا معلومیږی چې دلته "من ترك بعض الاختيار" کښې اقوالو او افعال دواړه داخل دی.
لهذا مطلب دا شو چې بعضې افعال ددې خطرې د وجه پرېښودلې شی چې څوک په غلط فهمۍ کښې راګیر نه شی،او بعضې اقوال ددې وجه بیان نه کړې شی چې اوریدونکې به په غلط فهمۍ کښې اوغورزیګی،دواړه پرېښودلې شی، مختار او خوښ چې څنګه افعال وی دغه شان اقوال هم وی.
بعضې علمونه داسې وی چې د عوامو په مخکښې د بیانولو نه وی که بیان کړې شی نو عوام به غلط فهمۍ کښې اوغورزیګی،نو هلته دې چپوالې اوشی.([2])

[۱۲۶] حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى عَنْ إِسْرَائِيلَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ الْأَسْوَدِ قَالَ قَالَ لِي ابْنُ الزُّبَيْرِ كَانَتْ عَائِشَةُ تُسِرُّ إِلَيْكَ كَثِيرًا فَمَا حَدَّثَتْكَ فِي الْكَعْبَةِ قُلْتُ قَالَتْ لِي قَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم - « يَا عَائِشَةُ، لَوْلَا قَوْمُكِ حَدِيثٌ عَهْدُهُمْ - قَالَ ابْنُ الزُّبَيْرِ بِكُفْرٍ - لَنَقَضْتُ الْكَعْبَةَ فَجَعَلْتُ لَهَا بَابَيْنِ بَابٌ يَدْخُلُ النَّاسُ، وَبَابٌ يَخْرُجُونَ » . فَفَعَلَهُ ابْنُ الزُّبَيْرِ [۱۵۰۶- ۱۵۰۹، ۳۱۸۸، ۴۲۱۴، ۶۸۱۶]

---

[1]) الکنز المتواری علی لامع الدراری(۲/۳۸۳)-
[2]) حواله بالا

رجال الحدیث

①**عبیدالله بن موسی**: دا عبیدالله بن موسی بن باذام عبسی کوفی رحمه الله دي. ددوی حالات د کتاب الایمان "باب الایمان وقول النبی(ص۹): بنی الاسلام علی خمس" لاندې تیر شوي دی.[1]

②**اسرائیل**: دا مشهور محدث اسرائیل بن یونس بن ابی اسحاق همدانی سبیعی کوفی رحمه الله دي ددہ کنیت ابویوسف دي دوی د عیسی بن یونس رور دي.[2]

دوی د خپل نیکه ابواسحاق سبیعی نه علاوه زیاد بن علاقه، زیدبن جبیر، عاصم بن بهدله، عاصم الاحول، سماک بن حرب، امام اعمش، عثمان بن ابی زرعه، مجزاة بن زاهراسلمی، موسی بن ابی عائشه او هشام بن عروه رحمهم الله وغیره نه د حدیث روایت کوی.

دده نه روایت کوونکو کښې دده ځوئې مهدی، ابواحمدالزبیری، نضربن شمیل، ابوداود طیالسی، ابوالولید طیالسی، عبدالرزاق صنعانی، وکیع، یحیی بن آدم، محمدبن اسحاق، ابوغسان نهدی، ابونعیم او علی بن الجعد رحمهم الله وغیره ډیر حضرات شامل دی.[3]

عیسی بن یونس رحمه الله فرمائی چې ماته اسرائیل بیان اوکړو "کنت احفظ حدیث ابی اسحاق کما احفظ السورة من القرآن".[4]

امام احمد رحمه الله به دده په حافظه حیرانه کیدلو او فرمائیل به ئې "کان شیخنا ثقة".[5]

یحیی ابن معین فرمائی "ثقة".[6]

امام عجلی رحمه الله فرمائی "کوفی ثقة".[7]

ابوحاتم رحمه الله فرمائی "ثقة صدوق من اتقن اصحاب ابی اسحاق".[8]

ابن سعد رحمه الله فرمائی "وکان ثقة حدث عنه الناس کثیرا ومنهم من یستضعفه".[9]

امام احمد رحمه الله نه ابوطالب تپوس اوکړو "ایهما اثبت: شریك او اسرائیل؟" نو وئې فرمائیل "اسرائیل کان یودی ما سمع کان اثبت من شریك" بیا هغوی تپوس اوکړو "من احب الیك: یونس او اسرائیل فی ابی

---

[1] کشف الباری(۱/۶۳۶)-
[2] تهذیب الکمال(۲/۵۱۵) رقم(۴۰۲)-
[3] تهذیب الکمال(۲/۵۱۵-۵۱۸)-
[4] تهذیب الکمال(۲/۵۱۹)-
[5] حواله بالا
[6] تهذیب الکمال(۲/۵۲۱)-
[7] حواله بالا
[8] تهذیب الکمال(۲/۵۲۱)-
[9] الطبقات(۲/۳۷٤)-

اسحاق؟نو وني فرمائيل "اسرائيل :لانه كان صاحب كتاب"(١)
هر كله چې د امام احمد رحمه الله نه تپوس اوكړې شو كه چرې اسرائيل يو حديث كښې متفرد وى نو حجت دې كه نه؟ نو وني فرمائيل "اسرائيل ثبت الحديث"(٢)
عيسى بن يونس رحمه الله فرمائى چې زمونږ ملګرى سفيان او شريک په مينځ كښې چې كله به د ابواسحاق سبيعى رحمه الله د احاديثو باره كښې اختلاف رالو نو خما والد يونس بن ابى اسحاق طرف ته به راغلو ،هغه به وئيل چې خما خوى اسرائيل ته لاړ شئ "فهو اروى عنه منى اتقن لها منى"(٣) امام شعبه رحمه الله ته چې كله اووئيلې شو "حدثنا حديث ابى اسحاق قال: سلوعنها اسرائيل فانه اثبت فيه منى"(٤)
امام عبدالرحمن بن مهدى رحمه الله فرمائى چې زه د ابواسحاق سبيعى حديثونه د سفيان په طريق سره ځكه نه روايت كوم چې ما دې رواياتو سلسله كښې د سفيان ثورى په ځائې په اسرائيل باندې بهروسه كړې ده ځكه چې اسرائيل دې رواياتو له پورا روايت كوى(٥)
امام عبدالرحمن بن مهدى رحمه الله فرمائى چې "اسرائيل فى ابى اسحاق اثبت من شعبة والثورى"(٦)
يعنى "اسرائيل د ابواسحاق په رواياتونو كښې د شعبه او ثورى رحمهما الله نه زيات قوى دې"
محمد بن عبدالله بن نمير رحمه الله فرمائى "ثقة"(٧)
امام ترمذى رحمه الله فرمائى "اسرائيل ثبت فى حديث ابى اسحاق"(٨)
اسرائيل بن يونس په باره كښې د محدثينو او د جرح وتعديل علماؤ اقوال ستاسو مخكښې دى دې ټولو حضراتو د دوى پورا توثيق كړې دې خو بعضې حضراتو پكښې په ده باندې كلام هم كړې دې چنانچه: امام يحيى القطان رحمه الله به د ده د ابويحيى القتات نه اخستلې شوې رواياتو په وجه په ده باندې كلام كولو او وئيل به ئې "روى عنه مناكير"(٩)
دغه شان يعقوب بن شيبه رحمه الله فرمائى "صالح الحديث وفى حديثه لين"(١٠)

---

(١) تهذيب الكمال(٢/٥١٩)-
(٢) تهذيب الكمال(٢/٥٢٠)-
(٣) تهذيب الكمال(٢/٥٢٢)-
(٤) الكامل(١/٤٢٢)-
(٥) الكامل(١/٤٢٣)-
(٦) حواله بالا
(٧) تهذيب التهذيب(١/٦٢٣)-
(٨) حواله بالا
(٩) تهذيب التهذيب(١/٢٦٢)-
(١٠) حواله بالا

دغه شان هغوی فرمائی "ثقة صدوق ولیس فی الحدیث بالقوی ولا بالساقط"[1]
دغه شان ابن حزم رحمه الله اسرائیل ته مطلقا ضعیف ګرځولې دې او دده روایاتو کښې ئې ډېر روایات رد کړې دی[2]
دغه شان علی بن المدینی فرمائی "اسرائیل ضعیف"[3]
اسرائیل بن یونس رحمه الله په باره کښې چې دذکر شوې حضراتو په کلام کښې غور اوکړې شی نو معلومیږی چې یا خو جرح مبهم ده ځکه چې د علی بن المدینی، یعقوب بن شیبه یا د ابن حزم کلام دی، او ترڅو چې د یحیی القطان رحمه الله د کلام تعلق دې نو حافظ رحمه الله د هغې په باره کښې تفصیل ذکر کړې دې چې هغې سره د اسرائیل لمن بالکل صفا کیږی چنانچه هغوی فرمائی: "وقد بحثت عن ذلك فوجدت الامام ابابکر بن ابی خیثمة قد کشف علة ذلك وابانها بما فیه الشفاء لمن انصف قال ابن ابی خیثمة فی تاریخه قیل لیحیی بن معین: ان اسرائیل روی عن ابی یحیی القتات ثلاثمائة وعن ابراهیم بن مهاجر ثلاثمائة یعنی مناکیر فقال لم یؤت الی منهما"[4]
مطلب دادې چې: ما د امام یحیی القطان رحمه الله د کلام وجه د پیدا کیدلو کوشش اوکړو، چنانچه ماته دا وجه د امام ابوبکر بن ابی خیثمه رحمه الله د کلام نه معلومه شوه، هغوی چې کومه وجه بیان کړې ده د هغې نه هر انصاف خوښوونکې کس مطمئن کیدې شی، چنانچه هغوی فرمائی چې امام یحیی ابن معین رحمه الله ته چا اوونیل چې اسرائیل د ابویحیی القتات نه درې سوه او ابراهیم بن مهاجر نه درې سوه منکر احادیث نقل کړې دی، ابن معین جواب ورکړو چې دا خرابوالې د اسرائیل د وجه نه نه دې بلکه د ابراهیم بن مهاجر او ابویحیی القتات د وجه نه راغلې دې.
حافظ ابن حجر فرمائی: "خبره حقیقت کښې هم دغه ده چې کومه ابن معین رحمه الله فرمائی لهذا د ابن القطان رحمه الله کلام به هم په دې باندې محمول کولې شی چې هغوی په دې احادیثو منکرو باندې نکیر کړې دې چې کوم هغه د یحیی القتات نه نقل کوی، او هغوی دا اوګنړله چې دا خرابوالې د اسرائیل د وجه نه دې، خو واقعه دا ده چې دا خرابوالې د ابویحیی د وجه دې، هسې هم ائمه ناقدینو ابویحیی ضعیف ګرځولې دې او د اسرائیل علماؤ توثیق کړې دې لهذا دلته هم کلام په ابویحیی باندې محمول کول ښه خبره ده په نسبت د اسرائیل."[5]
حافظ ابن حجر رحمه الله د نورو حضراتو د تضعیف باره کښې تبصره کولو سره لیکی:
"وبعد ثبوت ذلك واحتجاج الشیخین به لا یجهل من متاخر لا خبرة له بحقیقة من تقدمه ان یطلق علی اسرائیل الضعف ویرد الاحادیث الصحیحة التی یرویها دائما، لاستناده الی کون القطان کان یحمل علیه من غیر

[1]) تهذیب التهذیب (٢٦٢/١)-
[2]) تهذیب الکمال (٢٦٣/١)-
[3]) تهذیب الکمال (٥٢٢/٢)-
[4]) هدی الساری (ص٣٩٠)-
[5]) هدی الساری (ص٣٩٠)-

ان یعرف وجه ذلك الحمل".(1)
مطلب دادي چې "کله دجرح او تعدیل علماؤ توثیقات مخښې ته راغلل اود شیخینو د دوی نه احتجاج هم ثابت شو نو یو داسې متاخر سړې د پاره چې هغه ته د خپلو متقدمینو په باره کښې پوره علم نه وی نو هغوی باندې د ضعف اطلاق کول او په دې بنیاد باندې د هغوی صحیح روایات رد کول بالکل نا مناسبه دی، په دې سلسله کښې د ابن القطان د قول نه استناد هم فائده مند نه دې هرکله چې هغه د ابن القطان د قول صحیح محمل نه پیژنی".
حافظ ذهبی هم ډیر په زور دار انداز سره د هغوی دفاع کړې ده چنانچه وئې فرمائیل:
"اسرائیل اعتمده البخاری ومسلم فی الاصول وهو فی الثبت کالاسطوانة فلا یلتفت الی تضعیف من ضعفه".(2)
یعنی "په اسرائیل باندې امام بخاری او امام مسلم رحمهما الله په اصولو کښې احتجاج کړې دې نه چې په متابعاتو او فروعو کښې،. هغوی په ثقه او ثبت کیدلو کښې د اسطوانه(ستنې) په شان دې لهذا دوی ضعیف ګنړلو والا کلام ته بالکل توجه پکار نه ده".
دغه شان حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی "ثقة تکلم فیه بلاحجة".(3)
دغه شان حافظ صاحب فرمائی:
"وسماع اسرائیل من ابی اسحاق فی غایة الاتقان للزومه ایاه لانه جده وکان خصیصا به".(4)
یعنی "د اسرائیل د ابواسحاق نه سماع ډیره مضبوطه ده ځکه چې هغه به هر وخت ابواسحاق سره وو، او ځکه چې هغه د هغوی نیکه وو او هغه سره خاص کړې شوې وو".
ابن عدی د دوی یو څو روایات چې منکر به ګنړلې کیدل، د نقل کولو نه پس لیکی: "واسرائیل بن یونس بن ابی اسحاق السبیعی کثیر الحدیث مستقیم الحدیث فی حدیث ابی اسحاق وغیرهم وقد حدث عنه الائمة، ولم یتخلف احد فی الروایة عنه وهذه الاحادیث التی ذکرتها من انکر احادیثه رواها وکل ذلك یحتمل".(5)
یعنی "اسرائیل بن یونس کثیر الحدیث او دهغوی روایات اګر چې د ابواسحاق نه وی یا د بل نه، ټهیک دی، دده نه لوئې لوئې امامانو راویت کړې دې، چا د هغه د روایاتو نه انکار نه دې کړې، دا حدیثونه چې کوم ما ذکر کړل دده د منکرترین روایاتو نه ګنړلې شی خو حقیقت دادې چې دا هم اخستلې شی".
دغه شان هغوی مخکښې فرمائی: "وسائر ما ذکرت من حدیثه ومالم اذکره کلها محتملة وحدیثه عامتها مستقیمة وهو من اهل الصدق والحفظ".(6)

---

(1) حواله بالا
(2) میزان الاعتدال(۱/۲۰۹)-
(3) تقریب التهذیب(ص ۱۰٤) رقم(٤۰۱)-
(4) فتح الباری (۱/۳۵۱) کتاب الوضوء باب:اذا القی علی ظهر المصلی قذر او جیفة لم تفسد علیه صلاته)-
(5) الکامل(۱/٤۲۵)-
(6) الکامل لابن عدی(۱/٤۲٦)-

یعنی ددوی تول احادیث کوم چه ما ذکر کړل یا مې نه دی ذکرکړی تول د قبلولو قابل دی، ددوی اکثر احادیث صحیح دی، دې په صدق او حفظ سره د متصف رواتو څخه دې.

دغه شان هغوی فرمائی: "ولاسرائیل اخبار کثیرة غیر ما ذکرته واضعافها عن الشیوخ الذین یروی منهم وحدیثه الغالب علیه الاستقامة وهو ممن یکتب حدیثه ویحتج به"(۱)

یعنی "د اسرائیل چې کوم راویات ما ذکر کړل د دې نه علاوه ډیر احادیث دی بلکه د دې نه څو چنده زیات روایات هغه د خپل شیوخو نه نقل کوی، ددوی ډیر احادیث ټهیک دی او هغوی د هغه راویانو نه دې د چا احادیث چې لیکلې شی او د چا د روایاتو نه چې استدلال او احتجاج کیږی"

اسرائیل بن یونس رحمه الله ۱۰۰ هجرئی کښې پیدا شوې وو، او ۱۶۰ ه یا ۱۶۱ ه یا ۱۶۲ ه کښې د هغوی انتقال اوشو(۲) رحمه الله تعالیٰ رحمة واسعة

④ **ابواسحاق**: دا مشهور تابعی ابواسحاق عمروبن عبدالله بن عبید سبیعی کوفی رحمه الله دې، د دوی حالات د کتاب الایمان "باب الصلوة من الایمان" د لاندې تیر شوې دی(۳)

⑤ **الاسود**: دا مشهور تابعی اسودبن یزیدبن قیس نخعی کوفی رحمه الله دې، د دوی کنیت ابوعمرو یا ابوعبدالرحمان دې(۴)

دوی د عبدالرحمن بن یزید رور، د علقمه بن قیس وراره او ابراهیم نخعی ماما دې دوی په عمر کښې د خپل ترهٔ نه زیات وو.(۵)

دوی د ابوبکرصدیق، حضرت عمر، حضرت علی، حضرت عبدالله بن مسعود، حضرت حذیفه، حضرت بلال، حضرت عائشه، حضرت ابومحذوره او حضرت ابوموسی اشعری رضی الله عنهم وغیره نه د حدیثو روایت کړې دې،

د دوی نه روایت کوونکو کښې دده څوئې عبدالرحمن، رور عبدالرحمن بن یزید، وراره ابراهیم نخعی، عمارة بن عمیر، ابواسحاق سبیعی، ابوبرده بن ابی موسی، محارب بن وثار او اشعث بن ابی الشعثاء رحمهم الله وغیره دی(۶)

حضرت عائشه رضی الله عنها فرمائی "ما بالعراق رجل اکرم علی من الاسود"(۷) یعنی "په عراق کښې څما په نیز د اسود نه څوک زیات قابل د احترام نشته"

---

(۱) حواله بالا

(۲) تهذیب الکمال(۲/۵۶۴)-

(۳) کشف الباری(۲/۳۷۰)-

(۴) تهذیب الکمال(۳/۲۳۳)-

(۵) تهذیب الاسماء واللغات(۱/۱۲۲)-

(۶) تهذیب الکمال(۳/۲۳۳-۲۳۴)-

(۷) طبقات ابن سعد(۶/۷۳)-

عمارة بن عمیر رحمه الله فرمائی "ماکان الاسود الا راهبا من الرهبان"[1] یعنی د اسود د عبادت گزاری او د دنیا نه مخ اړولو دا حالت وو گویا چې هغه د دنیا پرېښودونکو راهبانو نه وو.

امام عجلی رحمه الله فرمائی "کوفی جاهلی، ثقة، رجل صالح"[2]

یعنی دې د کوفې دې، دجاهلیت زمانه ئې کتلې ده، ثقة او نیک سړې دې.

ابراهیم نخعی رحمه الله دوی لره د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه په هغه شاگردانو او ملگرو کښې شمیر کړې دې چاته چې د فتوی ورکولو اجازت وو[3]

امام ابن حبان فرمائی "کان فقیها زاهدا"[4]

امام احمد رحمه الله فرمائی "ثقة من اهل الخیر"[5] امام یحیی رحمه الله فرمائی "ثقة"[6]

امام نووی رحمه الله لیکی: قال احمد بن حنبل: هو ثقة من اهل الخیر واتفقوا علی توثیقه وجلالته"[7]

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی "وهو نظیر مسروق فی الجلالة والعلم والثقة والسن یضرب لعبادته المثل"[8]

ابن سعد رحمه الله فرمائی "وکان ثقة وله احادیث صالحة"[9]

اسود بن یزید رحمه الله عابد، زاهد او شپه ژوندی کونکې بزرگ وو، ددوی د عبادت دا شان وو چې په رمضان کښې به په دوو شپو کښې او په غیر رمضان کښې به په شپږو شپو کښې د قرآند ختم کولو عادت وو، او روزانه به ئې اووه سوه رکعاته کول[10]

په دې هم خلقو وئیل چې اسود په خپل خاندان کښې د ټولو نه کم عبادت کوونکې گڼړلې شو[11]

او دغه وجه ده چې خلقو به وئیل "آل الأسود اهل الجنة"[12] یعنی د اسود خاندان والا جنتیان دی.

د اسود بن یزید دوفات په سلسله کښې د علماؤ نه ډیرې خبرې منقول دی خو بیا هم حافظ ذهبی فرمائی چې د ټولو نه راجح کار د ۷۵ھ دې[13] رحمة الله تعالی رحمة واسعة.

---

[1] تعلیقات تهذیب الکمال(۲۳۵/۳)-
[2] تهذیب التهذیب(۳۴۳/۱)-
[3] حواله بالا
[4] الثقات لابن حبان(۳۱/۴)-
[5] تهذیب الکمال (۲۴٤/۳)-
[6] حواله بالا
[7] تهذیب الاسماء واللغات(۱۲۲/۱)-
[8] سیر اعلام النبلاء(۵۰/٤)-
[9] طبقات ابن سعد(۷۵/۶)-
[10] سیر اعلام النبلاء(۵۱/۶)-
[11] تهذیب الاسماء واللغات(۱۲۲/۱)-
[12] عمدة القاری(۲۰۲/۲)-
[13] سیر اعلام النبلاء(۵۳/٤)-

⑤**ابن الزبیر**: دا حضرت عبدالله بن الزبیر بن العوام ﷠ دې، ددوی حالات روستو باب اثم من کذب علی النبی ﷺ د لاندې تیر شوې دی.
⑥**عائشه**: دا ام المومنین صدیقه بنت صدیق حضرت عائشه بنت ابوبکر الصدیق ﷠ ده، ددوی حالات د "بدء الوحی" د دویم حدیث لاندې مختصر راغلې دی[1]

قوله: قال: قال لی ابن زبیر: کانت عائشة تسر الیک کثیرا فما حدثتك فی الکعبة؟: اسود فرمائی چې ابن زبیر ﷛ ماته اوفرمائیل چې حضرت عائشه ﷝ به تاته ډیر د راز خبرې کولې، هغوی تاسو ته د کعبې په باره کښې څه اوفرمائیل؟
حضرت عبدالله بن الزبیر د حضرت عائشه ﷝ خوریې وو. او هغوی سماع هم کړې وه. بیا به اسود بن یزید ﷬ به د حضرت عائشه ﷝ علوم حاصولولو د پاره ډیر هغوی طرف ته تلو راتلو، ځکه به ئې هغه ته ډیرې خبرې د خلقو په غیر موجودګۍ کښې کولې، او غالباً هم په دې خصوصیت سره حضرت ابن الزبیر ﷛ "تسر الیک کثیرا" فرمائیلې دی.
عبدالله بن زبیر ﷛ چې د اسود ﷬ نه تپوس اوکړو نو دا د هغه وخت خبره ده چې کله عبدالله بن زبیر د کعبې د نوې جوړیدلو اراده کړې وه، صورت دا شو چې یزید بن معاویه د طرف نه د حصین بن نمیر یو غټ لښکر د عبدالله بن الزبیر د ښکته کولو د پاره مکې طرف ته راروان شو، محرم ۶۴ هجرئي په آخره کښې مکې ته راورسیدو تقریبا ۶۴ اورځې ئې محاصره اوکړه د هغې نه پس چې کله د یزید مرګ واقع شو نو دا لښکر واپس لاړلو، د یزید نه پس د هغه ځوې معاویه بن یزید خلیفه شو، چې څلور میاشتې پس مړ شو، بیا مروان حاکم جوړ شو لس میاشتې ژوندې وو هغه هم مړ شو، دهغې نه پس د هغه ځوې عبدالملک بن مراون خلیفه جوړ شو او هغه بیا په ټولو ښارونو رو رو قبضه اوکړه او مکه مکرمې ته ئې حجاج بن یوسف ثقفی اولیږلو، هغه عبدالله بن الزبیر ﷛ شهید کړلو او دغه شان په بیت الله شریف او مکه مغظمه باندې د عبدالملک قبضه اوشوله،
د اهل شام دې حملې دوران کښې هغوی د بیت الله شریف نه ګیرچاپیره په دیوالونو باندې منجنیق لګولو سره کاڼړی او اور اوورولو، چې د هغې نه کعبې تعمیر او غلاف ته نقصان اورسیدلو.
چې کله دحصین بن نمیر محاصره ختمه شوه او عبدالله بن زبیر ته لګ آرام میلاؤ شو نو هغوی د کعبې د نوې جوړیدلو اراده اوکړله او دې سلسله کښې ئې مشورې اوکړې بعضې خوددوی هم خیال وو خو د ډیرو حضراتو رائې وه چې بیت الله دې په خپل حال پریښودې شی.
د حضرت ابن عباس ﷠ هم دا رائې وه او د دغه خلقو وینا وه چې د کوم عمارت د اطرافو نه حضوراکرم ﷺ طواف اوکړو او چې په کومه د هغوی نظر پریوتلو نو په هغې کښې د تبدیلی او نکړې شی، بلکه صحیح والې او مرمت دې اوکړې شی.

---
[1] کشف الباری (۱/۲۹۱)-

خلقو ته چې کله ويره اوشوه نو عبدالله بن زبير په خپله لاس کښې کوداله واخستله او بره اوختلو او په خپل لاس ئې کانړی راغورزول شروع کړل، چې کله خلقو اوکتل چې هغوی ته څه نقصان اونه رسيدلو نو نور ورسره هم شامل شول د هغې نه پس ئې کعبة الله د بنياده پورې اوکنستلو، او د حضرت ابراهيم علیه السلام بنيادونه تلاش کړې شول چې ميلاؤ هم شول، حضرت ابن الزبير هم د هغې مطابق تعمير اوکړلو[1]

حضرت ابن الزبير خو چونکه صرف خپل تائيد مقصود وو خکه ئې د اسودبن يزيد رحمه الله نه تپوس اوکړو چې حضرت عائشه رضی الله عنها څه بيان کړې وو؟

چنانچه ابن الزبير د کعبې جوړيدل د حضورپاک ﷺ په خوبنه باندې اوکړل، دروازې ئې لاندې کړې، دوه دروازې ئې کړې او د حطيم حصه ئې د کعبې په جوړولو کښې دننه واخستله.

د حضرت عبدالله بن الزبير رضی الله عنه نه پس هر کله چې د عبدالملک د سپه سالار حجاج بن يوسف غلبه اوشوه نو هغه د عبدالملک په حکم سره بيت الله شريف وران کړو او دوباره ئې د قريشو د جوړولو مطابق کړو.

عبدالملک بن مروان ته د حضورپاک ﷺ ارشاد نه وو رسيدلې روستو چې هغه ته علم اوشو نو افسوس ئې اوکړو او وئې وئيل "وددنا انا ترکناه وما تولی من ذلك" يعنې کاش چې مونږ کعبه چې څنګه عبدالله ابن زبير رضی الله عنه کړې وه، هم هغه حال کښې مو پريښودې وه!

روستو بيا عباسي خليفه مهدی د امام مالک سره مشوره اوکړه چې کعبه بيا د سره د عبدالله ابن الزبير د تعمير مطابق جوړه کړی، امام مالک ډير حکيمانه مشوره ورکړه او وئې فرمائيل "انی اکره ان يتخذها الملوك لعبة" يعنې ماته دا اندازه ده چې بادشاهان او مالداران به بيت الله شريف د لوبو څيز اوګنړی چې يو ته د ابن الزبير تعمير خوښ رازی او بل ته به د حجاج، او دريم ته به يو بل صورت خوښ راتلې شی، دغه شان به کعبې نه د لوبو چيز جوړ شی، چنانچه خليفه مهدی خپله اراده ختمه کړه[2]

قوله: قلت: قـالت لي: ما ورته اوئې (اسود بن يزيد اووئيل) چې ماته حضرت عائشه رضی الله عنها دا بيان کړې دې.

د ابن ابی شيبه رحمه الله روايت دې "**قلت: لقد حدثنی حديثا کثيرا انسيت بعضه وانا اذکر بعضه قال: ای ابن الزبير ما نسيت اذکرتك قلت: قالت**"[3]

مطلب دادې چې اسود فرمائی چې حضرت عائشه رضی الله عنها ماته ډير حديثونه واورول، په هغې کښې بعضې ماته څه ياد دی او څه ما هير کړې دی ابن الزبير رضی الله عنه ورته اوفرمائيل چې ته وايا، چې څه هيره وې زه به درته يادوم بيا اسود دا ذکر شوې حديث ذکر کړو.

---

[1] الكامل فی التاريخ (۳/۳۱۶-۳۵۴) والبداية والنهاية (۸/۲۵۰-۳۵۱) صحيح مسلم كتاب الحج باب نقض الكعبة وبنائها رقم(۳۲۴۵) وفتح الملهم(۳/۳۶۴-۳۶۶)-

[2] البداية والنهاية[۸/۲۵۰]-

[3] انظر فتح الباری(۱/۲۲۴)-

قوله: قال النبي ﷺ :يا عائشه لولا قومك حديث عهدهم: حضورپاک ﷺ اوفرمائيل چې اې عائشة! که چرې ستا قوم(قريش) نوي مسلمانان شوې نه وې،

حديث عهدهم كښې په حديث باندې تنوين دې او په عهدهم كښې عهد مرفوع دې چې د "حديث" صفة مشبه فاعل دې.(١)

قوله: قال ابن الزبير بكفر: ابن زبير ﷺ اوفرمائيل يعنى د كفر زمانه اوسه پورې لاتيره شوې نه ده،

حضرت ابن الزبير چې دلته راتلو سره د "بكفر" كومه لقمه وركړه نو د هغې څه مطلب دې؟ علامه كرمانى صاحب فرمائى چې ددې مطلب يا خو دادې چې كله "حديث عهدهم" پورې اسود اورسيدلو نوابن الزبير "بكفر" وئيلو سره دحديث دباقى حصې د ختميدلوطرف ته اشاره اوكړله، يا دا مطلب دې چې اسود اول حديث بيانولو سره د آخر حديث طرف ته اشاره اوكړله،او دا دغه شان ده څنګه چې وئيلې شى "قراءت الم ذلك الكتاب" يعنى ما "الم ذلك الكتاب" وئيلې دې،چې د هغې مقصد د پوره سورة د وئيلو خبر وركوى،چې كله اسود د حديث اوله حصه اووئيله نو ابن الزبير ورته اوفرمائيل چې ددې آخرى حصه دا ده.(٢)

خو نزدې خبره داده چې كله اسود "لولا قومك حديث عهدهم" پورې حديث اوفرمائيلو نو دهغه د مخكښې لفظ په باره كښې څه شك شان اوشو هغوى په دې باندې اونختل،ابن الزبير دې موقع كښې اووئيل چې مخكښې لفظ "بكفر" دې دا لفظ هغوى ته ياد نه وو.

پاتې شو ددې نه مخكښې مضمون نو په هغې كښې دوه احتماله دى كيدې شى چې مخكښې مضمون اسود ته ياد نه وى او ابن الزبير وئيلې وى،او دا هم كيدې شى چې اسود ته هغه حصه ياده وى او هم هغوى دا وئيلى وى.

ايا په دې روايت كښې ادراج دې؟: دا روايت مستخرج اسماعيلي كښې دې په هغې كښې دى چې اسود اووئيل "حدثتني حديثا حفظت اوله ونسيت آخره" اسماعيلى هغې لره د "زهير بن معاوية عن ابي اسحاق" په طريق سره نقل كړې دې اودا ئې د اسرائيل د باب په روايت باندې غوره ګرځولې دې(٣) د اسماعيلى ددې روايت نه د رومبى احتمال ستائنه كيږى چې اسود صرف اوله حصه واوروله، آخره حصه ئې واوروله نه،څکه چې هغه ورته ياده نه وه.

خو هم داسود روايت مخكښې مصنف په كتاب الحج(٤)او كتاب التمنى(٥)كښې نقل كړې

---

(١) فتح البارى(١/٢٢٤)-

(٢) شرح الكرمانى(٢/١٥٢)-

(٣) فتح البارى(١/٢٢٥)-

(٤) صحيح البخارى(١/٢١٥)كتاب الحج باب فضل مكة وبنيانها رقم(١٥٨٤)-

(٥) صحيح البخارى(٢/١٠٧٥-١٠٨٦) كتاب التمنى باب ما يجوز من اللو رقم(٧٢٤٣)-

دي، په دې كښې ټول روايت د اسود نه مروی دی، دغه شان صحيح مسلم([1]) ، سنن نسائی([2]) او جامع ترمذي([3]) كښې هم دغه روايت د اسود بن يزيد نه منقول دې او په دې ټولو كښې مكمل حديث هم دده نه منقول دې البته په دې ټولو كښې د "بكفر" په ځائې "بالجاهلية" لفظ دې.
ددې نه د دويم احتمال تائيد كيږي چې اسود ته پوره روايت ياد وو او هم هغوی پوره روايت نقل كړې دی.
كه د اسماعيلي روايت صحيح اوګنړلې شي نو وئيلې به شي چې د اسود په نورو رواياتو كښې ادراج دې يعنې يو حصه يو روای د اسود نه واوريده او نقل ئې كړه او دويمه حصه د ابن الزبير نه روايت شوې ده چې هغه يو راوی په ادراج سره نقل كړې ده.
كه د اسماعيلي روايت صحيح اونه ګنړلې شي يا دا اووئيلې شي چې "نسيت آخره" صرف يو نيمه كلمه ده پورا باقي حصه نه ده نو بيا به دا وئيلې شي چې ټول روايت هم اسود نقل كړې دې او دا هم دهغه د مروياتو نه دې([4]) والله اعلم

قوله: لنقضت الكعبة فجعلت لها بابين باب يدخل الناس وباب يخرجون ففعله ابن الزبير: نو ما به كعبه غورزولې وه بيا به ما دهغې دوه دروازې جوړې كړې وې په يو دروازه به خلق داخليدل او په يو دروازې به خلق وتل. چنانچه ابن الزبير هم دغه شان اوكړل

د ابوذر په نسخه كښې دلته دواړو ځايونو كښې "بابا" منصوب واقع شوې دې نو په دې صورت كښې به دا د "بابين" نه بدل اوګرزولې شي.

او باقي ټولو نسخو كښې "باب" د رفع سره دې چې په استيناف باندې محمول دې([5]) والله اعلم
د حديث باب د ترجمة الباب سره مطابقت: د حديث باب د ترجمة الباب سره مطابقت بالكل واضح دې چونكه قريش د كعبې شريفې په سلسله كښې ډير حساس او د هغې ډير عزت كوونكې وو او چونكه هغوی نو مسلم وو اسلام ته نوې نوې راغلې وو، نو دهغوی په زړه كښې دا خيال راتلې شو چې حضور ﷺ د كعبې په تعمير كښې چې بدلې راوستلو نو ددې د پاره چې د قريشو د پاسه هغوی ته اوچتوالی حاصل شي او ددې نه بيا فتنه جوړيدلې شوه، نو حضور ﷺ د دغې ويرې د وجه دا كار پريښودلو.([6]) والله أعلم

[1]) صحيح مسلم كتاب الحج باب جدر الكعبة وبابها رقم(۳۲۴۹)-
[2]) سنن نسائی كتاب المناسک باب بناء الكعبة رقم(۲۹۰۵)-
[3]) جامع الترمذی ابواب الحج باب ما جاء فی كسر الكعبة رقم(۸۷۵)-
[4]) فتح الباری(۱/۲۲۵)-
[5]) فتح الباری(۱/۲۲۵)-
[6]) حواله بالا

۴۹-باب: مَنْ خَصَّ بِالْعِلْمِ قَوْمًا دُونَ قَوْمٍ كَرَاهِيَةَ أَنْ لَا يَفْهَمُوا

دا باب د هغه کس په باره کښې دې چې علم يو جماعت سره خاص کوی، بل جماعت ته هغه علم نه ښائی. ددې ويرې چې دا دويم جماعت پوه نه شی. دلته "دون" د غير په معنی باندې دې د "ادون" په معنی کښې نا[1]

مخکښې باب سره مناسبت: د دې باب مناسبت مخکښې باب سره ډير واضح دې چې په مخکښې باب کښې د خلقو د کم فهمئ په وجه بعضې اعمال مختاره، مستحبه او امور مباحه پريښودل ذکر وو، او په دې باب کښې هم د دغې ويرې نه څه خلقو ته علمی خبرې نه ښودل مذکور دی.[2]

مقصد د ترجمة الباب او مخکښې باب کښې او دې باب کښې فرق: امام بخاری رحمه الله ددې باب نه دا فرمائيل غواړی چې د حاضرينو د پوهې په اعتبار سره خبره کول پکار دی او د هغوی د عقل او پوهې په اعتبار سره وئيل پکار دی، داسې خبره کول پکار نه دی چې د هغوی د سوچ د دائرې نه باهر وی او هغوی څه غلط فهمی کښې مبتلا شی، لهذا که څه پټ علوم وی چې د هر چا په مخکښې د بيانولو نه وی نو هغه د هر چا په مخکښې بيانول پکار نه دی، بلکه چې څوک ددې اهل وی عقل مند وی د هغې مخکښې دې بيان کړې شی، دغه شان که يو سړې يو خاص جماعت ته علم اوښائی نورو ته ئې اونه ښائی ددې ويرې چې هغوی به پوهه نه شی، نو په دې کښې هيڅ ګناه نشته، دا جائز دی.

حضرت شيخ الحديث رحمه الله فرمائی چې ددې باب مقصود دادې که يو شيخ يو عقل مند شاګرد ته يا يو مخصوص جماعت ته په مخصوص وخت څه د علم حاصلولو موقع ورکړی او نورو ته ور نکړی نو ددې اجازت دې او دا کتمان علم کښې نه راځی، او نه نورو له په دې باندې د اعتراض حق دی، چنانچه وئيلې شی چې د امام ابوحنيفه رحمه الله به دوه مجلسونه کيدل يو به عام مجلس وو او بل مجلس کښې به صرف علماء او حافظان حاضريدل.[3]

دلته دا هم معلوميدل پکار دی چې اولنې ترجمة الباب عام دې چې اقوال او افعالو دواړو ته شامل دې، او دا باب اقوالو سره خاص دې[4]

حضرت انورشاه کشميری صاحب رحمه الله فرمائی چې ددې باب د ترجمه تعلق د شريف او وضيع په مينځ کښې فرق سره دې او د مخکښينئ ترجمې تعلق د غبی او بليد، او د ذکی او فطين په مينځ کښې فرق سره دې[5]

حاصله دا ده چې حضرات علماء کرامو لره د علمی يا يو مسئلې د بيان په وخت کښې د

---

[1]) فتح الباری(۲۲۵/۱) وعمدة القاری(۲۰۴/۲)-
[2]) عمدة القاری(۲۰۴/۲)-
[3]) الکنز المتواری(۳۸۵/۲)-
[4]) فتح الباری(۲۲۵/۱)-
[5]) فيض الباری(۲۲۳/۱)-

حاضرينو خيال ساتل پكار دى. كه عقل نه لرونكى او غبى بليد قسم خلق وى نو د هغوى مخكښې دې علمى او باريكې مسئلې بيان نه كړې شى، دغه شان د شريف او وضيع په مينځ كښې د فرق هم خيال او ساتلې شى،
دغه وجه ده چې علماء كرام خاص خاص څيزونه بيانول نه خوښه وى مثلا امام احمد ابن حنبل به ددې احاديثو بيانول نه غوښتل چې د هغې نه به "خروج على السلطان" يعنى "سلطان المسلمين" خلاف د بغاوت مضمون معلوميدلو([1])
امام مالك رحمه الله به احاديث صفات بيانول نه غوښتل([2])
امام ابويوسف رحمه الله فرمائى "من تتبع غريب الحديث كذب"([3])
د امام ابوحنيفه رحمه الله نه هم دا قسم قول منقول دې([4])
حضرت ابوهريره رضي الله عنه د حضورپاك ﷺ نه د علم دوه لوښى اغستلې وو چې هغې كښې يو لوښې هغوى په خلقو كښې خور كړو او دويم ئې بيان نه كړو([5])
حضرت انس بن مالك چې كله د حجاج ابن يوسف په مخكښې د عرنيينو حديث بيان كړو نو حسن بصرى دا خوښ نه كړلو څكه حجاج ابن يوسف دې حديث لره د وينې تويولو ذريعه جوړه كړه([6])
په دې سلسله كښې ضابطه دا ده چې كوم ځائې مراد نه وى او د ظاهر حديث نه بدعت ته طاقت ميلاويګى نو په داسې موقعو كښې حديث پټول پكار دى چې اوريدونكې به صرف په ظاهر باندې عمل شروع كړى([7])

[۱۲۷] وَقَالَ عَلِي حَدِّثُوا النَّاسَ بِمَا يَعْرِفُونَ، أَتُحِبُّونَ أَنْ يُكَذَّبَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ

حضرت على رضي الله عنه فرمائى چې خلقو ته "د دين" هغه خبرې وراوښايئ چې په كومو هغوى پوهيږى، آيا تاسو دا غواړئ چې الله او د هغه رسول او نه منلې شى؟
په الله او په رسول به څكه دروغ وئيلې كيږى چې دا خبره د هغوى په عقل راغلې هم نه ده، دا د هغوى د پوهې د دائرې نه بهر ده نو هغوى به دا ناممكن ګڼړى او انكار به كوى، كه دغه خبره الله طرف ته منسوب وى نو دا الله تعالى باندې به دروغ اوئيلې شى او كه حضورپاك ﷺ طرف ته منسوب وى نو د هغوى به تكذيب لازم راځى.

---

[1]) فتح البارى(۱/۲۲۵)-
[2]) حواله سابقه
[3]) المحدث الفاضل بين الراوى والواعى(ص۵۶۲) فقره(۷۶۹) الكفاية فى علم الرواية(ص۱۴۲) جامع بيان العلم وفضله (۲/۱۰۳۳) رقم (۱۹۸۶)-
[4]) فتح المغيث للسخاوى(۴/۱۰)-
[5]) صحيح البخارى(۱/۲۳)كتاب العلم باب حفظ العلم رقم(۱۲۰)_
[6]) فتح البارى(۱/۲۲۵)-
[7]) حواله بالا

د آدم ابن ابی ایاس په کتاب "کتاب العلم" او د ابونعیم د "مستخرج" په روایاتو کښې نوره هم اضافه ده "ودعوا ماینکرون" (۱) یعنی "چې کوم معروف نه وی او د چا په پوه کښې چې شک وی نو هغه پریږدئی"

ددې اثر نه دا معلومیږی چې متشابهات د عام خلقو په مخکښې بیانول پکار نه دی.

د حضرت عبدالله بن مسعود ارشاد دې "ما انت بمحدث قوما حدیثا لا تبلغه عقولهم الا کان لبعضهم فتنة" (۲) یعنی "هر کله چې تاسو چاته یو داسې حدیث وراوروئی چې کوم خائې ته د هغوی عقل نه رسیږی نو د هغه د پاره به دا د امتحان ذریعه جوړیږی"

دغه شان حضرت عروه رحمه الله فرمائی "ما حدثت احدا بشیء من العلم قط لم یبلغه عقله الا کان ضلالا علیه" (۳) یعنی "چې ما کله هم چا سره د هغه د عقل نه اوچته خبره کړې ده نو هغه د هغه د پاره په غلطئ او گمراهئ کښې د غورزیدلو وجه جوړه شوه"

حضرت ابوهریره رضی الله عنه فرمائی "لقد حدثتکم باحادیث لو حدثت بها زمن عمر لضربنی بالدرة" (۴) یعنی "ما تاسو ته هغه احادیث اورولې دی که چرې ما د حضرت عمر رضی الله عنه په دور کښې دا احادیث اورولې وو نو هغوی به څما په درې سره خبر اخستلې"

قوله: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى عَنْ مَعْرُوفِ بْنِ خَرَّبُوذٍ عَنْ أَبِي الطُّفَيْلِ عَنْ عَلِيٍّ بِذَلِكَ: دا د حضرت علی رضی الله عنه د ذکر شوی اثر سند دې د ابوذر په روایت کښې سند د نور کله په شان مخکښې دې، او د کشمینی په روایت کښې دا ټول اثر سره د سنده غورزیدلې دې او د باقی حضراتو په نسخو کښې اول متن دې او روستو سند ذکر دې (۵)

متن په سند باندې د مخکښې والی څه وجه ده؟: علامه کرمانی رحمه الله ددې ډیرې نکتې ذکر کړې دی یو دا چې حدیث مرفوع او په اثر د صحابی کښې د فرق ظاهرولو د پاره ئې داسې کړې دی.

دویمه وجه دا هم ممکنه ده چې امام بخاری دې اثر لره د ترجمه جز جوړول غواړی، ځکه ئې د سند نه مخکښې متن ذکر کړو.

دریمه احتمال لرونکې وجه دا بیان کړې ده چې چونکې په دې سند کښې معروف بن خربوذ ضعیف دې، نو د دې ضعیف راوی د ضعف د وجه دا فرق کړې شوې دې.

یا مقصود تفنن او تنوع دې څه بل زیاتی کار په نظر کښې نشته (۶)

---

(۱) فتح الباری (۱/۲۲۵)-

(۲) مقدمة صحیح المسلم باب نهی عن الحدیث بکل ما سمع رقم (۱۳) وجامع بیان العلم وفضله (۱/۵۳۹) رقم (۸۸۸)-

(۳) جامع بیان العلم وفضله (۱/۵۳۹) رقم (۸۸۹)-

(۴) جامع بیان العلم وفضله (۲/۱۰۰۳) رقم (۱۹۱۳)-

(۵) فتح الباری (۱/۲۲۵)-

(۶) شرح الکرمانی (۲/۱۵۵)-

رجال الحدیث

①عبیدالله بن موسی: دا عبیده الله بن موسی باذام عبسی کوفی رحمه الله دي ددوی حالات د "کتاب الایمان وقول النبی ﷺ: بنی الاسلام علی خمس" د لاندې تیر شوي دی[1]

②معروف ابن خرّبوذ: دا معروف بن خربوذ (بفتح الخاء المعجمة وتشدید الراء المفتوحة بعدها باء موحدة مضمومة وبعدها واو ساکنة وآخره ذال معجمة) مکی مولی عثمان دی[2] ددوی شمیر صغار تابعینو کښې کیږی[3]

دوی د حضرت ابوالطفیل عامر بن واثله لیثی رضی الله عنه، عبدالله بن بریده (ان کان محفوظا)، ابوجعفر محمد بن علی بن حسین، محمد بن عمر بن عتبه او ابوعبدالله مولی ابن عباس رضی الله عنهم نه روایت نقل کوی.

دده نه روایت کوونکو کښې ابوداود طیالسی، ابوعاصم النبیل، عبیدالله بن موسی، فضل بن موسی سینانی، وکیع بن الجراح او ابوبکر بن عیاش وغیره حضرات دی[4]

امام ابن معین فرمائی "ضعیف"[5]

امام احمد رحمه الله فرمائی "ما ادری کیف حدیثه؟"[6] یعنی ماته معلومه نه ده چې د هغوی حدیثونه د کومې درجې دی؟

امام عقیلی رحمه الله دوی په کتاب الضعفاء کښې ذکر کړې دی او وئیلې دی "لایتابع علی حدیثه ولا یعرف الابه"[7]

ابن حبان رحمه الله په خپل کتاب "الضعفاء" کښې نقل کړې دی چې ده به کتابونه اخستل او د هغې نه به ئې احادیث بیانول، روستو د هغه حافظه کمزورې شوې وه چنانچه بیا به ئې توهم سره روایت کولو[8]

خو حافظ رحمه الله فرمائی چې د معروف بن خربوذ په روایت کښې دا خبره نه معلومیږی، ممکنه ده چې ابن حبان د بل چا حالات ده هغه نوم سره او ترجمې لاندې ذکر کړې وی[9]

---

[1]) کشف الباری (۱/۶۳۶)-

[2]) تهذیب الکمال (۲۸/۲۶۳)-

[3]) هدی الساری (٤٤٤)-

[4]) تهذیب الکمال (۲۸/۲٦٤)-

[5]) تهذیب الکمال (۲۸/۲٦٤)-

[6]) حواله بالا)-

[7]) کتاب الضعفاء للعقیلی (٤/۲۲۰)-

[8]) تهذیب التهذیب (٤/۲۲۰)-

[9]) حواله بالا.قال الدکتور فی تعلیقاته علی تهذیب الکمال (۲۸/۲٦٥) کذا قال الحافظ ولم تقف علیه فی المطبوع من "المجروحین")-

ددې په مقابله کښې ساجی رحمه الله فرمائي "صدوق"[1]
امام ابوحاتم رحمه الله فرمائي "یکتب حدیثه"[2]
ابن حبان دوی په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دی[3]
حافظ ابن حجر فرمائي "صدوق ربما وهم وکان اخباریا، علامة"[4]
حافظ ذهبی فرمائي "صدوق شیعي"[5]
حاصله داده چې معروف بن خربوذ اکثرو حضراتو کمزورې ګڼړلې دې خو بیا هم څو حضراتو په نرم انداز کښې د دوی تعدیل کړې دې.
ددوی احادیث ډیر کم دی[6] بیا امام بخاری خو صرف دغه یو اثر نقل کړې دې چې په هغې کښې دده واسطه نشته، دې نه علاوه دده نه ئې بل ځائې کښې روایت اخستې نه دې[7]
او امام مسلم، امام ابوداود او امام ابن ماجه رحمهم الله هم دده صرف د یو حدیث اخراج کړې دې "سمعت ابا الطفیل یقول: رایت رسول الله یطوف بالبیت ویستلم الرکن بمحجن معه ویقبل المحجن"[8]
(اللفظ لمسلم)
ګویا امام بخاری رحمه الله دده نه مرفوع روایت نقل کړې نه دې ورسره ورسره متن مخکښې کولو اوسند روستو کولو سره ئې دا اشاره هم اوکړه چې په دې سند کښې څه ضعف دې او امام مسلم رحمه الله هم دده حدیث استشهاداً نقل کړې دې، اصالةً نا[9] والله اعلم (رحمه الله تعالی رحمة واسعة)
③ **حضرت ابوالطفیل:** دا حضرت ابوالطفیل عامر بن واثله بن عبدالله بن عمر بن جحش لیثی رضی الله عنه دې بعضې حضراتو دده نوم د عامر په ځائې عمرو ښودلې دې خو صحیح خبره هم "عامر" دې[10]
دوی د غزوه احد په کال باندې پیدا شوې وو، او د حضور پاک صلی الله علیه وسلم د ژوند نه ئې تقریبا اته کاله

---

[1] تهذیب التهذیب(۱۰/۲۳۱)-
[2] تهذیب الکمال(۲۸/۲۶۴)-
[3] الثقات لابن حبان(۵/۴۳۹)-
[4] تقریب التهذیب(۵۴۰ص)رقم(۶۷۹۱)-
[5] میزان الاعتدال(۴/۱۴۴) رقم(۸۶۵۵)-
[6] حواله بالا_
[7] هدی الساری(ص ۴۴۴)-
[8] صحیح مسلم کتاب الحج باب جواز الطواف علی بعیر وغیره..رقم(۳۰۷۷) وسنن ابی داود کتاب المناسک باب الطواف الواجب رقم(۱۸۷۹) وسنن ابن ماجه کتاب المناسک باب من استلم الرکن بمحجنه رقم(۲۹۴۹)-
[9] تعلیقات الکاشف(۲/۲۸۰) رقم(۵۵۵۱)-
[10] تهذیب الکمال(۱۴/۷۹)-

موندلي وو[1]

دوی د حضور ﷺ نه علاوه د حضرت ابوبکر، حضرت عمر، حضرت علی، حضرت معاذبن جبل او حضرت عبدالله بن مسعود وغیره نه روایت د حدیث نقل کړې دي.

او دده نه روایت کونکو کښې حبیب ابن ابی ثابت، امام زهری، ابوالزبیر مکی، علی بن زید بن جدعان، عبدالله ابن عثمان بن خثیم، معروف بن خربوذ، سعید الجریری او فطر بن خلیفه وغیره نه علاوه ډیر حضرات دی[2]

حضرت ابوالطفیل رضي الله عنه په کوفه کښې اوسدلو، بیا مکه ته راغلو اوهم هلته کښې وفات شو[3]

حضرت ابوالطفیل رضي الله عنه د حضرت علی رضي الله عنه د خاص مینه کوونکې نه دې او د هغوی د خصوصی اصحابو نه وو، هغوی سره په ټولو معرکو کښې شریک وو. د حضرت ابوبکر او حضرت عمر رضي الله عنهما فضل او کمال ئې منلو. او حضرت عثمان رضي الله عنه سره به ئې مینه کوله. خو بیا هم حضرت علی رضي الله عنه به ئې مقدم کولو[4]

د حضرت علی رضي الله عنه او اهل بیت سره د میلاودو او ربط لرلو په وجه خوارج دده نه خفا او په ده باندې ئې مختلف قسم الزامونه لګول[5]

حافظ ذهبی رحمه الله نقل کوی "وکان ابوالطفیل ثقة فیما ینقله صادقا عالما شاعرا فارسا عمردهرطویلا وشهد مع علی حروبه"[6]

یعنی "دوی په نقل کښې ثقه او معتمد وو رشتونې وو عالم شاعر او شهسوار وو، عمر ئې ډیر اومندلو، او حضرت علی رضي الله عنه سره په ټولو جنګونو کښې شریک وو"

حضرت ابوالطفیل هغه آخری صحابی دې چې د هغه د وفات سره په دنیا کښې د حضرات صحابه کرام رضي الله عنهم دور ختم شو.[7]

ددوی نه تقریبا شل احادیث مروی دی[8] چې د هغې نه په بخاری کښې صرف یو حدیث دې او په مسلم شریف کښې دوه روایتونه دی[9]

ابن عبدالبر رحمه الله فرمائی چې دده نه څلور احادیث مروی دی[10] غالبًا چې ددوی مراد په اصول سته کښې روایت کړې شوې احادیث دی، چې ټول څلور دی[11]

---

[1]) حواله بالا

[2]) تهذیب الکمال(۱۴۷۹-۸۰)-

[3]) حواله بالا

[4]) الاستیعاب بهامش الاصابة(۱۱۷/۴)-

[5]) تهذیب التهذیب(۸۳/۵)-

[6]) سیر اعلام النبلاء(۴۷۰/۳)-

[7]) سیراعلام النبلاء(۴۶۷/۳)-

[8]) الکامل لابن عدی(۸۷/۵)-

[9]) خلاصة الخزرجی(ص۱۸۴۵) وذخائر المواریث(۹۶/۲)-

[10]) تعلیقات معجم الصحابة (۳۸۸۶/۱۱)-

[11]) ذخائر المواریث(۹۶/۳)-

د اصح قول په اعتبار سره ددوی وفات په ۱۱۰ هجرئی کښې اوشو[1] رضی الله عنه وارضاه.

④**حضرت علی رضی الله عنه**: د حضرت علی رضی الله عنه تذکره په دې جلد کښې په باب "اثم من کذب علی النبی ﷺ" لاندې تیره شوې ده.

[۱۲۸] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ هِشَامٍ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ قَتَادَةَ قَالَ حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ أَنَّ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - وَمُعَاذٌ رَدِيفُهُ عَلَى الرَّحْلِ قَالَ « يَا مُعَاذُ بْنَ جَبَلٍ » . قَالَ لَبَّيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَسَعْدَيْكَ . قَالَ « يَا مُعَاذُ » . قَالَ لَبَّيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَسَعْدَيْكَ . ثَلاَثًا .
قَالَ « مَا مِنْ أَحَدٍ يَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ صِدْقًا مِنْ قَلْبِهِ إِلاَّ حَرَّمَهُ اللَّهُ عَلَى النَّارِ » . قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ ، أَفَلاَ أُخْبِرُ بِهِ النَّاسَ فَيَسْتَبْشِرُوا قَالَ « إِذًا يَتَّكِلُوا » . وَأَخْبَرَ بِهَا مُعَاذٌ عِنْدَ مَوْتِهِ تَأَثُّمًا

رجال الحدیث

①**اسحاق بن ابراهیم**: دا د فقه او حدیث مشهور امام اسحاق بن ابراهیم بن مخلد حنظلی رحمه الله دې، ددوی حالات د "کتاب العلم باب فضل من علم وعلّم" دلاندې تیر شوې دی[2]

②**معاذبن هشام**: دا معاذ بن هشام بن ابی عبدالله سنبر الدستوائی بصری رحمه الله دی[3]
دوی د اشعث بن عبدالملک، بکیر بن ابی السمیط، شعبه بن الحجاج، عبدالله بن عون، یحیی بن العلا الرازی او خپل پلار هشام الدستوائی رحمهم الله نه روایت کوی.
او د ده نه امام احمد، اسحاق بن راهویه، علی بن المدینی، عمرو بن علی الصیرفی، محمد بن بشار بندار، عبیدالله بن عمر القواری، بکربن خلف، ابراهیم بن عرعره، ابوسعید الاشج، نصر بن علی، ابوهشام الرفاعی، یزید بن سنان او زید بن اخزم رحمهم الله وغیره حضراتو نه علاوه نور ډیر حضرات روایت کوی[4]

امام یحیی بن معین فرمائی "صدوق ولیس بحجة"[5]

امام یحیی بن معین رحمه الله فرمائی "ثقة"[6]

دغه شان هغوی فرمائی "لیس بذاك القوی"[7]

---

[1] سیر اعلام النبلاء (۳/۴۷۰)-
[2] کشف الباری (۳/۳۷۱)-
[3] تهذیب الکمال (۲۸/۱۳۹)-
[4] تهذیب الکمال (۲۸/۱۴۰-۱۴۱)-
[5] تهذیب الکمال (۲۸/۲۴۱)-
[6] تهذیب التهذیب (۱۰/۱۹۷)-
[7] حواله بالا

ابن قانع رحمه الله فرمائي "ثقة مامون"[1]
حافظ ذهبي رحمه الله فرمائي "صدوق صاحب حديث ومعرفة"[2]
حافظ ذهبي رحمه الله دده د تذكري په شروع كښې ليكي "معاذ بن هشام ابن ابي عبدالله بن سنبر الامام المحدث، الثقة، البصرى"[3]
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي "صدوق ربما وهم"[4]
ابن عدي فرمائي "ولمعاذ بن هشام عن ابيه عن قتادة حديث كثير ولمعاذ عن غير ابيه احاديث صالحة وهو ربما يغلط في الشئ بعد الشئ وارجو انه صدوق"[5]
ابن حبان دوى په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دى او ليكلې دي "وكان من المتقنين"[6]
حاصله داده چې د ابن معين دا قول دده باره كښې مختلف دې كله په ثقه ونيلو سره ئې توثيق كړې دې او كله د "صدوق وليس بحجة" د توثيق سره سره ئې د هغه درجه هم اوچته نبودلې ده چې هغه "حجت" نه دې. ابن قانع. ابن ذهبى او ابن حبان رحمهم الله د دوى توثيق كړې دې خو بيا هم كه چرې دې كښې څه كمزورى وى نو هم قابل د تحمل او احتجاج دى. حضرات شيخين په دوى اعتماد كړې دې اگرچې امام بخارى ترې زيات حديثونه اخستې نه دى[7]
٢٠٠هجرتى كښې ددوى وفات اوشو[8] رحمه الله تعالى رحمة واسعة
④ابى: دا معاذ بن هشام پلار هشام بن عبدالله سنبر دستوائى بصرى رحمه الله دې. د دوى حالات د كتاب الايمان باب زيادة الايمان ونقصانه" دلاندې تير شوې دى[9]
④قتاده: دا امام قتاده بن دعامه سدوسى بصرى رحمه الله دې. د دوى حالات د "كتاب الايمان باب من الايمان ان يحب لاخيه مايحب لنفسه" د لاندې تير شوې دى[10]
⑤انس بن مالك رضي الله عنه: د حضرت انس بن مالك رضي الله عنه حالات هم د "كتاب الايمان باب من الايمان ان يحب لاخيه مايحب لنفسه" د لاندې تير شوې دى[11]

---

[1]) حواله بالا
[2]) ميزان الاعتدال(١٣٣/٤) رقم(٨٦١٥)-
[3]) سيراعلام النبلاء(٣٧٢/٩)-
[4]) تقريب التهذيب(ص٥٣٦)رقم (٨٦١٥)-
[5]) الكامل(٤٣٤/٦)-
[6]) الثقات لابن حبان(١٨٨/٩،١٨٦)-
[7]) هدى السارى(ص٤٤٤)-
[8]) سير اعلام النبلاء(٣٧٢/٩)-
[9]) كشف البارى(٤٥٦/٢)-
[10]) كشف البارى(٣/٢)-
[11]) كشف البارى(٦/٢)-

قوله: ان النبی ﷺ ومعاذ ردیفه علی الرحل قال: یا معاذ بن جبل:

حضور پاک ﷺ اوفرمائیل: اې معاذ بن جبل! دغه وخت معاذ رضی الله عنه حضور ﷺ پسې شاته په سورلۍ ناست وو،

ردیف یا ردف هغه کس ته وئیلې شي چې په یو سورلئی کښې چا پسې شاته سور وی[1]

رحل په اصل کښې د اوښ کجاوې ته وائی[2] خو دلته د "رحل" اطلاق تجوزاً شوې دې ځکه چې د کتاب الجهاد په روایت کښې راروان دی چې حضورپاک ﷺ په یو خر باندې سور وو او معاذ رضی الله عنه هغوی پسې شاته سور وو، ددغې خر نوم عفیر (بالعین المهملة والفاء مصغراً) وو.[3]

د حافظ ابن الصلاح رائې داده چې دا دواړه واقعې جدا جدا دی، په یو کښې د سورلۍ ځناور اوښ وو او په بل کښې خر[4]

خو امام نووی رحمه الله فرمائی چې کیدیشی چې واقعه یوه وی او "علی الرحل" معنی "علی قدر مؤخرة الرحل" وی[5]

دې نه پس دا زده کړه چې په بخاری شریف کښې خو دی "علی حمار یقال له: عفیر"[6] خو په مسند احمد کښې "یقال له یعفور" دی[7]

په دې سلسله کښې عبدوس او ابن القیم رحمهما الله رائې خو داده چې دا دواړه د یو خر دوه نومونه دی، خو د حافظ دمیاطی رحمه الله رائې داده چې دا دواړه جدا جدا خرونه وو، یو مقوقس د هدیې په طور رالیږلې وو، او یو فروه بن عمر.[8] والله اعلم

"یا معاذ ابن جبل" کښې "ابن" خو په اتفاق سره منصوب دې البته معاذ باندې په نصب وئیلې شی یا ضمه؟ په دې کښې اختلاف دې ابن مالک رحمه الله د ضمې وئیلو قائل دې او ابن الحاجب رحمه الله د فتحې،

د ضمې وئیلو وجه خو ښکاره ده چې دا منادی مفرد ده او منادی مفرد معرفې لره په علامت رفع سره مبنی ګرځوی، او د ضمه وئیلو وجه داده چې منادی "ابن" یا "ابنة" سره متصف کیدو

---

[1] مختار الصحاح(ص ۲۴۰)-

[2] الرحل: رحل البعیر مختار الصحاح(ص ۲۳۷) وانظر فتح الباری (۲۲۶/۱)-

[3] عن معاذ بن جبل رضی الله عنه قال: کنت ردف النبی ﷺ علی الحمار یقال له عفیر "صحیح البخاری(۴۰۰/۱) کتاب الجهاد باب اسم الفرس والحمار رقم(۲۸۵۶)-

[4] شرح النووی علی صحیح مسلم(۴۴/۱) کتاب الایمان باب الدلیل علی ان من مات علی التوحید دخل الجنة قطعا)-

[5] حواله بالا

[6] صحیح البخاری(۴۰۰/۱) کتاب الجهاد باب اسم الفرس والحمار رقم(۲۸۵۶)-

[7] مسند احمد(۲۳۸/۵) رقم(۲۲۴۲۳) حدیث معاذ بن جبل رضی الله عنه-

[8] فتح الباری (۵۹/۶)

سره راشي نو ددې استعمال ډير دې،او كثرت استعمال تخفيف غواړي،لهذا چونكه دا مفعول دې ددې حركت اصليه فتحه ده،نو خكه مو ورله تخفيفا فتحه وركړه.[1]

حضرت معاذ بن جبل رضي الله عنه: دامشهور انصاری صحابی حضرت معاذبن جبل بن عمرو بن اوس خزرجی أنصاری رضي الله عنه دې،ددوی کنيت أبوعبدالرحمن دې.[2]

د اتلس كالو په عمر كښې ئې اسلام راوړلو،بيعت عقبه ثانيه،غزوه بدر او نورو غزواتو كښې حضورپاک ﷺ سره شريک شوې وو.[3]

دوی به د حضورپاک ﷺ نه روايت حديث كولو.

د دوی نه حضرت عبدالله بن عَمر، حضرت عبدالله بن عباس، حضرت جابر،حضرت انس،حضرت ابوامامه، حضرت ابوثعلبه خشنی او حضرت عبدالرحمن بن سمره رضي الله عنهم نه علاوه په تابعينو كښې ابوالاسوددؤلی،كثيربن مره، ابووائل، ابن ابی ليلی، عمرو بن ميمون، ابومسلم خولانی، مسروق او عبدالرحمن بن غنم رحمهم الله وغيره نه علاوه ډير حضرات د حديثو روايت كوی.[4]

د حضرت معاذبن جبل شمير د صحابه په علماؤ كښې كيدلو، د حضورپاک ﷺ نه ددوی ډير مناقب رانقل دی.

حضورپاک ﷺ اوفرمائيل چې قرآن د څلورو كسانو نه حاصل كړئ،او بيا ئې د عبدالله بن مسعود ،سالم مولی ابی حذيفه، ابی بن كعب او معاذ بن جبل رضي الله عنهم نومونه ئې واخستل.[5]

د حضورپاک ﷺ ارشاد دې "اعلمهم بالحلال والحرام معاذبن جبل".[6]

هغوی ﷺ دا ارشاد اوفرمائيل "نعم الرجل معاذبن جبل".[7]

دغه شان هغوی ﷺ دا هم اوفرمائيل "يامعاذ انی لاحبك فی الله".[8]

سهل بن ابی حثمه رضي الله عنه فرمائی چې د حضورپاک ﷺ په دور كښې فتوی وركولو والا شپږ كسان وو،د مهاجرينو نه درې:حضرت عمر،حضرت عثمان او حضرت علی رضي الله عنهم او په انصارو كښې درې:حضرت ابی بن كعب،حضرت معاذ او حضرت زيد رضي الله عنهم.[9]

---

[1] اوضح المسالک(۷۹/۳)باب النداء الفصل الثانی فی اقسام المنادی واحكامه،شرح الجامی(ص۱۲۷ المنصوبات توابع المنادی)-

[2] تهذيب الكمال(۱۰۵،۱۰۶/۲۸)-

[3] تهذيب الكمال(۱۰۷/۲۸)-

[4] تهذيب الكمال(۱۰۸،۱۰۹/۲۸)-

[5] صحيح البخاری(۵۳۷/۱)كتاب فضائل اصحاب النبی ﷺ باب مناقب معاذبن جبل،رقم(۳۸۰۶)-

[6] جامع الترمذی ابواب المناقب،باب مناقب معاذبن جبل وزيد بن ثابت وابی بن كعب وابی عبيدة بن الجراح رضي الله عنهم رقم(۳۷۹۱،۳۷۹۰)-

[7] جامع الترمذی ابواب المناقب،باب مناقب معاذ بن جبل..رقم(۳۷۹۵)-

[8] سنن النسائی كتاب السهو باب نوع آخر من الدعاء رقم(۱۳۰۴)-

[9] سير اعلام النبلاء(۴۵۲/۱)-

حضرت عمر رضي الله عنه فرمائی "من اراد الفقه فليات معاذ بن جبل" [1]

یو خل مدینه کښې دا واقعه اوشوه چې یو سړي تقریبا دوه کاله د کور نه غائب وو. د هغې نه پس چې کور ته راغلو نو ښځه ئې حامله وه. حضرت عمر رضي الله عنه هغه سنګساره کول اوغوښتل. حضرت معاذ بن جبل اعتراض اوکړو او ونې فرمائيل. چې دا ښځه خو سنګسار کولې شی خو چې ددې په خیټه کښې کوم بچې دې دا به وژلې نه شی؟ حضرت عمر رضي الله عنه هغه پرېښودله نو دې نه پس چې د هغې خوئې اوشو او د هغه مشابهت هم ددې خاوند سره وو. او د هغه مخکښنی غاښونه هم راوتلې وو. او دې سړی خپله هم اوئې چې دا ځما خوئې دې. په دې موقعه حضرت عمر رضي الله عنه اوفرمائيل "عجزت النساء ان يلدن مثل معاذ، لولا معاذ لهلك عمر" يعنې ښځې د معاذ په شان شخصيت پيدا كولو نه عاجزې دی. كه معاذ نه وو نو عمر به هلاك شوې وو. [2]

شهر بن حوشب رحمه الله فرمائی چې کله به د حضورپاک صلى الله عليه وسلم صحابه کرام خپل مینځ کښې خبرې کولې او په هغوی کښې به معاذ بن جبل هم وو نو نورو حضراتو به هغوی ته د وېرې نه ډک نظرونو سره کتل. [3]

حضرت ابن مسعود رضي الله عنه فرمائی "ان معاذ كان امة قانتا لله حنيفا" [4]

چا اوئې چې دا صفت خو د ابراهیم عليه السلام دې "ان ابراهيم كان امة قانتا لله حنيفا ولم يك من المشركين" [5]

حضرت عبدالله بن مسعود اوفرمائل "الامة: الذى يعلم الخير ويؤتم به. والقانت: المطيع لله عزوجل وكذلك كان معاذ معلما للخير، مطيعا الله عزوجل ولرسوله صلى الله عليه وسلم" [6]

د حضورپاک صلى الله عليه وسلم هغوی باندې دومره اعتماد وو. چې ددې اندازه دې خبرې نه اولګوه چې کله هغوی صلى الله عليه وسلم د مکه مکرمه نه حنین طرف روان شول نو په دې موقع ئې حضرت معاذ رضي الله عنه ددې وجه په مکه کښې پرېښودلو چې هغوی به خلقو ته دین او قرآن ښائی [7]

دغه شان حضورپاک صلى الله عليه وسلم هغوی لره په آخری عمر کښې د یمن قاضی او د دین رهنما جوړ کړو او وې لیږلو [8]

---

[1] المستدرک للحاکم (۳/۲۷۱،۲۷۲) - وصححه ووافقه الذهبی) -
[2] سیراعلام النبلاء (۱/۴۵۲) -
[3] سیراعلام النبلاء (۱/۴۵۲،۴۵۳) -
[4] تهذیب الاسماء واللغات (۲/۹۹) -
[5] النحل/۱۲۰) -
[6] تهذیب الاسماء واللغات (۲/۹۹) -
[7] سیراعلام النبلاء (۱/۴۵۹) -
[8] تهذیب الاسماء واللغات (۲/۱۰۰) -

د يمن نه د واپس کيدو نه پس د ابوبکر رضي الله عنه په اجازت سره د جهاد په نيت سره شام ته لاړلو، هلته طاعون عمواس د وجه وفات شو.[1]

د وفات په وخت کښې د هغوی عمر ۳۳ يا ۳۴ کال وو.[2]

حضرت معاذ رضي الله عنه باندې د طاعون اثر اوشو نو بار بار به بيهوشي راتله، کوزاره کيدلو سره ئې اوفرمائيل: رب غمنی غمك، فوعزتك، انك لتعلم انی احبك[3] يعنی اې خما رب: خما صرف ستا د جدائی غم دې، ستا د عزت دې قسم وی، تاته پته ده چې خه تاسره محبت کوم.

دغه شان په دې موقع ئې اوفرمائيل: اللهم انك تعلم انی کنت اخافك، وانا اليوم ارجوك، انی لم اکن احب الدنيا وطول البقاء فيها لکری الانهار، ولا لغرس الاشجار، لکن لظما الهواجر ومکابدة الساعات ومزاحمة العلماء بالرکب عند حلق الذکر.[4]

يعنی: اې الله! تاته پته ده چې خه به ستانه ويريدم او نن خه ستانه د بخښنې او کرم اميد کوم، خه ستانه د ډير عمر خواهش دې د پاره نه کوم چې نهرونه اوکنوم، اونې اولګوم، بلکه دا محبت د غرمې په ګرمئ کښې د تندې د پاره، د ژوند وختونه په ښه طريقه او پورا کوشش کولو د پاره او د ذکر وتعليم په دائره کښې د عالمانو ګونډو سره ګونډئې ميلاوول او کيناستلو د پاره دې.

حضرت معاذ رضي الله عنه نه تقريبا يو سل او اوه اويا احاديث نقل دی، چې په هغې کښې متفق عليه دوه حديثونه دی، او بخاری په دريو حديثو کښې او امام مسلم يو حديث نه متفرد دی.[5]

۱۸ هجرئې په طاعون عمواس کښې ددوی وفات اوشو[6] رضی الله تعالی عنه وارضاه

قوله: قال: لبيك يا رسول الله وسعديك، قال: يا معاذ، قال: لبيك يا رسول الله وسعديك ثلاثا: حضرت معاذ رضي الله عنه عرض اوکړو لبيك يا رسول الله وسعديك: يا رسول الله خه حاضر يم او ستا د حکم پوره کولو د پاره تيار يم، بيا هغوی صلی الله عليه وسلم آواز اوفرمائيلو اې معاذ! هغوی عرض اوکړو لبيك يا رسول الله وسعديك دغه شان درې پيرې اوشول.

لبيك: عربی کښې وئيلې شی: الب بالمکان يلب الباباً يو ځائې مقيم کيدل او هغه بيا لازم ګنړل، دغه شان د "الب" په ځائې "لب" هم وئيلې شی.[7]

امام فراء رحمه الله فرمائی هم ددې نه د "لبيك" لفظ جوړ شوې دې چې د هغې معنی "خه ستا

---

[1] حواله بالا

[2] حواله بالا

[3] حواله بالا)-

[4] تهذيب الاسماء واللغات(۲/۱۰۰)-

[5] تهذيب الاسماء اللغات(۲/۹۸) وخلاصة الخزرجی(ص۳۷۹)-

[6] سير اعلام النبلاء(۱/۴۶۱)-

[7] مختار الصحاح(ص۵۸۹)-

تابعدار او حکم منلو باندې مقیم او او کلک یم.(۱)
دا مفعول مطلق کیدو د وجه منصوب دې ځنګه چې "حمدا لله" او "شکرا لله" کښې "حمدا" او "شکرا" منصوب دي.(۲)
"لبیک" د تثنیې صیغه ده، د تاکید د وجه دا تثنیه راوړلې شوه، نو ګویا د "لبیک" معنی "الب لک الباباً بعد الباب واقامة بعد اقامة".(۳)
امام خلیل نحوی رحمه الله فرمائی چې د "لب یلب" نه جوړ دې، وئیلې شی "دار فلان تلب داری" یعنی د فلانکی کور څما کور ته مخامخ دې، لهذا د لبیک معنی شوه "انا مواجهك بما تحب اجابة لك".(۴) یعنی ته چې د کوم څیز څما نه غوښتنه کوې څه د هغې بالکل ستا د خوښې مطابق مخکښې راتلو والایم.
ښکاره دې وی چې دا تثنیه په مثنی باندې دلالت کونکې نه ده بلکه په تکثیر باندې دلالت د پاره ده.(۵)
دا هم یاد ساتئ چې دا لفظ همیشه د پاره ضمیر مخاطب په طرف مضاف کیږی نه چې غائب طرف ته، مګر شاذ طریقې سره.(۶)
"سعدیك": "سعد" "اسعا" یعنی د مساعده او اعانت په معنی باندې دې ګویا د "اسعدك اسعادا بعد اسعاد" معنی کښې دې، او مفعول مطلق بنیاد باندې منصوب دې.(۷)
حضور پاک ﷺ دومره اهتمام سره دوه درې پیرې چې معاذ رضی الله عنه ته آواز ورکړو نو په اصل کښې هغوی دا غوښتل چې هغه د دوی د خبرې د آورېدو او د پوهیدلو د پاره پوره د زړه او روح سره متوجه شی، چې کله معاذ رضی الله عنه پوره طور سره متوجه شو نو هغه وخت هغوی مخکښې اوفرمائیل.

قوله: قال: ما من احد يشهد ان لا اله الا الله وان محمدا رسول الله صدقا من قلبه الا حرمه الله على النار: حضور پاک ﷺ اوفرمائیل چې کوم سړې په رشتونی زړه سره ددې خبرې ګواهی ورکړی چې د الله نه سوا بل څوک معبود نشته او دا چې محمد ﷺ د الله تعالی رسول دې، په هغه باندې به الله تعالی د جهنم اور حرام کړی.
"صدقا" د "صادقا" په معنی سره دې. د "من قلبه" تعلق "صدقا" سره هم کیږی او مطلب به وی چې هغه سړې به په ژبه سره د شهادت تلفظ کوی او په زړه سره ددې تصدیق کوی، او دا هم

---

۱) حواله بالا
۲) حواله بالا
۳) حواله بالا
۴) حواله بالا
۵) المعجم المفصل فی الاعراب للاستاذ طاهر یوسف الخطیب (۳۸۲/۳)-
۶) حواله بالا
۷) مختار الصحاح (ص ۲۹۹۰) والمعجم المفصل فی الاعراب (۳۳۸/۳)-

ممکن ده چې ددې تعلق "یشهد" سره وی، یعنی په زړه سره رشتونې ګواهی ورکوی.په دې کښې اولنې احتمال بهتر دې[۱]
دلته دا خبره زده کړه چې د"صدق" اطلاق په افعالو او اقوالو دواړو باندې کیږی.اقوال صادقه هغه اقوال دی چې د واقع مطابق وی او افعال صادقه هغه افعال دی چې خوبنکړې شوې وی.دلته دواړه معنی یعنی استقامت قولی او فعلی مراد دې[۲]

د حدیث باب نه مرجئو استدلال او دهغې رد: ددې حدیث نه مرجئه دلیل نیولې دې چې د ایمان نه پس د بل څیز ضرورت نشته.
خوارجو دا قسم احادیث رد کړل،او اهل سنة والجماعة ټول احادیث په خپل ځائې باندې ایږدی او ټول منی او دهغې مناسبه معنی وائی، ددې حدیث هم ډیرې معنې بیان کړې شوې دی.

① یو معنی دا بیان کړې شوې ده چې دا اګرچې مطلق دې چې کوم سړې د توحید او رسالت ګواهی ورکوی هغه به جهنم ته نه ځی.خو بیا هم دا حکم په حقیقت کښې مقید دې"مامن احد یشهد..تائبا" سره، یعنی چې کوم سړې توحید او رسالت ګواهئی سره توبه اوباسی او دې دنیا نه رخصت شی نو هغه باندې به اور حرام وی.

② یو معنی دا هم بیان کړې شوې ده چې دا او دا قسم چې څومره احادیث راغلې دی هغه ټول د فرائضو او احکامو د نازلیدو نه مخکښې راغلې دی،لهذا د فرائضو نازلیدو نه پس صرف شهادتین بس نه دی،په فرائضو او احکامو باندې به هم عمل کول وی.
دې جواب باندې اعتراض دې ځکه چې دا روایات خو د ابوهریره او حضرت ابو موسی اشعری رضی الله عنهما نه هم مروی دی[۳]
دحضرت ابوهریره رضی الله عنه په اسلام کښې روستوالې او د ابوموسی اشعری رضی الله عنه مخکښې والې د ابوهریره رضی الله عنه د اسلام راوړلو په کال باندې معروفه ده،دغه وخت د ډیرو فرائضو نازلیدنه شوې وه.

③ یو معنی دا هم وئیلې شوې ده چې دا حکم د غالب احوالو په اعتبار سره دې ځکه چې موحد عام طور تابعداری کوی او د ګناه نه ځان بچ کوی.

④ یو مطلب دا بیان کړې شوې دې چې "حرمه الله على النار"نه مراد د همیشه د پاره حراموالې دې،نه چې صرف داخلیدنه.

⑤ یو مطلب دا بیان کړې شوې دې چې "تحریم على النار" نه مراد فی الجملة حرام والې دې ځکه چې حدیث د شفاعت نه معلومیږی چې د مومن د سجدې ځایونه به اور نه خوری،او دغه شان ژبه هم چې په څه سره هغه د توحید ګواهی ورکړې ده.

---

[۱]) فتح البارى(۱/۲۲۶) وعمدة القارى(۲/۲۰۷)-
[۲]) فتح البارى(۱/۲۲۶)-
[۳]) صحيح المسلم كتاب الايمان باب الدليل على ان من مات على التوحيد دخل الجنة قطعارقم(۱۴۷) ولابوموسى اشعرى مسند احمد(۴/۴۱۱،۴۰۲) رقم(۱۹۸۲۶)و(۱۹۹۲۵)-

⑥ یو مطلب دا بیان کړې شوې دې چې دلته د "النار" نه مراد د جهنم هغه طبقه ده چې کومه د کافرانو د پاره تیاره شوې ده، نه چې هغه طبقه چې کومه د ګناهګار اهل توحید د پاره تیاره شوې ده.

⑦ حضرت حسن بصری رحمه الله "ان ذلك لمن قال الكلمة وادى حقها وفريضتها" یعنی دا حکم د هغه کس د پاره دې چې دې کلمې وئیلو نه پس ددې حقوق او فرائض هم په ځائې راوړی.[1]

⑧ یو مطلب دا هم کیدې شی چې ددې کلمې تاثیر په حقیقت کښې هم دغه دې چې اور به حرام کړې شی په دې شرط چې څه مانع موجود نه وی، که څه مانع وی نو ددې کلمې به بیا دا اثر نه وی، اوګوره د نهر اوبه بهیږی، چې کوم طرف ته د نهر رخ وی هغه طرف ته روانې وی لیکن که څوک بند اولګوی نو اودریږی. او چې هغه بند لرې کړېشی نو بیا په خپل رخ باندې روانې شی، دغه شان ددې کلمې خاصیت دې چې په هغه به جهنم حرام کړی او جنت ته به ئې بوځی، په دې شرط چې دې خاصیت لره بندولو والا څه څیز یا عمل ظاهر نه شی، که یو عمل داسې ښکاره شی اوهغه طاقتور وی نو ددې خاصیت به منع کړی او چې کله ددې عمل اثر ختم شی نو ددې کلمې اثر خاصیت به ښکاره شی.

او د اثر د ختمیدو دوه صورتونه دی. یو صورت دادې چې الله تعالی ئې په خپل کرم سره لرې کړی او دویم صورت دادې چې سړې به عذاب اوڅکی او د سزا څکلو نه پس به هغه روکاوټ ختم شی. بهرحال ددې کلمې اثر به خامخا ښکاره کیږی. والله سبحانه وتعالی اعلم

قوله: قال: یا رسول الله افلا اخبر به الناس فیستبشرو؟: حضرت معاذ رضی الله عنه عرض اوکړو چې یا رسول الله! څه خلقو ته ددې خبرې زیرې ورنکړم چې هغوی خوشحاله شی؟

قوله: قال: اذًا یتکلوا: هغوی ارشاد اوفرمائیل چې بیا به خلق په اعتماد کولوسره په اعمالو کښې کمې کول شروع کړی.

په عامو نسخو کښې "فیستبشروا" د نون حذف سره دې. او د ابوذر په نسخه کښې "فیستبشرون" په اثبات دنون دې.

په اولنی صورت کښې "فیستبشروا" د "ان" ناصبه مقدره د وجه منصوب دې. او په دویم صورت کښې به تقدیری عبارت داسې وی "فهم یستبشرون".[2]

"اذایتکلوا" "ان اخبرتهم یتکلوا" په معنی باندې ده.[3]

د اصیلی او کشمهینی نسخو مطابق دا لفظ "ینکلوا" نون سره دې چې د هغې معنی انکار ده، مطلب دادې چې بیا به خو خلق د عمل نه انکار اوکړی.[4]

---

[1]) عمدة القاری (۲/۲۰۸،۲۰۷) رفتح الباری (۱/۲۲۷،۲۲۶)-
[2]) فتح الباری (۱/۲۲۷۹ وتحفة الباری لشیخ الاسلام زکریا الانصاری (۱/۱۴۳)-
[3]) حواله بالا
[4]) حواله بالا

په مسند بزار كښې د حضرت ابوسعيد خدرى رضي الله عنه دا حديث مروى دې چې حضورپاک ﷺ يو ورځ اوفرمائيل "من قال: لا اله الا الله دخل الجنة" په دې باندې حضرت معاذ رضي الله عنه د حضورپاک ﷺ نه د خلقو د خوشحالولو په غرض اجازت اوغوښتلو، نو هغوى اجازت ورکړو. هغه په خوشحالئ زر اوتلو، په لار كښې حضرت عمر رضي الله عنه سره ميلاؤ شولو. هغوى تپوس اوکړو څه خبره ده؟ حضرت معاذ رضي الله عنه ورته هغه خبره اوکړه. حضرت عمر رضي الله عنه اوفرمائيل چې تندى مه کوه، لږ هسار شه، بيا هغه د حضورپاک ﷺ په خدمت كښې حاضر شو او تپوس ئې اوکړو چې اې د الله نبى ﷺ! هم ستاسو رائې افضله ده، خو بيا هم خما رائې داده چې خلق دا خوشخبرى واورى نو په اعتماد سره به کينى او عمل به نه کوى. هغوى ﷺ اوفرمائيل چې هغه واپس راوغواړه، نو بيا هغه واپس راوغوښتې شو.[1]

قوله: واخبربها معاذ عند موته تأثما: حضرت معاذ رضي الله عنه د وفات په وخت كښې خان د ګناه نه بچ کولو په غرض خلقو ته ددې خبر ورکړو.

"موته" كښې ضمير حضرت معاذ رضي الله عنه ته راجع دې، علامه کرمانى رحمه الله فرمائى چې دا احتمال هم دې چې ضمير حضورپاک ﷺ طرف ته راجع وى[2] په اول صورت كښې به "عند موته" مطلب دا وى "قبل موت معاذ" او بل صورت كښې به مطلب وى "بعد موت النبى ﷺ".

دا خبره خو د احتمال د حده پورې رشتيا ده خو بيا هم صحيح دلته اولنې صورت دې[3] ځکه چې په مسند احمد كښې د جابر رضي الله عنه دا صحيح روايت دې هغوى فرمائى "اخبرنا من شهد معاذا حين حضرته الوفاة يقول: اكشفوا عنى سجف القبة احدثكم حديثا سمعته من رسول الله لم يمنعنى ان احدثكم الا ان تتكلوا."[4]

"تأثم" د باب تفعيل مصدر دې په دې كښې د سلب عن ماخذ يا خروج عن الشيء خاصيت ښکاريږى. ګويا "تأثما" معنى "خروجا عن الاثم" دې[5] او مطلب به دا وى چې حضرت معاذ رضي الله عنه د وفات په وخت كښې د کتمان علم د ګناه نه وتلو د پاره دا بيان کړو.

په باب تفعل كښې د "دخول فى الشيء" خاصيت معلوميږى، په دغه اعتبار سره تقديرى عبارت به دا وى "اخبربها معاذ عند موته مخافة الدخول فى الاثم" يعنى په ګناه كښې د داخيلدلو د وېرې نه ئې

---

[1] كشف الاستار عن زوائد البزار (۱۲/۱) رقم (۸) كتاب الايمان باب توحيد الله وسبحانه)-
[2] شرح الكرمانى (۱۵۵/۱)-
[3] فتح البارى (۲۲۷/۱)-
[4] مسند احمد (۳۳۷/۵) رقم (۲۲۴۱۰)-
[5] قال الزبيدى فى تاج العروس (۱۷۹/۸) مادة "اثم": تأثم الرجل: تاب منه، اى: من الاثم، واستغفر منه، وهو على السلب كانه سلب ذات الاثم بالتوبة والاستغفار او رام ذلك بهما وايضا: فعل فعلا خرج به من الاثم كما يقال: تحرج اذا فعل فعلا خرج به من الحرج، وفى حديث معاذ: فاخبربها عند موته تأثما")-

دا روايت نقل كړو.

د منع كولو باوجود حضرت معاذ ﷛ دا حديث د خلقو مخكښې ولې بيان كړو؟ دلته سوال پيدا كيږي چې كله حضورپاك ﷺ حضرت معاذ ﷛ ته دا فرمائيلې وو چې خلقو ته مه وايه، كه دې اوونيلو نو خلق به په دې باندې بهروسه اوكړي نو حضرت معاذ ﷛ ته كتمان علم ويره ولې راغله؟

ددې دير جوابونه وركړې شوې دي:

① قاضي عياض فرمائي چې حضرت معاذ ﷛ د حضورپاك ﷺ منع كول په حرام والي باندې اونه ګنړله، بلكه هغوى دا اوګنړله چې په ما كښې د زيرى كومه اراده پيدا شوې ده د هغې ختيمدل ئې مقصود دي.[1]

② كيدې شي چې د ابوهريره ﷛ هغه قصي[2] (چې په هغې كښې حضورپاك ﷺ هغوى ته د زيرى وركولو اجازت وركړې وو) د حضرت معاذ ﷛ ددې واقعې نه پس وي. لهذا هغوى دغه واقعې لره ناسخه او خپله منسوخه اوګنړله، او دغه شان ئې په آخري وخت كښې ئې دا حديث د خلقو په مخكښې نقل كړو.

③ كيدېشي چې د منع تعلق على وجه العموم وي د مخصوص خلقو په مخكښې د بيانيدلو نه منع نه وي.[3]

خو په دې ټولو جوابونو باندې اعتراض دي

چنانچه په اولنى جواب اشكال دا دې چې كله په روايت كښې ښكاره منع موجود ده[4] نو دا د عظيمت ماتولو باندې ولې واخستلې شو؟

دغه شان په دويم جواب اشكال دادې چې راوان روايت نه دا په ذهن كښې راځي، چې د ابوهريره ﷛ واقعه د معاذ ﷛ د واقعې نه مخكښې وه، ځكه چې د حضرت ابوهريره ﷛ په حديث كښې دي چې حضورپاك ﷺ هغوى ته ارشاد اوفرمائيلو چې لاړ شه! چې كوم خلق دې باغ نه بهر دې ټولو ته اطلاع وركړه چې څوك "لا اله الا الله" يقين سره اووائي الله تعالى به هغه جنت ته داخله وي، هغوى د باغ نه وتلو كښې وو چې حضرت عمر ﷛ ورته لار كښې ميلاؤ شو، هغوى ته چې كله معلومه شوه نو ابوهريره ﷛ ئې په زوره منع كړلو او د حضورپاك ﷺ په خدمت كښې حاضر شو او وجه ئې ورته اوښودله چې يا رسول الله! مكوه چې خلق عمل كوي اهسې نه خلق په دې باندې بهروسه شروع كړي، نو هغوى ﷺ اجازت وركولو سره اوفرمائيل "فخلهم"[5]

---

[1] فتح الباري (۱/۲۲۸)-

[2] صحيح مسلم كتاب الايمان باب الدليل على ان من مات على التوحيد دخل الجنة قطعا رقم(۱۴۷)-

[3] فتح الباري (۱/۲۲۸)-

[4] كما في روايت سابق "لا اني اخاف ان يتكلوا"-

[5] صحيح المسلم كتاب الايمان باب الدليل على ان من مات على التوحيد دخل الجنة قطعا رقم(۱۴۷)-

چنانچه روستو بیا هغوی هم دغه مفهوم او مضمون حضرت انس ﷜ ته په خطاب کښې اوفرمانیلو، په هغې کښې هغوی خلقو ته د اورولو حکم صرف دا چې ور نې نه کړو بلکه د معاذ ﷜ د تبشیر جذبه ئې هم یخه کړه،

ددې نه علاوه صرف د احتمال د وجه نسخ ثابتیږی نا[1]

او په دریم جواب اشکال دادې چې په مسند احمد کښې راغلې دی چې حضرت معاذ ﷜ د خپل وفات په وخت کښې ارشاد اوفرمانیلو چې خلق ماته راوغواړئی هر کله چې ټول راغلل نو هغوی دا حدیث واورولو[2]

لهذا دا به اووئیلې شی چې حضرت معاذ ﷜ دا اوګنړله چې دا نهی تحریمی نه ده بلکه تنزیهی ده،او د منع کیدو وجه د سستوالی ویره ده،او سستوالې په شروع کښې وی،هرکله چې سړې د اعمالو شوقی او عادتی نه وی،او چې کله دا اعمالو عادی شی نو بیا سستوالې نه وی په خپله په هغه کښې د تابعدارئی شوق پیدا شی بیا یې په خپله کوی.

ګویا په شروع کښې د سستوالی ویره وه،په اعمالو کښې د کموالی اندیښنه وه،دې نه پس دا خطره ختمه شوه او معاذ ﷜ اوګنړله چې د کوم علت په وجه منع کړې شوې وه هغه علت باقی پاتې نه شو،لهذا که چرې دا حدیث بیان نه کړې شو نو د کتمان علم د ګناه خطره ده.والله اعلم

یو اعتراض او د هغې جواب: دلته د یو اعتراض جواب په خیال کښې راغلو،اعتراض دادې چې هر کله حضرت معاذ ﷜ د کتمان علم د ګناه نه د وتلو اراده اوکړه او د هغې د وجې ئې حدیث بیان کړو نو هغه ته دا خیال ولې رانغلو چې د حدیث بیان کیدو په صورت کښې د حضورپاک ﷺ د صفا منع کولو مخالفت ګناه لازمیږی؟

نو ددې جواب دادې چې هغوی ته دا علم وو چې د حضورپاک ﷺ دا منع کول د "اتکال" په قید سره وو.هرکله چې د قید یعنی سستوالې ختم شو،نو مقید هم ختم شو[3] والله اعلم.

[۱۲۹] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ حَدَّثَنَا مُعْتَمِرٌ قَالَ سَمِعْتُ أَبِي قَالَ سَمِعْتُ أَنَسًا قَالَ ذُكِرَ لِي أَنَّ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ لِمُعَاذٍ «مَنْ لَقِيَ اللَّهَ لاَ يُشْرِكُ بِهِ شَيْئًا دَخَلَ الْجَنَّةَ». قَالَ أَلاَ أُبَشِّرُ النَّاسَ قَالَ «لاَ، إِنِّي أَخَافُ أَنْ يَتَّكِلُوا»

---

[1]) قال السخاوى فى فتح المغيث(۵۲/٤ بحث الناسخ والمنسوخ) فقال الشافعى فيما رواه البيهقى فى المدخل من طريقه ولا يستدل على الناسخ والمنسوخ الا بخير عن رسول الله ﷺ او بوقت يدل على ان احدهما بعد الآخر اويقول من سمع الحديث يعنى من الصحابة او العامة الاجماع هو. كما قال المصنف اوضح اوشهر اذا النسخ لا يصار اليه باالاجتهاد والراى وانما يصار اليه عند معرفة التاريخ")-

[2]) عن معاذبن جبل انه اذ حضر قال:ادخلو على الناس فادخلو عليه فقال:انى سمعت رسول الله ﷺ يقول:من مات لا يشرك بالله شيئا جعله الله فى الجنة وما كنت احدثكموه الا عند الموت،الشهيد على ذلک عويم وابوالدرداء فاتو اباالدرداء، فقال:صدق اخى،وما كان يحدثكم به الا عند موته مسنداحمد(۴۵۰/۶) رقم(۲۸۰۹۸) احاديث ابى الدرداء)-

[3]) شرح الكرمانى(۱۵۶/۲)-

رجال الحدیث

①مسدد:دا مسدد بن مسرهد بن مسربل بن مرعبل الاسدی البصری رحمه الله دې،ابوالحسن ددوی کنیت دې [1]

منصور بن عبدالله خالدی ددوی نسب نامه داسې ذکر کړې ده"مسدد بن مسرهد بن مسربل بن مغربل بن مرعبل بن ارندل بن سرندل،بن غرندل بن ماسک بن مستورد الاسدی" [2]

خو حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی چې د نسب دا چلیدل منکر او عجیبه ده او ښکاری چې دا د ځانته جوړه شوې ده،او منصور د اعتماد قابل نه دې [3]

بعضې خلقو وئیلې دی چې د هغوی نوم عبدالملک بن عبدالعزیز وو [4] گویا "مسدد" لقب دې.

دوی د مهدی بن میمون، حمادبن زید ، عبدالله بن یحیی بن ابی کثیر ، هشیم، عبدالوارث، ابوعوانه، ابوالاحوص، معتمر، سفیان بن عیینه، فضیل بن عیاض، یحیی القطان، عیسی بن یونس، وکیع او د هغوی والد الجراح بن ملیح رحمهم الله وغیره نه روایت کوی.

دده نه روایت کوونکو کښې امام بخاری، امام ابوداود ،ابوذرعه، ابوحاتم، یعقوب بن سفیان الفسوی، یعقوب بن شیبه السدوسی، ابواسحاق، جوزجانی، محمدبن یحیی ذهلی او احمد بن عبدالله عجمی رحمهم الله وغیره حضرات دی [5]

یحیی بن القطان فرمائی چې څه دده کورته لاړ شم او ده ته حدیثونه اوروم نو دې د هغې اهل دې [7]

امام احمدبن حنبل رحمه الله فرمائی "مسدد صدوق،فما کنت عنه فلا تعد" [6] یعنی مسدد رشتونې دې دده نه چې څوک حدیثونه لیکی نو بل چاته د تلو ضرورت نشته.

امام یحیی بن معین رحمه الله فرمائی (صدوق) [8] دغه شان هغوی فرمائی (انه ثقة ثقة) [9]

امام نسائی رحمه الله فرمائی "ثقة" [10] امام عجلی رحمه الله فرمائی "مسدد.. بصری ثقة" [11]

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی "کان ثقة" [12]

---

[1]) التاریخ الکبیر للبخاری(۸/۷۲) رقم(۲۲۰۹)-

[2]) سیراعلام النبلاء(۱۰/۵۹٤) تهذیب التهذیب(۱۰/۱۰۹)-

[3]) سیراعلام النبلاء(۱۰/۵۹٤)-

[4]) تهذیب التهذیب(۱۰/۱۰۹)-

[5]) تهذیب الکمال(۲۷/٤٤۵،٤٤٤)وسیراعلام النبلاء(۱۰/۵۹۲،۵۹۱)-

[6]) تهذیب الکمال(۲۸/٤٤٦)-

[7]) حواله بالا)-

[8]) حواله بالا)-

[9]) حواله بالا)-

[10]) حواله بالا)-

[11]) تهذیب الکمال(۲۸/٤٤۷)-

[12]) کتاب الجرح والتعدیل لابن ابی حاتم(۸/۵۰۰)رقم(۱۵۳۰۵)-

ابن قانع رحمه الله فرمائی "کان ثقة"[1]
امام ابن حبان رحمه الله دوی په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې[2]
حافظ ذهبی فرمائی "الامام الحافظ الحجة.. احد اعلام الحدیث وکان من الائمة الاثبات"[3]
حافظ ابن حجر فرمائی "ثقة حافظ"[4]
په بصره کښې د ټولو نه مخکښې "مسند" لیکونکې هم دې وو[5]
۲۲۸ هجرئی کښې ددوی انتقال اوشو[6] رحمة الله تعالی رحمة واسعة
② معتمر: دا ابو معتمر بن سلیمان بن طرخان تیمی بصری رحمه الله دې ددوی لقب "طفیل" وو. د بنومره مولی وو، بنوتمیم کښې د اوسیدو د وجه "تیمی" رابللې شو، ګنې په حقیقت کښې د بنوتمیم نه وو[7]
دوی د خپل پلار سلیمان بن طرخان، منصور بن المعتمر، ایوب سختیانی، حمید الطویل، عمروبن دیناربصری، لیث بن ابی سلیم، خالد الخذاء، اشعث بن عبدالملک، عاصم الاحول، یونس بن عبید او اسحاق بن سوید رحمهم الله وغیره نه روایت کوی.
ددوی نه امام عبدالله بن مبارک، عبدالرزاق بن همام صنعانی، عبدالله بن مسلمه القعنبی، امام اصمعی، یحیی بن یحیی نیسابوری، مسدد بن مسرهد، محمدبن السلام البیکندی، ابوکریب محمدبن العلاء ابوسلمه بن اسماعیل او امام احمدبن حنبل رحمهم الله وغیره روایت کوی[8]
امام یحیی بن معین فرمائی "ثقة"[9] ابوحاتم رحمه الله فرمائی ,, ثقة صدوق،،_[10]
قرة بن خالد رحمه الله فرمائی ,, ما معتمر عندنا دون سلیمان التیمی،،_[11] یعنی ,,معتمر،، زمونږ په نیز د سلیمان التیمی نه کم نه دې،،_
ابن سعد رحمه الله فرمائی ,, کان ثقة،،_[12]

---

[1] تهذیب التهذیب(۱۰/۱۰۹)-
[2] الثقات لابن حبان(۹/۲۰۰)-
[3] سیراعلام النبلاء(۱۰/۵۹۱)-
[4] تقریب التهذیب(ص۵۲۸) رقم(۶۵۹۸)-
[5] تهذیب التهذیب(۱۰/۱۰۹)-
[6] التاریخ الکبیر للبخاری(۸/۷۳،۷۲)رقم(۲۲۰۹)-
[7] تهذیب الکمال(۲۸/۲۵۰)-
[8] تهذیب الکمال(۲۸/۲۵۳،۲۵۰)-
[9] تهذیب الکمال(۲۸/۲۵٤)-
[10] الجرح والتعدیل (ج۸ص ٤٦١)، رقم (۱۵۱۵۲)_
[11] حواله بالا _
[12] الطبقات (ج۷ص ۲۹۰)_

امام عجلي رحمه الله فرمائی ,, بصری ثقة،،۔(۱)

امام احمد رحمه الله فرمائی ,, ماکان احفظ معتمر بن سلیمان، قلما کنا نسأله عن شئ الاعنده فیه شئ،،۔(۲)
حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی ,, احد الثقات الاعلام،،۔(۳)

دغه شان هغوی فرمائی ,, کان راسا فی العلم والعبادة کأبیه،،۔(۴) یعنی ,, دخپل والدپشان دې هم په علم اوعبادت کښې فائق وو،،۔ حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی ,, ثقة،،۔(۵)

البته امام یحیی القطان رحمه الله فرمائی ,, اذاحدثکم المعتمر بشیئ فاعرضوه، فانه سیئ الحفظ،،۔(۶)
یعنی ,, معتمرچې کله تاسوته حدیث بیانوی نودې لره هغې نورو احادیثوسره موازنه کوئ، ځکه چې دې دحافظه په اعتبار سره کمزورې دې،،۔

دغه شان ابن دحیه هم دامام ابن معین رحمه الله نه نقل کړی دی ,, لیس بحجة،،۔(۷)

دغه شان ابن خراش وائی ,, صدوق یخطئ من حفظه، واذحدث من کتابه فهوثقة،،۔(۸) لیکن حافظ ذهبی رحمه الله دهغه په باره کښې ددې قسمه اقوال نقل کولوسره فرمائی ,, هوثقة مطلقا،،(۹)
داعین ممکنه ده چې امام یحیی القطان رحمه الله دهغه صرف دحافظه په بنیاد باندې دروایت شده احادیثوپه باره کښې فرمائیلې وی، دامام یحیی بن معین رحمه الله تبصره هم په دې باندې محمول کولوشی ځکه چې په خپله هم دهغه نه ددهٔ توثیق منقول دې، کوم چې مونږ ذکرکړې دې۔
بیا حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی ,, اکثرمااخرجه له البخاری مماتوبع علیه، واحتج به الجماعة،،(۱۰)
یعنی ,, امام بخاری رحمه الله چې دهغه نه کوم احادیث روایت کړی دی داکثرو متابعت موجود دې او دهغې سره ټولو اصحاب اصول سته احتجاج کړې دې،،۔
ابن حبان رحمه الله هم دې په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې۔(۱۱)

ددهٔ انتقال کال ۱۸۷ هجرې کښې شوې دې۔(۱۲) رحمه الله تعالی رحمة واسعة

---

(۱) تهذیب التهذیب (ج۱۰ص۲۸)۔
(۲) حواله بالا۔
(۳) میزان الاعتدال (ج٤ص۱٤۲)، رقم (۸٦٤۸)۔
(٤) الکاشف (ج۲۲۷۹)،رقم (۵۵٤٦)۔
(۵) تقریب التهذیب (ص۵۳۹)، رقم (٦۷۸۵)۔
(٦) تهذیب التهذیب (ج۱۰ص۲۲۸)۔
(۷) میزان الاعتدال (ج٤ص۱٤۲)، رقم (۸٦٤۸)۔
(۸) حواله بالا۔
(۹) حواله بالا۔
(۱۰) هدی الساری (ص٤٤٤)۔
(۱۱) الثقات لابن حبان (ج۷ص۵۲۱، ۵۲۲)۔
(۱۲) تهذیب الکمال (ج۲۸ص۲۵۵)

④ ابی : دا دمتمربن سليمان والد سليمان بن طرخان [1] تيمی بصری رحمه الله دې، اصلا قبيله تيم سره ددۀ سره تعلق نشته،چونکه په دې کښې پاتې شوی وو ذدې وجې نه د..تيمی،، نسبت سره معروف شو ـ [2]

دې دحضرت انس رضی الله عنه نه علاوه ابوعثمان نهدی،يزيد بن عبدالله بن الشخير،امام طاؤس، ابومجلز، يحيی بن يعمر،بکربن عبدالله المزنی،حسن بصری،ثابت بنانی قتاده،رقبه بن مصقله رحمهم الله وغيره نه روايت کوی ـ

او د دوی نه روايت کونکوکښې ابواسحاق سبيعی،معتمربن سليمان،شعبه بن الحجاج، سفيان ثوری،حمادبن سلمه،يزيدبن زريع، عبدالله بن المبارک،هشيم بن بشير، سفيان بن عيينه،اسماعيل بن عليه،يحيی القطان،محمد بن فضيل اويزيدبن هارون رحمهم الله وغيره ډير حضرات دی ـ [3]

امام شعبه رحمه الله فرمائی ,,مارايت احدا اصدق من سليمان التيمی،،ـ [4] يعنی ,, مادسليمان تيمی نه لوئ څوک صادق نه دې موندلې،،ـ

امام احمدبن حنبل،امام يحيی بن معين او امام نسائی رحمهم الله فرمائی ,,ثقة،،ـ [5]

امام عجلی رحمه الله فرمائی ,,تابعی ثقة وكان من خيار اهل البصرة ـ [6] يعنی ,,دا تابعی اوثقه دې اود دوی شميرداهل بصره په صالح ترين خلقوکښې کيږی،،ـ

امام ابن سعد رحمه الله فرمائی ,,وكان ثقة كثير الحديث،،ـ [7]

سفيان ثوری رحمه الله فرمائی ,, حفاظ البصريين ثلاثة : سليمان التيمی، وعاصم الاحول، وداود بن ابی هند، وكان عاصم احفظهم،،ـ [8] يعنی ,, دبصرې اعلی ترين حافظ حديث درې دی يوسليمان تيمی، دويم عاصم الاحول، دريم داود بن ابی هند ، بيا په دې ټولوکښې عاصم دټولونه زيات احفظ دې،،ـ

---

[1] د ,,طرحان،، د تلفظ په سلسله کښې علامه مجدالدين فيروز آبادی اوعلامه زبيدی رحمهما الله فرمائی ,,(طرخان بالفتح ولاتضم) انت (ولاتكسر،وان فعله المحدثون) والصواب : الاقتصار على الفتح،ـ تاج العروس (ج۲ص۲۶۹) ـ حافظ ابن حجر رحمه الله په هدی الساری کښې ,,طاء،، باندې صرف کسره ضبط کړې ده ـ اوګورئ: (۲۲۲۰) اوحافظ مغلطائی رحمه الله د ابوعلی جيانی رحمه الله کتاب ,,تقليد المهمل،، نه نقل کړې دی ,, طرخان بكسر الطاء المهمله،ويقال : بضمها،،ـ اوګورئ اکمال تهذيب الكمال (ج۶ص۷۰)

[2] اوګورئ تهذيب الكمال (ج۱۲ص۵)ـ

[3] دشيوخو اوتلامذه دپاره اوګورئ تهذيب الكمال (ج۱۲ص۸)ـ

[4] تهذيب الكمال (ج۱۲ص۸)ـ

[5] تهذيب الكمال (ج۱۲ص۸)ـ

[6] تهذيب الكمال (ج۱۲ص۸)ـ

[7] الطبقات الكبرى (ج۷ص۲۵۲)ـ

[8] تهذيب الكمال (ج۱۲ص۹). والجرح والتعديل (ج٤ص۱۲۱)ـ،رقم (۵۶۵۸)ـ

ابن حبان رحمه الله په کتاب الثقات کښې فرمائی ,,كان من عباد اهل البصرة وصالحيهم ثقة، واتقانا، وحفظا، وسنة،،_[١]
امام دارقطنی رحمه الله دوی لره ثقه،، او رجل حافظ گرزولې دې،،_[٢]
حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی ,,الامام احد الاثبات،،_[٣]
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی ,,ثقة عابد،،_[٤]
البته امام یحیی بن معین رحمه الله نه منقول دی چې دوی به تدلیس کولو_[٥]
غالبا هم دا وجه ده چې امام بخاری رحمه الله فرمائی ,,وما روى عن الحسن وابن سيرين فهو صالح اذا قال: سمعت اوقلت،،_[٦]
سلیمان تیمی رحمه الله د ډیرو تابعینو نه روایت کوی، لیکن علماؤ ددې تصریح کړې ده چې دۀ ته ددوی نه سماع حاصله نه ده.دغه شان سلیمان تیمی دنافع، عطاء عکرمه،اوسعید بن المسیب نه چې کوم روایاتونه نقل کوی هغه مراسیل دی_[٧]
اودوی دحضرت انس رضی الله عنه نه روایت کوی،نوحافظ ابن حجر رحمه الله ,,سليمان عن ابى مجلزعن انس،،په طریق سره مروی دیوروایت لاندې فرمائی:
,,وقد تقدم فى ,,باب الحمد للعاطس،، لسليمان التيمى حديث عن انس بلا واسطة،وقد سمع من انس عدة احاديث،، وروى عن اصحابه عنه عدة احاديث وفيه دلالة على انه لم يدلس،،_[٨]
یعنی ,,د سلیمان تیمی یوحدیث کوم چې هغه دحضرت انس رضی الله عنه نه بلاواسطه نقل فرمائی ,,باب الحمد للعاطس،، کښې تیر شوې دې، دې دحضرت انس رضی الله عنه نه بلا واسطه څو احادیث روایت کوی، اوډیر روایاتونه هم دحضرت انس رضی الله عنه نه بالواسطه روایت کوی_ اودا ددې خبرې دلیل دې چې دې تدلیس نه کوی،،_
ددوی تدلیس_ على سبيل التسليم_ داسې ووچې علماؤ ددې تحمل کړې دې، دغه شان حافظ مزی رحمه الله ددوی دتدلیس هروڅه ذکر نه دې کړې_

---

[١] اكمال تهذيب الكمال لمغلطاى (ج٦ص ٧٠) وتهذيب التهذيب (ج ٤ص ٢٠٢)_
[٢] تعليقات تهذيب الكمال (ج١٢ص١٣)_
[٣] ميزان الاعتدال (ج٢ص ٢١٢) رقم (٣٤٨١)_
[٤] تقريب التهذيب (ص٢٢٥)،رقم (٢٥٧٥)_
[٥] كما فى رواية الدورى عن ابن معين _ انظر تعليقات الكاشف (ج ١ص ٤٦١)، رقم (٢١٠٢) _
[٦] التاريخ الكبير(ج ٤ص ٢١)،رقم (١٨٢٨)، وفى تهذيب التهذيب (ج ٤ص٢٠٢) : ..اذا قال :سمعت اوحدثنا_
[٧] اوگورئ: تهذيب التهذيب _ج ٤ص٢٠٣،٢٠٢)_
[٨] فتح البارى (ج١١ص٢٣)، كتاب الاستئذان،باب آية الحجاب _

دغه شان حافظ ابن حجر رحمه الله هم په ,,هدی الساری،، کښې چې په کوم فصل کښې متکلم فیه رواة د بخاری ذکر کړی دی هغې کښې نې ددوی تذکره نه ده کړې ـ

حافظ ابن حجر رحمه الله دې لره په خپله رساله ,,تعریف اهل التقدیس بمراتب الموصوفین بالتدلیس،، کښې ,,په مرتبه ثانیه،، کښې ذکر کړې دی.او دا مرتبه دهغې حضراتو دپاره مخصوص ده کومو چې به ډیر کم تدلیس کولو. او ائمه ددوی دتدلیس تحمل کولوسره ددوی داحادیثوپه خپلو کتابونوکښې تخریج کړې دې ـ (۱)

ددوی مناقب بې شمیره دی، دتفصیلی حالاتواو واقعاتو دپاره کتب سیر اوخاص طور باندې ,,حلیة الاولیاء،، (۲) ته مراجعت اوکړئ ـ

۱۴۳هجرې کښې هغوی وفات شوې دې ـ (۳) رحمه الله تعالی رحمة واسعة

④ **حضرت انس** رضی الله عنه: د حضرت انس رضی الله عنه حالات دکتاب الایمان،، ,,باب من الایمان ان یحب لاخیه ما یحب لنفسه،،لاندې تیرشوی دی ـ (۴)

قوله: قَالَ ذُكِرَلِي أَنَّ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ لِمُعَاذٍ: حضرت انس رضی الله عنه فرمائی چې ماته بیان شو چې حضور صلی الله علیه وسلم حضرت معاذ رضی الله عنه ته اوفرمائیل ـ

دلته ,,ذُکِرلی،، دمجهول صیغه ده، حافظ رحمه الله فرمائی چې دحضرت انس رضی الله عنه ته چا بیان کړو ؟ په یو طریق کښې هم ماته ددې صراحت ملاؤ نشو(۵) دغه شان شاته دحضرت جابر رضی الله عنه روایت تیرشوې دې،چې په هغې کښې هغه فرمائی ,,اخبرنا من شهد معاذا حین حضرته الوفاة......،،(۶) په دې کښې هم د ,,من شهد،، مصداق څوک دې ؟ یقینی طور باندې معلوم نه دی، پخپله براه راست دې دوارو حضراتو دحضرت معاذ رضی الله عنه نه ددې حدیث سماع معلومه نه ده،څکه چې دحضرت معاذ رضی الله عنه انتقال په وخت شام کښې کیدوپه دغه وخت کښې حضرت انس رضی الله عنه اوحضرت جابر رضی الله عنه په مدینه منوره کښې وو ـ (۷)

البته دصحیح بخاری په کتاب الجهاد کښې هم داسې یوروایت دحضرت معاذ رضی الله عنه نه مروی دې کوم چې دهغوی نه عمروبن میمون اودی رحمه الله نقل کوی،(۸) دې دمشهور مخضرمینونه

---

(۱) اوګورئ تعریف اهل التقدیس بمراتب الموصوفین بالتدلیس (ص۱۳و۳۳) وتعلیقات الکاشف (ج ۱ص۴۶۱)، رقم (۲۱۰۲)ـ

(۲) اوګورئ حلیة الاولیاء (ج۳ص۲۷_۳۷)ـ

(۳) الکاشف (ج۱ص۴۶۱)،رقم (۲۱۰۲)ـ

(۴) کشف الباری (ج۲ص۶)ـ

(۵) فتح الباری (ج۱ص۲۲۷)ـ

(۶) مسند احمد (ج۵ص۲۳۷)، رقم (۲۲۴۱۰)ـ

(۷) فتح الباری (ج۱ص۲۲۷)ـ

(۸) صحیح البخاری (ج۱ص۴۰۰)، کتاب الجهاد،باب اسم الفرس والحمار، رقم (۲۸۵۶)ـ

دي، دغه شان امام نسائی په سنن کبری کښې هم داسې قسمه روایت دحضرت معاذ ﷛ نه حضرت عبدالرحمن بن سمره ﷛ نقل کوی [1] ددې دواړو روایتونونه استیناس کیدیشی چې دلته حضرت انس اودغه شان دحضرت جابرړاندې نقل کولووالا عمروبن میمون یا عبدالرحمن بن سمره کښې به یووی ۔ [2]

قوله: مَنْ لَقِيَ اللّٰهَ لَا يُشْرِكُ بِهِ شَيْئًا دَخَلَ الْجَنَّةَ: کوم سړې چې الله تعالی سره په دې حال کښې ملاؤ شی چې الله تعالی سره ئې هيڅ څيزهم شريک نه ئی جوړ کړې نوهغه به جنت کښې داخليږی

بعضې حضرات وائي چې ,, من لقی الله،، نه مراد دې ,, من لقی الاجل الذی قدره الله، یعنی الموت،، گویا دلقاء الله نه ,,مرگ،، مراد دې، داهم امکان دې چې ,,لقاء الله،، نه بعث ,,یا،، رؤیت باری،، مراد وی [3] یعنی په کومه ورځ چې به دوباره ژوندی راپاسی ,یا په کومه ورځ باندې چې به دالله تعالی رؤیت حاصليږی اوهغه کله شرک نه وی کړې نوهغه به جنت کښې داخليږی

بیا دلته ,, لایشرك به شیئا،، کښې صرف په نفی اشتراک باندې اکتفاکړې شوې ده. داثبات توحید ذکرنه دې کړې ,لیکن اقتضاء دلته ,,توحید،، ملحوظ دې، دغه شان ,,توحید،، سره سره اثبات رسالت او نورضروریات هم لزوما ملحوظ دی ۔

او دا داسې دی څنگه چې وئیلې کیږی ,,من توضا صحت صلاته،،_
اوددې مطلب دا وی چې چا اودس اوکړو اودنوروشرائطولحاظ ئې هم اوساتی نوددهٔ مونځ به درست وی ۔
اوس به دمذکوره عبارت مطلب داوی چې دکوم سړی مرگ په داسې حال کښې راغلې وی چې هغه په هغې تولوامورو باندې ایمان لری په کوموچې ایمان لرل ضروری وی نوهغه به جنت ته داخليږی ۔ [4]

دلته د ,, دخل الجنة،، الفاظ دی، چې په کوم کښې دجنت د دخول عمومی خبر دې، که قبل التعذیب داخل وی اوکه بعد التعذیب، اوددې نه ړومبی حدیث کښې ,,حرمه الله علی النار،، الفاظ وونو هلته هغه مشهور اشکال راپيښ شوې وو دکوم تقريرچې مونږ کړې دې او وئيلې مو دی چې دې حديث نه مرجئو استدلال کړې دې او ددې ترديدهم په تفصيل سره راغلې دې، لیکن دا اشکال به په دې حديث باندې نه کيږی ۔ [5] والله اعلم

---

[1] اوگورئ سنن النسائی الکبری (ج۶ص۲۷۹). کتاب عمل الیوم واللیلة.باب ثواب من کان یشهد ان الا اله الا الله.رقم (۱۰۹۷۵_۱۰۹۷۸)_
[2] فتح الباری (ج۱ص۲۲۷و۲۲۲۸)_
[3] فتح الباری (ج۱ص۲۲۷و۲۲۸)_
[4] فتح الباری (ج۱ص۲۲۸)_
[5] فتح الباری (ج۱ص۲۲۸)_

قوله: قَالَ أَلاَ أُبَشِّرُ النَّاسَ: حضرت معاذ ﷺ عرض اوکړوچې زۀ هغې خلقوته خوشخبرى نه اوروم ؟

قوله قَالَ «لاَ»: نوهغوى اوفرمائيل نه، يعنى خلقوته داخوشخبرى مه اوروه،

قوله: إِنِّي أَخَافُ أَنْ يَتَّكِلُوا»: ماته ويره ده چې هغوى به په دې باندې تكيه اولګوى اوكېنى به۔

په بعضونسخوكښې د ,,انى،، لفظ موجود نه دې اوعبارت داسې دې ,, لا اخاف ان يتكلوا،، په دې صورت كښې ياد ساتل پكار دى چې مطلب هم هغه دې كوم چې مونږ شاته بيان كړې دې ,,يعنى، ,لا،، مستقل جمله ده او ,,اخاف ان يتكلوا،، جمله استينافيه ده ۔او مطلب دې ,, لاتبشرهم، فانى اخاف ان يتكلوا ،، ۔ (١)

دا خبره دحسن بن سفيان په مسند كښې په وضاحت سره راغلې ده، چې دهغې الفاظ دى ,,قال: لا دعهم فليتنافسوا فى الاعمال، فانى اخاف ان يتكلوا،، (٢) يعنى ,,هغوى ته خوشخبرى مه اوروه بلكه هغوى لره په اعمالوكښې ديوبل نه مخكښې كيدو ته پريګده،خكه چې ماته ويره ده،چې هغوى به خوشخبرى اوريدو سره په دې باندې تكيه اولګوى اوكينى به،،۔

دحديث باب دترجمة الباب سره مناسبت : دمذكوره باب لاندې د دواړو حديثونو دترجمة الباب سره مطابقت بلكل واضح دې چې په هغې كښې دحضور اكرم ﷺ حضرت معاذ بن جبل ﷺ لره دعلم خبره ښودل اوبيا دعاموخلقو دښودنې نه منع كول مذكور دى ۔ والله سبحانه وتعالى اعلم

۵۰ - باب: الْحَيَاءِ فِي الْعِلْمِ.

,,حيا،، سره متعلق جمله امور مونږ په تفصيل سره شاته ذكر كړى دى ۔ (٣)

باب سابق سره مناسبت : ددې باب دسابق باب سره مناسبت دا دې چې سابقه باب كښې ذكردى چې په مخصوص حالت كښې ديوعلم خاص خاص خلقوسره تخصيص كيدشى۔

اوس په دې باب كښې امام بخارى رحمه الله تنبيه كول غواړى چې كوم يو كس دا اوګنړى چې دا علم دچاسره خاص دې، نودتپوس كولو نه دې حيا نه كوى چې دحيا دوجې نه كينى، بلكه دۀ لره پكار دى چې په هرصورت كښې دامور دينيه او امور دنياويه متعلق سوال كوى اوپه دې سلسله كښې دې دحيا نه كار نه اخلى ۔ (٤) والله اعلم۔

مقصد دترجمة الباب :امام بخارى ددې ترجمه نه څه بيانول غوښتل غواړى ؟

---

(١) فتح البارى (ج١ص٢٢٨)۔

(٢) فتح البارى (ج١ص٢٢٨)۔

(٣) اوګورئ كشف البارى (ج١ص٦٧١-٦٧٦) كتاب الايمان،باب امور الايمان ۔

(٤) اوګورئ عمدة القارى (ج٢ص٢١٠)۔

عام شارحين حافظ ابن حجر[1] علامه سندهى[2] شاه ولى الله رحمه الله[3] وغيره رائي دا ده چې امام بخارى رحمه الله دحياء فى العلم مذمت بيانول غواړى او دا ښودل غواړى چې علم كښې حيا نه ده كول پكار، ځكه ځوک چې په علم كښې حيا كوى هغه دعلم نه محرومېږى،د امام مجاهد اثر او بيا دحضرت ام سلمه رضي الله عنها روايت او دحضرت ابن عمر رضي الله عنهما واقعه ددې حيا دمذموم كيدو باندې دال دى۔

خود ابن بطال،كرمانى،شيخ الاسلام زكريا انصارى،علامه عينى اوحضرت كشميرى رحمه الله[4] رائې دا ده چې دلته د امام بخارى رحمه الله غرض تفصيل دې چې بعضومواقعوكښې حيا كول مذموم ده اوترک حيا محمود دى او په بعضې مقاماتوكښې ترک حيا مذموم ده اوحيا كول محمود ده۔

چرته چې استعمال حيا مطلوب وى اوممدوح وى دهغې داثبات دپاره دحضرت ام سلمه رضي الله عنها اودحضرت ابن عمر رضي الله عنهما رواياتونه راؤ ړلې دى او چرته چې ترک حيا مطلوب اومحمود دى هلته دحضرت عائشه رضي الله عنها او دامام مجاهد رحمه الله اثر ئې ذكركړې دې۔

حضرت شيخ الهند رحمه الله فرمائى: ,,مؤلف ,ترجمه مطلقه كيخوده، عدم استحباب اواستحباب څه ئى هم اونه وئيل، په ظاهره باندې معلوميږى چې عدم استحباب مقصود دې، كماصرح به الاعلام اوقول دمجاهد رحمه الله اوقول دصديقه رضي الله عنها نه هم دا ظاهره ده،خو دتامل نه پس دامعلوميږى چې د مؤلف په ذهن كښې ددې څه تفصيل شته،ددې اشاراتونه ښودل غواړى، ځكه ئې دترجمه سره دحكم تصريح نه ده فرمائيلې، ارشاد ,, ان الله لا يستحى من الحق ،، سراسر حق اومسلم دې، خودمؤلف مقصود دا دې چې ددې معنى دا ده چې په وجه دحيا دعلم او تفقه نه محرومه پاتې نشى، دا مطلب نه دې چې حيا دې نه كوى او دتعليم اوتعلم په وخت دې حيا ځانته نه پريږدى، چې څه وئيل غواړى بغير دسوچ اوفكر نه دى وائى،،۔

خلاصه دا چې په ترجمة الباب ,, الحياء فى العلم،، كښې دوه خبرې قابل لحاظ دى،اصل دا چې دحيا دوجې نه دعلم اوتعلم نه محروم پاتې نشى اوپه دې كښې چاته تامل نشي كيدې، ددې دتائيد دپاره مؤلف ,,ترجمه،، لاندې دمجاهد رحمه الله اثر اودحضرت صديقه رضي الله عنها اثربيان كړه اوپه دې باندې ئې قناعت اوكړو۔

دوئم دا چې په تعليم اوتعلم كښې حتى الوسع حيا كول مستحسن دى، يعنى مواقع حيا كښې خوهرګز دې داسې نه كوى چې دعلم نه محروم پاتې شى خودمحرومې نه دبچكيدوسره ځومره چې حيا كولوشى نودامستحسن دى ,, الحياء من الايمان،، او ,, الحياء خير كله،، په دې

---

[1] فتح البارى (ج۱ص۲۲۹)_

[2] حاشية السندى على صحيح البخارى (ج۱ص۷۱)_

[3] شرح تراجم ابواب صحيح البخاى (ص۱۶)_

[4] اوګورئ شرح صحيح البخارى لابن بطال (ج۱ص۲۱۰)_ وشرح الكرمانى (ج۲ص۱۶۰)_ وتحفة البارى (ج۱ص۱۴۵) _ وعمدة القارى (ج۲ص۲۱۰) وفيض البارى (ج۱ص۲۲۷)_

جزء كښې قدرې خفاء ده او دمؤلف دطرز نه معلومیږی چې مقصود اصلی ددې جزء بیان کول دی ـ
اوپه دې باب کښې ئې دوه حدیثونه بیان کړی دی،هغه دواړه ددې جزء دلیلونه دی ـ په اول حدیث کښې چې کوم دحضرت ام سلیم رضی الله عنها قصه مذکور ده دهغې نه خوبالبداهت دحیا ثبوت دوباره اودریم باره کیږی،اوګوری: ام سلیم چې حاضره شوه اوقبل السوال ئې چې کوم عرض اوکړو،،یا رسول الله، ان الله لا یستحیی من الحق،، داحیا نه ده نوڅه دی ؟ حضرت ام سلمه رضی الله عنها ته نسبت دې ،،فغطت ام سلمة وجهها،، نوهغوی اوفرمائیل ،، تربت یمینك فبم یشبهها ولدها،، ارشاد ،،تربت یمینك،، نه دحیا نبوی ډیره لطیفه خوشبو راوزی،خوپه دې حالت حیا کښې هم دتعلیم اوتعلم فرض چې څنګه کیدې شوا داء ئې کړو اومقصود لره ئې فوت کیدو ته پرې نه خو-
زمونږ د معروضاتو دتائید دپاره یوه قوی قرینه دا هم ده چې ددې باب نه پس دویم باب ،،من استحیا فامر غیره بالسؤال،، منعقد کولوسره ئې دحضرت علی رضی الله عنه روایت ،،کنت رجلا مذاء .....،، بیان کړې دې ـچې دهغې نه معلومیږی چې په وجه دحیا نه دسؤال ترک کولوکښې څه حرج نشته،البته پکاردی چې دبل چا په وسطه سره دحکم شرعی نه خان خبرکړې شی، دعلم نه محرومه پاتې نشی ـ
اوس پاتې شودویم روایت،یعنی دحضرت ابن عمر رضی الله عنهما روایت کوم چې په ابواب العلم کښې مکرر تیر شوې دې :،، ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال : ان من الشجر شجرة لا یسقط ورقها ..... ددې په مطابقت کیدشی چاته تردد وی،خومعروضاتو سابقه مطابق هم دا ذهن ته رازی چې دمؤلف رحمه الله غرض هم دا دې چې ابن عمر په وجه دحیا کوم سکوت اختیار کړو اوجواب ئې ورنه کړو دا حیا هم مستحسن ده، داحیا هغه نه ده کومه ،،ان الله لا یستحیی من الحق،، یا ،، لایتعلم العلم مستحی ولا مستکبر،، مخالف ده ـ ددې مخالف صرف هغه ده کوم چې دحیا دوجې نه علم ترک کړی ـ دچا نه تپوس نه کوی او دعلم نه محروم پاتې شی ـ دحضرت ابن عمر په سکوت کښې هم ددې احتمال نشته، اول خودا سکوت عن الجواب دې،عن السؤال نه دې، دویم ابن عمر رضی الله عنهما ته پته وه چې کوم جواب واقعی جواب دې هغه به نبی کریم صلی الله علیه وسلم ارشاد فرمائی چې ټولوته به معلومه شی، باقی دحضرت عمر رضی الله عنه ارشاد هغه صرف دمسرت قلبی اظهار دپاره وو، دې نه دابن عمر رضی الله عنهما دسکوت کراهیت اوهغه هم شرعی، دپوهې نه ډیره لرې ده، کما قال بعض الاعلام_ والله تعالی اعلم،،_[1]

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ لَا يَتَعَلَّمُ الْعِلْمَ مُسْتَحْيٍ وَلَا مُسْتَكْبِرٌ: امام مجاهد رحمه الله فرمائی حیا کولو والا علم نشی حا صلولې او دتکبر کولو والا ـ
امام مجاهد بن جبر مکی رحمه الله حالات هم په کتاب العلم کښې ،،باب الفهم فی العلم،، لاندې

[1] الابواب والتراجم (ص۵۹ او ۶۰)-

تیرشوی دی ـ (۱)

دامام مجاهد رحمة الله ددې اثر تخريج: دامام مجاهد رحمه الله مذکوره اثر لره ابو نعیم رحمه الله په ,,حلية الاولياء،، امام دارمی رحمه الله په خپل ,,سنن،، کښې عبدالغنی بن سعید رحمه الله په ,,ادب المحدث،، کښې او امام بیهقی رحمه الله په ,,المدخل،، کښې موصولاً تخریج کړې دې ـ (۲)

د مذکوره اثر مطلب: دامام مجاهد رحمه الله مذکوره اثرمطلب واضحه دې چې کوم سړی کښې حیا وی یا تکبر وی هغه علم نشی حاصلولې ـ

د,,حیا،، مطلب دا دې چې طالب علم په خپل زړه کښې دا اوګنړی چې که ما دسوال اوکړو نو خلق به څه وائی چې دۀ ته خوڅه هم نه دی معلوم، دۀ ته خو دا وړه شان خبره هم نه ده معلومه ـ اومتکبره سړې دا فکر کوی اوهو: که زۀ سوال کوم نودخلقو په وړاندې به زما سپکاوې وی اوزۀ به سپک اوګنړلې شم، حالانکه زما په وړاندې دنور خلقو څه حیثیت دې ـ

علامه عینی رحمه الله فرمائی ,,وللعلم آفات، فاعظمها : الاستنکاف، وثمرته : الجهل والذلة فی الدنيا والآخرة،، ـ (۳) یعنی ,,علم سره ډیر آفتونه لګیدلی دی، په دې کښې دټولونه لوئ آفت تکبر دې او ددې نتیجه جهالت سره سره په دنیا او آخرت کښې ذلت ظاهرېږی،، ـ

امام ابوحنیفه رحمه الله نه چا تپوس اوکړو چې دا عظیم علم تاسو څنګه حاصل کړو؟ نو وئې فرمائیل ,,ما بخلت بالافادة ولا استنکفت عن الاستفادة،، ـ (۴) یعنی ,,ما نورو ته علمی فائده رسولو کښې بخل نه دې کړې او نه ما دبل چانه په استفاده کولو کښې عار نه دې اوګنړلو،، ـ

قوله: وَقَالَتْ عَائِشَةُ نِعْمَ النِّسَاءُ نِسَاءُ الْأَنْصَارِ لَمْ يَمْنَعْهُنَّ الْحَيَاءُ أَنْ يَتَفَقَّهْنَ فِي الدِّينِ: حضرت عائشه رضی الله عنها فرمائی چې دانصارو زنانه څه ډیرې ښې دی ددین دپوهې په سلسله کښې هغوی لره حیا نه مانع کیږی ـ

دحضرت عائشه رضی الله عنها مختصر حالات د ,,بدء الوحی،، په دویم حدیث سره تیرشوی دی ـ (۵)

د حضرت عائشه رضی الله عنها دمذکوره اثر تخريج: دې اثر لره امام مسلم رحمه الله په خپل ,,صحيح،، کښې (۶)، امام ابوداود رحمه الله په خپل سنن کښې (۷)

---

۱) اوګورئ: کشف الباری (ج۳ص ۳۰۷) ـ

۲) اوګورئ: حلية الاولياء لابی نعيم (ج۳ص۲۸۷) ـ وسنن الدارمی (ج۱ص۱۴۷) المقدمة، باب البلاغ عن رسول الله صلى الله عليه وسلم وتعليم السنن، رقم (۵۵۱) ـ وتغليق التعليق (ج۲ص۹۳) ـ

۳) عمدة القاری ج۲ص ۲۱۰) ـ

۴) عمدة القاری ج۲ص ۲۱۰) ـ

۵) کشف الباری (ج ۱ص۲۹۱) ـ

۶) صحيح مسلم، کتاب الحيض، باب استحباب استعمال المغتسلة من الحيض فرصة من مسک فی موضع الدم، رقم (۷۵۰) ـ

۷) سنن ابی داود، کتاب الطهارة، باب الاغتسال من المحيض، رقم (۳۱۶) ـ

امام ابن ماجه رحمه الله په خپل سنن كښې (١)، امام احمد رحمه الله په خپل ,,مسند،، كښې (٢) او امام عبدالرزاق صنعانى رحمه الله په ,,مصنف،، كښې (٣) موصلا تخريج كړې دې ـ (٤)

دمذكوره اثارو دترجمة الباب سره مطابقت: ددې دواړو آثارو مطابقت دترجمة الباب سره واضحه دې چې دعلم په سلسله كښې حيا لره مانع نه دى جوړول پكار، نودغه شان دامام مجاهد رحمه الله اثرپه دې خبره باندې دليل دې چې كوم سړې حيا لره مانع جوړه وى نوهغه به علم حاصل نه كړى، لهذا د طلب علم په سلسله كښې ترك حيا مطلوب او محمود ده ـ

دغه شان دحضرت عائشه رضي الله عنها اثر په ښكاره طور باندې دلالت كوى چې دعلم اوفقه حاصلولو په سلسله كښې حيا مانع ګرزول صحيح نه دى، څنګه چې دانصارو زنانو تعريف اومدحه په دې سلسله كښې كړې شوې ده چې هغوى په طلب علم كښې دترك حيا نه كار اخستې دې، كوم چې په دې ځې كښې محمود اومطلوب دې ـ (٥)

,,نعم،، فعل مدح دې، او دې سره كله تاءد تانيث لګوى كوم چې ددې فعل دكيدو دليل اوعلامت دې اوكله ددې دغير منصرف كيدو دوجې نه تاء دتانيث نه بغير استعماليږى، ګويا چې په دې كښې دحرف مشابهت پيدا كيږى، ،دلته دحضرت عائشه رضي الله عنها په كلام كښې په دې دويمې طريقې سره ,,نعم النساء.....استعمال شوې دې ـ (٦) والله علم ـ

[١٣٠] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَامٍ قَالَ أَخْبَرَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ قَالَ حَدَّثَنَا هِشَامٌ عَنْ أَبِيهِ عَنْ زَيْنَبَ ابْنَةِ أُمِّ سَلَمَةَ عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ (٧) قَالَتْ جَاءَتْ أُمُّ سُلَيْمٍ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم -

---

(١) سنن ابن ماجه، كتاب الطهارة،باب فى الحائض كيف تغتسل ؟ رقم (٦٤٢)ـ

(٢) مسند احمد (ج٦ص١٤٨)، رقم (٢٥١٦٠)ـ

(٣) مصنف عبدالرزاق (ج١ص٣١٤)، كتاب الحيض، رقم (١٢٠٨)ـ

(٤) مزيد تفصيل دپاره اوګورئ: تغليق التعليق (ج٢ص٩٥و٩٤)ـ

(٥) عمدة القارى ج٢ص ٢١٠)ـ

(٦) عمدة القارى ج٢ص ٢١٠)ـ

(٧) قوله : ام سلمه رضى الله عنها : احديث اخرجه البخارى ايضا فى صحيحه (ج ١ص٤٢) كتاب الغسل (الوضوء)،باب اذا احتلمت المراة رقم (٢٨٢)، و(ج١ص٤٦٨و٤٦٩) كتاب احاديث الانبياء باب : ٠ واذ قال ربك للملا نكة انى جاعل فى الارض خليفة) رقم (٣٣٢٨) و(ج٢ص٩٠٠) ـكتاب الادب،باب التبسم والضحك، رقم (٦٠٩١) و(ج٢ص٩٠٤)ـ كتاب الادب،باب مالايستحيامن الحق للتفقه فى الدين، رقم (٦١٢١) ـ ومسلم فى صحيحه، فى كتاب الحيض،باب وجوب الغسل على المراة بخروج المنى منها، رقم (٨١٢)ـ والترمذى فى جامعه فى كتاب الطهارة، باب غسل المراة ترى فى منامها مايرى الرجل،رقم (١٢٢)ـ والنسائى فى سننه الصغرى،فى كتاب الطهارة، باب غسل المراة ترى فى منامها ما يرى الرجل، رقم (١٩٧)، وفى سننه الكبرى، فى كتاب الطهارة، باب ايجاب الغسل على المراة اذا احتلمت ورات الماء، رقم (٢٠١)ـ وابن ماجه فى سننه،فى كتاب الطهارة باب فى المراة ترى فى منامها مايرى الرجل،رقم (٦٠٠)ـ واحمد فى مسنده (ج٦ص٣٠٦) مسند ام سلمة،رقم (٢٧١٤٨)ـ

فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللّٰهِ إِنَّ اللّٰهَ لَا يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِّ، فَهَلْ عَلَى الْمَرْأَةِ مِنْ غُسْلٍ إِذَا احْتَلَمَتْ قَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «إِذَا رَأَتِ الْمَاءَ». فَغَطَّتْ أُمُّ سَلَمَةَ -تَعْنِي وَجْهَهَا- وَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللّٰهِ وَتَحْتَلِمُ الْمَرْأَةُ قَالَ «نَعَمْ تَرِبَتْ يَمِينُكِ فَبِمَ يُشْبِهُهَا وَلَدُهَا».

رجال الحديث

① **محمد بن سلام**: دا ابو عبدالله محمد بن سلام بن الفرج السلمي البيكندى رحمه الله دې، ددهٔ حالات په كتاب الايمان، باب قول النبى صلى الله عليه وسلم: انا اعلمكم بالله، وان المعرفة فعل القلب....، لاندې تيرشوى دى۔ [1]

② **ابو معاويه**: دا محمدبن خازم التميمي السعدى الكوفي رحمه الله دې، ابومعاويه ددهٔ كنيت دې، په بچپن كښې دڅلورو يا اتهوكالويه عمر كښې نابينا شوې وو، دې وجې نه به ابومعاويه الضريرنومې دو۔ [2]

دې دامام اعمش، شعبه بن الحجاج، هشام بن عروه، يحيى بن سعيد الانصارى، ابواسحاق شيبانى اوابومالک اشجعى رحمهم الله وغيره حضراتونه روايت كوى۔

اوددهٔ نه روايت كونكوكښې ددوى شيخ ابن جريج، اعمش، يحيى بن سعيد القطان، احمد بن حنبل، يحيى بن معين، ابوبكربن ابى شيبه، عثمان بن ابى شيبه، اوخيثمه، قتيبه بن سعيد، احمد بن منيع، صدقة بن الفضل او سعيد بن منصور رحمهم الله وغيره دى۔ [3]

امام احمد او امام ابن معين نه تپوس اوكړې شوچې ابومعاويه اوپه جرير كښې څوک زيات ستاسو په نزددير قوى دې او خوبښ دې؟ وئې فرمائيل داعمش داحاديثوپه سلسله كښې ابومعاويه زمونږ په نزد ډيرخوبښ دې۔ [4]

امام اعمش رحمه الله ابومعاويه ته خطاب كولوسره فرمائى ,, اما انت، فقد ربطت راس كيسك،،۔ [5]
يعنى تا خودخپلې تيلۍ خله په مظبوطيا سره تړلې ده،، ګويا چې دقوت حفظ طرف ته اشاره ده.

امام شعبه رحمه الله فرمائى ,,هذا صاحب الاعمش فاعرفوه،،۔ [6]
يعنى دا د اعمش خاص شاګرد دې، دهٔ لره ښه اوپيژنئ،،۔

ابونعيم رحمه الله فرمائى چې ابومعاويه دې د اعمش سره شل كالوپورې وو۔ [7]

په خپله ابومعاويه الضرير رحمه الله فرمائى ,,البصراء كانوا على عيالا عند الاعمش،،۔ [8]

---

[1] كشف البارى (ج٢ص٩٣)۔
[2] تعذيب الكمال (ج٢٥ص ١٢٣او١٢٤)۔
[3] دشيوخاو تلامذه دتفصيل دپاره اوګورئ تعذيب الكمال (ج٢٥ص ١٢٤و١٢٨)۔
[4] تعذيب الكمال (ج٢٥ص ١٢٨)۔
[5] تعذيب الكمال (ج٢٥ص ١٣١)۔
[6] تعذيب الكمال (ج٢٥ص ١٣١)۔
[7] تعذيب الكمال (ج٢٥ص ١٣١)۔
[8] تعذيب الكمال (ج٢٥ص ١٣١)۔

یعنی ,, د اعمش سره د حدیثونو په سلسله کښې بیناګان حضرات هم زما محتاج وو,,۔
ابومعاویه به فرمائیل :

,, کل حدیث اقول فیه : ,, فهو ما حفظته من فی المحدث، وما قلت : ,, وذکر فلان،، فهو مالم احفظه من فیه، وقریٔ علی من کتاب، فعرفته، فحفظته مما قریٔ علی،،۔ [1]

یعنی ,, کله چې د ,, حدثنا،، لفظ سره حدیث بیان کومه نو ددې مطلب دادې چې ما دغه حدیث براه راست د محدث دژبې نه اوریدلې دې او چې کله زهٔ د ,, ذکر فلان،، وئیلو سره روایت کوم نو ددې مطلب دا دې چې ما دغه حدیث براه راست نه دې اوریدلې، زما دوړاندې دیو کتاب نه لوستې شوې دې، اوما هغې لره یاد کړې دې،،۔

احمد بن عمر الوکیعی رحمه الله فرمائی ,, ما ادرکنا احدا کان اعلم باحادیث الاعمش من ابی معاویة،،۔ [2]

امام عجلی رحمه الله فرمائی ,, کوفی ثقة، یری الارجاء، وکان لین القول فیه،،۔ [3]

امام نسائی رحمه الله فرمائی ,, ثقة،، [4]

ابن خراش فرمائی ,, صدوق، وهو فی الاعمش ثقة، وفی غیره فیه اضطراب،، [5] یعنی ,, دې صدوق دې، داعمش په احادیثو کښې ثقه دې، ددهٔ نه علاوه د باقی حضراتو روایتونو کښې څه اضطراب موندې شی ,,۔

ابن حبان رحمه الله فرمائی ,, کان حافظا متقنا، ولکنه کان مرجئا،،۔ [6]

یعقوب بن شیبه رحمه الله فرمائی ,, کان من الثقات، وربما دلس وکان یری الارجاء،،۔ [7] یعنی ,, هغه دثقاتونه دې، کله تدلیس هم کوی، هغه د ارجاء قائل وو،،۔

امام ابوداود رحمه الله فرمائی ,, کان مرجئا،،۔ [8] بلکه هغه فرمائی ,, ابومعاویة رئیس المرجئة بالکوفة،،۔ [9]

---

[1]) تعذیب الکمال (ج۲۵ص ۱۳۲)۔
[2]) سیر اعلام النبلاء (ج ۹ص۷۶)۔
[3]) سیر اعلام النبلاء (ج
۹ص ۷۶)۔
[4]) تعذیب الکمال (ج۲۵ص ۱۳۲)۔
[5]) تعذیب الکمال (ج۲۵ص ۱۳۲)۔
[6]) الثقات لابن حبان (ج۷ص۴۴۲)، ونقل کل من المزی والذهبی بعد قوله : ,, کان مرجئا،، خبیثا،، ۔ انظر تهذیب الکمال (ج۲۵ص۱۳۳) وسیراعلام النبلاء) (ج۹ص۷۷) ولم احد هذه الزیادة فی المطبوعة ۔
[7]) تعذیب الکمال (ج۲۵ص ۱۳۲)۔
[8]) تعذیب الکمال (ج۲۵ص ۱۳۲)۔
[9]) تعذیب الکمال (ج۲۵ص ۱۳۲)۔

حافظ ذهبى رحمه الله دده به تذكره كښې ليكى ,, الامام الحافظ الحجة ..... احد الاعلام،، _ (۱)
دغه شان هغه فرمائى ,, محمد بن حازم الضرير، ثقة ثبت،، _ (۲)
ابن مسعود رحمه الله فرمائى ,, وكان ثقة كثير الحديث، يدلس، وكان مرجئا،، _ (۳)
حاصل دټولو اقوالو دادې چې ابو معاويه محمد بن حازم الضرير ثقه او متقن راوى دې، دامام اعمش په احاديثوكښې دهغه درجه ډيره لويه ده، اوچې كله دنورو حضراتونه كوم رواياتونه نقل كوى نوپه كښې هم غلطى كوى.
په دهٔ باندې چې بعضې حضراتوكوم كلام كړې دې دهغې حاصل دا دې چې دې دمرجئة بلكه ,, راس المرجئة،، نه وو، كله تدليس هم كوى اوداعمش نه علاوه د باقى حضراتوپه رواياتو لگ كمزورې وو.
ليكن عام محدثينودده روايات قبول كړى دى - ددې وجه داده چې ,, راس المرجئة،، كيدو باوجود ددهٔ داسې يو روايات هم مروى نه دې كوم نه چې دهغه دارجاء دبدعت ترويج كيږى.
تركومې پورې چې د تدليس تعلق دې، نو اول خو دې ډير تدليس نه كوى اوبيا ددهٔ شمير په لوئ ائمه حديث كښې دې دچاچه معمولى تدليس نه علماء صرف نظر كړې دې - (۴)
تركوم خې پورې چې دنورو حضراتوپه رواياتوكښې اضطراب اودكمزورې تعلق دې، نو په دې سلسله كښې حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چې امام بخارى رحمه الله اول خو دهغوى په احاديثو باندې اعتماد كړې دې كوم چې داعمش نه مروى دى، البته داعمش نه علاوه هشام بن عروه نه يوځواحاديث ئې اغستى دى، خودهغې متابعات موجود دې، اود بريد بن ابى برده نه ئې هم يوحديث اغستې دې، دهغې متابعت هم موجود دې - (۵)
هم دا وجه ده چې حافظ ذهبى رحمه الله دهغه په باره كښې په واضحه طورباندې ليكلى دى چې ,, ثقة ثبت ما علمت فيه مقالا يوجب وهنه مطلقا،، _ (۶)
يعنى ,, دې ثقه اوثبت دې، ماته ددهٔ په باره هيڅ داسې كلام معلوم نه دې كوم چې مطلق دهغه كمزورې لره مستوجب وى.
په ۱۹۴ه يا ۱۹۵ه ددهٔ انتقال شوې دې - (۷) رحمه الله تعالى رحمة واسعة _

---

۱) سير اعلام النبلاء (ج۹ص۷۳) _
۲) ميزان الاعتدال (ج۳ص۵۳۳)، رقم (۷۴۶۶) _
۳) طبقات ابن سعد (ج۶ص۳۹۲) _
۴) اوگورئ تعريف اهل التقديس بمراتب الموصوفين بالتدليس (ص۳۶) _
۵) اوگورئ هدي الساري (ص۴۳۸) _
۶) ميزان الاعتدال (ج۳ص۵۳۳)، رقم (۷۴۶۶) _
۷) سير اعلام النبلاء (ج۹ص۷۷) _

④ **هشام**: دا هشام بن عروه بن الزبیر بن العوام قرشی مدنی رحمه الله دې، دده تفصیلی حالات په کتاب الایمان ،، باب حسن اسلام المرء،، لاندې تیر شوی دی ۔ (1)

⑤ **ابیه (عروة بن الزبیر)**: دا حضرت عروة بن الزبیر بن العوام قرشی اسدی مدنی رحمه الله دې، دده تفصیلی حالات هم په کتاب الایمان، باب حسن اسلام المرء،، لاندې تیرشوی دی ۔ (2)

⑥ **زینب بنت ام سلمة**: دا دحضور اکرم ﷺ ربیبه، حضرت ام سلمه رضي الله عنها لور، زینب، بنت ابی سلمه عبدالله بن عبدالاسد بن هلال مخزومیه قرشیه رضي الله عنها ده ۔ (3)

په حبشه کښې ددې ولادت شوې وو اوددې نوم بره کیخودې شوې وو. حضوراکرم ﷺ په ،،زینب،، سره بدل کړو ۔ (4)

دا دحضور اکرم ﷺ نه علاوه حضرت زینب بنت جحش، حضرت عائشه، حضرت ام سلمه، حضرت ام حبیبه او حضرت حبیبه بنت ام حبیبه رضی الله عنهن نه روایت کوی ۔

او دې نه روایت کونکو کښې امام شعبی، حمیدبن نافع مدنی، عبیدالله بن عبد الله بن عتبه بن مسعود ، عروه بن الزبیر، علی بن الحسین، قاسم بن محمد ، ابوسلمه بن عبدالرحمن بن عوف، دهغوی خوی ابوعبیده بن عبدالله بن زمعه، ابوقلابه جرمی . کلیب بن وائل، عمروبن شعیب او عراک بن مالک رحمهم الله وغیره دی ۔ (5)

ددې شمیره دمدینه منورې په فقیه ښځو کښې کیدولو۔

ابورافع الصائغ فرمائی ،، کنت اذا ذکرت امراة فقیهة بالمدینة ذکرت زینب بنت ابی سلمة ......،، ـ دغه شان هغه فرمائی ،، وهی یومئذ افقه امراة بالمدینة،، ـ (6)

یو عجیبه خصوصیت ئې دابیان شوې دې چې کله به حضوراکرم ﷺ غسل دپاره به تشریف یوړو نو حضرت ام سلمه رضي الله عنها به خپلې لور ته اوئیل چې حضور اکرم ﷺ له ورشه ، هلته به هغه داخله شوه نو نبی علیه السلام به ورته په مخ باندې داوبو څاسکی ور اوشیندل اوبیا به ئې واپس کړه ۔ وئیلې کیږی چې هغه معمره اوضعیفه شوې وه لیکن دهغې دمخ په ځکله اوتازګۍ کښې څه فرق راغلې نه وو ۔ (7)

په صحیح بخاری کښې دهغې براه راست روایت صرف یودې، اوپه مسلم کښې یو حدیث متفرددې، البته بالواسطه ډیر روایات دې، په اصول سته کښې دهغې روایات موجود دی (8)

---

1) کشف الباری (ج۲ص۴۳۲)ـ

2) کشف الباری (ج۲ص۴۳۶)ـ

3) تهذیب الکمال (ج۳۵ص۱۸۵)، ومعرفة الصحابة لابی نعیم (ج۵ص۲۳۹)، رقم (۳۸۸٤) ـ

4) تهذیب الکمال (ج۳۵ص۱۸۵)، ومعرفة الصحابة لابی نعیم (ج۵ص۲۳۹)، رقم (۳۸۸٤) ـ

5) د شیوخواو رواة دپاره اوګورئ تهذیب الکمال (ج۳۵ص۱۸۵)ـ

6) الاصابة (ج٤ص۳۱۷) ـ

7) الاصابة (ج٤ص۳۱۷) ـ

8) اوګورئ عمدة القاری (ج ۲ص ۲۱۱)ـ وقال الخزرجی فی ... [بقیه حاشیه په راروانه صفحه..

په ۷۳ه کښې دهغې انتقال اوشو، حضرت ابن عمر رضي الله عنهما ددې په جنازه کښې حاضر شوې وو۔ (۱) رضی الله عنها وارضاها

⑥ **ام سلمه** رضي الله عنها: دحضرت ام سلمه رضي الله عنها حالات هم په کتاب العلم کښې ,,باب العظة والعلم بالليل،، لاندې تيرشوي دی۔

قوله: قَالَتْ جَاءَتْ أُمُّ سُلَيْمٍ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم: حضرت ام سلمه رضي الله عنها فرمائی چې ام سليم حضوراکرم صلى الله عليه وسلم لره راغله۔

حضرت ام سليم رض الله عنها: دا ام سليم بنت ملحان دحضرت انس رض، والده ده ددې دنامې باره کښې مختلف اقوال دی:

بعضو,, سهله،، وئيلې دې، بعضو,, رميله،، بعضو ,,رميثة،، بعضو ,, رميصاء،، بعضو,, عميصاء،، بعضو,,مليکه،، بعضو رميساء،، بعضو,, انيثة،، بعضو,, انيفة،، وئيلې دي (۲) بعضووئيلې دی چې ,,انيفه،، اوانيثه،، دواړه نومونه محرف دی، صحيح انيسه،، دې (۳)

بياد بعضو حضراتومثلا ابن عبد البر، عبدالحق او قاضي عياض حتمی رائې دا ده چې دحضرت انس رض، دمور نوم ,, مليکه،، دې، امام نووی رحمه الله ددې قول لره صحيح گرزولې دې، اوابن سعد، ابن منده او ابن الحصار رحمه الله جزما وائيلې دی چې ,, دا,, مليکه،، دحضرت انس رضي الله عنه د نيا نوم دې ۔ امام الحرمين اودعبدالغنی رحمه الله دکلام نه هم دامستفاد کيږی۔ (۴)

ددې دويم قول تائيد دابوالشيخ ,, فوائد العراقيين،، ديوروايت نه هم کيږی، چې په هغې کښې حضرت انس رضي الله عنه فرمائی ,,ارسلتنی جدتی الی النبی صلى الله عليه وسلم، واسمها مليكة ......،، (۵)

او د ړومبنی قول تائيد دصحيح بخاری وغيره ددې روايت نه کيږی کوم چې ,, مالك عن اسحاق بن عبدالله بن ابي طلحة عن انس بن مالك،، په طريق سره مروی دې په دې روايت کښې دی،، ان جدته مليكة دعت رسول الله صلى الله عليه وسلم لطعام صنعته له، فاكل منه، ثم قال :قوموا فلاصل لك، قال

بقيه حاشيه د تيرمخ] الخلاصة (ص۴۹۱) : صحابية لهافي البخاری حديثان ومسلم فرد حديث ,,كذا قال، ولم احد فی صحيح البخاری من روايتها عن النبی صلى الله عليه وسلم مباشرة الا حديثا واحدا،كما قال العينی رحمه الله، وهو حديث : نهی رسول الله صلى الله عليه وسلم عن الدباء والحنتم والمقبر والمزفت ..... صحيح البخاری (ج ۱ص۴۹۶) كتاب المناقب، باب قول الله تعالى : (ياايها الناس انا خلقناكم من ذكروانثی ....،، رقم (۳۴۹۲)_

(۱) تهذيب الكمال (ج۳۵ص۱۸۶)_

(۲) اوگورئ تهذيب الكمال (ج۳۶۵)، والاصابة (ج ۴ص۴۶۱)، وفتح الباری (ج۱ص۴۸۹) كتاب الصلاة،باب الصلاة على الحصير_

(۳) اوگورئ تعليقات تقريب التهذيب (ص۷۵۷)،رقم (۸۷۳۷)_

(۴) فتح الباری (ج۱ص۴۸۹) كتاب الصلاة باب الصلاة على الحصير_

(۵) فتح الباری (ج۱ص۴۸۹) كتاب الصلاة باب الصلاة على الحصير_

انس : فقمت الى حصير لنا قد اسود من طول مالبس، فنضحته بماء فقام رسول الله ﷺ وصففت، واليتيم وراءه والعجوز من ورائنا........،،[1]

ددې روايت په سند كښې اسحاق بن عبدالله بن ابى طلحه دحضرت انس رضي الله عنه وراره دې، خكه چې عبدالله بن ابى طلحه دام سليم خوې او دحضرت انس اخيافى رور دې[2] په روايت كښې ,,جدته،، ضمير شارحينو د,,اسحاق،، طرفته راگرزلودې[3] لهذا ,,مليكه،، داسحاق بن عبدالله بن ابى طلحه نيه شوه اوهم دا دحضرت انس رضي الله عنه مورام سليم ده خكه چې هم دا روايت ,,سفيان بن عيينه عن اسحاق بن عبدالله بن ابى طلحة عن انس،، په طريق نه مختصرا مروى دى،، په كوم كښې چې دى ,,صففت انا ويتيم فى بيتنا خلف النبى ﷺ، وامى ام سليم خلفنا،،[4]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چې دواړو رواياتونو لره كه يوه قصه اوگرزو نو بيا خو دامتعين ده چې مليكه داسحاق نيا ده او دحضرت انس رضي الله عنه مور ده،خو دلته د واقعې دتعدد امكان هم شته دې چې حضور اكرم ﷺ لره دعوت وركول او دنبى عليه السلام مونځ كول دحضرت ام سليم د دعوت په بنا باندې مستقل واقعه شوه اومليكه يعنى دام سليم دمور ددعوت واقعه مستقله شوه او دحضرت انس د نيا نوم مليكه كيدل د دې خبرې منافى نه دى چې داسحاق نيه يعنى دحضرت انس د والدې نوم مليكه وى ـ[5] والله اعلم

حضرت ام سليم رضي الله عنها دحضور اكرم ﷺ نه روايت كوى ـ

اوددې نه په ورايت كونكو كښې حضرت انس، حضرت عبدالله عباس رضي الله عنه نه علاوه عمرو بن عاصم انصارى اوابوسلمه بن عبدالرحمن بن عوف رحمهم الله دى ـ[6]

دحضرت ام سليم نكاح په جاهليت كښې دمالک بن النضر سره شوې وه،دحضرت انس رضي الله عنه دولادت نه بعد .دا اوددې قوم مسلمان شو، دې خپل خاوندته هم داسلام دعوت وركړو خو هغه خفا شواوشام ته لاړو او هلته مړشو ـ[7]

ددې نه پس ابوطلحه هغې ته دنكاح پيغام پيش كړو، حضرت ام سليم ددې په جواب كښې اوئيل كه چرې اسلام دې راوړو نونكاح به اوشى هغې مزيد تبليغ هم كړې دې ـ ابوطلحه دځه فكر دپاره مهلت طلب كړو اوبيا په رضا اوپه رغبت سره مسلمان شو،دغه شان دام سليم نكاح دحضرت ابوطلحه سره اوشوه ـ[8]

---

[1] صحيح بخارى (ج١ص٥٥)،كتاب الصلاة باب الصلاة على الحصير رقم (٣٨٠)ـ
[2] فتح البارى (ج١ص٤٨٩)ـ
[3] فتح البارى (ج١ص٤٨٩)ـ
[4] صحيح البخارى (ج١ص١٠١)ـ كتاب الاذان، باب المراة وحدها تكون صفا،رقم (٧٦٧)ـ
[5] اوگورئ: فتح البارى (ج١ص٤٨٩)ـ
[6] تفصيل دپاره اوگورئ: تهذيب الكمال (ج٣٥ص٣٦٦)، ومعرفة الصحابة لابى نعيم (ج٥ص٣٤٧)ـ
[7] تهذيب الكمال (ج٣٥ص٣٦٦)، والاصابة (ج٤ص٤٦١)ـ
[8] حواله جات بالا ـ او دغه شان اوگورئ: معرفة الصحابة لابى نعيم (ج٥ص٣٤٧)ـ

دهغوی سره ئې یوځوې پیداشوې وو.اوځه بیمارۍ دوجې نه وفات شو.حضرت ام سلیم دکمال صبر، زبردست حکمت او مصلحت نه کار واغستلواوبیا روستوئې خپل خاوند خبر کړو، حضرت ابوطلحه چې کله حضور اکرم ﷺ ته دا واقعه بیان کړه نونبی کریم ﷺ دې دواړو دپاره دبرکت دعا اوکړه،چې دوی نه لس ځامن پیداشو،کوم چې ټول په ټوله حاملین علم او قرآن وو۔ (١)

حضور نبی اکرم ﷺ ددوی سره ډیر خصوصی تعلق وو، نبی کریم ﷺ وخت په وخت ددوی کور ته تللو۔ (٢)

دحضرت ام سلیم رضی الله عنها هم دحضور نبی اکرم سره خصوصی تعلق وو.کله به چې نبی کریم ﷺ هلته لاړو نو دې به خصوصی انتظام کولو(٣)حضورنبی اکرم ﷺ یوځل دوی کره اوده شو، اود نبی کریم ﷺ نه خوله روانه شوه،حضرت ام سلیم دغه خوله په یوشیشه کښې جمع کول شروع کړه،حضوراکرم ﷺ تپوس اوکړو چې ځه کوې؟ نوجواب ئې ورکړوزۀ ستاسوخوله جمع کومه، دابه دخوشبوپه طور باندې مونږ استعمالو،ځکه چې دینه لویه خوشبوبله نشته(٤)

حضرت ام سلیم رضی الله عنها ډیره باهمته اوبهادره ښځه وه،دغزوه خیبرپه موقع باندې دخپل خاوند حضرت ابو طلحه رضی الله عنه سره شریکه شوې وه اودخپل ځان سره ئې یو خنجرایخودې وو. وئیل به ئې که چرته یو مشرک نزدې راغلونه نوپه دې دهغه خیټه څرې کړم۔(٥)

دحضرت ام سلیم رضی الله عنها په باره کښې حضور ﷺ ارشاد فرمائیلې دې .. دخلت الجنة فرایت امراة ابی طلحة،،_(٦) یعنی ,,زۀ جنت ته داخل شوم نوهلته ما دابوطلحه ښځه ام سلیم اولیدله.،_

دحضرت ام سلیم رضی الله عنها نه تقریبا څورلس احادیث مروی دی، په دې کښې دوه متفق علیه دی اوپه دې کښې یوحدیث کښې امام بخاری اوپه دوه حدیثونه کښې امام مسلم متفرد دې(٧)

دحضرت عثمان رضی الله عنه په دورخلافت کښې ددې انتقال اوشو۔ (٨)رضی الله عنها وارضاها

قوله: فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِّ: حضرت ام سلیم رضی الله عنها عرض اوکړو یا رسول الله ! یقینا الله تعالی دحق خبرې نه شرمیږی نه۔

,,حیا،، یو نفسانی تغیراوعاجزی ده کوم چې یوسړی ته هغه وخت لاحق کیږی کله چې دۀ ته

---

(١) تهذیب الکمال (ج٣٥ص٣٦٦)، والاصابة (ج ٤ص ٤٦١)_

(٢) الاصابة (ج ٤ص ٤٦١)_

(٣) الاصابة (ج ٤ص ٤٦١)_

(٤) معرفة الصحابة لابی نعیم (ج٥ص٣٤٨)_.دغه شان اوګورئ صحیح مسلم.کتاب الفضائل.باب طیب عرقه صلی الله علیه وسلم والتبرک به.رقم (٦٠٥٥_٦٠٥٧)_

(٥) اوګورئ صحیح مسلم، کتاب جهاد.باب غزوة النساء مع الرجال.رقم (٤٦٨٠)_

(٦) معرفة الصحابة لابی نعیم (ج٥ص٣٤٨)_

(٧) خلاصة الخزرجی (ص٤٩٨)_

(٨) تقریب التهذیب (ص٧٥٧). رقم (٨٧٣٧)_

دیو عیب یا قابل مذمت څیز دلاحق کیدوویره وی ـ (۱)
اوظاهره ده چې الله تعالی دداسې قسمه تغیر اوانکسار نه منزه اوپاک دې، دې وجې علماء د داسې قسمه نصوصوتوجیهات اوتاویلات کړې دی ـ

نوددې یو تاویل دا شوې دې.. ان الله لا یستحی من الحق،،: ان الله لا یمنع من بیان الحق،، (۲) په معنی کښې دې. مطلب دا دې چې الله عزوجل حق ضرور بیانوی. ددې بیانول نه پریږدی ـ

یو مطلب دا بیان شوې دی .. ان الله لا یامربالحیاء فی الحق ولا یبیحه،، ـ (۳) یعنی الله تعالی دحق په سلسله کښې نه دحیا حکم ورکوی اونه ددې اجازت ورکوی ـ
ونیلې کیدیشی چې په دې کښې خودالله تعالی نه دحیا نفی کړې شوې ده نو لهذا دتوجیه اودتاویل څه ضروت دې ؟

خو دا ونیل درست نه دی ځکه چې چرته مونږ .. ان الله لا یستحی من الحق،، وانیلوسره دالله تعالی دحق نه دحیا نفی کړې ده هلته دې نه داهم لازم راځی .. ان الله یستحی من الباطل،، یعنی الله تعالی دحق دحیا نه خونفی نه کوی البته دباطل نه حیا فرمانی. گویا که دیوجهت نه نفی ده نو دویم جهت نه اثبات دې او داثبات په صورت کښې توجیه او دتاویل ضروری دې ـ (۴)
البته دا ونیلې کیدیشی چې الله تعالی لره دکومې حیا اثبات کیږی، ددې دتوجیه ضرورت نشته. ځکه دې لره او ددې پشان نورو نصوصولره په ظاهر باندې کیخودلې شی. په داسې موقعه باندې ټول اشکال دې وجې نه کیږی چې مونږ صفات حق لره په صفات خلق باندې قیاس کوو. داځه ضروی دی چې په مخلوق کښې حیا دتغیر نفسانی نوم دې نودالله تعالی حیا دې هم دغه تغیر وی؟! لَیْسَ کَمِثْلِهٖ شَیْءٌ ۚ وَهُوَ السَّمِیْعُ الْبَصِیْرُ والله اعلم
حضرت ام سلیم رضی الله عنها دکلام دخپل مخکښې سوال دتمهید دپاره کړې وو، هغه چې دځه متعلق سوال کول غواړی دهغې متعلق تپوس کولونه شرمیږی، دې وجې نه هغې تمهیدا دا اوئیل چې الله تعالی دحق خبرې نه حیا نه کوی، مونږ دالله تعالی مخلوق یو حق خبرې دپاره یو سوال کووچې دهغې تعلق دحیا سره دې ـ (۵)

قوله: فَهَلْ عَلَى الْمَرْأَةِ مِنْ غُسْلٍ إِذَا احْتَلَمَتْ؟: آیا په ښځوباندې غسل واجب دې که چرې هغې ته احتلام وی ؟
,,احتلام،، دباب افتعال مصدر دې. کوم چې ,,دحلم،، (بضم الحاء المهملة وسکون اللام) نه ماخوذ

---

(۱) اوګورئ: شرح النووی علی صحیح مسلم (ج۱ص۱۴۶)، کتاب الحیض، باب وجوب الغسل علی المراة بخروج المنی منها ـ وعمدة القاری (ج۲ص۲۱۲) ـ
(۲) اوګورئ: شرح النووی علی صحیح مسلم (ج۱ص۱۴۶)، کتاب الحیض، باب وجوب الغسل علی المراة بخروج المنی منها ـ وعمدة القاری (ج۲ص۲۱۲) ـ
(۳) شرح النووی علی صحیح مسلم (ج۱ص۱۴۶) ـ
(۴) اوګورئ: فتح الباری (ج۱ص۳۸۹) کتاب الغسل، باب اذا احتملت المراة ـ
(۵) فتح الباری (ج۱ص۲۲۹) ـ

دي،، حلم،، په اصل كښې خوب ته وائيلې كيږى [1] خودلته د ,,خوب،، يا ,,حلم،، نه ,,جماع،، مراد ده [2]، دام سليم دا حديث امام احمد رحمه الله نقل كړې دې او الفاظ ئې دا دى ,,يا رسول الله، ارايت اذا رات المراة ان زوجها يجامعها فى المنام، اتغتسل ؟،، [3]

قوله: قَالَ النبى - صلى الله عليه وسلم - «إِذَا رَأَتِ الْمَاءَ»: حضور اكرم ﷺ اوفرمائيل او! كله چې اوبه يعنى منى اوګورى ـ

دلته د ,,ماء،، نه منى مراد ده ـ [4]

بيا دلته د ,,رؤيت ماء،، قيد ئې دې دپاره لګولې دې چې خوب ليدونكې كله په خوب كښې انزال اوګورى خو په حقيقت كښې انزال نه وى شوې، په داسې صورت كښې په اتفاق سره غسل واجب نه دې، دغسل دپاره دترې ليدلوشرط لګولې شوې دې، كوم چې دانزال ديقينى كيدلو دليل دې ـ [5]

ايا په ښځو كښې منى نه وى؟: دې حديث نه صفا معلومه شوه چې په ښځوكښې منى وى، دجمهورو فقهاء هم دا راې ده ـ

اودفلاسفه ديوجماعت په ښځوكښې دمنې دوجود منكر دى، دارسطو وينا ده چې په ښځوكښې منې نه وى البته دحيض په وينه كښې د توليد قوت وى ـ [6]

دغه شان ابن سينا وائى چې په ښځوكښې يو قسم رطوبت وى، په هغې باندې دمنې تعريف نه صادق كيږى ـ [7]

ليكن په اطباء او په فلاسفه كښې محققين ددې خبرې قائل دى چې په ښځوكښې منى وى [8]

ايا ښځو ته احتلام كيديشى؟: حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چې دابراهيم نخعى رحمه الله نه د احتلام نساء نه انكار منقول دې ـ [9]

حافظ فرمائى چې امام نووى اګرچه دامام نخعى دې انكارلره مستبعد ګرزلودې، بياهم ابن ابى شيبه په سند جيد سره دې لره روايت كړې دې ـ [10]

---

[1] اوګورئ شرح المهذب (ج٢ص١٣٩) باب ما يوجب الغسل ـ

[2] فتح البارى (ج١ص٣٨٩) كتاب الغسل،باب اذا احتلمت المراة ـ

[3] مسند احمد (ج٦ص٣٧٧)، رقم (٢٧٦٥٩) ـ

[4] فتح البارى (ج ١ص٣٨٩) كتاب الغسل،باب اذا احتلمت المراة ـ

[5] الاستذكار لابن عبدالبر (ج ١ص ٣٣٦)، باب غسل المراة اذا رات فى المنام مثل مايرى الرجل ـ

[6] اوګورئ السعاية (ج١ص٣٠٦) بيان موجبات الغسل ـ

[7] حواله بالا ـ

[8] حواله سابقه ـ

[9] فتح البارى (جضص٣٨٨) ـ

[10] اخرج ابن ابى شيبه فى مصنفه (ج١ص٥٠٤، فى المراة ترى فى منامها مايرى الرجل، رقم ٨٨٥)، قال : حدثنا جرير عن مغيرة قال : كان ابراهيم ينكر احتلام النساء ـ

قوله: فَغَطَّتْ أُمُّ سَلَمَةَ - تَعْنِي وَجْهَهَا: پس حضرت ام سلمه پټ کړو. يعنی خپل مخ لره ـ مطلب دا دې چې دحضرت ام سليم سوال اودحضور اکرم ﷺ جواب اوريدو سره حضرت امه سلمه رضي الله عنها دحيا دوجې نه مخ پټ کړو ـ

په دې حديث کښې دحضرت ام سلمه رضي الله عنها ذکردې، اودمسلم شريف په روايت کښې دی چې دې په موقعه کښې حضرت عائشه رضي الله عنها موجوده وه. اوهغې وئيلي وو. يا امرسليم، فضحت النساء تربت يمينك،، ـ (١)

قاضی عياض رحمه الله فرمائی چې دصحيح بخاری روايت راجح دې او دا دحضرت ام سلمه رضي الله عنها واقعه ده ـ (٢)

ابن عبد البر رحمه الله د ذهلی رحمه الله نه نقل کړی دی چې دواړه رواياتونه صحيح دی، د دواړو حديثونو په مينځ کښې دجمع او تطبيق دوجې وئيلې شوی دی، چې دا دواړه مستقل حديثونه دي، او داهم ممکنه ده چې په دې مجلس کښې دواړه ازواج مطهرات موجودې وې او دواړو نکير کړې وی ـ (٣)

بيا دې حديث لره امام مسلم رحمه الله دحضرت انس رضي الله عنه په مسانيد کښې هم ذکرکړې دې ـ (٤)
په دې بنياد باندې بعضې حضراتو دا وئيلی دی چې په دغه مجلس کښې حضرت انس هم موجود وو ـ (٥)

خو حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چې حضرت انس رضي الله عنه هلته موجود نه وو، البته هغوی دا حديث دخپلې مور ام سليم نه اوريدلې وو ـ (٦)

دغه شان په مسند احمد کښې هم دحضرت ابن عمر په مسانيد کښې هم دا حديث مذکور دې (٧) حافظ رحمه الله دلته هم دا خبره کړې ده چې هغوی دا حديث يا خو دام سليم نه اوريدلې دې يا ئې دبل چانه ـ (٨)

قوله: وَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَتَحْتَلِمُ الْمَرْأَةُ قَالَ «نَعَمْ: حضرت ام سليم رضي الله عنها عرض اوکړو يا رسول الله، آيا ښځوته هم احتلام کيږی ؟ نو نبی کريم ﷺ اوفرمائيل او!
دې نه معلومه شوه چې حضرت ام سلمه رضي الله عنها ته پته نه وه او ظاهره هم دا ده چې هغې ته

---

(١) صحيح مسلم، كتاب الحيض، باب وجوب الغسل على المراة بخروج المنى منها، رقم (٧٠٩)ـ
(٢) فتح الباری (ج١ص ٣٨٨)ـ، كتاب الغسل، باب اذا احتلمت المراة ـ
(٣) فتح الباری (ج١ص ٣٨٨)ـ، كتاب الغسل، باب اذا احتلمت المراة ـ واو جزالمسالک (ج١ص٥٤٦)، كتاب الطهارة، باب غسل المراة اذا رات فى المنام مثل مايرى الرجل ـ
(٤) صحيح مسلم، كتاب الحيض، باب وجوب الغسل على المراة بخروج المنى منها، رقم (٧٠٩ـ ٧١١)ـ
(٥) فتح الباری (ج١ص٣٨٨)، و او جز المسالک (ج١ص٥٤٦)ـ
(٦) فتح الباری (ج١ص٣٨٨)، و او جز المسالک (ج١ ص٥٤٦)ـ
(٧) مسند احمد (ج٢ص ٩٠) مسند عبدالله بن عمر رضي الله عنهما رقم (٥٦٣٩)ـ
(٨) فتح الباری (ج١ص ٣٨٨)، و او جز المسالک (ج١ص٥٤٦)ـ

داصورت نه وو پیښ شوې۔

ایا ازواج مطهرات ته احتلام کیدلو که نه؟: اوس دلته دا مسئله پیښه شوه چې آیا ازواج مطهراتو ته احتلام کیدیشی که نه ؟

علامه سیوطی رحمه الله دقرطبی رحمه الله نه نقل کړی دی چې دحضرت عائشه او دحضرت ام سلمه رضی الله عنهما انکار ددې خبرې ثبوت دې چې په ښځوکښې احتلام ډیرقلیل الوقوع دې۔ (١)

علامه سیوطی رحمه الله فرمائی چې زما په نیزظاهره دا ده چې دحضرات ازواج مطهرات ته د احتلام وقوع نه کیږی، ځکه چې احتلام د شیطانی اثر نتیجه ده،دحضور ﷺ دتکریم اودنبی کریم ﷺ دبرکت دوجې نه دوی دشیطانی اثرات نه محفوظه کړې شوې وې، څنګه چې په خپله حضور ﷺ د هرقسمه شیطانی اثرات نه محفوظ کړې شوې دې۔ (٢)

علامه سیوطی فرمائی چې ما شیخ ولی الدین لره لیدلې وو چې فرمائیلې زمونږ په بعضې اصحاب درس کښې مذاکره کوله او وئیل ئې چې ازواج مطهرات ته داحتلام وقوع نه کیږی ځکه چې هغوی د بیداری او یا دخوب په حالت کښې دنبی کریم ﷺ نه علاوه د بل چا اطاعت نه کوی او شیطان د نبی کریم ﷺ شکل او صورت اختیارولې نشی - دې خبرې اوریدلو سره ماته ډیره خوشحالې اوشوه۔ (٣)

دغه شان علامه سیوطی رحمه الله په یو بل ځائې کښې فرمائیلې دی چې دې امر نه څه مانع دې چې دا دحضور نبی کریم ﷺ د ازواجومطهراتو خصوصیت وی ؟ (٤)

خو علامه زرقانی رحمه الله فرمائی چې دلته مانع دا دې چې خصوصیات د احتمال په بنا باندې نه ثابتیږی۔ (٥)

دغه شان حافظ ولی الدین عراقی رحمه الله چې کومه خبره کړې ده هغه هم قابل نظر ده ځکه چې داحتلام وجه صرف هغه نه ده کومه چې هغه بیان کړې ده بلکه کله منی د وعاء د ډکیدو دوجې نه هم کیږی، اوکله ددې وجه بله خبره هم کیدیشی، بعضې علماء چې دعدم احتلام کوم قول اختیار کړې دې هغه صرف د حضراتو انبیاء کرامو په باره کښې دې – (٦)

علامه عبدالحی لکهنوی رحمه الله فرمائی چې په دې سلسله کښې قول محقق دا دې چې په دې مقام کښې نه خو دا دعوی کیدیشی چې حضرات ازواج مطهرات نه مطلق احتلام نفی اوکړې شی او نه دا دعوی کیدیشی چې دهغوی نه وقوع احتلام ممنوع دې، بلکه داسې دې اوئیلې شی چې حضرات مطهرات چونکه امهات المؤمنین دی او دمسلمانانو دپاره حرام دی نو الله عزوجل خپل دښمن ابلیس لره دخلقوشکل شباهت اختیارلوسره په دوی باندې نه مسلط

---

(١) زهر الربی علی المجتبی (ج١ص٤٢)، کتاب الطهارة، باب غسل المراة تری فی منامها مایری الرجل _

(٢) حواله بالا _

(٣) حواله بالا _

(٤) تنویر الحوالک (ص ٧١) کتاب الطهارة، باب غسل المراة اذا رات فی المنام مثل مایری الرجل _

(٥) شرح الزرقانی علی المؤ طا (ج١ص١٠٣)، غسل المراة اذا رات مثل مایری الرجل _

(٦) حواله بالا _

کوی اوپه دې مخصوص صورت کښې دوی نه داحتلام وقوع نه کیږي. بیاهم دوی نه دمطلق احتلام نفی کول دعدم وقوع نشته دی ـ(۱) والله اعلم

قوله: تَرِبَتْ يَمِينُكِ: ستا ښي لاس دې په خاوره کړې شي ـ
داجمله بددعائیه ده، بیاهم دا صرف دزجر دپاره استعمال شوې ده، ددې حقیقی معنی مقصود نه وي ـ(۲)

قوله: «فَبِمَ يُشْبِهُهَا وَلَدُهَا»: بیا اولاد ددې څنګه مشابه کیږي ؟!
یعنی که دښځې منی نه وه نو بیا به بچې دښځې مشابه نه وو، دې نه معلومیږي چې د مشابهت سبب دا منی ده ـ

د ولد د مشابهت سبب او ددهٔ د تذکیر او تانیث سبب: په صحیح بخاری کښې دحضرت انس رضی الله عنه روایت دې چې کله حضرت عبدالله بن سلام رضی الله عنه ته دحضور صلی الله علیه وسلم مدینه منوره ته دتشریف راوړلو علم اوشو نوهغه دنبی کریم صلی الله علیه وسلم په خدمت کښې حاضر شواو عرض ئې اوکړو چې زه ستاسونه یو درې تپوسونه کول غواړم، او دهغې جواب هم نبی ورکولې شي ـ

په دغه درې سوالونو کښې یوسوال داوو,, ما بال الولد ینزع الی ابیه، او الی امه ؟،، یعنی ماشوم خپلې موریا پلار ته مائل یعنی دهغوی سره مشابه ولې وي ؟،،

په دې باندې حضوراکرم صلی الله علیه وسلم ارشاد اوفرمائیلو : ،،...... واما الولد فاذا سبق ماء الرجل ماء المراة نزع الولد، واذ سبق ماء المراة ماء الرجل نزعت الولد،،ـ(۳)
یعنی ,, کله چې دسړی منی دښځې دمنې نه سابقه وي نو هغه ماشوم خپل طرف ته راکاږي او چې کله دښځې منی د سړی دمنې نه سبقت اوکړی نو هغه ماشوم خپل طرف ته راکاږي،،ـ

په صحیح مسلم کښې دحضرت عائشه رضی الله عنها نه مرفوع روایت دې ,, اذاعلا ماؤها ماء الرجل اشبه الولد اخواله، واذا علا ماء الرجل ماءها اشبه اعمامه،،ـ(۴)
یعنی ,,کله چې دښځې منی دسړی په منې باندې غالب راشي نو ماشوم د میندو مشابه وي اوکله چې دسړی منې دښځې په منې باندې غالب راشي نو ماشوم دخپل ترونو مشابه وي،،ـ
بره دحضرت عبدالله بن سلام رضی الله عنه دحدیث نه معلومه شوه چې سبب دمشابهت ,,سبق،، اودحضرت عائشه رضی الله عنها دحدیث نه معلومه شوه چې سبب مشابهت ,, غلبه،، ده ـ
بیاامام مسلم رحمه الله دحضرت ثوبان رضی الله عنه نه مرفوعانقل کړی دی:

,,ماء الرجل ابیض، وماء المراة اصفر، فاذا اجتمعا فعلا منی الرجل منی المراة اذکرا باذن الله، واذا علا منی

---

(۱) السعایة (ج۱ص۳۰۹)ـ
(۲) اوګورئ الاستذکار (ج۱ص۳۳۹)، وعارضة الاحوذی (ج۱ص۱۸۸)، واوجزالمسالک (ج۱ص۵۴۴)ـ
(۳) اوګورئ صحیح البخاری (ج۱ص۵۶۱)، کتاب مناقب الانصار، باب (بلا ترجمة، بعد باب قول النبی صلی الله علیه وسلم : اللهم امض لا صحابی هجرتهم، ومرثیته لمن مات بمکة)، رقم (۳۹۳۸)ـ
(۴) صحیح مسلم، کتاب الحیض، باب وجوب الغسل علی المراة بخروج المنی منها، رقم (۷۱۵)ـ

المراة منی الرجل آنثا باذن الله ...... ،، _ (۱)

یعنی ،، دسړی منی سپینه ده او دښځې منی زیړه ده، کله چې دواړه جمع شی او دسړی منی دښځې په منې باندې غالب راشی نو دالله په حکم سره ماشوم مذکرپیداشی او چې کله دښځې منی دسړی په منې باندې غالب راشی نو دالله په حکم سره ماشوم مؤنث پیداشی،،۔

بعینه هم د داسې مضمون روایت په لفظ ،،علو،، سره امام احمد رحمه الله دحضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه هم نقل کړی دی ،، **یلتقی الماء ان، فاذا علا ماء الرجل ماء المراة اذکرت، واذا علا ماء المراة ماء الرجل آنثت ....** (۲) یعنی ،،دواړه اوبه یوځې کیږی، کله چې دسړی اوبه دښځې په اوبوباندې غالبه راشی نو ښځه مذکر اوخېږوی اوچې کله دښځې اوبه دسړی په اوبوباندې غالبه راشی نو ښځه مؤنثه اوخېږوی۔

دې دواړو حدیثونو نه معلومیږی چې مذکراو دمؤنث کیدو سبب ،،غلبه،، وی۔

دلته چې کوم اشکال کیږی دهغې حاصل دا دې چې دولد سبب مشابهت للا عمام اوالاخوال ،، سبق،، دې که ،،علو،،؟

بیا دا ،، علو،، سبب ،، داذکار،، اود ،، ایناث،، دې که سبب دمشابهت؟

ددې جواب دا دې چې دحضرت عبدالله بن سلام په روایت کښې ،،سبق،، په خپلې معنی باندې دې،په دې کښې دڅه تاویل ضرورت نشته، دغه شان حضرت ثوبان اودحضرت ابن عباس رضی الله عنهم په روایتونو کښې هم ،،علو،،په خپل اصل معنی یعنی دغلبه په معنی کښې دې، په دې کښې هم دڅه تاویل حاجت نشته دې۔

البته دحضرت عائشه رضی الله عنها په روایت کښې چې کوم ،، علو،، مذکوره ده هغه هم د ،، سبق،، په معنی کښې دې، اوس به معنې دا شی چې کله دسړی منی په رحم کښې دښځې دمنې نه سبقت اوکړی نوماشوم به د خپلوترونو مشابه کیږی او که چرې دښځې منی دسړی دمنې نه سبقت اوکړی نو ماشوم دخپل ماماګانو مشابه وی۔

هم،، سبق،، سبب دمشابهت دې، ددې تائید دشرح مشکل الآثار کښې دحضرت ام سلمه رضی الله عنها د روایت نه کیږی، چې په کښې دحضوراکرم صلی الله علیه وسلم ارشاد منقول دې ،، **ای النطفتین سبقت الی الرحم غلبت علی الشبه**،، _ (۳) یعنی ،، په دواړو نطفو کښې چې کوم یوهم رحم طرف ته سبقت اوکړی نوهغه دمشابهت په سلسله کښې غالب راځی،،۔

ترکوم خې پورې چې دمذکراو مؤنث تعلق دې نو دهغې وجه په رحم کښې دننه ،، علو،، یعنی غلبه ده، نو په دې کښې دننه که چرې دسړی منی دښځې په منې باندې غالبه شی نوماشوم

---

(۱) صحیح مسلم، کتاب الحیض، باب بیان صفة منی الرجل، وان الولد مخلوق من مائیهما، رقم (۷۱۶)_

(۲) مسند احمد (ج۱ص ۲۷۴)، مسند عبدالله بن عباس رضی الله عنهما، رقم (۲۴۸۳)_

(۳) شرح مشکل الاثار (ج۷ص۸۸)، باب بیان مشکل ما روی عن رسول الله صلی الله علیه وسلم فی ماء الرجل وماء المراة، رقم (۲۶۶۲)_

مذكرشي او كه چرې دښځې منی دسړی په منې باندې غالبه راشی نو بچې مؤنث وی ـ
حاصل دا شوچی ,, سبق،، سبب دمشابهت دې او,, علو،، سبب د تذکير او تانيث دې ـ دغه شان د ټولو احاديثو په مينځ کښې تطبيق کيږی ـ [1]

ددواړه قسمه حديثونولره ميلاولونه دلته ديرصورتونه پيدا کيږی:

① ,,سبق،، او ,, علو،، دواړه دسړی دپاره وی نو بچې به مذکر وی اودپلار مشابه به وی ـ

② ,,سبق،، او ,, علو،، دواړه دښځې دپاره وی نو بچې به مؤنث وی او دمور مشابه به وی ـ

③ سبق لماء الرجل او علولماء المراة وی نو بچې به مؤنث وی او دپار مشابه به وی ـ

④ ـ ددې برعکس سبق لماء المراة او علولماء الرجل وی نو بچې به مذکر وی او دمور مشابه به وی ـ

⑤ ـ که چرې يوته هم سبقت حاصل نشی، بلکه ددواړو اوبو يوځې خارج شی. ليکن علولماء الرجل وی نو بچې به مذکروی اود مور پلار دواړو پشان به وی ـ

⑥ ـ که چرې يوته هم سبقت حاصل نشی ليکن علو ماء المراة لره حاصل وی نو بچې به مؤنث وی او دمور پلا ر دواړو پشان به وی ـ [2]

د حافظ ابن حجر رحمه الله تسامح: په دې مقام کښې حافظ ابن حجر رحمه الله چې کوم تقرير کړې دې هغه واضح دې اودهغې حاصل هم دا دې کوم چې مونږ ذکرکړې دې ـ بیاهم هغه چې په خپل عبارت کښې کومه تفريع ذکرکړې ده نوهغه مختل محسوس کيږی، چنانچه دهغه مذکوره اشکال جواب دعلامه قرطبی رحمه الله نه نقل کوی اوفرمائی:

,,قال القرطبى: يتعين تاويل حديث ثوبان بان المراد بالعلو: السبق،، ـ

يعنی ,, دحضرت ثوبان رضی الله عنه په حديث کښې داتاويل متعين دې چې په دې کښې د ,,علو،،نه مراد ,, سبق،، دې ـ

دې نه پس فرمائی: **والذى يظهر: ماقدمته ـ وهوتاويل العلوفى حديث عائشه ـ واماحديث ثوبان فيبقى العلوفيه على ظاهره،،** ـ

يعنی ,, ظاهره داده چې دحضرت عائشه رضی الله عنها په حديث کښې د ,, علو،، تاويل په ,,سبق،، سره اوکړې شی، او دحضرت ثوبان رضی الله عنه په حديث کښې ,, علو،، په خپل ظاهر باندې پريخودې شی،،ـ

په دې باندې تفريعا فرمائی: **فيكون السبق علامة التذكيروالتانيث، والعلوعلامة الشبه، فيرتفع**

---

[1] اوګورئ: فتح البارى (ج٧ص٢٧٢) كتاب مناقب الانصار،باب (بلا ترجمة) بعد باب قول النبى صلى الله عليه وسلم ,, اللهم امض لا صحابى هجرتهم،، ومرثيه لمن مات بمكة ـ او اوګورئ: مشكل الاثار (ج٧ص٨٦-٩١)، باب بيان مشكل ما روى عن رسول الله صلى الله عليه وسلم فى ماء الرجل وماء المراة، وفى عمل كل واحد منها فى الولد الذى يخلق منها ـ

[2] اوګورئ: فتح البارى (ج٧ص٢٧٢) كتاب مناقب الانصار،باب (بلا ترجمة) بعد باب قول النبى صلى الله عليه وسلم ,, اللهم امض لا صحابى هجرتهم،، ومرثيه لمن مات بمكة، تحت حديث، رقم (٣٩٣٨)ـ

الاشكال، وكان المراد بالعلو الذى يكون سبب الشبه بحسب الكثرة، بحيث يصير الآخر مغمورا فيه، فلذلك يحصل الشبه،، _[1]

يعني بس ,, سبق،، به دتذکير اوتانيث علامت وى او ,,علو،، دمشابهت سبب، داسې به اشکال ختم شى، گوياچې ,, علو،، دکوم نه چې به مشابهت حاصليږى دې هغه ,,علو،،مراد ده کومه چې کثرت يعنى غلبه سره وى _ په داشان چې دويمې اوبه په دې کښې مغموره او ډوبې شى، دې نه به مشابهت حاصليږى،،_

خو په ادنى تامل سره به ظاهره شى چې دا تفريع صحيح نه ده او که دا به څکنه صحيح کيدې شى حالانکه حافظ رحمه الله دعلامه قرطبى برخلاف په حديث دعائشه کښې د ,, علو،، دتاويل قائل دې او دې لره دسبق په معنى باندې اخلى اوپه حديث دعائشه رضي الله عنها کښې دمشابهت ذکردې نه چې د تذکير اوتانيث ؟!

لهذاد حافظ ابن حجر رحمه الله داشان پکار دې چې چرته چرته ,, سبق،، وى هلته دې ,, علو،، کړې شى او چرته چرته چې ,, علو،، وى هلته دې ,, سبق،،کړې شى او په آخره کښې دې ,,سبب الشبه،، لره دې ,, سبب تذکيروالتانيث ,, کړې شى، نو عبارت به دا شان وى _

,, فيكون العلوعلامة التذكيروالتانيث ، والسبق علامة الشبه، فيرتفع الاشكال، وكان المراد بالسبق الذى يكون سبب التذكيروالتانيث بحسب الكثرة ......،، _[2] والله سبحانه وتعالى اعلم۔

د علامه قرطبى رحمه الله د تاويل مرجو حيت : اوس مخکښې تيرشو چې علامه قرطبى رحمه الله فرمائى چې په حديث دحضرت ثوبان کښې ,, علو،، لره د,,سبق،، په معنىٰ کښې اخستل متعين دى _[3]

ددې تاويل نتيجه به دا راوزى چې دهغوى په نيز دحضرت عائشه رضي الله عنها روايت اصل دې، ددې مطابق ,,علو،، دمشابهت سبب دې او ,,سبق،، دتذکير اوتانيث _

دې تاويل سره هم اګرچې اصل اشکال ختميږى، بياهم دامرجوح دې، ځکه چې دقرطبى رحمه الله قول لره اختيارولو سره به صرف دحضرت عائشه رضي الله عنها يو روايت په خپل اصل باندې پاتې کيږى، باقى دحضرت عبدالله بن سلام، دحضرت ثوبان او دحضرت ابن عباس رضى الله تعالى عنهم اجمعين په ټولو رواياتونوکښې به توجيه کول غواړى، دحضرت عبد الله بن سلام

---

[1]) فتح البارى (ج٧ص٢٧٣)_

[2]) قال العثمانى رحمه الله تعالى : ,,وفى العبارة قلب واختلال مع وضوح المقصود. لان قوله : فيكون السبق علامة التذكير والتانيث،، الى آخره لايصح تفريعه على قوله السابق. والصحيح _ والله اعلم _ ان يكتب ,, العلو،، موضع ,, السبق،، و ,,السبق،، موضع ,, العلو،، فى التفريع، وكذافى قوله : وكان المراد بالعلو الذى يكون سبب الشبه بحسب الكثرة .... الخ، الظاهران يكتب ,,يكون سبب التذكير والتانيث،، فتامل وحقق _،، فتح الملهم (ج٣ص١٠٢)، كتاب الحيض، باب وجوب الغسل على المراة بخروج المنى منها _ مطبوعة دار احياء التراث العربى بيروت الطبع الاولى ١٤٢٦هـ _ ٢٠٠٦م _

[3]) اوګورئ فتح البارى (ج٧ص٢٧٣)_

ﷺ په روایت کښې ,, سبق،، لره به د ,,علو،، په معنی کښې اخستل پکاروی او حضرت ثوبان اودحضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ روایاتولره به ,,د علو،، نه سبق مراد اخستل پکاروی ـ
لهذا په یو روایت کښې توجیه کول اودې لره مصروف عن الظاهر گرزول آسان دی،ددې په مقابله کښې چې یو لره اصل جوړ کړې شی او ټولو لره دظاهر نه اخواکړې شی ـ واللہ اعلم ـ
دترجمة الباب سره دحدیث مطابقت : دباب په شروع کښې کوم څې کښې چې دترجمة الباب مقصد ذکرشوې دې هلته دحضرت ام سلمه رضی اللہ عنہا دحدیث مناسبت هم ضمنا راغلې وو ـ
عام شارحینوچونکه ددې باب غرض دا بیان کړې دې چې امام بخاری رحمہ اللہ دحیا فی العلم مذمت بیانول غواړی او دا ښودل غواړی چې په علم کښې حیا نه ده پکار ،ځکه چې څوک په علم کښې حیاکوی نو هغه دعلم نه محرومه پاتې کیږی ـ
دحضرت ام سلمه رضی اللہ عنہا دا حدیث اودحضرت عبدالله بن عمر رضی اللہ عنہما واقعه ددې حیا په مذموم کیدلو باندې دال دی ـ (۱)
ابن بطال، کرمانی، شیخ الاسلام زکریا انصاری، علامه عینی اودحضرت کشمیری رحمہم اللہ په نیزد امام بخاری رحمہ اللہ غرض بیان تفصیل دې چې په بعضې مواقعو کښې حیا کول مذموم دی او په بعضې کښې ترک حیا مذموم ده، دغه شان په بعضې مقامات کښې حیا کول محمود ده اوپه بعضې کښې ترک حیا محمود ده ـ
دحضرت ام سلمه او دحضرت عبدالله بن عمر رضی اللہ عنہم دروایتونو نه استعمال دحیا مطلوب اوممدوح کیدل ثابت کړې شوې دې ـ (۲)
حضرت شیخ الهند رحمہ اللہ چې څه ارشاد فرمائیلې دې دهغې حاصل دا دې چې په ترجمة الباب ,,الحیاء فی العلم،، کښې دوه خبرې قابل لحاظ دی، اول داچې په وجه دحیا دعلم اوتعلم نه محرومه نشی ....،دویم دا چې په تعلیم او تعلم کښې حتی الوسع حیا کول مستحسن دی،یعنی په مواقع د حیا کښې خو داهرگزنه دی کول پکارچې دعلم نه محرومه پاتې شی، مگردمحرومې نه دبچکیدو سره سره څومره حیاچې کیدیشی مستحسن ده ـ
په حدیث دام سلیم کښې قبل السوال ,,یا رسول الله، ان الله لایستحیی من الحق،، وئیل هم دحیا دلیل دې،دحضرت ام سلمه رضی اللہ عنہا ته نسبت مذکور دې ,,فغطت ام سلمة تعنی وجهها،،په دې کښې هم دحیا یومظهردې، دحضور اکرم ﷺ ,, تربت یمینك،، فرمائیل، په دې کښې دحیاې نبوی نهایت لطیفه خوشبوده مگر په دې حالت کښې دتعلیم اوتعلم فرض څنگه چې کیدې شوه اداء ئې اوفرمائیل اومقصود لره دفوت کیدوته پرې نه خودو ـ (۳) والله اعلم ـ

---

(۱) اوگورئ: فتح الباری (ج۱ص۲۲۹)، وحاشیة السندی علی البخاری (ج۱ص۷۱)، وشرح تراجم ابواب البخاری (ص۱۶)ـ
(۲) اوگورئ: شرح ابن بطال (ج۱ص ۲۱۰)، وشرح الکرمانی (ج۲ص ۱۶۰) وغیره ـ
(۳) الابواب والتراجم (ص۵۹و ۶۰)ـ

[۳۳۱] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ (۱) أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «إِنَّ مِنَ الشَّجَرِ شَجَرَةً لاَ يَسْقُطُ وَرَقُهَا، وَهِيَ مَثَلُ الْمُسْلِمِ، حَدِّثُونِي مَا هِيَ». فَوَقَعَ النَّاسُ فِي شَجَرِ الْبَادِيَةِ، وَوَقَعَ فِي نَفْسِي أَنَّهَا النَّخْلَةُ. قَالَ عَبْدُ اللَّهِ فَاسْتَحْيَيْتُ. فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَخْبِرْنَا بِهَا. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «هِيَ النَّخْلَةُ». قَالَ عَبْدُ اللَّهِ فَحَدَّثْتُ أَبِي بِمَا وَقَعَ فِي نَفْسِي فَقَالَ لأَنْ تَكُونَ قُلْتَهَا أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ يَكُونَ لِي كَذَا وَكَذَا. [ر: ۶۱]

رجال الحديث

① **اسماعيل** : دا ابوعبدالله اسماعيل بن ابى اويس عبدالله بن عبدالله بن اويس بن مالک بن ابى عامر اصبحى مدنى رحمه الله دي ـ ددوى حالات په کشف البارى کښې کتاب الايمان ,, باب تفاضل اهل الايمان فى الاعمال،، لاندې تيرشوى دى ـ (۲)

② **مالک** : دا امام دارالحجرة مالک بن انس بن مالک بن ابى عامربن عمرو الصبحى المدنى رحمه الله دي ـ

ددوى حالات هم په کتاب الايمان ,, باب من الدين الفرار من الفتن،، لاندې تيرشوي دى ـ (۳)

③ **عبدالله بن دينار** رحمه الله : دا بو عبدالرحمن عبدالله بن دينار قرشى عدوى مدنى رحمه الله دي.

ددوى حالات د کتاب الايمان : باب أمور الايمان ،، لاندې مختصر (۴) اود کتاب العلم، باب قول المحدث: حدثنا أو أخبرنا وأنبأنا ،، لاندې په تفصيل سره تيرشوى دى. (۵)

④ **عبدالله بن عمر** رضى الله عنهما : دحضرت عبدالله بن عمر رضى الله عنهما مختصر حالات په کتاب الايمان،،، باب الايمان وقول النبى صلى الله عليه وسلم بنى الاسلام على خمس،، سره تيرشوى دى ـ (۶)

قوله: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم قَالَ : يعنى رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل بيشکه په ونوکښې يوه ونه داسې ده چې دهغې پاڼې غورزيږى نه، هغه دمسلمان په شان ده، ماته اووايې چې کومه يوه اونه ده ؟ خلق دځنګل ونو طرف ته لاړل زما په زړه کښې راغلل

---

(۱) قوله ,, عبدالله بن عمر ,, وقد سبق تخريج هذا الحديث فى كتاب العلم. باب قول المحدث : حدثنا او اخبرنا وانبانا كشف البارى (ج۳ص ۱۲۴و۱۲۵)ـ

(۲) كشف البارى (ج۲ص۱۱۳ـ۱۱۵)ـ

(۳) كشف البارى (ج۲ص۸۰و۸۱)ـ

(۴) كشف البارى (ج۱ ص۶۸۵)ـ

(۵) كشف البارى (ج۱ ص۱۲۵)ـ

(۶) كشف البارى (ج۱ص۶۳۷)ـ

چې هغه د کهجورې ونه ده ـ
عبدالله بن عمر رضی الله عنهما فرمائی چې زهٔ شرمیدم، نوخلقو عرض اوکړویا رسول الله ! تاسوددې په باره کښې موښږته اواني رسول الله ﷺ ارشاد اوفرمائیل چې هغه د کهجورې ونه ده ـ
عبدالله بن عمر رضی الله عنهما فرمائی چې ماخپل والدصاحب ته اوونیل چې زما په زړهٔ کښې داخبره راغلې وه، نوهغوی اوفرمائیل چې که تا دا ونیلی وو نوماته به په دې خبره ډیره خوشحالی شوې وه چې ماته دومره دومره ملاؤ شوې وه ـ
دا حدیث مخکښې د کتاب العلم په شروع کښې تیرشوې دې او موښږ ډیرپه تفصیل سره ددې تشریح کړې ده ـ (١)

د حدیث باب دترجمة الباب سره مطابقت : حضرت ګنګوهی رحمه الله فرمائی چې دحضرت عمر رضی الله عنه ارشاد ,,لان تکون قلتها احب الی،، کښې ترجمة الباب طرف ته اشاره ده چې حضرت عمر رضی الله عنه دخپل خوې په استحیاء باندې نکیراوکړو اودهغوی په سکوت باندې خوشحاله نه شو(٢) دا خبره نوروشراحو هم ونیلې ده ـ

علامه سندهی رحمه الله فرمائی ,, ویفهم ان الحیاء فی العلم لاینبغی، من حدیث ابن عمر رضی الله عنهما، بسبب قول عمر رضی الله عنه،، ـ (٣)
یعنی ,, د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما دحدیث نه معلومیږی چې په علم کښې حیاکول مناسب نه دی، څنګه چې دحضرت عمر رضی الله عنه د قول نه معلومیږی،،ـ
دغه شان حافظ رحمه الله فرمائی : ,, وانما تاسف عمر رضی الله عنه علی کون ابنه لم یقل ذلك لتظهر فضیلته، فاستلزم حیاؤه تفویت ذلك، وقد کان یمکنه اذا استحیا اجلالا لمن هو اکبر منه ان یذکر ذلك لغیره سرا لیخبر عنه، فیجمع بین الخصلتین، ولذا اعقبه المصنف بباب من استحیا فامرغیره بالسؤال،، ـ (٤)
یعنی ,, حضرت عمر رضی الله عنه ته په دې خبره باندې افسوس اوشوچې دهغوی صاحبزاده جواب ور نه کړو ، که چرې جواب ئې ورکړې وونو دهغه فضیلت به ظاهرشوې وو ، دهغه دحیا دوجې نه دافضیلت پاتې شو ، بیاکه هغه ته په مجلس کښې دمشرانودوجې حیا لاحقه شوې وې بیاهم ممکنه وه چې چاته ئې په پټه باندې وئیلې وې، دغه شان دحیا په تقاضې باندې به هم عمل شوې وو اودجواب ورکولو فضیلت به هم حاصل شوې وې ـ ددې نکته په پیش نظرمؤلف وړاندې باب قائم کړو،،ـ
حضرت شیخ الهند رحمه الله فرمائی چې : ,, دمؤلف غرض هم دا دې چې ابن عمر کوم دحیادوجې نه سکوت اوفرمائیلواوجواب ئې ورنه کړو دا حیا هم مستحسن ده، دا هغه حیا نه ده کومه چې د ,, ان الله لایستحیی من الحق،، یا ,, لایتعلم العلم مستحی ولا مستکبر،، مخالفه وی، ددې

---

١) کشف الباری (ج٣ص ١٢٤ ـ ١٣٣)ـ
٢) لامع الدراری (مع الکنز المتواری فی معادن لامع الدراری وصحیح البخاری) (ج٢ص ٣٩٠)ـ
٣) حاشیة السندی علی صحیح البخاری (ج١ص ٧١)ـ
٤) فتح الباری (ج١ص ٢٣٠)ـ

مخالف صرف هغه ده کوم چې په وجه دحیاباندې علم ترک کړې شی، دچانه سوال نه کوی او دعلم نه محرومه پاتې شی . دحضرت ابن عمرپه سکوت کښې ددې احتمال نشته، اول خوداسکوت عن الجواب دې، عن السؤال نه دې، دویم ابن عمرته پته وه چې کوم واقعی جواب دې دا به په هرحال کښې نبی کریم ﷺ ارشاد فرمائی، کوم چې به ټولوته معلومه شی - باقی دحضرت عمر رضی الله عنه ارشاد ،نوهغه صرف خپل مسرت قلبی ظاهره وی. ددې نه دابن عمردسکوت کراهیت اوهغه هم شرعی ګڼړل مستبعدده، کماقال بعض الاعلام، والله علم،،_ (۱)

۵۱ = باب مَن اسْتَحْيَا فَأَمَرَ غَيْرَهُ بِالسُّؤَالِ

دباب سابق سره مناسبت : ددې باب دسابق سره مناسبت واضحه دې چې سابق باب کښې دحیافی العلم کراهت مذکور وو_اوپه دې باب کښې دامذکوردی چې که په ملازمت حیا سره مقصود حاصل شی نو په داسې حیا کښې څه کراهت نشته ځکه چې په حیا کښې ټول خیر دې - (۲)

د ترجمة الباب مقصد : حضرت ګنګوهی رحمه الله فرمائی ،،، ان الذی ذکر اولا من کراهة الحیاء فی المسالة حیث خاف الفوت فی الاستحیاء،، فاما اذا حصل المقصود مع ملازمة الحیاء فلا کراهة، فان الحیاء خیرکله،،_ (۳)

یعنی ،، ددینه وړمبی باب کښې ذکرشوچې چرته دحیا دوجې نه دعلم دمحرومۍ اندیښنه وی هلته دحیا فی السؤال کراهت دې،البته که چرې دحیاالتزام کولوسره دمحرومې اندیښنه نه وی بلکه مقصود حاصلیږی نوبیا په داسې حیاکښې څه کراهت نشته،ځکه چې حیا خو سراسرخیردې،،_

حضرت شیخ الهند رحمه الله فرمائی چې ،،په وجه دحیاپه ترک سوال کښې هم څه حرج نشته دې، البته دا پکاردی چې په دویمې واسطې سره دحکم شرعی نه واقف شی، دعلم نه محرومه نشی،،_ (۴)

حضرت شاه صاحب رحمه الله فرمائی چې دمؤلف غرض ددې امرجوازبنودل دی که چرې دسوال مقصود حاصلیږی نوپه داسې کولو کښې څه حرج نشته چې بل چا په ذریعه سوال کولوسره علم حاصل کړې شی_ ،، (۵)

حاصل داچې امام بخاری په ماقبل کښې دحیافی العلم مسئله بیان کړې وه،اوس امام بخاری رحمه الله ښودل غواړی چې که څوک ډیرباحیا وی اوپخپله دتپوس کولو همت نه لری نودې

---

۱) الابواب والتراجم (۶۰)_

۲) اوګورئ لامع الدراری (ج۲ص۳۹۱و۳۹۲)_

۳) لامع الدراری مع الکنزالمتواری (ج۲ص۳۹۱و۳۹۲)_

۴) الابواب والتراجم (ص۶۰) تحت ,,باب الحیاء فی العلم،،_

۵) شرح تراجم ابواب البخاری (ص۱۶)_

نه دي غافله اوجاهل پاتې نشي بلکه دچا بې تلکفه په ذریعه باندې دې مسئله معلومه کړې شي، دې دپاره چې سړې دعلمي اوعملي غلطې نه بچ پاتې شي ـ والله علم.

[۱۳۲] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ دَاوُدَ عَنِ الأَعْمَشِ عَنْ مُنْذِرٍ الثَّوْرِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ ابْنِ الْحَنَفِيَّةِ عَنْ عَلِيٍّ [۱] قَالَ كُنْتُ رَجُلاً مَذَّاءً فَأَمَرْتُ الْمِقْدَادَ أَنْ يَسْأَلَ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - فَسَأَلَهُ فَقَالَ «فِيهِ الْوُضُوءُ»

رجال الحديث

① مسدد: دا مسدد بن مسرهد بن مسربل بن مرعبل الأسدی البصری رحمه الله دې، ددهٔ مختصر حالات په ,,کتاب الایمان،، ,,باب من الایمان ان یحب لاخیه مایحب لنفسه،، سره [۲] اودغه شان تفصیلا په کتاب العلم کښې ,,باب من خص بالعلم قوما دون قوم کراهیة ان لایفهموا،، سره تیرشوې دې ـ

② عبدالله بن داود: دا ابوعبدالرحمن عبدالله بن داود بن عامربن الربیع الهمدانی ثم الشعبی المعروف بالخریبی دې ـاصلا دکوفې دې، دبصره په محله ,, خریبه،، کښې ئې سکونت اختیار کړې وو، دې وجې نه د ,,خریبي،، په نسبت سره ډیرمعروف دې ـ [۳]

دې د اسرائیل بن یونس، اسماعیل بن ابی خالد، ثوربن یزید، الحسن بن صالح، سفیان ثوری، امام اعمش، شریک بن عبدالله نخعی، قاضي عافیه، امام اوزاعی، عبدالملک بن جریج، فضیل بن غزوان، فطربن خلیفه، مسعربن کدام اوهشام بن عروه رحمهم الله ، وغیره حضراتونه روایت حدیث کوی ـ

ددوی نه روایت کونکو کښې بشربن الحارث الحافی، زیدبن اخزم الطائی، سفیان بن عیینه، الحسن بن صالح بن حی (وهو من شیوخه) ، عباس بن عبدالعظیم العنبری، علی بن المدینی، عمروبن علی الصیرفی، عمروبن محمد الناقد، محمدبن بشاربندار، محمدبن الفضل عارم السدوسی، محمدبن یحیی الذهلی، مسددبن مسرهداونصربن علی الجهضمی رحمهم الله وغیره

---

[۱] قوله : ,, عن علی ،: الحدیث، اخرجه البخاری فی صحیحه (ج۱ص۳۰) فی کتاب الوضوء، باب من لم یرالوضوء الامن المخرجین : من القبل والدبر، رقم (۱۷۸)، و(ج۱ص۴۱) فی کتاب الغسل (الوضوء) باب غسل المذی والوضوء منه، رقم (۲۶۹)_ ومسلم فی صحیحه، فی کتاب الحیض، باب المذی، رقم (۶۹۵_۶۹۷)، والنسائی فی سننه، فی کتاب الطهارة، باب ماینقض الوضوء وما لاینقض الوضوء من المذی، رقم (۱۵۲_۱۵۴)، و(۱۵۷) وباب الغسل من المنی، رقم (۱۹۳،۱۹۴) وکتاب الغسل والتیمم، باب الوضوء من المذی، رقم (۴۳۶_۴۴۱)، وابوداود فی سننه، فی کتاب الطهارة، باب فی المذی، رقم (۲۰۶_۲۰۹)_ والترمذی فی جامعة فی کتاب الطهارة، باب ماجاء فی المنی والمذی، رقم (۱۱۴) _ وابن ماجه فی سننه، فی کتاب الطهارة باب الوضوء من المذی، رقم (۵۰۴) _ واحمد فی مسنده (ج۱ص۸۷) رقم (۶۶۲) و (۸۶۸_۸۷۰) و (۸۹۰و۸۹۱)، ۸۹۳،) و(۹۷۷) و(۱۰۲۸)و(۱۰۲۹) و(۱۲۳۸)_

[۲] کشف الباری (ج۲ص۲)_

[۳] اوګورئ تهذیب الکمال (ج۱۴ص۴۵۸و۴۵۹)_

لویٔ لویٔ محدثین دی ـ (١)

امام یحیی بن معین رحمه الله فرمائی ,,ثقة، صدوق، مامون،،ـ (٢)

امام سعد رحمه الله فرمائی ,,کان ثقة ناسکا،،ـ (٣)

امام دارمی رحمه الله فرمائی چې ماد یحیی بن معین رحمه الله نه د عبدالله بن داود خریبی په باره کښې تپوس اوکړونو هغوی اوفرمائیل ,,ثقة مامون،، مابیا تپوس اوکړوچې ابو عاصم النبیل څنګه دې ؟ نواوفرمائیل ئې ,,ثقة،، ما ترې نه دا دریافت کړل چې په دې دواړوکښې کوم یوستاسو په نیز ډیر خوښ دې ؟ نواوفرمائیل ئې ,,ثقتان،،ـ (٤)

لیکن امام دارمی رحمه الله فرمائی ,,الخریبی اعلی،،ـ (٥)

امام ابوزرعه او امام نسائی رحمه الله فرمائی ,,ثقة،،ـ (٦)

امام دارقطنی رحمه الله فرمائی ,,ثقة زاهد،،ـ (٧)

ابن قانع رحمه الله فرمائی ,,کان ثقة،،ـ (٨)

ابن حبان رحمه الله دې په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې ـ (٩)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی ,,ثقة عابد،،ـ (١٠)

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی ,,ثقة، حجة، صالح،،ـ (١١)

ابن عیینه رحمه الله فرمائی ,,ذاك احد الاحدین،،ـ (١٢) یعنی هغه په یواځوکښې یواځې دې ـ

یوځل ئې اوفرمائیل ,,ذاك شیخنا القدیم،،ـ (١٣)

---

(١) دشیوخو اوتلامذه د تفصیل دپاره اوګورئ تهذیب الکمال (ج ١٤ ص ٤٥٩ـ٤٦١) ـ
(٢) تهذیب الکمال (ج ١٤ ص ٤٦١) ـ
(٣) طبقات ابن سعد (ج٧ص ٢٩٥)ـ
(٤) تاریخ عثمان بن سعد الدارمی (ص ١٨٢)، رقم (٦٥٣ـ ٦٥٥) ـ
(٥) حواله بالاـ
(٦) تهذیب الکمال (ج ١٤ص ٤٦٢) والجرح والتعدیل (ج ٥ص ٥٦).رقم (٧٥٥٥) ـ
(٧) تهذیب الکمال (ج ١٤ص ٤٦٢) وقال ایضا: ,,من الرفعاء الثقات،، انظرسنن الدار قطنی (ج١ص ١٧٢)، کتاب الطهارة، باب احادیث القهقة فی الصلاة وعللها، رقم (٤٧) ـ
(٨) تهذیب التهذیب (ج٥ص ٢٠٠)ـ
(٩) کتاب الثقات لابن حبان (ج٧ص ٦٠)ـ
(١٠) تقریب التهذیب (ص ٣٠١).رقم (٣٢٩٨) ـ
(١١) الکاشف (ج١ص ٥٤٩).رقم (٢٧٠٦)ـ
(١٢) تهذیب التهذیب (ج٥ص ٢٠٠)ـ
(١٣) حواله بالا ـ

ابوحاتم رحمه الله فرمائی ،،كان يميل الى الراى، وكان صدوقا،،_ (۱)

امام وكيع رحمه الله فرمائی ،،النظر الى وجه عبدالله بن داود عبادة،،_ (۲)

عبدالله بن داود خريبى رحمه الله دامام ابوحنيفه رحمه الله په شاگردانوكښې دې، هغه دامام اعظم ډيرمداح وو، چنانچه دهغوى قول دې ،،مايقع فى ابى حنيفة الاحاسد اوجاهل،،_ (۳)

يوځل دهغوى په وړاندې چا دامام ابوحنيفه ـرحـ تذكره كولو سره اووئيل چې امام ابوحنيفه دډيرو مسائلونه رجوع كړې ده،مقصد ئې دا وو چې رجوع كول دناپختګې علامه ده ـ ليكن خريبى رحمه الله فورا جواب وركړو ،،انما يرجع الفقيه اذا تسع علمه،،_ (۴)

يعنى ،، فقيه هغه وخت رجوع كوى كله چې دهغه په علم كښې وسعت راځى،،ـ

عبدالله بن داود خريبى رحمه الله دامام ابوحنيفه رحمه الله په خدماتو، خصوصا د سنن وفقه دحفاظت خدمت په بنياد باندې به ئې وائيل ،،يجب على اهل الاسلام ان يدعوا الله لابى حنيفة فى صلاتهم،،_ (۵)

يعنى،، په اهل اسلام باندې واجب دى چې په خپلومونځونوكښې دامام ابوحنيفه دپاره دالله تعالى نه دعا غواړى،،ـ

عبدالله بن داود خريبى رحمه الله ډيرپه مشكله حديثونه اورول ـ (۶)

قاضى يحيى بن اكثم رحمه الله لره ئې يوځل په ليدلوسره اووئيل چې تۀ ما كله اوليدلې نوما عزم اوكړو چې تاته به حديث نه اوروم ـ (۷)

يوځل ابوالعيناء هغوى لره دحديث اوريدلودپاره راغللو، نوهغوى ترې نه تپوس اوكړو چې څنګه راغلې ئې ؟ نوهغه جواب وركړوچې دحديث اوريدلو دپاره راغلې يم، نووې فرمائيل چې لاړشه اوړومبې قرآن زدۀ كړۀ بيا راشه، ابوالعيناء اوفرمائيل چې ما قرآن زده كړې دې فورا ئې ترې نه امتحان واخستلو، نوهغه فورا جواب وركړو، نوبيا ئې اوفرمائيل چې لاړ شه اوفرائض زدۀ كړه نوهغه اوئيل چې هغه مې زدۀ كړې دى، دفرائض امتحان ئې هم واخستلو، دې نه پس ئې ورته اوئيل چې اوس ،،عربيت،، زدۀ كړه جواب ئې وركړو چې دقرآن كريم او د فرائض نه وړاندې مې د،،عربيت،،علم حاصل كړې دې، فورا ئې سوال ور واچولو، ابوالعيناء ددې جواب هم ښه كافى شافى وركړو۔ په آخركښې اوفرمائيل ،،لوحدثت احدا لحدثتك،، كه چرې ما چاته حديث اورولونو تاته به مې ضرور اورولې وې ـ (۸)

---

(۱) الجرح والتعديل (ج۵ص۵۵)، رقم (۷۵۵۵)_
(۲) تذكرة الحفاظ (ج۱ص۳۳۸)_
(۳) سير اعلام النبلاء (ج۶ص ۴۰۲)_
(۴) تذكرة الحفاظ (ج۱ص۳۳۸)_
(۵) الاكمال لابن ماكولا _(ج۳ص۲۸۵و۲۸۶)_
(۶) تذكرة الحافظ (ج۱ص۳۳۸)،رقم (۳۲۰) _
(۷) حواله بالا _
(۸) حواله بالا_

عبدالله بن داود خریبی رحمه الله ۱۲۶هجری کښې پیداشوې وواوپه ۲۱۳ هجری کښې وفات شوې دې ـ (۱)

دامام مسلم رحمه الله نه سواباقی اصحاب اصول خمسه هم دهغوی دحدیثوتخریج کړې دې ـ (۲)

رحمه الله تعالیٰ رحمة واسعة

③ **الاعمش** : دا ابومحمدسلیمان بن مهران الاسدی الکوفی المعروف بالاعمش رحمه الله دې ـ

ددوی حالات په کتاب الایمان، ،،باب ظلم دون ظلم،،لاندې تیرشوې دې ـ (۳)

④ **منذر الثوری** :دا ابویعلی منذربن یعلی الثوری الکوفی رحمه الله دې ـ (۴)

دې د محمدبن الحنفیة، الحسن بن محمدبن الحنفیة، الربیع بن خثیم، سعیدبن جبیر، عاصم بن ضمرة رحمهم الله نه روایت کوی ـ

اوددهٔ نه سفیان ثوری،امام اعمش،فطربن خلیفه، الحجاج بن ارطاة، جامع بن ابی راشد اومحمدبن سوقه رحمهم الله وغیره روایت کوی ـ (۵)

ابن سعدرحمه الله فرمائی چې ,,ثقة،قلیل الحدیث،،ـ (۶)

امام یحیی بن معین، عجلی او ابن خراش رحمهم الله فرمائی ,,ثقة،،ـ (۷)

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی ,,وثقوه،،(۸)حافظ ابن حجررحمه الله فرمائی ,, ثقة،،ـ (۹)

ابن حبان رحمه الله دې په کتاب الثقات کښې ذکرکړې دې ـ (۱۰)

محمدبن الحنفیه رحمه الله سره دومره پاتې شوې ووچې دهغوی صاحبزاده وائی ,, لقد غلبنا هذا النبطی علی ابینا،،(۱۱) یعنی دا نبطی زمونږ په والد باندې زمونږ نه غالب راغللو ـ

اصحاب اصول سته ددهٔ روایت اخستی دی ـ (۱۲) رحمه الله تعالیٰ رحمة واسعة.

---

(۱) تهذیب الکمال (ج۱٤ص٤٦٧)ـ
(۲) حواله بالا ـ
(۳) کشف الباری (ج۲ص۲۵۱)ـ
(٤) تهذیب الکمال (ج۲۸ص۵۱۵) ـ
(۵) دشیوخواوتلامذه تفصیل دپاره اوګورئ تهذیب الکمال (ج۲۸ص۵۱۶)ـ
(٦) الطبقات لابن سعد (ج۶ص۳۱۰)ـ
(۷) الجرح والتعدیل (ج۸ص۲۷۶)، رقم (۱٤٤۰۰)ـ
(۸) الکاشف (ج۲ص۲۹۶)،رقم (۵۶۳۵)ـ
(۹) تقریب التهذیب (ص۵۳۶)، رقم (۶۸۹٤)ـ
(۱۰) الثقات لابن حبان (ج۷ص٤۸۰)ـ
(۱۱) تهذیب الکمال (ج۲۸ص۵۱۶و۵۱۷)ـ
(۱۲) تهذیب الکمال (ج۲۸ص۵۱۷)ـ

⑤ **محمد بن الحنفیه** : دې د حضرت علی بن ابی طالب کرم الله وجهه صاحبزاده محمدبن علی بن ابی طالب رحمة الله دې، ابوالقاسم دده کنیت دې، ابوعبدالله هم ورته وئیلې کیږی، ,, ابن الحنفیة،، نوم سره معروف دې ـ [1]
حنفیه په اصل کې ددوی د مور نسبت دې، چه دهغې تعلق د بنو حنیفه سره وو. دهغې اصل نوم خوله بنت جعفر بن قیس دې، په جنګ یمامه کې قید شوې راوستلې شوې وه. [2]
دې دخپل والد حضرت علی رضی الله عنه نه علاوه دحضرت عثمان رضی الله عنه، حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنهما، حضرت عماربن یاسر رضی الله عنه، دحضرت معاویه رضی الله عنه اودحضرت ابوهریره رضی الله عنه نه روایت کوی.
او دده نه روایت کونکو کښې دده خوې ابراهیم بن محمد بن الحنفیة اوحسن بن محمدبن الحنفیه، عبدالله بن محمد بن الحنفیه، عمربن محمدبن الحنفیة، عون بن محمدبن الحنفیة نه علاوه سالم بن ابی الجعد، عبدالله بن محمدبن عقیل، عبدالاعلی بن عامرثعلبی، عطاء بن ابی رباح، عمروبن دینار، ابوجعفرمحمدبن علی بن الحسین بن علی بن ابی طالب، اودده وراره محمدبن عمربن علی بن ابی طالب، محمدبن قیس بن مخرمه، محمدبن نشرالهمدانی، منذربن یعلی الثوری اومنهال بن عمرو رحمهم الله وغیره حضرات دی ـ [3]
دده نوم اوکنیت حضرت علی رضی الله عنه دحضور نبی کریم صلی الله علیه وسلم په اجازت اخستوسره محمد او ابوالقاسم ایخودې وو، چنانچه دحضرت علی رضی الله عنه نه روایت دې ,, **قلت : یا رسول الله، ان ولد لی مولود بعدك اسمیه باسمك واکنیه بکنیتك ؟ قال : نعم،،** ـ [4]
یعنی ,, یارسول الله ! که ستاسونه پس خما کوم نوې پیدا کیدونکې وی نوستاسویه نوم ورته نوم کیګدم اوستاسو په کنیت ورته کنیت کیګدم ؟ نونبی علیه السلام ورته اوفرمائیل چې هاؤ! اجازت دې،، ـ
امام عجلی رحمه الله فرمائی، تابعی ثقة، کان رجلا صالحا،، ـ [5]
ابراهیم بن عبدالله بن الجنید رحمه الله فرمائی :
لانعلم احدا اسند عن علی عن النبی صلی الله علیه وسلم اکثرولا اصح مما اسند محمد بن الحنفیة،، ـ [6]
یعنی ,, محمد بن الحنفیة کوم چې دحضرت علی رضی الله عنه په واسطه سره دحضوراکرم صلی الله علیه وسلم روایات بیانوی مونږ دده نه اوچت په کثرت اوصحت کښې څوک نه دې موندلې ـ
یوکس محمد بن الحنفیة ته اووئیل ,, مابال ابیك کان یرمی بك فی مرام لایرمی فیها الحسن

---

[1]) تهذیب الکمال (ج۲۶ص ۱٤۷او۱٤۸) ـ
[2]) پورتنۍ حواله ـ
[3]) دشیوخواوتلامذه تفصیل دپاره اوګورئ تهذیب الکمال (ج۲۶ص۱٤۸و۱٤۹) ـ
[4]) سنن ابی داود، کتاب الادب، باب فی الرخصة فی الجمع بینهما، رقم (٤۹۶۷)، وجامع الترمذی، ابواب الادب، باب ما جاء فی کراهیة الجمع بین اسم النبی صلی الله علیه وسلم وکنیته، رقم (۲۸٤۳) ـ
[5]) تهذیب الکمال (ج۲۶ص۱٤۹) ـ
[6]) حواله بالا ـ

والحسین؟،، یعنی ,, څه خبره ده چې ستا والد تا لره په داسې داسې مشکل مهماتو کښې لیږی چرته چې حسن اوحسین نه لیږی ؟،،

نو په دې باندې هغه جواب ورکړو : ,, لانهما کانا عدیه وکنت یده، فکان یتوقی بیده عن عدیه،،_(۱)

یعنی ,,خکه چې هغوی دواړه دهغه دپاره درخسار حیثیت لری اوځه دلاس حیثیت لرم او دا فطری خبره ده چې دخپل رخسارو بچکول په لاسونو سره کیږی،،۔

ابن سعد رحمه الله فرمائی ,,کان کثیر العلم،ورعا،،_(۲)

ابن حبان دې په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې او لیکلی دی ,,کان من افاضل اهل بیته،،(۳) دې د حضرت ابوبکرصدیق رضی الله عنه په دورخلافت کښې پیداشوې دې، دیوبل قول مطابق دحضرت عمر رضی الله عنه په عهد خلافت کښې پیداشوې دې، په بچپن کښې ئې دحضرت عمر رضی الله عنه زیارت هم کړې دې۔

په تاریخ وفات کښې ئې ۷۳هجری ، ۸۱هجری ، ۸۲هجری، ۹۲هجری، او۹۳هجری، مختلف اقوال ملاویږی۔ (۴) رحمه الله تعالی رحمة واسعة.

⑥ **حضرت علی رضی الله عنه** : دحضرت علی بن ابی طالب کرم الله تعالی وجهه حالات په کتاب العلم ,,باب اثم من کذب علی النبی صلی الله علیه وسلم،، سره تیرشوی دی۔

قوله: قَالَ كُنْتُ رَجُلاً مَذَّاءً: حضرت علی رضی الله عنه فرمائی چې مانه به په کثرت سره مذی خارج کیدله۔

,,مذی،، هغه اوبه دی کومې چې دخپلې ښځې سره دملاعبت اودمینې په وخت خارج کیږی(۵)

دثلاثی مجرد نه دا مذی یمذی مذیا اود ثلاثی مزید نه دباب افعال اودباب تفعیل نه استعمالیږی، په معنی د,, خرج منه المذی_ مذاء: بروزن شداد ، کثیر المذی سړی ته وائیلې کیږی۔ (۶)

بیا لفظ ,,مذی،، دمیم په فتحه، د ذال په سکون اودیاء مخففه سره لوستلې کیږی، بعضې حضراتو,,مذی،، په وزن د,,غنی،، یعنی دمیم په فتحه، او دذال په کسره او په یا ء مشدده سره ضبط شوې دې،ددې رومبې ضبط افصح او اعلی دې۔ (۷)

---

(۱) تهذیب الکمال (ج۲۶ص۱۵۲)_
(۲) الطبقات لابن سعد (ج۵ص۱۱۶)_
(۳) کتاب الثقات لابن حبان (ج۵ص۳۴۷)_
(۴) تهذیب التهذیب (ج۹ص ۳۵۴) _
(۵) النهایة لابن الاثیر(ج۹ص ۳۵۴_
(۶) تاج العروس (ج ۰ ,ص ۳۳۹) مادة ,,مذی،،_
(۷) تاج العروس (ج۱۰ص۳۳۹) مادة ,,مذی،،_

قوله: فَأَمَرتُ المِقدَادَأَن يَسأَلَ النَّبِي صلى الله عليه وسلم فَسَأَلَه: بس مامقداد بن الاسود ته حکم ورکړوچې حضور اکرم ﷺ نه ددې حکم دریافت کړې، نوهغوی دریافت کړو۔

مخکښې په کتاب الغسل کښې روایت رروان دې، په هغې کښې دی ,, **فامرت رجلا**،، (۱)په هغې کښې درجل مبهم نه هم دا حضرت مقداد بن الاسود رضی الله عنه مراد دې ۔ (۲)

دحضور اکرم ﷺ نه دمذي په باره کښې سوال کو لو والا څوک وو؟ بیا دلته سائل حضرت مقداد رضی الله عنه دي ـ

دسنن نسائی په یو روایت کښې سائل ئې حضرت عمار رضی الله عنه گرزولې شوي دي ـ (۳)

او دابن حبان (۴)طحاوی (۵) اوداسماعیلی (۶) په روایتونوکښې دی چې په خپله حضرت علی رضی الله عنه سوال کړې دې ـ

ابن حبان رحمه الله دا دري واړه روایاتونه داسې جمع کړې دی چې حضرت علی رضی الله عنه رومبې په خپله سوال کړې دې بیائې حضرت عمار ته دتپوس کولو وینا کړې ده،اوبیا ئې حضرت مقداد ته حکم کړې دې اوبیا ئې په خپله تپوس کړې دې ـ (۷)

حافظ رحمه الله فرمائی چې دا دتطبیق مناسب دې،بیاهم چونکه په بعضې طرقوکښې دحضرت علی رضی الله عنه استحیاء مذکور ده، ددې وجې نه په خپله دحضرت علی رضی الله عنه تپوس کول به په مجاز باندې حمل کیږی او وئیلې کیږی به چې چونکه آمر حضرت علی رضی الله عنه وو، ددې وجې بعضې راویانو حضرت علی رضی الله عنه دسوال کولونسبت کړې دې ـپه دې جواب باندې نووی او اسماعیلی رحمهماالله جزم کړې دې ـ (۸)

حضرت علی رضی الله عنه حضرت مقداد اوحضرت عمار رضی الله عنهما کښې هریوته حکم ورکړې وو ددې تائید ددې روایت نه کیږی کوم چې امام عبدالرزاق صنعانی رحمه الله په خپل ,, مصنف،، کښې نقل کړی دی:

,, **عائش بن انس اخو سعد بن لیث قال: تذاکر علی بن ابی طالب وعمار بن یاسر والمقداد بن الاسود: المذی، فقال علی: انی رجل مذاء، فاسالوا رسول الله صلى الله عليه وسلم عن ذلك، فانی استحیی ان اساله**

---

(۱) صحیح البخاری (ج۱ص۴۱)، کتاب الغسل، باب غسل المذی والوضوء منه ـ

(۲) فتح الباری (ج۱ص۳۷۹))، کتاب الغسل،باب غسل المذی والوضوء منه ـ

(۳) سنن النسائی، کتاب الطهارة، باب ما ینقض الوضوء وما لاینقض الوضوء من المذی، رقم (۱۵۴و۱۵۵)ـ

(۴) الاحسان بترتیب صحیح ابن حبان (ج۳ص۱۶۳)، ذکرایجاب الوضوء علی المذی والاغتسال علی المنی، رقم (۱۱۰۱)ـ

(۵) شرح معانی الاثار، کتاب الطهارة،باب الرجل یخرج من ذکره المذی،کیف یفعل ؟ رقم (۱۰-۷) ـ

(۶) فتح الباری (ج۱ص۳۸۰)، کتاب الغسل،باب غسل المذی والوضوء منه ـ

(۷) الاحسان بترتیب صحیح ابن حبان (ج۳ص۱۶۳و ۱۶۴)ـ

(۸) فتح الباری (ج۱ص۳۸۰))، کتاب الغسل،باب غسل المذی والوضوء منه ـ

عن ذلك لمکان ابنته منی، لولا مکان ابنته لسألته، فقال عائش: فسأل احد الرجلین عمار او المقداد.[1]

یعنی ,, حضرت علی، حضرت عمار اوحضرت مقداد ﷺ د..مذی،، دحکم په باره کښې مذکراه کوله، حضرت علی اوفرمائیل چې زهٔ کثیرالمذی سړی یم، حضوراکرم ﷺ نه ددې په باره کښې تپوس اوکړئ چونکه دهغوی ﷺ لور ما سره ده، خکه زهٔ دنبی ﷺ نه په تپوس کولو کښې حیا محسوسه کومه که دنبی ﷺ لور ماسره نه وه نو ما به ضرور تپوس کړې وو، عائش بن انس وائی چې بیا عمار یا مقداد کښې یو کس دحضرت نبی ﷺ نه دمسئلې په باره کښې تپوس اوکړو،،۔

ابن بشکوال ﷫ دحضرت مقداد ﷺ سائل کیدلولره صحیح گرزولی دی۔[2]

په دې صورت کښې به دحضرت عمار ﷺ طرف ته دسوال کولونسبت به هم مجازی وی اووئیلې به شی چې چونکه هغوی دسوال کولو قصد کړې ووخکه دهغوی طرف ته نسبت کړې شوې دې، البته سوال هم مقداد کړې وو۔[3]والله اعلم۔

دا هم ممکن ده چې کله داسوال نبی کریم ﷺ نه حضرت مقداد اوکړونوحضرت علی هم همت اوکړو او دمسئلې دنزاکت په پیش نظرمزید تسلی اواطمینان دپاره هغوی سوال اوکړو۔

قوله: فَقَالَ «فِيهِ الْوُضُوءُ»: نبی کریم ﷺ ارشاد اوفرمائیلو، دمذې دوجې نه اودس دې یعنی په خروج دمذې باندې اودس واجب دې، ددې دوجې نه غسل نه دې واجب۔

په خروج دمذی صورت کښې به جمیع ذکر وینځلې کیږی یا به موضع اصابت وینځل کافی وی؟ دعلماء په دې خبره باندې اجماع ده چې په خروج دمذی فقط موجب داودس دی۔[4]

البته اختلاف په دې خبره کښې دې چې په خروج دمذی دوجې نه صرف موضع اصابت وینځل پکاردی اوکه دذکر سره انثیین هم وینځل پکار دی ؟

امام زهری ﷫ فرمائی چې په خروج دمذی صورت کښې به جمیع ذکر وینځل واجب دی، صرف موضع اصابت وینځل کافی نه دی۔[5]

دامام مالک اود امام احمد رحمهماالله هم یویو روایت هم دادې۔[6]

دامام مالک او دامام احمد رحمهماالله یوبل روایت دادې چې دذکرسره سره دانثیینو وینځل هم واجب دی، هم دا دامام اوزاعی ﷫ رای هم ده۔[7]

دامام ابوحنیفه، دامام شافعی او دجمهوروعلماؤ مذهب دادې چې په خروج دمذی صورت

---

[1]) المصنف لعبد الرزاق _ ج١ص١٥٥)، رقم (٥٩٧) _ نیزدې سراوګورئ سنن النسائی، کتاب الغسل والتیمم من المجتبی، الوضوء من المذی، رقم (٤٣٦)_

[2]) فتح الباری (ج١ص٣٨٠))، کتاب الغسل، باب غسل المذی والوضوء منه _

[3]) حواله بالا_

[4]) اوجزالمسالک (ج١ص٤٧٣)، کتاب الطهارة، باب الوضوء من المذی _

[5]) عمدة القاری (ج٣ص٢١٩) کتاب الوضوء، باب غسل المذی والوضوء منه _

[6]) المغنی لابن قدامة(ج١ص١١٢) باب ماینقض الطهارة_والاستذکار(ج١ص٢٨٤) باب الوضوء من المذی

[7]) نیل الاوطار (ج١ص٢٧) باب ماجاء فی المذی _

كښې به صرف هم موضع اصابت وينځلې كيږي، ذكراو انثيين هريولره به دعدم اصابت په صورت كښې به دوينځلوضرورت نه وى ـ (١)
ذكر اوانثيين دغسل دقائلينو استدلال دحضرت رافع بن خديج ﷺ روايت نه دې:
،، ان عليا امر عمارا ان يسال رسول الله صلى الله عليه وسلم عن المذى، فقال: يغسل مذاكيره ويتوضا،، (٢)
،، يعنى حضرت على ﷺ حضرت عمار ﷺ ته حكم وركړوچې درسول الله ﷺ نه دمذى په باره كښې تپوس اوكړۀ، نوهغوى اوفرمائيل چې ذكر اوددې ګيرچاپيره مقامات دې اوينځلې شى اواودس دې اوكړې شى،،۔
دغه شان د ابوداودپه يو روايت كښې دى ،،ليغسل ذكره وانثييه،،_ (٣)
دحضرت عبدالله بن سعد انصارى ﷺ په روايت كښې دى ،، فتغسل من ذلك فرجك وانثييك ......،، (٤) يعنى تۀ به دمذى دوجې نه خپل شرمګاه او انثيين وينځې،،۔
په شرح معانى الآثار كښې دحضرت عمر ﷺ داثر نه هم دا حضرات استدلال كوى ،، اذا وجدت الماء فاغسل فرجك وانثييك ......،، _ (٥) يعنى ،، كله چې مذې اوومومې نو تۀ خپل شرمګاه اوانثيين اوينځه،،_
د جمهورو دلائل: ① په سنن نسائى كښې دحضرت ابن عباس ﷺ نه مروى دى:
،، تذاكر على والمقداد وعمار ....فقال النبى صلى الله عليه وسلم : ذالك المذى، اذا وجده احدكم فليغسل ذلك منه، وليتوضا وضوءه للصلاة.......،،_ (٦)
يعنى ،، حضور اكرم ﷺ اوفرمائيل دامذى ده، كله چې په تاسو كښې څوك مذى بيامومى نو دا دې اوينځى او دمانځه دپاره چې څنګه اودس كيږى دغه شان اودس دې اوكړى،،۔
② په سنن نسائى كښې اوپه مصنف عبدالرزاق كښې دحضرت ابن عباس ﷺ روايت دې، په كوم كښې چې حضوراكرم ﷺ فرمائيلى دى :
،، ذاك المذى، اذا وجد احدكم فليغسل ذلك منه، وليتوضا وضوءه للصلاة، او كوضوئه للصلاة،،_ (٧)

---

(١) عمدة القارى (ج٣ص٢١٩)، نيز د تفصيل دپاره اوګورئ أحكام الاحكام شرح عمدة الاحكام (ج١ص٦٣) كتاب الطهارة باب فى المذى وغيره _ وشرح النووى على صحيح مسلم (ج١ص١٤٣) كتاب الطهارة، باب المذى _
(٢) سنن النسائى، كتاب الطهارة،باب ماينقض الوضوء ومالاينقض الوضوء من المذى، رقم (١٥٥) _ وانظر السنن لابى داود، كتاب الطهارة، باب فى المذى، رقم (٢٠٧_٢٠)_
(٣) السنن لابى داود، كتاب الطهارة، باب فى المذى،رقم (٢٠٨)_
(٤) السنن لابى داود، كتاب الطهارة، باب فى المذى،رقم (٢١١)_
(٥) شرح معانى الآثار، كتاب الطهارة، باب الرجل يخرج من ذكره المذى كيف يفعل، رقم (١٤) _
(٦) سنن النسائى، كتاب الطهارة، باب الوضوء من المذى،رقم (٤٣٦)_
(٧) سنن النسائى، كتاب الطهارة، باب الوضوء من المذى،رقم (٤٣٦)_والمصنف لعبدالرزاق الصنعانى (ج١ص١٥٥)، رقم (٥٩٧) _

.. یعنی دامذی ده، په تاسو کښې چاته دې سره مخکښې والې اوشی نو..دې لره دې، اوینځی اودمونځ دپاره چې څنګه اودس کوی دغه شان دې مکمل اودس اوکړی ـ ، ،

ددې حدیث داوریدو نه پس ابن جریر دحضور ﷺ دارشاد .. فیغسل ذلك منه،، په باره کښې دعطاء رحمه الله نه تپوس اوکړونو امام عطاء رحمه الله جواب اوکړو..حیث المذی منه فقط،،_(1) مطلب داچې په کوم ځائې کښې مذی لګیدلې وی صرف هم هغه ځائې وینځل پکاردی یا جمیع ذکر لره؟ نوعطاء ورته جواب ورکړوچې چرته مذی لګیدلې وی صرف هغه ځاې لره دې اوینځی ـ

③ ـ په شرح معانی الآثار کښې د حضرت علی رضي الله عنه نه مروی دی :

،، کنت رجلا مذاء، وکانت عندی بنت رسول الله صلی الله علیه وسلم، فارسلت الی رسول الله صلی الله علیه وسلم، فقال : توضا واغسله،،_(2)

یعنی ،، زۀ په کثرت مذی په عارضه کښې مبتلا اووم، چونکه ماسره درسول الله ﷺ صاحبزادی وه دې وجې ما بل څوک دمسئلې دریافت کولودپاره حضورنبی اکرم ﷺ ته اولیږولو، نوهغوی اوفرمائیل چې بس ! اودس اوکړۀ او ،،هغې لره،، اوینځه،،_

④ په مصنف عبدالرزاق کښې دحضرت ابن عباس رضي الله عنه فتوی ده ،،......من المنی الغسل، ومن المذی والودی : الوضوء، یغسل حشفته ویتوضا،،(3)

حافظ ابن عبدالبر رحمه الله فرمائی : ،،واما معنی غسل الذکر من المذی، فانه یرید غسل مخرجه ومامس الاذی منه، وهذا الاصح عندی فی النظر،،_(4)

یعنی ،، غسل الذکر من المذی،، نه مرادمخرج دمذی لره اوکوم کوم ځې کښې چې مذی لګیدلی وی هغې لره وینځل دی، هم دا زمایه نیزعقلی اعتبار سره اصح دی ـ

دجمهورو دطرف نه مخالفینوته جواب : ترکوم ځې پورې چې دهغې روایاتوتعلق دې په کوم کښې چې ،،ذکر،، سره د،،انثیین،، لره دوینځلو ذکردې نوجمهورپه نیزدا یاخوپه استحباب باندې محمول دی ـ (5)

یاداحکم علاجا دې، څنګه چې امام طحاوی رحمه الله تصریح کړې ده چې داوبو دچهړکاؤ دې وجې نه تقلص کیږی اودخروج مذی انقطاع کیږی ـ (6)

یوجواب دا هم ورکړې شوې دې چې په عام طورباندې خلقودا ګنړل چې دمذی معامله د ،،بول،، نه اخف ده،نودومره احتیاط به ئې نه کولوڅومره چې پکاردې، دې وجې نه

---

(1) اوګورئ الاستذکار (ج۱ص۲۸۲)، باب الوضوء من المذی، والتمهید لابن عبدالبر(ج۲۱ص۲۰۵)_

(2) شرح معانی الآثار، کتاب الطهارة، باب الرجل یخرج من ذکره المذی کیف یفعل ؟ رقم (۵) _

(3) مصنف عبدالرزاق (ج۱ص۱۵۹) کتاب الطهارة، باب المذی،رقم (۶۱۰) _

(4) التمهید لابن عبد البر (ج۲۱ص۲۹۸)_

(5) المغنی لابن قدامة (ج۱ص۱۱۲) باب ماینقض الطهارة_

(6) شرح معانی الآ ثار کتاب الطهارة،باب الرجل یخرج من ذکره المذی کیف یفعل ؟

حضوراكرم ﷺ په دې كښې دشدت حكم وركړوچې ,,ذكر،،سره ,,انثيين،، لره هم اووينځئ.[1]
ابن رسلان رحمه الله فرمائي چې جمهورو اصل موجب لره كتلي دى. ځكه چې اصل موجب خو ,,خروج خارج،، دې نولهذاددې حكم به بل محل طرف ته متجاوز كيږي نه بلكه صرف مخرج سره به متعلق وي.[2]

ددې خبرې تائيد دجمهورو د وركړې شوى دلائلونه كيږي په كوم كښې چې د ,,اغسله،،[3] الفاظ دى، دكوم ضميرچې د ,,مذى،، طرف ته واپس ګرزي.

دخروج مذى په صورت كښې داوبو استعمال ضرورى دې كه استجمار بالاحجار كافى دى؟: په دې مسئله كښې اختلاف دې چې په خروج دمذى صورت كښې ددې دتطيهردپاره داوبواستعمال ضرورى دى كه يا داحجار استعمال كافى دې.

داحنافوپه نيزداحجار استعمالولوباندې اكتفاكول جائزدى.[4]

دشوافع په نيزدواړه اقوال دى. امام نووى رحمه الله په شرح دصحيح مسلم كښې دا قول راجح ګرزولي دې چې داوبواستعمال ضرورى دى.[5]

اوپه ,,المجموع،، كښې دويم قول يعنى اكتفابالاحجار لره قول اصح ګرزولي دې.[6]

دحنابله په نيز يو روايت د اكتفا بالاحجار دې[7] يوروايت په ,,نضح،، باندې داكتفادې[8] اويوروايت دادې چې غسل ضرورى دې.[9]

دمالكيه په نيزهم دواړه اقوال دى،البته ابن عبدالبر رحمه الله دا قول راجح ګرزولي دې چې ,,غسل،، ضرورى دې.[10] والله اعلم وعلمه اتم واحكم.

٥٢=بَاب ذِكْرِ الْعِلْمِ وَالْفُتْيَا فِي الْمَسْجِدِ

دباب سابق سره مناسبت: په دې باب كښې اوپه سابق باب كښې مناسبت داسې دې چې په باب سابق كښې دحضرت مقداد رضي الله عنه د ,,مذى،، د حكم په باره كښې سوال مذكوردې، اوپه

[1] مرقاة المفاتيح (ج١ص٣٣٥) باب مايوجب الوضوء.
[2] اوجزالمسالك (ج١ص٤٧٥).
[3] اوجزالمسالك (ج١ص٤٧٥).
[4] اوجزالمسالك (ج١ص ٤٧٣ و ٤٧٤).
[5] شرح النووى على صحيح مسلم (ج١ص١٤٣) كتاب الحيض، باب المذى.
[6] المجموع شرح المهذب (ج٢ص ١٤٤) باب الاستطابة.
[7] اوجزالمسالك (ج١ص ٤٧٤)،وفتح البارى لابن رجب (ج١ص٣٠٥)،كتاب الغسل،باب غسل المذى والوضوء منه.
[8] المجموع (ج٢ص ٥١٠)، باب ازالة النجاسة، وفتح البارى لابن رجب (ج١ص٣٠٦).
[9] المجموع (ج٢ص ١٤٤) باب الاستطابة.
[10] اوګورئ: الاستذكار(ج١ص ٢٨٤) كتاب الطهارة،باب الوضوء من المذى.

دې باب كښې د ,, اهلال للحج،، سوال مذكور دې، په دواړوكښې دامردينى متعلق استفسار دى ـ [1]

دترجمة الباب مقصد : حافظ رحمه الله فرمائى چې امام بخارى رحمه الله دهغه خلقوترديد كول غواړى كوم چې وائى چې په جمات كښې مباحثه كولوپه صورت كښې به رفع صوت لازميږى، په دې سلسله كښې داحضرت توقف كوى،امام بخارى رحمه الله په جواز باندې متنبه كولوسره دهغوى ترديد كوى.[2]

حضرت شيخ الهندرحمة الله فرمائى : ,, افتاء وتعليم وقضاء فى المسجد كښې تنگى اوكراهت گمان دې، دبعضې اكابرواقوال هم دتنگې طرف ته مشيردى [3]، دمؤلف رحمه الله په نيزيه دې اموروكښې توسع مستحسن ده، ځكه ئې دلته هم او په ابوابو دقضاء كښې هم توسع كړې ده ـ والله اعلم،، ـ [4]

حاصل داچې بعضې سلفوبه وئيل چې جماتونه دمونځونواودذكراذكار دپاره وضع كړې شوى دى تعليم اوتبليغ دجمات دوضع نه خلاف دى، نيزيه جمات كښې چې كله ماشومان سبق وائى نو شور اوشغرپ كيږى، مباحثه كيږى، آوازونه اوچت كيږى، نو جمات لره دداسې شورشغرپ نه پاكول پكاردى ـ

چنانچه اشهب رحمه الله نقل كوى : ,, سئل مالك عن رفع الصوت فى المسجد فى العلم وغيره، قال لاخير فى ذلك فى العلم ولافى غيره، لقد ادركت الناس قديما يعيبون ذلك على من يكون فى مجلسه، ومن كان يكون فى ذلك مسجده كان يعتذر منه، وانا اكره ذلك، ولا ارى فيه خيرا،، ـ [5]

يعنې ,, امام مالك رحمه الله نه كله چې تپوس اوكړې شوچې په جمات كښې دعلم وغيره مذاكره سره آواز اوچتول ښنگه دى ؟ نووې فرمائيل چې كه علم وى يا نورڅه په دې كه هيڅ خير نشته دې، ما په قديمه زمانه كښې خلق ليدل چې په كوم مجلس كښې به داسې كيدل نوهغوى به نه خوښول اوكه چرته به داسې په جمات كښې به كيدل نوهغوى به اعتذار كولو، زۀ په خپله دانه خوښومه اوپه دې كښې څه خيرنه وينم ،، ـ

امام بخارى رحمه الله ددغه حضراتو ترديد كوى اوفرمائى چې علم خوپخپله يومخصوص ذكردې ـ

---

[1]) عمدة القارى (ج٢ص٢١٧) ـ

[2]) فتح البارى (ج١ص٢٣٠) ـ

[3]) چنانچه په صحيح بخارى شريف كتاب الصلاة،باب رفع الصوت فى المساجد،رقم (٤٧٩) كښې دى ,, عن السائب بن يزيد قال : كنت قائما فى المسجد، فحصبنى رجل،فنظرت،فاذا عمربن الخطاب،فقال :اذهب فاتنى بهذين،فجئته بهما، قال: من انتما، اومن اين انتما؟ قالا: من اهل الطائف، قال: لوكنتمامن اهل البلد لاوجعتكما،ترفعان اصواتكما فى مسجدرسول الله صلى الله عليه وسلم،، ـ

[4]) الابواب والتراجم (ص٦٠) ـ

[5]) جامع بيان العلم وفضله (ج١ص٥٥٤)،باب جامع فى آداب العالم والمتعلم، فصل فى رفع الصوت فى المسجد وغيرذلک من آداب العلم، رقم (٩٢٤) ـ

امام ابوحنیفه یوځلې په جمات کښې خپل اصحابو سره په درس تدریس کښې مصروفه ووچې دسفیان بن عیینه رحمه الله تیریدل هلته اوشو ، نووې ونیل .. یا اباحنیفة، هذا فی المسجد ! والصوت لاینبغی ان یرفع فیه،، یعنی اې ابوحنیفه ! په جمات کښې دا څنګه آوازونه دی؟ ! دلته خو آواز اوچتول نه دی پکار!! امام ابوحنیفه رحمه الله اوفرمائیل ،، دعهم، فانهم لایفقهون الا بهذا،، _[1] یعنی دوی لره په خپل حال پریګده، داخلق هم داسې علم اوفقه حاصله وی. دوی لره هم داسې په علم کښې مناسبت پیداکیږی ـ ځکه چې کله دیوبل په مقابله کښې په جوش کښې وی نوهریوکس به خپل قوت فکریه پوره طریقې سره استعماله وی او قاعده دا ده کله چې داسې خبره شروع شی نوبه دې کښې جسمانی طاقت شامل شی اوبه مزه مزه خبره کولوبه خې آوازونه اوچت شی ـ

[۱۳۳] حَدَّثَنِی قُتَیْبَةُ بْنُ سَعِیدٍ قَالَ حَدَّثَنَا اللَّیْثُ بْنُ سَعْدٍ قَالَ حَدَّثَنَا نَافِعٌ مَوْلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ[2]. أَنَّ رَجُلاً قَامَ فِی الْمَسْجِدِ فَقَالَ یَا رَسُولَ اللَّهِ، مِنْ أَیْنَ تَأْمُرُنَا أَنْ نُهِلَّ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله علیه وسلم - « یُهِلُّ أَهْلُ الْمَدِینَةِ مِنْ ذِی الْحُلَیْفَةِ، وَیُهِلُّ أَهْلُ الشَّأْمِ مِنَ الْجُحْفَةِ، وَیُهِلُّ أَهْلُ نَجْدٍ مِنْ قَرْنٍ ». وَقَالَ ابْنُ عُمَرَ وَیَزْعُمُونَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله علیه وسلم - قَالَ « وَیُهِلُّ أَهْلُ الْیَمَنِ مِنْ یَلَمْلَمَ ». وَکَانَ ابْنُ عُمَرَ یَقُولُ لَمْ أَفْقَهْ هَذِهِ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله علیه وسلم -.

---

[1]) جامع بیان العلم وفضله (ج۱ص۵۵۵)،باب جامع فی آداب العالم والمتعلم، فصل فی رفع الصوت فی المسجد وغیرذلک من آداب العلم، رقم (۹۲۵)_

[2]) قوله ,,: عن عبدالله بن عمر،، : الحدیث، اخرجه البخاری ایضافی صحیحه (ج۱ص۲۰۶)،،کتاب الحج،باب فرض مواقیت الحج والعمرة، رقم (۱۵۲۲)، وباب میقات اهل المدینة، ولایهلوا قبل ذی الحلیفة، رقم (۱۵۲۵)، و(ج۱صض۲۰۷)، کتاب الحج، باب مهل اهل نجد،رقم (۱۵۲۷و۱۵۲۸)،و(ج۲ص۱۰۹۱) کتاب الاعتصام بالکتاب والسنة،باب ماذکرالنبی صلی الله علیه وسلم وحض علی اتفاق اهل العلم .... رقم (۷۳٤٤) _ ومسلم فی صحیحه، فی کتاب الحج،باب مواقیت الحج، رقم (۲۸۰۵_۲۸۰۷)، و(۲۸۰۹) والنسائی فی سننه، فی کتاب مناسک الحج والمواقیت،باب میقات اهل المدینة، رقم (۲۶۵۲) _ وباب میقات اهل الشام، رقم (۲۶۵۳)، وباب میقات اهل نجد، رقم (۲۶۵۶) _ وابوداود فی سننه، فی کتاب المناسک، باب فی المواقیت، رقم (۱۷۳۷)_ والترمذی فی جامعه، فی ابواب الحج، باب ماجاء فی مواقیت الاحرام لاهل الافاق، رقم (۸۳۱) _ وابن ماجه فی سننه، فی ابواب المناسک،باب مواقیت اهل الافاق، رقم (۲۹۱٤)، والدارمی فی سننه،فی کتاب المناسک،باب المواقیت فی الحج، رقم (۱۷۹۰و۱۷۹۱)_ واحمد فی مسنده (ج۲ص۳)، رقم (٤٤٥٥)،و(ج۲ص٤٨)، رقم (۵۰۷۰)،و(ج۲ص٤٨)،رقم (۵۰۸۷،و (ج۲ص۵۵)، رقم (۵۱۷۲)،و (ج۲ص۶۵)، رقم (۵۳۲۳)،و (ج۲ص۸۲)، رقم (۵۵٤۲)_

رجال الحدیث

① **قتیبه بن سعید** : دا ابورجاء قتیبه بن سعیدبن جمیل بن طریف ثقفی رحمه الله دي ـ ددهٔ حالات په کتاب الایمان، باب افشاء السلام من الاسلام، سره تیرشوی دی ـ (۱)

② **اللیث بن سعد** : دا امام لیث بن سعد مصری رحمه الله دي ـ ددهٔ حالات په کتاب ,,بدء الوحی،، د دریم حدیث سره تیرشوی دی ـ (۲)

③ **نافع مولی عبدالله بن عمر** : دا دمدینې منورې مشهور عالم اومفتی نافع مولی عبدالله بن عمرالقرشی العدوی العمری رحمه الله دې ـ (۳)

دیوقول مطابق ددهٔ اصل تعلق ,,المغرب،، سره، دویم قول دادې چې دې اصلا د نیشاپور وو، د دریم قول مطابق دې دکابل په قیدیانوکښې وو، څلورم قول دادې چې ددهٔ تعلق د طالقان سره وو (۴)

بهرحال په یو غزوه کښې دې قیدی راغللې وواوحضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنه دې واخستلو ـ (۵) ددهٔ دپلار دنوم په باره کښې هم ډیر اقوال دی، بعضو ,, هرمز،، اوبعضو ,, کاوس،، ښودلې دې ـ (۶)

دې دحضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما راوی دې، ددوی نه علاوه دحضرت عائشه، حضرت ابوهریره، دحضرت رافع بن خدیج، حضرت ابوسعید خدری، حضرت ام سلمه، حضرت ابولبابه رضي الله عنهم نه روایت حدیث کوی دغه شان دحضرت بن عمر زوجه صفیه بنت ابی عبید اودحضرت ابن عمر دصاحبزادګانو سالم، عبدالله اوعبیدالله نه هم روایت کوی ـ

اوددهٔ نه روایت کونکو کښې امام زهری، ایوب سختیانی، عبدالله بن عمر، عبیدالله بن عبدالله بن عمر، زیدبن واقد، حمیدالطویل، ابن جریج، امام مالک، صالح بن کیسان، ابن عون، یحیی بن سعید، موسی بن عقبه، اسماعیل بن امیه، ایوب بن موسی، یونس بن

---

۱) کشف الباری (ج۲ص۱۸۹)ـ

۲) کشف الباری (ج۱ص۳۲٤)ـ

۳) اوګورئ تهذیب الکمال (ج۲۹ص۲۹۸)ـ

۴) تهذیب الکمال (ج۲۹ص۲۹۸)ـ

۵) قال النووی فی تهذیب الاسماء واللغات (ج۲ص۱۲۳)،رقم (۱۸۷) : ,, سبی وهو صغیر، فاشتراه ابن عمر،، ـ وقال ابن ابی حاتم فی الجرح والتعدیل (ج۸ص۵۱۷)،رقم (۱۵۷۷-۲۰۷۰): ,, اصابه ابن عمر فی بعض غزواته،، ـ والله اعلم

۶) اوګورئ تهذیب الکمال (ج۲۹ص۲۹۸)، وتهذیب الاسماء واللغات (ج۲ص۱۲۳) نقلا عن الحاکم فی تاریخ نیسابور ـ تنبیه : قال العینی فی عمدة القاری : ,,نافع بن سرجس،بفتح السین المهملة وسکون الراء وکسرالجیم وفی آخرسین اخری ....،، وهذا سبق قلم نشا عن سبق نظر، حیث اراد ترجمة نافع مولی عبدالله بن عمرعن کتاب الجرح والتعدیل لابن ابی حاتم فوقع نظره الی ترجمة نافع بن سرجس، الذی ترجم له بعده مباشرة، فکتب الاسم وضبطه، ثم نقل بعد ترجمة نافع مولی عبدالله بن عمر ـ والله اعلم ـ

یزید، جویریه بن اسماء لیث بن سعد، محمدبن عجلان، ابن ابی ذهب، ضحاک بن عثمان، سلیمان بن موسی، بردبن سنان، ابن ابی رواد، عبدالرحمن بن السراج، عبیدالله بن الاخنس، محمدبن اسحاق، اسامه بن زید، عمربن محمد، صخربن جویریه، همام بن یحیی، هشام بن سعد، لیث بن ابی سلیم، حجاج بن ارطاة، اشعث بن سوار، اسحاق بن ابی فروة، ابومعشرنجیح، عبدالله بن نافع اوعثمان البری رحمهم الله وغیره بې شمیره حضرات دی ـ [۱]

ابن سعد رحمه الله فرمائی ,, کان ثقة کثیر الحدیث،، ـ [۲]

امام بخاری رحمه الله فرمائی ,, اصح الاسانید: مالك عن نافع عن ابن عمر،، ـ [۳]

امام مالك رحمه الله فرمائی چې کله زۀ نافع لره دحضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنه نه روایت کول اورم نوبیا ماته په دې خبرې باندې هیڅ پرواه نه وی چې داما دبل چانه اوریدلې نه دې ـ [۴]

عجلی رحمه الله فرمائی ,, مدنی تابعی، ثقة،، ـ [۵]

ابن خراش وائی ,, ثقة نبیل،، ـ [۶] امام نسائی رحمه الله فرمائی ,, ثقة،، ـ [۷]

ابن عیینه رحمه الله فرمائی ,, ای حدیث اوثق من حدیث نافع ؟،، [۸]

احمدبن صالح مصری رحمه الله فرمائی ,, کان نافع حافظا ثبتا، له شان، وهواکبر من عکرمة عند اهل المدینة،، ـ [۹]

خلیلی رحمه الله فرمائی : ,, نافع من ائمة التابعین بالمدینة، امام فی العلم، متفق علیه، صحیح الروایة، منهم من یقدمه علی سالم، ومنهم من یقارنه به، ولایعرف له خطائی جمیع ما رواه،، ـ [۱۰]

یعنی ,, نافع دمدینې دائمه تابعینو کښې دې، په علم کښې متفق علیه امام دې، صحیح روایت کونکې دې بعضې حضرات دې دسالم نه هم وړاندې کوی اوبعضې ئې دهغه همسر ګرزوی، ددۀ په ټولوروایاتونو کښې څه غلطی اونه موندلې شوه،، ـ

امام نووی فرمائی رحمه الله ,, اجمعوا علی توثیقه،، ـ [۱۱]

---

[۱] شیوخواوتلامذه تفصیل دپاره اوګورئ تهذیب الکمال (ج۲۹۸ ـ ۳۰۳)، وسیراعلام النبلاء (ج۵ص۹۵ـ۹۷)
[۲] تهذیب الکمال (ج۲۹ص۳۰۳)ـ
[۳] حواله بالا ـ
[۴] حواله بالاـ
[۵] تهذیب الکمال (ج۲۹ص ۳۰٤)ـ
[۶] حواله بالاـ
[۷] حواله بالا ـ
[۸] کتاب الجرح والتعدیل لابن ابی حاتم (ج۸ص۵۱۷)، رقم (۱۵۳۷۷-۲۰۷۰) ـ
[۹] تهذیب التهذیب (ج۱۰ص ٤۱٤)، وتعلیقات تهذیب الکمال (ج۲۹ص۳۰۶)ـ
[۱۰] تهذیب التهذیب (ج۱۰ص٤۱۵، ٤۱٤) ـ
[۱۱] تهذیب الاسماء واللغات (ج۲ص ۱۲٤)، رقم (۱۸۷)ـ

حافظ ذهبي رحمه الله فرمائي ,,الامام، المفتي، الثبت، عالم المدينة،،_[1]

دغه شان هغه فرمائي ,,وقول ميمون بن مهران: كبر وذهب عقله، قول شاذ، بل اتفقت الامة على انه حجة مطلقا،،_[2]

يعني.. ميمون بن مهران رحمه الله چې كوم فرمائيلي دي چې نافع د بډهاتوب (كمزروتيه) نه پس دعقل اوبوهه نه بې خبره شوې وو، دابلكل شاذقول دې، ټول امت په دې خبره باندې متفق دې چې نافع مطلقاً حجت دې،،۔

ابن حبان رحمه الله دې په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دې ۔[3]

دنافع مولى عبدالله بن عمر رضي الله عنه وفات داصح قول مطابق ۱۱۷ هجرى كښې شوې دې ۔[4]

رحمه الله تعالى رحمة واسعة

④ **حضرت عبد الله بن عمر** رضي الله عنه :دحضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنه حالات په كتاب الايمان،,,باب الايمان وقول النبي صلى الله عليه وسلم: بني الاسلام على خمس،، لاندې تيرشوى دى ۔[5]

قوله: أَنَّ رَجُلاً قَامَ فِي الْمَسْجِدِ: حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنه فرمائي چې يوسړي په جمات كښې اوردېدلو۔

هم دا مقصودبالترجمة دې چې يوسړې په جمات كښې اوردېدلواوهغه دحضور صلى الله عليه وسلم نه سوال اوكړو۔ داسړې څوک وو چا هم ددۀ نوم نه دې ذكر كړې ۔[6]

د,,مسجد،، نه مراد مسجدنبوى دې[7]، حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چې ددې نه معلوميږى چې دمواقيت حج په باره په حديث كښې مذكورسوال دمديني منورې نه دسفركولونه مخكښې وو۔[8]

قوله: فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، مِنْ أَيْنَ تَأْمُرُنَا أَنْ نُهِلَّ :عرض ئې اوكړو يارسول الله! تاسومونږ ته د كوم ځاې نه دتلبيه لوستلو اوداحرام تړلوحكم راكوئ؟

قوله: فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «يُهِلُّ أَهْلُ الْمَدِينَةِ مِنْ ذِي

---

[1] سير اعلام النبلاء (ج۵ص۹۵)_

[2] سيراعلام النبلاء (ج۵ص۱۰۱)_

[3] كتاب الثقات لابن حبان (ج۵ص۴۶۷)_

[4] سيراعلام (ج۵ص۱۰۱)_

[5] كشف البارى (ج۱ص۶۳۷)_

[6] قال الحافظ.,,لم اقف على اسم هذا الرجل،،_ (فتح البارى ج۱ص۲۳۰)، وقال ايضا : ,,لم يسم هذا الرجل،،_ (هدى السارى ص۳۹۰)_

[7] فتح البارى (ج۱ص۲۳۰) _

[8] حواله بالا

الْحُلَيْفَةِ، وَيُهِلُّ أَهْلُ الشَّأْمِ مِنَ الْجُحْفَةِ، وَيُهِلُّ أَهْلُ نَجْدٍ مِنْ قَرْنٍ»: رسول الله ﷺ اوفرمانيل اهل مدينه به دذوالحليفه نه تلبيه لولى او احرام به تړى، او اهل شام به د جحفه نه احرام تړى او اهل نجد به دقرن نه احرام تړى ـ

ذوالحليفه : دتصغير سره، يعنى دحاء په ضمه سره، او دلام په فتحه سره دي، دي نه پس ياء مثناة من تحت ساكنه دي، دي نه پس فاء مفتوح ده، اوپه آخره كښې تاء مدوره ده ـ [1]

ذوالحليفه دمدينې منورې په جنوب كښې شپږ يا اووه ميلا يعنى ۹ كلوميټرلرې ديوځې نوم دي، نن سبا ورته ,, بئر على ،، يا ,, آبار على ،، وائيلې كيږى ـ [2]

الجحفه : جحفه : بالضم، ثم السكون، والفاء ـ

اهل شام اواهل مصركه په مدينه منوره نه تيريږى نو دوى دپاره ميقات جحفه دي اوكه په مدينه منوره تيريږى نو داهل مدينه دپاره ميقات ذوالحليفه دي ـ [3]

دا جحفه دمدينه منورې نه د شپږ مراحلوپه فاصله باندې مقام ,, رابغ ،، نه جنوب مشرق طرف ته تقريبا څليريش كلوميټرباندې واقع دي ـ [4]

ددې اصل نوم ,, مهيعه ،، «بفتح الميم وسكون الهاء وفتح الياء المثناة من تحت، بعدها عين مهملة مفتوحة، وبعدها تاء مدورة» وو، يوقوم دغلته راغللو اوآباد شو، سيلاب راغللوهغوى ئې ټول غرق كړل دې وجې نه دهغوى نوم ,, جحفه ،، كيخودلې شو ـ [5]

قرن : قرن «بفتح القاف وسكون الراء المهملة، وبعدها نون» ـ

دا د اهل نجد ميقات دي، دې ته قرن المنازل هم وئيلې كيږى، دمكه مكرمه نه اتيه كلوميټره لرې دې ـ [6] په دې كښې ,, راء ،، باندې فتحه لوستل غلط دى [7] ،, قرن ،، بفتح الراء ،، ياخوديمن يوه قبيله ده، دحضرت اويس قرنى رحمه الله تعلق ددې قبيلې سره وو ـ [8]

قوله : وَقَالَ ابْنُ عُمَرَ وَيَزْعُمُونَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «وَيُهِلُّ أَهْلُ الْيَمَنِ مِنْ يَلَمْلَمَ» . وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ يَقُولُ لَمْ أَفْقَهْ هَذِهِ مِنْ

---

[1] انظر معجم البلدان (ج۲ص۲۹۵) ـ

[2] معجم البلدان (ج۲ص۲۹۵)، واطلس الحديث النبوى (ص۱۵۰) ـ

[3] معجم البلدان (ج۲ص۱۱۱) ـ

[4] معجم البلدان (ج۲ص۱۱۱) واطلس الحديث النبوى (ص ۱۵۰) ـ

[5] معجم البلدان (ج۲ص۱۱۱) ،وعمدة القارى (ج۲ص۲۱۸)، والفتح الربانى (ج۱۱ص۱۰۵)، كتاب الحج والعمرة، ابواب الاحرام ومواقيته، وصفته، واحكامه، باب مواقيت الاحرام المكانية ـ

[6] معجم البلدان (ج٤ص۳۳۱) واطلس الحديث النبوى (ص ۱۵۰) ـ

[7] فتح البارى (ج۱ص ۲۳۰) ـ

[8] اوګورئ: المجموع شرح المهذب (ج۷ص۱۷۰)، كتاب الحج، باب المواقيت ـ

رَسُولِ اللّٰهِ - صلى الله عليه وسلم : حضرت ابن عمر ﷺ فرمائى چې خلق وائى چې رسول الله ﷺ اوفرمائيل چې اهل يمن دې ديلملم نه احرام تړى ـ حضرت ابن عمر ﷺ فرمائيل به چې زۀ دحضوراكرم ﷺ په دې خبره باندې نه اووم پوهه شوې ـ

يلملم : دې ته الملم هم وئيلې كيږى، دا دمكه مكرمه نه جنوب طرف ته په سل كلوميټرفاصله باندې واقع دې ـ [1]

د مواقيت احرام تحديد : حضرت ابن عمر ﷺ په دې حديث كښې په جزم سره ددريو مواقيتوذكركړې دې،د,, ذات عرق،، ذكرئې بلكل نه دې كړې، يلملم كوم چې داهل يمن ميقات دې دهغې تذكره په لفظ ,, زعم،، سره ده، حضرت ابن عمر ﷺ په خپل دې روايت كه خوفرمائى چې حضور ﷺ د,,يلملم،، كومه تذكره كړې ده په هغې زۀ پوهه نه شومه، اوپه بل روايت كښې دى چې هغه دحضور ﷺ نه په دې باره كښې اوريدلى هم نه دى، البته دنورو نه ئې اوريدلى دى ـ

چنانچه دمؤطا په روايت كښې دى,, قال عبدالله : وبلغنى ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال : ويهل اهل اليمن من يلملم،، ـ [2]

صحيح مسلم اوپه سنن نسائى كښې يو روايت دې ,, وذكرلى ـ ولم اسمع ـ انه قال : ويهل اهل اليمن من يلملم،، ـ [3]

ددې ټولو رواياتونه معلوميږى چې حضرت ابن عمر ﷺ دحضور ﷺ نه ددرې مواقيتوپه باره كښې براه راست محقق طورباندې اوريدلى وو، او ديلملم په باره كښې دهغوى ﷺ نه نه وواوريدلى ياخوديو بل صحابى نه ئې اوريدلى وو،چونكه مرسل صحابى عن الصحابى هم صحيح اوحجت دې، دې وجې نه وئيلى كيږى چې په دې حديث كښې هغه دڅلورو مواقيتو ذكر كوى ـ

دحضرت ابن عباس ﷺ روايت په صحيح بخارى كښې موجود دې :

,,ان النبى صلى الله عليه وسلم وقت لاهل المدينة ذالحليفة، ولاهل الشام الجحفة، ولاهل نجد قرن المنازل، ولاهل اليمن يلملم، هم لهن ولمن اتى عليهن من غيرهن، ممن اراد الحج والعمرة،.......ـ [4]

يعنى ,, حضور ﷺ داهل مدينه دپاره ذوالحليفه، داهل شام دپاره جحفه، داهل نجد دپاره قرن المنازل او داهل يمن دپاره يلملم ميقات مقرر كړو،دادې دغه علاقودباشندګانو دپاره هم ميقاتونه دى اودهغه خلقودپاره هم كوم چې دحج اوعمره دپاره په علاقوباندې راځى،

---

[1]) معجم البلدان (ج٥ص٤٤١)،واطلس الحديث النبوى (ص٣٧٩)ـ

[2]) مؤطا امام مالک بشرح اوجزالمسالک، كتاب الحج،باب مواقيت الاهلال،رقم (٧١٤ـ٢٢)ـ

[3]) صحيح مسلم،كتاب الحج،باب مواقيت الحج، رقم (٢٨٠٩)ـ وسنن النسائى،كتاب المناسک،باب ميقات اهل نجد،رقم (٢٦٥٦)ـ

[4]) صحيح البخارى (ج١ص٢٠٦)،كتاب الحج، باب مهل اهل مكة للحج والعمرة، رقم (١٥٢٤)ـ

اگرچه ددغه علاقو اوسيدونکی نه وی،،۔

داهل عراق میقات: حافظ ابن عبدالبر رحمه الله فرمائی چې دذوالحلیفه، جحفه، قرن المنازل او د یلملم په میقات کیدو باندې خو دټولو اتفاق دې۔

البته داهل عراق دمیقات په باره کښې داهل علمو اختلاف دې چې ددوی میقات کوم دې؟ او داچا مقرر کړې دې؟ آیا حضور اکرم ﷺ په خپله باندې مقرر کړې وو که حضرت عمر رضی الله عنه مقرر کړې وو۔

امام ابوحنیفه، سفیان ثوری، امام مالک او ددوی ټول اصحاب وائی چې دعراق او دغه طرف ته دمشرق میقات ,, ذات عرق،، دې۔

او امام شافعی او (دیو قول مطابق) سفیان ثوری رحمهما الله فرمائی چې که چرې اهل عراق به دمقام ,,عقیق،، نه احرام اوتړی نو دابه ډیره بهتره او اولی وی۔ [1]

په دې کښې بعضې حضرات وائی چې داهل عراق دمیقات ,, ذات عرق،، تعیین خو حضرت عمر رضی الله عنه کړې دې، ځکه چې عراق دهغوی په زمانه کښې فتح شوې وو، دحضور ﷺ په زمانه کښې دمسلمانانو په لاس کښې نه وو۔

چنانچه حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما نه کله چې داهل عراق دمیقات په باره کښې تپوس اوکړې شونو وفرې مائیل ,,لاعراق یومئذ،، [2] چې ,, په هغه زمانه کښې عراق دمسلمانانو سره نو وو۔،،

لیکن نور حضرات وائی چې ,, ذات عرق،، تعیین په خپله حضور ﷺ فرمائیلې دې، چنانچه دحضرت عائشه رضی الله عنها نه مروی دی:۔

,, ان رسول الله صلی الله علیه وسلم وقت لاهل العراق ذات عرق،،۔ [3]

یعنی ,, حضور اکرم ﷺ داهل عراق دپاره ذات عرق میقات مقرر فرمائیلې دې،،۔

دغه شان حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه هم مروی دی:

وقت رسول الله صلی الله علیه وسلم لاهل المدینة ذا الحلیفة، ولاهل الطائف قرن، وهی نجد، ولاهل الشام الجحفة، ولاهل الیمن یلملم، ولاهل العراق ذات عرق،،۔ [4]

یعنی ,,رسول الله ﷺ داهل مدینه دپاره ذوالحلیفه، داهل طائف دپاره قرن کوم چې دنجد علاقه ده، داهل شام دپاره جحفه او داهل یمن دپاره یلملم لره میقات مقرر فرمائیلې دې،،۔

---

[1] الاستذکار لابن عبدالبر (ج۳ص ۳۳٤)، کتاب الحج، باب مواقیت الاهلال، والمجموع (ج۷ص ۱۷۱و۱۷۲)۔

[2] مسند احمد (ج۲ص ۱٤۰)، رقم (٦۲٥۷)، ومصنف ابن ابی شیبة (ج۸ص ۳٦٤) کتاب المناسک وباب فی مواقیت الحج، رقم (۱٤۲٦۳)۔

[3] سنن ابی داود، کتاب المناسک، باب فی المواقیت، رقم (۱۷۳۹)۔

[4] اخرجه ابن عبدالبر بسنده فی التمهید، انظر فتح المالک بتبویب التمهید لابن عبدالبر (ج٥ص ۳۱۱)، کتاب الحج، باب مواقیت الاهلال۔

ترکوم ځې پورې چې دحضرت ابن عمر ﷺ دروایت تعلق دې په کوم کښې چې ,, لاعراق یومئذ،، فرمائیلی وو، دکوم نه چې دا په پوهه کښې راتلل چې د ,, ذات عرق،، تحدید او توقیت دحضور نبي کریم ﷺ دطرف نه نه ووشوې، نو ددې په باره کښې وئیلې کیدشی چې حضرت ابن عمر ﷺ چونکه دحضور ﷺ نه نه دی اوریدلی، او دغه وخته پورې عراق هم نه ووفتح شوې څکه هغوی قیاس اوکړو اووئې فرمائیل ,, لاعراق یومئذ،، ګنې وئیلې کیدې شوچې په دغه زمانه کښې خو ,,دشام،، علاقه هم نه وه فتح شوې، ددې باوجود هغوی د,,شام،، اودمصر،، اوسیدونکو دپاره د ,,جحفه،، توقیت اوفرمائیلو۔
دغه شان په یوحدیث کښې ارشاد دې :

,, منعت العراق درهمها وقفیزها ومنعت الشام مدیها ودینارها، ومنعت مصر اردبها ودینارها،،_ [1]
یعنی ,, اهل عراق خپل درهم اوقفیزایسارکړل او اهل شام خپل مدی اودینار ایسارکړل او مصرخپل اردب او دینار ایسارکړل، ،اردب، مدی اوقفیزدمختلف پیمانو نومونه دی۔
ظاهره ده چې په هغه زمانه کښې شام اوعراق نه وو فتح شو،ابن عبدالبر رحمه الله فرمائی چې دلته ,, منعت،، د ,, ستمنع،، په معنی کښې دې [2] ګویاحضور اکرم ﷺ قبل از فتح دا پیشین ګویانې فرمائیلی دی چې آئنده به بیا روستو عراق اوشام داسلامی حکومت په نګرانې به کیږی۔
ددې وضاحت دا دې چې دحضوراکرم ﷺ په زمانه کښې عراق اوشام نه ووفتح شوی، خونبی کریم ﷺ په دې حدیث کښې اوفرمائیل چې عراق اوشام اومصر به جزیه ورکول ختم کړی، ددې مطلب شارحینو دا بیان کړې دې چې دا ممالک به مفتوح شی او دهغې خاې خلق به اسلام راوړی، څکه دهلته نه به دجزیه راتلل بندشی ـ دویم مطلب دابیان شوې دې چې داممالک به داسلامی حکومت په نګرانې کښې راشی، البته په آخرزمانه کښې به دعجمو اودکفارو غلبه به شی، دعراق اوشام نه چې کومه جزیه راتلله هغه به نه راځی ـ [3] بهرصورت په دې حدیث کښې حضور اکرم ﷺ دطرف نه دا پیشین ګوی اموندلې شوې چې عراق او مصراوشام به داسلامی حکومت په زیر نګرانې کښې راشی ـ
دغه شان به نبی کریم ﷺ دعراق اوشام دپاره قبل از فتح مواقیت هم مقرر فرمائیلی، څکه چې دغه علاقې داهل اسلام په لاس کښې عنقریب راتلونکې وې۔

---

[1] صحیح مسلم، کتاب الفتن، باب لا تقوم الساعة حتی یحسرالفرات عن جبل من ذهب، رقم (٧٢٧٧)، وسنن ابی داود، کتاب الخراج والفیء والامارة، باب فی ایقاف ارض اسواد وارض العنوة، رقم (٣٠٣٥)، ومسند احمد (ج٢ص٢٦٢)، مسند ابی هریرة رضی الله عنه، رقم (٧٥٥٥) _
[2] فتح المالك (ج٥ص٣١٠و٣١١)، کتاب الحج،باب مواقیت الاهلال_
[3] اوګورئ شرح النووی علی صحیح مسلم (ج٢ص٣٩١)، کتاب الفتن _

دکوم ځای پورې چې دامام شافعي رحمه الله د .. عقیق،، نه احرام تړل افضل ګرزولو تعلق دې، نود دې وجې نه پوخوهغه حدیث دې کوم چې دحضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه مروی دې .. وقت رسول الله صلی الله علیه وسلم لاهل المشرق العقیق،، (۱) یعنی .. حضور اکرم ﷺ داهل مشرق دپاره ..عقیق،، میقات مقرر کړې دې،، ـ

لیکن ددې مطلب دا نه دې چې ..ذات عرق،، میقات نه دې، بلکه د امام شافعي سره سره دټولو اهل علمو یه نیز.. ذات عرق،، میقات دې، البته .. عقیق،، چونکه دې نه لګ لرې دې لهذا احتیاط هم په دې کښې دې چې .. دعقیق،، نه احرام اتړلې شی ـ (۲)

اوجمهور دا مذکوره حدیث ضعیف ګرزوی (۳) اودهغه احادیثونه استدلال کوی په کوم کښې چې د ..ذات عرق،، تصریح راغلې ده ـ

دمواقیت په باره کښې به تفصیلات انشاء الله په کتاب الحج کښې راشی ـ

والله سبحانه وتعالی اعلم وعلمه اتم واحکم.

۵۳-باب : مَنْ أَجَابَ السَّائِلَ بِأَكْثَرَ مِمَّا سَأَلَهُ

دباب سابق سره مناسبت : په دواړو بابونوکښې مناسبت بالکل واضح دې چې په هرباب کښې سوال کول او جواب ورکول مذکور دی ـ (۴)

دترجمة الباب مقصد : ابن منیر رحمه الله فرمائی چې دترجمة الباب مقصد په دې خبره بآندې تنبیه کول چې جواب دسائل دسوال مطابق کیدل ضروری نه دی ـ (۵)

---

(۱) سنن ابی داود، کتاب المناسک، باب فی المواقیت، رقم (۱۷۴۰) ـ

(۲) المجموع (ج۷ص۱۷۲) کتاب الحج، باب المواقیت ـ وفتح المالک (ج۵ص۳۱۱) ـ

(۳) قال الزیلعی فی نصب الرایة (ج۳ث۱٤)، (۳۹٦٤و۳۹٦۵): ,, قال ابن القطان فی کتابه : هذا حدیث اخاف ان یکون منقطعا، فان محمد بن علی بن عبدالله بن عباس انما عهد یروی عن ابیه عن جده ابن عباس، کماجاء ذلک فی صحیح مسلم، فی صلاته علیه السلام من اللیل ـ وقال مسلم فی کتاب التمییز: لانعلم له سماعا من جده، ولا انه لقیه، ولم یذکر البخاری ولاابن ابی حاتم انه یروی عن جده، وذکرانه یروی عن ابیه.. ـ انتهی

وقال النووی فی المجموع (ج۷ص۱٦۹) :

,,رواه ابوداو والترمذی، وقال : حدیث حسن، ولیس کما قال، فانه من روایة یزید بن ابی زیاد، وهوضعیف باتفاق المحدثین.. ـ

وقال الحافظ فی التلخیص الحبیر(ج۳ص۸٤٦)، کتاب الحج، باب المواقیت، رقم (۹۷۱) : ,, قلت فی نقل الاتفاق نظر، ویعرف ذلک من ترجمة ـ وله علة اخری وقال مسلم فی الکنی : لایعلم له سماع من جده یعنی محمد بن علی..ـ

(۴) عمدة القاری (ج۲ص۲۲۰) ـ

(۵) المتواری (ص۶۵) ـ

دامام بخارى رحمه الله مقصد دا دې كه چرې څوک سائل سوال اوكړى نو په جواب كښې مزيد اضافه اوكړې شى نو داجائز دى، بلكه په بعضې وختونو كښې انسب اويه بعضې وختونو كښې ضرورى وى ـ (١)
مثلاً په يوه مسئله كښې تفصيلات دى او ددتفصيلاتو دذكركولونه بغيردا ويره وى چې مستفتى به په غلطۍ كښې پريوځى نو دې لره بيانول مناسب دى ـ
اوكه چرې دا خطره وى چې مستفتى به غلط مطلب اخستو سره به خپل مقصد حل كوى نو دمسئلې شقونولره واضحه كول پكار دى، چې هغه دا اونه وائى چې ما ددې لفظ نه دا مطلب گڼرلې وو ـ

يو اشكال اودهغې جواب : دلته يواشكال دا كيږى چې ډيرو اصوليينو دا قاعده بيان كړې ده چې جواب دسوال مطابق پكاردې ـ دلته په ظاهره دامام بخارى رحمه الله ترجمة ددې قاعدې معارضه ده ـ
ددې جواب دادې چې داصوليينو دكلام دا مطلب نه دې چې په دې باندې اضافه اونه كړې شي، بلكه مطلب دا دې چې په جواب كښې دسوال ټولې خبرې راشى. (٢) يوځيزدې پاتې نشى
امام بخارى رحمه الله دكتاب العلم په اخيره كښې دا ترجمه منعقد كولوسره دې خبرې طرف ته اشاره كړې ده چې ما دعلم دترغيب او تحريض اوددې مسائلوسره متعلق ضرورت اوحاجت نه زيات تراجم منعقد كړى دى ـ (٣) والله اعلم

[١٣٤] حَدَّثَنَا آدَمُ قَالَ حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي ذِئْبٍ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ (٤) عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم -. وَعَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ سَالِمٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم -

---

(١) الكنزالمتوارى فى معادن لامع الدرارى (ج٢ص ٣٩٤)ـ
(٢) حواله بالاـ
(٣) اوگورئ فتح البارى (ج١ص ٢٣١)، والكنزالمتوارى (ج٢ص٣٩٥) ـ
(٤) قوله : ,, عن ابن عمر رضى الله عنهما،، الحديث، اخرجه البخارى ايضافى كتاب الصلاة،باب الصلاة فى القميص والسراويل والتبان والقباء، رقم (٣٦٦)، وفى كتاب الحج، باب مالايلبس المحرم من الثياب، رقم (١٥٤٢)، وجزاء الصيد، باب ماينهى من الطيب للمحرمة، رقم (١٨٣٨)، وباب لبس الخفين للمحرم اذالم يجد النعلين،رقم (١٨٤٢)، وفى كتاب اللباس، باب لبس القميص،رقم (٥٧٩٤)،وباب البرانس، رقم (٥٨٠٣)، وباب السراويل، رقم (٥٨٠٥)، وباب العمائم، رقم (٥٨٠٦)، وباب الثوب المزعفر، رقم (٥٨٤٧)، وباب النعال السبتية، رقم (٥٨٥٢)ـ ومسلم فى صحيحه، فى كتاب الحج،باب مايباح للمحرم بحج اوعمرة لبسه ومالايباح ......رقم (٢٧٩١ـ٢٧٩٣)ـ والنسائى فى سننه،فى كتاب المناسك، باب النهى عن الثياب المصبوغة بالورس والزعفران فى الاحرام،رقم (٢٦٦٧و٢٦٦٨)،وباب النهى عن لبس القميص فى الاحرام، رقم (٢٦٧٤)، وباب النهى عن لبس السراويل فى الاحرام، رقم (٢٦٧١)،وباب النهى عن ان تنتقب المراة الحرام، رقم (٢٦٧٤)، وباب النهى عن لبس البرانس فى الاحرام، رقم (٢٦٧٥و٢٦٧٦)،وباب النهى عن لبس العمامة فى الاحرام، رقم (٢٦٧٧و٢٦٧٨)، وباب النهى عن لبس الخفين فى الاحرام،رقم (٢٦٧٩)، وباب قطعهما اسفل من الكعبين، رقم (٢٦٨١)، وباب النهى عن ان ... [بقيه حاشيه په راروانه صفحه..

أَنَّ رَجُلاً سَأَلَهُ مَا يَلْبَسُ الْمُحْرِمُ فَقَالَ « لاَ يَلْبَسِ الْقَمِيصَ وَلاَ الْعِمَامَةَ وَلاَ السَّرَاوِيلَ وَلاَ الْبُرْنُسَ وَلاَ ثَوْبًا مَسَّهُ الْوَرْسُ أَوِ الزَّعْفَرَانُ، فَإِنْ لَمْ يَجِدِ النَّعْلَيْنِ فَلْيَلْبَسِ الْخُفَّيْنِ وَلْيَقْطَعْهُمَا حَتَّى يَكُونَا تَحْتَ الْكَعْبَيْنِ ».

[٣٥٩، ١٤٦٨، ١٧٤١، ١٧٤٥، ٥٤٥٨، ٥٤٦٦، ٥٤٦٨، ٥٤٦٩، ٥٥٠٩، ٥٥١٤]

رجال الحديث

① **ادم** : دا آدم بن ابى اياس خراسانى مروزى رحمه الله دي، ددوى حالات په كتاب الايمان، ,,باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده،، لاندې تير شوى دى ـ (١)

② **ابن ابى ذئب** : دا محمدبن عبدالرحمن بن المغيره بن الحارث بن ابى ذئب القرشى العامرى المدنى رحمه الله دي، ددوى حالات په دې جلد كتاب العلم ,, باب حفظ العلم،، سره تيرشوى دى ـ

③ **نافع** : دانافع مولى عبدالله بن عمر (ح) دي، ددوى حالات تيرشوى حديث سره تيرشوى دى.

④ **الزهرى** : دا امام محمد بن مسلم بن عبيدالله المعروف بابن شهاب الزهرى رحمه الله ددهٔ حالات ,,بدء الوحى،، ددريم حديث په ضمن كښې تيرشوى دى ـ (٢)

⑤ **سالم** : دا سالم بن عبدالله بن عمربن الخطاب رضى الله عنهم دي، ددهٔ حالات په كتاب الايمان،، باب : الحياء من الايمان،، لاندې تير شوى دى ـ (٣)

⑥ **حضرت عبد الله بن عمر رضى الله عنهما** : دحضرت عبد الله بن عمر رضى الله عنهما حالات په كتاب الايمان،,باب الايمان وقول النبى صلى الله عليه وسلم : بنى الاسلام على خمس،، د لاندې تيرشوى دى ـ (٤)

د حديث دسند وضاحت : دلته دصحيح بخارى دوه نسخې دى : په يو كښې دى ,,حدثنا آدم، قال حدثنا ابن ابى ذئب، عن نافع عن ابن عمر، عن النبى صلى الله عليه وسلم، وابن ابى ذئب،، عن الزهرى عن سالم عن ابن عمرعن النبى صلى الله عليه وسلم،،ـ

دلته ,, وابن ابى ذئب،،كوم چې دوباره راغلې دې ددې عطف په روستو,, حدثنا ابن ابى ذئب،، باندې دې اومطلب دا دې چې آدم بن ابى اياس دا حديث هم د ابن ابى ذئب نه په دوو سندونو

بقيه حاشيه د تيرمخ]تلبس المحرمة القفازين، رقم (٢٦٨٢) _ وابوداود فى سننه فى كتاب المناسك، باب مايلبس المحرم،رقم (١٨٢٣ _ ١٨٢٨) والترمذى فى جامعه، فى كتاب الحج،باب ماجاء فيما لايجوزللمحرم لبسه، رقم(٨٣٣)_ وابن ماجه فى سننه فى كتاب المناسك،باب مايلبس المحرم من الثياب، رقم (٢٩٢٩و٢٩٣٠)، وباب السراويل والخفين للمحرم ..... رقم (٢٩٣٢)

(١) كشف البارى (ج١ص٢٧٨)_

(٢) كشف البارى (ج١ص٣٢٦)_

(٣) كشف البارى (ج٢ص ١٢٨، ١٢٩)_

(٤) كشف البارى (ج١ص٢٣٧)_

سره اوريدلې دې ـ
دويمه نسخه هغه ده کومه چې په متن کښې مذکور ده، يعنی ,,حدثنا آدم، قال: حدثنا ابن ابی ذئب، عن نافع، عن ابن عمر، عن النبی صلی الله عليه وسلم، وعن الزهری، عن سالم، عن ابن عمر، عن النبی صلی الله عليه وسلم......،، ـ
په دې کښې ,,عن الزهری،، عطف په ,,عن نافع،، باندې دې، ګويا دابن ابی ذئب د نوم ئې دوباره اعاده نه ده کړې ـ (١)
حاصل داچې دا حديث د ابن ابی ذئب شيخ شيخ البخاری په عن دوو سندونو سره روايت کوی، يو ,,عن نافع عن ابن عمر،، اودويم سند دې ,,عن الزهری عن سالم ابن عمر،، دويم سند دړومبی سند په مقابله کښې يو درجه نازل دې، اګرچه د دواړو سندونو په جليل القدر کيدوکښې څه شک نشته ـ

قوله: أَنَّ رَجُلاً سَأَلَهُ: يو کس دهغوی نه تپوس اوکړو ـ
دا سړې څوک وو؟ حافظ رحمه الله فرمائی ,,لم اقف علی اسمه،، ـ (٢) زه دده د نوم نه واقفه نه شومه ـ

قوله: مَا يَلْبَسُ الْمُحْرِمُ فَقَالَ «لاَ يَلْبَسِ الْقَمِيصَ وَلاَ الْعِمَامَةَ وَلاَ السَّرَاوِيلَ وَلاَ الْبُرْنُسَ وَلاَ ثَوْبًا مَسَّهُ الْوَرْسُ أَوِ الزَّعْفَرَانُ، فَإِنْ لَمْ يَجِدِ النَّعْلَيْنِ فَلْيَلْبَسِ الْخُفَّيْنِ وَلْيَقْطَعْهُمَا حَتَّى يَكُونَا تَحْتَ الْكَعْبَيْنِ»: کوم سړې چې احرام اوتړی هغه به څه اغوندی؟ نبی کريم ﷺ ارشاد اوفرمائيلو: محرم به نه قميص اغوندی نه پټکې، نه پائنجامه، نه هغه جامې کوم سره چې ټوپې ګنډلې شوې وی، نه هغه کپړه په کومه کښې چې ورس يا زعفران وی، بيا که چرې پښپوکولو دپاره څپلۍ نه ملاويږی نو موزې دې د ګيټونه لاندې کټ کړی او په پښپودی کړی ـ

دحضور اکرم ﷺ فصيح او بليغ جواب: سائل دلته دحضور اکرم ﷺ نه دملبوساتو په باره تپوس کړې ووچې هغه کوم لباس دې چې محرم ئې اچولې شی؟ ليکن رسول الله ﷺ غير ملبوسات د دواؤ وجونه ذکرکړو ـ
يو خودد دې وجې نه چې دکوم څيزداچولواجازت وی نو دهغې په اچولوکښې څه حرج نشته دې اودکوم داچولوچې اجازت نشته دې دهغې په اچولوکښې ضرروی، نونبی کريم ﷺ دا اوښودل چې دجلب منفعت نه دفع ضرر مقدم دې، لهذا غيرملبوسات يعنی هغه لباس کوم چې نه دی اغوستل پکار، دهغې په باره سوال کول پکاردی ـ

---

١) اوګورئ فتح الباری (ج١ص٢٣١) ـ
٢) فتح الباری (ج١ص٢٣١) ـ

دويمه وجه داده چې دملبوساتو خوهره څه حد نشته دې، او غيرملبوسات محددو دى، يعنى دكوم څيز چې اجازت دې دهغې خوهرو څه حد نشته دې اودكوم څيزچې اجازت نشته دې هغه محدود دى، لهذا حضوراكرم ﷺ محدود بيان كړه ـ اوكله چې دا معلومه شوه چې فلانكې فلانكې څيز استعمالول ناجائزدى نو معلومه شوه چې باقى ټول څيزونه استعمالول جائزدى، يعنى مذكورات ناجائزاو غيرمذكورات جائز۔

درروايت دترجمة الباب سره مطابقت : دلته درروايت دترجمة الباب سره مطابقت هم را اوتلو، چې سائل خوصرف دجائزملبوساتومتعلق سوال كړې وواوحضوراكرم ﷺ ملبوسات اوغيرملبوسات دواړه ئې بيان كړل، غيرملبوسات يعنى دكوم دا اغستو(اچولو) اجازت نشته دى دمنطوق حديث نه بيان كړه اومبلوسات يعنى دكومواچولوچې اجازت دې دمفهوم حديث نه بيان اوفرمائيل ـ (١)

دترجمة الباب سره دمطابقت يوتقريربل هم شوې دې چې سائل خودحالت اختيار مسئله تپوس كړې ووا وحضور اكرم ﷺ ورته دحالت اضطرارمسئله هم بيان كړه اودا ئې اوئيل چې يوكس ته نعلين ملاؤ نشوې نوهغه دې موزې كټ كړى او وادې چوى ـ (٢)

دحديث باب نه مستنبط قاعده : په حديث باب كښې حضور اكرم ﷺ چې دكوموڅيزونونه منع كړې ده هغه درې څيزونه دى :

① يوهغه څيزونه كوم چې دسرپټولودپاره دى، لكه عمامه (پټكې)، اوددې په حكم كښې ټوپې هم ده، ددې استعمال جائز نه دې ـ

② دويمه هغه انواع دلباس كوم چې دبدن متعلق ګنډلې شوى وى، لكه سراويل (پرتوګ) قميص، برنس وغيره اوددې په حكم كښې په هغه ټول لباس راشى كوم چې دبدن د وضع اوهيئت مطابق ګنډلې شوې وى، كه هغې ته دهرچاپه ژبه كښې هرڅه وائى ـ

③ دريمه نوعه داچې كه محرم نعلين اغستې شى، دخفين اجازت نشته دې، ځكه چې خفين ساتركعب وى، دې نه معلومه شوه چې كوم يوڅيزهم ساتركعب وى دهغې داستعمال اجازت به نه وى، لهذاكه چرې بوټان څپلې ساتركعب وى نودهغې اجازت به هم نه وى ـ (٣)

السراويل : داعجمى لفظ دې، معرب كيدلوسره استعمال شوې دې، دا اګرچه دجمع په وزن باندې دې، خو دواحد دپاره استعماليږى ـ (٤)

البرنس : بضم الباء والنون واسكان الراء ـ

---

(١) اوګورئ عمدة القارى (ج٢ص٢٢٢)ـ
(٢) فتح البارى (ج١ص٢٣١)ـ
(٣) عمدة القارى (ج٢ص٢٢٢)ـ
(٤) اوګورئ تهذيب الاسماء واللغات (ج٣ص١٤٨)، وعمدة القارى (ج٢ص٢٢١)ـ

برنس : داسې کپړې ته وائی دکومې سر چې دې سره یوځاې وی، که هغه چغه وی، که هغه برساتې وی یا زره وغیره ـ (١) دهغه شان یوخاص قسم ټوپې ته هم ،،برنس،، وائی، په صدر اسلام کښې به عبادو خلقو اچولې ـ (٢)

الورس : دزیړ رنګ یوګیا (واښه) دی، په یمن کښې پیداکیږی، دکپړو رنګ کولوکښې ترې کاراخستې شی ـ (٣) دحدیث باب سره متعلقه نور فقهی احکام به په تفصیل سره انشاء الله په کتاب الحج کښې راشی ـ

براعت اختتام : حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائیلی دی چې امام بخاری رحمه الله د ،،کتاب العلم،، په آخیره کښې داحدیث ذکرکړې دې چې په کښې ،، **ولیقطعهما حتی یکونا تحت الکعبین**،، داقطع داختتام کتاب باندې اوپه نهایت باندې دال دې ـ (٤)

حضرت شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا صاحب رحمه الله فرمائی چې امام بخاری رحمه الله دهر،،کتاب،، په آخیره کښې دانسان دزندګۍ په اختتام یعنی دمرګ طرف ته اشاره کوی. دلته هم دمحرم دلباس ذکر دې کوم چې دمړی دکفن مشابه دې ـ (٥) والله سبحانه وتعالی اعلم.

....

هذا آخر ما اردنا ایراده فی شرح کتاب العلم من الجامع الصحیح لامام البخاری رحمه الله تعالی
وبه تم المجلد الرابع من کتاب ،، کشف الباری عما فی صحیح البخاری،،
ویلیه ـ باذن الله تعالی ـ المجلد الخامس، واوله : کتاب الوضوء..
والحمد لله الذی بنعمته تتم الصالحات، والصلاة والسلام الاتمان الاکملان علی افضل الکائنات، وعلی آله واصحابه ومن تبعهم باحسان، مادامت الارضون والسماوات ـ

......

(١) تهذیب الاسماء واللغات (ج٣ص٢٦) ـ
(٢) عمدة القاری (ج٢ص٢٢١) ـ
(٣) تهذیب الاسماء واللغات (ج٤ص١٤٨)، وعمدة القاری (ج٢ص٢٢٢) ـ
(٤) فتح الباری (ج١٣ص٥٤٣) آخر الکتاب ـ
(٥) الکنز المتواری (ج٢ص٣٩٦) ـ

«مصادر ومراجع»

١- الابواب والتراجم لصحيح البخارى- حضرت شيخ الهند مولانا محمود حسن صاحب ديوبندى، رحمة الله عليه، المتوفى ١٣٣٩ھ ادارہ تالیفات اشرفیہ ملتان-

٢- الابواب والتراجم لصحيح البخارى - حضرت شيخ الحديث مولانا محمد زكريا صاحب كاندهلوى، رحمه الله تعالى، متوفى ١٤٠٢ھ مطابق ١٩٨٢م - ايچ ايم سعيد كمپنى، كراچى-

٣- الآثار (كتاب الآثار) - امام ابو حنيفه نعمان بن ثابت، رحمة الله عليه، متوفى ١٥٠ھ روايت: امام محمد بن الحسن الشيبانى، رحمة الله عليه، متوفى ١٨٣ھ، مكتبه امداديه ملتان-

٤- الآثار المرفوعة (سبع رسائل) امام ابو الحسنات عبد الحى بن عبد الحليم اللكنوى، رحمة الله عليه، متوفى ١٣٠٤ھ ايچ ايم سعيد كمپنى كراچى-

٥- الاجوبة المرضية فيما سئل (السخاوى) عنه من الاحاديث النبوية - حافظ شمس الدين محمد بن عبدالرحمن السخاوى، رحمة الله عليه، المتوفى ٩٠٢ھ - تحقيق: دكتور محمد اسحاق محمد ابراهيم - دار الراية، الرياض وجدة طبع اول ١٤١٨ھ-

٦- الاحسان بترتيب صحيح ابن حبان - امام ابو حاتم محمد بن حبان البستى، رحمه الله تعالى، المتوفى ٣٥٤ - مؤسسة الرسالة، بيروت-

٧- احكام الاحكام، شرح عمدة الاحكام امام تقى الدين ابو الفتح الشهير بابن دقيق العيد، رحمة الله عليه، متوفى ٧٠٢ھ، دار الكتب العلمية بيروت، طبع ثانى ١٤٢٦ھ / ٢٠٠٥م-

٨- احكام القرآن، امام ابو بكر احمد بن على الرازى الجصاص، رحمه الله تعالى، متوفى ٣٧٠، دار الكتاب العربى بيروت-

٩- احكام القرآن - حضرت مولانا ظفر احمد صاحب عثمانى، رحمه الله تعالى، المتوفى ١٣٩٤ھ، ادارة القرآن كراچى

١٠- اختصار علوم الحديث - ابو الفداء عماد الدين اسماعيل بن شهاب الدين عمر المعروف بابن كثير، رحمه الله تعالى، المتوفى ٧٧٤ھ دار التراث القاهرة، ١٣٩٩ھ / ١٩٧٩م-

١١- الاذكار مع الفتوحات الربانية - امام ابو زكريا محيى الدين يحيى بن شرف النووى، رحمه الله تعالى، المتوفى ٦٧٦ھ المكتبة الاسلامية-

١٢- ارشاد السارى شرح صحيح البخارى، ابو العباس شهاب الدين احمد القسطلانى، رحمه الله تعالى، متوفى ٩٢٣ھ، المطبعة الكبرىٰ الاميرية، مصر، طبع سادس ١٣٠٤ھ-

١٣- ازالة الخفاء عن خلافة الخلفاء - حضرت شاه ولى الله محدث دهلوى، رحمه الله تعالى، المتوفى ١١٧٦ھ سهيل اكيڈمى لاهور-

ازالة الخفاء عن خلافة الخلفاء مترجم - حضرت شاه ولى الله محدث دهلوى، رحمه الله تعالى، المتوفى ١١٧٦ھ قديمى كتب خانه كراچى-

١٤- الاستيعاب فى اسماء الاصحاب (بهامش الاصابة)، ابو عمر يوسف بن عبدالله بن محمد بن عبد البر، رحمه الله تعالى، متوفى ٤٦٣ھ، دار الفكر بيروت-

۱۵۔ اسد الغابة فی معرفة الصحابة، عز الدین ابو الحسین علی بن محمد الجزری المعروف بابن الاثیر، رحمه الله تعالیٰ، المتوفیٰ ۶۳۰ھ، دار الکتب العلمیة بیروت۔
۱۶۔ اشعة اللمعات۔ شیخ عبد الحق محدث دهلوی، رحمه الله تعالیٰ، المتوفیٰ ۱۰۵۲ھ۔ مکتبه نوریه رضویه سکهر پاکستان۔
۱۷۔ الاصابة فی تمییز الصحابة۔ شهاب الدین ابو الفضل احمد بن علی العسقلانی المعروف بابن حجر، رحمه الله تعالیٰ، المتوفیٰ ۸۵۲ھ۔ دار الفکر بیروت۔
۱۸۔ اصول کافی۔ محمد بن یعقوب الکلینی، متوفی ۳۲۹ھ۔ دار الکتب الاسلامیة، تهران، طبع ثالث ۱۳۸۸ھ۔
۱۹۔ اطلس الحدیث النبوی من الکتب الصحاح الستة، دکتور شوقی ابو خلیل، دار الفکر دمشق، طبع رابع ۱۴۲۶ھ، ۲۰۰۵م۔
۲۰۔ الاعتبار فی الناسخ والمنسوخ فی الحدیث، الحافظ ابو بکر محمد بن موسی الحازمی الهمدانی، رحمه الله تعالیٰ، المتوفیٰ ۵۸۴ھ، تحقیق: احمد طنطاوی۔ دار ابن حزم۔ الطبعة الاولیٰ ۱۴۲۲ھ۔ ۲۰۰۱م۔
۲۱۔ الاعتصام، امام ابو اسحاق ابراهیم بن موسی بن محمد اللخمی الشاطبی، رحمه الله تعالیٰ، المتوفیٰ ۷۹۰ھ، دار الفکر، بیروت۔
۲۲۔ اعلام الحدیث، امام ابو سلیمان حمد بن محمد الخطابی، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۳۸۸ھ، مرکز احیاء التراث الاسلامی، جامعة ام القریٰ، مکة مکرمة۔
۲۳۔ اعلاء السنن، علامه ظفر احمد عثمانی، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۱۳۹۴ھ، ادارة القرآن کراچی۔
۲۴۔ اکمال تهذیب الکمال، علامه علاء الدین مغلطای بن قلیج بن عبد الله البکجری الحنفی، رحمه الله، المتوفی ۷۶۲ھ، الفاروق الحدیثة للطباعة و النشر، طبع اول ۱۴۲۲ھ / ۲۰۰۱م۔
۲۵۔ الاکمال فی رفع الارتیاب عن المؤتلف و المختلف فی الاسماء والکنی و الالقاب، الامیر الحافظ ابو نصر علی بن هبة الله المعروف بابن ماکولا، رحمه الله، المتوفی ۴۷۵ھ، محمد امین دمج، بیروت۔
۲۶۔ الفیة الحدیث۔ حافظ جلال الدین عبد الرحمن سیوطی رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۹۱۱ھ، تصحیح و تشریح: شیخ احمد محمد شاکر رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۱۳۷۷ھ المکتبة العلمیة۔
۲۷۔ الالماع۔ قاضی عیاض بن موسی الیحصبی رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۵۴۴ھ تحقیق و تعلیق: احمد فرید المزیدی، دار الکتب العلمیة۔ بیروت، طبع اول ۱۴۲۵ھ۔ ۲۰۰۴م۔
۲۸۔ الاموال (کتاب الاموال) امام ابو عبد القاسم بن سلام رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۲۲۴ھ، دار الکتب العلمیة بیروت، طبع اول ۱۴۰۶ھ۔
۲۹۔ الام (کتاب الام) امام محمد بن ادریس الشافعی رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۲۰۴ھ، دار المعرفة، بیروت ۱۳۹۳ھ۔ ۱۹۷۳م۔
۳۰۔ الانساب، ابو سعد عبد الکریم بن محمد بن منصور السمعانی، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۵۶۲ھ، دار الجنان، بیروت، طبع اول ۱۴۰۸ھ / ۱۹۸۸م۔
۳۱۔ اوجز المسالک الیٰ مؤطا مالک، شیخ الحدیث حضرت مولانا زکریا کاندهلوی رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۱۴۰۲ھ، مطابق ۱۹۸۲م، اداره تالیفات اشرفیه ملتان۔ و بتحقیق الدکتور تقی الدین الندوی حفظه الله تعالیٰ، دار القلم، دمشق، طبع اول ۱۴۲۴ھ، ۲۰۰۳م۔

۳۲۔ بدائع الصنائع فی ترتیب الشرائع، ملک العلماء علاء الدین ابو بکر بن مسعود الکاسانی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۵۸۷ھ، ایچ ایم سعید کمپنی کراچی۔

۳۳۔ بدایۃ المجتہد و نہایۃ المقتصد ۔ علامہ قاضی ابو الولید محمد بن احمد بن رشد قرطبی، متوفیٰ ۵۹۵ھ، شرکۃ و مطبعۃ مصطفی البابی الحلبی مصر طبع خامس ۱۴۰۱ھ مطابق ۱۹۸۱م۔

۳۴۔ البدایۃ و النہایۃ ۔ حافظ عماد الدین ابو الفداء اسماعیل بن عمر المعروف بابن کثیر رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفیٰ ۷۷۴ھ۔ مکتبۃ المعارف بیروت، طبع ثانی ۱۹۷۷م۔

۳۵۔ البضاعۃ المزجاۃ لمن یطالع المشکاۃ (مطبوعہ مع المرقاۃ) ۔ مولانا عبد الحلیم چشتی حفظہ اللہ تعالیٰ ۔ مکتبہ امدادیہ ملتان۔

۳۶۔ بیان القرآن ۔ حکیم الامت حضرت مولانا اشرف علی صاحب تھانوی رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفیٰ ۱۳۶۲ھ۔ شیخ غلام علی اینڈ سنز لاہور۔

۳۷۔ تاج العروس من جواہر القاموس، ابو الفیض سید محمد بن محمد المعروف بالمرتضیٰ الزبیدی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۱۲۰۵ھ، دار مکتبۃ الحیاۃ، بیروت۔

۳۸۔ تاریخ ابن الاثیر (الکامل فی التاریخ) ابو الحسن عز الدین علی بن محمد بن الاثیر الجزری رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۶۳۰ھ، دار الکتاب العربی، بیروت۔

۳۹ ۔ تاریخ الامم و الملوک (تاریخ الطبری)، امام محمد بن جریر الطبری، رحمہ اللہ ، المتوفی ۳۱۰ ھ، مؤسسۃ الاعلمی للمطبوعات، بیروت، طبع رابع ۱۴۰۳ھ ۔ ۱۹۸۳م۔

۴۰۔ تاریخ ابن خلدون (کتاب العبر، ودیوان المبتدا و الخبر، فی ایام العرب والعجم و البربر، ومن عاصرھم من ذوی السلطان الاکبر) علامہ عبد الرحمن بن محمد بن خلدون الحضرمی المغربی رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۸۰۸ھ، مؤسسۃ الاعلمی للمطبوعات، بیروت۔

۴۱۔ تاریخ الاسلام ۔ حافظ شمس الدین ابو عبد اللہ محمد بن احمد بن عثمان الذہبی رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۷۴۸ھ، تحقیق: عمر عبد السلام تدمری، دار الکتاب العربی، بیروت، طبع اول ۱۴۱۰ھ ۔ ۱۹۹۰م۔

۴۲ ۔ تاریخ بغداد او مدینۃ السلام ۔ حافظ احمد بن علی المعروف بالخطیب البغدادی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۴۶۳ھ۔ دار الکتاب العربی بیروت۔

۴۳ ۔ تاریخ الخلفاء ۔ حافظ جلال الدین عبد الرحمن السیوطی رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفیٰ ۹۱۱ھ، مؤسسۃ الکتب الثقافیۃ، بیروت، طبع ثالث ۱۴۱۹ھ ۔ ۱۹۹۸م۔

۴۴۔ تاریخ عثمان بن سعید الدارمی رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفیٰ ۲۸۰ھ ، عن ابی زکریا یحیی بن معین، المتوفی ۲۳۳ ھ، دار المامون للتراث، ۱۴۰۰ھ۔

۴۵۔ التاریخ الکبیر ۔ امام محمد بن اسماعیل البخاری رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۲۵۶ھ۔ دار الکتب العلمیۃ بیروت

۴۶۔ تحریر تقریب التہذیب، دکتور بشار عواد معروف و الشیخ شعیب الارنؤوط، مؤسسۃ الرسالۃ، طبع اول ۱۴۱۷ھ ۔ ۱۹۹۷م۔

۴۷۔ تحفۃ الاشراف بمعرفۃ الاطراف، ابو الحجاج جمال الدین یوسف بن عبد الرحمن المزی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۷۴۲ھ، المکتب الاسلامی بیروت، طبع دوم ۱۴۰۳ھ مطابق ۱۹۸۳م۔

۴۸ ـ تحفة الباری بشرح صحیح البخاری، شیخ الاسلام ابی یحیی زکریا بن محمد الانصاری، رحمه الله تعالیٰ، المتوفیٰ ۹۲۶ ھ، دار الکتب العلمیة، دار ابن حزم بیروت، طبع اول ۱۴۲۵ ھ ـ ۲۰۰۴ م ـ
۴۹ـ تذکرة الحفاظ، حافظ ابو عبد الله شمس الدین محمد بن احمد بن عثمان الذهبی، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۹۱۱ ھ، دائرة المعارف العثمانیة، الهند۔
۵۰ ـ التذییل علی کتاب تهذیب التهذیب ـ محمد بن طلعت، مکتبه اضواء السلف، الریاض، طبع اول ۱۴۲۵ ھ ـ ۲۰۰۴ م ـ
۵۱ـ ترجمان السنة ـ حضرت مولانا بدر عالم میرٹھی، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۱۳۸۵، دار الاشاعت، کراچی۔
۵۲ ـ تعریف اهل التقدیس بمراتب الموصوفین بالتدلیس ـ حافظ احمد بن علی المعروف بابن حجر العسقلانی رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۸۵۲ ھ، تحقیق: عاصم عبد الله القریوتی الزرقاء، الاردن۔
۵۳ـ تعلیقات تقریب التهذیب ـ شیخ محمد عوامة حفظه الله تعالیٰ، دار الرشد حلب ۱۴۰۶ ھ ـ
۵۴ ـ تعلیقات جامع بیان العلم و فضله ـ ابو الاشبال الزهیری، دار ابن الجوزی، طبع رابع ۱۴۱۹ ھ ـ
۵۵ ـ تعلیقات تهذیب الکمال ـ دکتور بشار عواد معروف حفظه الله تعالیٰ ـ مؤسسة الرسالة، طبع اول ۱۴۱۳ ھ
۵۶ـ تعلیقات الرفع و التکمیل ـ شیخ عبد الفتاح ابو غدة رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۱۴۱۷ ھ، مکتب المطبوعات الاسلامیة، حلب، طبع سوم ۱۴۰۷ ھ ـ ۱۹۸۷ م ـ
۵۷ـ تعلیقات علوم الحدیث ـ دکتور نور الدین عتر حفظه الله تعالیٰ، دار الفکر بیروت، ۱۴۰۶ ھ ـ ۱۹۸۶ م ـ
۵۸ـ تعلیقات الکاشف للذهبی، شیخ محمد عوامة / شیخ احمد محمد نمر الخطیب حفظهما الله، مؤسسة دار القبلة / مؤسسة علوم القرآن، طبع اول ۱۴۱۳ ھ ـ ۱۹۹۲ م ـ
۵۹ـ تعلیقات لامع الدراری، شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا الکاندهلوی، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۱۴۰۲ ھ / ۱۹۸۲ م، کشمیر بکڈپو چنیوٹ بازار فیصل آباد۔
۶۰ـ تعلیقات معجم الصحابة ـ جماعة من العلماء والمحققین، مکتبه نزار مصطفی الباز، مکة المکرمة ـ الریاض
۶۱ ـ تغلیق التعلیق، حافظ احمد بن علی المعروف بابن حجر رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۸۵۲ ھ، المکتب الاسلامی، ودار عمار۔
۶۲ـ تفسیر الطبری (جامع البیان عن تاویل آی القرآن)، امام ابو جعفر محمد بن جریر الطبری، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۳۱۰ ھ، مرکز البحوث و الدراسات العربیة و الاسلامیة بدار هجر ـ القاهرة ۱۴۲۲ ھ ـ ۲۰۰۱ م ـ
۶۳ـ تفسیر القرآن العظیم، حافظ ابو الفداء عماد الدین اسماعیل بن عمر بن کثیر الدمشقی، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۷۷۴ ھ، دار احیاء الکتب العربیة۔
۶۴ ـ تفسیر القرطبی (الجامع لاحکام القرآن)، امام ابو عبد الله محمد بن احمد الانصاری القرطبی، رحمه الله تعالیٰ متوفی ۶۷۱ ھ، دار الفکر، بیروت۔
۶۵ـ التفسیر الکبیر، (تفسیر الرازی او مفاتیح الغیب)، الامام ابو عبدالله فخر الدین محمد بن عمر الرازی، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۶۰۶ ھ، مکتب الاعلام الاسلامی، ایران۔
۶۶ـ التفسیر المظهری ـ قاضی محمد ثناء الله الفانی فتی، رحمه الله تعالیٰ، ۱۲۲۵ ھ، حافظ کتب خانه کوئٹه۔
۶۷ـ تقریب التهذیب، حافظ احمد بن علی المعروف بابن حجر العسقلانی، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۸۵۲ ھ، دار الرشید حلب ۱۴۰۶ ھ۔

٦٨۔ التقريب و التيسير لمعرفة سنن البشير النذير (مع تدريب الراوى) امام ابو زكريا محى الدين يحيى بن شرف النووى، رحمه الله تعالىٰ، متوفى ٦٧٦ھ، المكتبة العلمية، المدينة المنورة۔
٦٩۔ تقرير بخارى شريف ۔ حضرت شيخ الحديث مولانا محمد زكريا كاندھلوى، رحمه الله تعالىٰ، متوفى ١٤٠٢ھ، مكتبة الشيخ كراچى۔
٧٠۔ التقييد والايضاح لما اطلق و اغلق من كتاب ابن الصلاح، حافظ ابو الفضل زين الدين عبد الرحيم بن الحسين العراقى، رحمه الله تعالىٰ، متوفى ٨٠٦ھ مكتبه سلفيه مدينه منوره ۔ طبع اول ١٣٨٩ھ۔
التقييد والايضاح لما اطلق و اغلق من كتاب ابن الصلاح، حافظ عراقى، رحمه الله تعالىٰ، تحقيق : دكتور اسامه بن عبد الله خياط، دار البشائر الاسلامية، طبع اول ١٤٢٥ھ ۔ ٢٠٠٤م ۔
٧١۔ تكملة فتح الملهم، حضرت مولانا محمد تقى عثمانى صاحب مدظلهم ، مكتبه دار العلوم كراچى۔
تكملة فتح الملهم، حضرت مولانا محمد تقى عثمانى صاحب مدظلهم ، دار احياء التراث العربى، بيروت، طبع اول ١٤٢٦ھ ۔ ٢٠٠٦م ۔
٧٢ ۔ التلخيص الحبير فى تخريج احاديث الرافعى الكبير، حافظ ابن حجر عسقلانى رحمه الله، متوفى ٨٥٢ھ، دار نشر الكتب الاسلامية لاهور، و دار الكتب العلمية، بيروت ١٤١٩ھ۔
٧٣۔ تلخيص المستدرك (المطبوع بذيل المستدرك)، حافظ شمس الدين محمد بن احمد عثمان الذهبى رحمه الله تعالىٰ، متوفى ٧٤٨ھ، دار الفكر بيروت۔
٧٤۔ التمهيد لما فى الموطا من المعانى و الاسانيد، حافظ ابو عمر يوسف بن عبد الله بن محمد ابن عبد البر المالكى، رحمه الله تعالىٰ، متوفى ٤٦٣ھ، المكتبة التجارية، مكة المكرمة۔
٧٥۔ تنوير الحلك فى امكان رؤية النبى و الملك (ضمن : الحاوى للفتاوى للسيوطى) حافظ جلال الدين عبد الرحمن السيوطى رحمه الله تعالى، متوفى ٩١١ھ مكتبه نوريه رضويه فيصل آباد۔
تنوير الحوالك شرح مؤطا امام مالك، حافظ جلال الدين عبد الرحمن السيوطى رحمه الله تعالى، متوفى ٩١١ھ دار الكتب العلمية بيروت۔
٧٦۔ توضيح الافكار لمعانى تنقيح الانظار، امام محمد بن اسماعيل المعروف بالامير الصنعانى رحمه الله تعالى، متوفى ١١٨٢ھ، دار الكتب العلمية، طبع اول ١٤١٧ھ ١٩٩٧م ۔
٧٧۔ تهذيب الاسماء و اللغات، امام محى الدين ابو زكريا يحيى بن شرف النووى، رحمه الله تعالىٰ، متوفى ٦٧٦ھ، ادارة الطباعة المنيرية۔
٧٨۔ تهذيب التهذيب، حافظ احمد بن على المعروف بابن حجر العسقلانى، رحمه الله تعالىٰ، متوفى ٨٥٢ھ، دائرة المعارف النظامية، حيدر آباد الدكن ١٣٢٥ھ۔
٧٩۔ تهذيب سنن ابى داود، حافظ شمس الدين ابو عبد الله محمد بن ابى بكر المعروف بابن القيم، رحمه الله، المتوفى ٧٥١ھ، مطبعة انصار السنة المحمدية، ١٣٦٧ھ ۔ ١٩٤٨م ۔
٨٠۔ تهذيب الكمال، حافظ جمال الدين ابو الحجاج يوسف بن عبد الرحمن المزى، رحمه الله تعالىٰ، متوفى ٧٤٢ھ، مؤسسة الرسالة، طبع اول، ١٤١٣ھ۔
٨١۔ تيسير القارى ۔ مولانا نور الحق بن شيخ عبد الحق محدث دهلوى رحمه الله تعالى، متوفى ١٠٧٢ھ، مطبع علوى، لكهنؤ۔

۸۲ـ الثقات (کتاب الثقات)، حافظ ابو حاتم محمد بن حبان بستی، رحمه الله، متوفی ۳۵۴ ھ، دائرة المعارف العثمانیة، حیدر آباد، ۱۳۹۳ھ۔
۸۳ـ جامع الاصول من حدیث الرسول، علامه مجد الدین ابو السعادات المبارک بن محمد بن الاثیر الجزری، رحمه الله، تعالیٰ متوفی ۶۰۶ھ، دار الفکر، بیروت۔
جامع البیان عن تاویل آی القرآن (دیکھئے تفسیر الطبری)
۸۴ـ جامع بیان العلم و فضله، حافظ ابو عمر یوسف بن عبد الله بن محمد بن عبد البر المالکی، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۴۶۳ھ۔ دار ابن الجوزی، طبع رابع ۱۴۱۹ھ۔ ۱۹۹۸م۔
۸۵ـ جامع الترمذی، (سنن الترمذی)، امام ابو عیسیٰ محمد بن عیسیٰ بن سورة الترمذی، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۲۷۹ھ، ایچ ایم سعید کمپنی / دار احیاء التراث العربی / دار السلام۔
الجامع لاحکام القرآن (دیکھئے تفسیر القرطبی)
۸۶ ـ الجامع لاخلاق الراوی و آداب السامع ـ حافظ ابو بکر احمد بن علی بن ثابت الخطیب البغدادی، رحمه الله تعالیٰ، المتوفیٰ ۴۶۳ھ دار الکتب العلمیة، بیروت، طبع اول ۱۴۱۷ھ۔ ۱۹۹۶م۔
۸۷ـ الجرح والتعدیل، امام ابو محمد عبد الرحمن بن ابی حاتم محمد ادریس الرازی، رحمه الله تعالیٰ، المتوفیٰ ۳۲۷ھ، دار الکتب العلمیة، بیروت، طبع اول، ۱۴۲۲ھ۔ ۲۰۰۲م۔
۸۸ـ جمع الوسائل فی شرح الشمائل، امام نور الدین علی بن سلطان القاری، رحمه الله تعالیٰ، المتوفیٰ ۱۰۱۴ھ، ادارہ تالیفات اشرفیه ملتان۔
۸۹ـ الجوهر النقی (بذیل السنن الکبریٰ للبیهقی) ـ علامه علاء الدین علی بن عثمان الماردینی، الشهیر بابن الترکمانی، رحمه الله تعالیٰ، المتوفیٰ ۷۴۵ھ۔ نشر السنة ملتان۔
۹۰ـ حاشیة سبط ابن العجمی علی الکاشف ـ امام برهان الدین ابو الوفاء ابراهیم بن محمد سبط ابن العجمی الحلبی، رحمه الله تعالیٰ، المتوفیٰ ۸۴۱ھ۔ شرکة دار القبلة، مؤسسة علوم القرآن، طبع اول ۱۴۱۳ھ۔ ۱۹۹۲م۔
۹۱ـ حاشیة السندی علی البخاری، امام ابو الحسن نور الدین محمد بن عبد الهادی السندی، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۱۱۳۸ھ، قدیمی کتب خانه۔
۹۲ ـ الحاوی الکبیر، امام ابو الحسن علی بن محمد حبیب الماوردی، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۴۵۰ھ دار الفکر، ۱۴۱۴ھ۔ ۱۹۹۳م۔
۹۳ـ الحاوی للفتاوی ـ حافظ جلال الدین عبد الرحمن بن ابی بکر السیوطی، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۹۱۱ھ مکتبه نوریه رضویه فیصل آباد۔
۹۴ـ حلیة الاولیاء ـ حافظ ابو نعیم احمد بن عبد الله بن احمد الاصبهانی، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۴۳۰ھ دار الفکر بیروت۔
۹۵ـ خلاصة تذهیب تهذیب الکمال (خلاصة الخزرجی) علامه صفی الدین الخزرجی، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۹۲۳ھ کے بعد، مکتب المطبوعات الاسلامیة، بحلب۔
۹۶ـ الدرایة فی تخریج احادیث الهدایة، حافظ احمد بن علی المعروف بابن حجر العسقلانی، رحمه الله تعالیٰ، متوفیٰ ۸۵۲ھ، دار نشر الکتب الاسلامیة لاهور۔

۹۷۔ الدر المختار، علامه علاء الدين محمد بن على بن محمد الحصكفى، رحمه الله تعالىٰ، متوفىٰ ۱۰۸۸ ھ، مكتبه رشيديه كوئٹه۔
۹۸۔ الدر المنثور فى التفسير بالماثور۔ حافظ جلال الدين عبد الرحمن السيوطى، رحمه الله تعالىٰ، متوفىٰ ۹۱۱ ھ مؤسسة الرسالة۔
۹۹۔ ذخائر المواريث فى الدلالة على مواضع الحديث۔ علامه عبد الغنى بن اسماعيل بن عبد الغنى النابلسى، رحمه الله تعالىٰ، متوفىٰ ۱۱۴۳ ھ۔ دار المعرفة بيروت۔ دار الكتب العلمية بيروت۔
۱۰۰۔ رد المحتار على الدر المختار، علامه محمد امين بن عمر بن عبد العزيز عابدين شامى، رحمه الله، متوفىٰ ۱۲۵۲ ھ، مكتبه رشيديه، كوئٹه۔
۱۰۱۔ رحماء بينهم، حضرت مولانا محمد نافع صاحب، مدظلهم، تخليقات، لاهور۔
۱۰۲۔ الرسالة المستطرفة لبيان مشهور كتب السنة المشرفة۔ علامه محمد بن جعفر الكتانى، رحمه الله تعالىٰ، متوفىٰ ۱۳۴۵ ھ، مير محمد كتب خانه كراچى۔
۱۰۳۔ رسالة شرح تراجم ابواب البخارى، (مطبوعه مع صحيح بخارى)، حضرت مولانا شاه ولى الله دهلوى، رحمه الله، متوفىٰ ۱۱۷۶ ھ، قديمى كتب خانه كراچى۔
۱۰۴۔ الرفع والتكميل فى الجرح والتعديل، علامه ابو الحسنات عبد الحى بن عبد الحليم لكهنوى، رحمه الله تعالىٰ، متوفىٰ ۱۳۰۴ ھ، مكتب المطبوعات الاسلامية حلب طبع سوم ۱۴۰۷ ھ۔
۱۰۵۔ الروح (كتاب الروح) حافظ شمس الدين ابو عبد الله محمد بن ابى بكر المعروف بابن القيم، رحمه الله تعالىٰ، متوفىٰ ۷۵۱ ھ، مكتبه نصير، مصر۔
۱۰۶۔ الروح فى القرآن (تاليفات عثمانى) حضرت شيخ الاسلام علامه شبير احمد عثمانى، رحمه الله تعالىٰ، متوفىٰ ۱۳۶۹ ھ اداره اسلاميات لاهور۔
۱۰۷۔ روح المعانى فى تفسير القرآن العظيم و السبع المثانى، ابو الفضل شهاب الدين سيد محمود آلوسى بغدادى، رحمه الله تعالىٰ، متوفىٰ ۱۲۷۰ ھ، مكتبه امداديه، ملتان۔
۱۰۸۔ الروض الانف۔ امام ابو القاسم عبد الرحمن بن عبد الله السهيلى، رحمه الله تعالىٰ، متوفىٰ ۵۸۱ ھ مكتبه فاروقيه ملتان۔ ۱۳۹۷ ھ۔
۱۰۹۔ زاد المعاد من هدى خير العباد، حافظ شمس الدين ابو عبد الله بن ابى بكر المعروف بابن القيم، رحمه الله، متوفىٰ ۷۵۱ ھ، مؤسسة الرسالة۔
۱۱۰۔ زهر الربى على المجتبى (مع سنن النسائى) حافظ جلال الدين عبد الرحمن السيوطى، رحمه الله تعالىٰ، متوفىٰ ۹۱۱ ھ، قديمى كتب خانه كراچى۔
۱۱۱۔ السعاية فى كشف ما فى شرح الوقاية، علامه ابو الحسنات عبد الحى بن عبد الحليم اللكنوى، رحمه الله تعالىٰ، متوفىٰ ۱۳۰۴ ھ، سهيل اكيڈمى لاهور۔
۱۱۲۔ سنن ابن ماجه، امام ابو عبد الله محمد بن يزيد ماجه، رحمه الله تعالىٰ، متوفىٰ ۲۷۳ ھ، قديمى كتب خانه / دار الكتاب المصرى قاهره / دار السلام۔
۱۱۳۔ سنن ابى داؤد، امام ابو داؤد سليمان بن الاشعث السجستانى، رحمه الله تعالىٰ، متوفىٰ ۲۷۵ ھ، ايچ ايم سعيد كمپنى / دار احياء السنة النبوية / دار السلام۔

۱۱۴۔ سنن الدار قطنی، حافظ ابو الحسن علی بن عمر الدارقطنی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۳۸۵ھ، دار نشر الکتب الاسلامیۃ لاہور۔
۱۱۵۔ سنن الدارمی، امام ابو محمد عبد اللہ بن عبد الرحمن الدارمی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۲۵۵ھ، قدیمی کتب خانہ کراچی۔
۱۱۶۔ السنن الصغریٰ للنسائی، امام ابو عبد الرحمن احمد بن شعیب النسائی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۳۰۳ھ، قدیمی کتب خانہ کراچی / دار السلام ریاض۔
۱۱۷۔ السنن الکبریٰ للنسائی، امام ابو عبد الرحمن احمد بن شعیب النسائی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۳۰۳ھ، نشر السنۃ، ملتان۔
۱۱۸۔ السنن الکبریٰ للبیہقی، امام حافظ ابو بکر احمد بن الحسین بن علی البیہقی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۴۵۸ھ، نشر السنۃ، ملتان۔
۱۱۹۔ سیر اعلام النبلاء، حافظ ابو عبد اللہ شمس الدین محمد بن احمد بن عثمان الذہبی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۷۴۸ھ، مؤسسۃ الرسالۃ۔
۱۲۰۔ السیرۃ الحلبیۃ (انسان العیون فی سیرۃ الامین والمأمون)، علامہ علی بن برہان الدین الحلبی، رحمہ اللہ، المتوفی ۱۰۴۴ھ، المکتبۃ الاسلامیۃ، بیروت۔
۱۲۱۔ السیرۃ النبویۃ، الامام ابو محمد عبد الملک بن ہشام المعافری، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۲۱۳ھ، مکتبہ فاروقیہ ملتان۔
۱۲۲۔ سیرت المصطفی ـ حضرت علامہ محمد ادریس کاندھلوی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۱۳۹۴ھ، مکتبہ عثمانیہ لاہور۔
شرح تراجم ابواب البخاری۔ (دیکھئے رسالہ شرح تراجم ابواب البخاری)۔
۱۲۳۔ شرح شرح نخبۃ الفکر، علامہ نور الدین علی بن سلطان القاری، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۱۰۱۴ھ تحقیق: محمد نزار تمیم و ہیثم نزار تمیم، دار الارقم۔
۱۲۴۔ شرح شیخ الاسلام فارسی (مطبوعہ مع تیسیر القاری)
۱۲۵۔ شرح صحیح البخاری (لابن بطال) امام ابو الحسن علی بن خلف بن عبد الملک المعروف بابن بطال، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۴۴۹ھ مکتبۃ الرشد، الریاض ۱۴۲۰ھ ـ ۲۰۰۰م۔
۱۲۶۔ شرح العقائد النسفیۃ ـ علامہ سعد الدین مسعود بن عمر التفتازانی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۷۹۱ھ ـ مکتبہ حبیبیہ کوئٹہ۔
۱۲۷۔ شرح الکرمانی (الکواکب الدراری) علامہ شمس الدین محمد بن یوسف بن علی الکرمانی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۷۸۶ھ، دار احیاء التراث العربی۔
۱۲۸ ـ شرح مشکل الآثار، امام ابو جعفر احمد بن محمد سلامۃ الطحاوی، رحمہ اللہ تعالیٰ، المتوفی ۳۲۱ھ، مؤسسۃ الرسالۃ ۱۴۱۵ھ ـ ۱۹۹۵م۔
۱۲۹ ـ شرح معانی الآثار امام ابو جعفر احمد بن محمد بن سلامۃ الطحاوی الحنفی رحمہ اللہ، المتوفی ۳۲۱ھ، میر محمد آرام باغ کراچی۔

شرح معانی الآثار مع نثر الازہار۔
۱۳۰۔ شرح المهذب (المجموع)، امام ابو زکریا محی الدین یحیی بن شرف النووی، رحمہ اللہ تعالی، متوفی ۶۷۶ھ، شرکة من علماء الازہر، دار الفکر بیروت۔
۱۳۱۔ شرح المواہب اللدنیة، علامہ محمد بن عبد الباقی بن یوسف الزرقانی المصری المالکی، رحمہ اللہ تعالی، متوفی ۱۱۲۲ھ، دار الکتب العلمیة، بیروت، طبع اول ۱۴۱۷ھ۔۱۹۹۶م۔
۱۳۲۔ شرح النووی علی صحیح مسلم، امام ابو زکریا محی الدین یحییٰ بن شرف النووی، رحمہ اللہ تعالیٰ، المتوفیٰ ۶۷۶ھ، قدیمی کتب خانہ کراچی۔
۱۳۳۔ شروط الائمة الخمسة للحازمی، حافظ ابو بکر محمد بن موسی بن عثمان الحازمی، رحمہ اللہ تعالی، متوفی ۵۸۴ھ تعلیقات علامہ زاہد الکوثری، رحمہ اللہ تعالی، متوفی ۱۳۷۱ھ و تعلیقات شیخ عبد الفتاح ابو غدة، رحمہ اللہ تعالی، متوفی ۱۴۱۷ھ۔
(ضمن: ثلاث رسائل فی علوم الحدیث) مکتب المطبوعات الاسلامیة بحلب۔
۱۳۴۔ الشمائل المحمدیة مع جمع الوسائل، امام ابو عیسی محمد بن عیسی بن سورۃ الترمذی رحمہ اللہ تعالی، المتوفی ۲۷۹ھ، ادارہ تالیفات اشرفیہ ملتان۔
صحیح ابن حبان۔ (دیکھئے الاحسان بترتیب صحیح ابن حبان)
۱۳۵۔ الصحیح للبخاری، امام ابو عبداللہ محمد بن اسمعیل البخاری، رحمہ اللہ تعالیٰ، المتوفیٰ ۲۵۶ھ، قدیمی کتب خانہ، کراچی / دار السلام، ریاض، و بتحقیق محمد نزار تمیم و ہیثم نزار تمیم، دار الارقم بن ابی الارقم۔
۱۳۶۔ الصحیح لمسلم، امام مسلم بن الحجاج القشیری النیسابوری، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۲۶۱ھ، قدیمی کتب خانہ، کراچی / دار السلام۔
۱۳۷۔ الضعفاء الکبیر (کتاب الضعفاء الکبیر)، امام ابو جعفر محمد بن عمرو بن موسی بن حماد العقیلی المکی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۳۲۲ھ، دار الکتب العربیة، بیروت۔
۱۳۸۔ الضوء اللامع فی اعیان القرن التاسع، امام ابو عبد اللہ محمد بن عبد الرحمن السخاوی، رحمہ اللہ تعالی، متوفی ۹۰۲ھ۔ منشورات دار مکتبة الحیاة، بیروت۔
۱۳۹۔ الطبقات الکبریٰ، امام ابو محمد بن سعد، رحمہ اللہ، المتوفیٰ ۲۳۰ھ، دار صادر بیروت۔
طبقات المدلسین (دیکھئے تعریف اهل التقدیس بمراتب الموصوفین بالتدلیس)
۱۴۰۔ ظفر الامانی، امام ابو الحسنات عبد الحی بن عبد الحلیم اللکنوی، رحمہ اللہ تعالی، متوفی ۱۳۰۴ھ مکتب المطبوعات الاسلامیة بحلب، طبع ثالث ۱۴۱۶ھ۔
۱۴۱۔ عارضة الاحوذی، امام ابو بکر محمد بن عبد اللہ، المعروف بابن العربی، رحمہ اللہ تعالی، متوفی ۵۴۳ھ المطبعة المصریة بالازہر۔
۱۴۲۔ عقود الجواہر المنیفة فی ادلة مذہب الامام ابی حنیفة مما وافق فیہ الائمة الستة او احدہم، علامہ سید محمد بن محمد الحسینی، المعروف بالمرتضی الزبیدی، رحمہ اللہ تعالی، متوفی ۱۲۰۵ھ، ایچ ایم سعید کمپنی کراچی۔

۱۴۳ـ علوم الحديث (مقدمه ابن الصلاح) امام حافظ تقی الدین ابو عمرو عثمان بن عبد الرحمن المعروف بابن الصلاح، رحمه الله تعالی، متوفی ۶۴۳ھ تحقیق نور الدین عتر حفظه الله تعالی، دار الفکر، تصویر ۱۴۰۶ھـ ۱۹۸۶م۔

۱۴۴ـ عمدة القاری، امام بدر الدین ابو محمد محمود بن احمد العینی، رحمه الله تعالی، متوفی ۸۵۵ھ، ادارة الطباعة المنيرية۔

۱۴۵ـ فتح الباری، حافظ احمد بن علی المعروف بابن حجر العسقلانی، رحمه الله تعالی، متوفی ۸۵۲ھ، دار الفکر بیروت۔

۱۴۶ـ فتح القدیر، امام کمال الدین محمد بن عبد الواحد المعروف بابن الهمام، رحمه الله تعالی، متوفی ۸۶۱ھ، مکتبه رشیدیه، کوئٹه۔

۱۴۷ـ فتح المالک بتبویب التمهید لابن عبد البر علی مؤطا مالک، حافظ ابو عمر یوسف بن عبد الله بن محمد بن عبد البر المالکی، رحمه الله تعالی، متوفی ۴۶۳ھ مرتب: دکتور مصطفی صمیدة، دار الکتب العلمیة، بیروت، طبع اول ۱۴۱۸ھـ ۱۹۹۸م۔

۱۴۸ـ فتح المغیث، شرح الفية الحدیث امام ابو عبد الله محمد بن عبد الرحمن السخاوی، رحمه الله تعالی، متوفی ۹۰۲ھ دار الامام الطبری، الطبعة الثانية ۱۴۱۲ھـ ۱۹۹۲م۔

۱۴۹ـ فتح المغیث، امام حافظ ابو الفضل زین الدین عبد الرحیم بن الحسین العراقی، رحمه الله تعالی، متوفی ۸۰۶ھ دار الجیل بیروت۔

۱۵۰ـ فتح الملهم، شیخ الاسلام علامه شبیر احمد عثمانی، رحمه الله تعالی، متوفی ۱۳۶۹ھ، مکتبة الحجاز حیدری کراچی۔ مکتبه دار العلوم کراچی۔ دار احیاء التراث العربی، بیروت۔

۱۵۱ـ الفتوحات الربانية شرح الاذکار النواوية، شیخ محمد بن علان الصدیقی، رحمه الله تعالی، متوفی ۱۰۵۷ھ المکتبة الاسلامية۔

۱۵۲ـ فقه اهل العراق و حدیثهم (مقدمة نصب الراية) علامه محمد زاهد الکوثری، رحمه الله تعالی، متوفی ۱۳۷۱ھ مکتب المطبوعات الاسلامية بحلب۔

۱۵۳ـ فقه اللغة و سر العربية۔ امام ابو منصور عبد الملک بن محمد بن اسماعیل الثعالبی، المتوفی ۴۲۹ھ، قدیمی کتب خانه کراچی۔

۱۵۴ـ فیض الباری، امام العصر علامه محمد انور شاه کشمیری، رحمه الله تعالی، متوفی ۱۳۵۲ھ، ربانی بکڈپو دهلی۔

۱۵۵ـ القاموس المحیط، امام مجد الدین محمد بن یعقوب الفیروز آبادی، رحمه الله تعالی، متوفی ۸۱۷ھ دار الفکر بیروت ۱۴۱۵ھـ ۱۹۹۵م۔

۱۵۶ـ القاموس الوحید، مولانا وحید الزمان بن مسیح الزمان قاسمی کیرانوی، رحمه الله تعالی، متوفی ۱۴۱۵ھ/ ۱۹۹۵م، ادارہ اسلامیات لاهور۔ کراچی۔

۱۵۷ـ الکاشف للذهبی، شمس الدین ابو عبد الله محمد بن احمد بن عثمان الذهبی، رحمه الله تعالی، متوفی ۷۴۸ھ، شرکة دار القبلة / مؤسسة علوم القرآن، طبع اول ۱۴۱۳ھـ ۱۹۹۲م۔

۱۵۸۔ الكاشف عن حقائق السنن، (شرح الطيبى) امام شرف الدين حسين بن محمد بن عبد الله الطيبى، رحمه الله تعالىٰ، متوفىٰ ۷۴۳ھ، ادارۃ القرآن کراچی۔
الکامل فی التاریخ (دیکھئے تاریخ ابن الاثیر)
۱۵۹۔ الکامل فی ضعفاء الرجال، امام حافظ ابو احمد عبد الله بن عدی الجرجانی رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۳۶۵ ھ، دار الفکر، بیروت۔
کتاب الآثار (دیکھئے: الآثار)
کتاب الام (دیکھئے: الام)
کتاب الاموال، (دیکھئے: الاموال)
کتاب الروح (دیکھئے: الروح)
۱۶۰۔ کتابت حدیث عہد رسالت و عہد صحابہ میں، حضرت مولانا مفتی محمد رفیع عثمانی صاحب دامت برکاتہم ادارۃ المعارف کراچی۔
۱۶۱۔ الكاشف عن حقائق غوامض التنزيل وعيون الاقاويل فى وجوه التأويل، الامام جار الله محمود بن عمر الزمخشرى، المتوفى ۵۳۸ھ، دار الكتاب العربى، بيروت، لبنان۔
۱۶۲۔ كشف الاستار عن زوائد البزار على الكتب الستة، امام نور الدين على بن ابى بكر الهيثمى، رحمه الله تعالىٰ، متوفىٰ ۸۰۷ھ، مؤسسة الرسالة، طبع اول ۱۴۰۵ھ۔
۱۶۳۔ كشف الاسرار على اصول البزدوى، علامه عبد العزيز بن احمد بن محمد البخارى، رحمه الله تعالىٰ، متوفىٰ ۷۳۰ھ الصدف پبلشرز کراچی۔
۱۶۴۔ كشف الاسرار على شرح المنار، امام ابو البركات عبد الله احمد بن محمود المعروف بحافظ الدين النسفى، رحمه الله تعالىٰ، متوفىٰ ۷۱۰ھ، الصدف پبلشرز کراچی۔
۱۶۵۔ کشف الباری، شیخ الحدیث حضرت مولانا سلیم اللہ خان صاحب مدظلہم، مکتبۂ فاروقیہ، کراچی۔
۱۶۶۔ كشف الخفاء و مزيل الالباس عما اشتهر من الاحاديث على السنة الناس، شيخ اسماعيل بن محمد العجلونى، رحمه الله تعالى، متوفى ۱۱۶۲ھ، دار احياء التراث العربى، بيروت۔
۱۶۷۔ كشف الظنون عن اسامى الكتب و الفنون، ملا كاتب چلپى مصطفى بن عبد الله المعروف بحاجى خليفة، متوفى ۱۰۶۷ھ، مكتبة المثنى بغداد، آفسٹ فوٹو استنبول۔
۱۶۸۔ الكفاية فى علم الرواية، امام حافظ ابو بكر احمد بن على المعروف بالخطيب البغدادى، رحمه الله تعالىٰ، متوفىٰ ۴۶۳ھ۔ دار الكتب العلمية بيروت ۱۴۰۹ھ۔ ۱۹۸۸م۔
۱۶۹۔ كفاية المحتفظ، امام ابو اسحاق ابراهيم بن اسماعيل بن عبد الله، المعروف بابن الاجدابى الطرابلسى، رحمه الله تعالىٰ، متوفىٰ ۶۰۰ھ تقريباً۔
۱۷۰۔ كنز العمال فى سنن الاقوال و الافعال، علامه علاء الدين على متقى بن حسام الدين الهندى البرهان، رحمه الله تعالىٰ، متوفىٰ ۹۷۵ھ، مكتبة التراث الاسلامى، حلب۔
۱۷۱۔ الكنى والاسماء (كتاب الكنى والاسماء) امام حافظ ابو بشر محمد بن احمد بن حماد الدولابى، رحمه الله تعالىٰ، متوفىٰ ۳۱۰ھ، المكتبة الاثرية، تصوير حيدر آباد الدكن۔

۱۷۲ـ الکوکب الدری، حضرت مولانا رشید احمد گنگوہی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۱۳۲۳ھ، ادارۃ القرآن کراتشی
الکواکب الدراری (دیکھئے، شرح الکرمانی)
۱۷۳ـ لامع الدراری، حضرت مولانا مفتی رشید احمد گنگوہی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۱۳۲۳ھ، مکتبہ امدادیہ مکۃ مکرمۃ۔ کشمیر بکڈپو، چنیوٹ بازار، فیصل آباد۔
۱۷۴ـ لسان المیزان، امام حافظ احمد بن علی المعروف بابن حجر العسقلانی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی۸۵۲ھ، تحقیق: شیخ عبد الفتاح ابو غدہ، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۱۴۱۷ھ، دار البشائر الاسلامیۃ، طبع اول، ۱۴۲۳ھ۔ ۲۰۰۲م۔
۱۷۵ـ لقط الدرر حاشیۃ نزھۃ النظر، شیخ عبد اللہ بن حسین خاطر السمین العدوی (من علماء القرن الرابع عشر) مصطفی البابی مصر ۱۳۵۶ھ۔
۱۷۶ـ المؤطا، امام مالک بن انس، رحمہ اللہ تعالیٰ، المتوفیٰ ۱۷۹ھ، دار احیاء التراث العربی۔
المؤطا لمحمد، امام محمد بن الحسن الشیبانی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۱۸۹ھ نور محمد اصح المطابع کراچی
۱۷۷ـ المتواری علی تراجم ابواب البخاری، علامہ ناصر الدین احمد بن محمد المعروف بابن المنیر الاسکندرانی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۶۸۳ھ، مظھری کتب خانہ کراچی۔
۱۷۸ـ مجمع الزوائد، امام نور الدین علی بن ابی بکری الھیثمی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۸۰۷ھ، دار الفکر، بیروت
المجموع (دیکھئے: شرح المھذب)
۱۷۹ـ المحدث الفاصل بین الراوی و الواعی، قاضی الحسن بن عبد الرحمن الرامھرمزی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۳۶۰ھ دار الفکر بیروت طبع ثالث ۱۴۰۴ھ۔ ۱۹۸۴م۔
۱۸۰ـ المحلّی، علامہ ابو محمد علی بن احمد بن سعید بن حزم رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۴۵۶ھ، المکتب التجاری بیروت / دار الکتب العلمیۃ بیروت۔
۱۸۱ـ مختار الصحاح ـ امام محمد بن ابی بکر بن عبد القادر الرازی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۶۶۶ھ کے بعد۔ دار المعارف مصر۔
۱۸۲ـ المراسیل (مع سنن ابی داؤد) امام ابو داود سلیمان بن الاشعث السجستانی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۲۷۵ھ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی۔
۱۸۳ـ مرقاۃ المفاتیح (شرح مشکوۃ المصابیح)، علامہ نور الدین علی بن سلطان القاری رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۱۰۱۴ھ، امدادیہ ملتان و دار الکتب العلمیۃ بیروت۔
۱۸۴ـ مسائل السلوک (مطبوعہ مع بیان القرآن) حکیم الامت حضرت مولانا اشرف علی تھانوی قدس اللہ روحہ، متوفی ۱۳۶۲ھ، شیخ غلام علی اینڈ سنز کراچی۔
۱۸۵ـ المستدرک علی الصحیحین، حافظ ابو عبد اللہ محمد بن عبد اللہ الحاکم النیسابوری، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۴۰۵ھ، دار الفکر، بیروت۔
۱۸۶ـ مسند ابی داؤد الطیالسی، حافظ سلیمان بن داؤد بن الجارود المعروف بأبی داود الطیالسی رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفی ۲۰۴ھ، دار المعرفۃ بیروت۔

١٨٧ـ مسند احمد، امام احمد بن حنبل، رحمه الله تعالىٰ، متوفى ٢٤١هـ، المكتب الاسلامى، دار صادر، بيروت بيت الافكار الدوليه الرياض ١٤١٩هـ ـ ١٩٩٨م۔
١٨٨ـ مسند الحميدى، امام ابو بكر عبد الله بن الزبير الحميدى، رحمه الله تعالى، متوفى٢١٩هـ، المكتبة السلفية، مدينة منوره۔
١٨٩ـ مشكاة المصابيح، شيخ ابو عبد الله ولى الدين الخطيب محمد بن عبد الله، رحمه الله تعالى، متوفى ٧٣٧هـ کے بعد، قديمى كتب خانه كراچى۔
١٩٠ـ مصباح اللغات، مولانا ابو الفضل عبد الحفيظ البلياوى، رحمه الله تعالىٰ، متوفىٰ ١٣٩١هـ، مكتبه برهان، دهلى
١٩١ـ المصنف لابن ابى شيبة، حافظ عبد الله بن محمد بن ابى شيبة المعروف بابى بكر بن ابى شيبة، رحمه الله تعالىٰ، متوفى ٢٣٥هـ، الدار السلفية بمبئى الهند، طبع دوم ١٣٩٩هـ ـ ١٩٧٩م ـ و بتحقيق الشيخ محمد عوامة، حفظه الله، المجلس العلمى ـ دار قرطبة، بيروت، طبع اول، ١٤٢٧هـ ٢٠٠٦م۔
١٩٢ـ المصنف ـ امام عبد الرزاق بن همام الصنعانى، رحمه الله تعالىٰ، متوفى ٢١١هـ، مجلس علمى، كراچى۔
١٩٣ـ المطالب العالية، بزوائد المسانيد الثمانية، حافظ احمد بن على المعروف بابن حجر العسقلانى، رحمه الله تعالى، المتوفى ٨٥٢هـ، دار الباز، مكة المكرمة۔
١٩٤ـ معارف القرآن ـ مفتى اعظم پاكستان حضرت مولانا مفتى محمد شفيع صاحب، رحمه الله تعالىٰ، متوفىٰ١٣٩٦هـ ـ ١٩٧٦ء، ادارة المعارف كراچى۔
١٩٥ـ معجم البلدان، علامه ابو عبد الله ياقوت حموى رومى، رحمه الله تعالى، متوفى ٦٢٦هـ، دار احياء التراث العربى، بيروت۔
١٩٦ـ معجم الصحابة، امام حافظ ابو الحسين عبد الباقى بن قانع البغدادى، رحمه الله تعالىٰ، المتوفى ٣٥١هـ، مكتبه نزار مصطفىٰ الباز، مكة المكرمة، الرياض، الطبعة الاولىٰ، ١٤١٨هـ۔
١٩٧ـ المعجم المفصل
١٩٨ـ معجم مقاييس اللغة، امام احمد بن فارس بن زكريا القزوينى الرازى، رحمه الله تعالىٰ، متوفى٣٩٥هـ، دار الفكر، بيروت۔
١٩٩ـ المعجم الوسيط، دكتور ابراهيم انيس، دكتور عبد الحليم منتصر، عطية الصوالحى، محمد خلف الله احمد، مجمع اللغة العربية، دمشق۔
٢٠٠ـ معرفة الصحابة، الامام الحافظ ابو نعيم احمد بن عبد الله الاصبهانى، رحمه الله تعالىٰ، المتوفى ٤٣٠هـ، دار الكتب العلمية، بيروت، لبنان، الطبعة الاولىٰ، ١٤٢٢هـ ـ ٢٠٠٢م۔
٢٠١ـ المغنى، امام موفق الدين ابو محمد عبد الله بن احمد بن قدامة، رحمه الله تعالىٰ، متوفى ٦٢٠هـ، دار الفكر، بيروت۔
٢٠٢ـ المغنى فى ضبط اسماء الرجال، علامه محمد طاهر الفتنى، رحمه الله تعالىٰ، متوفىٰ ٩٨٦هـ، دار نشر الكتب الاسلامية لاهور۔
٢٠٣ـ مقدمة لامع الدرارى ـ حضرت شيخ الحديث مولانا محمد زكريا صاحب كاندهلوى، رحمه الله تعالىٰ، متوفىٰ ١٤٠٢هـ ـ ١٩٨٢م مكتبه امداديه مكه مكرمه ـ كشمير بكڈپو چنيوٹ بازار فيصل آباد۔

مقدمہ نصب الرایہ (دیکھئے فقہ اهل العراق و حدیثهم)
٢٠٣۔ ألمواهب اللدنية بالمنح المحمدية (مع شرحه للزرقانی)، حافظ شهاب الدين احمد بن محمد العسقلانی المصری الشافعی، رحمه الله تعالىٰ، المتوفی ٩٢٣ ھ دار الكتب العلمية بيروت ١٣١٧ ھ ـ ١٩٩٦ م ـ
٢٠٥ ـ الموضوعات، امام ابو الفرج عبد الرحمن ابن الجوزی، رحمه الله تعالىٰ، المتوفی ٥٩٧ ھ، قرآن محل، اردو بازار کراچی ـ
٢٠٦۔ ميزان الاعتدال فی نقد الرجال، حافظ شمس الدين محمد احمد بن عثمان الذهبی، رحمه الله تعالىٰ، متوفی ٧٤٨ ھ، دار احياء الكتب العربيه، مصر، ١٣٨٢ ھ ـ
٢٠٧۔ النبراس شرح شرح العقائد ـ علامه عبد العزيز بن احمد الفرهاری، رحمه الله تعالىٰ، متوفی ١٢٣٩ ھ ـ کے بعد ـ مکتبہ حبیبیہ کوئٹہ ـ
٢٠٨۔ نزهة النظر فی توضیح نخبة الفكر، حافظ ابو الفضل احمد بن علی بن حجر العسقلانی، رحمه الله تعالىٰ، متوفی ٨٥٢ ھ، الرحیم اکیڈمی ـ
٢٠٩۔ نصب الراية، حافظ جمال الدين عبد الله بن يوسف الزيلعی، رحمه الله تعالىٰ، المتوفی ٧٦٢ ھ، تحقيق شيخ محمد عوامة حفظه الله، مؤسسة الريان، بيروت / دار القبلة للثقافة الاسلامية، جدة، الطبعة الاولىٰ، ١٤١٨ ھ ـ ١٩٩٧ م ـ
٢١٠۔ النكت علی مقدمة ابن الصلاح، حافظ ابو الفضل احمد بن علی بن حجر العسقلانی، رحمه الله تعالىٰ، متوفی ٨٥٢ ھ، دار الراية الرياض، طبع ثانی ١٣٠٨ ھ ـ ١٩٩٨ م ـ
٢١١۔ النهاية فی غريب الحديث و الاثر، علامه مجد الدين ابو السعادات المبارک بن محمد ابن الاثير الجزری، رحمه الله تعالىٰ، متوفی ٦٠٦ ھ، دار احياء التراث العربی بيروت، دار المعرفة بيروت، طبع اول ١٤٢٢ ھ ـ ٢٠٠١ م ـ
٢١٢۔ وفيات الاعيان، قاضی شمس الدين احمد بن محمد المعروف بابن خلكان، رحمه الله تعالىٰ، متوفی ٦٨١ ھ، دار صادر، بيروت ـ
٢١٣ ـ الهداية، امام برهان الدين ابو الحسن علی بن ابی بكر المرغينانی، رحمه الله تعالىٰ، متوفی ٥٩٣ ھ ادارة القرآن کراچی، المصباح ـ
٢١٤ ـ هدی الساری (مقدمة فتح الباری)، حافظ ابو الفضل احمد بن علی بن حجر العسقلانی، رحمه الله تعالىٰ، متوفی ٨٥٢ ھ، دار الفكر بيروت ـ
٢١٥ ـ همع الهوامع، علامه جلال الدين عبد الرحمن بن ابی بكر السيوطی رحمه الله تعالىٰ، متوفی ٩١١ ھ، منشورات الرضی، قم، ايران ـ

......